

Sakari Hänninen, Jouko Karjalainen, Tuukka Lahti (toim.)

Toinen tieto

Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta

Stakes
Sosiaali- ja terveysalan
tutkimus- ja kehittämiskeskus

Tietokirjojen ja oppaiden toimitusneuvosto:

Mauno Konttinen, puheenjohtaja

Jouko Karjalainen

Heli Mustonen

Olli Nylander

Kerttu Perttilä

Marja-Leena Perälä

Riitta Seppänen-Järvelä

Päivi Voutilainen

Päivi Väyrynen

© Kirjoittajat ja Stakes

Kannen suunnittelu: Jari Koski/Khora Oy

Taitto: Christine Strid

ISBN 951-33-1812-5

Gummerus Kirjapaino Oy

Saarijärvi 2005

Lukijalle

Viranomaiskäytännöt ovat institutionaalisia käytäntöjä, jotka nojaavat vakiintuneisiin tiedon tuottamisen tapoihin. Yhteiskunnan hallinnan voi katsoa nojaavan eräänlaisen ”virallisen tiedon” varaan. Virallinen tieto katsoo kohteitaan kaukaa, etäisyyden päästä. Silloinkin kun se haluaa kuulla kohteidensa vastauksia, kuten kyselyissä ja haastatteluissa on tapana, virallinen tieto luottaa vakiintuneisiin kysymyksiin. Virallinen tieto ei ole suinkaan mikään monoliittinen muodostuma, vaikka se jäsenyykin vakiintuneen näkemyksen tai vakiintuneiden näkemysten ympärille. Kyse on monitahoisesta tosiasioihin ja totuuteen vetoamisen ehdollistamisesta ja vahvistamisesta. Kyse on instituutioiden harjoittamasta totuuspeleistä, niiden todensanomisista. Virallinen tieto koskee tiedon ja vallan suhdetta, määrätynlaista tiedonpoliittista toimintatyylä, joka yrittää saada meidät uskomaan väittämiensä totuudellisuuteen ja yleispätevyteen. Tätä kautta, siis moninaisten hallintakäytäntöjen avulla, meistä yritetään muovata subjekteja. Virallinen tieto pyrkii nimenomaan asioiden ja ihmisten hallittavuuden lisäämiseen.

Yksi tärkeimpiä virallisen tiedon tunnusmerkkejä on se, että viranomaiset muotoilevat sekä kysymykset että tutkittavaksi asetetut ongelmat. Tällä tavoin esimerkiksi huono-osaisuudesta annettu kuva on valmiiksi kehystetty tai ehdollistettu. Tiedon ”virallisuuteen” vaikuttavat kysyjien ja kysymysten ohella luonnollisesti vastaajat ja heidän vastauksensa. Kun huono-osaisuudeksi luettavia tai oletettuja ilmiöitä kartoitetaan, lopputulos voi riippua olennaisesti siitä, kenen antamiin vastauksiin päättelyssä nojataan: minkä ammattiryhmän tai hallintokunnan, ovatko vastaajina johtavat viranhaltijat vai kenttätöntekijät, julkisen vai yksityisen sektorin töntekijät, vai kolmannen sektorin toimijat, palkkatyöläiset vai vapaaehtoistyöntekijät, tai mahdollisesti asianosaiset. Tiedon lajista riippuen huono-osaisuutta koskevan virallisen tiedon kohdalla vastaajina voivat olla yhtä hyvin johtavat viranhaltijat, kenttätöntekijät kuin asianosaiset, harvoin kuitenkaan vapaaehtoistyöntekijät.

Huono-osaisuutta koskevan tiedon virallisuus ei riipu vain asetetuista kysymyksistä ja kysyjistä ja saaduista vastauksista sekä vastaajista, siis aineistojen keräämisen tavasta. Sitä määrittävät yhtä hyvin näiden aineistojen käsittely ja käyttö. Kyse ei ole niinkään siitä, että tällaiset aineistot olisi määritelty viranomaisten yksinoikeudeksi, joskin siitäkin voi olla kysymys tietosuojaan vuoksi esimerkiksi rekisteriaineistojen kohdalla. Tavallista on, että samat aineistot ovat tutkijoiden

ulottuvilla ja käytettävissä. Aineistojen käsittelyn ja käytön osalta tiedon virallisuuteen vaikuttaa se, millaisia käsitteitä, luokitteluja, tunnuslukuja ja raja-arvoja sovelletaan, kun aineistojen perusteella esitetään erilaisia totuusväittämiä. Virallisen tiedon kohdalla niistä käsitteellisistä työkaluista ja tekniikoista, esimerkiksi tunnuslukujen ja raja-arvojen käytöstä, sovitaan pitkälle viranomaishallinnon sisällä. Kyse on eräänlaisista tiedon hallintaa koskevista sopimuksista, joiden osapuolina ovat kohdealueen asioista vastaavat viralliset instituutiot. Tiedon politiikan ala on entistä tärkeämpi ja kansainvälisesti johdetumpi. Määrätietoisen tavoitteena on muun muassa vertailtavuuden, valtavirtaistamisen, (avoimen) koordinaation tai muun hallintastrategian ohjaamana tapahtuva yhdenmukaistaminen, standardisointi ja normalisointi.

Huono-osaisuutta koskeva virallinen tieto on pikemminkin yleiskatsauksellista kuin yksityiskohtaista, konstruoitua pikemmin kuin kokemuksellista, poikileikkauksellista pikemmin kuin pitkittäistä, ilmeistä pikemmin kuin ihmettelevää. Virallinen tieto pyrkii esittämään eräänlaisen julkisen totuuden kulloinkin kuvaamastaan asiasta. Se heijastaa sitä, mitä vahvat, viralliset instituutiot asiasta ajattelevat. Tietenkään nämä instituutiot eivät ajattele kaikista asioista kaiken aikaa samalla tavalla, eikä se tarkoita sitä, ettei niiden käytössä voisi olla muunlaista tietoa, siis myös virallista tietoa haastavaa ja kiistävää tietoa. Päinvastoin on kiinnostavaa selvittää, miten ja millaisen tiedon kautta virallinen tieto muuttuu ja julkiset totuudet kyseenalaistuvat, jopa kumoutuvat.

Tähän kirjaan on koottu artikkeleita, joissa esitellään ja pohditaan toisenlaisen tiedon ja tiedontuotannon mahdollisuuksia. Kutsumme tällaista virallista tietoa haastavaa ja täydentävää tietoa toiseksi tiedoksi. Huono-osaisuutta koskevalla toisella tiedolla viittaamme tietoon, joka on mahdollisimman yksityiskohtaista, kokemuksellista, paikantunutta, ihmettelevää, paljastavaa ja pohdiskelevaa. Tällaisen tiedon muotoina voidaan pitää muun muassa täsmätietoa, hiljaista tietoa, vastatietoa ja heikkoa tietoa.

Täsmätiedon erityisenä tunnusmerkkinä voidaan pitää sitä, että se pyrkii kuvaamaan ilmiöitä mahdollisimman läheltä sulkematta silmiään yksityiskohdilta. Juuri ne voivat olla ratkaisevia. Paikkatietoa voidaan pitää yhtenä, joskin vielä varsin kaavamaisena esimerkkinä täsmätiedosta. Mahdollisimman läheltä tilanteita kuvaava täsmätieto on niissä itsessään muodostuvaa ja niiden tapahtumia suuntaavaa luonnollista tietoa tai kokemuksellista silminnäkijätietoa.

Hiljainen tieto viittaa sellaiseen luonnolliseen tietoon, kokemukseen ja osaaamiseen, johon ihmiset käytännöissään ja toiminnassaan nojaavat, mutta joka on

vaikeasti eksplikoitavissa. Osuvien mutta harvemmin asetettujen kysymysten esittäminen on hiljaisen tiedon esiin saamisessa olennaista. Hiljainen tieto on joskus myös piilotietoa.

Vastatieto on haastavaa tietoa, joka kyseenalaistaa vakiintuneiden näkemysten perustavia otaksumia, niiden asettamia ehtoja ja kehyksiä tiedonmuodostukselle. Horjuttamalla virallisen tiedon itsestäänselvyyksiä ja paljastamalla sen sisäisiä ristiriitoja, vastatieto raivaa tilaa vaihtoehtoisille näkemyksille ja syrjään sysätyille katsantokannoille.

Heikko tieto ei sulje silmiään historian arvoituksellisuudelta, vaan pohtii vakavasti, kantaa huolta ja miettii uudelleen inhimillistä olemista vaikeissa sosiaalisissa tilanteissa. Se on tietoinen tietämisen rajoista ja pohdintojen perusteettomuudesta. Heikko tieto voi ilmetä yhtä hyvin omakohtaisissa kertomuksissa ja havaintopäiväkirjoissa kuin muiden kokemusten kuuntelussa. Hiljentymisen ja kuuntelemisen taito on heikon tiedon keräämisen välttämätön edellytys.

Tässä teoksessa julkaistavien artikkelien tarkoituksena on lähestyä toisen tiedon kysymystä, siis virallisen tiedon haastamista, eri näkökulmista ja painotuksen omia kiinnostuksen kohteitaan. Tavoitteena on julkaista sellaisia artikkeleita, jotka tavalla tai toisella käsittelevät jotakin mainituista toisen tiedon tyypeistä: täsmätietoa, hiljaista tietoa, vastatietoa tai heikkoa tietoa.

Jukka Törrönen käsittelee artikkelissaan toisen tiedon tuottamisen tutkimusstrategisia valintoja. Törrösen mukaan tutkija voi yhtäältä tuottaa tilaa toisen tiedolle analysoimalla, miten virallinen tieto asettaa huono-osaisia säätelyn kohteiksi, millaisista näkökulmista se käsittelee huono-osaisia ja miten huono-osaisen omat äänet pääsevät sen määrittelyssä esiin. Toisaalta tutkija voi vahvistaa toisen tiedon kantavuutta tekemällä tutkimuksensa siten, että marginaalissa elävien kohteena olemisen kokemukset, näkökulmat ja äänet pääsevät esille. Artikkelin alussa Törrönen esittelee joitakin virallista tietoa haastavia teoriaperinteitä. Tämän jälkeen hän tarkastelee toisen tiedon tuottamiseen liittyviä vaihtoehtoja ja näkökantoja aineiston keruussa, analyysissa ja tutkimuksen kirjoittamisessa. Lopuksi hän pohtii toisen tietoa tarveleviä uhkia tutkimusprosessissa.

Reijo Sund esittää artikkelissaan kehikon, jonka puitteissa voidaan esittää erinäisiä huono-osaisuuden luonteen perusoletuksiin liittyviä vastakkainasetteluja: onko huono-osaisuus yksilöihin vai tilanteisiin liittyvä attribuutti, onko huono-osaisuus jotain ainutlaatuista vai verrattavissa olevaa, voiko huono-osaisuuden jakaa komponentteihin vai ei, onko huono-osaisuus määrällistä vai laadullista ja niin edelleen. Hän varoittaa siitä, että menetelmän valinta ei enää pe-

rustukaan ongelmaan ja menetelmän käytöstä tulee ongelman ymmärtämisen perustellun jäsenyyksen sijaan vain mekaanista toistoa epämääräisten oletusten ja odotusten rajoissa. Irrottautumalla vakiintuneista lähestymistavoista voidaan toisen tiedon nähdä pursuavan pikemmin metodologisten traditioiden akanvirroista kuin valtavirrasta.

Tom Erik Arnkil ja Jaakko Seikkula väittävät, että nykyisin näyttöön perustuva (evidence based) tutkimus on kohotettu tuomariasemaan. Se tulee kiedotuksi politiikkaan. Satunnaistettuihin koeasetelmiin perustuvat tutkimukset legitimoiivat yhdenlaiset käytännöt ikään kuin normin asemaan, vaikka niitä ei määritelläkään säädöksinä. Hallinto pohjaa priorisointipäätökset näennäisen neutraaliin tieteeseen. Ahdasrajainen näyttötutkimus ei tunnista kuitenkaan työntekijöiden ja asiakkaiden vuorovaikutukseen perustuvia käytäntöjä. Etualalle valikoituvat yksisuuntaiset interventiot, joissa asiakkaat ovat työntekijöiden toimenpiteiden kohteina. Kirjoittajat ehdottavat uudenlaista tutkimusta, joka perustuu ilmiöiden moniulotteiseen tutkimukseen.

Historian tutkija on hankalien haasteiden edessä yrittäessään koota lähteitä vuosikymmeniä saati vuosisatoja sitten eläneiden tavallisten ihmisten elämästä. ”Vanha historia”, kuten Matti Peltonen artikkelissaan asian muotoilee, pystyi turvautumaan suoraan tutkimiensa eliittikansalaisten itse tuottamiin dokumentteihin. ”Uusi historia” taas joutuu usein nojaamaan epäsuoraan tietoon, jonkun toisen tutkimuskohteesta antamaan todistukseen. Peltonen kutsuu artikkelissaan uuteen historiaan samaistuvan historian tutkijan epäsuorassa päättelyssään käyttämää tietoa ”toiseksi” tiedoksi. Epäsuoruus on usein suorastaan kaksinkertaista, sen välittäjä ei pelkästään ole toinen ja suhteessa tutkimuskohteeseen vieras, yleensä jossain mielessä eliittiin kuuluva tai ainakin eliittiä palveleva henkilö. Epäsuoruus tai vieraus liittyy usein myös asiakirjan tai dokumentin käsittelemään ilmiöön. Se ei välttämättä kerro suoraan siitä ilmiöstä, joka pohjimmiltaan kiinnostaa tutkijaa, vaan hänen on pääteltävä asia epäsuorasti johonkin toiseen ilmiöön liittyvistä tiedoista.

Sakari Hänninen lähestyy artikkelissaan huono-osaisuutta määrätynlaisena maailmassa olemisen tapana. Hän pohtii millaisen tiedonsaannin ja ajattelun kohteena tällainen oleminen voi olla. Heideggerin näkemystä seuraten hän miettii sitä, kuinka laskeva ajattelu on tässäkin tapauksessa syrjäyttänyt mietiskelevää ajattelua. Huono-osaisuuden mieli jää tällöin helposti tavoittamatta. Huono-osaisiksi määriteltäviä henkilöitä koskevat kuvaukset ja laskelmat eivät riitä sellaisen ajattelun tarpeisiin, jossa huono-osaisuus liitetään pikemminkin tilan-

teisiin kuin henkilöihin ja pyritään hahmottamaan näiden moninaisten tilanteiden muotomäärityksiä.

Tarja Pösö analysoi kokemuksiaan koulukotiin, paikan päälle menemisestä. Kokemuksen aiheuttamat ristiriitaiset tuntemukset ovat tutkijan tietämisen paikkaa ja oikeutusta koskevan pohdinnan lähtökohtana. Oleellista hänen mukaansa on, että paikan päälläkään ei ole oikotietä ”tietoon”, ei myöskään toiseen tietoon. Se, mikä tuntui olevan lähellä, voi kadota hetken kuluttua kauas. Katset, aistit, tunteet ja kosketukset sitovat lähellä eri tavoin kuin kaukaa. Puhuttakaan ei voi säädellä ja lukea vain paperilta vaan on kohdattava se ihminen, joka puhuu. Hiljaisuus tai sanattomuus kuuluvat läheltä eri tavoin kuin kaukaa. Tutkija ei siis vain mene paikan päälle, vaan paikka menee tutkijaan. Pösön päätelmä on se, että kokemus paikan päällä olemisesta ei ollut satunnainen vaan siihen liittyi monia inhimillisesti vaikeiden tilanteiden tutkimisen jännitteitä. ”Toinen tieto” on niin ollen samanaikaisesti jotakin erityistä ja jotakin yleistä.

Kari Latvus, Anne Maria Maunuksela ja Susanna Hyväri tuovat uuden yleisön arvioitavaksi ”valottumiseksi” (exposure) kutsumansa tilan ja tilanteiden havainnointimenetelmän. Sen juuret löytyvät kontekstuaalisesta teologiasta, freireläisyydestä ja viime kädessä Rotterdamin yhteisötyöstä. Valottumisen menetelmää on Rotterdamissa kehitellyn viitekehyksen puitteissa kokeiltu Suomessa ja Ruotsissa lähinnä diakoniatyössä -koulutuksessa.

Marjatta Bardyn artikkelissa kuvataan seikkaperäisesti kahden taiteilijan, brasilialaisen Maurício Diasin ja sveitsiläisen Walter Riedwegin yhteisötaideprojekteja, joita he ovat tehneet muun muassa katulasten, siirtolaisten ja rattopölkien kanssa. He tutkivat töissään yksityisen ja julkisen välisiä suhteita luomalla tilaa ja välineitä ihmisten kertoa arjestaan, historiastaan, elinoloistaan ja unelmistaan. Toisin tietäminen Diasin ja Riedwegin teoksissa tarjoaa kriittisen vastakuvan ”viralliselle” ja ensimmäisenä pidetylle tiedolle – ja samalla täydentäviä ja korjaavia vaihtoehtoja.

Lapsen oma ”ääni” jää usein muun tiedontuotannon jalkoihin. Liisa Karlsson tarkastelee artikkelissaan lapsen tietoa tutkimustiedon lähteenä. Hän kuvaa erilaisia ”lapsitiedon” muotoja ja erittelee tiedon hankkimisen tapoja ja niiden seurauksia. Artikkelin keskiössä ovat menetelmät, joissa lasta kuunnellaan ja hän on itse tutkimusprosessin osallinen omilla ehdoillaan. Muun muassa ”sadutus” on väline lasten oman kulttuurin ja ajattelun esille tuomiseen.

Tarja Heino pohtii artikkelissaan lastensuojelussa tuotetun tiedon piirteitä. Läheisneuvonpito esitetään yhtenä lupaavana mahdollisuutena kuulla lasta

ja keskittyä etsimään ratkaisua pulmallisiin ja huolta aiheuttaviin asioihin lapsen näkökulmasta. Siinä lapsi on osallisena asiassaan läpi prosessin, aina arviointiin asti. Samalla läheisneuvonpito osoittaa, miten asiantuntijan ja lapsen, asiakkaan ja kansalaisten, vuoropuhelu voidaan järjestää niin, että tietoa vaihdetaan, sen on mahdollisuus täsmentyä, korjautua, muuntua sekä miten prosessissa voidaan tuottaa myös uutta tietoa.

Tiina Silvasti käsittelee artikkelissaan tietoa maatalouden rakennemuutoksesta kahdelta suunnalta. Yhtäältä häntä kiinnostaa asian ja sen seurausten ympärillä vallitseva poliittinen hiljaisuus, suoranainen mykkä vaikeneminen. Toisaalta hän tavoittaa maataloudesta luopuneiden tai luopumista pohtivien viljelijöiden tuottamaa toista tarinaa kotimaisen ruoantuotannon rakenteellisesta muutoksesta. Analyysin taustaksi hän pohtii lisäksi maaseudun ja maatalouden paikkaa nykyisessä, modernisaatioajattelun hallitsemassa yhteiskunnallisessa keskustelussa.

Kirsi-Marja Lehtelän tutkiman EU-vaaleihin liittyvän aineiston pohjalta vaikuttaa siltä, että politiikan muuttuvan eetoksen myötä ehdokkaat tarkastelevat sosiaalista eri tavoin. Lähelle sosiaalisen ilmiöitä katseen vei tai kuunteluetäisyydelle kansalaista menivät harvat perinteisen poliittisen eetoksen ehdokkaat. Kansalaisten kuuntelu ei hänen kokoamassaan aineistossa muutoinkaan ilmennyt tavoitteena eikä kansalaisiin viitattu usein tiedonlähteinä. Sosiaalista tarkasteltiin useimmiten kysymyksenä palvelujärjestelmistä tai markkinoiden toimivuuden näkökulmasta. Yleisdemokratialle tyypillisessä eetoksessa sosiaalinen muuttui puhunnassa esteettiseksi sisällöksi vailla yhteyttä kansalaisten kokemuksiin.

Vappu Karjalaisen ja Tuukka Lahden artikkelissa tarkastellaan työttömän ja yhteiskunnan suhdetta, elämän ja hyvinvointijärjestelmän leikkauspistettä. Artikkelissa pohditaan, mitä niin sanottu aktivointi tarkoittaa pitkäaikaistyöttömäksi luokitellun ihmisen elämäntilanteessa ja miltä työttömyydestä ulospääsyn mahdollisuudet näyttävät. Kirjoittajat pohtivat ”toisenlaisen” aktivoinnin mahdollisuutta. Yksisuuntainen, kategorisoiva aktivointi todetaan pulmalliseksi, jolloin katse kääntyy työttömän elämää lähellä olevan vastavuoroisen, dialogisen, aktivoinnin suuntaan. Se perustuu tietoon, joka saadaan esiin vain lähellä työttömän elämäntilannetta. Artikkelin on kehittäjien puheenvuoro pitkäaikaistyöttömien aktivoinnin vaikeaan kysymykseen.

Sirkka-Liisa Kärkkäinen kysyy, mitä tiedämme asunnottomista mielenterveysongelmaisista ja -potilaista. Artikkelissaan hän pyrkii etsimään asunnottoman, päihdeongelmaisen mielenterveyspotilaan paikkaa palvelujärjestelmässä kahdesta näkökulmasta. Mitä valtiovallan tason virallinen tieto, tilastot ja sosiaa-

li- ja terveysministeriön ohjelmat ja suositukset kertovat asiasta? Mitä toinen, hiljainen tieto, kertoo näiden ihmisten tilanteesta? Asunnottomien moniongelmaisten tilanne näyttää jäävän varjoon viranomaisteksteissä, mutta tulevan selkeästi esille kentän työntekijöiden puheessa. Asunnottomuuden käsitteellä on haluttu suunnata katse ihmisten asunnon tarpeeseen. Kärkkäinen kysyy, onko käsitteen mukana seurannut toimintastrategia osaltaan vaikuttanut siihen, että tämän ihmisryhmän kasvavat hoidon ja huolenpidon tarpeet näyttävät sosiaali- ja terveyssektorin valtakunnallisessa puheessa jääneen sivuun.

Tilanteita on mahdollista tutkia yksityiskohtaisesti, jolloin voidaan saada täsmällistä tietoa. Jouko Karjalaisen mukaan tämä tarkoittaa huomion kiinnittämistä tilanteiden monimuotoisuuteen ja kompleksisuuteen välttämällä niiden yksinkertaistamista. Tilanne on aina monen eri tapahtuman ja tapahtuneen konteksti. Tutkimuksellisesti se on monella tavalla työläs ja vain rajattuun määrään tilanteita ehtivä tutkimustapa. Hän pohtii artikkelissaan niin sanotun virallisen tiedon ja toisen tiedon erilaisuutta ja samanlaisuutta sekä niiden välisiä suhteita virallisen sosiaalityön ja vapaaehtoisen sosiaalisen työn rajapinnoilla tapahtuneiden kokemustensa valossa.

Kirjoittajat kiittävät Sakari Hännistä hyödyllisistä kommentista.

Sisällys

Johdanto

Kirjoittajat..... 12

Osa I: Tieto toisesta

Toisen ääni, näkökulma ja kohteena oleminen..... 15

Jukka Törrönen

Huono-osaisuus tiedollisena haasteena 38

Reijo Sund

Tuomariksi houkuteltu tiede..... 52

Tom Erik Arnkil ja Jaakko Seikkula

Mikrohistoria ja puuttuvan tiedon ongelma..... 76

Matti Peltonen

Huono-osaisuuden mieli..... 94

Sakari Hänninen

Kun paikka menee tutkijaan..... 118

Tarja Pösö

Valottumismenetelmä diakoniatyössä..... 136

Kari Latvus, Anne Maria Maunuksela ja Susanna Hyväri

Toinen tieto taiteen ja politiikan rajoilla 151

Marjatta Bardy

Osa II: Toisen tiedosta

Lapset tiedon ja kulttuurin tuottajina..... 173

Liisa Karlsson

Lapsen tieto tutkimuksessa ja käytännössä 195

Tarja Heino

Kun on luovuttava, tuleeko myös luovuttaa? 222

Tiina Silvasti

Kuka politiikassa tarvitsee tietoa? 259

Kirsi-Marja Lehtelä

Pitkäaikaistyöttömyyttä tunnustava tieto 271

Vappu Karjalainen ja Tuukka Lahti

Minne häviää asunoton mielenterveysongelmainen? 293

Sirkka-Liisa Kärkkäinen

Sivutietoa..... 319

Jouko Karjalainen

Kirjoittajat

Tom Arnkil	tutkimusprofessori, Stakes
Marjatta Bardy	tutkimusprofessori, Stakes
Tarja Heino	erikoistutkija, Stakes
Susanna Hyväri	lehtori/yliopettaja, Diakonia-ammattikorkeakoulu
Sakari Hänninen	tutkimusprofessori, Stakes
Jouko Karjalainen	tutkija, Stakes
Vappu Karjalainen	erikoistutkija, Stakes
Liisa Karlsson	erikoistutkija ja kehittäjä, Helsingin yliopisto
Sirkka-Liisa Kärkkäinen	tutkija, Stakes
Tuukka Lahti	tutkija, Stakes
Kari Latvus	Diakonian yliopettaja, Diakonia-ammattikorkeakoulu
Kirsi-Marja Lehtelä	suunnittelija, Stakes
Anne Maria Maunuksela	yhteinen diakoniasihteri, Espoon seurakuntayhtymä
Matti Peltonen	Sosiaalihistorian professori, Helsingin yliopisto
Tarja Pösö	Sosiaalityön professori, Tampereen yliopisto
Jaakko Seikkula	yliassistentti, Jyväskylän yliopisto ja professori Agder University College, Norja
Tiina Silvasti	tutkija, Helsingin yliopisto
Reijo Sund	tilastotieteilijä, Stakes
Jukka Törrönen	tutkija, Alkoholitutkimussäätiö

OSA I

TIETO TOISESTA

TOISEN ÄÄNI, NÄKÖKULMA JA KOHTEENA OLEMINEN

JUKKA TÖRRÖNEN

Yhteiskunnan vahvoissa instituutioissa, kuten viranomaiskäytännöissä, media-julkisuudessa, kasvatusyksiköissä, hoitolaitoksissa jne., huono-osaisuutta kartoitetaan ja otetaan haltuun käyttämällä erilaisia tilasto-, rekisteri- ja haastatteluai-neistoja. Vaikka näissä instituutioissa tuotetaan virallista tietoa huono-osaisten tilanteen parantamiseksi, voi lopputulos olla kuitenkin päinvastainen. Pyrkies-sään palauttamaan huono-osaisia normaalin järjestyksen piiriin voi virallinen tie-to paradoksaalisesti rakentaa käsittelemilleen ihmisryhmille marginaalisia iden-titeettejä (Jokinen ym. 2004, 13). Tämä voi johtua siitä, että tiedon tuotantoa ohjaavat menettelytavat, joissa huono-osaisuutta katsotaan kaukaa ja sellaisia tunnuslukuja tai havaintoyksiköitä käyttämällä, jotka näyttävät huono-osaisten yhtenä ja yhdenmukaisena, muokattavissa olevana kohteena (ks. kirjan johdan-to). Jos tiedon tuotantoa hallitsevat kaukaa katsominen tai yhteiskunnan stereo-tyypiset odotukset normaalista elämäntavasta, voi huono-osaisten elämäntilan-teiden moninaisuus ilmetä joko merkityksettömänä seikkana tai ”kohinana”, joka sotkee kokonaisuuden hallintaa.

Tarkastelen artikkelissa tutkimusstrategisia valintoja, joilla huono-osaisten kokemuksille, näkökulmille ja äänelle voidaan tuottaa tilaa tai rakentaa niil-le kantavuutta. Lähdän Mieke Balia (1988) mukaillen liikkeelle siitä, että huono-osaisuutta koskevan ”toisen tiedon” tuottaminen voidaan ymmärtää toimintana, jossa huono-osaisten rakentuu subjektiasemia (subject positions) kolmella ulot-tuvuudella: kohteen määrittelyssä, näkökulmarakenteissa ja kertovissa äänissä.

Kun tutkijan pyrkimyksenä on tuottaa toista tietoa, joka vahvistaa huono-osaisten asemaa, on hänellä valittavaan periaatteessa kaksi strategiaa. Nämä stra-tegiat voivat esiintyä tutkimuksessa erillisinä tai toisiinsa sekoittuneina. Yhtäältä

tutkija voi analysoida, miten virallinen tieto asettaa huono-osaisia säätelyn kohteiksi, millaisista näkökulmista se käsittelee huono-osaisia ja miten huono-osaisen omat äänet pääsevät sen määrittelyissä esiin. Tällöin tutkijan tehtävänä on tunnistaa huono-osaisia alistavia ja leimaavia säätelyrakenteita edesauttaakseen sitä, että dialogisimmat, oikeudenmukaisimmat ja tasa-arvoisimmat käytännöt pääsisivät vallalle.

Toisaalta tutkija voi kyseenalaistaa huono-osaisuuden hallitsevia tieto- ja uskomusjärjestelmiä rakentamalla tutkimusasetelmia, joissa tieto kerätään, analysoidaan ja kirjoitetaan siten, että marginaalissa elävien kohteena olemisen kokemukset, näkökulmat ja äänet pääsevät täysipainoisesti esiin, tulevat osaksi tutkimustietoa ja synnyttävät heidän asemaansa parantavia prosesseja. Tällöin tieto tuotetaan jo alusta saakka lähellä tutkittavia.

Artikkeli rakentuu siten, että aluksi esittelen joitakin teoriaperinteitä, joiden käsitteet tarjoavat aineksia virallisen tiedon haastamiselle. Tämän jälkeen tarkastelen, millaisia vaihtoehtoja ja näkökantoja tutkija voi ottaa huomioon, kun hänen pyrkimyksensä on tuottaa toista tietoa, joka on sensitiivinen huono-osaisen kohteena olemisen kokemuksille, näkökulmille ja äänille. Kiinnitän tässä erityistä huomiota aluksi aineiston keruuseen, sitten aineiston analyysiin ja lopuksi tutkimuksen kirjoittamiseen.

Toiselle tilaa tekemässä

Yhteiskuntatutkimuksen piiristä voidaan tunnistaa monia teoriaperinteitä tai -suuntauksia, jotka pyrkivät haastamaan virallista tietoa. Ne ovat tyypillisesti tiedeidenvälisiä, eli niitä määrittää se, että ne ovat kehkeytyneet lukuisista eri lähestymistavoista vaikutteita ottamalla. Virallista tietoa haastavien suuntausten joukkoon voidaan lukea muun muassa sellaisia lähestymistapoja kuin symbolinen interaktionismi, kulttuurintutkimus, uusi mikrohistoria, foucault'lainen genealoginen tutkimus, kriittinen diskurssianalyysi, analyttinen diskurssianalyysi ja naistutkimuksen monet edustajat.

On hyvin tunnettua, että huono-osaisiin liitetään kohteena usein stereotyyppisiä määreitä. Esimerkiksi symbolista interaktionismia edustavissa teksteissään Erving Goffman (1963/1990) ja Howard Becker (1963) ovat kiinnittäneet huomiota tähän. Heidän mukaansa marginaalisuutta voidaan lähestyä prosessina, jossa yhteiskunnan keskeiset instituutiot nostavat joitakin ryhmiä säätelyn

kohteiksi, silmätikuiksi, joihin ne iskostavat epänormaaleja piirteitä. Koska poikkeavuus tunnustetaan sosiaalisessa prosessissa, ei poikkeavuutta voi pitää yhtenäisenä kategoriana eikä pysyvänä ominaisuutena, vaan leimana tai stigmana, joka saa vuorovaikutuksessa tilanteisesti vaihtelevia merkityksiä. Sovellettaessa interaktionistista näkökulmaa huono-osaisuuden tutkimiseen suositaan tavallisesti niin sanottuja luonnollisia tilanteita (naturally-occurring situations). Niille ominaista on se, että ne syntyvät tutkijasta riippumatta. Tällaisia ovat muun muassa sosiaalityöntekijän asiakasvastaanotot, viranomaisten tuottama huono-osaisia koskeva arkistomateriaali tai median huono-osaisia käsittelevät representaatiot. Luonnollisia tilanteita analysoidaan pyrkien pureutumaan toimijoiden omiin näkökulmiin ja heidän tilanteissa resurssinaan käyttämään paikalliseen tietoon (Silverman 1993, 47–51). Tällöin voidaan olla kiinnostuneita muun muassa siitä, millaista normaalin ja poikkeavan rajaa ylläpitävää ”kasvotyötä” luonnollisissa tilanteissa esiintyy, millaiset ”moraaliset urat” niissä toistuvat ja syventävät huono-osaisuutta tai millaisten ”tulkintakehysten” varassa niissä syrjäytyneisyyttä käsitellään.

Myös kulttuurintutkimus on valottanut sitä, kuinka yhteiskunnan reunoilla tai marginaalissa elävät kohtaavat jokapäiväisessä elämässään vahvoja stereotyyppiä, joiden kanssa he joutuvat jatkuvasti neuvottelemaan ja kamppailemaan. Stereotyypeille on tunnusomaista se, että ne pelkistävät kohteena olevia ihmisryhmiä mustavalkoisiksi toimijoiksi, liioittelevat heidän joitakin ominaisuuksiaan yli muiden ja jähmettävät heitä muuttumattomaan tilaan (Hall 1999, 190). Stereotyyppiä kierrättävät ja toistavat joukkoviestintä, viranomaistieto ja ”me normaalit”. Stuart Hallin mukaan (1999, 191) poikkeavan symbolinen sulkeminen aitauksen ulkopuolelle luo meille turvallisuutta ja helpottaa meitä ”sitoutumaan tai liittoutumaan yhdeksi kuvitelluksi yhteisöksi” (mt., 191). Yksi kulttuurintutkimuksen tehtävistä onkin avata stereotyyppien yhdenmukaistavia, olemuksellistavia ja luonnollistavia vaikutuksia joustaville ja moninaisille eroille. Tässä etuoikeutettujen kategorioiden oikeutus määritellä huono-osaisuutta kyseenalaistetaan, mikä samalla tekee tilaa hienosyisemmille, tilanneherkemmille ja totuudenmukaisemmille tyypittelyille (ks. mt., 190). Virallistuneita stereotyyppiä voidaan horjuttaa esimerkiksi analysoimalla median, kansalaisten, viranomaisten ja poliitikkojen representaatioita huono-osaisista tai lähestyä asiaa vastakkaisesta näkökulmasta ja eritellä, miten huono-osaiset itse omassa toiminnassaan tai puheessaan samastuvat stereotyyppeihin. Tällaiset analyysit tekevät stereotyyppisiä jakoja epävakaaiksi ja parhaassa tapauksessa lisäävät tietoisuuttamme siitä, kuin-

ka me kaikki kohtaamme marginalisointiprosesseja muodossa jos toisessa ja olemme niille haavoittuvia.

Virallistunut, luokitteleva ja stereotyyppinen tieto kantaa omanlaista historiaa ja on muotoutunut suhteessa sosiaalisiin käytäntöihin. Muun muassa Michel Foucault'n genealoginen tarkastelutapa mahdollistaa nykyisten ”kivettyneiden” ja luonnollisina pidettyjen käsitysten ja käytäntöjen kritiikin kiinnittämällä huomiota siihen, miten ne ovat muotoutuneet monien kamppailujen tuloksena suurelta osin umpimähkäisesti muita mahdollisia toimintatapoja ulos sulkemalla (Shapiro 1992, 1–4). Foucault katsoi marginaalin, kuten sairaalan tai vankilan, ilmaisevan ytimekkäästi normaalin yhteiskunnan vallitsevia käytäntöjä ja tietomuotoja. Myös huono-osaisuuden voidaan ajatella olevan symbolisesti yhteiskunnan keskiössä ja tuovan esille, millaisilla institutionaalisilla, hallinnollisilla ja poliittisilla menettelytavoilla normaaliutta on kulloinkin rakennettu ja pidetty yllä (vrt. Hall 1999, 157). Tämä näkökulma ohjaa kiinnittämään huomiota huono-osaisuuden ”hallintamentaliteettien” (governmentality) polveutumiseen. Tällöin voidaan esimerkiksi kysyä, millaisen tiedon varassa huono-osaisia on milloinkin problematisoitu säätelyn kohteeksi, millaisin keinoin, mekanismein ja teknologioin heitä on muokattu normaaleiksi ja millaisia asemia, ominaisuuksia ja orientaatioita säätelyprosesseissa on tuotettu sekä huono-osaisuuden auktoriteeteille että huono-osaisille itselleen (Dean 1999, 18–33; Törrönen 2004, 22–28).

Uudessa mikrohistoriassa virallistunutta tietoa haastetaan valitsemalla tarkasteltavaksi ”poikkeuksellisia tyypillisyyksiä” (Peltonen 1999). Niillä tarkoitetaan tapauksia, jotka valaisevat tuoreella, konkreettisella ja ennalta arvaamattomalla tavalla mikroilmiöiden yhteyttä laajoihin historiallisiin tapahtumiin tai rakenteisiin. Poikkeava tyypillisuus eroaa edustavasta tyypillisyydestä tai normaalia ilmentävästä poikkeavuudesta siinä, että sen tarkastelun ei oleteta paljastavan valtakulttuurissa vallitsevaa normaalia ja tavanomaista. Poikkeuksellista tyypillisyyttä etsittäessä ei uskota siihen, että olisi olemassa jokin yhtenäinen huono-osaisuuden päätarina, jonka aukkopaikkoihin, lievealueisiin tai ydintapahtumiin tyypillisyyksien tai poikkeavuuksien lähitarkastelu toisi lisävaloa. Tälle vastakkaisesti ”poikkeukselliset tyypillisyydet” ymmärretään johtolankoina, pienoismaailmoina tai rajatiloina, jotka jo lähtökohtaisesti kyseenalaistavat käsityksen yhtenäisestä ja yhteen suuntaan kulkevasta tapahtumien kulusta. Tarkasteltaessa huono-osaisuutta johtolangan ideaa seuraamalla voidaan analyysin kohteiksi valita aikaisemmin merkityksettömiltä tuntuneita yksityiskohtia tai poikkeamia, joita tulkitsamalla ja seuraamalla on mahdollista löytää uusia huono-osaisuuteen

ymmärrystä luovia asiayhteyksiä. Tutkittaessa huono-osaisuutta pienoismaailmana voi tarkempaan syyniin etsiä tapauksia, jotka syntetisoivat huono-osaisuuden ydintä, sydäntä tai koko kuvaa pienoiskoossa. Haettaessa tutkimuskohteeksi rajatiloja ollaan kiinnostuneita marginaalin marginaalista, niistä raja-alueista, hiljaisuuksista ja aukoista, jotka huono-osaisuuden tutkimuksessa ovat syystä tai toisesta jääneet syrjään. Yhteistä näille strategioille on se, että niissä annetaan puheenvuoro niille ihmisille tai ilmiön ulottuvuuksille, jotka tavallisesti suljetaan ulos tiedon katseesta (Peltonen 1999, 66).

Kriittisessä diskurssianalyysissä huono-osaisuudelta puretaan leimaa ja sen ääntä vahvistetaan liittoutumalla avoimesti huono-osaisten kanssa valtaa pitäviä vastaan. Tutkijan pyrkimyksenä on paljastaa erilaisia tekstiaineistoja analysoimalla kriittisesti, miten ne palvelevat vallankäyttöä, sallivat epäoikeudenmukaisia käytäntöjä ja vahvistavat epätasa-arvoisia suhteita (Titscher ym. 2000, 146–148). Tutkija valitsee tutkimuskohteeseen tilanteita ja käytäntöjä, joilla on välitöntä ja tosiasiallista merkitystä huono-osaisuuden poistamisessa. Tekstin käsite ymmärretään laajasti, jolloin aineistoksi voidaan koota kirjoitettujen tekstien lisäksi kuvia, haastatteluja, arkkitehtonisia karttoja ja niin edelleen. Aineistoa pyritään lukemaan läheltä kiinnittämällä huomiota tekstien lingvistisiin ja/tai visuaalisiin piirteisiin. Tarkan lähiluvun lisäksi pidetään kuitenkin tärkeänä myös yhteiskunnan rakenteellisten tekijöiden huomioon ottamista. Esimerkiksi kriittisen diskurssianalyysin tunnetuin edustaja Norman Fairclough (1992) katsoo, että valtaa pitävien kompetenssia vähentävä ja alistettujen ja huono-osaisten kompetenssia lisäävä tutkimusote edellyttää tekstianalyysiltä tarkan lingvistisen analyysin, tulkitsevan mikrososiologisen analyysin ja selittävän makrososiologisen analyysin vuoropuhelua.

Analyyttinen diskurssianalyysi eroaa kriittisestä diskurssianalyysistä siinä, ettei siinä tehdä yhtä vahvoja etukäteisoletuksia alistussuhteiden olemassaolosta tai luonteesta (Jokinen & Juhila 1999, 86). Siinä huono-osaisuutta ei tarkastella yhtä vahvasti suhteessa yhteiskunnan makrorakenteisiin, valtakeskuksiin ja hegemonisesti hallitseviin verkostoihin. Kun esimerkiksi Fairclough (2003, 202–203) olettaa, että nykyistä globaalia todellisuutta hallitsee ”uusi kapitalismi” (new capitalism), joka uusliberalistisine puhetapoineen syventää keskusten ja marginaalien välistä kuilua, analyyttinen diskurssianalyysi lähestyy asiaa avoimemmin prosessina, jossa keskusten ja marginaalien keskinäissuhteiden katsotaan vaihtelevan sekä tilanteisesti että riippuen siitä, kenen näkökulmasta asiaa tarkastellaan (Jokinen ym. 2004, 12). Yksi ja sama ihminen voi työnsä puolesta kuulua keskuk-

seen, mutta etnisen taustansa takia häntä voidaan kohdella muussa ympäristössä poikkeavana. Lisäksi keskusta ja marginaali voivat vaihtaa eri elämäntavoissa paikkaa. Esimerkiksi syrjäytyneiden nuorten alakulttuurissa valtakulttuurin keskeiset piirteet voivat saada marginaalin aseman. (Mt., 12–15.) Analyttisessä diskurssianalyysissa painotetaan vahvemmin kulttuurin ulottuvuutta kuin kriittisessä diskurssianalyysissa, jossa materiaaliselle ja poliittiselle ulottuvuudelle annetaan määräävämpi asema (mt., 9). Kun kriittisessä diskurssianalyysissa analysoidaan tavallisesti hallitsevien ryhmien tai keskuksen valtaa marginaaliryhmiin, analyttisessä diskurssianalyysissa asetelma saatetaan kääntää päinvastaiseksi. Esimerkiksi Arja Jokinen, Laura Huttunen ja Anna Kulmala (2004) ovat analysoineet marginaalien ja keskustojen välistä dynamiikkaa siitä näkökulmasta, miten moninaisesti ja luovasti marginaaliin sijoitetut ihmiset saattavat omassa puheessaan haastaa kulttuurisia stereotyyppioita ja leimaavia käytäntöjä tai käyttää niitä omalaatuisesti voimavaroinaan.

Naistutkimuksessa on paljon tutkittu alistussuhteita ja marginaalissa oloa. Siten siitä voi myös ammentaa näkökulmia ja välineitä huono-osaisuuden tarkasteluun. Yksi tärkeä tarkastelukulma huono-osaisuuteen on sen sukupuolittunut luonne. Esimerkiksi Judith Butlerin (1990) mukaan sukupuolta tuotetaan, pidetään yllä ja normalisoidaan esityksissä, kuvissa, mallisuorituksissa ja arkisissa tilanteissa, joissa sukupuoli-ihanteita ruumiillisesti jäljitetään, lainataan ja tyylitellään. Sukupuolella ei ole alkuperää eikä ydinolemusta, vaan siihen kiinnitytään toiston myötä. (Rossi 2003, 12–13.) Butleria soveltaen voidaan kysyä, millä tavoin huono-osaisuutta eri tilanteissa toistuvasti asemoidaan heteroseksuaalisiin positioihin ja mitä seurauksia tällä on esimerkiksi hyvinvointivaltiolaisen palvelujärjestelmän toimivuudelle: käsitelläänkö ja hoidetaan huono-osaisuuden vaikutuksissa instituutioissa naisia ja miehiä tasa-arvoisesti ja yhtäläisin oikeuksin. Palvelujärjestelmän sukupuolittuneiden mekanismien ja käytäntöjen paljastaminen luo tilaa kritiikille ja muutokselle, toisin toistamiselle (vrt. mt., 13).

Toinen tieto aineiston keruussa

Edellä kuvatut tutkimussuuntaukset eroavat toisistaan ontologioiltaan ja tietopeiltaan. Ne pitävät huono-osaisuudessa eri asioita olennaisina ja tavoittelevat siitä omanlaista tietoa, suosien erilaisia aineistotyyppisiä, tiedon keruun teknikoita ja analyysin tapoja. Esimerkiksi symbolisessa interaktionismissa, kriittis-

sä diskurssianalyyseissä ja analyttisissä diskurssianalyyseissä tarkastellaan tavallisesti konkreettisia kasvokkaisia tai tekstuaalisia vuorovaikutussuhteita, -tilanteita ja -prosesseja. Aineistot ovat melko pieniä ja analyysia kuvaa keskittyminen yksityiskohtaiseen lähilukuun. Foucault’laisessa genealogiassa, kulttuurintutkimuksessa ja uudessa mikrohistoriassa saatetaan puolestaan käyttää laajoja ja heterogeenisiä aineistoja. Koska niissä aineistoista pyritään tislamaan esiin sellaisia asioita, joita ei voi suoranaisesti havaita ilmiön yksittäisissä konkreettisissa esiintymissä, analyysi liikkuu korkeammalla yleisyytasolla.

Riippumatta tutkimussuuntausten eroista kannattaa virallista tietoa haastavaksi toiseksi tiedoksi koota materiaalia, joka on tutkimuskohteen – vahvojen instituutioiden tai huono-osaisten – itsensä tuottamaa. Tämä mahdollistaa yksityiskohtaisen, tilanneherkän ja kontekstittietoisien pureutumisen toimijoiden omaan käyttäytymiseen, kokemukseen tai kieleen.

Toista tietoa sisältävää tutkimusaineistoa voi koota periaatteessa kolmella tavalla: havainnoimalla vahvojen instituutioiden ja huono-osaisten toimintaa, tekemällä haastatteluja vahvojen instituutioiden edustajien ja huono-osaisten keskuudessa tai keräämällä huono-osaisuutta käsittelevää tekstiaineistoa. Olipa tutkijan strategiana toisen tiedon tuottamisessa virallisen tiedon horjuttaminen tai huono-osaisten elämänolosuhteiden esiin nostaminen, voi hän aineiston keruussa olla kiinnostunut esimerkiksi 1) huono-osaisuuden vallitsevista tosiasioista, 2) huono-osaisuuden kokemuksista, 3) huono-osaisuutta rakentavista, ymmärrettäväksi tekevästä ja säätelevästä kulttuurisista erotteluista tai luokituksista ja 4) huono-osaisuutta ylläpitävistä tai muuntavista sosiaalisista suhteista ja vuorovaikutusprosesseista (ks. Peräkylä 1995). Tämä on kuitenkin vain yksi mahdollinen jaottelu. Tutkija voi yhtä lailla olla kiinnostunut poimimaan analysoitavaksi aineistoja, jotka valottavat sitä, miten luokkarakenne, sukupuoli-järjestelmä tai työorganisaatio ruokkii eronteillaan ja vuorovaikutusjärjestelmillään huono-osaisuuden kierrettä. Tai hän voi olla innostunut etsimään tarkasteltavaksi materiaalia, joka jäsentää huono-osaisuuden erilaisia ajallisia kerrostumia ja historia-kuvia, vain muutamia ilmeisiä kiinnostuksen kohteita mainitakseni.

Havaintoaineisto soveltuu hyvin huono-osaisuuteen liittyvien tosiasioiden ja vuorovaikutusprosessien tutkimiseen. Kuten edellä on käynyt ilmi, havaintoaineistoja suositaan muun muassa symbolisen interaktionismin piirissä.

Metodina havainnointi on aikaa vievää ja työlästä. Kyetäkseen pureutumaan havainnoinnin kohteena olevien toimijoiden elämäntapaan ja -olosuhteisiin tutkijan on oltava kentällä useita viikkoja, joissakin tapauksissa jopa kuukausia. Vi-

rallinen tieto, julkisuus ja politiikka usein syrjivät havaintotietoa, koska sitä ei voi nopeasti ja helposti hyödyntää sen hitaan tuottamisen, vahvan paikkasidonnaisuuden ja rikkaan yksityiskohtaisuuden takia.

Havainnointiin liittyy monia visaisia pulmia. Millaisia huono-osaisuuden ilmiöitä tutkijan tulisi keskittyä havainnoimaan? Millaisissa tilanteissa niitä kannattaisi havainnoida? Valintoja tehdessään on tutkijan jatkuvasti ratkottava myös eettisiä kysymyksiä: onko hänellä oikeutta tunkeutua viranomaisten tai julkisuuden kulisseihin tai tutkittavien vaikeaan elämäntilanteeseen. Miten havainnoinnin voisi järjestää niin, ettei loukkaisi havainnoitavien yksityisyyttä ja anonyymisyyttä?

Kohteen ja tilanteiden valinnassa ja käsitteellisessä haltuun otossa auttaa teoreettinen ajattelu. Esimerkiksi tutkija voi kohdentaa havainnoinnin tapauksiin, jotka edustavat huono-osaisuudessa poikkeuksellista tyypillisyyttä. Tällaisia tapauksia voisivat olla asunnottomat naiset tai miehet, joilla ei ole alkoholi-ongelmaa, tai miehet, jotka ovat joutuneet perheväkivallan kohteeksi. Tai hän voi rakentaa havainnoinnin vertailevalle asetelmalle ja tehdä symbolista interaktionismia soveltaen havaintoja siitä, miten huono- ja parempiosaisia kohdellaan ja palvellaan samantyyppisissä tilanteissa ja mitä seurauksia tällä on heidän ”moraalisille urilleen”. Kun pyrkimyksenä on tuottaa tietoa, joka haastaa ja rikastuttaa virallista tietoa, voi olla järkevää rajata havainnointi tapahtumiin, joissa huono-osaiset asioivat viranomaisten luona tai ovat viranomaiskäytäntöjen kohteina.

Parhaimmillaan havainnointitieto luo tilaa huono-osaisille aktiivisina toimijoina, rakentaa konkreettisuutta ja ymmärrystä heidän näkökulmilleen ja tarjoaa ääntä heidän ruumiillisille kärsimyksilleen ja ilonaiheilleen.

Usein havainnointia täydennetään haastattelulla, jota tunnetusti käytetään myös itsenäisenä metodina. Haastattelemalla voidaan kerätä toista tietoa muun muassa toimijoiden kokemuksista ja tavoista antaa asioille merkityksiä. Esimerkiksi kulttuurintutkimuksessa ja analyttisessä diskurssianalyyysissä hyödynnetään usein haastatteluaineistoja. Toisaalta haastatteluaineisto voidaan mieltää myös tekstuaalisena aineistona, kuten kriittisen diskurssianalyysin edustajat tekevät analysoidessaan haastattelumateriaalia.

Haastattelutiedon luonteeseen vaikuttaa olennaisesti se, miten haastattelijan ja haastateltavan välinen vuorovaikutus ymmärretään. Metodikirjallisuudessa haastattelutapoja on luokiteltu lukuisiin muotoihin. Esimerkiksi Norman K. Denzin (2003, 146–147) erottaa 1) objektiivisuutta hakevan neutraalin muodon,

2) viihdyttävän ja journalistisen muodon, 3) yhteistyöhön perustuvan tai aktivoivan muodon ja 4) refleksiivisen, dialogisen haastattelumuodon.

Objektiivisessa haastattelumuodossa haastateltavaa lähestytään itsenäisenä, ympäristöstään erillisenä tiedon varastona, jonka uskotaan välittävän neutraaleja kysymyksiä esittäville haastattelijalle totuudenmukaista tietoa. Journalistisessa haastattelutavassa ei tavoitella ulkoisesti neutraalia tilannetta vaan sisäistä totuutta. Siinä haastattelija pyrkii herkistämään haastateltavan tunnustamaan aidot ja autenttiset kokemuksensa. Tässä hän voi käyttää luottamuksellista ilma-
piiriä synnyttäviä tekniikoita tai provosoivia kysymyksiä. Haastattelumuodoista objektiivoina ja tunnustuksellinen ovat toisen tiedon tuottamisen kannalta ongelmallisia. Objektivoiva ote kohtelee huono-osaisia etäisyyden päästä objekteina ja tunnustuksellinen ote taas kadottaa etäisyyden heihin uppoutuessaan heidän aitoihin kokemuksiinsa (ks. Gubrium & Holstein 2003, 29).

Aktivoivaa ja dialogista haastattelumuotoa voidaan pitää lupaavampina tapoina tuottaa yksityiskohtaista, kokemuksellista ja paikallista tietoa huono-osaisuudesta. Niissä korostetaan haastattelijan ja haastateltavan välistä yhteistyötä tiedon tuottamisessa. Haastatteluja lähestytään vuorovaikutustapahtumina, joissa kahden yksityisen ja erillisen äänen sijasta kommunikoi lukuisia ääniä. Ihmisen identiteetti ymmärretään liikkeessä olevaksi, fragmentaariseksi ja joustavaksi äänen kokoelmaksi, joka on muotoutunut vuorovaikutuksessa perheen, työn, opiskelun, hoidon, erilaisten ryhmien jne. kanssa (Gubrium & Holstein 2003, 39–45). Aktivoivassa haastattelumuodossa haastattelijan tavoitteena on saada haastateltava puhumaan mahdollisimman ”moniäänisesti” niistä yhteisöistä, jotka ovat olleet muokkaamassa hänen huono-osaisuuttaan ja jotka valottavat konkreettisesti hänen nykyistä tilannettaan. Myös dialogisessa haastattelutehtävässä tätä pidetään tärkeänä. Siinä kuitenkin painotetaan yhteistyön ohella haastattelijan ja haastateltavan välistä tasavertaisuutta. Haastattelun katsotaan edellyttävän osapuoliltaan kokemusten vastavuoroista jakamista (Denzin 2003, 147), sen ylittämistä, että toinen kysyy ja kuuntelee ja toinen vastaa ja kertoo. Dialogisessa haastattelussa molemmat toimivat toisilleen vuoronperään kysyjinä ja vastaajina.

Aktivoivassa ja dialogisessa haastattelumuodossa suositaan usein narratiivisia kysymyksiä tai asioiden käsittelyä tarinoina. tarinat eroavat yleiskatsauksellisesta ja abstrakteja luokituksia sisältävästä virallisesta tiedosta siinä, että ne ovat ainutlaatuisia, yksityiskohtaisia ja kokemuksiin kiinnittyviä. Niissä esiintyvät luokitukset ovat ajallisesti ja paikallisesti konkreettisia. Tarinoista voidaan myös päätellä, millä erityisillä tavoilla huono-osaisuuden perustapahtumiin, päätoimijoi-

hin ja keskeisiin olosuhteisiin luodaan haastatteluissa järjestystä ja valoa. Lisäksi kun aineisto kerätään narratiivisin kysymyksin, voidaan kysymysten ja vastausten analyysiin soveltaa tarina- ja kertomusanalyysin välineitä, joita tarkastelen tuonempana. Sama pätee myös toiseen suuntaan, eli tarina- tai kertomusanalyysin käsitteitä on mahdollista soveltaa myös aineiston keruussa narratiivisten kysymysten suunnitteluun.

Myös konkreettiset vertailevat kysymykset, joissa haastateltavia esimerkiksi pyydetään kuvaamaan, millä tavoin hyvä asiakaskäynti ja huono asiakaskäynti poikkeavat toisistaan, ovat hyviä. Ne kutsuvat esiin haastateltavien omia tapoja kategorisoida asioita ja tuottavat tietoa siitä, mikä asema kulttuurisilla stereotyyppioilla tai institutionalisoituneilla mallitarinoilla on haastateltavan ajattelussa.

Haastatteluissa syntyvät merkitykset rakentuvat suhteessa diskursiiviseen ympäristöönsä. Joskus on järkevää tehdä haastattelut maaperällä, joka on molemmille neutraali, toisinaan on järkevää mennä haastateltavan kotipaikalle. Diskursiivista ympäristöä voi myös muunnella tuomalla haastatteluun virikkeitä (Törönen 2001a). Ne helpottavat huono-osaisuuden vaikeista tai piilevistä asioista kommunikoida. Virikkeet voivat olla tutkijan tai haastateltavan tekemiä. Niitä voi käyttää haastatteluissa uuden mikrohistorian oppeja mukailien johtolankoina, pienoismaailmoina tai provosoijina. Esimerkiksi haastateltavalle voi antaa kertakäyttökameran ja pyytää häntä ottamaan kuvia elämäntapansa peruspilareista ja sitä uhkaavista tekijöistä. Tämän jälkeen näitä kuvia voi käyttää haastatteluissa johtolankoina, jolloin haastateltavaa pyydetään kertomaan niistä lisää, tai pienoismaailmoina, jolloin haastateltavaa pyydetään kuvaamaan, millä tavoin hän samastuu kuviin ja näkee itsensä niissä, tai provosoijina, jolloin haastateltavaa motivoidaan puhumaan kuvien kautta epäsuorasti traumaattisista tilanteista, vaikeista ristiriidoista tai tabuasioista (mt.). Lisäksi kuviin valottuu huono-osaisuudesta sanallistamisen tuolle puolen jäävää informaatiota.

Aina yksilöhaastattelut eivät ole paras mahdollinen tapa tuottaa toista tietoa huono-osaisuudesta. Huono-osainen voi tuntea olevansa niin syrjäytynyt parempiosaisen maailmasta, että hän mukauttaa haastattelutilanteessa omaa todellisuuttaan normaaliyhteiskunnan odotuksiin. Tällöin pari- tai ryhmähaastattelu voi olla luontevampi valinta. Kun pari- tai ryhmähaastatteluun osallistuu ihmisiä, jotka tuntevat toisensa, tämä vähentää haastattelijan valta-asemaa tai vaikutusta haastateltaviin ja vastaavasti luo tilaa haastateltavien haastattelijasta riippumattoman todellisuuden esiin nousemiselle. Erityisesti ryhmähaastattelussa haastateltavat pääsevät täydentämään ja kommentoimaan toistensa lausumia, jolloin

tiedon tuotantoa ohjaavat pikemminkin haastateltavien keskinäinen sosiaalinen dynamiikka kuin haastattelijan ja haastateltavan välinen suhde tai haastateltavan henkilökohtaiset vaikuttimet (Lunt & Livingstone 1996, 86).

Havainnoinnin ja haastattelujen lisäksi toista tietoa voi kerätä valikoimalla aineistokseen tekstejä. Huono-osaisuudesta kirjautuu yhteiskunnan arkistoihin monenlaisia tekstuaalisia jälkiä. Esimerkiksi huono-osaisuutta ehkäisevät, hoitavat, hallinnoivat ja tutkivat viranomaiset tuottavat säännöllisesti erilaista materiaalia huono-osaisuudesta. Huono-osaisuus ylittää myös herkästi medioiden uutiskynnyksen ja niiden arkistoista voi koota ilmaisuvoimaisia aineistoja sen tutkimiseen, millaisin stereotyyppioin julkisuudessa ja mielipide-ilmastossa huono-osaisia käsitellään ja millä tavoin käsitelytavat ovat sukupuolittuneita. Koska viranomaisten, toimittajien, poliitikkojen ja mielipidekirjoittajien tekstit syntyvät tutkijasta riippumatta, niitä voi pitää haastatteluaineistoihin verrattuna ”luonnollisina”. Niihin päivittyy yksityiskohtaista ja paikallista tietoa sen analysoimiselle, miten yhteiskunnan vahvojen instituutioiden toimijat milloinkin ja missäkin yhteydessä ovat säädelleet tai säätelevät huono-osaisuutta. Kun tekstit sisältävät henkilökohtaista ja luottamuksellista tietoa huono-osaisista, on niiden tutkimuskäytössä kiinnitettävä erityistä huomiota eettisiin kysymyksiin.

Tekstiaineistoja on suosittu kaikissa virallista tietoa haastavissa lähestymistavoissa. Eritoten Foucault’a soveltavissa otteissa, uudessa mikrohistoriassa ja kriittisessä diskurssianalyyssissa niitä on hyödynnetty paljon.

Toinen tieto aineiston analyysissa

Toisen tiedon analyysia piirittävät normalisoinnin vaarat. Tutkija saattaa havainto-, haastattelu- tai tekstiaineistoa analysoidessaan tehdä sen ilmiöistä ymmärrettäviä palauttamalla ne liian suoraviivaisesti vallitsevan elämäntavan totunnaisiin asetelmiin. Hän saattaa ottaa aineistoon turistisen asenteen ja analysoida siitä vain sellaiset kohdat, jotka poikkeavat hänen omasta elämänmuodostaan ja vaikuttavat eksoottisilta. Tai hän romantisoi huono-osaisten elämän kärsimysnäytelmäksi ja ryhtyy analysoimaan sitä esimerkkinä, joka kertoo muun yhteiskunnan välinpitämättömyydestä, vieraantuneesta menosta tai kiihkeärytymisyydestä (Silverman 1993, 4–6). Näin toimiessaan hän analysoi toista tietoa normaalia normina pitämällä, jolloin toinen tieto sulautetaan, samastetaan tai alistetaan viralliseen tai vakiintuneeseen tietoon.

Kun havainto-, haastattelu- ja tekstiaineistoista analysoidaan toista tietoa, on niitä hedelmällistä lähestyä maailmoina, jotka sisältävät tutkijalle vieraita kokemuksia, näkökulmia ja ääniä. Aineiston liian nopean ja mutkattoman ymmärtämisen ja tulkinnan viivyttämiseen tarvitsee tutkija erilaisia analyysivälineitä. Niitä käyttämällä hän voi syventyä aineiston sisäisiin merkityssuhteisiin eli toisen tiedon erityislaatuun ennen sen suhteuttamista viralliseen tietoon. Analyysivälineet rohkaisevat häntä kiinnittämään huomiota tutkittavien omiin tapoihin ymmärtää toimintaansa ja luoda elämäntilanteisiinsa järjestystä. Samalla niiden avulla tutkija voi tavoitella myös tutkittavien tapoihin ja tottumuksiin liittyvää piilevää tietoa, jota ihmiset eivät kykene sanallistamaan tai ilmaisemaan suoraan, mutta joka ilmenee muun muassa siinä, miten he luokittelevat maailmaa, millaisiin näkökulmiin he samastuvat ja kenen tietoa he eri tilanteissa pitävät totuudenmukaisena tai oikeutettuna. (Törrönen 1999, 28–31.)

Esittelen vastaisuudessa toiselle tiedolle tärkeitä analyysivälineitä, joiksi tunnistan 1) luokitusten tai kategorioiden analyysin, 2) tarina- tai kertomusanalyysin, 3) fokalisaation eli näkökulmien analyysin ja 4) intertekstuaalisuuden analyysin. Ne ovat keskeisiä erityisesti haastattelu- tai tekstiaineistojen analyysissa, mutta niistä voi räätälöidä sovelluksia myös havaintoaineistojen analyysitarpeisiin. Havainnoitaessa ei päästä pakoon käsitteitä, jotka yhtäältä ohjaavat havainnointia ja toisaalta tulevat näkyviin tutkijan kirjatessa havaintonsa kenttäpäiväkirjaan.

Perinteisesti virallinen tieto on luokitellut huono-osaisia kohteiksi, joita pyritään valvomaan, eristämään muusta yhteiskunnasta tai integroimaan takaisin normaaliin elämänmenoon (Helén & Jauho 2003, 15). Tässä se on saattanut tuottaa huono-osaisista leimaavia luokitteluja, idealisoida heidän syrjäytyneisyyttään, väheksyä huono-osaisuudessa esiintyviä eroja ja antaa heidän elämälleen merkityksiä, jotka voi ymmärtää vain normaalista käsin (vrt. Hall 1999, 122).

Miten huono-osaisia on eri aikoina viranomaiskoneistossa, julkisuudessa, politiikassa ja kansalaisten keskuudessa luokiteltu säätelyn kohteiksi, on tärkeä analyysin kohde. Myös se, miten huono-osaiset suhtautuvat heistä esiintyviin kohteen määrittelyihin ja se, miten he niitä tai niiden ulottumattomissa elävät, ovat ensiarvoisia tarkastelukulmia. Sillä, miten virallinen tieto kategorisoi huono-osaisuutta ja miten huono-osaiset näitä kategorioita käyttävät, on seurauksia huono-osaisten yhteiskunnalliselle kohtelulle ja kulttuuriselle asemalle.

Luokitusten ja kategorioiden analyysiin voi ammentaa vaikutteita lukuisista lähestymistavoista, kuten Claude Lévi-Straussin paradigmaattisesta menetelmä-

tä, Jeffrey C. Alexanderin neodurkheimiläisestä binaaridiskursseja erittelevästä analyysitavasta ja Norman Faircloughin kriittisestä diskurssianalyysistä. Lähestymistapoja yhdistää se, että niissä luokitusten katsotaan ilmentävän rajankäyntiä meidän ja muiden arvojen välillä (ks. Törrönen & Maunu 2004). Ne soveltuvat hyvin huono-osaisuutta koskevien luokitusten analyysiin, sillä kuten kirjan johdannossa todetaan, huono-osaiset ovat eräänlainen ikuinen vertailuryhmä, joka on jatkuvan tuijotuksemme kohteena. Meidän arvojemme peilinä he konkreti-soivat arvojemme perustan epäsuorasti näkyväksi.

Levi-Strauss (1958) ohjaa kiinnittämään huono-osaisuutta koskevissa luokituksissa huomiota kulttuurin ja luonnon vastakkaisuuteen. Jako on vertausku-vallinen. Luokittelemalla erottaudumme luonnosta mutta samalla heijastamme siihen omat luokittelujärjestelmämme. Niinpä luokituksissa kulttuuri ilmenee usein paradoksaalisesti luonnollisena asiana, joka vahvistaa tai edistää yhteisö-elämäämme, ja luonto vastaavasti luonnottomana uhkana, jonka pelkäämme rappeuttavan sen jatkuvuutta ja kukoistusta (vrt. Sulkunen 2002, 267–270). So-vellettaessa Levi-Straussia toisen tiedon analyysiin on tärkeää panna merkille en-sinnäkin se, että ”luonnollista kulttuuria” saattavat luokituksissa konkretisoida terveyteen, normaaliuteen, puhtauteen ja järjestykseen liittyvät asiat ja ”luonno-tonta luontoa” sairauteen, epänormaaliuteen, likaisuuteen ja kaoottisuuteen liit-tyvät seikat. Toiseksi luonnon paikan luokituksissa voivat ottaa myös ihmisen it-sensä rakentamat mutta hänen hallinnastaan irtaantuneet sosiaaliset voimat ja käytännöt. Esimerkiksi tietyt huono-osaisuuden käsittelytavat voidaan kokea lii-an byrokratisoituneina tai teknistyneinä, jolloin ne alkavat representoida luoki-tuksissa luonnotonta, kuolleeksi jäykistynyttä muotoa. Lisäksi tärkeää on olla tietoinen siitä, että kulttuuri ja luonto -jaot eivät välttämättä esiinny aineistos-sa ehdottoman vastakkaisina, vaan ne voivat perustua myös aste-eroihin. Tämä huomio koskee myös muita luokittelujen analyysitapoja.

Alexander (1998) korostaa luokituksissa kolmen tason analyysia: miten niis-sä kategorisoidaan sosiaalisia motiiveja, sosiaalisia suhteita ja sosiaalisia instituu-tioita. Millä tavoin huono-osaisten sosiaalisia motiiveja pidetään ”normaalei-na” ilmentävät aineistoissa sellaiset vastakohtaparit tai jatkumot kuin aktiivinen – passiivinen, rationaalinen – irrationaalinen, järkevä – hysterinen, autonomi-nen – riippuvainen, realistinen – epärealistinen tai terve – hullu. Tietynlaisella ta-valla määritellä sosiaalisia motiiveja on seurauksia myös sosiaalisten suhteiden ja sosiaalisten instituutioiden tasoille tai päinvastoin. Niinpä jos huono-osainen kategorisoidaan sosiaalisilta motiiveiltaan epäitsenäiseksi, tämä luo pohjaa myös

epäillä hänen kykyään muodostaa avoimia, luottamukseen perustuvia sosiaalisia suhteita tai osallistua pitkäjänteisesti institutionaalisia sääntöjä ja sopimuksia kunnioittavaan työelämään. Tarkemmin ottaen sosiaalisten suhteiden kulttuurista käyppyyttä käsitellään aineistoissa oppositioilla avoin – salainen, luotettava – epäilyttävä, kunniallinen – itsekeskeinen, reilu – laskelmoiva tai ystävällinen – vihamielinen. Sosiaalisille instituutioille puolestaan tuotetaan oikeutusta arvioimalla, millä tavoin ne ovat säännönmukaisia tai mielivaltaisia, laillisia tai laittomia, tasavertaisuutta kunnioittavia tai hierarkkisia, sisään sulkevia tai ulos sulkevia ja sopimukseen perustuvia tai nurkkakuntaisia.

Virallisessa tiedossa ja toisessa tiedossa esiintyviä huono-osaisuuden luokituksia voi lähestyä myös soveltamalla kriittisen diskurssianalyysin välineitä. Kriittisessä diskurssianalyysissä painotetaan sitä, että luokituksissa on läsnä sekä ”eron logiikka” että ”vastaavuuden logiikka”. Luokituksilla paitsi luodaan eroja ja vastakkainasetteluja myös ylitetään ja yhdenmukaistetaan niitä. (Fairclough 2003, 100–104; Laclau & Mouffe 1985.) Analyysille tämä tarkoittaa paneutumista siihen, millaisiin aineellisiin, sosiaalisiin, psykologisiin ja kulttuurisiin tekijöihin huono-osaisuus aineistossa linkitetään ja millaisista vastaavasti erotetaan. Millä tavoin huono-osaisten puheessa ja toiminnassa esiintyvät eron ja vastaavuuden logiikat ilmentävät osallisuutta tai ulkopuolisuutta perhe-elämästä, koululaitoksista, työelämästä ja vapaa-ajasta? Millaisia (sukupuoli)eroja vastaavuuden logiikalla aineistossa tukahdutetaan, peitetään tai ohitetaan?

Toisen tärkeän analyysivälinevarannon huono-osaisuutta koskevalle toiselle tiedolle tarjoaa tarina- tai kertomusanalyysi. Kun luokituksia analysoidaan saadaan tietoa siitä, millaisia sosiaalisia identiteettejä huono-osaisille kategorisoidaan, tarina- ja kertomusanalyysi täsmentää, mikä niiden merkitys on toiminnalle ja miten ne muuttuvat ajassa. Tarina- tai kertomusanalyysia voi esimerkiksi soveltaa jäsentämään, millaisia huono-osaisuuden mallitarinoita viranomaiskoneistossa, hoitolaitoksissa, julkisuudessa, kansalaisyhteiskunnassa tai huono-osaisten keskuudessa esiintyy, miten ne muokkaavat huono-osaisten subjektiasemia tai moraaliuria yhteiskuntakelpoisiksi tai itselliseksi ja miten niitä eri tilanteissa käytetään (vrt. Juhila 2004, 24–28). Toisaalta tarina- ja kertomusanalyysia voi räätälöidä myös tutkimusasetelmiin, joissa ei niinkään tutkita mallitarinoita vaan analysoidaan huono-osaisten omaelämäkertoja tai heidän kerrontaansa siitä, millaisista tapahtumista, teoista ja tilanteista heidän päivänsä koostuu. Tarina- ja kertomusanalyysin avulla saadaan yksityiskohtaista, kokemuksellista ja paikallista tietoa niistä arvoista ja malleista, jotka suuntaavat marginaaliryhmien

ja vahvojen instituutioiden toimintaa huono-osaisuuden kysymyksissä (vrt. Hyvärinen 2004).

Kuten luokitusanalyysin kentältä myös tarina- ja kertomusanalyysin piiristä voidaan tunnistaa lukuisia lähestymistapoja. Erilaisia kertomusanalyysin tapoja on kehitelty kirjallisuustieteen ohella muun muassa etnografiassa, antropologiassa, perinnetieteissä, historiankirjoituksessa, filosofiassa, semiotiikassa, sosiologiassa ja politiikan tutkimuksessa. Keskityn tässä esittelemään niistä erityisesti narratologiasta (Chatman 1978; Prince 1988) ja Pariisin koulukunnan semiotiikasta vaikutteita ottanutta semioottista sosiologiaa (Sulkunen & Törrönen 1997a; Törrönen 1999), sillä minulla on siitä eniten kokemusta empiirisessä analyysissä.

Narratologit määrittelevät kertomuksen koostuvan vähintään kahdesta tapahtumasta, joista kumpikaan ei loogisesti edellytä tai tee välttämättömäksi toista (Prince 1988, 58–59). Usein määritelmässä korostetaan myös sitä, että tapahtumien tulee liittyä toisiinsa niin, että niillä on sama subjekti tai päähenkilö, jossa tapahtuvaa ajallista muutosta tarinassa kuvataan. Subjektin ei tarvitse olla yksilö, vaan yhtä hyvin kertomuksen päähenkilönä voi esiintyä organisaatio, kansakunta, käsite, arvo (esim. hyvinvointi), asiantila (esim. huono-osaisuus) jne.

Narratologiassa kertomuksista erotetaan usein kaksi ulottuvuutta: tarina ja kerronta (Chatman 1978). Tarina viittaa kertomuksen sisällön tasoon, sen tapahtumiin, henkilöihin, tekoihin ja tapahtumaympäristöön, eli se vastaa kysymykseen, ”mitä kerrotaan”. Kerronta puolestaan viittaa kertomuksen esitystapaan, kertojan ja yleisön väliseen suhteeseen, kerronnassa esiintyviin ääniin, näkökulmiin ja juonirakenteisiin, siihen, ”miten kerrotaan”. Siten tarina-analyysi käsitteenä kattaa yksinomaan kertomuksen sisällön, eli se on kertomusanalyysiin verrattuna kohteeltaan kapeampi.

Narratologiassa (Bal 1985) ja semioottisessa sosiologiassa (Sulkunen & Törrönen 1997a) tarina-analyysissä sovelletaan usein A. J. Greimasin (1980) kehittämää aktanttimallia. Aktanttimallin avulla voidaan pureutua siihen, millaisia piileviä arvo- ja normiorientaatioita aineiston puhujat tai kertojat rakentavat toiminnalle. Mallin keskiössä ovat subjektin ja objektin välinen suhde ja tätä suhdetta uhkaava vastasubjekti, joka voidaan mieltää toiseudeksi. Objekti, jota subjekti tavoittelee, voi sijaita paitsi subjektin ulkopuolella myös tämän sisäpuolella, jolloin subjekti esimerkiksi pyrkii muuttamaan elämänsäasettämäänsä. Subjektin, objektin ja vastasubjektin lisäksi mallissa tunnistetaan vielä neljä muuta aktanttia eli toimija-asemaa: lähettäjä, auttajat, vastustajat ja vastaanottaja. Toimija-ase-

mien väliset suhteet ilmentävät niin sanottua pragmaattista modalisuutta, josta voidaan erottaa neljä ryhmää: velvoite, haluaminen, kykeneminen ja osaaminen (Sulkunen & Törrönen 1997b). Niiden analyysi paljastaa, millä tavoin toiminta on kulttuuristen arvojen säätelystä. Lähettäjän, subjektin ja vastaanottajan suhteet tuovat esiin velvoitteen, joka antaa toiminnalle yhteisöllisen oikeutuksen tai pakotteen. Subjektin ja objektin suhteessa puolestaan artikuloituu haluaminen, toiminnan sisäinen motivaatio tai tahdon luonne. Subjektin, auttajien, vastasubjektin ja vastustajien (vastasubjektin apuvoimien) mittelössä taas testataan päähenkilön kykyjä ja kompetensseja toimia. Samalla tämä kamppailu konkretisoi sitä, millaiset keinot ovat toiminnassa ala-arvoisia tai kiellettyjä (Törrönen 1997, 224–226; Törrönen & Maunu 2005).

Aktanttimalli tarjoaa huono-osaisten ja vahvojen instituutioiden tarinoihin tiivistyväle toisen tiedon analyysille monia sovellusmahdollisuuksia. Mallia voi käyttää kokonaisuudessaan tai ottaa siitä käyttöönsä joitakin osia. Tutkija voi keskittyä huono-osaisten tarinoiden analyysissa esimerkiksi siihen, miten niissä käsitellään vastasubjekteja ja vastustajia eli kyvyttömyyden ja kompetenssin puutteen kokemuksia ja niiden poistamiseen liittyviä ratkaisuyrityksiä. Mallin voi säätää myös kiinnostaviin vertaileviin tutkimusasetelmiin. Tutkija voi syventyä analysoimaan vaikkapa sellaisia kysymyksiä, ovatko huono-osaisten kertomissa moraaliurissa ilmenevät pakotteet ja velvoitteet samantyyppisiä kuin heitä käsittelevien vahvojen instituutioiden mallitarinoissa. Suuntautuuko huono-osaisten tarinoissa tahto vastaaviin tavoitteisiin kuin mallitarinoissa? Millaisissa toimijajäsenissä mallitarinoiden subjektit ja objektit toimivat huono-osaisten tarinoissa? Lisäksi mallin voi räätälöidä sosiaalisten identiteettien ja niitä havainnollistavien figureiden tutkimiseen (vrt. Jokinen ym. 2004, 17). Tästä näkökulmasta voi esimerkiksi eritellä, millä tavoin huono-osaisten kategorisoiduissa identiteeteissä ilmenee vastasubjektin asema. Millaisiin havainnollisiin figureihin se kiinnittyy? Millaisissa yhteyksissä huono-osaisten toimivat viranomaisteksteissä tai julkisuudessa lähettäjän asemassa? Millaisena objektina he käsittelevät omaa elämäntilannettaan?

Aktanttimallia sovellettaessa on hyvä pitää mielessä se, että aktanttipositiot voivat täyttyä monenlaisilla aktoreilla, kuten henkilöillä, instituutioilla, käsitteillä, arvoilla, tunnetiloilla, esineillä jne. Aina kaikki positiot eivät ilmene ja toisinaan yksi ja sama aktori voi täyttää ne kaikki, jolloin puhutaan psykologisoivasta tarinasta. Lisäksi on merkillepantavaa, että aktanttimallia voi käyttää myös pintarakenteiltaan argumentatiivisten, kuvailevien tai pedagogisten tekstien analyysi-

siin (esim. Törrönen 2001b), sillä nämä aineistotyyppit sisältävät tavallisesti runsaasti narratiivisia elementtejä. Sama havainto voidaan ulottaa myös kerronnan analyysissä käytössä oleviin analyysivälineisiin, joista vastaisuudessa käsitellen näkökulmaa, ääntä ja intertekstuaalisuutta. Vaikka nämä analyysivälineet on kehitetty kertovien tekstien erittelyyn, niitä voi soveltaa myös muiden aineistotyyppien tarkastelussa.

Näkökulma eli fokalisaatio jäsentää kertojan tai puhujan suhdetta toimijoihin, tapahtumiin ja ympäristöön. Sen analyysi osoittaa, mistä perspektiivistä kuvattua asiaa käsitellään. Esimerkiksi viranomaistekstissä kertoja voi ruotia huono-osaisuutta valtion, kansakunnan, globaalin maailman, kunnan, huono-osaisen itsensä, järjestyksen, hyvinvoinnin, valvonnan, itsekontrollin jne. näkökulmista. Se, miten kertoja samastuu eri näkökulmiin ja erottuu niistä, kertoo siitä, millaisia näkökulmia ja niihin kytkeytyviä identiteettejä hän pyrkii retorisesti vahvistamaan ja millaisia vastaavasti heikentämään tai horjuttamaan (Törrönen 2000, 250).

Fokalisaatiota on hedelmällistä tarkastella suhteessa ääneen. Gérald Genette (1980) erottaa äänen ja näkökulman sillä periaatteella, että äänen takana on aina puhuja tai kertoja ja että se voidaan tunnistaa kysymällä, ”kuka puhuu”. Näkökulma taas viittaa siihen, kenen silmin, korvin, sieraimin tai iholla asiat kuvatussa todellisuudessa koetaan, ”kuka ne aistii”. Shlomith Rimmon-Kenan (1991, 92) tiivistää saman asian seuraavasti: ”Teksti esittää tarinan jonkin ’prisman’ kautta, jostain ’perspektiivistä’, jonka kertoja verbalisoi, mutta joka ei välttämättä ole kertojan.”

Fokalisaatiolla on fokalisoijansa ja fokalisoitunsa. Fokalisoiija on subjekti, joka suuntaa aistimista, ja fokalisoitu on objekti, joka aistitaan. Fokalisoijan ja fokalisoitun dynamiikan pohjalta voidaan tyypitellä erilaisia näkökulmarakenteita. Ulkoisessa fokalisaatiossa kertova ääni rajoittuu pelkästään raportoimaan toimijoiden ulkoista käyttäytymistä. Hän ei tunkeudu kuvaamiensa toimijoiden päiden sisälle, kuten sisäisessä fokalisaatiossa, jolloin yleisölle rakentuu tapahtumiin asema, josta käsin se saa tietoa siitä, mitä he tekevät ja puhuvat, mutta ei siitä, mitä heidän sisäisessä maailmassaan tapahtuu. (Prince 1988.)

Fokalisaation analyysia voi soveltaa monin eri tavoin toisen tiedon tuottamisessa. Voidaan esimerkiksi analysoida, millaisia näkökulmia huono-osaisen ja viranomaisen asiakaskohtaamisissa esiintyy ja mikä niistä on hallitseva. Millä tavoin näkökulmat tulevat lähelle huono-osaisen elämäntilannetta tai ovat sille etäisiä? Voidaan myös kysyä, millaisista prismoista huono-osaisuutta tarkas-

tellaan valtajulkisuudessa, viranomaisasiakirjoissa tai huono-osaisten omissa kertomuksissa tai mielipideteksteissä.

Äänen käsite on intertekstuaalisuuden analyysin keskiössä. Tällöin eritellään sitä, miten puhuja tai kertoja lainaa muiden puhetta omassa kerronnassaan. Faircloughin (2003, 40–61) mukaan vieraan äänen lainaaminen on dialogisinta silloin, kun sen ero omaan ääneen tunnustetaan ja tuodaan esille avoimesti ja hyväksyvästi. Tavallisempaa kuitenkin on, että puheessa tai tekstissä orientoidutaan vieraisiin ääniin siten, että niiden eroja joko liioitellaan tai sitten ne pyritään eriasteisesti sulauttamaan yhteisen ja normaaliksi oletetun äänen alle. Niinpä usein on olennaista analysoida, miten vahvat instituutiot vastaanottavat huono-osaisten ääniä ja miten huono-osaiset vastaavasti vastaanottavat vahvojen instituutioiden ääniä. Millaisia subjektiasemia vahvojen instituutioiden ja huono-osaisten äänet näissä prosesseissa saavat? Miten ne kontekstualisoidaan? Millä tavoin esimerkiksi asunnottomat omaa elämäntilannettaan arvioidessaan omivat vahvojen instituutioiden kategorioita ja ongelmanmäärittelyjä? Millaisen painoarvon he antavat kertomuksissaan omille kokemuksilleen ja vertaisryhmien äänille?

Olen edellä pyrkinyt valottamaan, kuinka luokitusten, toimija-asemien, fokalisaation, äänen ja intertekstuaalisuuden analyysin avulla voidaan tuottaa toista tietoa, joka horjuttaa, murtaa tai muuntaa vakiintuneita huono-osaisuuden käsitteitä. Tällaista analyysia voidaan luonnehtia vastapuheen tuottamiseksi (vrt. Juhila 2004, 28–31), jossa tutkija yhtäältä vähentää vahvojen instituutioiden valtaa huono-osaisten yli ja toisaalta lisää huono-osaisten valtaa parantaa omaehtoisesti omaa elämäntilannettaan. Vastapuhetta tuotettaessa voi aineiston käsitteily olla 1) tiukan aineistovetoista, 2) kulttuuriseen perspektiiviin sitoutunutta tai 3) yhteiskunnan materiaaliset, poliittiset ja/tai taloudelliset prosessit huomioon ottavaa (Jokinen & Juhila 1999, 55–56). Tiukan aineistovetoisessa analyysissa tutkija pitäytyy toimijoiden orientaatioiden, vuorovaikutuksen ja kategorioiden yksityiskohtaisessa, mutta kriittisessä tarkastelussa. Tämä voi olla järkevää silloin, kun tutkitaan institutionalisoituneita tilanteita, kuten sosiaalityöntekijän asiakasvastaanottoa. Kulttuurisessa analyysissa näkökulma taas laajenee erittelemään, miten aineistossa lainataan ja muunnetaan hallitsevan kulttuurin kategorioita, toimija-asemia, näkökulmia ja ääniä. Yhteiskunnallisessa analyysissa aineisto puolestaan asetetaan vuoropuheluun yhteiskunnan laajan makromaisen kanssa. Tutkija lähestyy materiaaliaan kysymällä, miten se osallistuu huono-osaisuutta säätelevien institutionaalisten järjestelmien, sosiaalisten käytäntöjen ja poliittis-taloudellisten valtasuhteiden ylläpitämiseen tai muuttamiseen. Nämä

analyysivaihtoehdot voivat limittyä yhdessä tutkimuksessa, jolloin aineistoa analysoidaan vuoroin läheltä, vuoroin kauempaa, tai esiintyä erikseen.

Toinen tieto tutkimuksen kirjoittamisessa

Toisen tiedon voi tarvella tutkimusprosessissa monella tapaa. Tutkijan teorit ja käsitteet saattavat olla sokeita tutkimuskohteen mikrovivahteille. Vaikka teorit ja käsitteet olisivat sopivia, voi aineiston keruu ontua. Tutkijalla saattaa olla käytössä parasta mahdollista aineistoa, mutta hän taltuttaa sen toiseuden analyysissään samuudeksi. Tai hän onnistuu kirjoittamaan tutkimuksensa niin, että toiselle tiedolle jää siinä viralliseen ja vakiintuneeseen tietoon nähden alisteinen asema.

Toisinaan tutkijat asemoituvat teksteissään välittäjähahmoiksi, jotka pyrkivät tuomaan esiin aineistonsa moniäänisyyden ilman oman kertojaäänensä viinouttavaa väliintuloa. Denzin (1994, 507) nimittää tällaista esitystapaa kuvailtavaksi realismiksi. Siinä tutkija yrittää lakkauttaa oman auktoriteettiasemansa suhteessa tutkimuskohteeseen antaakseen todellisuuden itsensä ja sen äänien puhua mahdollisimman autenttisesti. Tällainen pyrkimys on kuitenkin aina paradoksaalista (Törrönen 2002, 45). Ensinnäkin tutkija ei voi siirtää aineistoaan selaisenaan kirjoitukseensa, vaan hän joutuu valikoimaan siitä edustavia kohtia, asettamaan niitä keskinäissuhteisiin ja kertomaan, miten aineisto-otteet liittyvät toisiinsa. Tutkimuksen juonellinen järjestys ei synny tutkimuskohteen toimesta vaan tutkijan tekoina. Toiseksi, kun tutkittavien äänet siirretään empiirisen todellisuuden kentältä tieteen julkisuuteen, ne pistetään puhumaan toisessa kontekstissa ja uusille yleisöille. Jos tutkija ei analysoisi tutkimiaan ääniä, selventäisi niiden käyttöyhteyttä ja kääntäisi niitä tieteen kielelle, hän tekisi niille vääryyttä: hän jättäisi ne heitteille kommentoimaan raakileina ja ennustamattomasti toisiaan. Moniäänisyyden sijaan yleisö saisi luettavakseen kakofoniaa.

Voidakseen tuottaa toista tietoa on tutkijan siis oltava pikemminkin aktiivinen kuin passiivinen: tehtävä pitkin tutkimusmatkaansa tarkoin punnittuja valintoja kysymyksenasettelussa, aineiston keruussa, analyysissa ja kirjoittamisessa. Kuten kirjan johdannossa ehdotetaan, tutkijan roolille on ominaista se, että hän asettuu ennemminkin asioiden, tilanteiden ja ihmisten väliin kuin samastuu niihin ja heihin ja alkaa puhua heidän äänillään. Tässä tärkeää on mennä kentälle lähelle kohdetta, ymmärtää tutkittavien kokemuksia ja nähdä asioita heidän silmin, mutta yhtä tärkeää on tulla sieltä pois. Jotta tutkija kykenisi olemaan sensitiivinen

huono-osaisten elämäntilanteille, on hänellä oltava siihen myös etäisyyttä. Jotta hän kykenisi haastamaan virallista tietoa, on hänen kyettävä tarkastelemaan toista tietoa myös sivusta tai ulkopuolelta. Muutoin hän ei kykene kuvamaan ja selettämään, millä tavoin hänen tuottamansa tieto kyseenalaistaa huono-osaisuuden kulttuurista, poliittista ja institutionaalista hallinnoimista tai huono-osaisia leimaavia stereotyyppioita. Niinpä sen sijaan, että tutkija piiloutuisi tutkittaviensa taakse ja antaisi heidän puhua vapaasti ja valtoimenaan, on hänen pyrittävä tukemaan ja vahvistamaan heidän ääniään tai joissakin tapauksissa ravistelemaan niitä (Törrönen & Sulkunen 1997, 99). Tässä on keskeistä kiteyttää, millaisia piileviä kriittisyyden ituja toinen tieto sisältää tai osoittaa, mikä on sen yhteys huono-osaisuutta synnyttäviin laajempiin yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja mekanismeihin.

Näin tutkijan auktoriteettiasema tekstinsä kertojana ei ole toiselle tiedolle ongelma vaan välttämättömyys. Se, että tutkija ottaa tekstissään auktoriteettiase- man, ei estä häntä näkemästä, kuulemasta ja käsittämästä huono-osaisuutta, eikä dialogin syntymistä kertojan ja tutkittavien välille. Pikemminkin päinvastoin: kun tutkijan kertojääni on vahva ja johdonmukainen ja hän tuo avoimesti esiin asemansa ja näkökulmansa, tämä lisää tutkijan, tutkittavien ja yleisön välistä tasavertaisuutta (Törrönen 2002, 46). Kun tutkija pitää oman äänensä erillään tutkittavien äänistä, hän voi ottaa tekstiinsä suoria lainauksia tutkittaviltaan ja keskustella niiden kanssa moniäänisesti siten, että yleisö pysyy kärryillä siitä, kuka on vastuussa mistäkin havainnosta, kokemuksesta tai mielipiteestä. Samalla yleisö pääsee (sijais)kokemaan tutkittavien sosiaalista maailmaa, siinä esiintyviä eroja ja yhtäläisyyksiä.

Kenelle tutkija tuottaa toista tietoa, on aina olennainen pohdinnan kohde. Pitäessään merkittävimpana yleisönään viranomaisia ja poliitikkoja tutkija muotoilee tutkimustuloksensa sellaiseen muotoon, että päätöstentekijät voivat niitä käyttää. Jos hänen pitää pääyleisönään marginaalissa eläviä, hän pyrkii kirjoittamaan tutkimuksensa siten, että se antaa kykyjä ja kompetensseja ensisijaisesti tutkimuskohteelle ja vasta toissijaisesti muille toimijoille. Jos tutkijalla on se käsitys, että asioihin voidaan vaikuttaa tehokkaimmin politisoimalla huono-osaisuus julkisten keskustelujen kohteeksi, hän asettaa sanansa niin, että toinen tieto saisi joukkoviestimissä itsenäistä, virallisesta tiedosta erottuvaa näkyvyyttä. Usein tutkija pyrkii puhuttelemaan tutkimuksellaan kaikkia näitä yleisöjä.

Kaikissa tapauksissa tutkijan haasteena toista tietoa tuottaessaan on olla tietoinen siitä, että hän rakentaa tutkimuksellaan huono-osaisille subjektiase- mia

kolmella ulottuvuudella: kohteen määrittelyissä, näkökulmarakenteissa ja kerto-
vissa äänissä.

Tällöin tutkijan on oltava herkkä ensinnäkin sille, millaisena kohteena hän
huono-osaiset tutkimuksessaan esittää. Kuvaako hän heidät riittävän yksityiskoh-
taisesti? Tekeekö hän oikeutta heidän kokemuksilleen? Ottaako hän huomioon
heidän välisensä erot? Toiseksi tutkijan on oltava sensitiivinen sille, millaisista
näkökulmista hän huono-osaiset esittää. Ovatko näkökulmat heidän elämänti-
lanteidensa moninaisuutta kunnioittavia? Samastuuko tutkija turhan vahvasti
tutkittaviinsa tai johonkin osaryhmään heistä? Kykenevätkö näkökulmat haasta-
maan virallisen tiedon vai ovatko ne liian normalisoivia? Kolmanneksi tutkijan
on oltava valpas sille, kenen ääniä lainaamalla ja miten siteeraamalla hän tuottaa
tutkimuskohteestaan tietoa. Syntyykö kuvaus tutkimuskohteesta dialogissa tut-
kittavien kanssa vai onko tutkijan kertojaääni liian monologinen ja eroja jyrää-
vä? Kykeneekö hän saattamaan tutkittavien äänet kriittiseen keskusteluyhteyteen
virallisen tiedon kanssa? Onnistuuko hän kontekstualisoimaan ne verevästi elä-
vään elämään?

LÄHTEET

- Alexander, Jeffrey F. (1998). *Citizen and Enemy as Symbolic Classification: On the Polarizing Discourse of Civil Society*. S. 96–114. Teoksessa Jeffrey F. Alexander (toim.): *Real Civil Societies. Dilemmas of Institutionalization*. London: Sage.
- Bal, Mieke (1988). *Death & Dissymmetry. The Politics of Coherence in the Book of Judges*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Bal, Mieke (1985). *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press.
- Becker, Howard (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. New York: Free Press.
- Butler, Judith (1990). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York & London: Routledge.
- Chatman, Seymour (1978). *Story and Discourse. Narrative structure in fiction and film*. London: Cornell University Press.
- Dean, Mitchell (1999). *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. London: Sage.
- Denzin, Norman K. (2003). *The Cinematic Society and the Reflexive Interview*. S. 141–155. Teoksessa Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (toim.): *Postmodern Interviewing*. Thousand Oaks: Sage.
- Denzin, Norman K. (1994). *The Arts and Politics of Interpretation*. S. 500–515. Teoksessa Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S. (toim.): *Handbook of Qualitative Research*. London, Sage.

- Fairclough, Norman (2003). *Analysing Discourse. Textual analysis for social research*. London & New York: Routledge.
- Fairclough, Norman (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Genette, Gérald (1980). *Narrative Discourse*. Oxford: Blackwell.
- Goffman, Erving (1963/1990). *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. London: Penguin Books.
- Greimas, A. J. (1980). *Strukturaalista semantiikkaa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (2003). *From the Individual Interview to the Interview Society*. S. 21–49. Teoksessa Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (toim.): *Postmodern Interviewing*. Thousand Oaks: Sage.
- Hall, Stuart (1999). *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.
- Helén, Ilpo & Jauho, Mikko (2003). *Terveyskansalaisuus ja elämän politiikka*. S. 13–32. Teoksessa Helén, Ilpo & Jauho, Mikko (toim.): *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hyvärinen, Matti (2004). *Eletty ja kerrottu kertomus*. *Sosiologia* 41 (4), 297–309.
- Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (2004). *Johdanto: neuvottelu marginaalien kulttuurisesta paikasta*. Teoksessa Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna: *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 9–19.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1999). *Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta*. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1999) *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino, 54–97.
- Juhila, Kirsi (2004). *Leimattu identiteetti ja vastapuhe*. Teoksessa Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (toim.): *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Lévi-Strauss, Claude (1958). *Antropologie Structurale*. Paris: Librairie Plon.
- Lunt, Peter & Livingstone, Sonia (1996). *Rethinking the Focus Group in Media and Communications Research*. *Journal of Communication* 46 (2), 79–98.
- Peltonen, Matti (1999). *Mikrohistoriasta*. Helsinki: Hanki ja jää, Gaudeamus.
- Peräkylä, Anssi (1995). *Kvalitatiivisen tutkimuksen kohteet ja ihmiskuva*. Teoksessa Leskinen, Jaakko (toim.): *Laadullisen tutkimuksen risteysasemalla*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, 39–50.
- Prince, Gerald (1988). *A Dictionary of Narratology*. Aldershot: Scolar Press.
- Rimmon-Kenan, Shlomith (1991). *Kertomuksen poetiikkaa*. Tampere: SKS.
- Rossi, Leena-Maija (2003). *Heterotehdas. Televisiomainonta sukupuolituotantona*. Helsinki: Gaudeamus.
- Shapiro, Michael J. (1992). *Reading the Postmodern Polity. Political Theory as Textual Practice*. Minneapolis, Oxford: University of Minnesota Press.
- Silverman, David (1993). *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: Sage.
- Sulkunen, Pekka (2002). *Between culture and nature: intoxication in cultural studies of alcohol use*. *Contemporary Drug Problems* 29 (Summer), 253–276.
- Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (toim.) (1997a). *Semioottisen Sosiologian Näkökulmia. Sosiaalisen Todellisuuden Rakentuminen ja Ymmärrettävyys*. Helsinki: Gaudeamus.
- Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (1997b). *Arvot ja modaalisuus sosiaalisen todellisuuden rakentamisessa*. Teoksessa Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (toim.): *Semioottisen so-*

- siologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Helsinki: Gaudeamus, 72–95.
- Titscher, Stefan & Meyer, Michael & Wodak, Ruth & Vetter, Eva (2000). *Methods of Text and Discourse analysis*. London: Sage.
- Törrönen, Jukka (toim.) (2004). Julkinen tila ongelmana, säätelyn alueena ja tutkimuskohteena. Teoksessa Törrönen, Jukka (toim.): *Valvontaa ja vastuuta. Päihteet ja julkisen tilan moraalisisäätely*. Helsinki: Gaudeamus, 11–31.
- Törrönen, Jukka (2002). Tieteellisen tekstin rakenne. Teoksessa Kinnunen, Merja & Löytty, Olli (toim.): *Tieteellinen kirjoittaminen*. Tampere: Vastapaino, 29–49.
- Törrönen, Jukka (2001a). Haastattelemisen virikkeillä. Virike johtolankana, pienoismaailmana ja/tai provosoijana. *Sosiologia* 38 (3), 205–217.
- Törrönen, Jukka (2001b). Lehdistön alkoholipoliittinen asemoituminen 1993–2000. *Yhteiskuntapolitiikka* 66 (5), 415–431.
- Törrönen, Jukka (2000). Subjektiaseman käsite empiirisessä sosiaalitutkimuksessa. *Sosiologia* 37 (3), 243–255.
- Törrönen, Jukka (1999). Juomisen vapaus ja vastuu. Sosiosemioottinen analyysi alkoholipoliittisesta liberalismista maallikkoajattelussa. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia No. 234. Helsinki: Yliopistopaino.
- Törrönen, Jukka (1997). Intohimoinen teksti. Pysäytetty kertomus suostuttelun makrorakenteena. Teoksessa Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (toim.): *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Helsinki: Gaudeamus, 221–247.
- Törrönen, Jukka & Maunu, Antti (2005). Kevyet irtiotot ja raskas sosiaalisuus. Alkoholit nuorten aikuisten ravintolailtaa kuvaavissa kertomuksissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 70 (3), 266–282.
- Törrönen, Jukka & Maunu, Antti (2004). Ravintola, sosiaalisuus ja kulttuuriset eronteot. *Sosiologia* 41 (4), 322–336.
- Törrönen, Jukka & Sulkunen, Pekka (1997). Liite lukuun 4. Tutkimus- ja interventiomenetelmät. Teoksessa Holmila, Marja (toim.): *Yhteisö ja Interventio. Alkoholihaittojen paikallisen ennaltaehkäisy*. Tutkimuksia 73. Helsinki: Stakes, 98–109.

HUONO-OSAISUUS TIEDOLLISENA HAASTEENA

REIJO SUND

Viimeaikaisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa on yhä useammin alettu käyttää huono-osaisuuden käsitettä niin, että sillä viitataan yhteiskunnan hyvinvoinnin (ja erityisesti hyvinvointivaltion) kannalta ongelmalliseen ihmisjoukkoon. Käsitteellä onkin ollut oma merkittävä osuutensa suomalaisen hyvinvointitutkimuksen traditiossa, joka kytkeytyy hyvinvointivaltion toimintaperiaatteisiin ja hyvinvointipolitiikkaan. Yksi tradition kantavista ajatuksista on ollut tuottaa tietoa, jota tarvitaan hyvinvointivaltion hallintaan (Marjanen ym. 2004). Ongelmalliseksi tilanteen tekee se, että ihmiset eivät kuitenkaan tunnista omikseen nimiä, joita heille virallisen tiedon mukaisten kategorioiden perusteella on alettu antaa.

Hyvinvointivaltion hallinnan perustaminen tietoon, jonka totuudellisuus on ristiriidassa arkiymmärryksen kanssa, kuulostaa nykypäivän maailmassa erikoiselta. On kuitenkin kohtuutonta väittää, että alkuperäinen hyvinvointivaltion malli olisi tarkoituksellisesti kehitetty niin, että sen ylläpitämisen kannalta keskeinen tiedontuotanto ei olisi mahdollisimman totuudellista. Sitä paitsi hyvinvointitutkimuksessa käytetyt tiedon tuottamisen menetelmät ovat kyllä osoittaneet käyttökelpoisuutensa tarkoituksiin, joihin ne on alun perin kehitetty (Heikkilä & Kautto 2004). Pikemminkin näyttäisi siltä, että hyvinvointivaltion ylläpidon kannalta tärkeiksi koetuista lähestymistavoista ei ole pystytty irtautumaan, vaikka maailma niiden ulkopuolella on muuttunut. Tässä mielessä hyvinvointitutkimus siis mitä ilmeisimmin kaipaa ajankohtaistamista, jotta se pystyisi paremmin tavoittamaan ajankohtaisia ilmiöitä, joihin myös nykypäivän huono-osaisuus kuuluu. Voidaan nimittäin väittää, että vakiintunut tutkimusperinne sisältää perusoletuksissaan sellaista hiljaista tietoa, joka ohjaa ja samalla myös rajoittaa kaikkea siihen liittyvää tiedon tuottamista.

Tämän artikkelin tavoitteena on paljastaa, minkälaisia oletuksia huono-osaisuuteen liittyvään tiedontuotantoon liittyy. Tavoitteen saavuttamiseksi esite-

tään ensin lyhyesti tieteellisen tiedon tuottamiseen liittyvää yleistä problematiikkaa, joka tarjoaa puitteet hiljaisen tiedon tuottamiseksi esiin huono-osaisuuden erikoistapauksessa. Oletusten erittelyn jälkeen pyritään vielä tarjoamaan muutamia hedelmällisiä tarttumapintoja käynnissä olevaan keskusteluun.

Tieteellisen tiedon tuottamisesta

Tieteen luonteeseen kuuluu pyrkimys jäsentää asioita ja niiden yhteyksiä systemaattisella tavalla. Käytännössä tieteellisen erityisalan tai koulukunnan kollektiivisesti omaksumat lähtöoletukset tutkimuksen tekoon liittyvistä tieteellisistä toimintavoista kertovat, mitä tutkia ja miten. Toimimalla tällaisen kokonaisuutta hahmottavan tieteellisen yhteisön ideologian eli paradigman puitteissa tutkija voi olettaa muiden saman paradigman omaksuneiden ymmärtävän hänen lähestymistapansa ongelmanratkaisuun ilman erillistä lähtökohtien ja menetelmien oikeuttamista. Joskus sopivan paradigman kokonaisvaltainen omaksuminen siihen liittyvine hiljaisine tietoineen voi olla välttämätöntä tutkimuksen kannalta. Samalla paradigman asettamat normit ja vakiintuneet tavat voivat myös yksipuolistaa ja rajoittaa luovaa tai itsekriittistä ajattelua. Jotkut käytännöt ovat saataneet juurtua yhteisöön niin voimakkaasti, että niiden mukaista toimintaa pidetään hyvänä ja niiden vastaista toimintaa puolestaan pahana. Toimintatapoihin liitetyt voimakkaat arvolataukset saattavatkin tehdä eri paradigmojen välisestä kommunikaatiosta vaivalloista, kun poikkeavia ajatustapoja ei ehkä edes haluta yrittää ymmärtää.

On kuitenkin mahdollista eritellä tieteellisen tiedon tuottamiselle tavoitteita, joiden periaatteellista moraalista oikeutusta hyvin harva haluaa julkisesti kieltää. Tässä mielessä tieteeseen kuuluu kaikille paradigmoille yhteinen eetos tai ”perustuslaki”, jonka normit ovat universalismi (tuotetun tiedon arviointi ei perustu tiedon tuottajan ominaisuuksiin), tieteellinen kommunismi (tuotettu tieto on kaikkien käytettävissä), pyyteettömyys (tieto tuotetaan omaa etua ajamatta) sekä järjestelmällinen epäily (luotettavan tiedon tuottaminen). Käytännössä nämä normit eivät kuvaa hyvin todellisia tutkimuksen tekemisen normeja ja muutuneet yhteiskunnalliset olosuhteet ovat antaneet entistä enemmän tilaa esimerkiksi sellaisille normeille kuin tiedon tuottamisen tehokkuus, tuotetun tiedon käyttökelpoisuus annettujen ongelmien ratkaisuun ja tutkimustulosten kaupallinen hyödyntäminen. Vain luotettavan (ja laadukkaan) tiedon tuottamisen normi

näyttäisi omaavan selvää pysyvyyttä: metodologisten normien rikkominen johtaa huonolaatuisena pidettävään tutkimukseen.

Yleiseksi tiedon tieteellisyyden kriteeriksi näyttää siis käytännössä asettuvan sen tuottamisen tapa. Kyseinen kriteeri on kuitenkin jo lähtökohtaisesti ongelmallinen, sillä mitään yksittäistä tiedon tuottamisen menetelmää tai edes menetelmien luokkaa ei ole yleisessä tapauksessa mahdollista kiistatta todentaa parhaaksi mahdolliseksi. Itse asiassa – koska menetelmien kyky auttaa uuden tiedon tuottamisessa on samalla perusta niiden arvioinnille – ei ole edes tarkoituksenmukaista pyrkiä vertailemaan menetelmiä yleisellä tasolla ilman kiinnitettyä tutkimuksen kohdetta tai tutkimusongelmaa.

Menetelmiä onkin hedelmällisempää hahmottaa toisenlaisista lähtökohdista olettamalla, että kokonaisvaltaisesta (tieteellisestä) ajattelusta voi löytää tiettyjä yleisiä ongelmanratkaisuun liittyviä piirteitä. Tällaisen yleisen piirteen kriteerinä voidaan pitää sitä, että kyseessä oleva ongelmanratkaisua tukeva ajatustapa on olemassa myös abstraktin ongelman tasolla. Näin ollen menetelmä on mahdollista ymmärtää hyväksi havaitun yksinkertaisen ajatuskulun systemaattiseksi kuvaukseksi. Menetelmän kuvaus ei voi sisältää kaikkea ajatuskulkuun liittyvää oleellista (hiljaista) tietoa, mutta se auttaa kokeilemaan, sopisiko vastaavankaltainen ajatuskulun rautalankamalli myös osaksi kyseessä olevaa tiedontuottamisprosessia.

Käytännössä tieteellisen tutkimuksen tekeminen on siis sopivien systemaattisten ajatuskulkujen luovaa yhdistelemistä. Jos tutkijan ajattelumalli – ja erityisesti sen keskeiset oletukset – sekä tiedon tuottamisprosessin aikana tehdyt keskeiset valinnat on eritelty, on tuotetun tiedon potentiaalisella käyttäjällä ainakin periaatteellinen mahdollisuus päättää, haluaako uskoa tuotettuun tietoon ja arvioida, soveltuuko se käyttötarkoitukseensa riippumatta täsmällisestä ongelmanasettelusta tai käytetyistä menetelmistä. Tiedon avoimuus tekee siitä samalla ymmärrettävämpää.

Huono-osaisuuden metodologista tarkastelua

Huono-osaisuutta koskevan tiedontuotannon oletusten avaamiseksi on päästävä käsiksi siihen liittyvää tutkimusta johdatteleviin ajatuskulkuihin. Tämän voi tehdä jäsentämällä ongelmakokonaisuus hallittavissa oleviksi yksiköiksi niin sanotun teoreettisen mallin muotoon, jonka puitteissa ongelmaan liittyviä ilmiöitä

pyritään ymmärtämään. Tavallinen tapa on koostaa teoreettinen malli kiinnostuksen kohteena olevia ilmiöitä kuvaavista käsitteistä ja olettamuksista näiden käsitteiden välisistä yhteyksistä. Tällainen teoreettinen malli on samalla yleinen menetelmä ongelmanasetteluiden erittelyyn, sillä se ei sinänsä sisällä oletuksia sopivista käsitteistä tai malliin sisällytettävistä ilmiöistä. Toisin sanoen huonosta teoreettisesta mallista johtuvat ongelmat tiedon tuottamisessa eivät ole eriteltyyn käytetyn menetelmän vaan menetelmän käyttötavan syytä. Käytännön kannalta onkin erityisen keskeistä selvittää teoreettisen mallin todellinen olemus ja rajat eli hahmottaa mallin elementtien merkitys ongelmanasettelun kannalta sekä kartoittaa, mihin kysymyksiin mallin avulla todella on mahdollista etsiä vastauksia ja millä ehdoilla.

On hyvä lähteä liikkeelle mahdollisimman yksinkertaisesta tilanteesta, joten yhdestä käsitteestä muodostuva ”teoreettinen malli” on oiva lähtökohta. Tarkasteltaessa tällaista yhden käsitteen mallia on syytä muistaa, että malli sopii vain kuvailevaan käyttöön. Yksittäisen käsitteen mallissa ei ole mahdollista tehdä oletuksia eri käsitteiden välisistä yhteyksistä, joten tulkinnot käsitettä vastaavan ilmiön syistä ja seurauksista ovat vailla perustetta.

Tiedon tuottamiseksi on tarpeen eritellä joitakin tarkasteltavan käsitteen ominaisuuksia. Tämä vaatii käsitettä vastaavan ilmiön ja tulkinnalle suuntaa antavan kontekstin valitsemista. Valitaan nyt peruskontekstiksi nyky-Suomi. Täsmennetään tarkasteltavaksi ilmiöksi huono-osaisuus, joka heijastelee hyvinvointia negatiivisesta näkökulmasta eli korostaa yhteiskunnallisen epäoikeudenmukaisuuden periaatteellista olemassaoloa. Näin ollen huono-osaisuutta pidetään luonteeltaan abstraktina käsitteenä, jonka viittaamasta asiasta puhuminen on tarkoituksenmukaista vain kun se sidotaan jonkinlaiseen yhteiskunnalliseen kontekstiin.

Kantaja

Ensimmäiseksi on hyödyllistä pyrkiä löytämään huono-osaisuudelle ”kantaja” sen peruskontekstista. Huono-osaisuuden kantajalla tarkoitetaan objektia (tai subjektia), johon huono-osaisuuden käsite voidaan perustellusti yhdistää. Yksi ilmeinen kantajaehdokas on ihminen. Toisin sanoen huono-osaisuuden voidaan ajatella olevan yksilöön liitettävä attribuutti. Tätä tulkintaa tukee se, että ihmisellä on mahdollisuus kokea itsensä (tai joku muu ihminen) huono-osaiseksi.

Jos kyseessä on yksilön kokemus omasta huono-osaisuudestaan, puhutaan subjektiivisesta kantajuudesta ja muuten objektiivisesta kantajuudesta. Ihmiset voivat (tai ihmisistä voidaan) myös muodostaa ryhmiä, jolloin muodostettuun ryhmään on mahdollista liittää huono-osaisuutta kuvaava attribuutti. On kuitenkin muistettava, että ryhmän huono-osaisuudesta ei välttämättä voida suoraan tehdä päätelmiä siihen kuuluvan yksilön huono-osaisuudesta ja toisaalta ryhmän huono-osaisuus voi olla jotain muuta kuin siihen kuuluvien yksilöiden huono-osaisuuksista voitaisiin päätellä. Mikä tahansa ihmisten muodostama ryhmä voi näin ollen myös olla huono-osaisuuden itsenäinen kantaja.

Toinen perinteisesti käytetty huono-osaisuuden kantaja on alue. Tässä tapauksessa itsenäisen kantajuuden oletaminen ei käy yhtä suoraviivaisesti. Mikään ihmisryhmä ei muodosta aluetta, mutta alueella asuneilla ihmisillä on ollut vaikutusta alueen ominaisuuksiin, joilla taas on vaikutusta alueen asukkaiden huono-osaisuuteen. Yksi tapa olisi olettaa huono-osaisuuden (sisäiseksi) kantajaksi alueella asuvien ihmisten ryhmä, jonka huono-osaisuuteen alueen ominaisuudet sitten osaltaan vaikuttavat. On myös mahdollista kääntää asetelma toisin päin ja tulkita nimenomaan alue (tai joitain alueen ominaisuuksia) huono-osaisuuden (ulkoiseksi) kantajaksi. Tällainen tulkinta on perusteltavissa esimerkiksi ihmisten taipumuksella luokitella asuinalueita niiden maineen mukaan. Samanlainen asetelman kääntäminen sisäisestä ulkoiseen kantajuuteen voidaan tehdä myös ihmisten ja ihmisryhmien osalta. Vaikkapa pitkäaikaistyöttömyys tai vammaisuus on ajateltavissa huono-osaisuutta usein kantavaksi (ulkoiseksi) ominaisuudeksi.

Hiukan toisenlaisen näkökulman tarjoaa tilanteen ymmärtäminen huono-osaisuuden kantajaksi. Tilanne voi tarkoittaa niin epätoivottavia elämisen olosuhteita (esimerkiksi sotatila, varattomuus tai nälkä) kuin konkreettisempiäkin elämäntilanteita tai tapahtumia (esimerkiksi toimeentulotuen hakeminen, leipäjonossa seisominen tai työttömäksi jääminen). Huono-osaisuus voidaan myös tilanteiden yhteydessä nähdä joko sisäisesti ihmis(t)en kokemuksina tai ulkoisesti huono-osaisuutta heijastavina merkkeinä. Sisäinen kantajuus voidaan vielä ajatella suoraksi tai epäsuoraksi. Esimerkiksi leipäjonossa seisominen heijastaa ulkoista huono-osaisuutta, ihmisen kokemus jonossa seisomisen huono-osaisuudesta suoraa sisäistä huono-osaisuutta ja ihmisen kokemus elämäntilanteesta, joka on johtanut leipäjonoon päätymiseen, puolestaan epäsuoraa sisäistä huono-osaisuutta.

Edellä kantajuus on eritelty sen tyyppin mukaan. Periaatteessa mikään ei esitä tarvittaessa käyttämästä myös muunlaisia kantajien tyyppejä. Joka tapauksessa pelkän tyyppierottelun lisäksi on hyödyllistä erotella myös useat samantyyppiset kantajat toisistaan. Tällöin esimerkiksi jokainen eri ihminen on mahdollista eritellä itsenäiseksi kantajaksi ja sallia näin huono-osaisuuden kokemuksen yksilöllisyys.

Paikantaminen

Kun huono-osaisuuden kantaja kiinnitetään, konkretisoituu tilanne siten, että (peruskontekstin puitteissa) myös kantajuus voidaan jollain tarkoituksenmukaisella tarkkuudella ”paikantaa” eli huono-osaisuuteen voidaan kantajan avulla välikäsitteellisesti liittää myös aikaa ja paikkaa kuvaavat attribuutit. Paikannusta ei pidä tulkita liian konkreettisella tavalla, sillä perusideana on (käytännön sovellusten kannalta katsoen) kohtuullisen väljän ”olemassaolo-koordinaatiston” avulla tarjota ajattelun välineitä muutamien vaihtoehtoisten huono-osaisuuden olemassaoloa koskevien oletusten erittelemiseen. Käytännössä paikannus siis tarkoittaa, että huono-osaisuutta ei vain abstraktisti oleteta olevan vaan huono-osaisuuden olemassaololle pyritään määrittämään (ongelmanratkaisun kannalta järkevä) konteksti aika- ja paikka-koordinaatistosta. Esimerkiksi perinteisessä tilastoinnissa huono-osaisuuden on oletettu olevan johonkin Suomen kuntaan tietyssä vuonna liittyvä ilmiö. Paikantamisella myös yksilö- tai tilannekohtainen huono-osaisuus on mahdollista haluttaessa ehdollistaa ajan ja paikan suhteen ainutkertaiseksi kokemukseksi. Esimerkiksi leipäjonossa seisovan ihmisen kokemus huono-osaisuudesta voidaan tarvittaessa paikantaa kyseessä olevaan leipäjonoon.

Paikallistetulle huono-osaisuudelle on mahdollista sallia myös teoreettista epävarmuutta. Tämän voi tulkita niin, että huono-osaisuutta oletetaan olevan olemassa vain ihmisen tulkinnan välityksellä, joka on myös ehdollista omalle kontekstilleen. Tällöin kantaja–aika–paikka-koordinaatistossa paikallistettuun huono-osaisuuden olemassaoloon voidaan liittää absoluuttisen totuusarvon sijaan uskottavuuden aste, jonka ei tarvitse olla vakio. Näin jokaisen (tutkijan) on periaatteessa mahdollista pitää useita toisistaan eriteltävissä olevia huono-olaisuuden olemassaoloa koskevia oletuksia samanaikaisesti jossain määrin uskottavina. Tällaisella ajatusrakennelmalla voi siis metodologisesti käsitellä ”ehdollisia ontologioita” siirtämällä varsinaisia ontologiaa oletuksia väliaikaisesti korkeam-

malle abstraktiotasolle. Käytännössä ajatuskehikkoa voi hyödyntää kuhunkin tilanteeseen sopivan lähestymistavan valitsemiseen, jonka kiinnittäminen siten realisoi huono-osaisuutta koskevat ontologiset oletukset. Tutkija voi siis pitää niin alueen, yksilön kuin tilanteen kantamaa huono-osaisuutta totena, mutta päättää kuitenkin lopulta käyttää jotain tietyn tyyppistä huono-osaisuutta sopivimpana tarkastelutapana tutkimuksessaan.

Teoreettiset mittausominaisuudet

Keskeisimpiä valintoja kantajan kiinnittämiseen ja paikantamiseen liittyen on huono-osaisuuden (metodologisen) luonteen määrittäminen eli sen teoreettisten mittausominaisuuksien hahmottaminen. Mittausominaisuuksilla tarkoitetaan tässä vain (erityisesti vertailukelpoisuuden kannalta) keskeisiä huono-osaisuuden teoreettisia ominaisuuksia, joita voidaan ajatella myös ilman ainuttakaan empiiristä havaintoväittämää. Toisin sanoen riittää, että mittausominaisuudet pystytään kuvittelemaan jollain perustellulla tavalla.

Ensinnäkin huono-osaisuuden voidaan määritellä olevan jotain kokonaisvaltaista tai jotain eriteltävissä olevaa. Ihmisten voi esimerkiksi olla vaikea mieltää huono-osaisuutta yhtenä kokonaisuutena, kun yhtäältä asiat tuntuvat olevan hyvin ja toisaalta huonosti ja huono-osaisuuden erilaiset ulottuvuudet koetaan käytännön arvioinnin kannalta yhteismitattomiksi. Tässä mielessä huono-osaisuuden hajottaminen useampaan helpommin hahmotettavaan ja ymmärrettävämpään komponenttiin onkin tarkoituksenmukaista. Jos eriteltyjä komponentteja ei ole mahdollista esittää huono-osaisuuden kantaja–aika–paikka-koordinaatistossa, tarvitaan monimutkaisempi kuin yhden käsitteen teoreettinen malli, jossa on oma käsitteensä jokaiselle komponentille.

Yksittäisen kantaja–aika–paikka-koordinaatiston puitteissa on – koordinaatiston eri pisteisiin liittyvän huono-osaisuuden periaatteellisen olemassaolon uskottavuuden lisäksi – mahdollista sallia, että (jokaisella olemassa olevalla) huono-osaisuudella voi olla erilaisia asteita. Olisi suoraviivaista olettaa huono-osaisuuden olevan jonkinlainen määrällinen jatkumo huono-osattomuudesta täydelliseen huono-osaisuuteen, mutta yhtä hyvin huono-osaisuus voi olla ainutlaatuinen kokemuksellinen tila. Usein huono-osaisuudelle voi myös kuvitella useita laadullisesti toisistaan poikkeavia tulosvaihtoehtoja (tiloja) ja olettaa huono-osaisuuden olevan aina jossain näistä mahdollisista tiloista. Jos eri tilat on

mahdollista järjestää huono-osaisuuden määrän mukaan, niin kyseessä on määrällinen huono-osaisuus, ja muuten laadullinen huono-osaisuus.

Metodologisessa mielessä yleinen tapa käsitellä mittausominaisuuksia on ajatella, että kantaja–aika–paikka–koordinaatiston jokaiseen pisteeseen on kiinnitetty oma satunnaismuuttujansa, jonka tulosvaihtoehdot ja niihin liittyvät todennäköisyydet määrittävät huono-osaisuuteen kiinnitetyille kontekstille ehdolliset (teoreettiset) mittausominaisuudet todennäköisyysjakauman muodossa. On pidettävä mielessä, että teoreettisena ajatuskonstruktiona todennäköisyysjakauman ei tarvitse olla konkreettinen ja pelkkä jakauman teoreettinen mahdollisuus olemassaoloon riittää. Käytännössä tämä ehto toteutuu aina, sillä jos ”mitattomasta” huono-osaisuudesta voidaan tehdä olemassaoloväitteitä, niin tilanne vastaa kahden tulosvaihtoehdon (on / ei ole) satunnaismuuttujaa. On myös mahdollista määrittää, että erilaiset teoreettiset mittausominaisuudet periaatteessa samalla kantajalla vastaavatkin erilaisia kantajuuden tyypejä ja näin ollen useita mittausominaisuuksia voi pitää yhtäaikaisesti jossain määrin uskottavina.

Yleistettävyyys

Tärkeä valinta liittyy myös huono-osaisuuden yleistettävyyteen. Lähtökohtaisesti jokaiseen kantaja–aika–paikka–koordinaatiston pisteeseen on mahdollista liittää toisiin pisteisiin nähden yhteismitattomat mittausominaisuudet. Toisin sanoen huono-osaisuuden voi käsittää olevan jonkinlainen ainutkertainen kokemus, joka ei näyttäydy kahta kertaa samanlaisena ja eri pisteiden huono-osaisuudet ovat vertailukelvottomia. Toista ääripäätä edustaa huono-osaisuuden mieltäminen jollakin tavalla universaaliksi asiaksi, jolloin koordinaatiston eri pisteiden vertailu toisiinsa on kohtuullisen suoraviivaista, kun mittausominaisuudet ovat joka pisteessä jollakin tavalla yhteismitallisia.

Tyypillisesti jonkinlainen kompromissi näiden ääripäiden välillä on tarkoituksenmukaisin vaihtoehto. Keskeistä on pyrkiä löytämään kantaja–aika–paikka-avaruudesta alueita, joiden pisteisiin liittyvien mittausominaisuuksien voi olettaa olevan riittävän samanlaisia (eli noudattavan samaa jakaumaa). Esimerkiksi oletamalla ulkoinen huono-osaisuuden kantaja (vaikkapa jokin ihmisen tai alueen ominaisuus) päästään vertailukelpoisuuden osalta periaatteessa helposti tilanteeseen, jossa mittausominaisuudet ovat yhtenevät kaikilla samantyyppisillä kantajilla jossain sopivasti rajatussa aika–paikka-avaruudessa. Jos huono-osaisuuden

kantajaksi oletetaan ihminen, vertailukelpoisuutta voi ajatella yksilön omiin eri ajanhetkien huono-osaisuuden kokemuksiin nähden ja toisaalta myös eri ihmisten huono-osaisuuden kokemuksiin nähden. Vertailukelpoisuutta ei kuitenkaan voi mennä suoraan olettamaan edes yksilön omien kokemusten suhteen. Yksilö voi esimerkiksi olla vain vähäisessä määrin kiinnostunut huono-osaisuudesta (olla ajattelematta huono-osaisuuttaan silloin, kun sen merkitys jokapäiväiseen elämään on hyvin pieni) ja toisaalta arkikielessä vastaavankaltaisen asian operoimiseen saatetaan käyttää muunlaisia käsitteitä. Jos yksilöä kaikesta huolimatta pyydetään arvioimaan huono-osaisuutta vertailumielessä, voi vertailu loppujen lopuksi perustua esimerkiksi karkeaan intuitiiviseen luokittelusääntöön, joka mahdollistaa yksilöiden erottelun enemmän tai vähemmän huono-osaisiksi (ja on periaatteessa esitettävissä todennäköisyysjakaumaa käyttäen). Ainakin kaksi keskeistä tekijää voi vaikuttaa yksilön käsitykseen huono-osaisuudesta. Ensinnäkin lisätieto huono-osaisuudesta (esimerkiksi yksilön itsensä konkreettisesti kokema elämänmuutos tai välillisesti ympäristön virikkeistä omaksuttu tieto) voi ratkaisevasti muuttaa intuitiivista luokittelusääntöä (ja siis samalla muuttaa myös teoreettisia mittausominaisuuksia). Toiseksi ne esimerkit, joihin luokittelu konkretisoituu, kumpuavat enemmän tai vähemmän suoraan yksilön omista kokemuksista ja näin ollen yksilön omasta – itse määrittelemästä – vertaisryhmästä. Oman huono-osaisuuden määrittäminen saatetaan myös tehdä suhteessa käsitykseen siitä, minkälaista huono-osaisuutta muut vertaisryhmän jäsenet kokevat sen sijaan, että huono-osaisuutta ajateltaisiin absoluuttisena tilana.

Yksilön käsitystä huono-osaisuudesta ei siis ole tarkoituksenmukaista olettaa muuttumattomaksi ajan suhteen, mutta muutoksen voi olettaa olevan kohtuullisen hidasta lukuun ottamatta asiaa konkretisoivan lisätiedon aiheuttamia nopeita muutoksia. Toisaalta ajatus yksilön huono-osaisuuden käsitteen peilaamisesta suhteessa omaan vertaisryhmään edellyttää oletusta oman huono-osaisuuden käsitteen soveltuvuudesta myös muiden yksilöiden huono-osaisuuden arviointiin. Vaikka yksilö ei automaattisesti kuulu vertaisryhmäänsä kuuluvien yksilöiden vertaisryhmiin, on vähintäänkin kohtuullinen päällekkäisyys ainakin kuvitelmissa. Tämä on tulkittavissa merkiksi huono-osaisuuden käsitteen ainakin jonkin tason (potentiaalisesta) säännönmukaisuudesta, jonka perusteella voisi olettaa tyypillisillä vertaisryhmäläisillä olevan toisiinsa nähden varsin samansuuntainen käsitys huono-osaisuudesta (eli vertaisryhmäläisten huono-osaisuuksille voi olla perusteltua olettaa samanlaiset teoreettiset mittausominaisuudet).

On myös oletettavaa, että yksittäisen ihmisen tapauksessa erityisesti isomat muutokset huono-osaisuuden laadullisessa kokemuksessa ovat karkealla tasolla jäljitettävissä joihinkin tapahtumiin, kuten esimerkiksi työn saantiin, pitkäaikaisen parisuhteen päättymiseen, palkkapäivän tuomaan (väliaikaiseen) helpotukseen tai (vaikean) sairauden toteamiseen. Kaikki nämä tapahtumat voitulkita erillisiksi (ulkoisiksi) huono-osaisuuden kantajiksi, mutta erityisen hedeelmällistä niitä on tulkita yksilön huono-osaisuuskokemukseen vaikuttaneina tapahtumina. Tämä edellyttää sekä samankaltaista aika(–paikka)-avaruutta eri kantajien välille että erilaisten kantajuuksien rinnastamisen mahdollistavaa lisätietoa (eli tietoa siitä, mitkä kaikki asiat kertovat saman yksilön ”historiasta”). Yksilön huono-osaisuuskokemukseen vaikuttaneiden tapahtumien kartoittaminen tällaisesta ”historiasta” kertoo, mitkä ulkoiset huono-osaisuuden kantajat ovat kyseessä olevan yksilön tapauksessa yhteydessä huono-osaisuuden kokemiseen ja minkä suuntaisesti. Tämän jälkeen säännönmukaisuuksien etsiminen suuremmasta joukosta vertailumielessä sopivia yksilöitä (vertaisryhmästä) kertonee varsin osuvasti, mitkä ulkoisesti havaittavat asiat saavat kyseessä olevat ihmiset kokemaan huono-osaisuutta. Yleisemmässäkin mielessä tällainen simultaaninen lähestymistapa on usein käyttökelpoinen, jos halutaan löytää kestäviä perusteluita varsinaisille havaintoväitteille.

Lopuksi

Tämän artikkelin lähtökohtana on väite, jonka mukaan hyvinvointivaltion ylläpidon kannalta tärkeiksi koetuista lähestymistavoista ei ole pystytty irtautumaan, vaikka maailma niiden ulkopuolella on muuttunut. Esimerkiksi hyvinvointivaltion perinteiset globaalit ohjausmekanismit ovat murentuneet, kun informaatio-ohjaukseen siirtymisen myötä ohjaus muuttui suorasta epäsuoraksi ja menetti merkitystään. Ohjauksen muodot, jotka perustuvat erilaisiin vertailutietoihin tai hyvien käytäntöjen vertaisoppimiseen, ovat ”ohutta” yksisuuntaiseen vetoamiseen perustuvaa ohjaamista, jonka tukena ohjaajalla pitäisi olla mahdollisuus käyttää erilaisia sanktioita, palkintoja tai tukimuotoja. Epäsuorassa ohjauksessa vallan tulisi puolestaan kulkea yhtä lailla alhaalta ylös kuin se kulkee ylhäältä alas eli tiedontuotannon tulisi näin ollen dynaamisesti ”räätälöityä” paikallisen tiedontarpeen mukaan. (Nylander ym. 2003.) Viimeaikaisessa keskustelussa ovatkin sekä paikallisuuden (eli kontekstin) huomioonottaminen että näyttöön

perustuva tieto nousseet voimakkaasti esille. Yleisinä tavoitteina nämä ovat kuitenkin keskenään ristiriitaisia, sillä näyttöön perustuvan tiedon kantavana ajatuksena on nimenomaan oletus sen taustateorian mahdollisimman suuresta kontekstiriippumattomuudesta.

Toisaalta tyypilliset hyvinvoinnin indikaattorit sisältävät pääasiassa ”keskiarvoistavaa” tietoa, joka väestötasoisena eriyttää ihmisten kokeman hyvinvoinnin päätöksenteosta. Tällaista virallisen tilastotiedon asioiden tiloista antamaa kuvaa onkin varsin helppo kritisoida (Irvine, Miles & Evans 1979; Lehto-Trapnowski 2000; Rantalaiho 1998; Simpura 1989; Urponen 1987; Wallenius 1980; Walls 1982). Käytettävissä oleviin indikaattoreihin perustuva päätöksenteko voi kuitenkin toimia kohtuullisesti, kun kyse on valtakunnallisista suuren linjan päätöksistä. Nykypäivän hajautetussa päätöksenteossa päätökset ovat kuitenkin usein niin lähellä ihmisiä, että globaaleihin oletuksiin perustuva keskiarvo vääristää, sumentaa tai jopa peittää paikallisen tason päätöksenteon kannalta oleellista tietoa. Tukeutuminen indikaattoreiden ilmaisemaan informaatioon voi pahimmillaan johtaa tilanteeseen, jossa päätöksiä tehdään tulkitsemalla huono-osaisuuden indikaattoreiksi nimettyjen osoittimien kertovan jostain muusta (esimerkiksi arkiymmärryksen mukaisesta ihmisten kokemasta huono-osaisuudesta) kuin mistä ne todellisuudessa kertovat (aluetasoisista ”huono-osaisuuden” ulkoisista kriiteereistä).

Perinteisesti hyvinvointipolitiikkaa on ollut vaikea erottaa hyvinvointitutkimuksesta ainakin tarvittavan tiedontuotannon mielessä, sillä niiden haasteet ja ongelmat ovat olleet suurelta osin yhteisiä. Hyvinvointipolitiikan vastuiden kunnallistaminen on kuitenkin muuttanut oleellisesti tilannetta, kun tietovarantojen tulisi sopia yhden politiikan päämäärien arvioinnin sijaan satojen paikallisten politiikkojen päämäärien arviointiin. (Rauhala ym. 2000.) Näyttäisi siis siltä, että päätöksenteon siirtyessä makrotasolta mesotasolle oli väärin olettaa makrotasoihin tarkasteluihin kehitetyn ja hyväksi havaitun tiedontuotannon soveltuvan sellaisenaan mesotason päätöksentekoon. Kuntakohtainen indikaattori kertoo kuntatason päätöksenteossa asioista samankaltaisella makrotasolla kuin koko maata kuvaava indikaattori koko maan tason päätöksenteossa sillä poikkeuksella, että indikaattoria ei ole kehitetty paikallisen päätöksenteon tarpeista lähtien.

Periaatteessa muuttuneiden olosuhteiden haasteisiin voidaan pyrkiä vastamaan tehostamalla tiedontuotantoa. Tietovarantojen tarkoituksenmukainen kehittäminen kuitenkin vaatii, että samalla tarkastellaan kriittisesti myös teorioiden yhteensopivuutta tietovarantoihin taltioitun empirian kanssa. Hyvinvointitutki-

muksen ongelmaksi mainitaan kuitenkin usein myös sopivan tutkimusmetodologian puute, jolla ilmeisesti viitataan teorioiden empiiriseen ohuuteen eli vaikeuksiin saada teorioille vakuuttavaa tukea empiriasta. Esimerkiksi perinteisen teorian mukainen oletus hyvinvoinnin alueellisten indikaattoreiden taustalla piilevästä yksinkertaisesta rakenteesta sai vakiintunutta analyysitapaa käytettäessä vain heikkoa tukea empiriasta, vaikka aineisto oli lähtökohtaisesti poikkeuksellisen monipuolinen (Sund 2004).

Tässä mielessä on ilmeistä, että ongelmanratkaisuun sopivia menetelmiä ei voi määrittää ilman suurta määrää oletuksia tutkittavista ilmiöistä. Jos näitä oletuksia ei kyseenalaisteta, vaan luotetaan paradigman määräämiin normeihin, ei ole todennäköistä päästä kovin omaperäisiin tai monipuolisiin tuloksiin. Pahimmillaan tilanne voi johtaa siihen, että menetelmän valinta ei enää perustu ongelmaan ja menetelmän käytöstä tulee ongelman ymmärtämisen perustellun jäsennyksen sijaan vain mekaanista toistoa epämääräisten oletusten ja odotusten rajoissa.

Hyvinvointitutkimuksen piirissä jo pienetkin muutokset perinteisen teorian kantaviin oletuksiin näyttävät tuottavan kiinnostavaa tietoa. Esimerkiksi luopumalla globaalin mallin ajatuksesta tarkasteluja voidaan lokalisoida ja kohdentaa onnistuneesti jo pelkillä perinteisten lähestymistapojen suoraviivaisilla muunnoksilla. Vaikkapa tulojakaumaan perustuvan köyhyysmittarin saa helposti perinteisiä mittareita tulkittavammaksi käyttämällä vertailussa köyhien (muuttuvan) referenssiryhmän tuloja yksilöiden tulojen sijaan (Sallila ym. 2006), ja toisaalta alueellisuuden ottaminen huomioon tarkasteluissa antaa monipuolisempia näkökulmia asioihin (Sund & Nouko-Juvonen 2002). Aluejakoa sopivasti tarkentamalla päästään erittäin lupaaviin tuloksiin jo pelkillä kuvailevilla analyysillä. Tämän lähestymistavan onnistumisen salaisuus näyttäisi piilevän siinä, että kohtuullisen yleisluontoisella teorialla päästään perusteltuihin kuvauksiin paikallisesta tilanteesta. Näitä kuvailevia raportteja näytetään sitten alueen tilannetta tunteville ja annetaan heidän ”keskustella” keskeiset elementit esiin raportista, minkä jälkeen tämä käytännön kokemuksellinen tieto on hyödynnettävissä varsinaisen teorian muotoiluun.

Tässä kirjassa on kuvattu myös monia muita toisen tiedon tuottamisen tapoja, kuten kokemusten kartoittamista sopivan informaation perusteella identifioitavilta ryhmiltä, huono-osaisuuden ääri-ilmentymän hahmottamista käytännön asiantuntijoiden ”objektiivisten” kokemusten perusteella ja muunlaisten kokemusten tai aineistojen sekundaarista tulkintaa. Näissä lähestymistavoissa

toiseen tietoon päästään käsiksi yksinkertaisesti muuttamalla huono-osaisuustutkimuksen tavoitteita niin, että on mahdollista tavoittaa paremmin arkisen elämisen tasolla ilmenevää huono-osaisuutta.

Yleisesti ottaen ”toisen tiedon” voidaankin nähdä pursuavan metodologisten traditioiden reunoilta, saumoista ja halkeamista sellaisissa tilanteissa, joissa vakiintuneiden lähestymistapojen ”rajoituksista” pystytään sopivalla tavalla irtottautumaan.

Tässä artikkelissa on esitetty kehikko, jonka puitteissa voidaan helposti esittää erinäisiä huono-osaisuuden luonteen perusoletuksiin liittyviä vastakkainasetteluja: onko huono-osaisuus yksilöihin vai tilanteisiin liittyvä attribuutti, onko huono-osaisuus jotain ainutlaatuista vai verrattavissa olevaa, voiko huono-osaisuuden jakaa komponentteihin vai ei, onko huono-osaisuus määrällistä vai laadullista ja niin edelleen. Edellä on siis osoitettu, että jo pelkän teoreettisen mallin ajatuksen systemaattisella soveltamisella pystytään jäsentämään niitä keskeisiä oletuksia, joita joudutaan tekemään huono-osaisuuden ilmiötä tarkasteltaessa. Yhdenkin tällaisen oletuksen muuttaminen horjuttaa helposti koko siihen liittyvää rakennelmaa, jonka takia yksittäisen tutkimustradition sisällä ei näistä (kaikkein kiistanalaisimmista) oletuksista välttämättä olla valmiita tinkimään.

Kehikon muodostamisen perusideana on ollut etsiä teoriaa generoivasta prosessista sopivia elementtejä ja dekonstruoida samalla esille teoreettisen mallin valintoja soveltamalla alun perin aineistoa generoivan prosessin tarkasteluun kehitettyjä menetelmiä teoreettisen mallin tasolla. Lähestymistapaa voi siis luonnehtia metodologiaa koskevaksi toiseksi tiedoksi. Sen avulla on myös mahdollista helposti sivuuttaa esimerkiksi kaksiarvologiikan ja yleisten säännönmukaisuuksien olettamisen aiheuttamia filosofisia rajoituksia siirtämällä niitä (väliaikaisesti) korkeammalle abstraktiotasolle. Tulokseksi saatava pragmaattis-heuristinen kehikko ei voi olla kaikenkattava, mutta mikään ei estä muuttamasta kehikkoa havaittujen puutteiden perusteella tilanteeseen sopivammaksi. Menetelmänä vasta sen käytön seuraukset oletusten kiinnittämisen jälkeen näkyvässä muodossaan ovat loppukädessä alttiina kritiikille. Tässä mielessä tällainen niin sanottu metodologinen konstruktionismi siis tarjoaa turvallisen, mutta samalla oleellisen paljastavan näköalapaikan tiedontuottamisprosessin tukirankaan ja sen kestävyysarviointiin. Esimerkiksi tässä artikkelissa esitettyä ajatuskehikkoa voi käyttää apuna, jos halutaan hahmottaa, minkälaisesta huono-osaisuudesta jossain tutkimuksessa oikein onkaan kyse. Toivottavasti tällainen piilevien oletusten eksplikoiminen mahdollistaa entistä rakentavamman keskustelun erilaisten huono-

osaisuuden tutkimustraditoiden välille, kun niiden perusoletuksista pystytään vihdoin puhumaan yhteisellä kielellä.

LÄHTEET

- Heikkilä, Matti & Kautto, Mikko (2004) (toim.). *Welfare in Finland*. Helsinki: Stakes.
- Irvine, John & Miles, Ian & Evans, Jeff (toim.) (1979). *Demystifying social statistics*. London: Pluto Press.
- Lehto-Trapnowski, Päivi (2000): Sotka-tietokanta ehkäisevän sosiaalipolitiikan tietolähteenä. *Yhteiskuntapolitiikka* 65:2, 146–150.
- Marjanen, Jani & Stenius, Henrik & Vauhkonen, Jussi (toim.) (2004). *Research on the study of the Nordic welfare state*. Helsinki: Renvall Institute.
- Nylander, Olli & Stähle, Pirjo & Nenonen, Mikko (2003). Informaatio-ohjauksesta tietointensii-viseen vuoroaikutukseen terveydenhuollon kehittämisessä. *Yhteiskuntapolitiikka* 68:1, 3–18.
- Rantalaiho, Liisa (1998). Paljaita faktoja? Teoksessa: Paananen, Seppo & Juntto, Anneli & Saulli, Hannele (toim.) (1998). *Faktajuttu. Tilastollisen sosiaalitutkimuksen käytännöt*. Tampere: Vastapaino.
- Rauhala, Pirkko-Liisa & Simpura, Jussi & Uusitalo, Hannu (2000). Hyvinvoinnin tutkimusperinteet, hyvinvointipolitiikka ja 1990-luvun uudet avaukset. *Yhteiskuntapolitiikka* 65:3, 191–207.
- Sallila, Seppo & Hiilamo, Heikki & Sund, Reijo (2006). Rethinking relative measures of poverty. *European Journal of Social Policy* 16:2. Painossa.
- Simpura, Jussi (1989). Tietojärjestelmät sosiaalipoliittisen tutkimuksen kohteena. Teoksessa Sallo, Mikko (päätoim.) (1989). *Sosiaalipolitiikka 1988*. Helsinki: Sosiaalipoliittinen yhdistys.
- Sund, Reijo (2004). Lasten ja nuorten hyvinvoinnin ulottuvuuksia – metodologinen näkökulma. Teoksessa Paju, Petri (toim.) (2004): *Samaan aikaan toisaalla... Nuoret, alueellisuus ja hyvinvointi*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisosiain neuvottelukunta & Stakes.
- Sund, Reijo & Nouko-Juvonen, Susanna (2000): Kehitysvammaapalvelujen käyttö ja kustannukset alueellisina ilmiöinä. Teoksessa Loikkanen, Heikki A. & Saari, Juho (toim.) (2000): *Suomalaisen sosiaalipolitiikan alueellinen rakenne*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto.
- Urponen, Kyösti (1987). Tietojärjestelmät keskustelun kohteena. *Sosiaaliturva* 10/87, 528–532.
- Wallenius, Riitta (1980). Päihdekäytön seurausten tilastointi. *Tutkimus tilaston ja yhteiskunnan suhteista. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste* 140. Helsinki: Alko.
- Walls, Georg (1982). Sosiaalihuolto ja tietotuotanto. *Sosiaaliturva* 22/82, 1084–1089.

TUOMARIKSI HOUKUTeltu TIEDE

TOM ERIK ARNKIL JA JAAKKO SEIKKULA

Pohdimme tässä artikkelissa näyttöön perustuvan tutkimuksen kytkeytymistä politiikkaan. Satunnaisotantaan ja koeasetelmiin pohjautuvalla tutkimuksella ei näennäisesti ole mitään tekemistä politiikan kanssa. Se on kuitenkin osa tiivistyviä yhteiskunta–tiede-suhteita ja on parhaillaan nousemassa meillä ja muualla tiedeperusteluihin vetoavan politiikan välineeksi. Erittelemme hyvien käytäntöjen yleistämisen problematiikkaa. Tarkastelemme psykososiaalista työtä.

Väitämme, että on muotoutumassa kolmen toisiaan tukevan toimijatasen kerrostuma, joka vahvistaa interventionistista asiantuntijakeskeistä otetta ammattiauttamisessa. On satunnaisotantaan perustuva kontrollitutkimus, joka pelkistävien asetelmiensa vuoksi tunnistaa vain interventionistiset käytännöt, kohteiden muuttamisen rajatuilla operaatioilla, on tutkimusten meta-analyysit, jotka hyväksyvät tarkasteluihinsa vain tuollaiset yksinkertaistavat koeasetelmatutkimukset, ja on hallinto, joka perustelee valintojaan em. tutkimuksilla ja käyttää niitä paikalliskontekstien ohjaamiseen etäisyyden päästä.

Verkostodialogit – eivät asiantuntijan interventioita kohteisiin

Kiintopisteemme tässä artikkelissa on avointen dialogien toimintatapa psykiatrisessa kriisityössä. Avoimet dialogit kuuluvat sellaiseen hoito- ja auttamiskäytäntöjen suuntaukseen, jossa pyritään läheisverkostojen ja työntekijäverkostojen vuoropuheluun sekä mahdollisuuksiin yhdistää voimavaroja maallikot–ammattilaiset-rajoja ylittäen. Asiantuntijan tekemät määritelmät ja kohteisiin suunnatut interventiot eivät ole etusijalla. Päinvastoin ekspertiisi on verkostojen kohtaamisessa muodostuvaa uutta ymmärrystä ja jaettua asiantuntemusta, ja työntekijät ovat itsekin muutoksen kohteina.

Avointen dialogien hoitokäytännöt tuottavat hyvin kiinnostavia tuloksia vaikeissa psyykkisissä kriiseissä (Seikkula ym. 2003). Vuoropuhelussa muodostetaan yhteistä kieltä, joka astuu oireiden sijaan. Asianosaisille käy mahdolliseksi jakaa kokemuksia. Hyvät tulokset saadaan kuitenkin käytännöillä, jotka ovat hyvin erilaisia kuin suositukset käyvästä hoidosta.

Kun henkilö joutuu psyykkiseen kriisiin, asia ei koske vain häntä. Oudot puheet ja kummallinen käyttäytyminen järkyttävät läheistenkin elämänpiiriä. Henkilö itse tai joku hänen läheisistään on ehkä yhteydessä ammattiauttajiin. Asia siis verkostoituu – ja lähes aina asioilla on useita henkilöitä koskeva tausta. Harhoina ja muina oireina ilmenevät asiat kertovat usein kauhistuttavista kokemuksista, joista ei ole tohdittu puhua. Tavanomainen hoito vie asianosaisen sairaalaan ja lääkitykseen. Avointen dialogien käytäntö sen sijaan toteutuu

Tavanomainen hoito vie asianosaisen sairaalaan ja lääkitykseen. Avointen dialogien käytäntö sen sijaan toteutuu:

- *välittömänä apuna*. Verkostot kutsutaan koolle 24 tunnin sisällä.
- *sosiaalisten verkostojen huomiointina*. Mukaan kutsutaan ne henkilöt, joita asia koskee.
- *joustavuutena ja liikkuvuutena*. Kriisiin joutunutta ei oteta vakiomuotoisen hoito-ohjelman potilaaksi, vaan kokonaisuus räätälöidään tarpeen mukaan.
- *työryhmän vastuullisuutena*. Työntekijä ei voi lähettää asiakasta eteenpäin lähettämättä myös itseään. Näin estetään sellainen ”luukutus”, jossa ihmiset joutuvat noukkimaan palvelunsa palasia sektoroituneen järjestelmän yksiköistä.
- *psykologisena jatkuvuutena*. Dialogi-istuntoja jatketaan niin kauan ja niin usein kuin tarpeellista. Hoito-ohjelmaa ei lyödä lukkoon etukäteen.
- *epävarmuuden sietona*. Diagnosointiin tai muuhun määrittelyyn ei kiirehdiä. Asiakkaan ja hänen läheistensä kanssa muodostetaan jaettava kieltä; koetetaan löytää mahdollisuutta pukea sanoiksi vaikeita kokemuksia.
- *dialogisuutena*. Hoito tähtää dialogin synnyttämiseen eri äänten välillä. Jotta vastaukseen suuntautuva puhe ja yhteisen kielialueen muodostuminen mahdollistuisivat, ammattilaisten tulee ennen kaikkea kuunnella, seurata asiakkaan ja läheisten kieltä, puhua omasta näkökulmastaan ja välttää monologisia, sulkeutuvia ilmaisuja, joissa määritellään, miten asiat ovat tai miten toisten tulisi niistä ajatella.

Näyttö tai ulos

Suomen psykiatriyhdistys julkaisi (2001) Skitsofrenian käypä hoito -oppaan. Sen suositukset pohjautuvat näyttöön perustuvaan (evidence based) tutkimukseen. Oppaassa kehoitetaan neuroleptilääkityksen aloittamiseen välittömästi hoidon alussa. Avointen dialogien tutkimuksessa tulokset sen sijaan tulivat paremmiksi niissä ryhmissä, joissa lääkitystä ei joko lainkaan aloitettu tai se siirrettiin myöhäisempään hoidon vaiheeseen. Lääkityksen aloittamista perustellaan Skitsofrenian käypä hoito -oppaassa sillä, että se ehkäisee relapseja eli oireiden uusiutumista. Siinäkin suhteessa avointen dialogien tuloksellisuustutkimuksessa kävi toisin: relapseja tuli vähemmän niissä ryhmissä, joissa lääkitystä ei aloitettu heti hoidon alussa. Lisäksi näissä ryhmissä potilaat selviytyivät psykoottisista oireistaan paremmin ja pääsivät takaisin työelämään useammassa tapauksessa kuin alusta alkaen neuroleptilääkkeillä hoidetut potilaat. (Seikkula ym. 1999; Seikkula ym. 2001a & b.)

Valtiovalta on terästäytynyt vaatimaan näyttöä niin meillä kuin muuallakin. Vaatimus ei koske vain mielenterveytyötä, vaan terveys- ja sosiaalipalveluja laajemminkin, ja muitakin sektoreita. Peruspalveluministeri Liisa Hyssälä kirjoitti Helsingin Sanomien Vieraskynä-palstalla 1.12.2004: ”Yhtenäiset kiireettömän hoidon kriteerit on valmisteltu Käypä hoito -ohjeiden perusteella, eli pohjana on tieteellisesti tutkittu tieto hoitojen vaikuttavuudesta. Tarkoitus on siis keskittyä vaikuttavaan hoitoon ja karsia niitä menetelmiä, joiden vaikuttavuudesta on vähän tai ei ollenkaan näyttöä.” Hoitoon pääsyä ja hoitokäytäntöjä säädellään. Yhtäällä pistetytetyt vaivat, toisaalla tutkitut käytännöt. Välissä politiikka, joka saattaa nämä osapuolet vihdoinkin oikeaan kosketukseen. Kuulostaa vastaansanomattomalta. On kuitenkin kysyttävä: *näyttöä mistä.*

Elämän yksinkertaistaminen

Kasautuvaa tutkimustietoa on vaikea hallita hoitokäytännöissä. Tätä ongelmaa on lääketieteen ja sosiaalityön piirissä pyritty ratkaisemaan luomalla näyttöön perustuvan tutkimuksen kirjastot, Cochrane-kirjasto psykiatriassa ja Campbell-kirjasto sosiaalityössä. Tuloksia kokoavasti tarkastelevien meta-analyysien pohjalta tehdään hoitosuosituksia. Tällainen on edellä mainittu Suomen psykiatriyhdistyksen vuonna 2001 julkaisema Skitsofrenian käypä hoito -opas. Näyttöpohjai-

silla oppailla pyritään valvomaan ja ohjaamaan käytäntöjen kehitystä. Meta-analyyseihiin otettujen tutkimusten määrällinen kasvu ei kuitenkaan tarkoita niiden laadullista monipuolistumista, vaan pikemminkin päinvastoin. Koska inhimillisen toiminnan alueella vaikuttavat tekijät ovat hyvin moniulotteisia, tutkimusasetelmissa pyritään rajauksiin ja pelkistykseen, jotta selittäviä eroja löytyisi. Vahvasti yksinkertaistavat asetelmat valikoivat tutkimuksen piiriin sellaisia käytäntöjä, joissa hoidettava ongelma määritellään yksiselitteisesti – esimerkiksi biologisena sairautena. Psykkisiä ja sosiaalisia pulmatilanteita ratkova työskentely on nykyisellään paljon monipuolisempaa, ja käytäntöjen tutkimuskin monipuolistuu. Samalla tutkimuksista hyväksytyjen raporttien muoto on yksipuolistuu. Näyttöön perustuvan käytännön kirjastoissa hyväksytään vain yhdenlaisella tutkimusperinteellä tuotettu tieto. Muunlaisilla tutkimuksilla saatu tieto tulee toisarvoiseksi. Lähes kaikki julkaistavat tutkimukset psykiatrian lehdissä perustuvat koeasetelmiin. Sosiaalityön alallakin esitetään yleistävästi vaatimuksia syy- ja seuraussuhteiden osoittamiseen perustuvasta näytöstä.

Yleispäteviä vaikutussuhteita etsittäessä mielenkiinto ei suuntaudu paikallisiin tekijöihin. Niinpä esimerkiksi Suomen psykiatriyhdistyksen Skitsofrenian käypä hoito -oppaassa ei juuri viitata Suomen skitsofreniahoidon pitkään perinteeseen ja tehtyihin tutkimuksiin. Lähteinä on vain kansainvälisiä tutkimuksia. Erityistä suomalaista opasta ei siis olisi tarvittu, koska tutkimuksista saatu tieto ymmärretään universaalina. Avointen dialogien seuranta tutkimuksen edellä mainittujen suositusten taustatutkimuksista poikkeavat tulokset – ei lääkitystä välittömästi hoidon alussa, vaan toisin ja paremmin hoitotuloksin – eivät johdu ensisijaisesti siitä, että samaa ilmiötä olisi tutkittu erilaisin keinoin. Pikemminkin ne koskevat eri ilmiöitä: suosituksen taustatutkimukset yhden muuttujan interventioita ja avoimet dialogit monenkeskisiä vuoropuheluita.

Dialogisten hoito- ja auttamiskäytäntöjen *olennaisimpia puolia* ei tavoiteta yksinkertaistavissa asetelmissa. Ne seikat, jotka ovat keskeisimpiä luovuttaessa asiantuntija- ja interventiokeskeisestä ”kohteiden käsittelystä”, verkostojen kohtaaminen, yhteisen kielialueen muodostuminen ja vastavuoroiset vaikutussuhteet, eivät pelkisty muuttujia kontrolloivaan koeasetelmaan.

Millä perustalla on näyttöperustainen tutkimus?

Yhden vaikuttavan tekijän tutkiminen vastaa harvoin vaikeiden tilanteiden käsittelyä, jossa vaikuttavia tekijöitä on rajaton määrä ja hoidon tulos rakentuu hoitoprosessin kokonaisuudessa. Tuloksiin voivat tietenkin vaikuttaa lukemattomat muutkin tekijät kuin kyseinen käytäntö. On tavaton määrä tuntemattomia tekijöitä. Tätä yritetään ratkoa randomisoinneilla, satunnaistamisella. Evidence based -kirjastokantoihin ei olekaan asiaa, ellei kyseessä ole randomisoitu tutkimus.

Tietyissä peruspopulaatioissa hoitoon tulevat potilaat arvotaan koe- ja kontrolliryhmään. Koeryhmän potilaat saavat tutkitun hoitomenetelmän hoitoa ja kontrolliryhmän potilaat tavanomaista hoitoa. Hoidon tuloksellisuutta arvioidaan ryhmävertailuilla, vertaamalla ryhmien keskiarvoja. Samalla menetetään näköala yksittäistapauksiin; keskiarvot eivät kerro mitään niistä. Hoitosuosituksen pohjana voi olla tutkimuksia, joissa vain alle kolmannes tutkimusryhmän potilaista saa vertailuryhmästä poikkeavia arvoja. Tällöin 70 prosenttia sekä tutkimus- että vertailuryhmästä saa samoja arvoja. Kuitenkin hoitosuositukset ehdottavat saman menetelmän käyttämistä kaikkien potilaiden kohdalla.

Käypä hoito -suositusten taustalla on tutkimuksia, jotka eivät ole näyttöä siitä ilmiöstä, joita niiden ilmoitetaan selittävän. Skitsofrenian käyvän hoidon suosituksissa perustellaan neuroleptilääkityksen aloittamista välittömästi hoidon alussa tutkimustuloksilla, joiden sanotaan kertovan, että ilman lääkitystä hoituilla potilailla oireet uusiutuvat useammin. Tällöin viitataan yleensä artikkeliin, jossa on analysoitu 66 seurantatutkimusta (Gilbert ym. 1995). Niissä koeasetelma on rakennettu siten, että potilaat satunnaistetaan neuroleptilääkeryhmään ja lumelääkeryhmään yhden vuoden neuroleptihoidon jälkeen. Kahdessa kolmasosassa näistä tutkimuksista neuroleptilääkitys on lopetettu äkillisesti. Seuraavan vuoden aikana rekisteröidään relapsien määrä. Neuroleptilääkitystä jatkavilla potilailla relapseja on vähemmän (15–25 %) kuin lumelääkkeeseen vaihtaneilla potilailla (55 %). Tämän tutkimuksen perusteella annetaan hoitosuositus, että neuroleptilääkitys tulee aloittaa heti hoidon alussa, koska se ehkäisee oireiden uusiutumista paremmin kuin hoidon toteuttaminen ilman lääkettä. Tulokset kuitenkin kertovat tarkalleen ottaen siitä, että mikäli aloitetaan neuroleptilääkityksellä ja se sitten yhtäkkiä lopetetaan, tulee relapseja. Tutkimuksessa pyrittiin

siis mahdollisimman suureen yleistettävyyteen, mutta samalla menetettiin sen validius. Se ei kuvaa sitä, mitä sillä tarkoitetaan kuvattavaksi.¹

Käypä hoito -suositusten taustalla ei lopulta ole *hoitojen* vertailu: Jotta tutkimustuloksia voitaisiin verrata keskenään ja näin seuloa esiin yleispätevät tulokset, tutkimukset pitää suorittaa samoilla menetelmillä ja samalla tavoin. Näin menetellen saadaan tuloksia *tutkimusten* vertailemiseksi, ei itse käytäntöjen vertailemiseksi.

Selittävien tekijöiden määrittelemisen yksitellen ja kontrolloidusti on tärkeää koeasetelmassa, mutta tuollainen muuttujien hallinta ei ole mahdollista käytännön työtilanteissa. Pelkistämisongelma on havaittu myös koeasetelmatutkimijoiden keskuudessa. Werner Kissling ja Stefan Leucht (1999) ovat todenneet, että kiulu koeasetelmissa saatujen tulosten ja hoitokäytännön välillä on aivan liian suuri. Ratkaisuksi he suosittivat naturalististen, siis itse hoitotilanteissa toteutettujen seurantatutkimusten painottamista.

Muuttumattomat olosuhteet tai universaalit lainalaisuudet

Koeasetelmatutkimusta perustellaan sillä, että tarvitaan tietoa syy- ja seuraussuhteista (kausaalisuhteista), joita taas ei oikein saada esiin, ellei tehdä kokeita satunnaistetuilla ryhmillä. Syy- ja seuraussuhteita puolestaan pitäisi saada esiin siksi, löydettäisiin sellaisia ”vaikuttavia ainesosia”, joita säätelemällä saadaan haluttuja vaikutuksia.

Pertti Töttö (2001, 322–323) on pohtinut *sosiaalityön* vaikuttavuuden tutkimiseen liittyviä tiedontarpeita. Sosiaalityö on praktiikkaa, jonka pitäisi voida tehdä selkoa käyttämiensä keinojen pätevydestä. Töttö korostaa, ettei praktiikan kehittämiseksi riitä, että tunnetaan vain korrelaatioita, tarvitaan myös tietoa kausaalisuhteista. Koska ainoastaan synnyn kautta voi vaikuttaa, tulisi tuntee syitä.

Tötön mukaan tietoa syistä voisi sosiaalityölle antaa sosiaalisia ongelmia koskeva psykologian, sosiaalipsykologian ja sosiologian ajanmukainen teoreettinen tieto, *selittävä tutkimus*. Sosiaalityön tutkimuksen taas Töttö soisi antavan

---

¹ Mainittakoon, että skitsofreniapotilaiden oireet uusiutuivat avointen dialogien piirissä olevista potilaista vain 26 prosentilla, kun tavanomaisen hoidon vertailuryhmässä näin kävi 71 prosentilla potilaista. Tämä siitä huolimatta, että tavanomaisen hoidon potilaat käyttivät neuroleptilääkettä kaikissa tapauksissa ja avoimen dialogin hoidon potilaista 30 prosentissa tapauksista.

tietoa toisesta kausaalisuhteesta, nimittäin vaikutusten aikaansaamisen keinoista. Tarvittaisiin *interventiotutkimusta*. Siinä tarkastellaan käytettyä työmenetelmää tai muuta interventiota, jolla tapahtumiin yritetään vaikuttaa, ja selvitetään onko toivottu asiointila aikaansaatuja vaikutusten joukossa ja millaisia ei-toivottuja vaikutuksia interventiolla on. Tötön täsmällinen muotoilu on tärkeä interventiotutkimuksen kannalta: Ei siis tavoitella niin suoraviivaista asetelmaa, että menetelmän tai intervention oletettaisiin tuottavan *vain* toivotun asiointilan tai vain jotain muuta kuin toivottua. Interventiot tuottavat kaikenlaista, ei-aiottuakin, ja ehkä sitä toivottuakin asiointilaa muiden vaikutusten joukossa.

Töttö toteaa (mt., 323), että sosiaalityössä käytettäviltä keinoilta voidaan vaatia sitä, että ne tuottavat pysyviä positiivisia vaikutuksia sosiaalisten ongelmien suhteen ja että ne ovat eettisiä. Vaikutusten syitä olisi syytä tuntea, mutta vaikutuksia voivat saada aikaan muutkin kuin tunnetut syyt: ”Sen sijaan ei voida vaatia, että vaikutus tapahtuisi juuri ja vain ongelman oletettujen tai tunnettujen syiden kautta. Toisin sanoen intervention ja ongelman helpottumisen välinen korrelaatio riittää näytöksi siitä, että käytetty *interventio on ongelmaan tepsivä lääke, jos kaikki muu pysyy ennallaan.*” (Korostus lisätty.)

Dialogisuuden kannalta tässä on kaksi hyvin tärkeää pulmaa. Ensinnäkin dialogit eivät tarkalleen ottaen ole interventioita kohteisiin. Dialogeissa toimija on itse osa menetelmää ja osa kohdetta. Dialogisilta käytännöiltä on tietysti tästä huolimatta lupa odottaa tuloksellisuutta – käytäntöjen piirissä olevien kansalaisten hyvinvoinnin kohenemistä – ja näyttöä tuloksellisuudesta. Tötön pohdintaa seuraten voisi ajatella, että korrelaatiosuhde ongelman helpottumisen ja dialogisen käytännön välillä riittäisi näytöksi. Jos yhteys osoittautuu merkitseväksi, dialogikäytäntö osoittautuisi ongelmaan tepsiväksi lääkkeeksi, mikäli ”kaikki muu pysyy ennallaan”. Tässä onkin se toinen pulma. Voiko ”kaikki muu” pysyä elämässä ennallaan?

Sosiaalityön toimintaolosuhteet vaihtelevat huomattavasti – ja niin vaihtelevat myös muiden psykososiaalisten käytäntöjen kontekstit. Esimerkiksi lastensuojelua koskevissa tutkimuksissa ja selvityksissä (Heino 2004) on kiinnitetty huomiota siihen, että lastensuojelun piirissä olevat lapset joutuvat eriarvoiseen asemaan eri kunnissa, koska lastensuojelu on järjestetty kovin vaihtelevin tavoin. Lasten ja perheiden mahdollisuudet saada tukea harrastustoimintaan, yksilöllisesti räätälöityyn tukiopeutukseen, perheleireihin, terapiatukeen tms. ovat kovin eri tavoin tarjolla eri kunnissa – ja näiden keinojen pitäisi olla käytössä, ennen kuin kovempiin toimiin ryhdytään. Mitkä ovat ne samanlaiset olosuhteet, joissa

lastensuojelun keinojen voidaan ennustaa vaikuttavan samalla tavoin kuin interventiotutkimuksen piirinä olleessa kontekstissa?

Töttö huomioi sen, että täsmälleen samanlaisia olosuhteita ei ehkä ole. Niinpä pelkkien korrelaatioiden osoittaminen ei riitä, mikäli käytäntöä aiotaan *siirtää muunlaisiin olosuhteisiin*. Tällöin tarvitaan *kausaalisen mekanismin* tuntemista. Ajatus on siis se, että löydettyä syy- ja seuraussuhteita on löydetty jotain selaista *universaalia*, joka pätee kaikkialla muuallakin. Töttö kirjoittaa (mt., 323), että ”korrelaation vahvistuminen kausaalisuhdetta koskevaksi tiedoksi (...) antaa luottamusta siihen, että menetelmä toimii muissakin kuin täsmälleen tutkitun kaltaisissa oloissa”. Töttö toteaa (mt., 323), että kausaalisen tiedontarpeen tyydyttämiseksi ei voida väistää koeasetelmaa. Voitaisiin siis ehkä ajatella, että mikäli lastensuojelun interventiosta saadaan koeasetelmissa syy- ja seuraussuhteita koskevaa tietoa, tuo universaaleihin vaikutussuhteisiin pohjautuva käytäntö olisi siirrettävissä muihinkin kuin täsmälleen tutkitun kaltaisiin konteksteihin, jopa aivan erilaisiin kuntiin erilaisine resursseineen. Minimiehtona olisi ehkä pidettävä sitä, että käytettävissä on henkilökuntaa, joka on koulutettavissa toteuttamaan menetelmää sellaisena kuin se on tarkoitettu ja tutkittu.

Edellä lainatussa katkelmassa Töttö totesi jossain määrin varovaisesti, että kausaalimekanismin tuntemus *antaa luottamusta siihen*, että menetelmä toimii muissakin olosuhteissa. Evidence based -tutkimukseen nojautuva valtiovalta sen sijaan uhkuu lausunnoissaan *varmuutta* siitä, että jyvät voidaan erottaa akanoista. Ministerin sanoin: pois ne menetelmät, joiden vaikuttavuudesta on vähän tai ei lainkaan tieteellistä näyttöä. Jos tarkoitetaan vain mekaanisia, yksisuuntaisia operaatioita, se on syytä sanoa.

Kontekstien hallinta kaukaa

Bruno Latour (1988, 159, 160) kysyy, miksi tieteessä pitäisi ylipäättään selittää – ja miksi vahvat selitykset ovat ikään kuin ilman muuta parempia kuin heikot. Mikäli voidaan mahdollisimman vähillä selittävillä tekijöillä selittää mahdollisimman monta selitettävää tekijää, selitys on vahva. Kausaaliselitykset ovat vahvoja, korrelaatiot näitä heikompia ja kuvaukset vielä heikompia. Latourin mielestä vahvoja selityksiä tarvitaan silloin, kun yritetään *hallita useita konteksteja etäisyyden päästä*. Jos itse toimitaan siinä kontekstissa, jota selitykset koskevat, heikommatkin riittävät. Mikäli kontekstista x käsin yritetään hallita konteksteja x', x'' ja niin

edelleen, tarvitaan yhä vahvempia selityksiä. Latourin mukaan etäisyyden päästä toimimiseksi muodostuu *kalkyloinnin keskuksia*. Niiden ja hallittavien kontekstien välillä liikkuu informaatiota.

Käypä hoito -suosituksissa on kysymys kontekstien hallinnasta matkojen päästä. Tarvitaan tutkimustuloksia koostavia meta-analyyseja. Niitä tehdään kalkylointikeskuksissa ja julkaistaan näiden kirjastoissa. Kirjastot eivät sinänsä hallitse käytäntöjä. Sen tekee tai sitä yrittää *politiikka, joka käyttää meta-analyysin tuloksia välineinään*. Jotta aineistot täyttäisivät etäältä hallitsemisen tarpeet, niiden on sisällettävä informaatiota mahdollisimman vahvoista, kiistattomista ja yleispätevistä tuloksista, annettava mahdollisimman vahvat selitykset. Kaikki kontekstien erityisyys on puhdistettava pois; tulosten tulee olla universaaleja, ei paikallisia. Näin ne ovat – tuon hallinta-ajatuksen mukaan – siirrettävissä mihin hyvänsä kontekstiin. Mikäli sen sijaan toimitaan itse niissä konteksteissa, joita tieto koskee, tulosten siirrettävyyden ongelma aukeaa toisin. *Toimittaessa itse niissä konteksteissa, joita tieto koskee, ei tarvita universaaleiksi ja sellaisenaan siirrettäväksi oletettuja selityksiä*.

Mutta voiko siirtämisongelmaa sivuuttaa? Eikö ole tärkeää saada tutkimuksen testaamia hyviä käytäntöjä *yleistymään* – jopa työntämään sivuun käytäntöjä, joiden tuloksellisuudesta ei ole juuri tai lainkaan näyttöä? Tätähän vaatii kansalaisten etu. Asia ei ole näin yksinkertainen. Ensinnäkin *hyvät käytännöt eivät kuitenkaan ole yksiselitteisiä eivätkä neutraaleja*. Se, mikä näyttää interventionistisesta paradigmat käsin hyvältä, näyttää hyvin kyseenalaiselta, kun sitä katsotaan vastavuoroisempia suhteita korostavasta viitekehuksesta. Tiede ei anna kriteereitä sille, mikä on hyvä käytäntö. Toiseksi *hyvät käytännöt eivät ole esineitä, joita voi noin vain siirrellä*. Hyvää käytäntöä uusintaa toimijoiden joukko, joka toimii yhteiskunnallisissa suhteissaan.²

Hyvän psykososiaalisen käytännön kannalta ei riitä, että muodostuu sitä toteuttava työntekijäjoukko. Ratkaisevia ovat myös suhteet asiakkaistoon ja muuhun kansalaisyhteiskuntaan. Lisäksi käytäntöjen on toteuduttava järjestelmissä, joissa niiden on saatava resursointia, suojelusta ja muuta johtamisen tukea. Toteuttajilla tulee lisäksi olla hyvät kumppanuussuhteet ja mieluummin täydentävä

---

² Latour (2003) huomauttaa, että käytännön yleistyminen on verkostosuhteiden venymistä yhä pitemmiksi. Käytäntöjä toteuttaa välineitä käyttävä yhteisö; yhä uudet toimijat omaksuvat uudet välineet ja muodostavat toteuttajayhteisön. Ne alkavat tuottaa välineiden sallimia tuloksia ja totuuksia. Universaali tulee siis yhä universaalimmaksi, mutta sellaiseksi se ei tulisi ilman verkostojen venymistä.

kuin tuhoisa yhteispeli kilpailijoiden kanssa. On siis katsottava ympärille 360 astetta eikä vain yhteen pisteeseen. (Ks. Arnkil 2004.) Sellainen hyvä käytäntö, joka voidaan transplanttina siirtää kontekstista x konteksteihin x' ja x'' , on luultavasti operaatiotasoinen toimenpide, ei toiminnan tasoinen käytäntö.³ Operaatioidenkin monistaminen edellyttää pikemmin käskytyjärjestelmän kaltaista toimintaympäristöä kuin itseohjautuvien tiimien asiantuntijajärjestelmää.

Hyvät käytännöt eivät siirry ohi ihmisten

Norjassa on toteutettu suurimittainen hanke ns. monisysteemisen auttamismallin (multi system treatment) juurruttamiseksi koko maahan. Intervention yhteyteen on rakennettu mittava seurantatutkimus. (Ks. Ogden & Halliday-Boykins 2004.) Tuo hanke ja sen seuranta ovat erityisen kiinnostavia tarkoitamiemme hyvien käytäntöjen yleistämisen kannalta, sillä kyseessä oli verkostomaisten keinojen käyttö, ei lääkkeen, yhden toimenpiteen tms. vaikutus kohteeseen. Se on arvomaailmaltaan enemmän dialogisten käytäntöjen suunnassa kuin yksiviivaiset interventiot.

Rikoksia tekevien, auttamisjärjestelmien perinteisillä keinoilla tavoittamattomissa olevien nuorten syrjäytymisriskiä pyrittiin vähentämään menetelmäkokonaisuudella, jossa kyseiseen menetelmään koulutetut henkilöt ovat tiiviissä kanssakäymisessä nuorten, heidän perheidensä ja muidenkin verkostojen kanssa.⁴ Pyrkimys on arvokas, sillä tuonkaltaisissa kysymyksissä ei ole ylitarjontaa toimivista keinoista. Yhdysvalloissa kehitetty Multi System Treatment (MST) lupaa kuitenkin tutkittua tuloksellisuutta juuri tuon väestöosan piirissä. Sitä saa käyttää vain siihen koulutettu ja lisensoitu henkilöstö – siitäkkin syystä, että näin koetetaan varmistaa, että se MST, jota toteutetaan, on sitä mitä pitääkin. Henkilöstö allekirjoittaa sopimuksen, ettei muuta menetelmästä piiruakaan, ja saa sekä koulutuksensa että työhohjauksensa Yhdysvalloissa. Seurantatutkimuksen asetelma

³ A. N. Leontjev (1977) pitää *operaatioita* teon rakenneosina. Teot taas ovat toiminnan rakenneosina. Toiminta on kollektiivista, yhteistoiminnallista, teot voivat olla yksilöllisiä. Operaatiot rutinoituvat harjaantumisen myötä. Jos *operaation* siirtäminen vastaisi yhden taimen siirtämistä ja istuttamista uuteen paikkaan, toive kollektiivisen *toiminnan* siirtämisestä vertautuisi ehkä yritykseen siirtää kokonainen metsäle ekosysteemeineen.

⁴ Kolmen, neljän terapeutin muodostamat tiimit ja kunkin johtaja/ohjaaja olivat asiakkaiden käytettävissä 24 tuntia vuorokaudessa, 7 päivää viikossa. Tällaisia tiimejä oli hankkeessa mukana kaikkiaan kuusi eri puolilla Norjaa. Kullakin terapeutilla oli vastuu vähintään kolmesta ja enintään kuudesta perheestä.

on huolellinen, satunnaistettuun otantaan ja vertailuasetelmaan pohjautuva. Tiedetyt nuoret saivat MST-käsittelyä, vertailuryhmä ei. Arpomalla oli ratkaistu, ketkä sijoitettiin MST-ryhmään ja ketkä vertailuryhmään, ja näin voitiin hyvän evidence based -tutkimustavan mukaisesti varmistaa, että tuntemattomat tekijät jakautuivat todennäköisesti tasaisesti koko tutkimusjoukossa. Tulokset osoittivat, että MST tuotti parempia tuloksia kuin sen jättäminen käyttämättä. Ero ei ollut huikea, mutta tilastollisesti merkitsevä. Selvin ero oli nuorten sosiaalisten taitojen kasvussa. (Ks. Ogden & Halliday-Boykins, 2004.) Kysymyksessä oli koe siitä, voiko Yhdysvalloissa tutkitusti tuloksellisen toiminnan *toistaa* Norjassa.

Toteutuiko menetelmä siis kaikkialla täsmälleen samanlaisena? Tuskin. On syytä olettaa, että menetelmän toimivuuden ehtona oli, että sen käyttäjät pystyivät käyttämään sitä *generatiivisesti*, joutaen ”kontekstin vaatimusten” mukaan, tehden muunnoksia, joita kukin vuorovaikutustilanne nuorten ja heidän verkostojensa kanssa vaati.⁵ Tekivätkö he *vain* menetelmään liittyviä asioita, eliminoiden ehkä ”omana itsenään” olemisen? He tuskin onnistuivat tässä, jos sitä ehkä yrittivät. Kun tutkimuksessa pyrittiin yleistettävään tietoon, tavoitteena oli löytää vaikuttavat tekijät. Mutta vastausta siihen, *mikä* viime kädessä aiheutti havaitun tuloksen, ei saatu. Itse menetelmään ei kohtaa, auta tai paranna ketään. Psykososiaalisen työn menetelmät elävät aina menetelmien käyttäjien toimintana. Uuden menetelmän oppiminen vaikuttaa aina sen käyttäjien kokonaisuuteen. He saattavat nyt olla kiinnostuneempia asiakkaistaan kuin aikaisemmin, he saattavat luoda toisenlaisen suhteen asiakkaihinsa ja kumppaneihinsa, he saattavat tarkkailla itseään ja omaa toimintaansa eri tavalla kuin ennen, he saattavat puhua eri tavalla kuin ennen, he saattavat hakea ja saada liikumavaraa johtamisjärjestelmässään, he voivat toimia uudella tavalla yhteistyösuhteissaan. Jos menetelmään ajanoloon kyllästytään tai siitä tulee tavanomaista rutiinia, tulokset ovat luultavasti erilaiset, vaikka itse menetelmä ei ole muuttunut lainkaan.

Tiedetäänkö suuren MST-seurannan pohjalta riittävästi siitä, *mikä nimenomaan* tuotti vertailuryhmää paremmat tulokset? *Sitä* ei asetelmassa saatu selville – eikä varsinaisesti voitu edes kysyä. Miksi? Koska olennaisimmat asiat eivät il-

---

⁵ Joustamattomuus, terapiatekninen kuuliaisuus on itse asiassa *haitta* hyvien tulosten aikaansaamisen kannalta. American Psychological Associationin asiantuntijaraportissa vuodelta 2002 esitellään tutkimuksia, joiden mukaan tiukasti yleisten suosituksen mukaisesti toimivat terapeutit saavat *huonompia* tuloksia kuin joustavammat. (Ks. Leiman 2004, 2650.)

mene koeasetelmassa, jossa toimijoiden vuorovaikutus pelkistetään menetelmän aiheuttamiksi vaikutuksiksi.⁶

Toive desentralisaation hallinnasta

Tutkimuskonseptio ja kehittämiskonseptio kulkevat käsi kädessä. Koeasetelma-tutkimuksen parikki kehittämisen suunnassa on implementaatio eli käyttöönotto. Implementaatio on tutkitun käytännön monistamista, toistamista sellaisenaan. Ajatuksena on, että tutkimus tuottaa informaatiota, joka viedään hallittaviin konteksteihin, joissa tämän tuloksena yleistyy tulokselliseksi todettu käytäntö. Tuossa näkemyksessä häivytetään kuvasta *politiikka* prosessin eri vaiheissa. Käyttöönotto ei ole suoraa kulkua koeasetelmasta käytäntöjen muuttumiseen, vaan politiikkaa kaikilla askelmilla. Politiikkaa on ensinnäkin se, että nimenomaan koeasetelma-tutkimusta arvostetaan muiden tutkimusotteiden kustannuksella. Se ei ole neutraali tieteen sisäinen asia, vaan poliittisten valintojen tulos. Koeasetelmatutkimuksen ja universaalien selitysten *kysyntää tuottaa* erityisesti *uudenlainen yritys hallita monimutkaisuutta*. Keskusjohtoisen ”top down” -hallinnan sijaan etsitään desentralisaatiomalleja. Keskushallinto yrittää kuitenkin vielä ohjata hoito- ja muita käytäntöjä etäisyyden päästä, vaikka höllensi otettaan vahvimista hallinnollisista ohjausinstrumenteistaan – kepeistä eli normeista ja porkkanasta eli valtionosuuksista. Miten hallita paikallisia konteksteja desentralisaation ja privatisoinnin oloissa?

Politiikkaa on myös tutkimuksen esiin nostamien käytäntöjen priorisointi. Ne eivät kohoa vaikuttavuuden huipulle neutraaleina käytäntöinä, jotka kantaa ottamaton tutkimus yleispätevin kriteerein seuloa esiin kaikista mahdollisista. Ne ovat tiettyjen arvovalintoja toteuttavia ja tiettyjä ihmiskuvia realisoivia käytäntöjä.

---

⁶ Mikael Leiman (2004) tekee yhteenedon psykoterapian tuloksellisuustutkimusten oidoista tuloksista (joiden mukaan valtaosa tulosten vaihtelusta on muun kuin menetelmän aiheuttamaa ja joissa painottuvat terapeuttisen vuorovaikutuksen laatu ja ennen muuta hoitoa tukevat tai ehkäisevät elämänolosuhteet sekä hoitoon kohdistuvat odotukset): Toisin kuin lääketutkimuksissa ns. vaikuttavaa ainesosaa ei psykoterapiassa voida erottaa kokeeseen osallistuvien ihmisten toiminnasta. Osapuolet vastaavat toistensa ilmaisuihin, joten tekniset toimenpiteet toteutuvat kehittyvän vuorovaikutuksen osina. Tästä responsiivisuudesta johtuen terapeutin toimenpiteitä ei ole mahdollista kuvata prosessimuuttujina, joiden avulla voitaisiin ennustaa terapien tuloksellisuutta. ”*Terapeutin responsiivisuus tuhoaa tosiasiassa korrelaatioanalyysin tilastolliset edellytykset eli oletuksen terapeuttis-, potilas- ja tulosuuttujien riippumattomuudesta toisiinsa nähden (...)*” (Leiman 2004, 2652; korostus lisätty.)

täntöjä, jotka antautuvat tutkittaviksi tietyillä arviointimenetelmillä. Jos evidence based -tutkimus osoittaa, että psyykkisten kriisien ilmaantuessa käypää hoitoa on lääkityksen välitön aloittaminen asianosaisen ja hänelle tärkeiden ihmisten huolellisen kuulemisen sijasta, kysymys ei ole yleispätevän tieteellisen tarkastelun aikaansaamasta suosituksesta, vaan joukosta poliittisia valintoja.

Politiikkaa on myös käytäntöjen implementointi. Vain käskytyjärjestelmässä voidaan saada aikaan käytännön klooneja kohdekonteksteissa. (Niissäkään ei saada täydellisiä kopioita.) Toimintojen ottaminen käytäntöön edellyttää neuvotteluita, valintoja, priorisointeja, päätöksiä, oppimisprosesseja, muunteluita; sellaista paikallisten edellytysten luomista, joka ei ole pelkkää käytännön toistamista tutkitussa muodossa. Rationaalisen suunnittelun ihanne ja ”top down” -implementaatio eli sosiaali-insinöörimäinen valmistelu ja ylhäältä alas suuntautuva toteutus ovat käytännön toimintana osoittautuneet pikemminkin jotenkuten selviämiseksi (muddling through) kuin hallituiksi toimeenpanoprosesseiksi. Niinpä onkin kehitynyt desentralisaatiomalleja, jotka ottaisivat paremmin huomioon toimijoiden erilaiset intressit. Tämä taas on johtanut mm. kansalaisten eriarvoistumiseen palvelujen saatavuuden ja laadun suhteen. (Ks. Kickert ym. 1997.)

Hyvä käytäntö edellyttää jatkuakseen paitsi hyvää työryhmien työskentelyä – ja jo tämä on monen toimijan intressikirjon maastoa – tietenkin myös sitä, että asiakkaat ja muut asianosaiset pitävät toimintaa hyvänä käytäntönä eivätkä tarkoitusperilleen vieraana tai uhkaavana toimintana. Lähestymistavan maineen kansalaisyhteiskunnassa soisi olevan mieluummin hyväksyvä kuin kartteleva. Niin kauan kuin asiantuntijajärjestelmä voi luottaa siihen, että sitä kohtaan tunnetaan luottamusta, se voi olla aktiivisen määrittelijän asemassa. Suomessa asiantuntijajärjestelmät ovat perinteisesti voineet tukeutua siihen, että ”saat mitä tarjotaan” kelpaa. Kun kansalaiset alkavat kysyä heille tarjotun palvelun oikeutusta, vastaukseksi käy ensi alkuun, että tiede perustelee käytännön, tulokset puhuvat puolestaan. Kun kansalaiset alkavat kysyä, millainen tiede ja millä valinnoilla, asiantuntijajärjestelmän on ehkä antauduttava vuoropuheluun.

Risto Eräsaari (2003) on todennut, että asiantuntijajärjestelmä on perinteisesti voinut nojautua kolmeen tukipilariin, tieteeseen, professioihin ja instituutioihin. Tiede antaa asiantuntijuuden auktorisoidut totuusväitteet, professiot antavat asiantuntijuuden auktorisoidut pätevyyskriteerit ja instituutiot takaavat asiantuntijuuden vakauden ja integraation. Asiantuntijat edustavat tietämisen hallitsevia muotoja, ja nämä hallitsevat muodot ovat tieteellisiä. Asiantuntija on myös luotetun instituution edustaja ja/tai luotetun tiedon ja pätevyyden kantaja.

Profession prototyyppi toimii byrokratiassa pannen toimeen toimensa erikoistuneita velvoitteita. (Eräsaari, 2003, 42, 54.)

Tieteen totuuskäsitysten auktoriteetti ei kuitenkaan enää ole kiistatonta. Akateemisesta maailmasta ”toreille” ryöpsähtäneet tiedekiistat alkavat olla jo suuren yleisön arkipäivää⁷, ja usko siihen, että tieteen tuloksia soveltamalla voidaan saada aikaan vain turvalliseksi vakuuteltuja ennakoituja tuloksia, alkaa hiipua⁸.

Sana ”implementointi” kuvaa huonosti sitä poliittista toimintojen yhteenliittymää, jonka tuloksena jokin käytäntö oikeutetaan, yleistyy ja saa jatkuvuutta. Sana on kuin jääne aikakaudelta, jolloin hallinnon luottamus omiin ohjailumahdollisuuksiinsa oli korkeimmillaan.

Alkaa hiukan hirvittää

Satunnaistettujen koasetelmien kohoaminen vaikuttavuustutkimuksen mittapuuksi liittyy nähdäksemme siihen vallan delegointiprosessiin, joka on toteutunut hyvinvointivaltion ekspansiovaiheen jälkeen. Normit ja valtionosuudet olivat tehokas yhdistelmä, ja niitä käyttälemällä saatiin aikaan peruskoulu-, terveyskeskus-, päivähoito-, perheneuvola- ja muut vastaavat järjestelmät kutakuinkin yhdenmukaisina koko valtakuntaan. Niitä yleistettäessä ei kysytty evidence based -tuloksia. Ne olivat avoimesti sosiaali-, terveys- ja koulutuspolitiikkaa. Muun muassa peruskoulu-uudistuksen tiimoilla oli poliittinen tahto poliittista tahtoa vastassa. Tieteeseenkin toki vedottiin, mm. tuloksiin huoltajien yhteiskunnallisen aseman vaikutuksesta lasten koulumenestykseen tai tasapäistämisen turmiolliseen vaikutukseen, mutta tutkimustuloksille – etenkin koasetelmatutkimukselle – ei annettu tuomarin roolia. Nyt sitovien normien ja yleiskirjeiden tilalla on puitesäännöstöä ja suosituksia. ”Korvamerkitettyjen” valtionosuuksien sijalla on puitebudjetteja ja könttäsummia. Samalla visiotkin ovat epämääräisempiä. Ei

⁷ Vuonna 2003 ns. suuri yleisö sai seurata debattia psykiatristen käytäntöjen vaikuttavuudesta. Kun määrärahoja supistettiin ja nousi kuhu nuorten psyykkisistä ongelmista kärsivien ihmisten kohtalosta, kehkeytyi myös julkinen kiista siitä, onko perusteltua panna vähät rahat pitkiin yksilöhoitoihin harvoille vai pitäisikö sen sijaan suosia lyhyempiä hoitoja useammille. Eri koulukunnat puolustivat omaa näkemystään – ja haukkuivat toiset kutakuinkin puoskareiksi.

⁸ Ulrich Beck (1986) kuvaa ”riskiyhteiskuntaa”, jossa luottamus asiantuntijoiden vakuutteihin siitä, että tulokset ovat heidän hallinnassaan, vaihtuu epävarmuudeksi – mm. yhteiskunnallisesti aiheuttettujen ympäristökatastrofien myötä.

ole pohjoismaisia tai muitakaan edelläkävijäesimerkkejä, joista voisi ottaa mallin ohjelmiin. Edellä kiirivät vain markkinat. Sosiaali-, terveys-, koulutus- ym. poliitikoita muokataan pikemminkin reaktiivisesti kuin aktiivisesti.

Keskusohjauksen väljentäminen sattui Suomessa samaan aikaan taloudellisen taantuman kanssa. Kunnissa koitti sekä suurempi liikkumavapaus että pienempi liikkumavara. Keskushallinnossa oli omaksuttu *informaatio-ohjauksen* konsepti. Kuntia ja muita paikallisia tai alueellisia toimijoita oli määrä ohjata väljällä normituksella, puitebudjetoinnilla ja tieto-ohjauksella. Kun kunnille oli tarjolla niukalti resursseja perustaviin reformeihin tai palvelujen ytimen lujittamiseen, kunnat oppivat saalistamaan resursseja sieltä, missä niitä oli tarjolla: projektimäärärahoista. EU-hun liittymisen myötä opittiin haalimaan EU-rahoitusta. Kukin sektori kehitteli omia projektejaan, ja yhdessä kunnassa saattoi olla useitakin saman sukuisia mutta toistensa kanssa kommunikoimattomia hankkeita yhtä aikaa. Tieto-ohjauksella ei ollut tähän sanottavaa koordinoivaa vaikutusta. Projektien kaos on jättänyt kovin vähän pysyviä seurauksia.

Jälki ilmeisesti myös hirvittää. Ministeri Hyssälä kirjoittaa (em. kolumnissaan), että alueelliset erot palveluissa ovat kasvaneet kohtuuttomaksi ja että nyt tehdään yhtenäiset valtakunnalliset kriteerit ja karsitaan epäkelvot käytännöt näyttötutkimukseen perustuen. Pyrkimys ohjailta käytäntöjä suosittelemalla tutkimuksellisesti verifioituja hyviä käytäntöjä on EU:ssa yleistynyt yritys ratkaista delegoidun vallan ja kontekstien hallinnan ristiriitaa. Keskusvalta kehittää nyt Suomessa ohjausinstrumentiksi laajoja *kehittämisohjelmia*, joiden olennaisena sisältönä on *hyvien käytäntöjen* suosittaminen ja priorisointi rahanjaossa.

Asiantuntijajärjestelmän ohjaaminen tieteen auktoriteetilla

Hyvät käytännöt kohotetaan normin asemaan, vaikka niitä ei määritelläkään säädöksinä. Normatiivisen aseman niille antaa *tiede*. Tuomariaseman saa evidence based -tutkimus. Tällainen tutkimus on näennäisesti epäpoliittista, viileän neutraalia koe- ja vertailutoimintaa, mutta tuleekin kiedotuksi *tiivisti* politiikkaan.

Kun ohjattavana on asiantuntijajärjestelmä – sosiaalipalvelu- terveydenhuolto-, koulutus-, työvoimapalvelu- yms. järjestelmät koulutettuine henkilöstöineen –, hallinnon suositus eksperteille ei ole riittävän vakuuttava, vaikka sen

esittäisi korkea taho. Ylimmältäkin administratiiviselta portaalta tuleva suositus on vain hallinnon suositus alan asiantuntijoille. Suosituksilta puuttuu tiukan normin ja tarkasti määritellyn resursoinnin ryhdistävä vaikutus. Niinpä *hallinto lainaa puuttuvaa auktoriteettia tiedejärjestelmältä*: Lahjomattomien meta-analyyysien pohjalta osoitetaan, ettei tämä tai tuo suositus ole vain kulloisenkin hallinnon ideologinen preferenssi tai satunnainen tulos, vaan *yleinen, kaikkialla pätevä tieteellinen selitys ilmiöön vaikuttamisen pätevistä keinoista*. Kun hallinnon keskukselta lähetetään tieteen auktorisoimaa informaatiota konteksteihin *x', x'' ja x'''*, näyttäisi tarjoutuvan mahdollisuus niiden hallintaan ilman, että loukataan vallan delegoinnin periaatteita. Nyt karsitaan kansalaisten edun nimissä riittämättömään vaikuttavuusnäyttöön perustuvia käytäntöjä. Kunnilla ja muilla paikallistoimijoilla on toki vapausasteita toimia myös tieteellisiä totuuksia vastaan. Tuollaisiin käytäntöihin ei tosin osoiteta ohjelmissa määrärahoja.

Randomisoidun tutkimuksen määrätietoisuus ns. kontekstuaalisen kontaminaation eli paikallisten tekijöiden puhdistamisessa asetelmista ja tuloksista saa sen näyttämään tyystin politiikasta irralliselta toimijalta. Se on ”epäpoliittisuudessaan” ihanteellinen uuden ”tiedeperustaisen” politiikan väline.

Evidence based -tutkimus ei *sinänsä* ole problemaattista. Tarvitaan näyttöä ja näytön arviointia. Problemaattista sen sijaan on – ainakin psykososiaalisen työn käytäntöjen kehittämisen kannalta –, mikäli muodostuu suljettu kehä, jossa interventionistiset käytäntötasot vahvistavat toisiaan. Onko seuraavista aineksista muotoutumassa sellainen Michel Foucault’n (1980) tarkoittama *dispositiivi*, jossa pienet paikalliset toiminnot ja suuret strategiset muodostelmat ryhmittyvät toisiaan uusintaviksi toiminnoiksi? Sitä voitaisiin nimittää *interventionismin* kehäksi:

- ruohonjuuritason käytännöt, jotka ovat pikemminkin asiantuntijoiden interventioita kohteisiin kuin vuoropuhelua ja jaettua ekspertiisiä toimijoiden välillä
- käytäntöjä erittelevä tutkimus, joka pelkistävien asetelmiensa mukaan tunnistaa vain interventionistiset käytännöt, kohteiden muuttamisen rajatuilla operaatioilla
- tutkimusten meta-analyytit, jotka hyväksyvät tarkasteluihinsa vain yksinkertaistavat koeasetelmatutkimukset
- konteksteja etäältä hallitsemaan pyrkivä hallinto, joka käyttää em. tutkimuksia poliittisen ohjauksen instrumenttina ja valintojensa perusteluna.

Tarvitaan lisää mallia luonnontieteistä

Kausaalisuhteiden selvittäminen saa perustelunsa yrityksestä vaikuttaa syiden kautta. Onko psykososiaalisissa käytännöissä suhteita, joissa vaikutukset ovat yksisuuntaisia, niin että syyhyn vaikuttamalla voidaan saada aikaan tarkoitettuja vaikutuksia (tarkoittamattomien joukossa)?

Psykoterapiakentille ilmaantui 1960- ja 1970-luvulla äänekäs haastaja, systeeminen perheterapia, joka ammensi metaforansa kybernetiikasta (itsesäätelävien järjestelmien tutkimuksesta). Opin toteuttajat joutuivat ennen pitkää kiistoihin kausaalisuudesta. He olivat totuttautuneet systeemisten jäsenystensä ohjaamina tarkastelemaan *vastavuoroisia* suhteita, joissa henkilöt X, Y ja Z vaikuttivat toisiinsa *sirkulaarisesti* (kehämäisesti), eivät vain – tai ollenkaan – *lineaarisessti* (suoraviivaisesti, yksisuuntaisesti), niin että joku vaikuttaa toiseen ilman vastavuoroisuutta. Yksi vaikutusvaltaisimmista teoriapatriarkeista, Gregory Bateson, kiisti tyystin lineaaristen kausaalisuhteiden mahdollisuuden ja nimitti sellaisten olettamista episteemiseksi harhaksi. (Ks. Bateson 1972.) Hän jopa vaati, että niinkin lineaariselta näyttävää suhdetta kuin puunhakkaajan toimintaa puun kaatamiseksi täytyy tarkastella sirkulaarisena suhteena. Näyttäisi kyllä siltä, että metsuri kaataa puun, mutta lähemmin tarkasteltuna jopa kirves ja puu ovat vastavuoroisissa suhteissa. Ei ole ihan sama, mitä hakataan ja millä. On sitä paitisi otettava huomioon muutakin kuin kirveen terän koostumuksen ja puun koostumuksen suhde. Muuan Batesonin provokatiivinen esimerkki kuvasi potkaimisen vaikutusta: Seuraukset ovat erilaisia potkaistaessa palloa ja potkaistaessa koiraa. Ensiksi mainitussa tapauksessa ei ole niinkään keskeistä, kuka potkaisee kenen palloa. Jälkimmäisessä ovat vaikutukset hyvinkin erilaiset riippuen siitä, kuka potkaisee kenenkin koiraa. Humberto Maturana (Maturana & Varela 1980) korosti, että *kohteen rakenne* määrittää sen, miten se reagoi ympäristöönsä.⁹

Kävi hankalaksi ilmaista *kokemuksia*, sillä esimerkiksi lauseet ”isä dominoi perhettä” tai ”terapeutti paransi potilaan” ovat lineaarisia ja pelkistävät hurjasti niitä olosuhteita, joiden punoksissa dominointi toteutui tai paraneminen ta-

⁹ Tätä ajatusta on sosiologian piirissä kehiteltyt ennen kaikkea Niklas Luhmann (2002 ja 2004). Hän korostaa, että eriytyneet yhteiskunnalliset järjestelmät, kuten esimerkiksi juridiset ja taloudelliset järjestelmät, toimivat kukin erikoistuneiden koodiensa mukaisesti. Ne tuottavat toisilleen ”häiriöitä” ja reagoivat toisiinsa *oman rakenteensa* mukaisesti. Oikeudellinen järjestelmä voi joutua reagoimaan taloudessa tapahtuviin ilmiöihin, mutta se ei toimi kuin talous. Taloudessa voidaan joutua reagoimaan juridisiin päätöksiin, mutta se tapahtuu talouden rakenteiden määräämällä tavalla. Yksisuuntaisten vaikutussuhteiden pelkistäminen – tyylin X aiheutti Y:n – jättäisi huomiotta, että myös Y:n rakenne vaikuttaa siihen, mitä aiheutui.

pahtui. Asiaa ei lainkaan helpottanut se, että teoreetikot muistuttivat terapeuttien ja tiimien olevan *itse* osa sitä vuorovaikutusjärjestelmää, jota he tarkkailivat ja josta he tekivät olettamuksiaan. Puhuttiin ”toisen asteen kybernetiikasta”. Heinz von Foersterin (1981) käsitteellistys ns. havainnoivista systeemeistä tähdensi, että jo ensimmäinen havainto – puhumattakaan interventioista – kytkee havaintosijan havainnoitavaan kohteeseen, joten ulkopuolisuutta ei kerta kaikkiaan ole. Miten tutkia toimijan tekojen vaikutusta kohteeseen, jos toimija on osa kohdetta?

Pertti Töttö käytti aiemmin lainatussa katkelmassa sanaa ”lääke” pohtiesaan interventioita (ei siis tarvitse tietää, miten lääke vaikuttaa, vaan riittää, että voidaan ennustaa sen samanlaisissa oloissa vaikuttavan samalla tavalla). *Lääkkeen* vaikutus saattaa kuitenkin olla kovin paljon lineaarisempi ilmiö kuin intervention vaikutus. (Tosin yksisuuntaisen vaikutuksen toteamiseksi lääkkeenkin osalta tuota ilmiötä on pelkistettävä rajusti. Miten selitetään plasebolääkkeiden vaikutus? Pitää ottaa huomioon muitakin kuin farmakologisia tekijöitä.) Sitä paitsi avointen dialogien vaikuttavuustutkimuksen tulokset olivat neuroleptisten lääkkeiden käytön tai käyttämättä jättämisen kannalta täysin päinvastaiset kuin Skitsofrenian käypä hoito -ohjeen taustalla olevat tulokset. Asetelma ei avoimissa dialogeissa ollut mallia lääkettä tai ei lääkettä, vaan verkostot dialogeihin muodostamaan yhteistä kielialuetta ilman heti annettavaa lääkitystä. Juuri tuo kokonaisuus, verkostot dialogissa, oli ”intervention” kannalta keskeisin. Sana ”interventio”, väliintulo, on niin vahvasti lineaarinen ja toimija–kohde-asetelmiin liittyvä, että se sopii tavattoman huonosti dialogeissa toteutuviin kohtaamisiin.

Paul Dell (1986) on tehnyt erottelun *kokemuksen, kuvaamisen ja selittämisen* välillä. Lineaarinen kausaalisuus on hänen mielestään arkikokemuksen – ei tieteen – selitysrakenne. Asiastahan on totuttu ajattelemaan juuri päinvastoin; tieteen piti erottua arkiuskomuksista nimenomaan todistettavia kausaalisuhteita osoittamalla. Dell argumentoi näin: Kokemuksen maailmassa toimijalle *ilme-nee* lineaarisia kausaalisuhteita. Ilman niiden olettamista (ja pitämistä pitkälti selviönä) emme pystyisi toimimaan. Vaikka Immanuel Kantista lähtien on ollut selvää, että kokemuksia ei ainoastaan vastaanoteta passiivisesti, vaan myös aktiivisesti konstruoidaan (ts. yksinkertaisissakin havainnoissa muodostetaan merkitysyhteyksiä), fenomenologisesti ilmiöt ja tapahtumat eivät ole luomiamme vaan kohtaamiamme. Potku aiheuttaa pallon liikkeen, isä dominoi perhettä, lääkäri parantaa potilaan ... Maailman näkeminen lineaarisina kausaalisuhteina on siis tärkeää toimintakykyisyydelle. Mutta kokemuksen *kuvaaminen* edellyttää meta-tasoa. Kuvaus pohjautuu kokemukseen, mutta ei itse ole sitä. Kuvaus on koke-

muksen reflektointia tai representointia. *Selitys* on puolestaan metatasolla vielä kuvaukseenkin nähden. Se pyrkii pelkistämään vaikutussuhteita ilmiötä koskevasta aineistosta. Kun lineaarista kokemusta kuvataan lineaarisin termein, joudutaan sekaannuksiin. Jos kokemusta vielä selitetään lineaarisin termein, ollaan syvällä sekaannuksessa.

Dellin järkeilyä seuraten voitaisiin siis ehkä *kokea*, että ”avoin dialogi paransi potilaan”, mutta jo dialogin *kuvauksen* tasolla tuo lineaarisuus olisi ongelmallista. Jos lineaarisuus vielä toistuisi asiakkaan paranemisen *selittämisen* tasolla, tehtäisiin hirmuisia yksinkertaistuksia. Silti olisi voitava osoittaa dialogisten kohtaamisten vaikuttavuutta. Tehtävä on hyvin haasteellinen. Kysymys ei ole siitä, että olisi luovuttava vaikutusyhteyksien osoittamisen yrityksestä, vaan siitä, että *olisi voitava löytää keinoja tutkia dialogisia käytäntöjä ja niiden vaikutuksia siten, että säilytetään herkkyyks tutkittavan ilmiön erityislaadulle*. Mikäli dialogisuutta ja sen vaikuttavuutta tutkitaan kuin tutkittaisiin esineiden valmistusta, lääkkeiden vaikutuksia ahtaasti rajatussa kontekstissa tai yksisuuntaisia interventioita, joita kehen tahansa koulutetun asiantuntijan oletetaan panevan toimeen tismalleen samalla tavalla kuin oppikirjassa luki, tutkimuskohde konstruoidaan niin, että se menetetään.

Tutkimuksessa voidaan käyttää useita menetelmiä ilmiöiden kuvaamiseen. Voidaan käyttää tilastollista tietoa hoidon tai konsultaatiokäytäntöjen tuloksellisuuden kuvaamiseen keskiarvoina ryhmätasolla ja samaan aikaan samojen potilaiden tai asiakkaiden hoito- tai konsultaatioprosessin kvalitatiivista kuvaamista sekä tapausanalyysinä että erilaisina diskurssi- ja dialogin analyyseinä. Eri menetelmistä saadaan tietoa, jonka ei välttämättä tarvitse olla yhteensopivaa. Ristikäin menevä informaatio kuvaa analyysoitavia ilmiöitä monipuolisesti ja avaa uusia tutkimusongelmia.

Kysymys ei myöskään ole kauhusta luonnontieteellistä asetelmaa kohtaan. Pikemminkin haasteena on saada asetelmat – vihdoinkin – *nykyaikaisen luonnontieteen* tasolle, eteenpäin 1800-luvulta. Latour (1988, 162) toteaa, että se, mitä yhteiskuntatieteissä tavataan tarkoittaa puhuttaessa vahvoista selityksistä, on yksinkertaistettua imitaatiota kovista tieteistä siltä ajalta, kun ne olivat poliittisesti heikoimmillaan ja tarkastelivat yksinkertaisimpia kohteita. Kvanttiteorian keskeinen kehittäjä Werner Heisenberg (2000, 90; alkuperäinen 1958) on todennut: ”Luonnontiede ei ole pelkästään luonnon kuvaamista ja selittämistä; se on osa luonnon ja meidän itsemme välistä vuorovaikutusta. *Luonnontiede kuvaa luontoa sellaisena kuin se esittäytyy meidän tutkimusmenetelmillemme.*” (Korostus lisätty.)

Tällaista avaruutta kaipaisi evidence based -keskusteluunkin. Näyttöön perustuva tutkimus kuvaa tutkimiaan ilmiöitä sellaisina – ja vain sellaisina – kuin ne esittäytyvät sen asetelmissa sen tutkimusmenetelmille, ei ilmiötä ”sellaisenaan”. Pystyttäessään asetelmaansa tutkimus konstruoi kohdetta. Jotain saadaan tarkastelun piiriin, jotain ei. Käännellessään käytäntöjä sopiviin asentoihin ja rajatesaan kuvaa tutkimus on kaikkea muuta kuin neutraalia.

Tutkimusareenat ja dialogisuus

Helga Nowotny, Peter Scott ja Michael Gibbons arvelevat kirjassaan *Re-thinking science: Knowledge and the public in an age of uncertainty* (2002), että pyrkimys tuottaa pätevää (validia) tietoa siten, että tiede puhdistetaan mahdollisimman tarkoin niistä konteksteista, joissa ilmiöt ilmenevät, tuottaa *vähemmän pätevää* tietoa kuin konteksteihin sitoutunut tutkimus. He erittelevät tieteen haasteita laajan, teknisistä tieteistä yhteiskuntatieteisiin ulottuvan tapausaineiston valossa.

Nowotny, Scott ja Gibbons tarkastelevat yhteiskunta–tiede-suhteiden tiivistymistä ja kiinnittävät erityisen huomionsa tieteen *kontekstualisoitumiseen*. Heidän mielestään sellainen tutkimus, joka luo omat (laboratoriomaiset) olosuhteensa, on heikosti kontekstualisoitunutta. Tulokset eivät päde elämän monimutkaisuudessa. Sellainen tutkimus taas, joka ei pyri voimaperäisesti luomaan omia erityisiä olosuhteitaan, on vahvasti kontekstualisoitunutta. Se tavallaan kiinnittyy olemassa oleviin konteksteihin lujasti ja useista kohdin. Voimaperäinen sidonnaisuus elävän elämän konteksteihin voi kuitenkin olla pulmallista tutkimusasetelmien kannalta. Nowotny, Scott ja Gibbons tavoittelevat paradoksin ratkaisua ääripäiden välimaastosta.

Heikosti konteksteihin sitoutuvassa tutkimuksessa vuorovaikutuksen tilat ovat tiedeinstituutioiden määrittämät. Jotta voitaisiin löytää yleisiä lainalaisuuksia, ilmiöön vaikuttavia tekijöitä on voitava kontrolloida. Konteksti ei tavallaan saa päästä ”tahaamaan” ilmiötä. Niinpä ilmiö saadaan tutkimusasetelmallisin keinoin tarkasteltavaksi puhtaampana kuin se missään – muualla kuin kontrolloidussa asetelmassa – esiintyy. Tähän pyritään, jotta löydettäisiin universaaleja, yleispäteviä lainalaisuuksia ja vastaavasti niihin vaikuttamisen yleispäteviä keinoja. Pyrkimys on paradoksaalinen. Tähdätään tiedon käytettävyyteen muuallakin kuin koeolosuhteissa, mutta sen saavuttamiseksi ilmiö pelkistetään yksinkertaisemmaksi kuin se on muualla kuin koeolosuhteissa. Näistä heikosti kontekstiin

sitoutuvista tutkimuksista saadaan tuloksia, jotka ovat menetelmiensä vuoksi verrattavissa toisiin samoilla menetelmillä tehtyihin tutkimuksiin, mutta niiden luotettavuusarvo käytännössä on vähäisempi; ne eivät vastaa käytännön tilanteita.

Toimijoiden määrän kasvaessa tulee yhä hankalammaksi säilyttää yhden näkökulman kontrolli, väittävät Nowotny, Scott ja Gibbons. *Vahvasti* kontekstiin sidotut tutkimukset eivät pyri laboratoriomaisiin olosuhteisiin tai niiden jäljitelyyn, vaan ottavat lähtökohdakseen kunkin kuvattavan tilanteen ja rakentavat tutkimusasetelmat tilanteen luomien ehtojen mukaisesti. Nowotny, Scott ja Gibbons ehdottavat *keskivertoisesti* tai keskivahvasti kontekstiin sitoutuneita tutkimuksia. Tällaisessa tutkimuksessa tieteen peruslähtökohdat yhdistyvät kuhunkin tutkimuskontekstiin.

Keskivertoisesti kontekstiin sidotussa tutkimuksessa *tutkimuksen kohteet ovat alusta lähtien mukana avoimessa vuorovaikutuksessa luomassa tutkimuksen ehtoja ja asettamassa omia kysymyksiään*. Kun heikosti konteksteihin sitoutuvasa (laboratoriomaisessa) tutkimuksessa näköalana on tulosten soveltaminen rajatulla toimialalla, keskivahvasti kontekstualisoidussa tutkimuksessa perspektiivi siirtyy myös tulosten ”vaikutusten kontekstin” ennakoimiseen. Tällöin tarkastelun piiriin tulee laajempi alue kuin perinteisesti mielletty tulosten soveltamisala. Se tuo *ihmisiin kohdistuvat vaikutukset* tarkastelun piiriin. Jotta voidaan ennakoida vaikutuksia laajemminkin kuin vain rajatulla sovellusalueella, tarvitaan perinteistä rajattua tutkimusyhteisöä laajempi ennakoiva yhteisö. Tutkimuksen haasteeksi tulee kyky muodostaa rajoja ylittäviä yhteisöjä ja kyky dialogiin. Tämä ei ole vain monitieteisyyttä ja tieteenalarajojen ylittämistä koskeva vaatimus, vaan myös uudenlaisten tutkijoiden ja muiden toimijoiden suhteiden muodostamisen haaste. Ihmiset tulevat mukaan kuvaan eri ”asuissa” (”guises”) – yhteiskunnallisissa kokeissa, kohteina, kuultuina partnereina. Tutkimuksen *kohteetkin* muotoutuvat dialogisen prosessin kuluessa. Nowotny, Scott ja Gibbons näkevät keskivahvasti kontekstualisoidun tutkimuksen edellyttävän *agoroita ja dialogeja*. Agorat ovat osapuolten kohtaamisareenoita, dialogit ovat se vuorovaikutuksen tapa, jolla osapuolet voivat tulla mukaan sekä tutkimuksen muotoutumiseen että sen vaikutusyhteyksien ennakoimiseen. Tutkimusprosessit suunnitellaan sellaisiksi, että niissä tapahtuu koko ajan reflektiota tutkijoiden, tutkimuksen kohteiden, eri tutkimusmenetelmien ja johtopäätösten välillä. Johtopäätösten synty tapahtuu avoimessa oppimistilanteessa, jossa kaikki osapuolet oppivat.

Muuttujia kontrolloivat, satunnaisotantaan pohjautuvat tutkimukset ovat tuottaneet kiistattomia saavutuksia. Terveysoloja on kohennettu, sairauksia pa-

rannetaan, tekniset keksinnöt helpottavat elämää jne. Mutta aiottujen seurausten ohella on myös ei-aiottuja. Ulrich Beckin (1986) erittely ”riskiyhteiskunnasta” kiinnittää huomion niihin yllättäviin, äärimmillään katastrofaalisiin seurauksiin, joita ”sosiaali-insinöörimäinen” toimintatapa tuottaa: Yllättävät seuraukset ilmenevät usein aivan muissa yhteyksissä kuin niissä, joissa asiantuntija lupasi siunauksellisia seurauksia, ja ehkä saatiinkin toivottuja ratkaisuja. Ihmisiin kohdistuvien vaikutusten konteksti on laajempi kuin ahtaasti rajattu menetelmien käytön sovellusala.

Nowotny, Scott ja Gibbons (2002) eivät esitä, että olisi aika hylätä laboratoriot ja pelkistetyt koeasetelmat. Sen sijaan he korostavat, että *pätevien tulosten aikaansaamiseksi ja ihmisiin kohdistuvien vaikutusten ennakoimiseksi* tieteen olisi sitouduttava vahvemmin – keskivahvasti – niihin konteksteihin, joissa sen tutkimat ilmiöt ilmenevät ja joita sen tulosten tuottamat vaikutukset koskevat. He uskovat, että tällä tavoin voidaan tuottaa sosiaalisesti ”tanakkaa”, elinvoimaista (”socially robust”) tietoa. Sosiaalinen tieto on päässyt vaikuttamaan siihen, se pätee laboratorio-olosuhteiden ulkopuolellakin, ja sitä voi jatkuvasti testata. Tekijöiden mielestä vankkumaton usko yhteiskunnalliseen suunnitteluun ja tieteen ennustettavuuteen ja sitä ilmentävä evidence based -tutkimuksen suosio ovat modernisaation kliimaksin jäärapäinen jäännös. Heidän mielestään olisi keskeistä havaita yhteiskunta–tiede-suhteiden tiivistyminen (tieteen kontekstualisoituminen) sekä sosiaalisesti jaetun asiantuntemuksen ilmaantuminen.

Mielestämme koeasetelmiin pohjautuvan evidence based -tutkimuksen koahoaminen käytäntöjen käypyyden tuomariksi *on itse* juuri tuota yhteiskunta–tiede-suhteiden tiivistymistä. Näennäisesti neutraali tiede saa poliittisin perustein rahoituspreferenssejä ja se tulee poliittisten valintojen perusteluksi. Poliitikot alkavat puhua evidence based -jargonia. Tuloksellisuustutkimukselta lainataan ohjausauktoriteettia – korkoa vastaan. Randomisointitutkijoille tarjoutuu houkutus esiintyä ”tieteen”, ei paradigman nimissä. Mikäli näyttötutkimuksen tulokset halutaan kiistää, ne on kiistettävä toisilla satunnaistettuihin otantoihin perustuvilla kontrollitutkimuksilla, siis hallitsevan paradigman piirissä. Uusi ”tiedeperustainen politiikka” hyötyy sellaisesta tieteestä, joka ei näytä poliittiselta lainkaan, ja sellainen tiede, jolta kysytään tuomariarvioita, hyötyy politiikasta, jonka valinnat eivät näytä lainkaan poliittisilta.

Tarvitaan hyvää tuloksellisuustutkimusta, joka osallistuu keskusteluun valintojensa oikeutuksesta. Hyvien käytäntöjen yleistämiseen ei ole oikotietä. Toimijoiden on luotava – omista tai toisten kokemuksista ja tutkimustietoa hyödyn-

täen – hyvät käytännöt niissä konteksteissa, joissa he toimivat. Mikäli kontekstissa x toteutuneet käytännöt – esimerkiksi avoimet dialogit – on kuvattu hyvin ja rikkaasti ja tuloksia on punnittu problematisoiden, ne voidaan konteksteissa x' , x'' ja x''' omaksua paikallisen oppimisen aineistoiksi. Ehkäpä kontekstin x konkareita kutsutaan kuultaviksi. Heidän välineitään ja niiden käyttötapoja voi omaksua, mutta toimijoiden ei toisissa konteksteissa tarvitse uskoa, että heille on esitetty universaali mekanismi, joka vaikuttaa vain yhteen suuntaan.

LÄHTEET

- Arnkil, R. (2004). Yhteispalvelun/palvelukeskuksen reformistrategia. Teoksessa Arnkil, R., Karjalainen, V., Aho, S., Lahti, T., Lyytinen, S.-M., Spangar, T. (2004). Yhteispalvelusta palvelukeskuskonseptin kehittämiseen. Yhteispalvelukokeilun arvioinnin loppuraportti. Työhallinnon julkaisu 339. Helsinki: Työministeriö
- Bateson, G. (1972). Steps to an ecology of mind. New York: Ballantine Books.
- Beck, U. (1986). Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Dell, P. (1986). In Defense of „Lineal Causality“. Family process, vol 25, December: 513–520
- deShazer, S. (1991). Putting difference to work. New York: Norton.
- Eräsaari, R. (2003). Open-context expertise. Teoksessa A. Bamme, G. Getzinger & B. Wieser (toim.) Yearbook 2003 of the Institute for Advanced Studies on Science, Technology and Society. München: Profil Verlag, 31–66.
- Foerster, H. von (1981). Observing Systems. Selected Papers of Heinz von Foerster Seaside, CA: Intersystems Publications.
- Foucault, M. (1980). Power/knowledge. Selected interviews and other writings 1972– 1977. Ed. C. Gordon. New York: Pantheon.
- Gilbert, P., Harris, J., McAdams, L. A. & Jeste, P. (1995). Neuroleptic withdrawal in schizophrenic patients. A review of literature. Archives of General Psychiatry, 52, 173–188.
- Heino, T. (toim) (2004). Verkostoituvat erityispalvelut (VEP) -hankkeen loppuraportti. Julkaisu 2004: 15. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Heisenberg, W. (2000). Fysiikka ja filosofia. Jyväskylä: Art House.
- Hyssälä, L. (2004). Terveyspalveluiden saatavuus paranee merkittävästi. Helsingin Sanomat 1.12.2004
- Kickert, W.J.M, Klijn, H-E & Koppenjan, J.F.M. (1997). Managing Complex Networks. Network Strategies for the Public Sector. London: Sage Publications Ltd.
- Kissling, W. & Leucht, S. (2001). Results of treatment of schizophrenia: Is the glass half full or half empty. International Clinical Psychopharmacology, 14(Suppl 3), 11–14.
- Latour, B. (1988). Politics of explanation: an Alternative. Teoksessa Woolgar, S. (ed): Knowledge and Reflexivity. New Frontiers in Sociology. Bristol: Sage publications.
- Latour, B. (2003). We Have Never Been Modern. Eastbourne: Pearson Education Ltd
- Leiman, M. (2004). Vaikuttavuustutkimuksen pulmallisuus psykoterapiassa. Duodecim, 120(22):2645–53.

- Leontjev, A. N. (1977). Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Luhmann, N. (2002). Theories of Distinction. Redescribing The Descriptions of Modernity. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Luhmann, N. (2004). Ekologinen kommunikaatio. Helsinki: Gaudeamus
- Maturana, H. & Varela, F. (1980). Autopoiesis and Cognition. Dordrecht: Reidel.
- Nowotny, H., Scott, P. & Gibbons, M. (2002). Re-thinking science: Knowledge and the public in an age of uncertainty. Malden, MA: Blackwell Publisher.
- Ogden, T. & Halliday-Boykins, C. (2004). Multisystemic treatment of antisocial adolescents in Norway. Replication of clinical outcomes outside of the U.S. *Child and Adolescent Mental Health*, 9, 77–83.
- Seikkula, J., Alakare, B. & Aaltonen, J. (1999). Potilaat sosiaalisissa verkostoissaan – kahden vuoden seuranta tutkimus akuutin psykoosin kotihoidosta. In K. Haarakangas & J. Seikkula (eds.) *Psykoosi – uuteen hoitokäytäntöön*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Seikkula, J., Alakare, B., Aaltonen, J. (2001a). Open Dialogue in psychosis. In An introduction and case illustration. *Journal of Constructivist Psychology*, 14, 247–266.
- Seikkula, J., Alakare, B. & Aaltonen, J. (2001b). Open dialogue in psychosis II: A comparison of good and poor outcome cases. *Journal of Constructivist Psychology*, 14, 267–284.
- Seikkula, J., Alakare, B., Aaltonen, J., Holma, J., Rasinkangas, A. & Lehtinen, V. (2003). Open Dialogue approach: Treatment principles and preliminary results of a two-year follow-up on first episode schizophrenia. *Ethical Human Sciences and Services*. 5(3), 163–182.
- Skitsofrenian käypä hoito. (2001) Suomen Psykiatriyhdistys ry, 15.10.2001.
- Töttö, P. (2001). Olisiko syytä tutkia myös sosiaalisten ongelmien syitä ja sosiaalityön vaikutuksia? *Janus*, 9(1), 312–330.

MIKROHISTORIA JA PUUTTUVAN TIEDON ONGELMA

MATTI PELTONEN

”Ensimmäinen” ja ”toinen” tieto

José Saramagon romaani *Kaikkien nimet* on kiinnostava mikrohistoriallisen tutkimuksen vertauskuva. Väestörekisterikeskuksen virkailija José-herra on aluksi kiinnostunut kuuluisuuksista, merkkimiehistä ja kauniista naisista ja muodostaa heistä omaa yksityistä arkistoaan liittämällä työpaikaltaan saamansa tiedot itse keräämiinsä lehtileikkeisiin. Kerran virkailija kuitenkin vie asuntoonsa henkilö tietojen kopiointia varten vahingossa väärän kansion. Merkkihenkilön sijasta hän jäljentää tiedot naisesta, jonka nimeä hän ei ollut kuullut koskaan aikaisemmin ja josta lehdetkään eivät tienneet mitään kertoa. Virheen aiheuttaman pettymyksen häivyttyä tuntemattomasta naisesta tulee José-herralle päänäpintymä ja hän kokee monivaiheisen seikkailun selvittäessään naisen elämänvaiheita. ”Kovaksi keitetyn” dekkarikirjallisuuden päähenkilölle tyypillisellä rämäpäisyydellä, lähtien liikkeelle naisen viimeisestä tunnetusta osoitteesta, José-herra kehittelee itselleen aivan uusia tiedonhankintamenetelmiä, joita ei merkkimiesten ja vaikuttajanaisten tapauksissa tarvittu.

Saramagon romaanin virkailijan kaksi erilaista kiinnostuksen kohdetta muistuttaa laajempaa ilmiötä, historian tutkimuksen katseen siirtymistä valtiomiehistä ja vaikuttajanaisista myös alistettujen kansankerrosten yksilöihin. Historiisiin nojaava 1800-luvulla syntynyt tieteellinen historiankirjoitus (”rankelaisuus”), joka oli kiinnostunut kansakuntien ja kansallisvaltioiden kohdalonhetkistä ja tutki niitä johtaneiden eliittien jäsenten kokemuksia, sai 1900-luvulla rinnalleen kokonaisvaltaisemmin yhteiskunnallisesta muutoksesta kiinnostuneen historian tutkimuksen traditiot. Uudet historian tutkimuksen virtaukset ovat olleet kiinnostuneita myös julkisesta elämästä sivussa olevien, jopa aivan lu-

ku- ja kirjoitustaidottomien kansalaisten elämästä ja merkityksestä. Tämän muutoksen myötä historian tutkijat ovat kokeneet samoja vaikeuksia kuin Saramagon romaanin väestökäterivirkailija lähtiessään selvittämään tuntemattoman naisen kohtaloa. Miten saada tietoja ihmisistä, jotka eivät puhu parlamentissa, julkaise mielipidekirjoituksia, eivät säilö sukunsa kirjekoelmia julkisiin arkistoihin ja laiminlyövät päiväkirjankin pidon?

”Vanha historia” pystyi turvautumaan suoraan tutkimiensa eliittikansalaisten itse tuottamiin dokumentteihin, ”uusi historia” joutuu usein nojaamaan epäsuoraan tietoon, jonkun toisen tutkimuskohteesta antamaan todistukseen. Kutsun tässä artikkelissa uuteen historiaan samastuvan historian tutkijan epäsuorassa päättelyssään käyttämää tietoa ”toiseksi” tiedoksi. Epäsuoruus on usein suoraan kaksinkertaista, sen välittäjä ei pelkästään ole toinen ja suhteessa tutkimuskohteeseen vieras, yleensä jossain mielessä eliittiin kuuluva tai ainakin eliittinä palveleva henkilö. Epäsuoruus tai vieraus liittyy usein myös asiakirjan tai dokumentin käsittelemään ilmiöön. Se ei välttämättä kerro suoraan siitä ilmiöstä, joka pohjimmiltaan kiinnostaa tutkijaa, vaan hänen on pääteltävä asia epäsuorasti johonkin toiseen ilmiöön liittyvistä tiedoista.

”Alistamisen arkistot”

Kun tutkimuskohteena on alistettuihin tai yhteiskunnan marginaalissa eläviin yksilöihin kohdistuva tutkimus, on silloin tällöin puhuttu käytetyistä aineistoista ”alistamisen arkistoina” tai ”sorrion arkistoina”. Itse olen oppinut tämän ilmaisun yhdestä ranskalaisen tutkijan Michel de Certeau’n tekstistä, jossa pohditaan populaarikirjallisuutta kansanomaisen maailmankuvan tutkimuksen apuvälineenä. Tämä teksti on samalla erimerkki pessimistisestä suhtautumisesta ”sorrion arkistojen” käyttömahdollisuuteen, näkökulmasta, jota vastaan pyrin tässä artikkelissa argumentoimaan. Saramagon luoman väestökäterivirkailijan tapaan vaikeuksien ei pidä antaa lannistaa, vaan innostaa rakentamaan uusia tiedostamisen menetelmiä. Artikkelini pääsisältö on tällaisten ratkaisuehdotusten esittelyä.

Mainitsemani Michel de Certeau’n artikkeli *The Beauty of the Dead: Nisard*, jonka hän kirjoitti 1970 yhdessä Dominique Julian ja Jacques Revelin kanssa, on kuitenkin lukemisen arvoinen. Se kertoo virkamiehestä nimeltään Charles Nisard, jonka tehtävänä oli populaarikirjallisuuden sensuuri 1800-luvun puolivälin Ranskassa. Pääosin artikkelissa pohditaan sitä, miten populaarikirjallisuutta tut-

kimalla on mahdollista tavoittaa aidosti kansanomaisen ajattelu, jos hyväksytään se lähtökohta, että populaarikirjallisuudeksi käsitetyt teokset ovat kuitenkin pääsääntöisesti eliitin tuottamia. Tämä on aiheellinen kysymys, mutta sivuutan sen tällä kertaa. Charles Nisardin tehtävä teki hänestä alan asiantuntijan, joka kirjoitti ensimmäisen tutkielman populaarista kirjallisuudesta vuonna 1854: käsite syntyy ilmiön tukahduttamisen hetkellä, de Certeau'n ja kumppaneiden artikkelissa päätellään. Jotta populaarikirjallisuutta voitiin tutkia, se piti ensin tukahduttaa. Historiallisesta satunnaisuudesta kehitetään de Certeau'n artikkelissa paradoksaalinen opinkappale, jonka mukaan tutkija on tuomittu toistamaan ”sorrion arkiston” muodostajan toimintaa.

Toinen ja ehkä tunnetumpi esimerkki varoittavasta suhtautumisesta ”sorrion arkistoihin” on Michel Foucault'n toimittama antologia 1800-luvun alun ranskalaisesta murhamiehestä Pierre Riviérestä.¹ Tässä esimerkissä huomio kiinnittyy siihen, että Foucault'n ja hänen oppilaidensa kommentointi kohdistui vain Riviéren tapausta tutkineiden eri tieteitä (kriminologia, psykologia jne.) edustaneiden asiantuntijoiden kirjoittamiin teksteihin. Myös tuomittu oli kirjoittanut tekstin, eräänlaisen tunnustuksen, joka oli samalla myös murhasuunnitelma, koska Pierre Rivière oli aloittanut sen kirjoittamisen ennen rikostaan. Tämä teksti vie pääosan Foucault'n toimittamasta teoksesta, mutta siihen suhtaudutaan ikään kuin sitä ei olisi lainkaan olemassa. Michel Foucault perusteli, miksi hän ja hänen työryhmänsä eivät lainkaan ottaneet tulkittavakseen Pierre Riviéren tunnustusta vaan halusivat tietoisesti sivuuttaa sen.

”Päätimme olla tulkitsematta Riviéren tekstiä ja luopua sen psykiatrisesta tai psykoanalyttisesta kommentoinnista. Ensinnäkin siksi, että se oli meille eräänlainen ’nollateksti’ tai vertailukohde arvioitaessa muiden tekstien välisiä etäisyyksiä ja niiden keskinäisiä suhteita. Toiseksi, koska tuskin olisimme voineet puhua siitä joutumatta sekoittamaan sitä mukaan johonkin diskurssiin (lääketieteelliseen, oikeudelliseen, psykologiseen, kriminologiseen), jota halusimme käyttää lähtökohtina puhuessamme tapauksesta. Jos olisimme tehneet niin, olisimme sijoittaneet sen valtasuhteisiin, joiden reduktiivisen vaikutuksen juuri halusimme näyttää ja olisimme itse joutuneet sen asettamaan ansaan. Kolmanneksi, tärkein syy oli, johtuen eräänlaisesta kunnioituksesta ja ehkä jopa kauhusta tätä neljä ruumista synnyttänyttä tekstiä kohtaan, että emme halunneet kirjoittaa omaa tekstiämme Riviéren muistelmaan päälle.”²

---

¹ Michel Foucault 1982.

² Michel Foucault 1982, xiii.

Foucault'n perusteluissa päällimmäiseksi nousee sama pelko kuin de Certeau'n artikkelissa. ”Alistamisen arkistosta” poimittuun kansanomaisen ajattelun kapaleeseen tarttuminen tekee tutkijasta vain yhden osanottajan alistajien suuremmassa joukossa. Foucault'n esimerkki on kuitenkin sikäli rajumpi, että hän jättää analysoimatta todellisen kansanmiehen tekstin eikä vain sellaisena esitettyä aineistoa.

Alun perin vuonna 1973 julkaistu kokoomateos Pierre Riviéren tapauksesta lienee Foucault'n tuotannossa ainakin jossain määrin poikkeuksellinen. Vaikka hän ei muuallakaan teksteissään ole ylen määrin kiinnostunut sorrettujen ja solvattujen omista kokemuksista, hän ei kuitenkaan, etenkin myöhemmin 1970-luvulla julkaisemissa teksteissä, väitä niiden tutkimista epätoivottavaksi tai mahdottomaksi. Päinvastoin hän puhuu esimerkiksi 1976 pitämässään luennoissa ”alistetuista tiedoista”³ paikallisena muistona menneistä taisteluista, vähempiarvoisena tai epätäydellisempänä tietona, jonka kanssa sofistikoitumpi tieto voi liittoutua synnyttääkseen ”genealogista” analyysiä yhteiskunnan muutoksesta.⁴ Tämän valossa *Pierre Rivière* -kokoelman pessimismi oli ehkä ohimenevä oikku.⁵ Lisäksi on huomattava, että Foucault pääsääntöisesti otti tutkimuskohteen tieteelliset tai asiantuntijuuteen perustuvat diskurssit, tosin poikkeuksellisen laajasti käsitettyinä verrattuna tavanomaiseen tieteenhistorialliseen tutkimusotteeseen. Ja aivan erityisesti on korostettava sitä, että Foucault'n johtama työryhmä vaivoja säästämättä kaivoi esille analysoituihin asiakirjoihin alun perin sisällymättömän Riviéren tunnustuksen ja julkaisi sen tutkimusraportissaan.⁶ Vastaavasti vuonna 1974 antamassaan haastattelussa ”Film and Popular Memory” Foucault esittää rahvaalle tarjotun populaarikulttuurin olevan aidon populaarin muistin tai kansanmuistin vastavoima ja vihollinen. Kansanomaisella historialla tai kansanmuistilla Foucault tarkoitti suullista muistitietoa, joka hänen mielestään ainakin vielä 1800-luvulla oli muodostanut joko suullisena tai laului-

³ Eräät suomalaiset tutkijat kääntävät ”alistetut tiedot” korostetun formalistisesti käsitteellä ”alistetut tietomuodot”, joka korostaa muotoa sisällön ylitse tavalla, joka lienee Foucault'n ajattelulle vierasta. Eihän hän halunnut olla mikään tavanomainen strukturalisti.

⁴ Michel Foucault 1980, 78–109.

⁵ On kiinnostavaa lukea Foucault'n 1976 antama haastattelu Pierre Rivière -antologiasta. Siinä hän kyllä edelleen lähtee liikkeelle siitä, että haluaa pidättäytyä sanomasta mitään murhamies Riviéren muistelmasta. Samanaikaisesti hän kuitenkin tulee sanoneeksi siitä yhtä ja toista. Ks. Michel Foucault 1989, 131–136. Myös Michel de Certeau'n myöhempi tuotanto viittaa muuttuneisiin käsityksiin. Hänellä on useampiakin 1970-luvulla kirjoitettuja artikkeleita, joissa pyritään tutkimaan mystikojen tai jopa riivattujen henkilöiden puhetta.

⁶ David Macey 2004, 107.

hin kiteytyneenä eräänlaisen vastahistorian suhteessa ”viralliseen” historiankirjoitukseen.⁷

Carlo Ginzburg arvosteli de Certeau’n Nisard-artikkelia ja Foucault’n toimittamaa antologiaa Pierre Riviéren tapauksesta ”mustaksi populismiksi” maailmanmaineeseen nousseessa tutkimuksessaan *The Cheese and the Worms* (ital. alkuteos 1976). Olen edellä paljolti myötäillyt Ginzburgin esittämää arvostelua. On helppo ymmärtää, että juuri hän reagoi voimakkaasti mainittuihin pessimistisiin tuloksiin tuleviin teksteihin. Ginzburg oli jo 1960-luvun puolivälissä julkaisemassaan väitöskirjassa *The Night Battles* (ital. alkuteos 1966) lähtenyt kehittämään sellaista ”alistamisen arkistojen” lukutapaa, joka toisi esille jossain mielessä aidosti kansankulttuuriin kuuluvia käsityksiä eliittikulttuurin tuottamista aineistoista. Hän jatkoi metodologiansa kehittämistä edellä mainitussa teoksessa mylläri Menocchiosta. Ginzburgiin on tässä suhteessa syytä kiinnittää erityistä huomiota, vaikka hän ei olekaan ainoa menestyksellisesti ”alistamisen arkistoja” hyödyntänyt historioitsija. Onhan tunnettua, miten esimerkiksi E. P. Thompson omassa läpimurtoteoksessaan *The Making of the English Working Class* (1963) käytti laajasti työväenluokan ja työväenliikkeen alkumuotojen kehkeytymistä tutkiessaan muun muassa hallituksen palkkaamien poliisiagenttien ja ilmiantajien raportteja ja kuulusteluja. Monista asioista ei muita lähteitä ollut. Samoin esimerkiksi suomalaisen kommunismin tutkijat joutuvat usein turvautumaan vain valtiollisen poliisin raportteihin, koska kielletyn maanalaisen puolueen itse tuottaman aineiston säilyttäminen ei ollut turvallista. Erittäin suuren huomion sai 1970-luvulla ranskalaisen Emmanuel Le Roy Ladurien suurelle yleisölle suuntaama tutkimus *Montaillou – Pieni ranskalainen kylä 1294–1324* (ranskank. alkuteos 1975), joka hyödynsi katolisen kirkon ylläpitämän inkvisitiolaitoksen kuulustelemien yli 200 keskiaikaisen talonpojan yksityiskohtaisista kuulusteluista syntynyttä aineistoa. Lukuisista samansuuntaisista esimerkeistä huolimatta Ginzburgin kehittämä työkalu ”alistamisen arkistojen” hyödyntämisessä on ainutlaatuinen idea.

---

⁷ Michel Foucault 1989a, 91.

”Ginzburgin suodatin”

Foucault’n ja de Certau’n jossain määrin kriittinen asenne ”alistamisen arkistojen” hyödyntämistä kohtaan muistuttaa erästä vanhempaa ja huomattavasti jyrkempää asennetta. Jo 1800-luvulla noitavainojen tutkijat (esimerkiksi saksalainen J. Hansen) tulivat siihen tulokseen, etteivät uhkailemalla ja kiduttamalla saadut noituudesta syytettyjen tunnustukset voineet olla luotettavia kuvauksia heidän ajatusmaailmastaan. Syytetyt yksinkertaisesti toistivat sen, mitä heiltä vaadittiin. Siksi näihin tunnustuksiin ei kannattanut kiinnittää mitään huomiota. Tämä asenne oli hallitsevassa asemassa noitavainojen tutkimuksessa vielä 1960-luvulla, uhrien puheita pidettiin heikkomielisten ja nälkiintyneiden ihmisten houreina, hysterian ilmauksina ja siksi tutkimuksessa sivuutettavana materiaalina.⁸ Ginzburgin väitöskirja 1966 olikin aivan uusi avaus keskustelussa noituudesta syytettyjen lausuntojen käyttökelpoisuudesta ja luotettavuudesta.

Poikkeuksellisen rikkaan paikallisarkiston tarjoaman dokumentoinnin turvin Ginzburg pystyi seuraamaan, miten inkvission edustajat vähitellen usean vuosikymmenen kuluessa onnistuivat tukahduttamaan paikallisen väestön oman selityksen kuulustelijoiden noituutena käsittämästä ilmiöstä ja miten syytetyt lopulta alkoivat toistaa jo muualtakin tutun kaavan mukaan kuulustelijoiden tuomien käsikirjojen mukaisia selityksiä uskomuksistaan. Tämä syytettyjen ajatusmaailman sopeuttaminen kirkon oppeihin oli Ginzburgin tärkein havainto. Se antaa hänen mielestään alkuperäisille, prosessin alussa mahdollisimman paljon kirkon noituustulkinnasta poikkeaville ja kuulustelijoiden oudoksumille kertomuksille suuren arvon. Ne ovat mahdollisimman vähän vääristynyttä tietoa uuden ajan alun talonpoikien ajatusmaailmasta, pieni hippunen aitoa kansankulttuuria. Myöhemmin toiset tutkijat ovat löytäneet vahvistusta Ginzburgin löydökselle.⁹

Kuulusteluprosessi oli Ginzburgin metodisessa ajattelussa kuin suodatin, joka vain vähitellen sopeutui tehtävänsä. Aluksi suodatinta ei kuitenkaan ollut

---

⁸ Tästä noitavainoissa syytettyjä ja tuomittuja vähättelevästä tutkijan asenteesta kuvaava esimerkki on brittihistorioitsijan H. R. Trevor-Roperin suosittu, useana laitoksena ilmestynyt essee *The European Witch-Craze of the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Hän käytti noituudesta tuomittujen tunnustuksista esimerkiksi ilmauksia ”mental rubbish of peasant credulity and feminine hysteria”, ”peasant superstitions” ja ”peasant superstition, feminine hysteria and clerical imagination” (1967, 41, 88 ja 106).

⁹ Ks. esim. Wolfgang Behringer: *The Shaman of Oberstdorf. Chonrad Stoeckhlin and the Phantoms of the Night* (1998). Saksankielinen alkuteos ilmestyi 1994.

osattu säätää tehtäväänsä, koska ei tunnettu suodatettavaa materiaalia. Vähitellen kuitenkin väkivaltaisia keinoja sisältäneet kuulustelumenetelmät opettivat uhreille, millaisia tunnustuksia heidän oli hyvä tehdä. Silloin suodatin toimi lopulta tehokkaasti ja päästi läpi vain hyödyllistä ja käyttökelpoista materiaalia, jonka nojalla syytetyt oli helppo tuomita erilaisiin rangaistuksiin, myös roviolla polttamiseen. Ginzburgin myöhempi työ niin ikään pohjoisitalialaisesta talonpojasta ja mylläristä Menocchiosta on muunnos samasta metodologiasta. Alun perin jo aiemman työn yhteydessä eteensä osuneessa Menocchion kuulustelupöytäkirjassa ollut outo pitkä lause maailman synnystä mätänemisen tuloksena oli jäänyt vaivaamaan Ginzburgia. Hän palasi arkistoon selvittämään, millainen henkilö kuvitteli maailman synnyn niin poikkeuksellisella tavalla. Inkvisitio oli asiasta myös kiinnostunut, koska myllärin luomiskertomus juustoineen ja matoineen ei vastannut Raamatun antamaa tietoa. Ne olivat siis harhaoppia ja veivät Menocchio-paran lopulta roviolle.

Kuulustelijat yrittävät saada selville, kuka oli Menocchiolle harhaopin opettanut. Heille ei tullut mieleen, kuten Ginzburgille satoja vuosia myöhemmin, ettei kansankulttuuria kukaan erityisesti opeta. Siksi inkvisitio ei voinut saada mylläri Menocchiolta toivomaansa vastausta, harhaopin levittäjän ilmiantamista. Mutta koska tämä Ginzburgin tulkinnan mukaan kansanomaisen ajattelu oli kuulustelijoille täysin outo (sitä ei ole myöskään voitu selittää muilla alueen kerettiläisillä opeilla), jouduttiin selvitystyöhön uhraamaan paljon vaivaa. Kuulusteluissa syntynyt teksti on ainutlaatuista ja poikkeuksellisen arvokasta. Sen nostaminen esille oli mahdollista vain siksi, että noituudesta tai harhaopeista syytettyjen omat lausunnot otettiin vakavasti sekä inkvisition että tutkijan toimesta.

Mistä Ginzburg sai inspiraation metodilleen? Ginzburg on kertonut siitä huumasta, jonka *benandanti*-”noitien” oikeudenkäynnistä kertovan aineiston löytäminen aiheutti. Hänen piti mennä arkiston ulkopuolelle raittiiseen ilmaan kävelemään rauhoittumista varten. Mutta mistä teoreettiset vaikutteet tulivat? Tätä hän ei ehkä itsekään täysin tiedosta. Joitain vaikutteita voi tulla oman perheen kokemuksista, vainottuna juutalaisena elämisestä fasistisessa Italiassa Mussolinin diktatuurin aikana. Toinen merkittävä vaikutteiden antaja, jonka roolia esimerkkinä Ginzburg on korostanut itsekin, on ranskalaisen historiantutkijan Marc Blochin tuotanto. Ehkä vaikutteet tulivat sieltä jonkin onnekkaan kytännän kautta. Itse olen havainnut samankaltaisuuden erään Roland Barthesin

Mytologioita-kokoelman (1957) sisältämän tapauksen kanssa.¹⁰ Barthes kertoi esseessään vuohipaimen Gaston Dominicista, jonka Pariisista kaukaiselle vuoriseudulle saapunut korkeasti oppinut tuomari tuomitsee kiireen kaupalla englantilaisen turistiperheen murhasta. Tapaus herätti aikanaan 1950-luvun alussa ja herättää edelleen paljon kiinnostusta Ranskassa. Monissa tapauksen selostuksissa korostetaan sitä, etteivät vuohipaimen ja tuomari ymmärtäneet lainkaan toisiaan, vaan keskustelu oli jatkuvaa farssia. Molemmat kyllä puhuivat periaatteessa ranskaa. Vuoripaimen käytti paikallista murretta, tuomari ylätyylyistä kirjakieltä. Kaikesta päättäen hänelle(kään) ei voinut tulla mieleen tunnustaa, ettei ymmärrä syyttämänsä talonpojan kieltä ja ajattelua. Barthesin tulkinnessa tuomari perusti ajattelunsa inkvisition käsikirjojen sijasta klassiseen ranskalaiseen kaunokirjallisuuteen. ”Kaikki oikeusmurhat alkavat siitä, että ihmiseltä varastetaan hänen kielenä kielen itsensä nimissä.”

Ginzburg edustaa tutkimustapaa, joka tekee tarkalla lähiluvulla epäluotettaviksi ja käyttökeltottomiksi leimatuista lähteistä arvokkaita ja ainutlaatuisia. Toiset tutkijat tyytyvät yksinkertaisempaan menettelyyn. Esimerkiksi Le Roy Ladurien *Montaillou*-kirjan kuvaus keskiaikaisten talonpoikien arjesta ja ajattelutavoista perustuu inkvisition kuulustelupöytäkirjojen lukemiseen ”toisessa tarkoituksessa”. Tutkijaa ei lainkaan kiinnosta kyläläistä harhaoppisuus ja heidän sielujensa pelastaminen kadotukselta kuten kuulusteluja johtanutta piispaa. Le Roy Ladurie siis käytti tietoja, joiden alkuperäinen asema dokumenteissa oli toissijainen, vähemmän tärkeä. Kuulusteltujen suuren joukon takia monia asioita saattoi tarkistaa ristiin ja siten aineistolle tuli myös lisää todistusvoimaa.

Tavallista kokeilevammät mikrohistoriat¹¹

”Alistamisen arkistot” ovat olleet kritiikin kohteena myös siksi, että ne tarjoavat mahdollisesti kovin epäedustavan otoksen menneisyyden ihmisistä. Joutuvat han kohteiksi, ainakin periaatteessa, vain normeja rikkoneet ja siten mahdollisesti vain poikkeavat yksilöt. Vain harvat prosessit ovat yhtä kattavia kuin piispa

¹⁰ Roland Barthes 1994, 52–55. Modernina kommenttina samasta tapauksesta ks. John Sturrock: Call her Daisy-Ray (arvostelu teoksesta Lynda Mugglestone: Talking Proper: The Rise of Accent as Social Symbol). *London Review of Books*, vol. 25, nr 17, 11. September 2003, 26.

¹¹ Italialainen historioitsija Giovanni Levi määrittelee kaiken mikrohistorian kokeilevaksi puhuessaan mikrohistoriasta tarkastelun mittakaavan muuttamisena kokeilutarkoituksissa. (Ks. Levi 1990, 93 & 97.)

Fournierin puhdistustyö Montaillon kylässä ja sen ympäristössä, jossa niin monet joutuivat vastaamaan teoistaan ja ajatuksistaan. Etenkin sosiaaliviranomaisen ja poliisin verkkoihin sotkeutuneet ovat usein taparikollisia, ”tavanomaisia epäiltyjä” ja yleensä epäedustava otos jonkin yhteisön koko väestöstä. Vaikka tämän monissa aineistoissa ilmenevän vinouden merkitystä ei kannata liioitella, voi silti kysyä, miten tavoittaisimme menneen ajan rahvaasta aivan tavallisen, mihinkään kauhistuttavaan rikokseen tai suureen syntiin syyllistymättömän ”tavallisen ihmisen”.

Vastauksena tavallisen ihmisen tavoittamisen ongelmaan haluan esitellä lyhyesti neljä kiinnostavaa tutkimusta. Otan esille Duccio Balestraccin teoksen *The Renaissance in the Fields* (1999), Alain Corbinin työn *The Life of an Unknown* (2000), Anna Kortelaisen suositun tutkielman *Virginie!* (2002) ja Alain Boureau’n elämäkerrallisen esseen *Kantorowicz* (2001). Erityisesti kaksi ensiksi mainittua on sikäli poikkeavia mikrohistoriallisia tutkimuksia, ettei kirjojen ”sankareita” ole ilmiannettu inkvisitiolle eikä poltettu kerettiläisinä tai noitina. He eivät ole syylistyneet sarjamurhiin tai muihin kuohuttaviin rikoksiin, joiden käsittely oikeusasteissa olisi tuottanut runsaasti poikkeuksellisia lähteitä. Kyseessä eivät siis ole ”poikkeukselliset tyypillisyydet” eivätkä ”tyypilliset poikkeukset”, vaan uuden mikrohistorian menestysteosten reseptin vastaisesti vain ”tyypilliset” tai ”tavalliset”.¹² Näiden tutkimusten vaikeusaste kasvaa siitä, että poikkeuksellisen paljastavaa tai runsasta dokumentaatiota ei olekaan tutkijan käytettävissä. Päinvastoin tutkimuskohteet ovat lähes tuntemattomia, ehkä suorastaan olemattomia.¹³

Renessanssin talonpoika Italiasta

Varsinkin Duccio Balestraccin tutkiman 1400-luvun talonpojan Benedetto di Massarizian kohdalla lähteet ovat niukat. Silti niissä on myös jotain poikkeuksellista. Kirjoitustaidottomalta talonpojalta on säilynyt kaksi muistikirjaa sienalaisessa arkistossa. Tuohon aikaan monet Pohjois-Italian pienyrittäjät pitivät vastaavanlaisia päivittäisiä ostoja ja myyntejä kirjaavia muistikirjoja. Benedetton

¹² Uuden mikrohistorian käsitteestä ks. Peltonen 1999 & 2001.

¹³ Englantilainen taloushistorioitsija Eileen Power väitti vuonna 1924 teoksessaan *Medieval People*: ”In point of fact there is often as much material for reconstructing the life of some quite ordinary person as there is for writing the history of Robert of Normandy or of Philippa of Hainault ...” (s. vii). Tämä hämmästyttävän varhain esitetty vakaumus herättää huomiota, vaikka Powerin klassiksi muodostuneen kirjan henkilövalikoima ja lähteet eivät olekaan kovin vakuuttavia.

kirjassa on ristiviittauksia yli 30 muun paikallisen pienyrittäjän vastaaviin muistikirjoihin. He olivat pääasiassa kauppiaita, käsityöläisiä ja rahanlainaajia.¹⁴ Tässä seurassa kirjoitustaidoton talonpoika Benedetto oli kuitenkin varsin harvinainen poikkeus. Kuinka harvinainen tapaus hän oli, sitä on kuitenkin vaikea määritellä. Jotain voi asioiden mittasuhteista päätellä sosiaalisen skaalan ääripäitä luonnehtivien tietojen avulla. Benedettoon toimia kuvaavat muistikirjat, jotka Balestracci julkaisi kirjansa liitteenä, vievät vain sivut 102–114, siis runsaat 10 sivua. Toscanalaisen 1400-luvun kauppiaan Francesco di Marco Datinin poikkeuksellisen hyvin säilynyt arkisto sisältää puolestaan noin 120 000 kirjettä, noin 500 tili-kirjaa ja tuhansia muita asiakirjoja.¹⁵ Vaikka pääosa materiaalista liittyy Datinin kauppahuoneen toimintaan, on yksityisluonteisiakin kirjeitä ja asiakirjoja kymmeniä tuhansia.

Benedetton elämästä ja taloustoimista kertova dokumentaatio on aivan ”tavallista”, se ei liity konflikteihin, ei rikoksiin ja rikostutkintaan tai oikeudenkäyntiin eikä edes inkvisition toimintaan. ”Benedetto ei tehnyt mitään poikkeuksellista koko elämänsä aikana” (xix). ”Benedetto oli läpeensä tavallinen ihminen ...” (xv). Kyse on vain aivan tavallisen arjen tärkeiden asioiden dokumentaatiosta, joka sinänsä oli talonpojan kohdalla ilmeisesti poikkeuksellista, mutta ei liittynyt mihinkään erikoiseen tapahtumaan perheen tai alueen ihmisten elämässä (kuten esimerkiksi Ginzburgin tai Ladurien kirjoissa).

Miten kirjoitustaidoton kirjoitti? Balestracci päättelee, että Benedetto osasi ainakin auttavasti lukea itse. Kirjoittamisen suoritti se kirjoitustaitoinen, joka kulloinkin sattui olemaan saatavilla. Yleensä kirjuri merkitsi, kuka kirjauksen suoritti, täten asialla ei aina tarvitse spekuloida. Merkintöjä Benedettoon muistikirjassa on kahdenlaisia. Toisissa vain kirjataan jokin tavanomainen pieni transaktio. Toisissa asioidaan notaarin luona ja kirjataan transaktion (maanmyynti, vuokrasopimus) lisäksi tarkasti, mihin rekisteriin ja mille sivulle rekisteriä tapahtuma oli kirjattu. Näin merkintä oli helppo löytää virallisista asiakirjoista aina tarvittaessa. Benedettoon taloudelliset yritykset olivat niin monimutkaisia, että muistikirjaa todella tarvittiin. Siinä viitataan yli 30 eri notaariin. Tiedot Benedettoon toimista ovat niin hajallaan, että ilman muistikirjaa historioitsijan olisi

¹⁴ Ammatit olivat seuraavat: teurastaja, 5 kiertelevää kangaskauppiasta, silkinkehräjä, suutari, 5 pankkiiria ja rahanlainaajaa, tynnyrintekijä, 2 satulaseppää, 2 kangaskauppiasta (yrittäjää), 2 kankuria, puuseppä, puodinpitäjä, kultaseppä, kankaan leikkaaja, 5 muuta ilman ammatin mainintaa.

¹⁵ Datinin kauppahuoneen ja perheen aineistoa on käyttänyt suosituissa teoksessaan Iris Origo (1957).

todella vaikeata hahmottaa kokonaiskuvaa hänen taloussuhteistaan. Hän omisti maata, vuokrasi sitä erilaisilla sopimuksilla (tavallinen maanvuokraus tai osaviljelysopimus), poltti kalkkia ja möi maan ja karjan tuotteita. Tulonsa hän käytti suuren perheensä elättämiseen ja sukulaisten auttamiseen. Lisäksi varoja nielivät oman tilan vähittäinen hankkiminen ja tyttärien myötäjäisten maksaminen. Voidaan sanoa, ettei Benedetto sittenkään ollut täysin tavallinen talonpoika, perheen muistikirjojen säilyminen on erikoislaatuinen ja poikkeuksellinen tapahtuma. Se, että itse kirjoitustaidoton talonpoika tarvitsee ja päättää pitää kirjaa taloudenpidostaan, oli jotain erityistä.

Mitä Benedetto muistikirjojen kaltaisella pienellä tietopankilla saadaan aikaan? Todennäköisesti varsin ainutlaatuista on se, miten Benedetto muistikirja sitoo yhteen talonpojan erilaiset taloudelliset yritykset maanviljelystä sivuan-sioihin: Omistukset (maa ja karja), velka- ja vuokrasuhteet voidaan liittää tietyn perheen elämään ja siten syntyy ainutlaatuinen kokonaiskuva 1400-luvun lopun talonpoikaistaloudesta. Tosin kuva piirtyy voittopuolisesti vain taloudellisista ilmiöistä. Muistikirjan avulla näkyvät Benedetto rohkeus riskinottajana, spekulointi tulevaisuudella, hänen yrityksensä rikastua. Tämä puoli teoksessa on hyvin kiinnostava luettavaa kaikille ”talonpoikaisuuden” pohtijoille. Onhan selvästikin kyse materiaalisesti ja intellektuaalisesti rikkaammasta elämästä kuin se vanhemman laatukirjallisuudenkin olettama jatkuvan nälkäkuoleman partaalla roikuminen, joka oletettiin ”vanhan yhteiskunnan” talonpoikien kohtaloksi (vrt. esim. Johan Huizingan tai Norbert Eliaksen käsityksiin talonpoikaisesta elämästä ja sen merkityksestä). Toinen aspekti, jota Duccio Balestracci tuo esille kirjassaan, on traditioista ja ”säädynmukaisesta elämästä” kiinnipitäminen: tietyt elämänkausi-juhlat ja etenkin perheen lukuisten tyttärien häät vietettiin mahtipontisesti, vaikka se tuli hyvin kalliiksi ja haittasi muita pyrkimyksiä. Vanhoista hyvistä tavoista ei voinut tinkiä.

Ranskalainen puusuutari

Ranskalainen historioitsija Alain Corbin on kirjoittanut kokonaisen kirjan tavallisesta ihmisestä, josta ei tiedetä mitään. Hän on puusuutari (puukenkien valmistaja) Louis-Francois Pinagot, joka eli 1800-luvulla (1798–1876) syrjäisessä metsäseudun kylässä Ranskassa.

Teoksen takakannen tekstissä kerrotaan, kuka Louis-Francois Pinagot oli:

”Hän syntyi 20. kesäkuuta 1798 ja kuoli tammikuun 31. päivänä 1876. Pinagot oli metsämies ja puusuutari, joka eli pääosan 1800-lukua Origny-le Butinissa, Ranskassa. Hän ei koskaan julkaissut mitään eikä osannut edes lukea. Hän ei koskaan pyrkinyt poliittiseen virkaan. Hänen nimensä ei esiinny yhdessäkään säilyneessä tuomiokirjassa. Hän ei ollut mukana yhdessäkään merkittävässä liiketoimessa. Kyläarkistosta Corbinin satunnaisesti valitsemana hänen elämänsä on teoksen *Tuntemattoman elämä* keskiössä kiehtovana tulkintana tavallisen ihmisen elämästä 1800-luvun Ranskassa.”

Corbinin lähtökohdassa näkyy selvästi pyrkimys haastaa ”uusi mikrohistoria”, sellainen kuin Ladurien, Davisin tai Ginzburgin kuuluisat työt, joissa lähdetään liikkeelle jostakin poikkeuksellisesta tapahtumasta, joka on dokumentoitu rikkaasti ja joka valaisee poikkeuksellisen kirkkaasti tavallisesti piiloon jääviä rutiineja. Corbin tarttuu ”mahdottomaan” aiheeseen, mieheen josta ei ole tavanomaisten henkikirjatietojen lisäksi mitään merkintöjä rekisterissä (tosin kävi kutsunnoissa, joten tiedämme painon ja pituuden nuorena). Corbin ei kuitenkaan lähde aggressiivisesti arvostelemaan, hän vain haluaa kokeilla jotain ”mahdotonta”.

Alain Corbin tunnetaan jo useammastakin tutkimuksesta, joissa hän tutkii aivan ”mahdottomia” ilmiöitä, joista ei voi jäädä mitään lähteitä historian tutkijoille. Tavallisesti nämä työt niputetaan otsikon ”aistien historia” alle. Ensimmäinen oli vuonna 1982 ilmestynyt teos, jonka nimi suomennettuna kuuluisi *Lemut ja tuokset. Hajut ja sosiaalinen mielikuvitus Ranskassa*.¹⁶ Tämä ”hajujen historia” vei Corbinin kansainväliseen kuuluisuuteen. Corbinin laajaan tuotantoon kuuluu myös uuden mikrohistorian idean mukainen työ, *The Village of Cannibals. Rage and Murder in France, 1870* (ranskank. alkuteos 1990). Siinä nuori aatelismies tulee kidutetuksi ja lopulta poltetuksi elävältä raivostuneen talonpoikaisjoukon toimesta syrjäisessä ranskalaiskylässä syystä, että hänen väitettiin huudelleen tasavaltalaisia iskulauseita.

Corbinin tutkimusstrategia on erikoinen. Koska puukenkämiehestä ei tiedetä mitään, Corbin keskittyy keräämään kaiken mahdollisen tiedon miehen ympäristöstä. Kuvaamalla miehen asuinympäristöä, ammattia, koulutusta ja perhettä (lapsista on jo enemmän tietoa kuin vanhemmista), tilattoman väestön elinkeinoja, kylien pieneläjien tekemiä vähäisiä rötöksiä (kuten luvaton laiduntaminen

¹⁶ Ks. kirjaesittely Mikä lemu! Mikä lemu? teoksessa Matti Peltonen: *Viinapäätä kolerakauhuun. Kirjoituksia sosiaalihistoriasta*. Helsinki: Hanki ja jää, 1988.

ja metsävarkaus), nälänhätiiä ja nälkäprotesteja sekä alueen rahvaan historiakuva Corbin luo ikään kuin puusuutaria ympäröivän todellisuuden tai ainakin kalpean aavistuksen siitä. Se ”valkoinen aukko”, joka jää näiden tiedonmurusten keskelle, on päähenkilö itse. Kirjan kansikuva illustroi tätä strategiaa. Voi kysyä, onko menettely uskottava. Voidaanko todella ajatella, että tutkimus voisi luoda henkilökuvan ääriviivat kuvaamalla kontekstia hyvin intensiivisesti?

Kansikuvan ohella toinen Corbinin antama analogia erikoiselle tutkimustyyliilleen on elokuva, joka filmataan päähenkilön näkökulmasta siten, että päähenkilö itse tai hänen ajatuksensa tai edes äänensä ei koskaan tule esille. Tämä on ehkä uskottavampi analogia kuin vihjaus, että ympäristön kuvailun kautta keskelle jäisi tutkittavan henkilön ääriviivojen mukainen valkoinen aukko. Mutta eikö ”tuntemattoman henkilön” näkökulmasta kuvattu elokuva edellyttäisi pikemmin sitä, että tietäisimme jo etukäteen kaiken hänen elämästään? Corbinin tutkielman menettely ei siis ole järin uskottava, mutta on tunnustettava, että hänen työnsä ”epäonnistuu” varsin viehättävällä tavalla. Myötäsukainen lukija onkin taipuvainen antamaan hänen epäonnistumisensa anteeksi, etenkin kun on tiedossa, että tutkija itse on ollut siitä alusta lähtien tietoinen.

Edelfeltin rakastajatar

Anna Kortelaisen mikrohistoria kuuluisan suomalaisen taidemaalarin Albert Edelfeltin rakastajattaresta, jota hän kutsuu erään maalauksen saaman nimen mukaan nimellä Virginie, muistuttaa tahattomasti Alain Corbinin työtä. Kortelainen siteeraakin useita Corbinin teoksia, mutta ei tämän mikrohistoriaa tuntemattomasta puusuutarista. Virginie oli todennäköisesti prostituoitu, ”näyttelijä”, jonka Edelfelt otti mallikseen ja rakastajattarekseen usean vuoden ajaksi. Paris-kunnalle syntyi ilmeisesti kaksi lasta 1880-luvun alussa. Suhteesta tiedettiin, mutta Edelfeltin sukulaiset ja ystävät siivosivat tiedot Virginiestä esim. suvun arkistoihin luovutetusta kirjeenvaihdosta niin tarkasti, että loppujen lopuksi tieto tämän etunimestäkin onnistuttiin hävittämään. Vain useat maalaukset kertovat uhkean naisen ääriviivat.

Tiedot Virginiestä ovat todella hataria. Hänen piti olla opettajan tytär Etelä-Ranskasta. Kortelainen löytääkin erään kylän nimen Edelfeltin kirjeenvaihdosta, mutta pian ilmenee, että kylä voikin olla kantoni (käsittäen puolen tusinaa kylää), joten oikean opettajan metsästäminen vaikeutuu. Toinen johtolanka on Virginien

oletetut kaksi aviotonta lasta ja kolmas johtolanka hänen lyhyt oleskelunsa ammatinharjoittamisessa Genevessä 1880-luvun alussa. Kortelaisen ratkaisu on kertoa mahdollisimman tarkasti, mitä hän on johtolangoistaan saanut irti, kaikki mahdolliset tiedot pariisilaisista taidemaalareista ja heidän malli-rakastajattaristaan. Kyse on siis kahden tarinan yhdistämisestä; Virginien kontekstista annetaan tietoja, jotka ripotellaan kehystarinaaan, Kortelaisen kertomukseen matkoistaan arkistoihin eri puolille Ranskaa.

Tahattomasti, työnsä armottoman vaikeuden takia, Kortelainen siis tulee tehneeksi samanlaisen tutkimuksen kuin Corbin kirjassaan tuntemattomasta puusuutarista. Hän on koko ajan hellittämättä ratkaisemassa Virginien henkilöllisyyden ongelmaa, eikä halua tunnustaa, ettei naisesta utterasta tutkimustyöstä huolimatta löydy konkreettisia tietoja. Loppujen lopuksi käy niin, että vaikutusvaltaisen huippumaalarin oletettu epäsäätyinen rakastajatar jää jopa ilman nimeä ja maalarin mahdollisesti saamat kaksi ranskalaista lasta jäävät tunnistamatta. Vaikka Virginie siis jääkin tuntemattomaksi ja tavoittamattomaksi, saa Kortelaisen työ oikeutuksensa ja ehkä myös suosionsa ainakin osittain siitä, että tarinan toinen päähenkilö on (Suomessa) niin kuuluisa.

Historiantutkija Ernst Kantorowicz

Ranskalaisen historiantutkijan Alain Boureau'n teos on biografinen essee tunnetusta keskiajan tutkijasta Ernst Kantorowiczistä (1895–1963), puolanjuutalaisesta viinatehtailijasuvun perillisestä, Saksassa ennen natsismin nousua historiantutkijan uransa aloittaneesta ja myöhemmin 1930-luvun lopulla Yhdysvaltoihin emigroituneesta keskiajan tutkijasta, joka tunnetaan ehkä parhaiten teoksestaan *The Kings Two Bodies* (1957).¹⁷ Monivaiheisen elämän elänyt tutkija, jonka tarina muistuttaa esimerkiksi toisen saksanjuutalaisen tutkijan Norbert Eliaksen kohtaloa, oli jostain syystä hyvin salaileva omien henkilötietojensa suhteen ja määräsi testamentissaan kaiken jäämistönsä tuhottavaksi. Tietysti julkisissa rekistereissä on hänestä ja hänen suvustaan normaalit perustiedot. Ja jäähän historiantutkijalta tuotanto todistamaan hänestä. Joka tapauksessa myös Boureau ottaa tutkittavaksi tapauksen, jossa lähteitä on poikkeuksellisen vähän ja jossa päähenkilö on tietoisesti pyrkinyt vaikeuttamaan elämänsä ja vaikuttimiensa penkomista. Boureau myös olettaa, että Kantorowiczillä oli jotain peiteltävää. Tämän poliitti-

¹⁷ Alain Boureau 2001. Ranskan-kielinen alkuteos ilmestyi jo 1990.

nen seura 1920-luvun Saksassa ei ehkä ollut niin edustavaa kuin sodanjälkeisessä Yhdysvalloissa olisi ollut suotavaa. Boureau myös väittää Kantorowiczin olleen homoseksuaali, minkä eräät hänen kirjansa arvostelijat edelleen kiistävät.¹⁸ Kuuluisasta ja menestyneestä historiantutkijasta on kuitenkin huikeasti enemmän lähteitä kuin puusuutarista tai prostituoidusta taiteilijan mallista ja rakastajattaresta.

Tässä tutkimuksessa kiinnostavinta on Boureau'n metodologinen ratkaisu, jota hän kutsuu nimellä ”parallel lives” (samansuuntaiset elämät), approksimaatioiden hakeminen tai vertailuindeksien luominen turvautumalla muihin samankaltaisiin elämänvaiheisiin joutuneihin henkilöihin tai kaunokirjallisuuden luomiin hahmoihin, jos tutkimuskohteesta ei ole tietoja. Tämä ”paralleelien elämien” hahmottelu ei merkitse sitä, että Boureau samastaisi faktan ja fiktion, eikä näkisi niissä selvää tietoteoreettista eroa; hän vain hakee ”mahdollisuuksia”, ei spekuloidakseen, vaan vertailua varten. Boureau'n teos on sukua Corbinin ja Kortelaisen hankkeille, mutta niitä selvästi hallitumpi ja tuloksiltaan onnistuneempi kokonaisuus.

Kokeilujen merkityksestä

Edellä luonnehditut poikkeuksellisen rohkeat kokeilevat mikrohistoriat muodostavat varsin kirjavan joukon tutkimuksia. Yhteistä niille on kuitenkin rohkea yleistäminen, niin rohkea, ettei se useinkaan johda paljoa toistaiseksi todentamatta jäävien hypoteesien asettamista pidemmälle. Lisäksi niille on yhteistä yleensä mikrohistorialliselle tutkimusotteelle luonteenomainen herkkyyys yksityiskohtille, merkittävien yksityiskohtien havaitseminen ja tulkitseminen. Kokeilevuuden kannalta on kuitenkin kiinnostavinta Corbinin ja Kortelaisen töiden ”epäonnistuminen”.

Eräiden mikrohistoriallisten tutkimusten ”epäonnistumisella” tarkoitan sitä, että niissä tutkimuksen nimellisestä kohdehenkilöstä ei suoraan saada selvälle mitään merkittävää tai kiinnostavaa. Epäonnistuminen on näissä tapauksissa kuitenkin kirjoitettava lainausmerkkeihin, sillä epäonnistuessaan julkilausutussa tehtävässään mainitut tutkijat raportoidessaan tutkimusprosessistaan tulevat ker-

¹⁸ Ks. Robert Lernerin arvostelu A Nomad's Stories. *Times Literary Supplement* no 5200, November 29, 2002. Arvostelija myös kertoo aineistoista, joista Boureau ei ollut tietoinen, esimerkiksi Kantorowiczin lähettämistä kirjeistä, joita löytyy tämän ystävien ja tuttavien arkistoiduista aineistoista.

toneeksi paljon tähdellistä ja kiinnostavaa kohdehenkilöiden ympäristöstä. Tuntemattomaksi jäävän kohdehenkilön ympäristö tulee lukijalle kuitenkin tutuksi. Yltiöpäisen rohkeat ja jopa epäonnistuvat tutkimushankkeet ovat tarpeellisia tutkijan – ehkä myös lukijan? – mielikuvituksen kehittämisen kannalta. Mielikuvituksen kehittäminen on vastamyrryksi arkiajattelun, konformismin ja ylisukupolvisten tutkimustraditioiden luomille selviöille. Kokeilevat tutkimukset, silloinkin kun ne ”epäonnistuvat”, haastavat pohtimaan erityisesti niissä sovellettuja menetelmiä ja näiden merkitystä.

Pakeneva tutkimuskohde

Saramagon romaani *Kaikkien nimet* kuvasi, kuten salapoliisiromaanit yleensä, enemmän tutkijaa kuin tutkittavaa. Vaikka me historiantutkijat emme pärjääkään suosiossa dekkarihahmoille, on historiantutkija myös ollut usein romaanin päähenkilö. Tosin historiantutkijaromaanit eivät muodosta mitään dekkarien kaltaista lajityyppiä. Luulen, että myös ”tavalliset ihmiset” voittavat romaanihahmoina historiantutkijat ainakin lukumääräisesti moninkertaisesti. Lukuisat kirjailijat ovat luoneet kuvansa marginaalissa elävistä, mitättömistä tai ”turhista” ihmisistä. Kotimaisesta kirjallisuudesta Paavo Haavikon varhainen romaani *Vuodet* (1962) tulee helposti esimerkinä mieleen. Tässä ehkä tuleekin ilmi yksi historiantutkimuksen ja kaunokirjallisuuden merkittävä ero. Siinä missä historiantutkijan on äärimmäisen vaikea tutkia menneisyyden tavallisen ihmisen ajatusmaailmaa, romaanikirjailija näyttäisi pääsevän kohteensa nahkoihin vaivatta.

Saramagon romaanin *Kaikkien nimet* väestörekisterin virkailija on mikrohistorioitsijan *alter ego* ja tavoittelee tietoa tutkimuskohteestaan, tavallisesta nuoresta naisesta, vaatimattomasta opettajasta, joka oli eronnut miehestään. Erikoista on, että etsiessään näitä tietoja José-herra joutuu jopa rikoksen poluille. Hänellä onkin jatkuvasti huono omatunto. Hän ei myöskään tavoita etsimäänsä naista, vaikka on usein lähellä onnistumista. Viimein käy ilmi, että tuntematon nainen onkin äskettäin kuollut ja tutkija hakeutuu hänen haudalleen. Siellä selviää, että siinä osassa kaupungin hautausmaata, johon köyhät haudattiin, eivät nimet sisältävät ristit olekaan oikeiden hautojen kohdalla. Haudankaivaja kokee velvollisuudekseen suojella heitä liialta uteliaisuudelta. Saramagon romaani päättyy lempeään kuvaukseen niistä lukemattomista virkamiehistä, jotka eivät ole yhtä puolueettomia kuin tulipalot, maanjäristykset ja muut katastrofit, jot-

ka tuhoavat arkistoaineistoja säätyyn ja varallisuuteen katsomatta. Virkamiehet suojelevat usein Saramagon haudankaivajan tapaan ”tavallisia ihmisiä” historian-tutkijan tunkeilevilta otteilta ja hävittävät mielellään heitä koskevat aineistot vähemmän tärkeinä.

LÄHTEET

- Balestracci, Duccio (1999). *The Renaissance in the Fields. Family Memoirs of a Fifteenth-Century Tuscan Peasant*. Transl. Paolo Squatriti and Betsy Merideth. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Barthes, Roland (1994). Dominici eli kirjallisuuden riemuvoitto. Teoksessa Roland Barthes. *Mytologioita*. Suom. Panu Minkkinen. Helsinki: Gaudeamus, 52–55.
- Behringer, Wolfgang (1998). *The Shaman of Oberstdorf. Chonrad Stoecklin and the Phantoms of the Night*. Transl. H. C. Erik Midelfort. Charlottesville: University Press of Virginia.
- Boureau, Alain (2001). *Kantorowicz. Stories of a Historian*. Transl. Stephen G. Nicholas & Gabrielle M. Spiegel. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- de Certeau, Michel & Julia, Dominique & Revel, Jacques (1986). The Beauty of the Dead: Nisard. Teoksessa Michel de Certeau. *Heterologies. Discourse on the Other*. Transl. Steven Rendall. Minneapolis: University of Minnesota Press, 19–136.
- Corbin, Alain (1986). *The Foul and the Fragrant: Odor and the French Social Imagination*. Transl. Miriam L. Kochan. Leamington Spa: Berg.
- Corbin, Alain (1992). *The Village of Cannibals. Rage and Murder in France, 1870*. Transl. Arthur Goldhammer. Cambridge: Polity Press.
- Corbin, Alain (2001). *The Life of an Unknown. The Rediscovered World of a Clog Maker in Nineteenth-Century France*. Transl. Arthur Goldhammer. New York: Columbia University Press.
- Davis, Natalie Zemon (2001). Martin Gueren paluu. Suom. Aulikki Vuola. Helsinki: Gaudeamus.
- Foucault, Michel (1980). Two Lectures. Teoksessa Colin Gordon (ed). *Michel Foucault. Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. Brighton: The Harvester Press, 78–109.
- Foucault, Michel (ed.) (1982). I, Pierre Rivière, having slaughtered my mother, my sister, and my brother. *A Case of Parricide in the 19th Century*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Foucault, Michel (1989). I, Pierre Rivière. Teoksessa Michel Foucault. *Foucault Live. Interviews, 1966–84*. New York: Semiotext(e), 131–136.
- Foucault, Michel (1989a). Film and Popular Culture. Teoksessa Michel Foucault. *Foucault Live. Interviews, 1966–84*. New York: Semiotext(e), 89–106.
- Ginzburg, Carlo (1983). *The Night Battles. Witchcraft and Agrarian Cults in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Transl. Anne Tedechi. London: Routledge & Kegan Paul.
- Ginzburg, Carlo (1980). *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*. Transl. John & Anne Tedechi. London: Routledge & Kegan Paul.
- Kortelainen, Anna (2002). *Virginie! Albert Edelfeltin rakastajattaren tarina*. Helsinki: Tammi.

- Ladurie, Emmanuel Le Roy (1985). *Montaillou. Ranskalainen kylä 1294–1324*. Suom. Marja Itkonen-Kaila. Helsinki: Otava.
- Levi, Giovanni (1990). On Microhistory. Teoksessa Peter Burke (ed): *New Perspectives on Historical Writing*. London: Polity Press, 93–113.
- Macey, David (2004). *Michel Foucault*. London: Reaktion Books.
- Nisard, Charles (1854). *Histoire des livres populaires et de la littérature colportage*. Paris.
- Origo, Iris (1957). *The Merchant of Prato. Francesco di Marco Datini. Daily Life in a Medieval Italian City*. London: Jonathan Cape.
- Peltonen, Matti (1988). Mikä lemu! Mikä lemu? Teoksessa Matti Peltonen. *Viinapäätä kolera-kauhuun. Kirjoituksia sosiaalhistoriasta*. Helsinki: Hanki ja jää: Helsinki, 173–177.
- Peltonen, Matti (1999). *Mikrohistoriasta*. Helsinki: Hanki ja jää/Gaudeamus.
- Peltonen, Matti (2001). Clues, Margins, and Monads: the Micro-Macro Link in Historical Research. *History and Theory* 40, 2001:3, 347-359.
- Power, Eileen (1924). *Medieval People*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Saramago, José (2000). *Kaikkien nimet*. Suom. Erkki Karjalainen. Helsinki: Tammi.
- Trevor-Roper, H. R. (1967). *The European Witch-Craze of the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Harmondsworth: Penguin Books.

HUONO-OSAISUUDEN MIELI

SAKARI HÄNNINEN

”Yhteiskuntatieteellinen tutkimustyö älköön siis mittaamistietä edeten kadottaa rohkeuttaan ajattelemiseen. Mittaavina sosiologeina me varjelemme akateemiset kasvopiirteemme paremmin kuin yhteiskunnallisina ajattelijoina. Mutta muuttuva yhteiskunta tarvitsee molempia: sekä mittamiehiä että ajattelijoita.”

(Pekka Kuusi 1963, 17.)

Pako ajattelusta

Kulkiessaan eräänä päivänä ystävänsä kanssa Pont-Neuf’in yli Ricaa vastaan tuli mies, jota tämän ystävä kutsui mittaousopintutijaksi. Kyseinen henkilö oli vaiipunut syviin ajatuksiinsa. Rica pani merkille, että hänen säännöllinen järkensä mittaili kaikkea: ”Mikään ei ollut hänestä samantekevää kunhan se vain oli totta – Hän oli juuri sinä päivänä saapunut maalta erään miehen seurassa, joka oli nähnyt komean linnan ja loistavia puutarhalaitoksia: hän oli puolestaan nähnyt vain kuusikymmentä jalkaa leveän rakennuksen ja epäsäännöllisen neliön muotoisen, kymmenen auranalaa käsittävän puistikon – Kun muuan uutistenmetstäjä kertoi Fuenterrabian linnan pommituksesta, esitteli hän meille heti sen viivan luonteen ja laadun, minkä pommit olivat piirtäneet ilmaan. Hän oli niin ihastuksissaan siitä tiedostaan, ettei hän halunnut ottaa lainkaan selkoa pommien vaikutuksesta. Kun eräs toinen oli valittanut joutuneensa vararikoon edellisena talvena sattuneen tulvan takia, lausahti mittaousopintutikijamme: ’Se, mitä tuossa sanoitte, on minusta sängen hauskaa, sillä nyt minä näen, etten suinkaan erehtynyt havainnoissani, vaan että tänä vuonna on tosiaankin satanut vähintään kaksi tuumaa enemmän kuin viime vuonna.’” (Montesquieu 1955, 302–303.)

Edellä lainattu Rican kuvaus mittaousopintutikijasta löytyy Montesquieun varhaisteoksesta *Persialaisia kirjeitä* (1721). Kirjeessään Usbekille Rica korostaa,

että kaikki ottivat mittausopintutkijan erinomaisen kunnioittavasti vastaan. Hän oli siis erittäin arvostettu henkilö. On helppo kuvitella, miten tämä arvostus on moninkertaistunut siirryttäessä 1700-luvun alkupuolelta 1900-luvun loppupuolelle, jota Martin Heidegger on kutsunut ”atomiajaksi”. Otan Heideggerin tässä esiin, koska hän on myöhäistuotannossaan paneutunut mittausopintutkijan ajatusmaailmaan, vai pitäisikö sanoa pakoon ajattelusta. Vuonna 1959 julkaistussa teoksessaan *Gelassenheit* Heidegger miettii, mitä on ajattelu. Hänen lähtökohtanaan on havainto, että useat meistä, joiden pitäisi ajatella ammatiksemme, ovatkin ajatuksista köyhiä, itse asiassa ajattelemattomia.

Heideggerin mukaan nykyaikaa kuvaava *pako ajattelusta* on ajattelemattomuuden perusta. Ihmiset eivät tätä kuitenkaan tunnista tai myönnä. Pikemminkin he sen torjuvat. Nykyistä yhteiskuntaa kuvataan päinvastoin tietoyhteiskunnaksi ja korostetaan, ettei koskaan ennen ole tehty yhtä paljon selvityksiä yhtä monilta alueilta sekä tutkittu asioita yhtä intohimoisesti kuin tänä päivänä. Heidegger ei suinkaan kiellä tätä. Hän täsmentää, että siinä on useimmiten kysymys aivan erityisestä käytännöstä, jota hän kutsuu kalkyloinniksi tai tarkemmin sanottuna *laskevaksi ajatteluksi* (rechnende Denken). Tämän käytännön erityisyys piilee siinä, että kalkylointimme kohteena pidetään ennalta annettuja olosuhteita, joiden sitten katsotaan voivan palvella tavoitteitamme suunnitelmiamme ja laskelmiemme mukaisesti. Laskeva ajattelu on kalkylointia siinäkin tapauksessa, ettei se käsittele numeroita, laskinta tai tietokonetta. Se laskee silti uusia ja entistä taloudellisempia mahdollisuuksia. Se ei oikein koskaan pysähdy itseensä. (Heidegger 1979, 12–13.)

Viitatessaan pakoon ajattelusta Heidegger tarkoittaa ajattelulla *mietiskelevää ajattelemista* (besinnliche Nachdenken). Hän asettaa mietiskelevän ajattelun vastakkain laskevan ajattelun kanssa, ei kuitenkaan sen vaihtoehdoksi. Hänen mukaansa molempia tarvitaan. Heideggerin mielestä todellinen pulma piilee siinä, että modernissa teknisessä maailmassa mietiskelevä ajattelu syrjäytyy laskevan ajattelun tieltä, mikä hänen kielellään tarkoittaa epävarsinaisuuden ja juurettomuuden toteutumista ihmisen kohtalona. Pako ajattelemisesta viittaa siis laskevan ajattelun ylivaltaan, jopa kaikkivaltaan. Laskevalle ajattelulle maailman tapahtumat näyttäytyvät kalkyloitavina tiloina. Laskevalle ajattelulle maailma ilmenee voimavarana. Perustavin pulma ei ole se, että ihmisen suhde maailmaan nähdään teknisenä, mitä se välttämättä nykyisin onkin, koska modernin teknologian valta määrää ihmisen suhdetta olevaiseen. Perustava pulma liittyy siihen, jos ihminen pakenee ajattelemasta modernissa teknisessä maailmassa vallitsevaa

mieltä, kuten hän tekee silloin kun laskeva ajattelu on syrjäyttänyt mietiskelevän ajattelun. (Heidegger 1979, 20.)

Mitä sitten tarkoittaa siirtymä laskevasta ajattelusta mietiskelevään ajatteluun? Laskevan ajattelun tavoin mietiskelevä ajattelu edellyttää harjoitusta ja ponnistelua. Itse asiassa mietiskelevä ajattelu vaatii vielä hienompaa tarkkuutta kuin kaikki aito käsityö. Toisin kuin laskevalle ajattelulle sille ei riitä asioiden katsominen kaukaa. Sen on paneuduttava siihen mikä on lähellä: ”Riittää kun oleskelemme siinä mikä on lähellä ja mietiskelemme lähellä olevaa: sitä, mikä koskee meitä erityisesti tässä ja nyt; tässä: tätä kotikontua, nyt: läsnä olevana aikana.” (Heidegger 1979, 14.) Mietiskelevä ajattelu löytää mielensä siitä mikä on käsillä, niin lähellä että sen helposti ylenkatsomme. Tie kaikkein lähimpänä olevaan on aina kaikkein pisin ja meille ihmisille kaikkein vaikein. Se on kuitenkin mietiskelevän ajattelun tie, jolla ei voida takertua yksipuolisesti johonkin yhteen ajatukseen tai kulkea yksiraiteista ajatusrataa pitkin. Mietiskelevä ajattelu vaatii kärsivällisyyttä, ja kykyä odottaa – kuin maanviljelijä oraan kypsymistä. (Heidegger 1979, 13.) Odottaminen tarkoittaa olevaa kohti avautumista, sitä että antaa asioiden tapahtua ja paljastaa mielensä kiirehtimättä heti sanomaan, että minä tiedän tai olen jo nähnyt tämän. Mietiskelevä ajattelu ei suinkaan tarkoita mitään passiivista toimettomuutta. Se vaatii äärimmäistä herkkyyttä ja avoimuutta maailmallisen salaisuuden, Olemisen arvoituksellisuuden edessä. Tällä tavoin avautuu myös aivan uudenlainen mahdollisuus maailman kohtaamiseen ja siinä oleskeluun ja sen asuttamiseen (aufhalten).

Etäisyyden kumoaminen

Kirjoittaessaan mietiskelevän ajattelun mahdollisuudesta ja tarpeesta Heidegger pohtii sitä nimenomaan teknisen maailman oloissa. Tekninen maailma ilmenee Heideggerille jokapäiväisyyden maailmana, jossa ihmiset suhtautuvat toisiinsa kuin keneen tahansa. Tälle suhtautumiselle, ihmisten keskenäänolemislle on ominaista kaukaisuus (Abständigkeit). Teknisessä maailmassa huoli välimatkasta kannustaa ihmisiä kuromaan sen umpeen suhteuttamalla itsensä toisiin, ja vertaamalla itseään jatkuvasti muihin. Koska nämä toiset ovat keitä tahansa, niin kukaan ei voi tässä suhteessa olla aivan oma itsensä. Heideggerin mukaan ihmisen jokapäiväistä keskenäänolemista teknisessä maailmassa kenenä tahansa luonneh-

tii kaukaisuuden lisäksi tavanomaisuus (Durchschnittlichkeit) ja olemismahdollisuuksien tasoittaminen (Einebnung). (Heidegger 2001, 166; ks. myös Passinmäki 2002, 69–70.) Nämä luonnehdinnat juontuvat Heideggerin sivilisaatiokriittisestä lähtökohdasta, jonka mukaan nykyisin koko planeetta on muuttunut teknologiseksi järjestykseksi, jota leimaa kaikkien asioiden ja ihmisten yhdenmukaistuminen. Tämän yhdenmukaistumisen (teknisen mielen) tärkeä seuraus on toiseuden kätkeytyminen jokapäiväisyyden hallitessa täysin ihmisten elämää.

Koska en allekirjoita Heideggerin sivilisaatiokriittistä lähtökohtaa, en myöskään hyväksy monia hänen päätelmistään. Tämä koskee nimenomaan niitä kriittisiä pohdintoja – jokapäiväisyydestä, kukatahansisuudesta, yhdenmukaistumisesta –, joihin jo lähtökohtaisesti liittyy vahva epädemokraattinen eetos. Nämä pohdinnat vaikuttavat myös Heideggerin tapaan ratkaista tekniikkaa koskeva kysymys silleen jättämisen (Gelassenheit) näkökulmasta. Vaikka pidänkin erittäin osuvana Heideggerin pyrkimystä etsiä teknisen maailman mieltä mietiskelevän ajattelun avulla, niin hänen ihmisen varsinaistumista tavoitteleva ehdotuksensa torjua tekniikan vaatimukset jättämällä tekniset objektit olioina silleen, silloinkin kun niitä käytämme, on mielestäni liian reaktiivinen kanta. Tämän oivaltamiseksi edustuksellista demokratiaa tarvitsee vain ajatella nerokkaana yksilöiden poliittisen teknologian muotona, joka muiden vastaavien muistiinmerkintäjärjestelmien (Aufschreibesysteme) tavoin luotiin 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. (Kitler 1990.) Kyse on joukkomittaisen, siis jokapäiväisen ja ketä tahansa koskevan poliittisen demokratian vakiintumisesta, minkä seurauksena tämän poliittisen teknologian voi sanoa alkaneen asettaa meille haasteita ja vaatimuksia. Meidän on vastattava niihin, ei vain yhteisönä vaan myös yksilöinä. Meidän ei tule torjua tai jättää silleen näitä demokratian vaatimuksia. Niiden ansiosta suhtaudumme nykyisin toisiimme kansalaisina kuin keneen tahansa, eräänlaisen välinpitämättömän välittämisen mielessä. Poliittisena teknologiana demokratia toimii nimenomaan vaaleissa annettuja ääniä laskevan ajattelun varassa.

Vahvoissa demokratioissa tarvitaan sekä laskevaa että mietiskelevää ajattelua. Uskon Heideggerin olevan oikeassa siinä huomiiossaan ja huollessaan, että teknisessä maailmassa mietiskelevä ajattelu on jatkuvasti vaarassa tulla syrjäytetyksi laskevan ajattelun tieltä. Tällä on myös poliittisesti kohtalokkaita seurauksia. Ne näkyvät muun muassa kyvyttömyytenä erottaa jokapäiväisyyden taiteisiin kätkeytyvän toiseuden erityislaatuisia tilanteita. Laskeva ajattelu voi tuijottaa näitä tilanteita mutta saattaa helposti nähdä ne samalla tavalla kuin Rican kuvaama mittausopintukija puutarhalaitosta katsoessaan. Tämä ei tarkoita

sitä, etteikö laskeva ajattelukin voisi lähestyä tarkastelemaansa kohdetta. Ajattelussa voi olla kyse etäisyyden voittamisesta tai kumoamisesta. Heideggerista poiketen haluaisin korostaa eroa näiden kahden moduksen välillä. Näin on mahdollista täsmentää eroa laskevan ajattelun ja mietiskelevän ajattelun välillä.

Kun Heidegger puhuu siitä, kuinka ihmisten huoli välimatkasta tai kaukaisuudesta kannustaa heitä kuromaan se umpeen, niin tässä heitä voi suuresti auttaa *etäisyyden voittaminen* teknisten välineiden, kuten puhelimen, radion ja television avulla. Heidegger mainitsee siitä, kuinka ”Kaikki nopeutta kiihdyttävät tavat, joiden kanssa olemme nykyään enemmän tai vähemmän välttämättä tekemisissä, jouduttavat etäisyyden voittamista. Esimerkiksi ’radion’ myötä täälläolo kumoo nykyään etäisyyttä ’maailmaan’, minkä merkitys täälläololle ei ole jokapäiväisen ympäristön laajentumiseen ja häviämisen tiellä vielä kovinkaan selvä.” (Heidegger 2001, 140.) Tässäkin esimerkissä Heidegger puhuu etäisyyden voittamisesta aktiivisessa ja transitiivisessa merkityksessä, eli eksistentiaalisessa mielessä, eikä vain fyysisen välimatkan ylittämisen mielessä. Tässä tapauksessa olisikin parempi puhua etäisyyden kumoamisesta. Heidegger ei tee käsitteellisesti eroa etäisyyden voittamisen ja etäisyyden kumoamisen välillä. Tämä ero olisi kuitenkin hyvä tehdä.

Laskevan ajattelun voi sanoa pyrkivän (kohteen ja itsensä välissä olevan) etäisyyden voittamiseen mediaalisen välineyhteyden avulla. Mietiskelevän ajattelun taasen voisi sanoa pyrkivän etäisyyden kumoamiseen maailmaan sijoittumisen tai suuntaamisen mielessä. Laskevan ajattelun mediaalisina välineyhteyksinä voivat toimia esimerkiksi erilaiset tutkimusvälineet kaukoputkesta väestölaskentaan, mikroskoopista kyselyyn, tietokoneesta datapankkeihin. Niin havainnointivälineiden kuin muistiinmerkintätapojen (kuten jo kirjoituksen) tekninen kehitys tekee laskevan ajattelun helpommaksi, houkuttelevammaksi ja tehokkaammaksi ja samalla saattaa tuottaa ”spatialisen illuusion” (Pickstock 2000, 49), joka pitää tätä helppoutta merkinä ”todellisuuden” tavoittamisesta. Kyseessä on ”spatialinen illuusio”, koska siinä todellisuus tilallistetaan kuten Descartesin tavassa tulkita ”maailman” olemista *res extensa*. Se palautetaan ekstensioksi tavalla, jonka katsotaan tekevän siitä jaottelevan ja luokittelevan järjen otollisen *kohteen*. Laskeva ajattelu katsoo maailmaa kaukaa ikään kuin ruudukon tai ristikon läpi ja olettaa siinä esitettävien suhteiden noudattavan eräänlaista ”paikkojen logiikkaa”. Laskevan ajattelun tavoitteena on puhdas, välitön *mathesis*, pyrkimys päästä eroon kielestä, kielen ulkopuolelle. Tässä pyrkimyksessä sitä on luonnollises-

ti suuresti edesauttanut ja rohkaissut post-Gutenbergilainen kommunikatiivinen kumous. (Pickstock 2000, 55–56.)

Mietiskelevä ajattelu

Mietiskelevä ajattelu ei voi korvata laskevaa ajattelua. Lisäksi ne voivat toimia yhdessä. Mietiskelevä ajattelu lähestyy maailmallisuutta täälläolon olemistapana. (Heidegger 2001, 93.) Täälläolo on maailmassa-olemisen eksistentiaalinen määrittely. Mietiskelevä ajattelu voi ottaa lähtökohdakseen tai -kohteekseen tavanomaisen ja jokapäiväisen maailmassa-olemisen. Silloin kun jokapäiväisestä maailmassa-olemisestä puhutaan tilallisuuden mielessä, se tarkoittaa sitä, että täälläolo on olemuksellisesti etäisyyttä kumoavaa, minkä mietiskelevä ajattelu nimenomaan tunnustaa: ”Kun täälläolo on etäisyyttä kumoavaa jossakin-olemista, sitä luonnehtii *suuntaaminen*. Jokainen lähestyminen on jo edeltä käsin ottanut suunnan johonkin ympäröivään alueeseen, josta lähestyy se, jonka etäisyys on kumottu tullakseen esille suhteessa paikkaansa. Huomioiva huolehtiminen on suuntaavaa etäisyyden kumoamista. Tässä huolehtimisessa, siis täälläolon omassa maailmassa-olemisessä, on ennalta annettu tarve ’merkkiin’. Tällainen väline antaa suuntaa, joka on nimenomaista ja helposti käsiteltävää. Se pitää nimenomaisesti auki ympäröiviä alueita, joita käytetään huomioiden, siis sitä ’minne’ mikin kuuluu, menee, kuljetaan tai tuodaan sisään. Jos täälläolo *on*, on sillä suuntaavana ja etäisyyttä kumoavana aina jo oma paljastettu ympäröivä alueensa. Sekä suuntaaminen että etäisyyden kumoaminen ovat maailmassa-olemisen moduksina etukäteen ohjatut huolehtimiseen liittyvässä *huomioimisessa*.” (Heidegger 2001, 144.)

Mietiskelevä ajattelu ei voi kiihittää tai rynnätä ennakkoluulon ohjaamana kohteesta toiseen tai silmämääräisesti harhailla paikasta toiseen. Sen on mentävä tilanteeseen mukaan, riittävän lähelle, pysähdyttävä ja mieluummin kaikki aistit viritettynä kohdattava maailmassa-olemisen arvoituksellisuus, mysteeri, olakseen avoin tilanteen merkityksille. (Heidegger 1979, 24.) Mietiskelevälle ajattelulle on otollista, kun se antaa kohteena olevan tilanteen, siis täälläolon itsensä, huomioivasti huolehtia analyttikkonsa mielenkiinnon suuntaamisesta antamansa ”merkin” välityksellä. Tässä kohtaamisessa etäisyyden voi sanoa kumoutuneen tilanteeseen osallistumisen mielessä. Mietiskelevä ajattelu ei vaadi ainoastaan odottamisen kärsivällisyyttä vaan paneutuvaa läsnäoloa. Tämä virittyneisyys merkitsee erityisesti kykyä oivaltaa yksityiskohtien, erityisyyksien ja ainutlaatui-

suuksien tärkeys. Se tarkoittaa kykyä kiinnittää erityistä huomiota niihin seikkoihin, jotka eivät ensi silmäykseltä kuulu yhteen tai lukeudu joukkoon. (Heidegger 1979, 22.) Mietiskelevän ajattelun tavoitteena voidaan pitää uuden oivaltamista pikemminkin kuin vakiintuneeksi katsotun näkemyksen todistamista oikeaksi. Ihmisen maailmassa-oleminen ilmenee mietiskelevälle ajattelulle kuin borgeilainen haaroittuvien polkujen puutarha.

Kartesiolainen teatteri

Niin laskeva ajattelu kuin mietiskelevä ajattelu ovat ajattelua, joka liittyy jossakin-olemiseen. Kirjallisuus ja kuvataiteet tarjoavat houkuttelevan mutta pettävän mielikuvan, jonka mukaan ajattelun paikkana nähdään huone. Ajatellaan vain kuvaa, jossa mietiskelijä istuu huoneessaan ajatuksiinsa vaipuneena, tai kuvaa, jossa tiedemies katsoo kaukoputkella huoneensa ikkunasta ulos tähtitaivasta tarkkaillen. Paul Auster on käyttänyt taidokkaasti hyväkseen tällaisia perinteisiä mielikuvia esseessään *Muistin kirja*. Tätä varten hän on poiminut merkittävilta ajattelijoilta valaisevia mietelmiä. Ciceron, Augustinuksen, Pascalin ja Hölderlinin ohella Paul Auster toki muistaa mainita Descartesin. Samoihin aikoihin kuin Pascal kirjoitti *Mietelmiään*, Descartes kirjoitti ystäväilleen kertoakseen siitä Amsterdamin talon huoneesta, jossa hän oli aikanaan kokenut täydellisen vapauden tunteen. Auster puolestaan muistuttaa lukijaa siitä, että Anne Frank taasen kirjoitti päiväkirjansa takapihan huoneessa, josta näkyvät sen talon ikkunat, jossa Descartes kerran oli asunut. (Auster 2005, 124–125.)

Kun puhutaan huoneesta ajattelun paikkana, niin syystä tulee mieleen Descartes ja *kartesiolainen teatteri*. Sen voidaan ajatella olevan ikään kuin aivoissa oleva paikka, eräänlainen tajunnan huone, jossa olemme tietoisia mistä tahansa yleensä voimme olla tietoisia. Tämän mielikuvan mukaisesti tässä teatterissa on oltava jonkun, joka katsoo kaikkea ulkopuolellaan olevaa. Hannu Raittilan esseen *Perspektiivi ja projektio* mukaisesti tätä tarkkailijaa voitaisiin kutsua huoneihmiseksi: ”Tasalämpöisestä ja läpivalaistusta standardikaupungista löytyy vihdoin renessanssista alkaneen kehityksen lopputuote homo cameratus, huoneihminen.” (Raittila 2004, 68.) Raittila kuvaa oivaltavasti, mitä tämän huoneihmisen ilmaantuminen on merkinnyt maailmaan asennoitumisen tavалlemme: ”Renessanssista alkaen länsimainen ihminen on ajatellut voivansa tarkastella elämää sen ulkopuolelta. Tämän ajatuksen pohjalle olemme rakentaneet yliveraisen tekno-

logiamme – Keskeisperspektiivi teki maailman kokemisesta yksilöllisen ja eristetyt tapahtuman. Ihmisestä tuli subjekti ja maailma irtautui objektiksi. Toiset ihmiset muuttuivat vieraiksi sieluiksi, joiden tapaa nähdä, kuulla, haistaa ja maistaa minä en voi koskaan kokea, enkä varsinkaan sitä, millä ihmeen lailla ne ajattelevat.” (Raittila 2004, 68.)

Kartesiolaisen teatterin mielikuva edellyttää, että huoneihmisen mielen teatterissa on oltava toisen huoneihmisen, joka taasen katsoo ulkopuolellaan olevaa todellisuutta. Mielikuva muodostaa siis päättymättömän kehän, eräänlaisen kuolemansilmukan. Kartesiolaisen teatterin kriitikoiden onkin ollut helppo tarttua siihen. Eräät heistä (kuten Daniel Dennett) haluavat tyystin luopua puhumasta mistään tietoisuudesta tai tajunnasta mielen tilana, jossa heidän mukaansa pitäisi olettaa jonkun älyn tai persoonan asuvan. Heidän mukaansa aivojen toimintaa voidaan tarkastella kuin koneen toimintaa. Aivot toimivat kuten syntaktiset (ja semanttiset) koneet, jotka ovat tehokkaita laskuautomaatteja, Turingin koneita. Kartesiolaisen teatterin naturalistinen kritiikki ei ole mikään uhka laskevalle ajattelulle. Päinvastoin. Teatteri-metaforan vaihtaminen kone-metaforaan saattaa vain tehostaa kalkyloinnin periaatetta. Sen sijaan, että kalkyloijana olisi kartesiolaisen teatterin rationaalinen asukki, kalkyloinnista voidaan ajatella olevan vastuussa kokonaisen konejärjestelmän, yhteen kytkettyjen syntaktisten koneiden sarjallisen piirin.

Konemaistettu laskeva ajattelu ei halua tunnustaa mitään maailmassa-olemisen arvoituksellisuutta, mysteeriä. Mietiskelevä ajattelu ei voi puolestaan olla pohtimatta ihmisen Olemisen ajallisuutta ja maailmassa-olemisen rajallisuutta. Laskeva ajattelu tunnustaa lähinnä ”nykyisyyden mahdin”. Avaruuden absolutisointi korvaa sille ikuisuuden mysteerin. (Pickstock 2000, 49.) Laskeva ajattelu saattaakin suuresti viehättyä maailman tieteellisen, siis laskennallisen hallinnan mahdollisuudesta. Tämä tuo mieleen 1930-luvun alussa Cambridgessä pidetyn kuuluisan konferenssin *Science at the Crossroads*, jossa venäläiset filosofit esitelivät maailmanlaajuisesta neuraaliverkosta yhteiskunnan tieteellisen hallinnan välineenä. He saivat useat eturivin englantilaiset tiedemiehet (Haldane ja kumppanit) innostumaan näkemyksistään. Oli niitäkin, jotka eivät tästä todellakaan innostuneet. Päinvastoin. Yksi heistä oli Michael Polanyi, joka lähti kehittämään näkemystään *hiljaisesta tiedosta* (tacit knowledge) nimenomaan vastareaktiona tällaisille konemaisille hallintapyrkimyksille. Hiljaista tietoa voidaan pitää yhtenä tärkeänä ”toisen tiedon” lajina. Sitä luonnehtivat monet mietiskelevän ajattelun luonteenpiirteet.

Mietiskelevän ajattelun näkökulmasta laskeva ajattelu on otollinen kaukaa tapahtuvan hallinnan välineeksi. Laskevan ajattelun hallintapyrkimys tulee hyvin esiin jo Descartesin mitan, tilan ja järjestyksen ”metamatematiikasta”. (Pickstock 2000, 64.) Kartesiolainen laskeva ajattelu tarkastelee kohteitaan ikään kuin todellisuuden tiloihin sijoitettuina massapisteinä, joiden ohjailu on mahdollista kaukaa ja ylhäältä käsin (Pickstock 2000, 82). Ei ole sattuma, että tieteellisestä metodista kirjoittaessaan Descartes mielellään vertasi tiedonmuodostuksen rakennetta arkkitehtuuriin, kaupunkisuunnitteluun ja hallitsemisen järjestämiseen (Pickstock 2000, 58). Hän puhui ideaalisesta kaupungista, ja tarjosi sen esimerkkinä Spartaa (kuten Machiavelli, joka jo muistutti Spartan pitkäikäisyydestä Ateenaan verrattuna). Descartesin mielestä Spartan menestyksen takeena eivät olleet vain hyvät lait vaan se, että ne säätelivät yksityiskohtaisesti elämistä ja järjestystä ja niiden säätämisestä oli vastuussa vain yksi henkilö, eräänlainen absoluutti. Jälkimmäinen seikka on tärkeä. Se muistuttaa siitä, että kartesiolainen laskeva ajattelija on kuin kohteidensa yläpuolella tai keskellä oleva lainsäätävä, joka hallitsee itseään ympäröivää tilaa sisäistämällä sen mielen tilaksi. Tämä on mahdollista olettamalla, että laskeva ajattelija eräänlaisena absoluuttina voi etäisyyden voittamalla projisoida itsensä mihin tahansa todellisuuden pisteeseen ja tästä keskipisteestä tarkkailla ympäristöään. Tällä tavoin todellisuus sisäistetään, sen kohteet idealisoidaan merkeiksi, jotka järjestyvät tässä mielen tilassa. (Pickstock 2000, 61, 69.) Kyse on eräänlaisesta vallan keskittämisestä origoon, tuijottavaan silmään.

Thom ja tilanneanalyysi

Jos laskevaa ajattelua luonnehtii hallintahakuisuus, niin mietiskelevä ajattelu liittyy ympäristöllisyyteen (Umweltlichkeit) ja maailmallisuuteen yleensä. Mietiskelevää ajattelua ei voida keinotekoisesti erottaa siitä tilanteesta, joka on sen pohdinnan kohteena, jonka kanssa se on kanssakäymisessä. Mietiskelevä ajattelu on yhdistettävä kanssakäymiseen maailmassa. Tämä kanssakäyminen on toimeliasta, huomioivaa huolehtimista, jolla on oma ”tietämisen tapansa”. (Heidegger 2000, 95.) Mietiskelevä ajattelu on ympäristöllisesti sitoutunut tai juurtunut. Tässä suhteessa sen voi sanoa muistuttavan sokraattista viisautta, joka kantaa aina *polista* mukanaan. Sokrateen kieltäytyminen lähtemästä maanpakoon oli merkki siitä, että hän halusi pitää loppuun asti kiinni hyveestä elämänmuotona. (Pickstock 2000, 45–46.) Sokrates oli mietiskelevä ajattelija, joka kulki kaupunki-

valtion turuilla ja toreilla paljastamassa kysymyksillään tietäviksi itsensä laskevien tietämättömyyttä. Kun jatkossa puhutaan mietiskelevästä ajattelusta, tarkoitetaan mietiskelevää ajattelua tässä laajassa merkityksessä.

Laskevan, ja laskelmoivan, ajattelun sekä mietiskelevän ajattelun ero tulee selkeästi esiin tavoissa tehdä huono-osaisuudesta tutkimusta. Tämän eron jako-ovi ei kulje kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen tutkimuksen, selittävän ja ymmärtävän tutkimuksen, empiirisen ja teoreettisen tutkimuksen välillä. Laskevan ja mietiskelevän ajattelun ero koskee perimmältään sitä, miten asennoidumme todellisuuteen, ja tälle asennoitumiselle ominaista ajattelutapaa. Mietiskelevä ajattelu yrittää pohtia ihmisen maailmassa-olemisen mieltä. Laskeva ajattelu näkee sen olevan lueteltavissa, laskettavissa, jaoteltavissa ja esitettävissä tiettyjen annettujen seikkojen (käyttöjen, tarkoituserien, kriteerien) mukaisesti erityisesti niiden teknologisen muokattavuuden näkökulmasta. Tekninen asennoituminen todellisuuteen voimavarana ja laskeva ajattelu liittyvät monin tavoin toisiinsa.

Huono-osaisuutta lähestyvä mietiskelevä ajattelu yrittää pohtii maailmassa-olemisen mieltä tai arvoitusta määrättynä eksistentiaalisena täällä-olemisen muotona. Laskeva ajattelu puolestaan lähtee huono-osaisuuden hallinnallises- ta määritelmästä ja yrittää luetella tarkastelemaansa väestön jäseniä kuvaavia tosiasioita, joiden katsotaan piirtävän huono-osaisuudesta kuvan. Mietiskelevä ajattelu liittyy huono-osaisuuden tiettyihin tilanteisiin, intersubjektiivisiin kanssakäymismuotoihin, kun taas laskeva ajattelu lähestyy huono-osaisuutta annettun väestön tiettyjä jäseniä kuvaavana tunnusmerkistönä ja sen avulla esitettävänä ja laskettavina jakaumina. Laskevan ajattelun ”spatiaalinen illuusio” juontuu juuri siitä, ettei se syvenny pohtimaan huono-osaisuuden tilanteiden tosiasiallisia muotoja, siis intersubjektiivisia kanssakäymismuotoja ja niihin kätkeytyvää mieltä. Se konstruoi koordinaatiston, lateraalisen avaruuden, jossa se sitten kuvaa huono-osaisuuden hallinnallisten määritelmien mukaisia tosiasioiksi tulkittuja tunnusmerkkejä eräänlaisina projektiaina tai varjokuvina. Kuten huoneihminen tekee: ”Perspektiivioppi on maailman naturalistisen kuvaamisen kielioppi. Sen sisään on rakennettu lähtöoletus: minä olen tässä ja kuvauksen kohde on tuossa minusta erillään. Minä en ole osa objektia, jota kuvaan – –. Perspektiivisääntöjen mukaan maailmaa voidaan kuitenkin kuvata yhteisesti hyväksytyllä tavalla. Todellisuuden kuvaamisen säännöt ulkoistivat sen. Ihminen menetti välittömän yhteytensä maailmaan. Se muuttui rakennepiirustuksiksi, karttaprojektioksi ja vuokaavioiksi.” (Raittila 2004, 68–69.)

Matemaatikko Renè Thom on huomauttanut, että tietyillä tieteenaloilla, kuten varsinkin ihmistieteissä, kysytään vielä tosiasioiden perään, sen sijaan että niissä pyrittäisiin vakavasti kohteiden muoto-opilliseen (morfologiseen) kuvaamiseen (Thom 1980, 1). Matemaattista ajattelua ei pidäkään noin vain tulkita laskevana ajatteluna. Omassa tilanteiden analyysissaan (analysis situs) Thom käyttää hyväkseen matemaattista topologiaa. Niissä on kyse mietiskelevästä ajattelusta (laajassa mielessä). Thomin pyrkimystä mallintaa kielellisiä prosesseja tilanteiden topologisen analyysin avulla on helppo pitää kaukaa haettuna esimerkkinä huono-osaisuuden pohdinnan näkökulmasta. Näin ei välttämättä ole. Ajatellaan vaikkapa moniongelmaisen maailmassa-olemista tilanteena, joka voi olla lukemattomien haarautuvien ja toisiinsa kietoutuneiden tekijöiden aiheuttamien vaikeuksien vyyhti, rihmasto, solmu, kaaos. Tällaista tilannetta voisi hyvin ajatella katastrofina, vaikkei yrittäisikään kuvata sitä katastrofiteorian avulla. Topologinen mielikuvitus saattaa muutenkin edesauttaa analysoimaan tällaisia tilanteita paljon monipuolisemmin ja monisyisemmin kuin on mahdollista silloin kun näissä tilanteissa elävistä ihmisistä kerätään tilasto- ja muita tietoja, joiden avulla tehdyt kuvaukset projisoidaan kartesiolaisen koordinaatiston muodostamalla tasopinnalle. Laskeva ajattelu on toki tärkeää, muttei suinkaan riittävää. Siihen sisältyvä pyrkimys ohittaa tai yksinkertaistaa maailmassa-olemisen kielellinen ja ajallinen määräytyminen on eritoten pulmallista.

Marxin mietiskely ja laskelmointi

Huono-osaisuuden tilanteiden muotoutuminen tapahtuu nimenomaan kielellisesti ja ajallisesti, siis ympäristöllisesti. Kyse on intersubjektiivisista, interaktiivisista ja transaktiivisista kanssakäymisen muodoista, joista eri tilanteet voidaan tunnistaa ja erottaa toisistaan. Kieli muodostaa ikään kuin siteen, joka jäsentää ja muotoilee näitä tilanteita. Se ei ole kuitenkaan ainut tilanteita jäsentävä ja kanssakäymistä välittävä side. Marx, yhteiskuntamuodon analyytikko, oli tästä seikasta hyvin tietoinen. Kirjoittaessaan isästään esseessä *Näkymättömän miehen muotokuva* Paul Auster on lainannut paljon puhuvan Marxin ajatuksen: ”Jos raha on side, joka kiinnittää minut *ihimilliseen* elämään, yhteiskunnan minuun, minut luontoon ja ihmisiin, eikö raha silloin ole kaikkien *siteiden side*? Eikö se voikin avata ja sitoa kaikki siteet? Eikö se tästä syystä ole myös yleinen *erotteluväline*?” (Auster 2005, 84.)

Marxin mukaan kieli ja raha välittävät inhimillistä kanssakäymistä kovin eri tavoin. Marx ei ollut kovinkaan kiinnostunut kielen välittämästä interaktiosta mutta sitäkin kiinnostuneempi rahan välittämästä transaktiosta. Tilanne, jota hän analysoi, oli pääomasuhteen hallitsema yhteiskunta. Tässä yhteiskunnassa ”raha on paitsi tavaroiden hintojen *edustaja*, myös oman itsensä *merkki*”. (Marx 1986, 154.) Tämän kirjoitusajankohdasta olemme edenneet tilanteeseen, jossa Marxin kuvaama muutos symbolisen rahan, pelkän merkin, maailmaan on jo tapahtunut. Esseessään *Liikkumaton liikuttaja* Hannu Raittila on tunnistanut tarkkanäköisesti tämän pääoman nykyisen liikemuodon: ”Pääoma taas on niiden transaktioiden vaihduntakuvio, joka välähtelee taloudeksi kutsutussa keinomaailmassa.” (Raittila 2004, 88.) Olemme samalla tulleet siihen Heideggerin kuvaamaan tekniseen maailmaan, jossa ihmisten keskenään olemiselle on ominaista kaukaisuus ja jatkuva huoli välimatkasta ja pyrkimys sen umpeen kuromiseen. Marx olisi varmaan lisännyt: rahan välityksellä. Onkin paikallaan ajatella rahaa mediaalisenä välineyhteytenä, ja markkinoita maailman mediaalisen välineyhteyden eräänä rakennemuotona.

Marxin mukaan arvomuodon analyysi paljastaa porvarillisessa yhteiskunnassa ilmenevän maailmassa-olemisen mielen. Sen mukaisesti ihmiset osoittavat luottamusta pikemminkin esineille (tavaroille), merkille (rahalle) tai abstraktioille kuin toisilleen, koska heidän kanssakäymisensä on mediaalisesti niiden välittämää. Marxilla oli vahva usko siihen, että hän paljasti määrätyn historiallisen epookin arvoituksen tai salaisuuden. Yhteiskunta(muodostuma) kokonaisuudessaan muodosti hänelle tarkasteltavan historiallisen tilanteen, jota hän sitten eritteli sen solumuodon, itumuodon tai alkeismuodon, siis arvomuodon avulla. Voidaanko näin äärimmäisen vahvasti pelkistävää tai sulkeistavaa analyysitapaa pitää esimerkkinä mietiskelevästä ajattelusta? Eikö pikemminkin pitäisi noudattaa Renè Thomin esimerkkiä ja pyrkiä korvaamaan globaalit teoriat lokaalisilla? (Thom 1980, 86–87.) Eikö Heideggerin näkemys mietiskelevästä ajattelusta vaadi pohtimaan juuri sitä, mikä on meitä lähinnä ja juuri siitä syystä kaikkein vaativinta?

Miettessään arvomuodon arvoitusta Marx luki Aristotelesta, jolle hän antoi suuren kunnian myös arvomuodon erittelijänä, kuten antiikin katsannolle yleensä: ”Siten antiikin katsanto, jossa tuotannon päämäärä on aina ihminen, vaikka sitten miten ahtaissa kansallisissa, uskonnollisissa, poliittisissa määreissä, näyttää ylevältä verrattuna nykyajan maailmaan, jossa tuotanto on ihmisten ja rikkaus tuotannon päämäärä.” (Marx 1986, 418.) Myös Raittila on pahoillaan tästä

ylevän katsannon lakastumisesta: ”Pääoma on irrottanut arvot välineistä. Taloudellinen toimeliaisuus ei ole enää välikappale, jolla pyritään toteuttamaan arvokkaiksi koettuja tai tarpeelliseksi koettuja tavoitteita. Väline itsessään on muuttunut päämääräksi.” (Raittila 2004, 92.)

Arvomuodon morfologisen analyysin avulla Marx mielti kapitalistisessa maailmassa-olemisen mieltä. Mietiskelynsä aineksena hän siis käytti myös Aristoteleen kirjoituksia. On helppo kuvitella, mitä tästä kaikesta olisi ajatellut Rican mainitsema mittausopintutkija. Hänhän törmäsi Marxia muistuttavaan mieheen, joka oli viimeisen kahdenkymmenen vuoden ajan puuhailnut klassikkojen käännosten parissa ja juuri saanut Horatiuksensa maailmaan. Mittausopintutkija ei järin innostunut hänen saavutuksestaan todeten: ”Te tahdotte, sanotte te, saada nämä kuuluisat vainajat heräämään uuteen eloon keskuudessamme. Minä myönänkin, että hankitte heille kyllä ruumiin, mutta elämää ette heihin saa: eläväksi tekevä henki puuttuu aina.” Hän jatkoi kysymällä: ”Miksi ette mieluummin harrasta niin monen monien kauniiden totuuksien etsimistä, joita yksinkertainen laskelma paljastaa meille joka päivä?” (Montesquieu 1995, 304–305.)

Toki Marx teki yksinkertaisia työnarvoteoreettisia laskelmia, joilla hän pyrki esittämään monia kauniita totuuksia. Tästä huolimatta häntä on pidettävä mieluummin mietiskelevän kuin laskevan ajattelun edustajana, joskin suurin varauksin. Marx pyrki miettimään pääomasuhteen hallitseman maailmassa-olemisen mieltä, siis yksilön yhteiskunnallisen olemisen mieltä kapitalismissa. Marxin tarkastelu itse asiassa auttaa paremmin käsittämään, millaista voi olla laskevaa ajattelua haastava toinen tieto. Marx ei tietenkään edusta mietiskelevää ajattelua Heideggerin muotoilemassa vaativassa mielessä. Tätä tulkintaa täsmentämällä voidaan samalla tunnistaa erilaisia toisen tiedon lajeja, jotka ilmentävät erilaisia maailman kohtaamisen tapoja.

Täsmätieto ja hiljainen tieto

Täsmätietoa voidaan pitää sellaisena toisen tiedon lajina, joka sijaitsee laskevan ajattelun ja mietiskelevän ajattelun rajapinnalla. Täsmätieto on paikantunutta tietoa, joka kertoo kuvaamistaan tilanteista hyvin läheltä, mahdollisimman yksityiskohtaisesti sulkematta silmiään ainutlaatuiselta ja sattumanvaraiselta. Täsmätieto voi olla yhtä hyvin kvantitatiivista kuin kvalitatiivista. Täsmätieto voi kuvata mahdollisimman tarkoin asiantilojen (kuten voimavarojen, terveyserojen, koulu-

tuksen) jakaantumista ja erottaa sen avulla huono-osaisuudeksi tunnistettavia tilanteita. Esimerkiksi paikkatietojärjestelmiä voidaan käyttää täsmätiedon lähteenä. Huono-osaisuutta täsmätiedon avulla kuvattaessa puhutaan syrjäytymisestä. Täsmätiedon yksityiskohtaisuus, tilanneherkkyys ja tarkkuus pakottavat ajattelemaan kuvattuja tilanteita uudelleen ja uudelleen. Tässä mielessä ne tukevat mieltiselevää ajattelua (besinnliche Nachdenken).

Hiljainen tieto on toisen tiedon laji, joka syntyy oivalluksesta, että usein tiedämme enemmän kuin osaamme sanoa ääneen. Hiljainen tieto liittyy ihmisten muistiin, kokemuksiin, tuntemuksiin, osaamiseen, mielikuvitukseen, toimintaan, menettelytapoihin tavalla, joka tekee siitä henkilökohtaista. Hiljaista tietoa pidetään usein tekijän ja toimijan tietona. Esimerkiksi jonkin asian poikkeuksellinen osaaja tai taitaja ei silti kykene muille kunnolla kuvaamaan kokemus- ja toimintavalmiutensa luonnetta ja laatua. Kyse saattaa olla perinteen katkoksesta. Huono-osaisuuden monitahoisten tilanteiden ymmärtämisen kannalta asianosaisten ja silminnäkijöiden, kuten avustustyöntekijöiden, hiljainen tieto on poikkeuksellisen tärkeää. Hiljainen tieto on toisen tiedon laji, jonka avulla huono-osaisuuden tilanteita voi tulkita pikemminkin selviytymisen–selviytymättömyyden kuin syrjäytymisen näkökulmasta. Vaikeassa sosiaalisessa asemassa olevien ihmisten selviytyminen ei riipu vain heidän hallussaan olevista voimavaroista. Se riippuu siitä, kuinka hyvin voimavarat ovat otettavissa tai järjestettävissä käyttöön, kuinka hyvin heidän mahdollisuutensa ovat käännettävissä toiminnaksi. Selviytymisen kohdalla on puhuttava toimintamahdollisuuksista ja -valmiuksista. Hiljaisella tiedolla voi olla merkittävä rooli niiden tunnistamisessa. Paikan päältä saatavan hiljaisen tiedon avulla on mahdollista käsittää, miksi kauempaa katsottuna suhteellisen samanlaisessa tilanteessa elävien ihmisten selviytymisessä voi olla ratkaisevia eroja. Nämä erot liittyvät niin henkilökohtaiseen toimintakykyyn kuin tilanteiden luonteeseen. Hiljaisen tiedon kerääminen vaatii kärsivällisyyttä ja vaivaa. Se vaatii kykyä kuunnella ja käsittää heikkoja merkkejä.

Hiljaista tietoa on myös käytetty kuvaamaan tiedeyhteisön yhteisesti jakamia paradigmaattisia peruslähtökohtia, eräänlaisia itseäänselvyyksiä, joita ei sanota ääneen. Tällöin saataisi olla parempi puhua *piilotiedosta* kuin hiljaisesta tiedosta. Vaikenemisen syynä voi olla haluttomuus sanoa jotakin ääneen, eikä kyse myöskään ole henkilökohtaisesta tiedosta. Toisin kuin hiljainen tieto, piilotieto on mieltiselevän ajattelun pidäke eikä kannustin. Hiljaisen tiedon ja piilotiedon välillä ei ole silti aina helppo tehdä eroa. *Vastatiedoksi* voitaisiin taasen kutsua toisen tiedon lajia, joka pyrkii kriittisesti paljastamaan piilotiedon ja sen vaikutuksia.

Vastatieto

Marxin arvomuodon analyysi on esimerkki vastatiedosta. Marxin voi sanoa tarjonnan kriittistä vastatietoa aikansa poliittisen taloustieteen kyseenalaistamattomille perusväittämille, siis niille kaikkein elementaarisimmille käsitteille ja käsityksille, joille vakiintunut näkemys rakentui. Marxin mielestä kapitalistisen markkinatalouden toimintaa eivät ohjaa homo oeconomicus -nimellä kutsutun kalkyloijan rationaaliset valinnat, sillä tämä laskeva ajattelu on itsessään konventio, jonka järkiperaisyys voidaan kyseenalaistaa. Tämän osoittamiseksi Marx seurasi Ricardoa ja halusi osoittaa, kuinka hintojen määräytymisen syytä on etsittävä ihmisten toiminnasta ja suhteista tuottajana, pikemmin kuin kysynnän ja tarjonnan liikkeistä.

Marxin mukaan abstraktia inhimillistä työtä voidaan pitää konventiona, tapana, jota vasten arvon ja arvomuodon (rahan, pääoman) käsitteet tulevat ymmärrettäviksi. Arvolain ohjaamat ihmiset toimivat konventionaalisesti ja sen mukaisesti osoittavat luottamusta esineelle (rahalle, merkille) eivätkä toisilleen henkilönä. (Marx 1974, 107.) Markkinatalouden maailmassa-olemisen mielenä tätä konventiota luonnehtii välinpitämättömyys, joka näkyy siinä, että kanssakäymismuotojen esineellistymisen myötä, siis vaihtotapahtuman ulkopuolella, ihmiset ovat yhdentekeviä toisilleen (Marx 1974, 180).

Paul Austerin luonnehdinta isästään häntä käsittelevässä esseessä *Näkymättömän miehen muotokuva* on todella osuva kuvaus yhdentekevästä ja välinpitämättömästä suhtautumisesta kanssaihmiin ja maailmaan: ”Hän uneksi koko ikänsä, että hänestä tulisi miljonääri, maailman rikkain mies. Hän ei niinkään halunnut rahaa sinänsä vaan kaikkea mitä se edusti – ei ulkoista menestyksen merkkiä vaan keinoa saavuttaa koskemattomuus. Rahan omistaminen ei merkitse ainoastaan kykyä ostaa tavaroita vaan sitä että rahamies voi olla maailman ulottumattomissa. Siis raha suojan, ei mielihyvän mielessä.” (Auster 2005, 84–85.)

Välinpitämättömyyden ja ihmisten keskinäisen yhdentekevyyden paljastamista markkinatalouden maailmassa-olemisen mielenä tai mielettömyytenä voitaisiin pitää Marxin mietiskelevän ajattelun tärkeänä tuloksena. Tästä käsin voidaan ymmärtää sitä, miksi Marx lähestyy huono-osaisuutta lähinnä osattomuutena tai tunnustamattomuutena pikemmin kuin syrjäytymisenä tai selviytymättömyytenä. Marxin mukaan markkinatalouden maailmassa ihmistä yksilönä tai kansalaisena ei lasketa noin vain yhteiskunnan jäseneksi: ”Yhteiskunta ei muodostu yksilöistä, vaan ilmaisee niiden yhteyksien ja suhteiden summaa,

joissa nämä yksilöt ovat toisiinsa.” (Marx 1974, 201.) Jonkun ihmisen kuulumista tai osallisuutta yhteiskuntaan on arvioitava tämän yhteiskunnan asettamien ehtojen, tässä tapauksessa arvomuodon (rahamuodon, pääomamuodon) kautta: ”Toisiaan kohtaan välinpitämättömien yksilöiden keskinäinen ja kaikinpuolinen riippuvaisuus muodostaa heidän yhteiskunnallisen siteensä.” (Marx 1974, 104.) Toisin kuin pääoma, yksityinen ihminen ei voi säilyttää arvoaan *itseään-varten-olemisena*.

Yksilö siis tunnustetaan (markkina)yhteiskunnan jäseneksi, osalliseksi, vain siinä määrin kuin hän pystyy tuottamaan yleisen tuotteen, vaihtoarvon, siis vain siinä määrin kuin häntä voidaan mitata rahassa eli vain siinä määrin kuin hänen aikaansa voidaan pitää maksettavalla tavalla arvokkaana. Huono-osaiseksi tai osattomaksi voitaisiin kutsua sellaisen henkilön tilannetta, joka on vaikeasti vastikkeellistettavissa eli sidottavissa ”rahan ketjuun”. Markkinatalouden konventioiden mukaisesti näihin tilanteisiin suhtaudutaan yhdentekevästi ja välinpitämättömästi. Tätä voidaan pitää Marxin oivalluksena. Se olisi ehkä ollut mahdollista tehdä myös asianosaisten oman hiljaisen tiedon perusteella, joskaan ei välttämättä vastatiedon tehokkuudella. Marx ei varsinaisesti ollut kiinnostunut kuulemaan näiden ihmisten kokemuksia. Tämä on ilman muuta eräs hänen ajattelunsa nurja puoli, joka samalla liittyy hänen poliittisen näkemyksensä sokeuteen.

Pyrkiessään asettamaan proletaarin, siis palkkatyöläisen, vallankumouksellisen subjektin paikalla, Marx hahmotti ryysyköyhälistön muotokuvan, loi tietyn konstruktion, joka toimi edelliselle kaikin tavoin kielteisenä vertailukohtena. Tämä oli laskelmoiva teko. Tästä syystä Marxin näkemys huono-osaisuudesta on nurjamielinen. Se kuvastaa samanlaista yhdentekevyyttä ja välinpitämättömyyttä, mikä on ominaista markkinatalouden konventiolle: ”Lisätyön luomista yhtäällä vastaa miinus-työn, suhteellisen toimeentulon (tai parhaassa tapauksessa *tuottamattoman* työn) luominen toisaalla. Se on itsestään selvää pääoman kohdalla, mutta sitten myös niiden luokkien kohdalla, joiden kanssa pääoma jakaa (lisäarvon); siis lisätuotteesta elävien ryysyläisten, lakeijoiden, hännystelijöiden jne. kohdalla, lyhyesti sanottuna koko kapitalististen passarien joukon kohdalla; *palvelevan* luokan sen osan kohdalla, joka ei saa toimeentulon välineitä (vaihdossa) pääomasta, vaan tuloista.” (Marx 1974, 334.)

Marx siis kieltäytyi laskelmoivasti ajattelemasta huono-osaisuutta huolellisesti. Hänen laskelmointinsa nojasi ajatukseen, että ryysyköyhälistöstä voitaisiin tehdä oiva syntipukki työväenluokan vastoinkäymisissä. Tämä ajatus sisälsi päätelmän, että kaikkein vaikeimmassa sosiaalisessa asemassa oleville ihmisille, jot-

ka hän laski tuottamattoman miinus-työn luokkaan kuuluviksi eli nykykielellä ilmaistuna työmarkkinoiden ulkopuolella oleviksi, ei tietenkään voinut osoittaa mitään suurta historiallista tehtävää, lähinnä vain jonkinlaisen passarin roolin. Tällainen laskelmointi oli tietenkin poliittisesti tarkoitushakuista.

Vastatiedosta voitaisiin valita muitakin esimerkkejä kuin Marxin arvomuodon analyysi. Sellaisena voitaisiin pitää ajattelutapoja ja -tekniikoita, jotka tiedollisten järjestelmien ja sommitelmien, totuuspuhunnan ja -väittämien omia sisäisiä ristiriitoja, epäselvyyksiä, epäjohdonmukaisuuksia ja antinomioita paljastamalla yrittävät luoda tilaa vastaväitteille ja vaihtoehdoille eli pyrkivät paljastamaan, että olemme vapaampia tekemään toisin kuin meidän halutaan antaa ymmärtää olevan mahdollista. Tällöin ei suinkaan tarvitse ajatella, että olemme ikään kuin kahleissa, jotka meidän on murrettava vapautuaksemme. Vastatiedon voi katsoa koostuvan vastapuheesta, vastamuistista, vastatarinoista, vastarinnasta, jotka purkavat auki toimintaamme ja kanssakäymistämme rajoittavia hiuksenhienoja tai näkymättömiä siteitä, solmuja ja rihmastoja. Tämän kielikuvan mukainen mielikuva voi sekini sitoa ajatteluumme ja sen kohdetta. Sen sijaan, että yrittäisimme vangita kohteen käsitteillämme ja ajatuksillamme, voisimme yrittää lähestyä sitä varovaisesti ja kärsivällisesti seuraten sen omia merkkejä ja vihjeitä. Tätähän Heidegger mietiskelevältä ajattelulta vaatii.

Olemisen mielekkyys

Vaikka Heideggeria ei voida suinkaan pitää huono-osaisuuden analytikkona, hän tarjoaa oivallisen näkökulman huono-osaisuuteen. Hänen näkökulmastaan katsottuna äärimmäisen juurettomuuden ja kodittomuuden voisi katsoa jouduttavan huono-osaisuutta. Käsitellessään sodan jälkeisen Saksan asuntopulaa esseessään *Bauen Wohnen Denken* (1954), Heidegger toteaa, että todellinen asumisen ehdinko ei ole ensi sijassa asuntojen puutetta – mitä hän ei suinkaan vähättele – vaan sitä, ”että kuolevaiset ovat aina ja uudelleen etsineet asumisen olemusta, ja että heidän täytyy aina ensin oppia asumaan.” (Heidegger 1990, 156; katso myös Passinmäki 2002, 22.) Modernin ihmisen kodittomuus tarkoittaa Heideggerille olemisen unohtamista, vieraantumista (fundamentaali)ontologisessa mielessä. Tällöin ihmisen olemassaoloa luonnehtii syvä epävarmuus ja epätietoisuus, mutta kyse ei ole vain pelkästä henkisestä pahoinvoinnista vaan kokonaisen maailmasuhteen sijoiltaan menosta. Eräänä tärkeimpänä modernin kodittomuuden ko-

kemisen taustasyynä Heidegger pitää kartesiolaista pyrkimystä irrottaa ihminen maailmasuhteestaan, katkaista ihmisen ja maailman yhteenkuuluvuus, ja tehdä hänestä todellisuuden ulkopuolinen, ja siitä vieraantunut tarkkailija. Voitaisiinko näin ajatella, että huono-osaisuus kodittomuuden kokemuksena luonnehtii modernin – laskelmoivan – ihmisen jokapäiväistä olemassaoloa? Voitaisiinko siis sanoa, että esimerkiksi Paul Austerin luonnehdinta isästään on erityisen tarkkanäköinen kuvaus huono-osaisen tilanteesta?

Sellaisen suhteellisen varakkaan miehen kuten Paul Austerin isän (tilanteen) kutsuminen huono-osaiseksi ei tunnu mielekkäältä siitäkään huolimatta, ettei hän oikein viihtynyt maailmassa ja suhtautui ylipäänsä kanssaihmiisiinsä, jopa omaan poikaansa, välinpitämättömästi ja yhdentekevästi. Tällä tavoin kuvattu modernin ihmisen kodittomuus, juurettomuus, epävarsinaisuus liittyy huono-osaisuuteen pikemminkin jotakin poissulkevasti ja kätkevästi kuin välittömästi tai välillisesti. Olisi houkuttelevaa ajatella, että kodittomuus, juurettomuus, vieraantuneisuus olemassaolon muotoina tavallaan välittävät objektiivista ja subjektiivista huono-osaisuutta ja vasta tekevät siitä kokonaisen tai täydellisen. Näin tavanomaisesti ajatellaankin. Ihmisen jakaminen henkeen ja ruumiiseen kuitenkin jo katkaisee ihmisen maailmasuhteen, jonka mielestä tässä on juuri kysymys. Kyse on siis siitä, että ilmentämällä tämän ihmisen maailmasuhteen katkosta, kodittomuus ja vieraantuneisuus eivät anna maailmassa-olemisen mielekkyyden avautua. Tämä taasen perustavalla tavalla jouduttaa huono-osaisuutta.

Maailmassa-olemisen miele(kkyyde)n kätkeminen ja tämän liittyminen huono-osaisuuteen tulee helpommin käsitettäväksi ajatteleamalla seuraavaa, muualtakin tuttua, Laura Lagerin tarjoamaa esimerkkiä: ”Nepalissa eli syrjäinen omavarainen yhteisö, joka alkoi nähdä itsensä köyhänä vasta, kun ulkopuoliset kuvasivat heitä näin. Sen jälkeen he menettivät omanarvontuntonsa ja heistä tuli aiempaa avuttomampia.” (Kuvaja 2004, 36.) Tämän heimon ihmiset kadottivat maailmassa-olemisen(sa) mielekkyyden, samalla kun he alkoivat katsoa itseään ikään kuin ulkopäin muiden silmillä, tavallaan laskelmoivasti. Heillä ei ollut aikaisemmin sanaa tai käsitettä ”köyhyydelle”. Tämä ei ole silti ratkaisevaa. Sen korostaminen on jopa harhaanjohtavaa, mikäli annetaan ymmärtää ikään kuin tämä käsite pakottaisi nämä ihmiset miettimään tai ajattelemaan todellista tilaansa. Käsite ”köyhyys” ei tipahtanut taivaasta heidän keskelleen. Se tunkeutui, se tuotiin heidän kotiinsa menemällä heidän käytäntöjensä, oikeastaan heidän toimintansa ja huolensa väliin. Ennen sitä heidän ajatteluaan ei voinut erottaa toiminnasta (praxis, Handeln), sillä ympäristöllisesti mielekkäässä toiminnassa on

kysymys ajattelusta, mielen antamisesta olemisen tosiasialle. Ajattelun voi sanoa olleen heille sitä mikä kaikessa heidän toiminnassaan pani peliin olemisen mielen, jota ilman ei olisi ollut toimintaa. Voisi ehkä sanoa, että he samanaikaisesti ajattelivat mietiskelevästi ja toimivat aktiivisesti juuri siitä syystä, että nämä asiat kuuluvat yhteen. (Nancy 1998, 18–19.) Samasta syystä – toimivan ajattelun ja ajattelevan toiminnan ansiosta – heidän voidaan sanoa olleen kyvykkäitä ja omanarvontuntoisia. Heidän maailmassa-olemistaan voisi kutsua omillaan olemiseksi, mikä ei suinkaan tarkoita vain itseään-varten-olemista. Mutta kun he alkoivat katsoa itseään ulkoapäin, laskelmoivasti, niin heistä tuli samalla avuttomia, koska aikaisemman toiminnan mieli katosi, siis mielen toiminta ja toiminta mielenä lakastui. Tämä esimerkki on vakava muistutus siitä, että ihmisten olemisen ja toiminnan ulkopuolelta tuleva laskelmoiva aktivointi ja kannustaminen ulkoisen vaikutuksen tuottamiseksi helposti tuottaa aivan päinvastaisen tuloksen kuin oli tarkoitus. Voimavaraistamisen sijasta se saattaa suosia voiman varastamista.

Heikko tieto

Nepalissa elävän omavaraisen yhteisön esimerkki tuo minulle mieleen Montesquieun *Persialaisissa kirjeissä* olevan kuvauksen luolaihmissen pienestä kansasta (Montesquieu 1955, 49–60). Usbek kertoo siitä Mirzalle seuraavaa: Arabiasa eli muinoin eräs pieni kansa, jota nimitettiin troglodyyttien, luolaihmissen, kansaksi. Alun perin he olivat niin ilkeitä ja verenhimoisia, ettei heidän keskuudessaan ollut minkäänlaista tasapuolisuuden eikä oikeuden periaatetta. Tämän takia luolaihimiset joutuivat tuhon omiksi juuri ilkeytensä ja omien vääryyksiensä tähden. Monen monista perheistä jäi näin jäljelle vain kaksi. Mutta ne olivatkin kovin eriskummaisista: niillä oli inhimillisyyttä, oli oikeudentuntoa, oli hyveen rakkautta. Kun niitä yhdisti toisiinsa yhtä paljon oman sydämen suoruus kuin muiden turmeltuneisuus, näkivät ne yleisen tuhoutumisen, tuntematta sitä muuten kuin säälinä: se oli uusi liittoutumisen syy. Näiden perheiden välillä ei ollut muita riitoja kuin niitä, joita suloinen ja hellä ystävyys synnytti. Näissä oloissa tämä pieni kansa menestyi omillaan. Kun sen asukkaat antoivat toisilleen lahjoja, uskoi antaja aina joutuneensa paremmalle puolelle. Ainoana vaivana, johon tavallisesti ei ryhdytty, oli yhteisen (lauman) jakaminen. Usbek toteaa, ettei hän milloinkaan väsyisi puhumasta näissä oloissa elävien luolaihmissen hyveistä. Niin suurenmoista menestystä ei voitu ulkopuolelta kateudetta katsella: naapurikan-

sat liittyivät yksiin ja päättivät turhan tekosyn nojalla ryöstää heidän laumansa. Mutta luolaihmiset ryhtyivät vastarintaan. Tästä alkoi vääryyden ja hyveen tais-telu. Raukkamaiset hyökkääjät, jotka tavoittelivat vain saalista, loppujen lopuk-si väistyivät luolaihmissen hyvettä, ennen kuin se heitä koskikaan. Ulkopuolinen uhka oli silti tunnustettu. Samaan aikaan kansa lisääntyi päivä päivältä. Niinpä luulivat luolaihmiset olevan viisainta valita itselleen kuningas ja tässä tarkoituk-sessa he kääntyivät oikeamielisimmän eli erään vanhuksen puoleen, joka ansait-si kunnioitusta sekä ikänsä että kauan harjoitetun hyveen tähden. Tämä vanhus oli kuitenkin tästä pyynnöstä ahdistunut ja murheen murtama sanoen: ”Te an-natte minulle kruunun, ja jos te välttämättä tahdotte, täytynee minun se ottaa. Mutta tietäkää, että kuolen tuskasta nähtyäni syntyessäni luolaihmiset vapaina ja nähdessäni heidät nyt orjuuteen vaipuneina.” Hänen perustelunsa on ajatuk-sia herättävä: ”Teidän hyveenne alkaa käydä teille rasittavaksi. Siinä tilassa, missä te nyt olette, kun teillä ei ole päällikköä, teidän täytyy olla hyveellisiä vasten tah-toannekin. Muutoin ette voisi pysyä pystyssä, vaan suistuisitte esi-isienne onnet-tomuuteen. Mutta tämä ies tuntuu teistä liian kovalta: te olisitte mieluummin ruhtinaan alamaisia ja tottelisitte kernaammin hänen lievempiä lakejansa kuin omia tapojanne. Te tiedätte voivanne silloin tyydyttää kunnianhimoanne, hank-kia rikkauksia ja venyä veltossa hekumassa. Ja luulette tulevanne toimeen ilman hyvettä, kunhan vain välttytte lankeamasta suuriin rikoksiin – – Ja mitä vaaditte minua tekemään? Kuinka saatan minä käskä jotakin luolaihmistä? Ajatteletteko niin, että hänen olisi suoritettava hyveellinen teko sen tähden että minä sitä käs-ken, hänen, joka tekisi sen ilman minuakin, vain oman luontonsa taipumukses-ta?” (Montesquieu 1955, 59.)

Tämä lyhyt kertomus sisältää monia todella tärkeitä klassisia teemoja (hyve, sääli, yhteen liittyminen, lahja, jakaminen, anastus, suvereenin asettaminen, laki ja tapa), jotka kaikki liittyvät tilayhteisön tai kaupunkivaltion syntyyn, menestyk-seen ja hyvään elämään. Kaikkein keskeisin kysymys koskee hyvettä ja sen merki-tystä yhteisölle siinä tapahtuvan kanssakäymisen siteenä, eräänlaisena vapaaeh-toisen solidaarisuuden takeena vaihtoehtona ulkoisen uhan, sodan, tuottamalle solidaarisuuden pakolle. Tämän kertomuksen kunnianarvoisa vanhus arvostaa hankin tavan, konvention, voimaa omillaan olemisen juurena ja yhdistää sen sok-raattisen viisaasti hyveeseen. Voitaisiin tietenkin ajatella, että omillaan oleminen on selviytymistä, mielekästä toimintaa mietiskelevän ajattelun varassa, joka voi-taisiin tulkita hiljaisena tietona. Hiljaista tietoa hyveestä olisi sen mukaisesti vai-

kea pukea sanoiksi, juuri koska se on tavaksi (perinteeksi, muistiksi) iskostunut, mistä syystä siitä kerrotaan nimenomaan myyteissä.

Platonin *Protagoras*-dialogissa käsitellään Prometheus-myyttiä, joka koskee kysymystä siitä, miten alun perin hajallaan olevat ihmiset kokoontuivat yhteen ja muodostivat tilayhteisön tai kaupunkivaltion. Tämä liittyy olennaisesti Heideggerin pohdintaan siitä, miten Olemisen kohtaamisen pelosta kaupunkivaltio (polis) ilmaantuu valokkoon (Lichtung). Kuunneltuaan puolestaan Protagoraan *suuren puheen* aiheesta, Sokrates kiittää hänen puhujanlahjoaan ja jatkaa kysymyksellä: ”Sinä sanot että hyvettä voi opettaa, ja sinua jos ketä minä uskon. Vain yhtä asiaa puheessasi jäin ihmettelemään – (s)elitä nyt aivan täsmälleen tämä onko hyve yksi kokonaisuus ja sen osia oikeamielisyys, järkevyyt ja hurskaus, vai ovatko nämä vain yhden ja saman kokonaisuuden eri nimityksiä? Tätä minä vielä olen vailla.” (Platon 1999, 329 c–d.)

Sokrateen Protagoraalle esittämää kysymystä seuraava keskustelu päättyy Platonin varhaisdialogeille tyypilliseen tapaan aporisesti, vastausta vailla. Johtuu-ko tämä ymmällään olo, aporia, siitä, että hyvettä koskeva tieto on sellaista mieltiskelevän ajattelun tuottamaa hiljaista tietoa, jota on erityisen vaikeata muotoilla sanallisesti? Onko tässä tilanne, jossa se mikä on esillä ja käsillä (hyve tapana) ei ole kuitenkaan noin vain ilmaistavissa? Yksi tapa lähestyä tätä käsillä olevan ja ilmaistavissa olevan yhdistämisen pulmaa olisi ajatella sitä topologisesti ulkopuolen ja sisäpuolen suhteen kautta, laskostamalla ulkopuoli sisäpuoleksi. Laskostaminen on tarpeen, koska näin määrätietoisesti hylätään kartesiolainen näkemys olevaisista tarkkailevasta tajunnasta. Käsillä olevan ja ilmaistavissa olevan suhde voidaan jäsentää joko epistemologisesti tiedon laskoksena tai ontologisesti Olemisen laskoksena. (Deleuze 2000, 96–113.)

Näiden kahden lähestymistavan (Foucault ja Heidegger) ero on tärkeä toisen tiedon näkökulmasta. Arkeologisen ja genealogisen analyysin voi sanoa tuottavan vastatietoa, joka paljastaa niitä ehtoja tai voimasuhteita, jotka kulloinkin tekevät väittämistä ja lausumista ilmaistavia, ja viime kädessä uskottavia. (Deleuze 2000, 54.) Tällaista vastatiedon tapaa vastata johonkin maailmassa kohdattavaan – kuten huono-osaisuuteen – ei pidä käsittää niinkään väittämien esittämiseksi, ikään kuin vastatiedon näkökulmasta voitaisiin esittää aiempaa tarkkanäköisempiä tosiasioita käsillä olevista tilanteista. Kyse on pikemminkin tiedon laskosten avaamisesta tai höllentämisestä, ja uudelleen laskostamisesta, joka samalla raivaa tilaa toisten äänille, ”alistetuksi tiedoksi” kutsutulle hiljaiselle tiedolle. Tämän strategian mukaisesti on syytä välttää puhumasta ja kirjoittamasta alistetun tie-

don tai vähäpätöisen tiedon päälle. Se olisi vain yksi pyrkimys olla sitä kuuntelematta sellaisenaan kuin se on jo ilmaistu. Koska tämän (Foucault'n) näkemyksen mukaisesti jokaisena aikakautena kaikki ilmaistavissa oleva joka tapauksessa ilmaistaan (Deleuze 2000, 54) – ikään kuin runsauden periaate olisi voimassa –, niin kritiikin huoli ei koske niinkään sitä, että jokin jäisi sanomatta ilman analyttikon omaa muotoilua kuin sitä, että hän anastaa oikeuden puhua noin vain muiden puolesta. Toisen tiedon tehtäväksi vastatietona jääkin tässä erityisesti tilan tekeminen jollekin-jossakin-sanotulle-mutta-vaaralliseksi-katsotulle, siis vastarinnalle tai vaihtoehdolle, mikä ilman muuta vaatii topologin strategista silmää.

Väitelauseen – aristoteelisen apofansin mielessä – tehtävänä on näyttää jotakin jonakin. Se sallii nähdä jonkin jonakin (aufweisende Sehenlassen). (Pöggeler 1998, 160–161.) Vastatieto ei tyydy tähän. Se liittyy elävään toimimiseen sen kanssa, mitä on. Se puuttuu inhimilliseen yhdessäoloon ja pyrkii vaikuttamaan siinä jotenkin. (Pöggeler 1998, 161.) Vastatieto ei kuitenkaan pysähdy tai kiirehdi miettimään ”mitä on”, siis Olemisen mieltä. Tätä voitaisiin puolestaan pitää *heikon tiedon*, heikon ajattelun, perimmäisenä haasteena, jonka Heidegger asetti.

Heideggerin mukaan mietiskelevän ajattelun (heikkona tietona) on ylitettävä yksipuolinen pyrkimys asettaa ajattelun malliksi väitelause, joka on osoitettava esilläolevan näkemisen sallimista. Tällöin totuuden annetaan päteä vain jonkin asian – kuten vaikkapa huono-osaisuuden – näkyviin saatettuna tai saatettavana ilmeisyytenä. Mutta maailma ei ole vain esillä olevan vaan käsillä olevan maailma. Tässä maailmassa kohtaamme jonkin – kuten huono-osaisuuden – mihin vastaamme pyynnöllä, toiveella, käskyllä tai muulla vastaavalla asianmukaisemmin kuin pelkällä väitelauseella. Mietiskelevässä ajattelussa väitelauseet saavat vain rajatun, elleivät suorastaan toissijaisen merkityksen. Mitä kieltä mietiskelevän ajattelun sitten tulisi seurata? Runouden? Heidegger puhuu ajattelevasta runoilemisesta, kun taas Foucault toisinaan puhuu kirjoituksestaan fiktiona. Pienessä kirjassaan *Aus der Erfahrung des Denkens* Heidegger täsmentää: ”Mutta ajatteleva runoileminen on tosiasiaa olemisen (Seyn) topologiaa”. (Pöggeler 1998, 158.)

Mietiskelevä ajattelu on olemisen topologiaa, joka ei tarjoa käsissä pidettävää karttaa jonkin itselleen-eteen-asettamisena, representaationa (Werner Marx 1998, 139). Werner Marxin mukaan on ymmärrettävä, että ”(a)jattelun tielle astuva tietää vähiten siitä määräävästä asiasta, joka vaivihkaa – ikään kuin kiertoiteitse – ohjaa häntä luokseen” (Werner Marx 1998, 136). Mietiskelevä ajattelu on olemisen avautumisen tulosta. Se on ihmiselle avautuva mahdollisuus ”hypätä

asiaan sisään”, mikä vaatii virittätynyttä ja kärsivällistä odottamisen ja kuuntelemisen kykyä, kokemusvalmiutta (Werner Marx 1998, 141). Mietiskelevässä ajattelussa kysymykset ovat vastauksen tienviittoja. Mutta ”(j)os vastaus joskus myönnettäisiin, sen pitäisi olla muutos ajattelussa, ei jotain asiantilaa koskeva väite.” (Heidegger 1969, 61.)

Mietiskelevän ajattelun – heikon tiedon mielessä – tavoitteena voidaan siis pitää ajattelun muuttamista. Sen edellytyksiä ovat kuunteleminen, kysyminen ja käsittäminen, mikä on vaativampaa kuin selitys (väite) tai jopa ymmärrys. Olemisen äänen kuunteleminen ei ole helppoa. Huono-osaisuuden kohtaaminen on kuin yrittäisi kuunnella hiljaisuutta pimeässä huoneessa. Vielä vaikeampaa voi olla yrittää ilmaista olemisen ääntä. Yritys ilmaista huono-osaisena olemisen ääntä voi tarkoittaa ”sanomattomuutta, vaikenemista, joka voi olla hyvin monisanaista ja jolla voi olla paljon sanottavaa mutta jonka täytyy peruuttaa kaikki sanomisensa sanattomuuden hyväksi tapahtumisen edessä, joka sulkemattomuudessaan ja sulkeutumattomuudessaan ylittää kaiken sanottavissa olevan.” (Pöggeler 1998, 163.) Huono-osaisuuden käsittäminen maailmassa-olemisen mielettömyytenä voi usein vaatia tällaista vaikenemista.

LÄHTEET

- Auster, Paul (2005 [1985]). Yksinäisyyden äärellä. Helsinki: Tammi.
- Deleuze, Gilles (2000 [1986]). Foucault (translated by Seán Hand; foreword by Paul Bové). Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- Heidegger, Martin (1969). Zur Sache des Denkens. Tübingen: Niemeyer.
- Heidegger, Martin (1979 [1959]). Gelassenheit. Tübingen: Neske.
- Heidegger, Martin (1990 [1954]). Vorträge und Aufsätze. Pfullingen: Neske.
- Heidegger, Martin (2001 [1953]). Olemisen ja aika. Tampere: Vastapaino.
- Kitler, Friedrich A. (1990 [1985]). Discourse Networks 1800/1900 (translated by Michael Metteer, with Chris Cullens). Stanford, California: Stanford University Press.
- Kuusi, Pekka (1963 [1961]). 60-luvun sosiaalipolitiikka. Porvoo ja Helsinki: WSOY.
- Kuvaja, Sini (2004). Millä mielellä muilla mailla? Kehitysyhteistyökumppani 4/2004.
- Marx, Karl (1974 [1867]). Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. 1 osa. Moskova: Edistys.
- Marx, Karl (1986 [1857–1858]). Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset (”Grundrisse”). 1 osa. Moskova: Edistys.
- Marx, Werner (1998). Ajattelu ja ajattelun asia. Teoksessa: Heidegger. Ristiriitojen filosofi (toimittanut Arto Haapala). Helsinki: Gaudeamus.
- Montesquieu (1955 [1721]). Persialaisia kirjeitä (Lettres Persanes). Hämeenlinna: Karisto.
- Nancy, Jean-Luc (1988 [1996]). Heideggerin ”Alkuperäinen etiikka”. Helsinki: Loki.

- Passinmäki, Pekka (2002). Kaupunki ja ihmisen kodittomuus. Tampere: niin & näin.
- Pickstock, Catherine (2000 [1998]). *After Writing. On the Liturgical Consummation of Philosophy*. Oxford: Blackwell.
- Platon (1999). Teokset. Ensimmäinen osa: Apologia; Kriton; Lakhes; Hippias (Lyhyempi dialogi); Ion; Euthyfron; Kharmides; Lysis; Protagoras (suomentaneet Marja Itkonen-Kaila, Marianna Tyni, Kaarle Hirvonen). Helsinki: Otava.
- Pöggeler, Otto (1998). Heideggerin olemisen topologia. Teoksessa: Heidegger. Ristiriitojen filosofi (toimittanut Arto Haapala). Helsinki: Gaudeamus.
- Raittila, Hannu (2004). Liikkumaton liikuttaja. Esseitä. Helsinki: WSOY.
- Thom, René (1980). Parabole e catastrofi. Intervista su matematica scienza e filosofia (a cura di Giulio Giorello e Simona Morini). Milano: Il Saggiatore.

KUN PAIKKA MENEETUTKIJAAN

TARJA PÖSÖ

Paikan päälle ja lähelle

Ei ole pitkäkään aikaa siitä, kun julkaistiin vuosittaisia toimintakertomuksia valtion koulukotien toiminnasta. Toimintakertomuksista sai selville, kuinka monta lasta ja nuorta oli vuoden aikana ollut valtion koulukodeissa, kuinka kauan he keskimäärin olivat niissä olleet ja kuinka monta laitosta oli ja minkä verran henkilökuntaa näissä laitoksissa oli. Toimintakertomukset dokumentoivat myös koulukotien toiminnan kehittämisspyrkimyksiä ja -käytäntöjä. Vaikka tuonkaltaisen tiedon tärkeyttä voi joku kritisoida, korostuu tiedon merkitys silloin, kun sitä ei ole vastaavalla tavalla saatavissa.

Toimintakertomuksia ei enää julkaista. Niiden lopettamisen jälkeen tieto- ja koulukotien toiminnasta voi jäljittää kahdelta suunnalta. Valtion koulukodit laativat tulossopimuksen ylläpitäjänsä, Stakesin, kanssa. Tulossopimuksista löytyy tietoja nuorista, sijoituksista, henkilökunnasta ja kehittämisen suunnista. Ne, jotka eivät tavoita laitoskohtaisia tulossopimuksia, voivat tyytyä lastensuojelutilaston tietoihin koulukoteihin sijoitettujen lasten ja nuorten lukumäärästä. Sieltä tiedot eivät löydy valmiina, vaan ne pitää pyytää erikseen tilaston pitäjältä. Silloinkin voi joutua hämmennyksiin siitä, mistä lukumäärät kertovat. Kun Manu Kitinoja (2005) vertasi tilaston lukumääriä koulukotien hänelle erikseen ilmoitamiin lukuihin, ero oli muutamissa kymmenissä. Kun puhuttiin vuoden aikana sijoitettuna olleista lapsista, ilmoitti lastensuojelutilasto tietyllä hetkellä sijoitettuna olleiden lukumäärän, koulukodit taas kertoivat vuoden aikana sijoitettuna olleiden lukumäärän. Tarvitaan koulukoti- tai laitoserityisyyksien ja tilaston tekemisen käytännön tuntijaa, jotta löytää oikeat luvut ja osaa tulkita ne osuvasti.

Koska virallista tietoa koulukodeista ja niiden nuorista ja henkilökunnasta on vaikea tavoittaa tai sen hankkimiseen tulee erityisesti ryhtyä, täytyy, jos tietoa niistä ja heistä pitää tärkeänä¹, mennä paikan päälle.

Paikan päälle meneminen on yksi sosiaalitutkimuksen peruspiirteistä. John Lofland (1971, 1–6) kuvaa metodikirjansa alussa sitä, että ihminen pyrkii tietämään paljon muista ihmisistä. Koska kasvotusten tapahtuva vuorovaikutus on keskeinen tapa oppia toisista, ei ole mahdollista oppia tuntemaan kuin varsin rajallinen määrä ihmisiä. Taide ja media ylittävät yksittäisen ihmisen rajoja muiden ihmisten tuntemaan oppimisessa, samaa tekee tutkimus. Sosiaalitutkimusta voi pitää niin ollen perustaltaan muiden ihmisten tuntemaan oppimisena. Se on ”kohtuullinen korvike” kasvotusten tuntemaan oppimiselle Loflandin mukaan. Ja koska Lofland edustaa laadullisen tutkimuksen ja etenkin etnografian painotuksia, hän kehottaa tutkijoita menemään paikan päälle, mahdollisimman lähelle niitä ihmisiä, jotka tutkija haluaa oppia tuntemaan. Ken Plummer (2001, 2) puolestaan virittää kriittiseksi humanismiksi nimeämäänsä otetta seuraavalla tavalla:

”Olen tavallaan puhumassa sen puolesta, että tutkimuksen tulee mennä lähelle ihmisiä, sen tulee tarkasti mutta mielikuvituksellisen rikkaasti kerätä niitä tapoja, joilla ihmiset ilmaisevat ymmärrystään ympärillä olevasta maailmasta, ehkä tarjota analyysia noista tavoista, esittää ne kiinnostavalla tavalla ja suhtautua itsekriittisesti niihin äärettömiin vaikeuksiin, joita tuo tehtävä tuo.”

Paikan päälle meneminen ja lähellä oleminen ovat tutkijalle ohjeita, joissa etäällä ja kaukana oleminen näyttäytyvät ongelmallisina asioina, toisin kuin niin usein toiveeksi asetetaan. Ne ovat myös ohjeita, jotka eivät kiellä omaa mahdottomuuttaan, kuten Plummer vihjaa edellä.

Tämän artikkelin taustalla on kokemus tutkimushankkeesta, jossa pyrittiin menemään paikan päälle koulukoteihin (Pösö 2004a). Kokemus oli siinä määrin ristiriitainen, että se pakottaa edelleen pohtimaan tutkijan tietämisen paikkaa ja oikeutusta. Väitän, että hämmentävä kokemukseni paikan päällä olemisesta ei ol-

¹ On monia syitä, miksi koulukoteja pitää tutkia. Suomalaisessa yhteiskunnassa koulukodeilla on lähes 200 vuoden mittainen institutionaalinen historia ja se tekee niistä tärkeitä, vaikka koulukodeissa olevien nuorten lukumäärä on nykyään muutamassa sadassa. Koulukoteja tutkimalla voi oppia muun muassa marginaalisten ilmiöiden hallinta- ja hoitoidologioista ja -käytännöistä, sosiaalisten suhteiden dynamiikasta rajatuissa olosuhteissa, sukupolvien ja -puolien sosiaalisiin järjestyksiin liittyvistä kysymyksistä puhumattakaan siitä, millaisia yksilöllisiä biografoita koulukodit kantavat mukanaan.

lut satunnainen vaan että siihen liittyi monia, yleensä huono-osaisten tai erilais-
ten ihmisten elämän ja inhimillisesti vaikeiden tilanteiden tutkimisen jännitteitä.
Samankaltaisia pohdintoja on esitetty monenlaisten otsikoiden alla. On puhut-
tu muun muassa tutkijan oikeudesta ja vallasta esittää tutkimuksen kohteena ole-
via ihmisiä sekä tutkimusetiikasta (Mauthner et al. 2002). Paikan päällä ja lähellä
oleminen ovat osapuolilleen ainutkertaisia ja siksi niistä täytyy kirjoittaa uudes-
taan ja uudestaan. Oleellista on, että paikan päälläkään ei ole oikotietä ”tietoon”.
Se, mikä tuntui olevan lähellä, voi kadota hetken kuluttua kauas. Katseet, aistit,
tunteet ja kosketukset sitovat läheltä eri tavoin kuin kaukaa. Puhettakaan ei voi
säädellä ja lukea vain paperilta, vaan on kohdattava se ihminen, joka puhuu. Hil-
jaisuus tai sanattomuus kuuluu läheltä eri tavoin kuin kaukaa. Tutkija ei siis vain
mene paikan päälle vaan paikka menee tutkijaan.

Vaaroja paikan päällä?

Jos tutkija menee paikan päälle varustettuna tarkalla teoreettisella tai metodisella
välineistöllä, voi tutkimus olla helpommin hallittavissa kuin tilanteessa, jossa tut-
kijan etukäteisskeemoitus on avointa ja laajaa. Itselläni oli pyrkimys tutkia kou-
lukodissa asumisen kokemusta kahden yleisen käsitteen kautta, elämänvaiheen
ja tilan. Ajatukseni oli, että koulukoti on tila, joka mahdollistaa jotakin ja sul-
kee pois jotakin, ja että minun tehtävänäni oli kuulla nuorten kokemuksia tuos-
ta. Ja että tila asettuu yksilöiden elämänhistoriaan, toisin sanoen se saa merkityk-
siään suhteessa entiseen ja tulevaan. Sen sijaan, että olisin lähestynyt koulukotia
interventiona johonkin poikkeavaan, epätoivottavaan tai ongelmalliseen ja siel-
lä asuvia nuoria lastensuojelunurina, syrjäytyneinä, poikkeavina tai sairaina, py-
rin laajaan ja avoimeen ohjaavaan käsitteistöön. Metodisesti sitouduin sellaiseen
etnografiseen keskusteluun, jossa tutkimustiedon nähdään syntyvän tutkijan ja
tutkimuksen kohteena olevien yksilöiden ja yhteisöjen vuorovaikutuksessa, jos-
sa tutkija eri keinoin pyrkii ymmärtämään tutkimaansa asiaa. Etnografia on pait-
si tiedonmuodostusta myös läsnäolon ja esittämisen tapa. Sen lisäksi, että vie-
tin aikaa kahdessa koulukodissa, haastattelin siellä asuvia nuoria ja keskustelin
heidän kanssaan heidän tätä käyttöä varten ottamistaan valokuvista. Lisäksi luin
asiakirjoja ja osallistuin ryhmähaastatteluiden tekemiseen, jolloin keskusteltiin
väkivallan sisällöstä (Honkatukia et al. 2004). Tuo käsitteellisen ja metodisen lä-
hestymistavan avoimuus ei antanut paljoakaan välineitä suojautua siltä tiedon,

kokemusten, tuokioiden, aistien ja jännitteiden tulvalta, jota koulukodissa oleminen tuotti. Jos pyrkimys oli ymmärtää koulukodissa asumisen merkityksiä, ei ollut oikeutta sulkea pois montakaan eteen tulevaa asiaa. Siksi tietämisen kohteeksi tuli paljon ennakoimatonta.

Vaikka olen valmis puolustamaan tekemiäni ratkaisuja, erittelen tässä yhteydessä niitä vaarojen näkökulmasta. Paikan päälle ja lähelle meneminen voivat sisältää tutkimusta tai tutkijaa uhkaavia tilanteita tai asioita. Geraldine Lee-Treweek ja Stephanie Linkogle (2000) erittelevät neljä erilaista vaaraa. Kaikki liittyvät nimenomaan kenttätööhön.

Fyysinen vaara on mahdollista monenlaisissa paikoissa. Heli Vaarasan (2002) tutkimus kaaharipoikien elämäntavasta lienee yksi hyvä esimerkki tutkimuksesta, jossa fyysinen vaara on ollut jatkuvasti läsnä. Se on osa tutkittavaa ilmiötä ja tutkija ei voinut täysin jättäytyä sen ulkopuolelle. Siksi tutkija istui poikien kyydissä, vaikka autojen vauhti ylitti reippaasti turvallisenä pidetyn rajan. Satu Ranta-Tyrkkö (2003) raportoi monista fyysistä vaivoista ja sairauksista, joita hän koki tehdessään kenttätöitä Intiassa. Tapaturmariskejäkään ei ollut luontevaa ehkäistä ennalta, koska esimerkiksi kypärän käyttö mopolla ajaessa ei ollut länsimaiselle tutkijalle sopivaa. Itse muistan sen aamun, jona tulin laitokseen sen jälkeen, kun yöllä oli sammutettu ilmastointikanaviin sytytetty tulipalo. Tulipalo oli vielä aistittavissa niin ihmisissä ja rakennuksessa kuin hengitettävässä ilmassa. Se oli vihaus (kytevästä) fyysisestä vaarasta. Fyysinen vaara on kuitenkin se vaaran laji, joka askarruttaa minua vähiten.

Emotionaalista vaaraa on toistaiseksi käsitelty melko vähän tutkimuskirjallisuudessa. Sillä Lee-Treweek ja Linkogle (2000) tarkoittavat vakavaa uhkaa tutkijan emotionaaliselle tasapainolle ja minä-käsitykselle. Se ajankohtaistuu erityisesti sellaisissa laadullisen tutkimuksen tilanteissa, joissa ollaan tekemisissä ihmisten vaikeiden elämäntilanteiden ja -kohtaloitten kanssa. Tuollaisina tilanteina Lee-Treweek ja Linkogle esittelevät omassa tutkimuksessaan vakavasti sairaiden tutkimusta. Tutkija kuormittuu itse aiheella ja siitä vuorovaikutustyöstä, jota hän joutuu tekemään tutkimuksensa kohteena olevien kanssa. Tutkija asettuu myös itse katseiden ja analyysien kohteeksi, eikä se ole aina helppoa. Asunnottomia tutkinut Riitta Granfelt (2004) kuvaa tuota asiaa useassa yhteydessä analysoimalla sitä, millaisia kuvauksia hänen tutkimansa ihmiset sanoivat ääneen hänestä haastattelutilanteissa. Tutkija ei selvästikään ole vain tutkija haastatteluteemoineen

vaan myös nainen, joka kehollisuutensa ja paikalla olemisensa pohjalta loi vaikutelmia, joita tutkimussuhteessa tunnusteltiin, muutettiin tai vahvistettiin. Tutkijan on otettava se tieto vastaan analysoiden sitä tiedonmuodostuksen kannalta, ja kyllä moni meistä pohtii sitä tietoa myös ”itsen” kannalta monenkirjavissa tunnetiloissa.

Emotionaalisesti kuormittavia aiheita on useita; ehkä kaikki huono-osaisuuteen, erilaisuuteen tai syrjäytymiseen liittyvä tutkimus onkin sellaista? Palaan tähän tarkemmin seuraavassa luvussa siksikin, että koulukodissa tekemässäni työssä emotionaaliset kysymykset tulivat niin vahvoiksi, että päädyin puhumaan sen puolesta, että emotionaalisuus voi olla osa kriittisen tietämisen tapaa. Ongelman tuo väite ei ole.

Ettinen vaara on mahdollinen, kun tutkimuksessa yleisesti noudatettavien eettisten periaatteiden toteutuminen vaikeutuu tai vaarantuu tavalla tai toisella. Tutkittavien informointi, tietoon perustuva, vapaaehtoinen osallistuminen, luottamuksellisuus ja harmin tuottamattomuus, nuo tavanomaiset tutkimuseettiset kriteerit, eivät aina toteudu tai niiden toteutumisesta ei voi olla varma. Esimerkiksi laitoksessa on kyseenalaista, missä määrin tutkimukseen osallistuminen on puhtaasti vapaaehtoista. Tutkimuksen osallistumiseen kietoutuu helpolla odotuksia tai painostuksia toisten taholta, tai tutkimus tarjoaa kaivattua vaihtelua laitospelämän ennakoitavissa olevaan rytmiin (Honkatukia et al. 2003). Yhtä lailla tutkija voi joutua tilanteeseen, jossa hän joutuu hienovaraisesti painostamaan tutkimukseen osallistumiseen saadakseen tutkimuksensa tehdyksi. Tai hän joutuu julkistaessaan raportin tilanteeseen, jossa on todennäköistä, että tutkimuksen kohteena olevat joutuvat kärsimään tutkimuksen tuloksista, jos ei muuten niin julkisen tirkistelyn ja päivittelyn kohteena.

Rosalind Edwards ja Melanie Mauthner (2002) soveltavat hoivatutkimuksesta tuttua jaottelu hoivan ja oikeuksien erilaisiin eettisiin periaatteisiin, tutkimusetiikkaan. He näkevät, että tutkimuksen eettisiä kysymyksiä on mahdollista tarkastella joko hoiva- tai oikeuseettisesti. Käytetyt käsitteet ovat ongelmallisia, mutta tärkeitä onkin niiden sisältö tässä yhteydessä. Kun painotetaan hoivasi-
tutunutta tutkimusetiikkaa, keskeistä ovat sellaiset asiat, kuin tutkimuksen toimijoiden näkeminen suhteissaan, toiminta tutkimuskontekstin edellyttämällä, moraalisesti sopivalla tavalla, erilaisten riippuvuuksien ja sidonnaisuuksien tunnistaminen tutkimusasetelmien pohjavireenä, henkilökohtaisten kontaktien moraalinen tärkeys, suhteiden ylläpidon välttämättömyys ja keskinäisen vastuun ja

velvollisuuden korostaminen. Oikeussitoutuneessa tutkimusetiikassa lähdetään toisenlaisista lähtökohdista: tutkimuksen toimijat nähdään itsenäisinä, tutkimuksen kontekstit määritellään muodollisina, tutkimuseettisten periaatteiden ja arvojen julkilausumista korostetaan, samoin korostetaan oikeuksia, tasa-arvoa ja riippumattomuutta. Silloin tutkimuseettisiä periaatteita tarvitaan nimenomaan yksilöiden oikeuksien suojelemiseksi.

Kummassakin näkemyksessä on ongelmakohtia. Hoivasitoutuneella tutkimusetiikalla on vaarana korostaa suhteita niin paljon, että yksilöiden autonomia sivuutetaan ja siitä seuraa toimijoiden samanlaisuuksien ja riippuvuuksien ylikorostuminen. Oikeussitoutunut tutkimusetiikka taas voi korostaa liiaksi kontekstien ja toimijoiden autonomiaa ja siten sivuuttaa niiden sosiaaliset ja persoonalliset erityisyydet. Kaikkea ei voi myöskään pukea säännöiksi ja periaatteiksi, eivätkä ne voi ohjata kaikkea tutkimuksen tekemistä vaihtelevissa ja vaativissa tilanteissa (Edwards & Mauthner 2002). Riski on myös se, että kaikkea tutkimuksellista tekemistä tarkastellaan eettisinä kysymyksinä.

Edwardsin ja Mauthnerin jaottelu osuu mielestäni hyvin vaikeiden tilanteiden tutkimiseen, koska se osoittaa, kuinka monitulkintaisia eettiset säännöt ovat ja kuinka ne loppujen lopuksi ratkaistaan aina tutkimuskohtaisesti. Siitä huolimatta minun on ollut vaikeaa myöntää, että se, mitä koulukodeissa paikan päällä tein, on eettisesti arveluttavaa. Yhtä lailla se on saattanut olla eettisesti välttämättömyyksiä. Siksi puhuisin tutkimuseettisestä dilemmasta vaikeiden tilanteiden tutkimisessa: tutkija tekee yhtä aikaa hyviä ja huonoja ratkaisuja (Pösö 2004b; Honkatukia et al. 2003). Eettisen vaaran elementti on silloin aina läsnä.

Viimeisenä vaaran tyyppinä Lee-Treweek ja Linkogle (2000) mainitsevat *ammattillisen vaaran*. Tutkimuksen kentällä on erilaisia arvostuksia: tietynlaiset aiheet ja lähestymistavat ovat arvostettuja, toiset eivät. Paikan päälle ja lähelle menevä tutkimus, etenkin jos kohteena ovat niin sanotut erityisryhmät, ei helpolla saa paikkaansa arvostettujen tutkimusten kentässä etenköön silloin, jos tutkija liian lähelle mennessään kyseenalaistaa tavanomaisen tutkimuksenteon käytännöt. Tutkimus, jonka empiirinenkin työ vie pitkään ja tulokset ovat ”vain” kuvailevia ja niitäkin pystyy aidoimmin kirjoittamaan vain suomeksi, kääntyy harvoin tutkijan ansioksi. Tutkimus voi siis vaarantaa tutkijan ammatillista asemaa tiedeyhteisössä.

Väitän, että ammatillisessa mielessä on kuitenkin vaikeinta se, jos käy niin, että paikan päällä olo muuttaa tutkijan käsityksiä niistä välineistä ja mahdoli-

suuksista, joita tutkimuksella on käytössään. Ainakin minulle kävi niin. Kun lähellä näkyi niin paljon hiljaista, surullista ja julmaa, katosi suuri osa käsitteellisistä ja metodisista välineistäni. Sen jälkeen on tarve katsoa välineitään toisin niin, että ne antavat riittävästi tilaa paikan päällä olemiselle. Tässä ei liene mitään erityistä, mutta henkilökohtaisena ammatillisena kokemuksena se on merkittävä. Esimerkiksi Susanne Ådahl (2004) kuvaa hienosti tutkimusta, jossa pyrkimyksenä oli tutkia maanviljelijöiden tilannetta suomalaisen maatalouden rakennemuutoksessa. Viljelijöiden haastattelujen tekemiseen liittyi vahva paikan päällä oleminen. Siellä oltuaan tutkija päätyy pohtimaan, miten kärsimys näkyy maisemassa. Osallistumalla ja toimimalla näkeminen muuttaa katsetta ja yllättäviäkin asioita alkaa ”näkyä” – kärsimys näyttää olemuksensa maisemassakin.

Metodilla on valtaa, kirjoittaa Suvi Ronkainen (2002) ja täsmentää, että ”metodit tietynlaistavat ja tässä mielessä myös näkökulmaistavat tietoa”. Oleellista on hänen mukaansa kysyä, millä alueilla ja minkälaisin seurauksin tieto on pätevää ja kenelle. Ronkainen esittää, että tieteelliseltä metodilta voi vaatia tietämisestä tietämistä, toisin sanoen reflektiota siitä, mitä tietää ja millä kriteereillä tietää sen, mitä tiedoksi kutsuu. Paikan päällä tuota pohdintaa joutuu pakosta käymään niin metodin, käsitteiden kuin koko tutkimussuhteen osalta. Vaarat alkavatkin silloin näyttää tutkimuksen kannalta hyödyllisiltä, sillä ne pakottavat pohtimaan tietämisen tietämistä. Helpoksi ne eivät tutkimusta kuitenkaan tee.

Tunteet tulkina ja taakkana

Sen jälkeen, kun tutkimusraportti nuorten kokemuksista koulukodissa asumisesta julkaistiin, olen nähnyt sitä esitellyn sosiaalialan ammattilaislehdissä, ja muutama sanomalehtiesittelykin on osunut kohdalle. Lähes jokainen niistä lähtee esittelysään liikkeelle siitä, että tutkimuksen alussa tutkija – siis minä – kertoo itkeneensä tutkimusta tehdessään.

Tutkijan itkulla on selvästi jokin erityinen informaatioarvo. Niissä tieteellisissä ja muissa keskusteluissa, joissa olen ollut puhumassa tutkimuksesta, olen saanut kuulla muutamia kertoa toiveen siitä, että tutkimusprosessin aikana itkua, jonka raportissa taidan mainita kaksi kertaa, olisi pitänyt yrittää hallita ja että minun olisi siksi pitänyt hakeutua joko työnohjaukseen tai peräti terapiaan. Voimakkaan tunteen pelättiin ohjaavan tutkimusta ja tulkintaa liiaksi. Juuri näin minäkin olen oppinut ajattelemaan, mutta silti toimin toisin.

On ollut tavanomaista erottaa tunteet siitä sosiaalisesta elämästä, jota sosiaalitutkimuksessa tutkitaan (Bendelow & Williams 1998). Lee-Treweek ja Linkogle (2000, 14) paikantavat tunteisiin liittyvän metodisen keskustelun vahvistumisen symbolisen interaktionismin ja etnografisen tutkimuksen laajentumiseen. Etenkin etnografiassa on yhä useammin keskusteltu kenttätyöstä tutkijan ja hänen tunteidensa ja identiteettinsä näkökulmasta (ks. esim. Coffey 1999). Tunteet ovat kuitenkin olleet pääsääntöisesti mainintoja tutkijan tai tutkittavien tunteista osioissa, joissa kuvataan aineiston hankkimista ja kentälle menoa. Niiden paikka on ollut olla syrjässä tutkimuksen päätekstistä.

Toisenlainen paikka tunteille asettuu tutkimuksissa, joissa tutkijan tunteet otetaan tutkimusaineistona ja tutkimussuhteen oleellisena elementtinä. Tunnetyöstä puhutaan tietoa tuottavana elementtinä. Tunteiden katsotaan elävän valettujen metodologioiden kentässä, eivätkä ne silloin ole irrallisia ”mitä tahansa tunteita” (Young & Lee 1996, 97).

Jos tunteiden ajatellaan kertovan jostakin oleellisesta paikan päällä ja lähellä olemisesta, pitääkö niitä ”käsitellä pois” esimerkiksi työnohjauksessa? Eikö se tarkoita, että samalla ravistellaan tai siistitään pois tai jopa menetetään se oleellinen? Pidän tärkeänä esimerkkinä Matti Kaivosojan psykiatrian väitöskirjaa vastentahtoisista toimenpiteistä (1996). Siinä hän haastatteli vastentahtoisien toimenpiteiden kohteina olleita nuoria ja piti kokemusta siinä määrin emotionaalisesti kuormittavana, että hän pyrki käsittelemään tunteitaan (pois) työnohjauksessa. Ajatus oli, että kuormittavat tunteet haittasivat tutkimustyötä ja tulkintaa, ja siksi etäisyys niihin tuki perustellumpaa tutkimuksen tekemistä. Oma ratkaisuni oli toinen: tunteet olivat läsnä vielä silloin, kun luin, järjestelin uudelleen ja tulkitoin sitä tutkimusaineistoa, joka oli kirjautunut muistiinpanoiksi tai valokuviksi. Se, että joidenkin haastatteluiden lukeminen kerta toisensa jälkeen sai kyyneleet silmiini, oli ilman muuta kuormittavaa, mutta samalla ne olivat toistuva muistutus siitä, että kerrottu oli jossakin määrin kohtuutonta, surullista tai julmaa. Ja muistutus siitä, että muistiinpanot eivät olleet vain tekstuaalista maailmaa vaan elivät suhteessa konkreettisten, elävien – pahoinpideltyjen, toistuvasti hylättyjen ja väärinkäytettyjen – ihmisten kertomaan ja sen kuulemiseen.

Jos suru ja huoli ovat keskeisiä tunteita paikalla ja läsnä koulukodissa, voi aiheellisesti kysyä, miksi juuri ne tunteet. Suru ja huoli ovat hyväksyttäviä tunteita. Lastensuojelun tutkijana on moraalisesti helppoa kertoa surusta ja huolesta, koska siinä yhteydessä on luontevaa puhua hyväksikäytetyistä, pahoinpidellyistä ja väärinkäytetyistä lapsista ja nuorista: sitä odotetaan, se tuntuu oikealta ja siihen

aikalaiskeskustelukin tukeutuu. Nuo tunteet voivat kertoa jotakin oleellista tutkittavista asioista ja ihmisistä, kuten edellä olen esittänyt, mutta ne voivat myös merkitä sokeutta, rajoittumista tai sivuuttamista. Ne saattavat heijastua esimerkiksi sukupolvien ja elämäntapojen eroista ja havainnollistaa enemmänkin niitä kuin nuorten koulukodissa asumisen kokemuksia sinänsä.

Kenttätyössä joillakin tunteilla on taipumusta olla hyväksyttävämpiä kuin toiset (Young & Lee 1996). Harva tutkija arvaa kuvata esimerkiksi inhoaan, joka kuitenkin on todennäköisesti läsnä monissa tutkimuksissa ja tutkimussuhteissa. Vaikeiden elämäntilanteiden tutkimisessa on taatusti hetkiä, jotka ovat vastenmielisiä, pelottavia tai tyystin luotaantyyöntäviä. Mutta kuka onkaan kertonut tutkimusraportissaan sellaisia kohdanneensa?

Koulukoti ei elä vain surussa ja huolella. Koulukoti tilana ja elämänvaiheena on ilon, riemun, jännityksen, kiinnittymisen, turvallisuuden ja rakastumisen hetkiä ja tunteita. Niistäkin voi vielä kirjoittaa, mutta miten tulee suhtautua niihin tunteisiin, jotka rikkovat perustavasti myönteistä kuvaa nuorista? Yksi esimerkki voisi olla se mielihyvää, joka ”pahan” tekemisen kertomisessa elää. Raukea onni, kun nuori puhuu kannabiksesta? Syvä rentous, kun hän kertoo karkumatkasta tai auton varastamisesta ja sillä ajamisesta? Tappelusta heijastuvat jännityksen kiihko ja voiton mielihyvää? Konventioita rikkoo myös se, jos tutkija ei suhtaudu senkaltaisiin asioihin niitä kielteisiksi alleviivaten ja selittäen.

Olin kerran mukana episodissa, jossa nähtävästi oli kyse yhdenlaisesta karnevaalista. Ensivaikutelmani oli kuitenkin aivan toinen. Episodi alkoi osaltani varhain yhtenä arkaaamuna, jolloin söin aamupalaa koulukodin ruokalassa yksin. Tavallisesti seurani oli ainakin kaksi, kolme poikaa. Lopulta näkyi yksi työntehtäjä, joka pyysi minua katsomaan edellisen yön jälkiä. Ne kuulemma selittäisivät hiljaista tunnelmaa. Menin ohjatusti yhden osaston ovelle – lasiovelle, enkä ollut uskoa näkemääni. Osaston oleskelutila on täydellisesti töhritty kaiken roskaamisen ja tuolien ja sohvien kaatamisen lisäksi. Joka puolella oli mustia kasoja. Kesti aikansa, ennen kuin ymmärsin, että mustat kasat olivat suodatinpusseista kerättyjä kahvinporoja. Sotku oli senkaltainen, että oma välitön reaktioni oli hämmennyksen lisäksi pahoinvointi.

Päivää leimasi tuon sotkun prosessointi. Henkilökunta oli järkyttynyttä, jotkut olivat vihaisiakin, nuoret vaisuja. Asia oli siinä määrin yllättävä ja hankala, että siitä oli selvästi vaikea puhua. Päivän mittaan selvisi, ketkä olivat saaneet aikaan sotkun. Selitysversionakin alkoi kiertyä. Vahvimmaksi selitysversiona tuli asettuvan se, että tekijöinä toimineet pojat olivat toivoneet huomiota itselleen

ja siirtämistä osastolta hetkeksi laitoksen eristyshuoneeseen. Sen taustalla taas kuulosti olleen pyrkimys vapauttaa eristyshuoneessa jo ollut poika, jolla olisi ollut asioita hoidettavana jonkun muun kanssa.

En koskaan päässyt kuulemaan poikien omaa selitystä tapahtuneelle. Illalla pojat oli jo päästetty aresteistaan siivoamaan osastotilaa. Satuain silloin kulkemaan osaston ohi. Siellä musiikki soi täysillä, pojat pelleilivät rättiensä ja harjojensa kanssa – ja siellä näytti olevan mukavaa! Myös ne poikien viestit lasioven läpi – jota en siis voinut avata, koska se oli lukossa – välittivät kuvaa siitä, että nyt oli hauskaa. Huolimatta lukituista ovista ja ikkunoista sisällä loisti mielestäni vapaus.

Mukavaa? Hauskaa? Vapaata? Ilkivallan jälkeen?

John Muncie (2004, 195–201) kuvaa kulttuurista kriminologiaa tutkimussuuntauksena, joka ottaa vakavasti pahan tekemisen nautinnollisen puolen. Silloin puhutaan jännityksen ja vapauden tunteesta, hauskuudesta ja sovinnaiten rajojen karnevalistisesta rikkomisesta pahan tekemisessä. Mutta hauskuuden ja nautinnollisuuden puolia on arveluttavaa tuoda esiin. Silloin asettaa itsensä kyseenalaiseksi ja kuva nuorista voi kääntyä heitä vastaan. Ja ainahan voi ajatella, että tuo edellä kuvattu oli loppujen lopuksi vain pieni episodi.

Laitoselämä on kuitenkin täynnä episodeja. Kaikki niistä eivät tule merkitykselliseksi tutkimuksessa. Jos käsitteet ja metodit rajaavat tutkimusta, niin tekee myös tutkijan ja tutkimuskohteen välinen vuorovaikutus. Oletan, että vaikeissa ja sensitiivisissä aiheissa rajausta ja valikointia tapahtuu paljon. Kaikkea ei uskalla edes myöntää nähneensä, kuulleensa tai aistineensa, koska se voi olla epäsuotavaa ja -sopivaa. Enhän minäkään ole arvannut kertoa, että tunsin kaipuuta lasioven sille puolelle, jossa pojat pitivät hauskaa siivotessaan. On vaikea löytää kertomisen tapaa, johon sisältyy tunteina sekä suru ja huoli että kaipuu vapautteen ja normivastustukseen (ja monia muita tunteita). Helpoiten näkyville ja julkiseksi tulee se, mikä paikan päällä on hallitsevaa ja mikä on suotavaa ja vähiten uhkaavaa vallitseville asetelmille – esimerkiksi sukupolvien välillä – ja tietämisen sisällöille. Siksi toisin tietäminen paikan päällä ei ole vapaa odotuksiin ja normeihin sopeutumuksesta tai niiden vastustamisesta sopivalla tavalla.

Sanoiksi siirtämisen vaikeus

Paikalla ja lähellähän ei vain puhuta vaan siellä tehdään sellaista, mikä kuuluu sannattomina ääninä (huutona, huokauksina, itkuna, nauruna), tuoksuu, haisee tai muuttaa fyysistä ympäristöä (rikkoo ikkunoita, repii papereita, tarjoaa ruokaa) tai vain näkyy (pohjattoman vakavina silminä, kyyneleinä, innokkaana odottamisena). Tutkimuksen on tapana kääntää nämä kielellisiksi huomioiksi silloinkin, kun tutkijalla on lupa ja mahdollisuus nähdä ja kokea ne. Joskus siirtäminen sanoiksi on vaikeaa. Miten voi kuvata ilmassa olevaa sähköä, joka edeltää väkivaltaista yhteenottoa? Tai miten kuvata silmiä, jotka katsovat pohjattoman vakavina? Tai hellyyttä ja kunnioitusta, joka näkyy kahden ihmisen välillä? Tai sitä onnellista raukeutta kannabiksesta puhuttaessa? Sanoiksi siirtämisen vaikeus koskettaa tutkijaa silloin, kun hän on kirjoittamassa raporttiaan, mutta laajemmin se koskee tutkimusta ylipäänsä. Mitä kaikkea paikan päällä olevat voivat tuoda ilmi, mistä voi vain vihjaista, mistä kaikesta voi puhua?

Nonkommunikaatiolla viitataan siihen, että joissakin olosuhteissa jokin viesti jää kommunikoitumatta. Kari Mikko Vesala kirjoittajakollegoineen (Vesala et al. 2002, 21) esittää kiteytyksen Gregory Batesonin ”Angels Fear: An Investigation into the Nature and Meaning of the Sacred” -teoksesta (1987); nimi viittaa englanninkieliseen sanontaan, että on olemassa alueita, joille enkelitkin pelkäävät astua.

”Usein on niin, että henkilö A ei kerro henkilö B:lle jotain tiettyä totuutta, koska hän ei halua vahingoittaa tätä tai itseään. Me suojelemme omia ja toistemme tunteita, ja saatamme joskus olla viisaita niin tehdessämme. On toki ihmisiä, jotka näkevät suorastaan velvollisuutenaan kommunikoida tietoa, joka satuttaa. Joskus heilläkin on viisautta puolellaan. Tavoitteeni ei ole näiden tapausten arvioiminen. Huomautan kuitenkin, että nämä ihmiset ryntäävät alueille, jonne enkelit pelkäävät astua.”

Nonkommunikaatio voi olla vallankäytön väline mutta voi yhtä lailla toimia suojeelijana (Vesala et al. 2002). Salaisuudet – nonkommunikaation yksi muoto – toimivat vahvasti luottamuksen ylläpidon välineinä. Siksi nonkommunikaatiolla voi ajatella olevan laajasti sosiaalista todellisuutta rakentava ja ylläpitävä luonne (mt., 29). Sillä on myös selviä moraalisia ja poliittisia tehtäviä (Cohen 2001).

Kirjoittaessaan paikalla ja lähellä olemisesta tutkija käy rajankäyntiä koetun sanoittamisesta ja salaisuuksien kertomisesta. Kirjoittaminen on selvästi myös ta-

sapainottelua nonkommunikaation kanssa: vaikeista aiheista ei voi kertoa kaikkea. Kirjoittamisella on se pelottava piirre, että se ikään kuin naulaa paikalla ja lähellä olemisen todeksi. Joskus kirjoittaminen yksinkertaistaa moninaisuutta liian. Siksi tavanomaisesta tutkimuskirjoittamisesta poikkeavat muodot houkuttavat.

Yksi tuollainen esimerkki on Mikko A. Salon runoteos ”Loppukesästä hän jo juoksi” (2000a), joka dokumentoi vakavasti sairaiden lasten vanhempien kanssa tehtyjä haastatteluja. Muuta muotoa kertoa tutkimushaastattelusta niiden ominaislaatu kunnioittaen ei löytynyt, vaikka kokenut tutkija etsi sitä muotoa monia vuosia (Salo 2000b). Vanhempien haastattelukuvaukset kerrotaan runoina, lyhyinä episodeina lapsen sairauden epäilyn, tunnistamisen, hoidon, selviytymisen tai luopumisen vaiheista. Runoteos tuo konkreettisesti näkyviin tutkittavan asian vaikeuden ja tekee ymmärrettäväksi tutkijan kirjoittamisen vaikeudet. Mutta vaikeudet jatkuvat. Silva Tedre (2001) kertoo kirja-arviossaan, että hänen oli vaikea lukea teosta. Hän luki kirjasta muutaman sivun, lopetti ja pani kirjan hyllyyn. Hänen näkemyksensä mukaan runomuoto toi kertomukset lähelle, jopa niin lähelle, että lukija joutuu etäännyttämään itsensä kertomuksista panemalla kirjan pois. Toinen vaihtoehto olisi ollut se, että tutkija olisi tehnyt etäännyttämisen lukijan puolesta kertomalla esimerkiksi käsitteellisin välinein sen, mitä runoissa nyt kerrottiin arkisin sanoin.

Silva Tedre kertoo olleensa empaattinen lukija, joka samastui kirjan kertojiin, koki voimakkaita tunteita eikä kritisoinut sitä, että tutkija ei selittänyt. Kuvaus kertoo sellaisesta lukemisesta, jossa tutkijalle annetaan lupa olla neuvoton selittämisessä ja tulkitsemisessä. Tedre tosin kertoo kaivanneensa kirjoittajalta kuvausta siitä, miten runojen sisällöt olivat syntyneet ja valikoituneet haastattelukerronnan suuresta määrästä, mutta se on eri asia kuin tutkijaselitysten peräänkuuluttaminen. Vaikeiden sosiaalisten ongelmien ja elämäntilanteiden tutkimuksessa on tuollaiselle empatialle nykyään yhä harvemmin tilaa. Kaivataan tarkkoja tuloksia, tutkijan selityksiä ja tarkkoja toimenpide-ehdotuksia ongelmien poistamiseksi. Lasten ja nuorten laitostutkimuksen alueella ei ole epätavanomaista aloittaa tutkimusraportti toteamalla, että laitosten toiminta perustuu edelleenkin uskomuksiin ja ideologioihin tutkimustiedon sijaan ja että tutkimustiedon ohjaavuutta laitostoiminnassa tulee lisätä. Esimerkiksi Tore Andreassen (2004) puolustaa näkemystä, jonka mukaan on mahdollista luoda sellainen lasten ja nuorten laitos, joka perustuu tutkimustuloksiin ja joka on siksi tehokas tuottamaan hyviä tuloksia. Hänen mukaansa kaikkea tarvittavaa tietoa tehokkaan laitoksen

luomiseksi ei ole vielä olemassa, mutta sitä on siinä määrin riittävästi, että tuollaisen laitoksen kehittämisen voi aloittaa. Andreassen on kiinnostunut koulukodin kaltaisista laitoksista ja esittää niille mallin, joka perustuu muun muassa kriminogeenisten riskien tunnistamiseen, monitorointiin, kognitiivisten metodien käyttöön nuorten käyttäytymisen, erityisesti väkivallan ohjailussa, ja henkilökunnan kompetenssien lisäämiseen.

Andreassen perustaa mallinsa systemaattiseen aihealueen tutkimustulosten läpikäyntiin. Tutkimuksista on siivilöity olennaisena pidetty tieto. Se on tehokas tapa siirtää epävarmuuksia sivuun; keskustelukumppanina ovat tieteelliset tekstit, niiden otoskoot, menetelmät, käsitteet, tulokset ja hajonnat. Paikan päällä ja lähellä sen sijaan joutuu kamppailemaan koko ajan siitä, ymmärtääkö sen, mikä on siellä olennaista. Vieläkin, kohta yli vuosi tutkimusraportin kirjoittamisen jälkeen, käyn joskus itseni kanssa keskusteluja siitä, mitä siellä paikan päällä tapahtui. Vaikka ei ole paikan päällä, on mahdollista tulkita ja yhä uudelleen tulkita sitä, mitä siellä oli. ”Paikka” elää muistoina ja erilaisiksi dokumenteiksi taltioituneina aineistoina. Kerron seuraavassa yhden esimerkin.

Tutkimuksessani olen tukeutunut valokuvien tulkinnassa niihin keskusteluihin, joita kävin nuorten kanssa heidän ottamistaan valokuvista. Olinhan pyytänyt heitä ottamaan valokuvia siitä, mikä koulukodissa oli tärkeää. Valokuvien valmistuttua istuimme uudestaan alas puhumaan siitä, miksi ottajan mukaan kyseiset valokuvat kertoivat jostakin tärkeästä koulukodista. En siis yrittänyt juuri lainkaan tulkita valokuvia kuvina. Valokuvat olivat tärkeitä, sillä ne toivat joitakin tärkeitä asioita sanoiksi ensimmäisiä kertoja. Sellainen oli esimerkiksi yksinäisyys.

Yksi valokuva on sittemmin osoittanut, kuinka vaihtuvia paikalla olemisen tulkinnat voivat olla. Valokuvassa kaksi poikaa on konttausasennossa toistensa päällä. Kuvassa oli selvä seksuaalinen viesti. Kävi kuitenkin niin, että kuvan ottaja ”ei löytynyt”. Kun puhuimme valokuvista, oli kuva ikään kuin yllätys: kuka tämän on ottanut? Muuutama muu samanlainen, ”ilman valokuvaajaa otettu” kuva oli samoissa filmirullissa. Se, mitä olin puhunut poikien kanssa aiemmin, sai minut silloin ajattelemaan kuvia karnevalistisina kuvina, joiden tehtävänä oli kokeilla tutkijan reaktioita. En miettinyt valokuvaa erityisemmin enkä epäillyt tulkintaani, ennen kuin toisessa keskusteluyhteydessä esitetty tutkijakollegan kysymys pysäytti minut. Hän ei nähnyt kuvaa, mutta hän kysyi, mistä tiedän, että se oli karnevalistinen tai hassutteleva kuva eikä esimerkiksi isompien poikien pakkottamiseen perustuva kuva.

Tuon kysymyksen jälkeen tapani katsoa kuvaa muuttui. Aikaisemmin näin laitoksen nuorimpien poikien kasvojen nauravan ja siksi ajattelin, että tämä kuva kuului siihen sarjaan poikien ottamia kuvia, joissa pelleiltiin mitä erilaisimmin tavoin. Tuon esitetyn kysymyksen jälkeen en nähnyt enää naurua poikien kasvoilla. Eivätkö nuo 12–13-vuotiaat pojat itse asiassa irvistäneet? Kuka se kolmas, kuvaa ottava poika olikaan? Tai oliko heitä ryhmä? Mitä tuossa tapahtui? Olinko valokuvan kautta todistamassa pakottamista ja nöyryyttämistä?

Jos on ollut niin, että pojat on pakotettu tuohon kuvaan ja nauru onkin irvistystä, olen tutkimusraporttia kirjoittaessani sivuuttanut perustavan merkittävästi joitakin tulkinnallisia kehyksiä. Poikien keskinäinen seksuaalinen koettelu, kiistely, pakottaminen tai väkivalta ei ole aineistoni aiheita. Vihjauksia olin tunnistanut, joissakin kohdissa olin pohtinutkin seksuaalisen väkivallan salaisuusluonnetta ja siihen liittyvää hiljaisuutta, mutta tulkinnallista kehystä siitä ei tullut paikan päällä ollessa. Onhan toki niin, että laitospelämä on niin moninaista, että yksi tutkija suppeahkossa tutkimushankkeessa ei tavoita muuta kuin pieniä viilauksia laitospelämästä. Siitä huolimatta on pysäyttävää havahtua siihen, että mahdollisesti jotakin on ollut (sananmukaisesti) ”silmiä edessä”, mutta näkemänsä ei ole ymmärtänyt tai on ymmärtänyt sen väärin (nauruhan on eri asia kuin irvistys). Joudun siis tulkitsemaan uudelleen näkemääni ilman, että voin keskustella uudesta tulkintamahdollisuudesta nuorten kanssa. Mistään ei ole löydettävissä nuorten selityksiä tästä kuvasta, koska juuri tämä kuva oli vaiettu. En saa siis sanoista tukea, kuten niin usein laadullisessa tutkimuksessa saa.

Olen vain syvästi tietoinen siitä, että se, mitä raporttina on kirjoitettu, olisi ehkä toisenlainen, jos olisin katsonut tuota valokuvaa – tai kuunnellut keskusteluja, asettanut haastatteluissa kysymyksiä, ollut tilanteissa mukana, ymmärtänyt kokemaani – toisin. Se, oliko alkuperäinen tulkintani osuvampi kuin tämä jälkikäteinen, jää täysin arvailujen varaan. Tietämiseni niin paikan päällä kuin kaukana sieltä on epävarmaa ja varsin rajallista.

Epävarmuuden ja rajallisuuden tunnistaminen

Jos paikan päällä ja lähellä tehty tutkimus osoittautuu epävarmaksi ja rajalliseksi, katse kääntyy jälleen siihen, mistä lähdin liikkeelle tässä artikkelissa: viralliseen tietoon, jonka saa esimerkiksi tilastojen muodon. Jos halutaan tietää ”varman päälle”, niin eikö silloin kannattaisi pyrkiä tuottamaan tietoa siitä, kuinka

monta nuorta koulukodeissa on, kuinka pitkään he ovat koulukodissa, kuinka monta ja pitkää laitossijoitusta heillä on ollut ennen koulukotia, onko heillä läheisiä ja ovatko he tyttöjä vai poikia.

Joel Best (2004) kirjoittaa siitä, kuinka tilastoina esitettävät lukumäärät ovat yksi vakiintunut tapa vakuuttaa sosiaalisen ongelman olemassaolosta. Se, että tilastoidaan, kertoo sosiaalisen ongelman vakiintumisesta ja vakiinnuttamisesta – virallistamisesta – yhtä lailla kuin sen olemassaolosta. On kuitenkin monia ongelmallisia pidettyjä asioita, joita ei tilastoida. Joskus numeroiden puuttuminen johtuu siitä, että ilmiö on vaikeasti muutettavissa numeroiksi ja tilastoiksi, joskus siitä, että ilmiötä ei eri syistä haluta ottaa laskennan kohteeksi tai että ilmiö ja sitä koskevat numerot unohdetaan. (Best 2004, 3–19.) Kaikkia noita laskemisen ongelmia voi tarkastella koulukodin näkökulmasta ja löytää kosketuspintoja. Kun on ollut paikan päällä, oppii, että koulukoteja koskevat asiat tulevat kitsaasti ja hangoitellen julkiseksi ja viralliseksi tiedoksi. Mitä pitää ajatella esimerkiksi nuoresta, joka on kuudetta kuukautta karkumatalla teillä tietämättömillä, mutta hän on ”virallisesti” laitoksessa?

Pidän ongelmana sitä, että virallisen tiedon puuttuessa koulukotiin liittyvä sosiaalinen ongelma tulee heikosti esiin. Jos tilastot ja virallinen tieto tekevät sosiaalista ongelmaa vakuuttavaksi, kuten Best esittää, niin näin ei ole koulukotien kohdalla. Sosiaalisten ongelmien esiintuomisen sijasta numeroita käytetään tällä hetkellä ensisijaisesti tulossopimuksiin, joissa neuvotellaan ja sovitaan koulukotien toiminnasta ja resursoinnista. Tämä voi olla esimerkki uudenlaisesta julkisen järjestelmän virallisesta tiedosta: tietoa ei tuotetakaan sosiaalisten ilmiöiden ja ongelmien dokumentointiin vaan resurssien ohjauksen pohjaksi. Tästä uudesta virallisen tiedon lajista tarvitaan analyysia etenkin siltä kannalta, miten se tekee koulukodissa asuvat nuoret olemassa oleviksi. Kun tuo analyysi puuttuu ja virallista tietoa tilastoissa on vain vähän käytössä, ehdotan, että paikan päällä syntyntä tietoa ei voi täysin sivuuttaa. Sillä voi olla virallista tietoa monipuolisempi suhde vaikeisiin ja ongelmallisiin asioihin ja tilanteisiin.

Paikan päällä ja lähellä syntyneen tiedon ominaislaatu pitää kuitenkin tunnistaa. Se argumentoi omilla ehdoillaan ja eroaa siksi esimerkiksi taiteen kuvauksista. Laadullisen tutkimuksen metodologiassa on jo pitkään etäännytty reliabiliteetin ja validiteetin käsitteistä. Esimerkiksi Sarah Pink (2001, 18–19) näkee, että etnografisen kirjoituksen pyrkimys on esittää versionsa todellisuudesta niin lojaalina kuin mahdollista suhteessa siihen, mitä ja keitä on tutkittu. Lojaaluis korvaa reliabiliteetin ja validiteetin käsitteet, mutta kysymys tutkijan esittämän tul-

kintaversion suhteesta tutkittavaan ilmiöön, kohteisiin tai yhteisöihin on edelleen keskeinen.

Tutkijalla on keskeisesti oikeus määrittellä, mikä on lojaalia. Omani kaltaisessa tutkimuksessa on yllättävän vaikeaa murtaa tutkijakeskeisyyttä tässä suhteessa. Lojaalisuus pohdintaan osallistuvat toiset aikuiset, muun muassa koulukodin työntekijät, mutta näkökulma on silloin työntekijän, ei laitoksessa asuvan nuoren. Laitos nuoren kokemana on eri asia kuin laitos työntekijälle jo sen perustavan eron pohjalta, että toiselle laitos on työpaikka, toiselle asumisen ympäristö, ehkä kotikin, nuoruusvuosien aikana. Tutkijan oikeudeksi, velvollisuudeksi ja taakaksi jää esittää oma versionsa tietoisena siitä, että – kuten Sarah Pink (2001, 19) osuvasti kuvaa – ”tulee tunnistaa mahdottomuus tietää toisten mielistä ja siksi etnografian kuvaus muista on aina pitkälti kuitenkin vain kuvausta etnografian tietoisuudesta”. Tuosta ei pääse eroon, vaikka yrittäisi mennä paikan päälle ja lähelle.

Metodologisessa kirjallisuudessa on puhuttu jo jonkin aikaa sen puolesta, että tutkimuksen keinoja tavoittaa monimutkaisia sosiaalisia todellisuuksia lisäämään herkistymällä tulkintojen moniäänisyyteen, tutkimuksen esittämisen tapoja monipuolistamalla, tutkijan refleksiivisyyttä lisäämällä ja vahvistamalla tiedon tilanteittaisuuden tunnistamista (esim. Gergen & Gergen 2003). Tuollaiset keinot voivat omalta osaltaan olla tukemassa paikan päällä tehtävää tutkimusta. Tärkein haaste mielestäni kuitenkin on sen näkemysten vahvistaminen, että tiedon epävarmuus ja rajallisuus paikan päällä ja lähellä ovat luonteeltaan sosiaalisia.

Tilanteen tiedon – paikalla ja lähellä olevan – ehdoton ehto on sosiaalinen suhde. Tietoisuus, tunteet ja aistit – nuo paikan päällä vahvasti vaikuttavat elementit – ovat sosiaalisia luonteeltaan. Tutkija ei siis itke pelkästään omaa suruaan vaan sitä huolta, joka yli sukupolvien ulottuviin sosiaalisiin siteisiin liittyy. Tunteilla on taipumus kantaa mukanaan eettistä viestiä; ne myös usein välittävät tietoa siitä, mikä on jaettava ja toistuvaa. Väite siis on, että tilanteessa tietäminen ei ole vain yksilöllistä vaan sosiaalista ja kulttuurista (Shotter 1993, xiii). Mutta juuri siksi, että se tieto on tilanteittaista, se ei ole kaiken kattavaa. Se on yhtä muuttuvaa ja vaihtelevaa kuin tulkintamme siitä, mikä on huono-osaisuutta ja marginaalia. Siksi se on epävarmaa ja rajallista, mutta on.

LÄHTEET

- Andreassen, Tore (2004). Residential treatment of antisocial behaviour. Teoksessa ”Fängelseforskning” - ”Imprisonment”. Stockholm: Scandinavian Research Council for Criminology, 21–28.
- Bateson, Gregory (1987). *Angels Fear: An Investigation into the Nature and Meaning of the Sacred*. New York: Rider.
- Best, Joe. (2004). *Damned Lies and Statistics. How numbers confuce public issues*. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.
- Coffey, Amanda (1999). *The Ethnographic Self. Fieldwork and the Representation of Identity*. London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage.
- Cohen, Stanley (2001). *States of Denial. Knowing about atrocities and suffering*. Cambridge & Oxford: Polity Press.
- Edwards, Rosalind & Mauthner, Melanie (2002). Ethics and Feminist Research: Theory and Practice. Teoksessa Melanie Mauthner, Julie Jessop & Tina Miller (eds.) *Ethics in Qualitative Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 14–31.
- Gergen, Mary M. & Gergen, Kenneth J. (2003). Qualitative Inquiry. Tensions and Transformations. Teoksessa Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (eds.) *The Landscape of Qualitative Research. Theories and Issues*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, 575–610.
- Granfelt, Riitta (2004). Hetkeksi jaetut maailmat? Kokemuksia vankilasta ja tuetun asumisen yhteisöstä. *Janus* 12(2), 134–154.
- Honkatukia, Päivi & Nyqvist, Leo & Pösö, Tarja (2003). Sensitive Issues in Vulnerable Settings - studying violence in youth residential care. *Young* 11(4), 323–339.
- Honkatukia, Päivi & Nyqvist, Leo & Pösö, Tarja (2004). Väkivalta koulukodista käsin. Teoksessa Markku Jahnukainen, Taru Kekoni & Tarja Pösö (toim.) *Nuoruus ja koulukoti*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 151–188.
- Kaivosoja, Matti (1996). *Pakko auttaa. Julkaisuja 2*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Kitinoja, Manu (2005). *Kujan päässä koulukoti. Tutkimus koulukoteihin sijoitettujen lastensuojeluasiakkuudesta ja kouluhistoriasta*. Tutkimuksia 150. Helsinki: Stakes.
- Lee-Treweek, Geraldine & Linkogle, Stephanie (2000). *Putting Danger in the Frame*. Teoksessa Lee-Treweek, Geraldine & Linkogle, Stephanie (2000). *Danger in the Field*. London & New York: Routledge, 8–25.
- Lofland, John (1971). *Analyzing Social Settings. A Guide to Qualitative Observation and Analysis*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Mauthner, Melanie & Birch, Maxine & Jessop, Julie & Miller, Tina (eds.) *Ethics in Qualitative Research*. London, Thousans Oaks, New Delhi: Sage.
- Muncie, John (2004). *Youth & Crime*. London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage.
- Pink, Sarah (2001). *Doing Visual Ethnography*. London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage.
- Plummer, Ken (2001). *Documents of Life 2. An invitation to a critical humanism*. London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage.
- Pösö, Tarja (2004a). *Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista*. Tutkimuksia 133. Helsinki: Stakes.
- Pösö, Tarja (2004b). *The Rights and Wrongs of Ethnographic Research in Youth Residential Setting* (2004) Teoksessa Eriksson, T & Tjelflaat, (ed). *Residential Care*. Aldershot: Ashgate, 203–216.
- Ranta-Tyrkkö, Satu (2003). *Suhteellisen turvallista*. Teoksessa Satu Ranta-Tyrkkö & Arja Ropo (toim.) *Turvallista hyvinvointia*. Tampere: Tampere University Press, 175–191.
- Ronkainen, Suvi (2002). *Vallan metodit ja metodien valta*. *Sosiologia* 39(2), 129–135.

- Salo, Mikko A. (2000a). Loppukesästä hän jo juoksi. Runoja sairaan lapsen vanhemmilta. Joensuu: Joensuu University Press.
- Salo, Mikko A. (2000b). Runoutta vai laadullista tutkimusta? *Janus* 4(9), 342–356.
- Shotter, John (1993). *Cultural Politics of Everyday Life. Social Constructionism, Rhetoric and Knowing of the Third Kind*. Buckingham: Open University Press.
- Tedre, Silva (2001). Miksi en voinut lukea Mikon kirjaa? *Janus* 9(1), 2001, 72–74.
- Vaaranen, Heli (2002). Kenttätyöstä kriittiseen kirjoittamiseen – kommentteja etnografian postmoderniin kritiikkiin. *Nuorisotutkimus* 1(20), 17–31.
- Vesala Kari Mikko & Ketola, Kimmo & Knuuttila, Seppo & Mattila, Antti (2002). Mitä enkelit pelkäävät? Teoksessa Kimmo Ketola, Seppo Knuuttila, Antti Mattila, Kari Mikko Vesala. Puuttuvat viestit. Nonkommunikaatio inhimillisessä vuorovaikutuksessa. Helsinki: Gaudemus, 11–41.
- Williams, Simon J. & Bendelow, Gillian (1998). Introduction: emotions in social life. Mapping the sociological terrain. Teoksessa Gillian Bendelow & Simon J. Williams (eds.) *Emotions in Social Life. Critical Themes and Contemporary Issues*. London & New York, Routledge.
- Young, Elizabeth H & Lee, Raymond (1996). Fieldworker feelings as data: 'emotion work' and 'feeling rules' in first person accounts of sociological fieldwork. Teoksessa Veronica James & Jonathan Gabe (toim.) *Health and the Sociology of Emotions*. Oxford: Blackwell, 97–114.
- Ådahl, Susanne (2004). ”Enemmän kiinni maassa ei voi ollakaan” Kärsimyksiä maisemassa. Teoksessa Marja-Liisa Honkasalo, Terhi Utriainen & Anne Leppo (toim.) *Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä*. Tampere: Vastapaino, 82–112.

VALOTTUMISMENETELMÄ DIAKONIA TYÖSSÄ

KARI LATVUS, ANNE MARIA MAUNUKSELA
JA SUSANNA HYVÄRI

Johdanto

”Sekin, mitä olemme ehtineet tähän mennessä tehdä, on muuttanut mustavalkoisen moniväriiseksi.”
(A. Maunuksela)

Epävirallisen, hiljaisen ja monivärisen tiedon keräämisessä virallisen sektorin ulkopuoliset ovat yleensä etulyöntiasemassa. Tässä mielessä kirkkojen diakoniatyöllä on erinomaiset mahdollisuudet nähdä, kuulla ja tuntea sitä todellisuutta, joka leimaa elämää arjessa, virallisen ja järjestelmällisen asioiden hallinnan sekä tiedonkeruun ulkopuolella. Miten diakoniatyö voi kehittyä etsivänä ja aktiivisesti havainnoivana tahona ja samalla kehittää epävirallisen tiedon jäsentämiskykyä? Tämän artikkelin tarkoituksena on esitellä ja arvioida Hollannissa kehitettyä exposure-valottumistyöskentelyä epävirallisen tiedon hankintamenetelmänä ja työorientaationa sekä jäsentää uuden lähestymistavan asemaa diakonian ammattikäytännöissä. Artikkelin alkupuoli (Latvus & Maunuksela) keskittyy kuvaamaan työmenetelmän vaiheita ja loppuosa (Hyväri) pyrkii jäsentämään asiaan liittyviä laajempia yhteiskunnallisia linjoja. Artikkelin kirjoittajien näkökulmat ovat erilaiset ja pyrkivät täydentämään toisiaan: Kari Latvus kuvaa menetelmän historiaa ja toimintatapaa, Anne Maria Maunuksela diakoniantyöntekijän kokemusta menetelmästä ja Susanna Hyväri analysoi diakonian yhteiskunnallista asemaa exposure-menetelmään liittyen.

Tulokset eivät rajaudu vain kirkkojen diakoniatyöhön, vaan ne ovat keskeisiltä osin sovellettavissa myös muille ihmistyön aloille. Menetelmää on tutkittu vasta melko vähän, joten keskustelu muun tutkimuskirjallisuuden osalta jää niu-

kaksi. Tarkoituksemme on kuitenkin herättää suomalaista keskustelua exposure-valottumismenetelmästä diakoniaityössä ja laajemminkin sosiaalialalla.

Nykyisin valmistuvat diakoniaityöntekijät ovat peruskoulutukseltaan sairaanhoitaja (AMK) -diakonisoja tai sosionomi (AMK) -diakoneja. Vahvan ammatillisen koulutuksen pohjalta ja toisaalta yhteiskunnallisesti epävirallisen aseman perusteella diakonia on vapaa toimimaan nopeasti ja muuntamaan toimintatapojaan kulloisenkin tilanteen mukaan. Kirkon lainsäädäntö velvoittaa diakoniaityön tekemiseen, mutta antaa suuren vapauden sen toteutukseen: ”tarkoituksena on kristilliseen rakkauteen perustuva avun antaminen erityisesti niille, joiden häitä on suurin ja joita ei muulla tavoin auteta” (Kirkkojärjestys luku 4, 3 §; ks. myös kirkkolaki luku 1, 2 §; luku 4, 1 §). Etsivän diakoniaityön ydinkysymys on siinä, miten havainnoida ja nähdä ympärillä olevaa ihmisten ja yhteisöjen tilaa niin tarkasti, että työ kohdistuu mahdollisimman oikeaan suuntaan. Diakoniaityötä uhkaa myös jatkuva sosiaalityön imitaatio ja turvaverkon loputon paikkaaminen näennäisillä resursseilla. Tällöin houkutusena on keskittyä toimistotyöhön ja harjoittaa (pakostakin liian) niukka talousavustamista ja siihen liittyvää sielunhoitoa. Toimistoon ja kirkon omiin tiloihin keskittyvän diakoniaityön vaarana on kaventaa välitöntä kosketusta suodattamattomaan ja monivärisen kokemukseen ja tietoon. Exposure-valottumistyöskentelyn ytimessä on pyrkimys harjaantua käyttämään aiempaa monipuolisemmin ihmisen eri aisteja tiedon keruussa, tulla samalla tietoisemmaksi kaiken tiedon tilannesidonnaisuudesta ja vahvistaa läsnäoloa (ei-suorittamiseen) perustuvien kontaktien vaikutusta omassa työssä. Suppeammassa mielessä kysymys on työmenetelmästä, tekniikasta, joka antaa lisänäkökulmia diakoniaityöhön. Sen alkuperäisessä rotterdamilaisessa yhteydessä on ennen kaikkea kysymys siitä, että näkemisen, kuulemisen ja läsnäolon perusteella syntyy mahdollisuus muuttaa omaa työorientaatiotaan kulloisenkin tilanteen, siis paikallisen alueen ihmisten tilanteiden mukaiseksi.

Exposure-valottumismenetelmän liittymäkohtia

Exposure-valottumismenetelmä sisältää myös osia, jotka ovat osittain tunnettuja myös muissa yhteyksissä. Esimerkiksi biografian kirjoittaminen on keskeinen osa Jack Mezirovin esiin tuomaa oppimishistorian sosiaalista analyysia ja toisaalta kirjoittamista itsetietoisuuden laajentamisen välineenä on käytetty useissa eri

koulutus- ja tutkimusyhteyksissä. (Marsick 1995, 58–64; Kennedy 1995, 119–134; Karjalainen 2004.)

Vastaavalla tavalla exposure-valottumistyöskentelyn läheisiä hengenheimolaisia löytyy erilaisista yhteiskuntatieteitten metodioppaista. Esimerkiksi perinteinen etnografinen analyysi paikalliskulttuurin ja pienyhteisöjen havainnoinnin välineenä on varsin läheinen analoginen vertailukumppani. Myös etnografisen analyysin keskeisenä työvälineenä ovat monipuoliset havainnointitehtävät, erilaiset oppimis- tai havaintopäiväkirjojen käyttäminen. Toisaalta etnografinen analyysi kohdistaa valtaosan mielenkiinnostaan ”vieraan” kulttuurin yksityiskohtien ja erityispiirteiden löytämiseen, kun taas exposure-valottumistyöskentelyn kohdalla havaittavien asioiden rinnalle keskiöön nousee havaintojen ohella havainnoija ja sen analysoiminen, mikä merkitys prosessilla on työntekijän tapaan tehdä työtään.

Exposure-valottumismenetelmässä voidaan nähdä joitakin samankaltaisuuksia myös vapautuksen teologiaan. Molemmissa korostuu kontekstin merkitys ja elämän oppiminen oman havainnoinnin avulla. Silloin kun menetelmä liittyy konkreettiseen yhteistyöhön, voi myös nähdä yhteyksiä vapautuksen teologian perusyhteisömalleihin. Toisaalta myös eroavuudet ovat ilmeiset, sillä vapautuksen teologia pyrki tietoisemmin yhteiskunnalliseen analyysiin, korosti Raamatun ajankohtaistavaa ja erityisesti köyhien tekemää kristinuskon tulkin-
taa. (Latvus 2002.)

Exposure-valottumismenetelmä

Syntyhistoriasta

Mallin kehittäminen kaupunkidiakonian työvälineeksi tapahtui Rotterdammassa 1990-luvulla yhteistyöhön erikoistuneessa Wijkpastoraat Rotterdam -nimisessä organisaatiossa. Suomeksi organisaation nimi voitaisiin kääntää ”Naapurusto-pastoraatiksi” tai ”Aluediakoniaksi”. Hollannin reformoituun kirkkoon kuuluva Wijkpastoraat työskentelee pieninä tiimeinä erityisesti Rotterdamin vanhoissa kaupunginosissa, joissa asuu korostetun monikulttuurinen väestö, joka on peräisin muun muassa Turkista, Surinamista, Kap Verdeltä tai Indonesiasta. Radikaalisti muuttuneessa yhteiskunnallisessa tilanteessa oli etsittävä uudenlaisia välinei-

tä ymmärtää tilannetta ja vastata siitä nouseviin kysymyksiin. Perinteiset kirkon työmenetelmät näyttivät menettäneen merkityksensä, kun monissa Rotterdamin kaupunginosissa väestö oli valtaosaltaan erilaisiin etnisiin vähemmistöryhmiin kuuluvia. Toisaalta alueiden sosiaaliset ongelmat olivat ilmeisiä. Kehittelytyön keskeisiä henkilöitä ovat olleet Hermann Ijzermann, Mpho Ntoane ja Fokje Wierdsma. Kehittämistyössä on edelleen ollut mukana kirkkojen yhteiskunnallisen työn koordinaatiojärjestö ECG:n (European Contact Group for Urban and Industrial Mission) pääsihteeri Tony Addy.

Menetelmä kehitettiin Wijkpastoraatin omana perehdyttämisen- ja työntekijäkoulutuksena. Uusi työntekijä tutustui työalueeseensa useiden viikkojen, jopa parin kuukauden ajan tekemällä exposure-valottumistyöskentelyjä. Tutustuminen alueeseen tapahtui oman havainnoinnin avulla: *Mitä näet? Mitä tunnet? Mitä ajattelet siitä?* Niiden avulla pyrittiin havainnoimaan niitä mikrotason ilmiöitä, jotka leimaavat kyseisen kaupunginosan tai lähiön arkitodellisuutta. Havainnoinnin, alueen ilmiöille valottumisen kanssa rinta rinnan kulki oman biografian kirjoittaminen ja havaintojen prosessointi, joka tarjosi välineen jäsentää sekä havaittavaa että havainnoijan omaa sisäistä maailmaa. Prosessin peilinä toimi joko perehdyttäjä tai työtiimi kokonaisuudessaan.

”Exposure-valottumistyöskentelyn tekemisen vaikein hetki on päästää itsensä kokemaan ja vapauttaa ajatuksensa siitä analyysistä, jota pääni on ohjelmoitu tekemään. Exposuren tekeminen on kuin meditaation opettelua. Ensin olen huolissani siitä, teenkö sen oikein. Sitten huomaan, että tätä ei voikaan tehdä väärin ja että minulla on vain oma tapani tehdä ja kokea. Minulle se on juuri se oikea. Vasta sen jälkeen voin vapautua siihen, että kokemus alkaa luoda minussa jotain uutta.

Exposure-menetelmän käyttöönoton haastavuutena on ollut oikeutuksen antaminen sen kaltaiselle työskentelylle, joka ei heti tuota mitään. Ehdoton edellytys onnistumiselle ja tilassa olemisten toteutumiselle ovat olleet pari uskollista työtoveria, joiden kanssa olemme vuorotellen kannustaneet toisiamme antamaan aikaa ja kalenteroimaan tilaa olemiselle Espoossa. Se olisi voinut tapahtua useammin ja säännöllisemmin, mutta sekin mitä olemme ehtineet tähän mennessä tehdä, on muuttanut mustavalkoista moniväriseksi (työtoverilta lainattu ja mielestäni osuva kuvaus) ja juurruttanut itseäni työalueeni maastoon.” (A. Maunuksela)

Valottumistyöskentelyn tavoitteena on tutustuttaa uusi yhteisötyöntekijä alueeseensa, antaa mahdollisuuden oman keskeisimmän työväliseen, oman persoonan, työstämiseen sekä ennen kaikkea luonnollisen ja vuorovaikutuksellisen yhteyden luominen alueen ihmisten kanssa. Toisaalta tietyn ajan kuluttua saattaa olla mielekästä käyttää jokin ajanjakso uuteen exposure-valottumistyöskentelyyn, joten menetelmästä muotoutuu sekä perehdyttämisväline että myös vanhojen työntekijöiden tietojen ja asenteiden ajantasaistamiseen sopiva työkalu. (Latvus, havaintopäiväkirja Rotterdam kesäkuu 2001.)

Wijkpastoraatin toiminnasta on tehty vuonna 2001 Kampenin yliopistossa laaja tutkimus (Anries Baart: Een theorie van de presentie). Asian saamaa mielenkiintoa kuvaa se, että hollanninkielisestä, järkälemäisestä (yli 900 sivua) tieteellisestä tutkimuksesta ilmestyi keväällä 2004 jo kolmas, uudistettu painos. Haastattelu- ja havainnointimenetelmille rakentuva tutkimus analysoi Wijkpastoraatin työmenetelmää ja pyrkii jäsentämään kokonaisuuden malliksi, jota Baart tutkimuksessaan nimittää ”läsnäolon teoriaksi” (katso myös Schilling 2003).

Wijkpastoraatissa on Suomesta ollut Diakonia-ammattikorkeakoulun (Diak) Järvenpään yksikön opiskelijoita kahdessa vaiheessa tekemässä monikulttuurisuus- ja yhteisötyöopintoja. Rotterdamissa opiskelleet Marika Soikkanen ja Maria Autio ovat tehneet samasta aiheesta opinnäytetyön ”Exposure-menetelmä Rotterdamin kirkollisessa yhdyskuntatyössä”(1999). Edelleen Diakin Järvenpään yksikön opettajakuntaa on perehdytetty exposure-valottumismenetelmän käyttöön kahdessa ryhmässä viikon mittaisessa koulutuksessa Rotterdamissa 2001 ja 2002. (Latvus 2001.) Menetelmä on herättänyt kiinnostusta eri puolilla Eurooppaa, ja esimerkiksi Ruotsissa sitä on sovellettu niin diakonian peruskoulutuksessa Göteborgissa (Bräcke Diakoni) kuin seurakuntien työväliseenä Malmössa, Göteborgissa ja Tukholmassa (Björklund, Sandahl & Stenow 2004).

Suomessa on erilaisissa muodoissa menetelmää käytetty myös Tampereen ja Espoon seurakuntien työntekijöiden lisäkoulutuksessa sekä Diakin Järvenpään yksikön kirkon virkaan opiskelevien peruskoulutuksessa. Espoossa tapahtuneen koulutuksen kuvauksesta on valmistunut erillinen selvitys. (Hyväri ja Latvus 2005; Latvus 2004.)

Koulutusseminaarit Manchesterissä ja Liverpoolissa

Seuraava exposure-valottumismenetelmän kuvaus perustuu 4.–9.9.2002 Liverpoolissa ja 2.–7.2.2004 Manchesterissä järjestettyihin kehittämisseminaareihin.¹ Molemmat koulutusseminaarit toteutettiin samankaltaisella perusrakenteella. Työskentelyn pohjana oli henkilökohtainen työskentely oman biografian parissa. Keskeisiä osa-alueita kirjoitustehtävässä olivat omaan sosiaaliseen taustaan, perheeseen, arvoihin, työhistoriaan ja motivaatioon liittyvät teemat. Jokaisen osanottajan tuli kirjoittaa tältä pohjalta lyhyt henkilökohtainen työnteon ja sosialisointien kasvukertomus.

Työskentelyn toinen vaihe koostui edellisten kertomusten jakamisesta ja analysoimisesta 5–8 hengen pienryhmissä. Oman taustahistorian kuvaaminen muille ryhmäläisille loi pohjan kommunikaatiolle myös eri maista ja konteksteista tulevien osallistujien välillä. Toisaalta biografioiden läpikäyntiin liittyi erittelevä ja tarkentava näkökulma, joka mahdollisti biografiassa esille nostettujen asioiden tarkentamisen, uudelleenarvioinnin ja prosessoinnin. Keskeiseen rooliin nousi sekä ryhmän muiden jäsenten että ryhmän johtajan kyky kuulla kertomuksia ja edelleen keskustelun avulla syventää kuvausta.

”Exposure-työskentelyn tasot ovat monenlaiset; sisäinen kokemus tapahtumasta ja tilasta, ihmisistä, oma näyttämöllä oleminen, nämäkin jo oleellisia kokemuksia. Seuraava askel ja kokemukseni mukaan onnistumisen varmistaminen on jakaminen. Kokemusten tuominen yhteiseen pöytään kiireettä jaettavaksi, tuoreiksi tarinoiksi pukeminen. Parhaimmillaan käy niin, että tarinat alkavat keskustella ja minun kokemuksestani tulee osa toisen kokemusta. Jakamista voi tehdä puhuen, kirjoittamalla, piirtämällä. Jakaminen sitoo lankojen ja yhteen ja voi tuottaa hyvinkin yksinäisestä exposure-kokemuksesta yhteisöllisen jakamisen kokemuksen.

Jakaminen sanallistaa kokemukseni ja tekee sen todemmaksi itselleni. Kuulen, mihin vertaan ja huomaan, mikä on se taustakangas, jota vasten kokemustani peilaan. Mistä tulen ja mikä on elämäni historia, on oleellista sen suhteen, millaisia nimiä ilmiöille annan. Ymmärrän tulkintani subjektiivisuuden, kun kuulen tarinaani muiden subjektiivisten tarinoiden joukossa.” (A. Maunuksela)

¹ Järjestävinä tahoina toimivat European Contact Group for Urban and Industrial Mission (ECG) ja Church Action Against Poverty (CAP). Suomesta seminaareihin osallistuivat Kari Latvus, Katri Valve, Anne Maria Maunuksela ja Arja Penttinen.

Vastaavia menetelmiä on käytetty myös vuosina 2001 ja 2002 Rotterdammassa toteutetuissa Diakonia-ammattikorkeakoulun Järvenpään yksikön opettajien koulutuksessa.

Kolmas keskeinen osio liittyi exposure-valottumistyoiskentelyihin. Koulutusseminaarissa pienryhmat saivat tehtavan muutaman tunnin aikana tutustua johonkin tiettyyn kaupunginosaan (Liverpoolissa) tai kulkea ennalta sovitun reitin mukaisesti muutaman kilometrin mittaisen matkan eri kaupungin osien valilla (Manchester). Kävelyihin liittyi seuraava tehtävä.

”Mitä näet, mitä kuulet, mitä aistit? Mitä tunnet? Mitä ajattelet tästä?”

Se, mitä tapahtuu ruumiissamme ja tunteissamme, on tärkeää samalla lailla kuin kertomukset.

Usein käy, että kun havaitsemme jotakin niin oma mielikuvamme tapahtumasta on niin selkeä ja pelkistävä, että omassa mielessämme välittömästi käsittelemme havainnon ja lokeroimme sen, annamme sille nimen ja paikan. Usein tämä saattaa aiheuttaa sen että havainnot eivät tule aktiiviseen pohdintaan. Exposure-menetelmässä halutaan antaa tilaa havainnoille tavanomaista enemmän.” (Latvus, havaintopäiväkirja helmikuu 2004.)

Liverpoolissa Kari Latvus osallistui havainnointi- ja valottumisosioon Spekenimisessä kaupunginosassa lentokentän läheisyydessä ja Manchesterissä kävelyyn, joka alkoi Besick-nimisestä lähiöstä kaupungin itälaidalta ja kulki kaupungin keskustan kautta Castlefield-nimiselle entiselle teollisuusalueelle, joka nyttemmin on asuin- ja liikekäytössä. Seuraavassa katkelma havaintopäiväkirjasta Liverpoolista.

”Kolmen hengen ryhmään kuuluivat minun lisäksi kaksi brittiä. Puolityhjässä bussissa numero 81 matkaamme noin 20 minuuttia Hope Collegelta lentokentän vierellä olevaan alueeseen, joka rajoittuu lentokentän ja paikallisen valtatie A 561 väliin. Aluetta kutsutaan nimellä Speke. Valtatien takana on teollisuusalue. Astumme pois bussista, kello on vähän vaille 10 aamulla. Speken keskellä on katujen muodostama ovaalin muotoinen alue. Siellä on kauppakeskus, muutamia muita rakennuksia ja tyhjä aukio, jossa on tori. Torilla on lähinnä kahden ikäryhmän ihmisiä: vanhempia miehiä ja naisia sekä äitejä pienten lasten kanssa. Torilla on myytävänä levyjä, taloustavaroita, hedelmiä, kirpputoritavaraa. Yritän ostaa pullon vettä, mutta vain limonadeja löytyy.

Viereinen kirkko on avoinna: siellä on tarjolla kahvia, teetä sekä jotakin pientä syötävää. Kirkon eteisen pienehkössä tilassa vallitsee välitön tunnelma. Ihmiset juttelevat keskenään. Paikalla on miehiä ja naisia, muutama alle kouluikäinen lapsi. Myöhemmin kun etsimme paikkaa juoda teetä, huomaamme, ettei koko alueella ole yhtään kahvilaa ja kirkon eteisessä oleva kahvilakin on jo suljettu.

Pääkadun (Central Way) talot näyttävät siisteiltä ja hyvin hoidetuilta. Toisinaan puutarhat ovat täynnä istutuksia, toisinaan taas pelkistettyjä, joskus täynnä villiintynyttä heinikkoa. Pääkaduilla lähes jokainen talo on asuttu ja ikkunat kunnossa. Osassa taloa ikkunan kehykset on vaihdettu uusiin. Silmiin osuu jatkuvasti roskia, jotka ovat kadulla ja katujen varsilla. Tyhjiä muovisia pulloja, tölkkejä, karkkipusseja, perunalastupusseja.

Käännymme sivukadulle (Alder Wood Avenue), jonka ilme on kovin erilainen. Siellä täällä on yksittäisiä taloja, joissa ikkunat on peitetty peltisuojuksin tai pahvein. Joistakin näkyy selvästi, että ne ovat olleet tyhjiä pitkään. Kolmikerroksisen talon katutasossa on ollut kauppoja. Nyt kymmenestä kaupasta vain yksi on auki ja muiden ikkunoita peittää vahva metallisuojuus. Graffiteja on runsaasti.

Tyhjiä taloja on siellä täällä. Osa on jo selvästi ränsistymässä. Yhdessä risteyksessä lojuu maassa televisio, jonka kuvaputki on pieninä siruina laajalla alueella. On ilmeisesti ollut siinä jo pidemmän ajan. Kaduilla näkyy useammin nyt myös miehiä, 40–60 -vuotiaita.

Tulemme lentokentän puoleiselle laidalle (pitkulaisen alueen kävelee päästä päähän reilussa puolessa tunnissa ja kapealta kohdalta laidalta laidalle 15 minuutissa). Voimakas tuuli lentokentän suunnasta pölläyttää tukahduttavan lentokoneen polttoaineen tuoksun. Pidättelen hetken hengitystä. Sama toistui vielä kahdesti myöhemminkin.

Vastaamme tuleva mies ryhtyy juttusille ja kertoo, että Speke on nyt hyvässä kunnossa ja siellä asuu hienoja ihmisiä. Ongelma on siinä, että jos kertoo olevansa Spekestä, niin kukaan ei ota töihin. Alueen maine leimaa ihmisiä niin voimakkaasti, että se estää usein monia asioita. Speke on kehittynyt voimakkaasti viiden vuoden aikana. Mies sanoo, että aiemmin paikka oli kuin Beirut, suoraan sodan jäljiltä.” (Latvus, havaintopäiväkirja 5.9.2002.)

Seminaarin neljäs työskentelyn vaihe oli exposure-valottumistyöskentelyjen kokemusten prosessointi ja ryhmissä tapahtuva keskustelu. Keskustelu teki mahdolliseksi kuvata tapahtumia, pohtia niiden merkitystä itselle ja samalla myös tarkentaa kokemusten tulkintoja.

Manchesterin hieman pidemmän seminaarin ohjelmaan sisältyi lisäksi useita tapauskertomuksia, joissa kuvattiin kaupunkia asukkaiden, yhteisöprojektien, seurakuntatyön, hiippakunnan tai kaupungin markkinointitoimiston näkökulmasta. Näiden avulla seminaarissa tarjottiin esimerkkejä siitä, miten eri tahot toimivat rajuja taloudellisia ja yhteiskunnallisia muutoksia läpikäyneessä kaupunkikontekstissa. Tapauskertomukset tarjosivat peilejä ja vertailukohtia erilaisista taustoista tuleville osanottajille, jotta nämä saattoivat peilata omia toimintamallejaan ja toisaalta exposure-valottumistyöskentelyjen kokemuksia.

Työskentelyn teologinen reflektio rakennettiin biografiasta nousevien seikkojen pohjalle. Teemat saattoivat siten vaihdella ryhmissä erittäin paljon riippuen osallistujien esille tuomista seikoista. Keskeisiä käsiteltyjä kysymyksiä olivat muun muassa työn tekemisen henkilökohtainen motivaatio, kirkon muuttuva asema yhteiskunnassa ja paikallisissa yhteisöissä sekä Jumalan/Kristuksen läsnäolo arkitodellisuuden keskellä. Metodisesti keskeistä oli se, ettei teologista tulkintaa etsitty omana kokonaisuutenaan vaan aina liittyen osallistujien omaan kokemustodellisuuteen tai exposure-valottumistyöskentelyihin. Missään vaiheessa ei teologista tulkintaa aloitettu kirkon perinteen, Raamatun tekstien tulkinnan tai jumalanpalveluksen pohjalta vaan lähtökohtana oli osallistujien kokemusmaailma.

Mikä tässä kaikessa osoittautui olennaiseksi? Menetelmän keskeinen tekijä on havainnoitsijan vapaus liikkua, havaita ja reagoida havaittuihin asioihin. Väli-tön työn suorittaminen ei aseta tiukkoja ehtoja havainnoille tai niiden nimeämiselle. Yhtäältä pyritään luomaan tila, joka on vapaa tai ”tyhjä” (Ijzermann: ”empty space”) omalle epävarmuudelle, omalle ei-tietämiselle, jotta voisi tietää uudella tavalla ja havaita uusia asioita. Eri-laisilla asteilla tapahtuva havainnointi edellyttää aikaa, tilaa ja vapautta. On välttämätöntä katsoa sekä kaukaa (vaikkapa linja-autosta) että myös aivan läheltä (kuulo- ja kosketusetäisyys), jotta kokonaisuuden voi nähdä mahdollisimman hyvin. Omassa työympäristössä tapahtuvalle pitkäkestoiselle työskentelylle olennaisia ovat myös kontaktit ja kommunikaatioyhteydet, jotka syntyvät alueen ihmisten kanssa. (Latvus, havaintopäiväkirja Rotterdam 2001.)

”Diakoniatyössä näkökulma ihmiseen, yhteiskuntaan, asuinalueisiin ja elämään kapeutuu helposti. Alan kuulla jonkin asuinalueen masentavaa tarinaa vain yhden vuokratalokorttelin kautta, yleistän yhden ohikiitävän junanvarsihavaintoni yleiseksi totuudeksi, teen itsestänikin kiireisen ja kiiruhtavan ihmisen niille, joiden kohdalla minun erityisesti pitäisi pysähtyä kasvotusten. On aivan eri asia käväistä sosiaalitoimistossa neuvottelussa asiakkaan kanssa kuin istua odotushuoneessa asiattomana ihmettelemässä. Tai on eri asia käydä palauttamassa kirja kirjastoon ruokatauon aikana kuin jäädä istumaan keskellä päivää kiireettömien ja toimettomien ihmisten paratiisiin, julkiseen kirjastoon, joka vielä tarjoaa ilmaista palvelua ja on kaikkien saatavilla. Jo pelkkä käväisy sellaisella asuinalueella, josta kuulin vain huonoja uutisia, muutti omaa kuvani monipuolisemmaksi. Näen resurssija, kauneutta, ihmisiä arkisissa ja omissa tutuissa rooleissaan ja verkostoissaan, ei pelkissä asiakkuuksissa.” (A. Mauksela)

Exposure-valottumistyöskentelyn erottaa turistikseen vapaasta käyskentelystä sen vahva työorientaatio. Tämä ilmenee siinä, että havainnoinnin rinnalla tapahtuva omaan itseensä kohdistuva prosessointi on keskeistä. Edelleen omien havaintojen ja oman motiivitaustan työstämisessä vertaisryhmän ja ohjaavan mentorin osuudet nousevat keskeiseen asemaan.

”Exposure jättää jäljen. Kun olen käynyt olemassa jossain, paikan olemus muuttuu ja tulee läheisemmäksi, omemmaksi, hallussaolevammaksi. Tämä on erityisen oleellista minulle, kun en asu siellä, missä työtäni teen, eikä alue ole omaa arkiympäristöäni.” (A. Maunuksela)

Arkea havainnoiva diakonia

Arjesta kumpuavan diakoniakäytäntöjen paikannukset

Seurakuntadiakonian juuret juontavat yksityisten diakonissalaitosten aloittamasta hyväntekeväisyydestä 1860-luvulla. Diakonian varhaisvaiheen johtohahmo Otto Aarnisalo hahmotteli seurakuntadiakonian suhdetta kunnalliseen vaivashoittoon korostamalla diakoniaministeriön erityistä roolia epäitsekäänä rakkauden työnä. (Ilkka-Ahola 2001, 42.) Diakoniaministeriön ja ammattikäytäntöjen historia voidaan ajoittaa 1950-luvulle, jolloin pääasiassa naiset alkoivat kouluttautua diakoniksi, vaikka sosiaaliseen suuntautunutta huoltotyötä olikin suunniteltu alun perin ensi sijassa miehille. Diakoniaministeriö muotoutui muiden hyvinvointiammattien rinnalle selkeästi naisten tekemäksi työksi. Monien muiden naisammattien tapaan diakoniaministeriön suuntaviivoista ovat vastanneet muut kuin ammattilaiset itse. Hoivatyön rajoja ja luonnetta ovat määritelleet papit, lääkärit ja lakimiehet. Myös kirkon ja valtion neuvottelut kunnan ja seurakunnan työnjaosta ovat muokanneet seurakunnan ammatillista kenttää. Kirkon määrittelyvaltaa näissä neuvotteluissa ovat pitkään käyttäneet yksinomaan teologit eli kirkon päättävissä elimissä toimivat piispat ja papit. Diakonia on näistä lähtökohdista muotoutunut kunnan sosiaaliseen työhön täydentäväksi toiminnaksi. (Pyykkö 2004, 111.)

Tällä hetkellä seurakuntadiakonia hakee paikkaansa julkisen ja kolmannen sektorin työn välittäjänä (Yeung 2004, 39–55; ks. myös Roivainen 2001, 15–21). Diakonia tulee lähelle kansalaisyhteiskuntaa ja siellä kansalaisyhteiskunnan toimintamuotoja: järjestöjä, vapaaehtoisorganisaatioita ja lähiyhteisöjä (Satka

1994). Tämän vuoksi diakonian yksi keskeinen haaste on jäsentää suhdettaan kansalaisyhteiskuntaan, maallikkujen diakoniatyöhön ja lähiyhteisöjen arjen rakentumiseen. Diakonian ammatilliset tarkastelut rajaavat tämän diakonialle yhä vahvemmaksi kasvavan alueen usein analyysin ulkopuolelle (Pyykkö 2004, 114). Ammatillinen työ nähdään helposti nimenomaan valtion tai tässä tapauksessa kirkkoinstituution toiminnaksi, jolloin työn suuntautuminen kansalaisyhteiskuntaan jää toissijaiseksi.

Diakonian ammattikäytännöt ovat tulleet risteyskohtaan, jossa valittavana on joko kiinnittyä diakonian virallista, modernia professionaalisuutta vahvistavaan suuntaan tai lähteä villisti ja vapaasti etsimään arjen paikkoja, jossa diakonisella lähimmäisenrakkauden äänelle löytyy uudenlaista kaikupohjaa. Vaikka diakonia on aina ymmärretty arjen, syrjään ja sivuun jääneiden äänen kuulemisena ja ihmisten konkreettiseen hätään vastaamisena, on diakonia ammattikäytäntöinä ja vahvasti institutionalisoituneena toimintana menettänyt spontaanisuuttaan. Exposure-valottumismenetelmä on yksi yritys vapauttaa tai ainakin keventää diakonian käytäntöjä modernin professionaalisuuden painolasteista ja luoda työlle uutta toiminta-areenaa kansalaisten ja arjen ympäristöjen parissa. Valottumistyöskentelyn tarkoitus on yhtäältä purkaa ammatillista ajattelua, jossa työ helposti mielletään ammatillaisen ja asiakkaan kohtaamiseksi valmiissa ja vakiintuneessa toimintakehyksessä. Arkeen, paikallisuuteen ja paikallisyhteisöihin suuntautuva toiminta voidaan tulkita yhdyskuntatyölle luonteenomaiseksi työmenetelmäksi, joka ei kuntien sosiaalityön mallina ole saanut jalansijaa Suomessa. Exposure-valottumismenetelmän hakiessa teoreettista perustaa kontekstuaalisesta teologiasta se voi suunnata diakoniaa myös paikallisen ja globaalien kehityssuuntien väliseen kriittiseen analyysiin.

Lähtiessään toimistostaan ulos kadulla työntekijä jättää taakseen organisatioiden suojan, valmiit toimenkuvat ja ammatillisten yhteisöjen intressitaistelut. Kun ammatilliset suojamuurit siirretään sivuun, on helpompi saada kosketuspinta siihen, mitä ihmisten elinympäristöissä on meneillään, mistä asioista arkiset käytännöt muotoutuvat. Toisaalta valottumistyöskentely avaa kysymyksen diakonian toimintakentästä. On lähdettävä perustavasti pohtimaan, missä ja miten diakonista käytäntöä kannattaa lähteä rakentamaan, keiden kanssa ja minkälaisilla resursseilla. Tällöin diakonia ei vain suuntaudu ruohonjuuritason työksi vaan rakentuu ja saa ilmaisunsa toimintaympäristöstään.

Arjen havainnointi diakonian suunnan näyttäjänä

Diakonian niin kuin hoito- ja hoivatyön yleisemminkin on ihmisten elämäntapaan, kokemuksiin ja valintoihin vaikuttamista, arjen muutostyötä. Ammatillisen muutos- ja muokkaustyön lähtökohdat ja tavoitteet kiinnittyvät kuitenkin vahvasti juuri institutionaaliseen näkökulmaan. Hyvinvointivaltiollisesta ajattelussa tämä on merkinnyt, että hyvän elämän ja hyvinvoinnin tekijät ikään kuin yhteisöllisesti kiteytetään palvelujärjestelmien toimintatavoissa. Se, mikä asiakaille ja kansalaisille on suotavaa ja hyväksi, nousee niistä elämäntavallisista normituksista, arvoista ja käsityksistä, jotka institutionaalinen toiminta tunnistaa ja tunnustaa.

Ammatti- ja asiantuntija käytäntöjen perusluonteeseen on niiden vakiintumisesta alkaen kuulunut kuitenkin arjesta- ja maallikkotoiminnoista irrottautuminen. Ammatillinen toiminta tunnistetaan ammatilliseksi vain ja ainoastaan siitä lähtökohdasta, että se on yleispätevää osaamista, jota voidaan siirtää ajasta ja paikasta toiseen ja joka voidaan tarvittaessa kiteyttää suhteellisen abstrakteiksi toimintasäännöiksi ja osaamisen kuvauksiksi (Giddens 1991). Myöskään ilman moderneja tieteenalikäytäntöjä emme tunnistaisi ammatillista toimintaa nykyisessä muodossaan. Ihmistieteiden tieteenalat ja käsitteistöt ovat perusta, jonka pohjalle kasvatusta, hoito- ja auttamistyö on rakentunut.

Mitä sitten voisi olla diakonian suunta, jos se ottaa etäisyyttä moderneista ammattikäytännöistä? Diakonian kannalta ydinkysymys on se, kuinka juuri arjessa eläminen ja ihmisten elämämaailman jakaminen toteutuu. Arjesta ja sen moninaisuudesta voi kummuta ammatillista sivistystä, joka hakee toimintaperiaatteita ja käytäntöjä kansalaisyhteiskunnasta, yhteiskunnallisista liikkeistä ja ruohon- juuritason toiminnasta.

Millä tavoin arki ja sen ilmiöt palautetaan diakonian keskiöön tai luodaan ammattien uutta suhdetta kansalaisyhteiskuntaan ja ihmisten elämänympäristöihin? Ainakin sosiaalityön tutkimuksessa ja sosiaalipoliittisessa keskustelussa on avattu näkökulmaa tähän suuntaan. Puhutaan kokemuksellisen tiedon paluusta ja kansalaislähtöisen sosiaalityön mahdollisuuksista (Mutka 1998; Satka 1994.) Myös syrjäytymiskokemuksista nousevat vertaistukiliikkeet ja vertaistoiminta ovat hyvä kiinneke kohta kokemustiedon uudenaikaiselle käytölle diakonian käytännöissä (Hyväri 2001). Vielä ei tiedetä kovin paljon siitä, mitä tämä uusi käänne ja näkökulmien avaus merkitsee itse ammatilliselle toiminnalle ja ymmärrykselle. Voi olla niin, että ammattikäytännöissä ainakin paikallisesti on jo edetty tähän

suuntaan. Ainakin niissä kolmannen sektorin organisaatioissa, joilla on jo pitkät perinteet rakentaa työtä selvästi kansalaislähtöisinä käytäntöinä, ei tässä ole mitään kovin uutta (Sternberg 2004).

Vaikein pulma, jonka diakonian avautuminen ihmisten arkiympäristöihin ja yhdyskuntatyön menetelmällisiin lähtökohtiin kohtaa, on virallisten ja ns. epävirallisten tai kolmannen sektorin työmuotojen, ajattelutapojen ja työn ideologisten juonteiden toisiinsa sovittaminen. Suomalaisessa todellisuudessa virallisilla järjestelmissä on vahva asema suhteessa kolmannen sektorin kenttään. ”Täydentävä ja rinnakkainen, mutta hierarkkisesti alempana” -ajattelu on vahvaa juuri Suomessa. Tämä merkitsee sitä, että virallisten järjestelmien on hyvin vaikea oppia ja omaksua uutta kolmannen sektorin tai kansalaislähtöisistä toiminnoista. Diakoniassa suhteessa kirkkoon on kyse samankaltaisista ongelmista. Lisäksi kirkon hierarkkinen ja patriarkaalinen organisaatio, vahvasti sektoroituneet työmuodot ja niille rakentuvat ammattikäytännöt eivät helposti edistä diakonian mahdollisuuksia liittyä erilaisiin kansalaislähtöisiin liikkeisiin.

Diakonian rahallinen tai ruoka-apu on sosiaalityön materiaalsen tuen lisäksi ja toimii sen rinnalla. Jos tähän lisätään ihmisten yksilökohtainen hengellisen hädän lievittäminen, ollaan diakoniatyön perinteisen ammatillisuuden ytimessä. Diakonian ammattikäytännön kannalta yksilökohtainen sosiaalityö on perusteltua, mutta sen yhdistäminen arjen elämämpiirien havainnointiin ja selkeämmin yhdyskuntatyön lähtökohtiin on hyvin vaikeaa. Jos työtä tehdään pääasiassa toimistossa, työpöydän takana ja kalenteri täyttyy kokouksista ja ammatillisista verkostopalavereista, voidaan tuskin puhua kansalaislähtöisestä ja arjen valotumisesta nousevasta toiminnasta. Byrokratisoitunut toiminta ja arki kun harvoin kohtaavat.

Kuitenkin hoito- ja hoivatyön ammattiteista juuri diakonialla olisi juridisesti ja institutionaalisesti erityisen hyvän edellytykset muuttaa toimintakäytäntöjä selkeästi kansalaislähtöiseen suuntaan.

Kuten alussa todettiin, kirkkolaki antaa diakonialle hyvin väljän kehyyksen. Kysymys on tietysti aina myös lain tulkinnoista. Seurakuntadiakonia on lähimmäisenrakkauteen perustuvaa palvelua ”erityisesti niille, joiden hätä on suurin ja joita ei muulla tavoin auteta” (KJ 4. luku 3 §). Lähimmäisenrakkaus toiminnan ammatillisena motivoitumisperustana voisi luodata diakoniaa vahvasti juuri ihmisten kokemustodellisuuden etsintään ja ymmärtämiseen. Valtiollisten hyvinvointijärjestelmien yhteydessä tohditaan harvemmin puhua rakastamisesta, vaikka rakkautta ei toki kielletä arvolähtökohtana.

Diakonian lähimmäisenrakkaus on kokemuksellisuuden, aistien ja ruumiillisuuden läpikäymistä todellisuutta, joka syntyy, jos on syntyäkseen. Rakastaminen edellyttää ihmisten kasvokkaista kohtaamista. Kristillisen lähimmäisenrakkauden idea hylkii valmiita kaavoja ja malleja, joilla tämä kohtaaminen tapahtuu. Oikeastaan rakastavassa tai eettisessä kohtaamisessa ollaan hyvin suojaamattomalla sosiaalisen todellisuuden alueella. Lähimmäisen rakastamisessa ei ole varmuuksia tai itsestäänselvyksiä. Auttajan ja autettavan roolit eivät ole valmiiksi normitettuja.

LÄHTEET

- Baart, Andries (2001). *Een theorie van de presentie*. Utrecht: LEMMA.
- Björklund, Kristina & Sandahl, Christina & Stenow, Håkan (2004). *Exposure – att utsätta sig för utsatthet*. Lund: Arcus Förlag.
- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Hyväri, Susanna (2001). *Vallattomuudesta vastuuseen*. Helsinki: Tietosanomat.
- Hyväri, Susanna & Latvus, Kari (2005). *Paikallisia teologioita* Espoossa. Diakonia-ammattikorkeakoulu, A Tutkimuksia 11.
- Ilkka-Ahola, Sirpa (2001). *Suomalaisen diakonian juurilla*. Diakonia-ammattikorkeakoulu, B Raportteja 7.
- Karjalainen, Anna Liisa (2004). *Kokemuksesta kirjoittaminen ja kirjoittamisen kokemus. Omaelämäkerrallinen kirjoittaminen sosionomikoulutuksessa ja narratiivinen menetelmä sosiaalialan työssä*. Diakonia-ammattikorkeakoulu, A Tutkimuksia 7.
- Kennedy, William Bean (1995). *Henkilökohtaisten ja yhteisöllisten ideologioiden yhdistäminen*. Teoksessa Jack Mezirow (toim.): *Uudistava oppiminen*. Kriittinen reflektio aikuiskoulutuksessa. Helsinki: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 119–134.
- Latvus, Kari (2001). *Diak oppimassa* Rotterdamissa. Kytkin 3/2001.
- Latvus, Kari (2002). *Arjen teologia*. Johdatus kontekstuaaliseen raamatuntulkintaan. Helsinki: Kirjapaja.
- Latvus, Kari (2004). *Etsivän diakonian taustaa ja uusia työmenetelmiä*. Diakonian tutkimus 1/2004. [Verkkójulkaisu: www.dts.fi]
- Marsick, Victoria J. (1995). *Toimintaoppiminen ja reflektio työpaikalla*. Teoksessa Jack Mezirow (toim.): *Uudistava oppiminen*. Kriittinen reflektio aikuiskoulutuksessa. Helsinki: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 58–64.
- Mutka, Ulla (1998). *Sosiaalityön neljäs käänne: asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Pyykkö, Raija (2004). *Valtion ja kirkon välissä: ammatillisen seurakuntadiakonian muotoutuminen*. Teoksessa Lea Henrikson ja Sirpa Wrede (toim.): *Hyvinvointityön ammatit* Helsinki: Gaudeamus, 110–143.

- Roivainen, Irene (2001). Setlementtityö sosiaalisen työn toteuttajana. Teoksessa Irene Roivainen (toim.): Yhteisöt hyvinvoinnin tuottajana. Setlementtijulkaisu 10. 2001, 9–21.
- Satka, Mirja (1994). Sosiaalinen työ peräänkatsoja miehestä hoivayrittäjäksi. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma ja Mirja Satka: Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaaliturvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 261–335.
- Schilling, Timothy (2003). The presence approach in New York: two intriguing examples. *Sociale Interventie* 2/2003, 50–58.
- Sternberg, Synnöve (2004). Mahdollistava yhteisöllisyys: sukellus setlementtityöhön. Helsinki: Suomen Setlementtiliito.
- Voipio, J., Träskman, G., Halttunen, M. & Ventä, K. (1993). Uusi kirkkolainsäädäntö. Kirkkolain, kirkkojärjestyksen ja kirkon vaalijärjestyksen kommentaari. Helsinki: Kirjapaja.
- Yeung, Anne Birgitta (2004). Individually together. Volunteering in Late Modernity: Social Work in the Finnish Church. Helsinki: The Finnish Federation of Social Welfare and Health.

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

- Latvus, Kari. Havaintopäiväkirja Diakin koulutusseminaarissa, Rotterdam kesäkuussa 2001. Tekijän hallussa.
- Latvus, Kari. Havaintopäiväkirja eurooppalaisesta koulutusseminaarissa, Liverpool syyskuussa 2002. Tekijän hallussa.
- Latvus, Kari. Havaintopäiväkirja eurooppalaisesta koulutusseminaarissa, Manchester helmikuussa 2001. Tekijän hallussa.
- Soikkanen, Marika & Autio, Maria (1999). Exposure-menetelmä Rotterdamin kirkollisessa yhdyskuntatyössä. Opinnäytetyö Diakonia-ammattikorkeakoulu, Järvenpään yksikkö.

TOINEN TIETO TAITEEN JA POLITIIKAN RAJOILLA

MARJATTA BARDY

”Toinen tieto” on monimuotoinen termi, joka viittaa erilaisiin tapoihin kiittää, haastaa tai täydentää vakiintunutta tietoa ja urautuneita tiedon tuottamisen muotoja. Se on myös liikkuva termi, koska se määrittyy suhteista; se, mikä näytetään ”toisena” yhdestä positiosta, voi olla toisesta katsottuna ”ensimmäistä” tietoa. Vallan keskuksista ”toista” on se, mikä on sen reunamalla tai keskusettomana, ja toisin päin, eikä kyse ole tasaveroisista suhteista. Toinen tieto viittaa tavalla tai toisella ensimmäiselle alisteiseen, toissijaiseen. Unen kertoma jää päivätoimissa avustajan osaan tai joutuu unohdetuksi. Aikuisten puheet ovat ensimmäistä ja lasten toista. Näin voi olla laita myös miesten ja naisten (”toisen” sukupuolen), asiantuntijoiden ja kansalaisten tai asiakkaiden suhteissa. Ensimmäisen ja toisen tiedon suhteissa tapahtuu myös suuria historiallisia mullistuksia. Valistuskauden kehkeytyminen merkitsi objektiivisen tiedon ideaalin nostamista ensimmäisen paikalle. Myöhäismoderneissa yhteiskunnissa siitä kilpailevat markkinoiden, teknologian ja luonnontieteiden tavat jäsentää maailmaa.

Tässä teoksessa ”toinen tieto” ymmärretään täydentäväksi ja korjaavaksi vaihtoehdoksi vahvojen instituutioiden ”viralliselle tietämiselle” eritoten vaikeassa sosiaalisessa asemassa olevien ihmisten tilanteista. Lähestyn artikkelissani ”toista tietoa” taiteen kentältä. Kuvaan brasilialaisen Maurício Diasin ja sveitsiläisen Walter Riedwegin taideprojekteja, joita he ovat tehneet etupäässä valtaväestön varjossa elävien väestöryhmien, kuten katulasten, turvapaikan hakijoiden, siirtolaisten, yövartijoiden ja rattapoikien, kanssa. He ovat toteuttaneet hankkeitaan kummankin kotimaassa ja monissa muissa maissa eri puolilla maailmaa.

Suomessa heidän näyttelynsä *Ehkä puhumme samasta* oli esillä nykytaiteen mu-
seossa Kiasmassa vuosien 2004 ja 2005 vaihteessa.¹

Jo heidän töidensä pikainen ensi kohtaaminen herätti uteliaisuuteni. Niis-
sä paneudutaan yksilön ja yhteisön välisiin suhteisiin epäsoinnaisella tavalla ja
käännetään elämää auki läheltä ja totutun takaa. He tutkivat töissään *yksityisen ja
julkisen välisiä suhteita* luomalla tilaa ja välineitä ihmisten kertoa arjestaan, his-
toriastaan, elinoloistaan ja unelmistaan. Ihmisten kuuntelevasta kohtaamisesta
työstetyt kuvatarinat esitetään pääosin videoinstallaatioina. Diasin ja Riedwegin
taiteen tarkempi opiskelu on vaativaa. Töiden tematiikka on yllättävää ja moni-
ulotteista, ja konkreettiset tässä ja nyt -tilanteet keskustelevat filosofian, tieteen ja
taiteen eikä vähiten politiikan kanssa. Tarkoitukseni ei ole tyhjentävästi kuvata
heidän taidettaan vaan ainoastaan valikoiden eritellä sitä ”toisin tietämisen” nä-
kökulmista.²

Maailmassa olemisen asento

Diasin ja Riedwegin taideosten suhde todellisuuteen ei ole sattumanvarainen;
se on harkittu ja sillä on historiansa. Toisenlaiseen tietämiseen tarvittaneen *ta-
ju siitä, missä on ja mistä haluaa pois*. On myös löydettävä vastakaikua omille eh-
kä vielä hämärillekin ajatuksille, jotta voi suunnata uuteen. Voiko toisin tekemis-
tä ylipäätään syntyä, ellei tekijä ainakin jossain määrin tee selväksi lähtökohtiaan
ja maailmassa olemisen asentoaan? Voiko mitään tehdä tietoisesti ja antaumuk-
sellisesti tuntematta omaa paikkaansa maailmassa? Krzysztof Kieslowski (Stock
1994) opasti oppilaitaan ankarasti perehtymään omaan elämäänsä, ei siksi, että
he tekisivät siitä elokuvia vaan siksi, että he tietäisivät, miksi he niitä tekevät. Sa-
ma koskee muitakin ammatteja, kuten vaikkapa opettajia (ks. Sava 2004).

Maurício Dias syntyi lähes valkoisena intiaanina keskiluokkaiseen perhee-
seen. Hänet pantiin vaihtuviin kouluihin. Hän valmistui Rio de Janeirossa kuva-

¹ Kiitän Mauricio Diasta ja Walter Riedwegiä inspiroivasta näyttelystä ja töidensä kerron-
nasta, jota seurasin Kuvataideakatemian yleisöluennolla 25.10.04; sain myös haastatella taiteilijaparia
26.10.04. Näyttelyn lehdistötilaisuudessa ja avajaisissa 29.10.04 saatoin seurata sitä, miten he esitteli-
vät teoksiaan. Myöhemmin kävin näyttelyssä useamman kerran teoksia opiskelemissa. Kiitän Maa-
retta Jaukkuria (Kiasma) siitä, että hän alun perin tutustutti minut Diasin ja Riedwegin taiteeseen ja
Kati T. Kivistä (Kiasma) siitä, että hän järjesti mahdollisuuden taiteilijoiden haastatteluun.

² Diasin ja Riedwegin erään teoksen nimi on ”Tämä ei ole Egypti”. Nimellä he viittaavat sii-
hen, ettei teos esitä Egyptiä vaan kahden länsimaisen havaintoja. Samalla tavalla tähdennän: tämä
teksti ei ole esitys Diasin ja Riedwegin taiteesta vaan suomalaisen tutkijan kerrontaa siitä.

taideakatemiasta vuonna 1986. Monien ikätoveriensä tavoin hän lähti Brasiliasta etsimään kaukaa, toista ja muuta, poimi greippejä Ranskassa, appelsiineja Italiasa ja oliiveja Kreikassa. Baselissa hän opiskeli jälleen taidetta yrittäen ymmärtää, miten sitä halusi lähestyä. Hän paimensi lehmiä Alpeilla, ja siitä hän piti. Hän sairastui aivokalvontulehdukseen. Hänelle alkoi valjeta, mitä hän halusi tehdä. Walter Riedweg kasvoi toiseksi nuorimpana viiden veljeksensä maanviljelijäperheessä. Hän kertoo hitaana ja itsepäisenä kyyneensä vastustamaan sitä, mikä häntä varten oli suunniteltu. Opettajaksi valmistumisen jälkeen hän opiskeli Luzernin musiikkiakatemiassa ja myöhemmin Italiassa teatterikoulussa. Sitten hän ohjasi näytelmiä ja johti konsertteja useissa maissa. Palattuaan Sveitsiin hän tapasi Maurícion. Kumpikin halusi jotain muuta kuin siihen asti tekemäänsä. Vuodesta 1993 he ovat yhteistyönä toteuttaneet ”public art” -teoksiaan. (Dias & Riedweg, 2003, 247; ks. myös Rolnik 2003, 216.)

He siirtyivät ulos instituutioista ja ylittivät taidealakohtaisen taiteen tekemisen ja ryhtyivät töihin sellaisten ihmisten kanssa, jotka eivät ole ammattitaiteilijoita eivätkä virallisen taiteen yleisöä. Yhteistyössä he saavat käyttöönsä kuvataiteen, musiikin ja draaman ammattitaidot. Tämä ”ulos ja yli” -periaate suuntasi heidän taiteensa uusille urille, joista kehkeytyi heille ominainen tapa olla maailmassa ja erityinen tapa tehdä taidetta, voisiko sanoa tiedon ja taidon politiikka. Taustalla on myös *mietitty käsitys ihmisestä* (johon palaan jäljempänä) sekä *yhteiskunnallisista kehityskuluista*.

He suhtautuvat kriittisesti vallitsevaan yksinkertaistamisen vimmaan. He viittaavat siihen, miten mediassa, kasvatuksessa ja ylipäätään sivilisaatiossa pyritään nopeisiin luokitteluihin ja yhteenvetoihin; pikaisiin tiedoin ja tulkinnoin ilmiöt ikään kuin kesytetään ymmärrettäväksi. Ja kuitenkin: ”*Nothing is finished, nothing is equal*”, Dias ja Riedweg painottavat lainatessaan arvostamansa Milton Santosin³ keskeistä ajatusta. Maailma ei ole valmis vaan *alati keskeneräinen*, eikä se ole sama kaikille eikä myöskään tasa-arvoinen (ks. Sennett 2004). Keskeneräisyys merkitsee muun muassa valinnan *vapautta ja vaihtoehtoja*, vaikka vallanpidossa toisin väitettäisiin. Tiedon käytöllä hallinnan välineenä on pitkät ja vahvat perinteet; ”paljon sensitiivisyyttä hukataan, kun pelätään olla tietämättömiä”, he sanovat (26.10.04).

³ Milton Santosin uusinta teosta, josta lainaus on peräisin, en ole onnistunut saamaan käsiini. Hänen aiemmista teoksistaan on käännetty ainakin *Divided Space* (1978), jossa hän on tutkinut maantieteellisen keskustan ja periferian suhteita taloudellisessa ja sosiaalisessa (ali)kehityksessä painottaen yhteiskunnallisten muutosten hurjuutta periferiassa, sekä siellä syntyvien selviytymisstrategioiden tuntemisen tähdellisyyttä.

He tahtovat liikkua *kompleksisuuden* maaperällä, joka mahdollistaa sen, että elämää voidaan tuoda ”takaisin”, yksinkertaistamatta todellisuutta. Ilmiöt ovat monimutkaisia, ja jokainen on yksilönä kompleksinen olio. Kaikkien teosten keskiössä on jokin *sosiaalinen jännite*, jonka he kehittelevät esiin yhdessä kulloisenkin kohderyhmän kanssa. Heille on tärkeää moniaineisuus, jännitteiden ja ristiriitaisuuksien esiin saaminen, havaintojen lisääminen kompleksisuuden taasoista. Ja senkin näkeminen, että kaikessa ei ole järkeä, mieltä tai merkitystä.

Dias ja Riedweg eivät tahdo tuottaa taideteoksia yleisön kulutettavaksi; kulutuskeskeinen suhde elämään ja taiteeseen tympäisee. Elämä ei ole kuluttamista ja suorittamista, maailma on keskeneräinen ja kompleksinen, ja sillä on *historia*. Heidän töissään on viittauksia historiaan, teosta ja sen tematiikkaa taustoittamassa. Historiallinen viite voi osoittaa suurissa uskonnoissa tunnettuun vanhaan tarinaan siitä, miten lapsen uhraamisesta jumalille siirryttiin eläinten uhraamiseen, tai myyttiin Romuluksesta ja Remuksesta tai johonkin sivilisaatiota kantavaan ikoniin, kuten Venetsiaan. Turvapaikan hakijoista, siirtolaisista, halvan työvoiman tekijöistä kertovien teosten taustalta voi lukea, miten taloudellisessa globalisaatiossa ilmenee samoja piirteitä kuin vanhassa siirtomaavallassa; ”se mitä tapahtui historiassa tapahtuu taas eri nimillä ja uusin muodoin”, he sanovat (25.10.2004).

Hellittää hallinnasta ja sanoa elämälle: Kyllä!

Diasin ja Riedwegin maailmassa olemisen asennon ja taiteen tekemisen tavan voi tiivistää kolmeen pieneen mullistavaan sanaan: ”*I like life*”⁴ (25.10.2004). Elämän kuluttamisen, esittämisen, hallitsemisen ja ymmärtämisenkin sijasta keskiöön nousee elämästä pitäminen. Tärkeää ei ole korrektisti eläminen nopeasti kuluvien iskulauseiden hallitussa tahdissa. He haluavat päästää elämää esiin, ja taiteessaan he toimivatkin yhtäältä eräänlaisina kättilöinä luodessaan tilanteita, joissa ihmiset pääsevät tunnustelemaan mennyttä, olevaa ja tulevaa elämässään. He haluavat todellisuutta. Elää ilmiöiden sisällä, niiden kompleksisuuden keskellä, käydä todellisuutta kohti.

Elämälle voi sanoa: Kyllä! ja liittyä luoviin ja eloa korjaaviin juhliin, kuten Nietzschen Zarathustra.⁵ Diasin ja Riedwegin suhde todellisuuteen johtaa aja-

⁴ Walter Riedweg 25.10.05 Kuvataideakatemia luennolla.

⁵ Nietzsche 1995, 27.

tukseni myös Michel Serresin (1994) filosofiaan. Hän puhuu liittolaisuudesta luonnon kanssa ”luontosopimuksena.” Meidän täytyy pyrkiä hallitsemaan hallintaamme. Sen hillintä on perustavasti vaativaa, koska se merkitsee *luopumista haluttuunoton paineesta ja sotaisesta suhteesta todellisuuteen*. Hän katsoo, että *tiedosta ei voi nauttia eikä siinä voi viihtyä, ellei tutki kysymyksiä alkuperästään*, siitä kuka olen ja mistä tulen, ja omaa elämää pidemmässä historiassa, sen tuhatvuotisesa perinteessä. Tärkein tehtävä on ihmisen rajallisuuden tajuaminen, aineellinen kohtuullisuus, vastavuoroisuus ja henkisen elämän rajattomista mahdollisuuksista nauttiminen, ehdottaa Serres. Siis elämän suojelu ja esiin päättäminen.

Eikö sitten elämästä pitäminen tule luonnosta luonnostaan ja ole siten myös vaivatonta! Diasin ja Riedwegin ajattelu ja teokset kertovat myös sen vaalimisen vaativista taidoista. He sanovat, että *runous ja eroottisuus* ilmenevät kaikkialla taoudellisista oloista riippumatta (Dias & Riedweg 2003, 15).⁶ Niiden ilmentämiseen ja havaitsemiseen sekä niistä kertomiseen on luotava otollisia tiloja, jotka saavat kehon ”puhumaan”, jotka herättävät luovan anteliaisuuden ja kutsuvat ruoutta ja eroottisuutta esiin.

Taiteilijat kertovat, että he pyrkivät työnteossaan ”*not to be too sure but to be sure*” haurauden ja varmuuden samanaikaisuuteen. Varmuutta tarvitaan siihen, mitä aikoo tehdä, mutta suhteen siihen on oltava avoin, että kuulee ja näkee toisen ja on valmis muutoksiin, alkuperäisestä varmuudesta luopumiseen. Varma puhe ”näin on” luo epätodellista pakonomaisuutta ”näin tulee olla” (Dewermann 2000, 97), ja maailman keskeneräisyydestä avautuvat vaihtoehtoiset valinnat voivat sulkeutua. Diasin ja Riedwegin näyttelyn nimi ”*Ehkä puhumme samasta*”⁷ kertoo myös sen, että varmuutta ei ole. Se ikään kuin ehdottaa, että tekijät, teoksiin osallistuneet ihmiset ja näyttelyn yleisö saattavat kohdata toisensa jossain kohtaa, mutta ei väitä, että niin tapahtuu tai edes sitä, että niin tulisi tapahtua, vaikka suhduuaukin siihen toivorikkaasti.

Diasin ja Riedwegin taiteessa elämästä pitäminen merkitsee yritystä sen eri puolien tavoittamiseen, rosoisten, mutkikkaiden, vaikeiden ja lähes sietämättömiemkin. Jotta sosiaaliset jännitteet tulevat kunnolla näkyviksi, on ulotuttava johonkin *olennaiseen ristiriitaan*. Miesprostituutiiossa elantonsa ansaitsevien kerto-

⁶ He arvelivat tämän väitteen provosoivan sosiologeja mutta uskoivat sen myös keskeiseksi toisen tiedon kannalta (haastattelu 26.10.04).

⁷ Possibly Talking About the Same Barcelonassa Museu d’Art Contemporani, 20.11.2003–1.2.2004. Suomessa Kiasmaan koottu näyttely perustui osaan Barcelonassa olleisiin teoksiin, ja lisäksi taiteilijat toteuttivat suomalaisten kanssa teoksen *Throw/Heit!* Heittäminen perusliikkeenä. Se on kansalaisaktiivisuudesta ja se oli Kiasman lasisella takaseinällä, josta on suora näkymä eduskuntaan.

muksissa (Suurin sallittu ahneus, 2003) katsoja perehtyy erilaisiin rahan, vallan ja halun jännitteisiin, jotka kytkeytyvät talouden ja seksuaalisuuden kompleksiin ristiriitoihin prostituutiossa.

He tahtovat pitää jännitteet ja ristiriidat esillä ”*päätymättä rauhoittaviin johdotpäätöksiin* tai tasoittamatta levottomuutta sekä latteutta ja hallintaa välttämällä” (26.10.2004). Samaan aikaan ja samoissa teoksissa on *keskittynyttä läsnäoloa*, iloa, halua, lämpöä ja luottamusta. Yhdistelmästä avautuu sellainen luova suhde maailmaan, jossa kriittisyys ei ole aggressiivista vaan avaavaa, eikä humanismi ole suojelevaa tai välttelevää vaan kunnioittavasti arvokasta. Miten tämä sitten saadaan aikaan?

Aistien kokemuksellinen todistus – ja tilanteiden luominen

”*Toinen alkaa siitä missä aistimme kohtaavat maailman*” (Dias & Riedweg 2003,15). Lause koskee jokaista, tasaveroisesti. Se ratkaisee paljon pohditun kysymyksen: kumpi on ensin, minä vai toinen? (vrt. Levinas 1996). Kumpikin on ensin ja yhtä aikaa. Kummallekin toinen alkaa siitä, missä hänen aistinsa kohtaavat maailman.

Lause on epäilemättä heidän ajattelunsa ja taiteensa eräs olennainen avain. Sen aistimellisälyllinen sisäistäminen ei ole kuitenkaan heti valmis. Eivätkö minä ja toinen ole kuitenkin omia ”saariaan”, lähempänä tai kauempana toisistaan? Lause alkaa konkretisoitua, kun Dias ja Riedweg osoittavat töidensä kiintopisteen: se on suhteissa, joissa on toinen ja minä, jossain ajassa ja paikassa. *Suhde on väistämättä aina sekä sosiaalinen että subjektiivinen*, ja näiden välinen *kulkuväylä* on heidän kiinnostuksensa kohde. (Siis, ”saarten” välillä kulkee siltoja, veneitä, lauttoja ja uimallakin pääsee.) Subjektiivisen ja sosiaalisen erottamaton samanaikaisuus merkitsee, että sosiaalista ei ole ilman subjektiivista,⁸ ja päinvastoin?

Sosiaalisen ja subjektiivisen kulkuväylällä he painottavat kaikkien aistien tärkeyttä.⁹ Ruumis on se paikka ja väline, jossa vuorovaikutus tapahtuu. He muis-

⁸ Tavanomainen puhe sosiaalisesta on usein subjektitonta, ne on erotettu toisistaan ikään kuin eri sfääreiksi.

⁹ Marita Muukkonen (2004,19) on kääntänyt ajatuksen sattuvasti muotoon: jos emme käytä kaikkia aistejamme, amputoimme itsemme irti toisistamme ja maailmasta., eikä silloin ole lupausta syvän laulun hohtavasta lumosta Lorcaa lainaten.

tuttavat siitä, että ”ihmisen päässä on seitsemän aukkoa”,¹⁰ ja virta käy sisään ja ulos, tässä ja nyt. Ei pitäisi olla mikään uutinen, että ihminen on moniaistinen olio. Ja kuitenkin se pysäyttää. Nähdä, kuulla, haistaa, maistaa, koskea, tulla nähdyksi, kosketetuksi ja kuulluksi – ilman alinomaista painetta järjestää, koota, paketoita, vaikuttaa, esittää ja näyttää tai muuttaa ja kehittää. Pitää elämästä.

Tällä sosiaalisen ja subjektiivisen kulkuväylällä, seitsemän aukkoa päässä, toinen määritellään. ”Tavat, joilla määrittelemme toinen toistemme ainutlaatuisuutta, ovat kompleksisia ja jännitteisiä”, he sanovat. Nimeäminen tapahtuu jatkuvasti muuttavana resonanssina. (Dias & Riedweg 2003, 15.) He luovat ”*poettisen kentän*” ja jokaisessa teoksessa välineistön, jolla kulloinenkin teema saadaan tutkituksi (explored) niin, että ainutlaatuisuus, vieraus ja toiseus voidaan hahmottaa uusin tavoin sekä lähestyä teemaa niin mikro- kuin makropoliittisestikin (ks. Rolnik 2003, 217–218).

Poettisen kentän luomisessa heidän välineistöönsä kuuluvat muun muassa *aistityöpajat*: aisteja herkistetään, jotta muisti- ja mielikuvat ja havainnot elävöityvät virkeiksi, dialogille otollisiksi. Työpajoissa voidaan tarkastella osallistujille tärkeitä esineitä tai tehdä niitä ja liittää niihin kertomuksia. He käyttävät myös *lavastettuja kohtaamisia*,¹¹ (”staged encounters”), joissa ikään kuin näyttämöllä paneudutaan teoksen teemaan, ja siinä tietoisesti luodussa esillepanossa kohdataan toiset. Lavastuksen aste vaihtelee eri teoksissa, yhtäältä sitä ovat myös temaattiset työpajat. Poettisella kentällä ei ole kyse minän esittämisestä tai paljastamisesta tai muiden arvioinnista. Sillä selvitetään luovin tavoin dialogisesti kohderyhmälle merkityksellisiä teemoja.

”Poettisella kentällä kukin erityinen maailmankuva voi tulla kyseenalaistetuksi. Ja sillä kentällä on kiinnostavaa kuulla Toista. Jokaisen arvokkuus perustuu siihen, muun muassa, että vain hän kokee maailman niin kuin kokee. Ja siksikin on kiinnostavaa kuulla. Tullakseen kuulluksi, sanoakseen jotakin, saavuttaakseen läsnäolon elämässä yksilön on löydettävä paikka, jossa mieli pääsee virtaamaan sisään ja ulos. Muutoin olemassaolo jähmettyy.” (Dias & Riedweg 2003, 15.) Saa da mieli liikkeeseen, kuulla ja tulla kuulluksi.

---

¹⁰ Maurício Dias totesi haastattelussa 26.10.2004. Molempien taideopinnot opettivat jo varhain opiskelemaan ihmiskehoa ja työskentelemään sen kanssa, kuten modernissa taiteessa on laita.

¹¹ Kaitavuori 2004, 2–5.

”Voi luoja, olen niin hermostunut. En ole koskaan kyennyt ajattelemaan yhtä asiaa kerrallaan, ja nyt nämä kaksi outoa taitelijaa tekevät kysymyksiä ja odottavat minun vastaavan niihin yhteen kerrallaan. He ovat niin outoja. Maksavat saman kuin asiakkaani, mutta he eivät halua sitä mitä kaikki muut haluavat. He haluavat minun ainoastaan kertovan heille asioita. Haluan kertoa heille paljon, mutta minua pelottaa puhua itsestäni. *He eivät ole normaaleja* (kursivointi kirjoittajan) asiakkaita.

En tiedä mitä he ovat, mutta haluan puhua heille. – – He ovat pyytäneet minua panemaan kasvoilleni naamarin, joka on heistä toisen kasvoista, sen jonka kanssa puhun. En tiedä, mitä tämä kaikki merkitsee, mutta ymmärrän, että se mitä he etsivät on jotakin, mitä minä yritän etsiä kykenemättä nimeämään sitä. – – Ehkä siksi luotan heihin – – Kaikkien näiden peilien keskellä ja tämän maskin kanssa en enää tunnista itseäni, ja niin voin kertoa totuuden. He sanovat tekevänsä taidetta. En tiedä mitä se on, mutta he ovat ystävällisiä ja puhuvat minulle eri tavoin, joka saa minut tuntemaan, että olen tuntenut heidät saarella oloajoista lähtien. Mutta Barcelona ei ole Santo Domingo. – – He näyttävät tietävän mitä tekevät – – Toinen kyselee asioita yhden toisen perään, niin hitaasti että päädyn puhumaan sellaista mitä en ole koskaan ajatellut, mutta tästä lähin voin ajatella – – Kaikki muut joiden kanssa vietän päiväni pakottavat minut unohtamaan kuka olen, tämä kaveri pyytää kohteliaasti minua muistamaan sen – –.” Antonin (Suurin sallittu ahneus, Dias & Riedweg 2003, 187–188)

Toisen, vieraan ja erilaisen kohtaaminen on teosten ytimessä. Taitelijapari on outo vieras, epänormaali prostituutiota harjoittavalle kuten edellä tai tullivirkailijoille, vangeille tai katulapsille. Mutta myös toisin päin. Näiden maailmojen ihmiset ovat taiteilijoille toisia ja tuntemattomia, ja heidän on astuttava kynnyksen yli outoon. Aloite tulee taiteilijoilta, mutta jokaiselle toinen alkaa siitä, mistä hänen aistinsa kohtaavat maailman. Turvallisen ja turvattoman maailman asukkaiden välisen dialogin synnyttämiseksi Dias ja Riedweg ovat tarkoin miettineet *metodinsa ja strategiansa*.

Taiteilijat tutustuvat kohderyhmän arkeen ja elinehtoihin asumalla heidän kanssaan ja hankkimalla tietoja heidän oloistaan tilastojen ja tutkimusten valossa. Tämän pohjalta he luovat konseptin, joka suuntaa teeman tarkentamista ja tarvittavaa välineistöä. Teeman kypsyttyä tehdään toimintaa suuntaavaa käsikirjoitusta ja valitaan henkilöt, paikat, materiaalit sekä välineistö. Vuorovaikutuksen strategiat ryhmän kanssa harkitaan, jotta kokemusten jakamiselle luodaan otolliset tilat, kuten sarja työpajoja tai lavastettuja kohtaamisia. Myös kommunikaatiostrategiat teoksen ulkopuolisille ihmisille suunnitellaan tarkasti rajatuil-

le piireille, kuten taideyleisölle, sekä laajoille ja moniaineksisille yleisöille. (Rolnik 2003, 217–218.) Työllä on *selvä ja samalla avoin rakenne*.

Eettiset periaatteet

Diasin ja Riedwegin hankkeet perustuvat erilaisiin prosesseihin. Toiset toteutuvat enemmän etukäteissuunnittelun mukaan ja toiset taasen osallistujien osallistumisen myötä. Kaikki hankkeet perustuvat neuvotteluihin niihin osallistuvien ihmisten kanssa. ”*Demokratiasta* puhutaan paljon, mutta se todellistuu kuitenkin ennen kaikkea *ihmisten välisissä suhteissa*, mahdollisesti liikkuvissa ja vaihtuvissa.” (26.10.2004.)

Heidän taiteessaan on kyse vuorovaikutuksesta ja suhteista ja niissä tapahtuvan dialogin näyttämisestä. Taitelijat sanovat teoksiaan prosesseiksi, joissa ryhmä ihmisiä tulee lähemmäksi toisiaan ja joissa reaktiot kohtaamisiin ja niiden tulokset on tallennettu yksilöllisinä ja/tai yhteiskunnallisina tarinoina ja kuvina. He luonnehtivat itseään *kohtaamisten järjestäjinä, kielenkääntäjinä, tarinan välittäjinä*, jotka siirtävät sen toiseen paikkaan, muille yleisöille.

He tahtovat luoda toimintakenttää, jossa merkityksiä ja asiainiloja voidaan jatkuvasti uudistaa, revisioida; onhan keskeneräisyydessä vaihtoehtoja. Heitä kiinnostaa periferian kuuleminen, jolloin erityisen vahvaksi kysymykseksi nousee sekä *stereotyypioiden että indoktrinaation välttäminen*. Poettisen kentän väli-neistöä tarvitaan stereotyypioiden ylittämiseen. Kun yksilölliset lausumat ja tunte-mukset pääsevät esille *subjektiiviselta pohjalta*, stereotyyppia ei synny.

”Toisen kohtaamisissa tuodaan yhteen estetiikka ja etiikka. Poleemisuus seura-a runoutta ja taidetta, joka tekee jokaisen ihmisen ainutlaatuisuuden näkyväksi. Työt luovat toimintakentän, jolla tutkitaan yksityistä tilaa suhteessa julkiseen ja päinvastoin.” (Dias & Riedweg 2003,15.) Tarvitaan univormujen ja rituaalien riisumista, pukimissa ja puheissa, jotta esiin pääsee kompleksinen ja kiinnostava persoona. Kylmiltään puhe usein peittää tuottaessaan ennalta tiedetyn, jo sanotun. Silloin voi olla parempi olla puhumatta ja luoda sen rinnalle muita ilmai-sun muotoja. ”Ihmisillä on rohkeutta ryhtyä meidän kanssa tekemisiin, vaikkei tarjolla ole kuin reflektiota, he ovat siitä kiinnostuneita ja halukkaita siihen” (26.10.2004). Otollisissa tilanteissa ihminen on halukas kuulemaan ja tulemaan kuulluksi, uusinkin tavoin ja itselleenkin yllätyksellisesti.

Diasin ja Riedwegin taiteen *eettisiin periaatteisiin* kuuluu kaksi vahvaa kieltä. He toteavat jyrkästi, että heidän töissään *ei ole kyse toisten puolesta puhumisesta*, ei niin sanotusta äänen antamisesta (voicing) tai heidän edustamisestaan. Teokset eivät kuvaa toisten todellisuutta missään kokoavassa mielessä. Kyse on kulloisellekin ihmisryhmälle merkityksellisten asioiden kertomisesta ja kuvaamisesta (”about things that matter for them”) (26.10.2004). Kiellon voi ymmärtää merkitsevän kunnioitusta ihmisen ainutlaatuisuudelle ja todellisuuksien monimuotoisuudelle sekä maailman keskeneräisyydelle ja hallinnasta hellittämiseksi. Onhan se myös oman perustehtävän määrittelyä ja viisasta itsesuojelua. Kielto ei ole välinpitämättömyyttä tai neutraaliutta. He keskittyvät näyttämään sen, mitä syntyy sosiaalisen esteettisestä kohtaamisesta, onhan heidän poetiikkansa syvästi poliittista.

”*Työmme ei pyri arvioimaan, tuomitsemaan, luokittelemaan, opettamaan, parantamaan, kehittämään tai edes muuttamaan mitään Toisten elämässä*” (Dias & Riedweg 2003, 15). Kuka kykenee juuri itseäänkään muuttamaan! He ovat ottaneet tehtäväkseen sellaisen tilan luomisen, jossa mukana olevat ihmiset pääsevät esiin ainutlaatuisina persoonina. Tätä kautta teosten tekijöillä, osallistujilla ja yleisöllä on mahdollisuus toisenlaiseen tietoon. ”Jos jotakin tahdomme muuttaa, niin sen kohde on itsessä ja yleisössä”, he sanovat. Tarkoituksena on välittää yleisölle sellaisia näkökulmia, joita median konstruoinnissa ei tavallisesti saada esiin. Jokainen on kaiken aikaa tekemisissä toisten kanssa, siinä kihisee elämisen kuhina, poliittisesta korrektiudesta piittaamatta. (26.10.04.) Siis, päästää elämään esiin.

Suhteiden politiikka – subjektiivisessa sosiaalisessa

Diasin ja Riedwegin teoksissa siirrytään maailmasta toiseen, nöyrästi uteliaina annetaan elämän puhua, näkyä ja kuulua. Kaikissa töissä¹² kerrotaan ihmisistä, heidän suhteistaan ja toimistaan. Teoksissa avautuu näkymiä johonkin teemaan keskittyneistä ihmisistä vahvasti läsnä olevina persoonina, kuin itsensä unohtaen he toimivat tärkeilemättä itseään esittämättä. Kun katsoja kulkee maailmasta toiseen, hän voi ihmetellä ja ihastella elämän monimuotoista intensiteettiä ja arvoitellisuutta ja pohtia paikkaansa maailmassa. Hän voi miettiä omia stereo-

¹² Kuten nykytaiteessa on usein laita, teokset avautuvat moniulotteisemmin silloin, kun katsoja perehtyy myös niitä koskevaan sanalliseen luonnehdintaan.

typioitaan ja sitä, miten kuva vieraasta ja toisesta syntyy. Seuraavassa kuvaan vähädyksiä heidän teoksistaan, vaikka kuva-, tarina-, liike- ja äänimaailmaa ei voi yksin sanoilla loihtia.

Kiasman taidenäyttelyssä ruumiillisuus, sen aistimellisuus ja liike yksityisen ja julkisen leikkauspisteissä näkyivät monin tavoin. Näyttelyn saattoi kulkea vaikkapa ”suusta suuhun”. Ensimmäisessä tilassa kuiski installaatio *Nimeni huulillasi* (2000), jossa aluksi mennään lähelle ihmistä, aivan ihollekin: vaihtuvista ihmisistä kuvataan vain suun seutu, huulet, hampaat, ihohuokoset ja kuullaan hiljakseen huulilta putoavia nimiä, niiden ihmisten nimiä, joiden kanssa puhuja on rakastellut. *Intiimiys on anonyymia*, paikalla on jokainen mutta ei kukaan tietty. Toisessa osassa installaatiota on kirjava ”lakanameri”, joka koostuu hankkeeseen osallistuneiden tuomista lakanoista. Niillä on loikoiltu, rakasteltu ja nukuttu. Niitä on pesty, kuivatettu ja viikattu erilaisissa kodeissa. Lopuksi nähdään unen rajamaillolevia ihmiskasvoja, joihin yhdistyy puhelinvastaajan viestejä tapaamisista, niiden perumisista ja välien selvittelyistä.

Toisessa päässä näyttelyä puhuivat *Jumalan huulet* (2002), vallan ja vakuutetun suut (pappien, tuomareiden, poliitikkojen, rocklaulajien), joita äimistyneet tai hullaantuneet ihmiset kuuntelevat halutessaan niin kiihkeästi uskoa johonkin. Suu perussaamisen ja vastaanottavan haluamisen sekä itsensä ilmaisemisen ”pään aukkona” toimii tehokkaasti monen suuntaan niin intiimissä kuin julkisessa. Kummassakin teoksessa myös ääni on keskeistä, ensimmäisessä mietiskelevänä hiljaisuutena ja toisessa sekopäisen meluavana. Julkisenkin kohinassa on häkellyttävä anonyymi intiimiys. Se vilisee ja jylisee halua ja toivoa, lupauksia ja vaatimuksia, pelastusta ja tuomioita...

Lähellä ja kaukana (David 2003) toistuu töissä erilaisin versioin. Sao Paolossa työskentelevän 30 talonmiehen tai ovimiehen kanssa toteutetussa hankkeessa tutkittiin, miten koillisesta köyhästä Brasiliasta etelän metropoliini muuttaneet elävät kaupungin kanssa ja miten kaupunki heidän kanssaan, eräänlaisen ”etnisen kannibalismmin” viitekehyksestä.¹³ Muistot kotiseudusta elävät vahvana. ”Isä ei antanut opiskella, mutta kun lähdin, hän osti tämän radion myymällä autonlavalin papuja. Siitä on 32 vuotta ja radio toimii vieläkin. Haluatko kuulla?”. Miehet koillisesta ovat *fyysisesti lähellä mutta sosiaalisesti kaukana* asukkaista, joita he palvelevat. ”Ovimiehen on pidettävä kaikista asukkaista, jokaisesta, tasaveritaisesti erottelematta. Teen parhaani miellyttääkseni jokaista. (– –). Teen mitä he

¹³ Teoksessa Os Raimundos, os Severinos a os Franciscos (1998). Dias & Riedweg 2003, 68–77.

tahtovat.” Eettiset konfliktit eivät ole aina näkyviä, mutta lähes aina ne ovat vaikeita. Sosiaaliluokat määrittelevät Brasilian metropoleissa rajat selvemmin kuin maantiede, Dias ja Riedweg sanovat (2003, 69–75).

Vielä rajummin fyysinen läheisyys ja sosiaalinen etäisyys kietoutuvat toisiinsa teoksessa *Suurin sallittu ahneus* (2003), jossa 11 Barcelonassa toimivaa *chaperoa*, miesprostituutia, kertoo elämästään ja työstään. He ovat laittomia siirtolaisia Brasiliasta, Kuubasta, Kolumbiasta, eri puolilta köyhiä maita, osana maailmanlaajuista siirtolaisuutta.

Haastattelut tapahtuvat kylpytakeissa saunaksi kutsutussa paikassa, ja näytelyssä kuvat heijastuvat peilikuvina vastakkaisille seinille koko seinän mitan. Intimiteetin suojaamiseksi haastateltavilla on kasvoillaan haastattelijan kasvoista tehty naamio, ja haastattelijana toimii vuorotellen toinen taiteilijoista, joka esiintyy omin kasvoin. Haastattelija on fyysisesti lähellä haastateltavaa, Rennosti ja tarkkaavaisesti hän vie keskustelua eteenpäin. Keskusteluissa on rauhallinen ja luottavainen tunnelma, mietiskelevä. Peilit ja kaksi ihmistä valkoiset kylpytakit yllään, toisella naamari toisen kasvoista, ja ihmiskokoa suurempina kuvina ... välillä kamera tulee liki erilaisia ihoja, karvaisia, sileitä, vaaleita, tummia ... kehoa, jota haastateltavat myyvät ammatikseen. Tilanne on lavastettu abstraktiksi. Katsoja on kutsuttu lähelle ja samalla hänet pidetään soveliaan etäisyyden päässä.

Chaperot kertovat kotimaastaan, perheestään ja paikasta, josta he lähtivät ja miksi he lähtivät. He kertovat valinnoistaan, arkipäivästään, käsityksistään ajasta ja elämästä sekä seksuaalisuudestaan. Kerronnassa on yhteisiä piirteitä, kuten pako kurjuudesta. Kertomukset ovat myös ainutlaatuisia ja persoonallisia, subjektiiviselta pohjalta syntyneitä. Jollekin seksityö on vastenmielistä, toinen tekee sitä halulla ja ilolla, kolmas on mielissään, että pääsee tutustumaan monenlaisiin ihmisiin, sekoittuneita tunteita karttamatta. He kuvaavat asiakkaitaan, jotka ovat varakkaita ja heitä vanhempia miehiä, halun valtaa ja vallankäyttöä. Näin valottuu kumpikin ryhmä, seksityöntekijät ja heidän palvelujaan ostavat. ”Paikalla” onkin kaksi ihmisryhmää, ja kumpikin elää *kaksoiselämää seksuaalisuuden, emootioiden ja rahan liitoksissa*. Sosiaaliset jännitteet ja ristiriidat kumpuavat seksuaalisuuden ja talouden välisistä monikudoksista suhteista. Prostituution kieltäminen, laillistaminen tai ei-laillistaminen ei ole yksinkertainen moraalikysymys, ja taiteilijat kysyvät muun muassa, miksi rattopojan pitäisi hakea huonosti palkattua työtä (Dias & Riedweg 2003, 170).¹⁴

¹⁴ Taiteilijat ovat kuvanneet tarkemmin teosta ja kirjoittaneet ilmiöstä analyysin, ks. Dias & Riedweg 2003, 167–208, Jaksoon sisältyy myös katkelmia haastateltavien kerronnasta sekä kuvamateriaalia.

Teos *Kaunista on myös näkymätön* (2002) haastaa oletetun silmän ylivallan havaitsemisessa. Kaunista ei ole vain se, mikä miellyttää näköaistia.¹⁵ Aistityöpajoissa sokeat tekivät harjoituksia muistin ja mielikuvituksen stimuloimiseksi. Niissä luotiin edellytyksiä saada näkyville sokeain tapoja nähdä ja havainnoida tilaa. Videolla sokeat kertovat, minkä värisiä erilaiset hajut ja tuoksut ovat, ja se käy vaivattomasti. Katsoja jää lumoutuneena kuuntelemaan, mitä peili heille merkitsee. ”*Kätteni ovat peilinä.*” Tai jos jossain ei ole peiliä, ”voin kuvitella sen”. Jollekin käsi kertoo, onko tukka hyvin. Nähdäkseen oman kuvansa, ”on vain suljettava silmänsä”. Sokea käy pyörittämässä peilin edessä ja toteaa näyttävänsä hyvältä, ”tarvitsen sen voidakseni todeta, miltä näytän”.

Teokseen kuuluu myös massiivinen laatikosto, joka sisältää Brasilian koho-kuviksi tehdyn kartaston. Se on peräisin ”Sokein poikain imperialistisesta instituutista” puolentoistasadan vuoden takaa. Sen vierellä sokea korea nainen lukee pistekirjoituksella sokeiden kirjailijoiden tekstiä (Homeros ja Borges) seinän kokoisena videokuvana istuen punaisella matolla Rion kansalliskirjaston mahtavassa portaikossa. Katsoja kuulee vaimeaa ääntä ja näkee myös liikkuvat sormet ja naisen lukeman tekstin. Samassa tilassa sokeat pelaavat jalkapalloa videolla. Kosketus, liike, nenä ja korva ...tuottavat tietoa ja näyttävät kauniin.

Aina voi kuulla

Jalkojen ja käsien jälkiin tiivistyy teos *Devotionalia* (1994–2003). Se on ehkä Diasin ja Riedwegin (2003, 18–33) ilmipoliittisin työ. He kuljettivat liikkuvaa taidepajaa Rio de Janeiron slummeissa, ja siihen osallistui yli 600 katulasta. Jokainen teki kädestään ja jalastaan vaha-, savi- tai kipsivaloksen sekä liitti siihen *henkilökohtaisen toiveen* tai viestin. Votiiilahjojen teko perustuu vanhaan katoliseen traditioon, jossa kipua ja vaivaa ilmentävä ruumiinosan muovinen tms. vastine, esimerkiksi sydän, ostetaan ihmeiden kaupasta. Se uhrataan Jumalalle ja pyydetään parannusta. Usein katulapsset kantavat mukanaan suojelevaa amulettia, votiiiperinne on heille tuttu. Katulapsille valokset tehtiin jaloista (joilla juosta) sekä käsistä (joilla tarttua). *Niitä ei viety kirkkoon* Jumalalle vaan museoon *yhteiskunnalle julkiseen tilaan*, koska julkinen valta on vastuussa katulapsista. Valosten yksinkertaisuus, elimellisyys ja valtaisa määrä on vaikuttava kokemus jo valo-

¹⁵ Dias & Riedweg 2003, 140–147.

kuvina. Ensimmäisen näyttelyn avajaisissa oli yli 3 000 vierasta, joista puolet oli slummien asukkaita ja ensi kertaa museossa.

Valosten lisäksi installaatiossa kuullaan ja nähdään lasten ja nuorten kerontaa siitä, miten he ovat joutuneet kadulle, mitä heille kuuluu, kuinka he pärjäävät ja miten arkeaan elävät, mistä unelmoivat. Joku haluaisi olla alligaattori, toinen toivoo ystäviä. Tai että äidillä olisi työ ja talo, jotta voisi asua äidin kanssa. Joku haluaa merimieheksi, ettei kukaan löytäisi. Sangen moni toivoo polkupyörää. Joku haluaa sihteeriksi. Taiteilijaksi toivoo nuori, joka arvelee taiteeksi sen mitä ihminen tekee sydämellään, ja museossa saa nähdä niin monta maailmaa. Lapset ja nuoret ovat subjekteja kuvassa ja kerronnassa. *Kamera* ei kiidä ohi tai tuijota sokeana, se *elää lasten kanssa* kadulla. Taiteilijat kuuntelevat ja tekevät tarkentavia kysymyksiä, ja he ovat läsnä. Katsoja tutustuu persoonallisiin ihmisiin, eläviin kasvoihin, surullisina, virnistelevinä, rohkeina, vilkkaina, väistelevinä, masentuneina ... Tästä, sosiaalisen esteettisestä kohtaamisesta, jokaisen *ainutlaatuisuuden näyttämisestä* syntyy pakottava *kriittisyys*. Niin näille lapsille kuin minun, sinun ja muun taideyleisön lapsille ”toinen alkaa siitä missä heidän aistinsa kohtaavat maailman”.

Lapset tiesivät alusta lähtien, että he tekevät jotain, josta tulee julkista. Hankkeesta tuli suosittu niin katulasten parissa kuin heidän parissaan työskentelevien aikuisten kesken.¹⁶ Teoksessa kuullaan sosiaalityöntekijöitä ja kansalaisaktivisteja. Taiteilijat eivät esitä vaatimuksia tai ohjelmia, he antavat tilaa näille ihmisille, joilla on vahva kokemuksellinen näkemys tilanteen korjaamiseksi sekä antaumuksellinen suhde työhönsä. Hankkeeseen liittyi videokonferenssi muun muassa poliitikkojen ja ihmisoikeusjuristien parissa, ja myös katulapset saattoivat osallistua siihen. Liittöhallitukselta liikenä jonkin verran avustuksia, jotka kuitenkin pantiin myöhemmin jäihin. Katulasten votiivilahjat (”jalat ja kädet” sekä toiveet) siirrettiin varastoon. Vuonna 2003 taiteilijat etsivät käsiinsä lapset, jotka olivat osallistuneet hankkeeseen. Kahdeksan vuoden kuluessa noin puolet lapsista oli kuollut, tapettu tai muuten menehtynyt.¹⁷ Elossa olevat kertoivat, mitä heidän tovereilleen oli tapahtunut.

Olosuhteiden muuttaminen voi olla vaikeaa, aina on kuitenkin mahdollisuus kuulla, Dias ja Riedweg sanovat (26.10.04). Lause voi kuulostaa lakonisel-

¹⁶ Taiteilijapari kiersi näyttelyn kanssa eri puolilla Eurooppaa, ja paikalliset lapset ja aikuiset työpajoillaan lähettivät viestejä myös katulasten töihin. He toivat näitä viestejä takaisin Rioon ja jatkoivat työtä katulasten kanssa.

¹⁷ Rolnik 2003, 227.

ta. Sen voima kumpuaa kuitenkin näkemyksestä, että kuuleminen voi muuttaa maailmaa.

Aina voi kuulla, on vaativa väite ylipäättään ja etenkin oudon ja vieraan kohtaamisessa. Sehän se vasta vaikeaa onkin. Kuka sitä osaa? Tai pitkään kestää? Etä kuuluu toisen, eikä lankea yksinkertaistamisen, pelon tai naiiviuden ansoihin. Kuuleminen tapahtuu itsen kautta suhteissa toisiin. Se merkitsee maailmassa olemisen asennon jatkuvaa työstämistä sellaiseksi, etteivät toisen erilaisuus ja muukalaisuus uhkaa.¹⁸ Hallinnasta hellittäminen auttaa elämää päin, mutta hallituin välinein. Diasin ja Riedwegin tavat kulkea turvallisen ja turvattoman maailman rajapinnoilla muodostavat harkitun mutta epävarmuudelle avoimen *struktuurin*, joka mahdollistaa kuulemisen ja *arkailemattoman suhteen* käsillä oleviin ilmiöihin. *Kunnioitus* ilmenee vuorovaikutuksessa.

Toisin tietäminen sosiaalisen poeettisessa kohtaamisessa

Lopuksi siirryn taiteilijaparin teoksista avautuviin hyvinvointipoliittisiin ”toisen tiedon” näköaloihin käyttäen siltana Richard Sennettin (2004) teosta *Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa*. *Kunnioitusvaje* syntyy, kun yhteiskunta kohtelee suurta joukkoa ihmisiä niin, etteivät he tule nähdyiksi ihmisinä, joiden olemassaololla on arvoa, sanoo Sennett. Hän arvelee, että sosiaalitoimessa ihmisten kokema kunnioituksen puute juontuu siitä, että he ovat joutuneet tarjotun avun kulluttajiksi ja omien tarpeidensa sivustakatsojiksi. Sosiaalityön historiasta Sennett nostaa tarkasteluun kaksi erilaista tapaa suhtautua toiseen ja vieraaseen, ja näitä edustavat ”katolinen nunna” ja ”sosialisti”.

”*Sosialisti*” ilmentää demokraattisen sosiaalityön piirteitä, joissa korostuvat viiveys, taka-alalla pysyttely, ammattislangi ja pyrkimys yhteistoiminnallisuuteen. Pidättyväisyys voi olla kunnioituksen osoitus tunnustamalla sen, miten vaikeaa on kurottua eriarvoisuuden kuilun yli. Samalla *puheyhteys jää ohueksi*, ja kanssakäymistä leimaavatkin hiljaisuus, varovaisuus ja pelko siitä, että tulee loukanneeksi toista. Etuoikeutetun noloudesta voi syntyä tunnetilojen ketju, joka salpaa vuorovaikutuksen. Etenkin kun asiakkaana olevan ihmisen sosiaalinen kunnia voi olla niin haurasta, että siitä on varmistuttava joka päivä uudestaan. ”*Nun-*

¹⁸ Ks. mm. Kristeva 1992 ja Irigaray 1996.

na” taasen edustaa hierarkkista sosiaalityötä, jossa pulmien nimeäminen, huolenpidon persoonallisuus ja *määrätietoinen ohjaus* ja opastus luonnehtivat työtä, äidillisyyden tai isällisyyden arvovallalla. Eikä siinä arkailla tietää ja toimia toisten puolesta. Etuoikeutetun nolous vältetään, koska kaikki ovat Jumalan edessä yhdenvertaisia. Säälän haavoittavuus, anteliaisuuden ja hyväntekeväisyyden risti-riitaiset motiivit ja seuraukset, myötätunnon ja solidaarisuuden moniselitteiset yhteen kietoutumiset ovat osa sosiaalityön historiaa kuten demokraattisten muotojen väistelevyyskin.¹⁹

Kunnioitus on ilmaisua ja toimintaa, Sennett painottaa, ja siihen tarvitaan sellaisia ilmaisuvoimaisia tapahtumia, joissa *sisin koskettuu*. Koskettuminen siinä ei sisällä *oikeudenmukaisuutta, totuutta tai hyvyyttä*, siitä seuraa voimaa ja liikettä näiden pohtimiseen. Siellä missä kyse on muutosten rikkoman turvallisuuden uudelleen rakentamisesta tarvitaan aivan erityistä vuorovaikutusta, jossa voidaan kyseenalaistaa ja rikkoa halvaannuttavia ryhmämielikuvia ja saada niitä ohjanneet jokaisen osapuolen hiljaisen tiedon muodot tarkasteluun, Sennett sanoo. Paikalleen juuttumisen välttäminen edellyttää siirtymistä hiljaisesta tiedosta eksplikoituun – ja takaisin, ja tässä tarinat ovat ainoa toivomme (emt. 223–227). Sennett ei luule liikkoja, mutta osoittaa päättymättömään tehtävään, jossa pyritään tunnistamaan vastavuoroisuus sekä kokemaan, toimimaan tai esiintymään yhdenvertaisesti eriarvoisuuden maailmassa.

Diasin ja Riedwegin teokset avaavat näköaloja ”nunnan ja sosialistin” välisistä uusiin mahdollisuuksiin, jotka eivät väistele eivätkä komenna vaan osoittavat poeettisen kentän avaruuteen, ihmisen moniulotteisuuteen. Jospa kehitys (mitä kaikkea se sitten onkaan) pulppuaakin mahdollisuuksiksi, kun aistit ja ajattelun ovet ovat auki. Hyvinvointipolitiikka, opetus, kuntoutus tai sosiaalityö eivät ole taiteen tekemistä. Mutta ne edellyttävät taiten tekemistä ja toisin tietämistä. Aistimellisuutta ja kokemusta arvostavasta suhteesta karttuvaa tietoa voisi ajatella ”ensimmäiseksi,” onhan se ennen ilmiöiden luokittelua, tiedon objektivointia tai irrottamista syntysijoiltaan ja siirtämistä yleiseksi. Tässä sivilisaatiossa sitä pidetään riittämättömänä, se on aliarvostettua, ja siksi se saa ”toisen tiedon” arvoa paikan.

Diasin ja Riedwegin toisin tietämisessä olennaista on se tapa, jolla he ymmärtävät subjektiivisen ja sosiaalisen yhteen kietoutuneisuuden, aistimellisena ja erottamattomana, alinomaisessa sisään ja ulos -liikkeessä. Se tuo subjektin so-

¹⁹ Sennett 2004, mm. sivuilla 132–137.

siaaliseen. Se tekee tyhjäksi totutut kategoriat, joiden mukaan *ulkoiset olot ja sisäiset mielet* pidetään toisistaan erillään. Teoksia eivät määritä yhteiskunnallisten toimintasektorien rajat tai tieteen ja taiteen alojen eriytyneisyys. Niitä luonnehtii konkreettisuus (concrecent), erityinen ”pärjääminen” sen kanssa, missä monet tekijät vaikuttavat samanaikaisesti toisiinsa kietoutuneina. Ihmisiä lähestytään toimivina ja tuntevina, aistimellisina ja haluavina kaikissa oloissa. Ja aina suhteessa paikkaan ja sosiaalisiin suhteisiin ja niiden konflikteihin. Poettisen kentän luomista tarvitaan siihen, että kullekin ihmisryhmälle tärkeät asiat pääsevät esille kompleksisina ja kiinnostavina. Yksinkertaistamatta ja persoonallisesti, intiimiysi riittävän anonyymissa muodossa yhteiskunnallisuuteen kietoutuneena.

Diasin ja Riedwegin teoksia voi kutsua vapaaksi tilaksi tai avoimeksi toriksi (*agoraksi*) julkisen ja yksityisen välissä. Vapaata tilaa tarvitaan ihmisten kohtaamisessa ja uuden kehkeyttämisessä. Tällaisten tilojen kaipuu ja tarve ovat polttavia myöhäismoderneissa yhteiskunnissa; muun muassa Zygmunt Bauman (2002) on painokkaasti tähdentänyt vapaan tilan merkitystä, jotta ihmiset pääsevät jakamaan ilojaan ja murheitaan ja jotta elämänpolitiikka ja politiikka kohtaisivat toisensa.

Diasin ja Riedwegin taiteessa kunkin teoksen konseptin kehittäminen vaatii huolellista taustatyötä ja paneutuvaa vuorovaikutusta kohderyhmän kanssa. Työkälpakissa on koeteltuja menetelmiä, kuten aistityöpajat. *Perusprinsippejä ja metodeja* voidaan soveltaen siirtää eri tilanteisiin. Mutta se, mitä sitten tapahtuu, syntyy kulloisessakin tilanteessa ihmisten välisistä ainutlaatuisista suhteista, joita ei voi etukäteen ennustaa tai toisintaa. Niihin ei pyritäkään, koska tavoiteltavaa on saada esiin uusia ja vaihtuvia näkökulmia monimuotoisesta todellisuudesta, siihen osallistuen ja sitä luoden. Siten myös liikutellaan ”odotusten horisonttia”,²⁰ jotta vältytään stereotyyppioilta, yksinkertaistamiselta ja yhdenmukaistamiselta.

Toisin tietäminen Diasin ja Riedwegin teoksissa tarjoaa kriittisen vastakuvan ”viralliselle” ja ensimmäisenä pidetylle tiedolle – ja samalla täydentäviä ja korjaavia vaihtoehtoja. Ensimmäiselle tiedolle on ominaista käsitys sen yleispätevyydestä ja siirrettävyydestä. Tätä aikakautta dominoivat tiedon tuottamisen tavat ovat lähtöisin yhtäällä markkinataloudesta ja toisaalla luonnontieteistä. Kun näistä ohjautuvat tietämisen tavat ulotetaan läpäisevinä normeina kaikille elä-

²⁰ Jauss (1990) käyttää termiä osoittaessaan tekijän, teoksen ja yleisön kolminaisuuteen jonkin teoksen arvostuksen muodostumisessa estetiikan ja historian suhteissa. Hän tähdentää, että taide-tekokset eivät ole monumentteja, jotka paljastaisivat ”monologisesti ajattoman olemuksensa yksinäisesti.”

män alueille, mittaamalla hallittavan maailman houkutus muuttuu tyranniaksi, joka on paikaton, ruumiiton, hengetöntä, subjektitonta ja epäsosiaalista. Semmoinen tieto ei riitä löytämään tietä elämää päin.

Positivistisessa tiedonkäsityksessä suurin osa elämää sivuutetaan. Tai siitä saadaan väärää tietoa, kun välineistö ei ulotu ilmiön ytimiin. Markkinalogiikan mukainen tiedonkeruu ja julkistenkin hyvinvointipalveluiden hallinta sen avulla tuottaa tietoa, joka jää etäälle siitä, miksi palveluita tuotetaan, mihin niitä tarvitaan ja mitä niissä tapahtuu. Koeasetelmiin perustuvan ”evidence based” -tiedon²¹ merkityksellisyys niissä ilmiöissä, joita se kykenee valaisemaan, ei pienene, vaikkei sitä pyrittäisi soveltamaan kaikkeen tietämiseen. Jos tunnustetaan kaiken tiedon ideologisuus,²² ensimmäisen ja toisen tiedon rajat eivät olisi ehkä niin jyrkkiä? Tietoa ei voi teoretisoida yksin rationaalisuuden termein, koska se on perustavissa suhteissa mielihyvään, haluun sekä ihmiskäsityksiin ja maailmassa olemisen asentoihin. Tiedon tuottamisen tavat ovat perustaltaan maailmankatosmuksellisia valintoja.

Objektiivisen tiedon ideaalin yksinvaltainen paikka voi hyvinkin olla murtumassa myöhäismoderneissa yhteiskunnissa – ja taide palaamassa takaisin (ks. Shusterman 2001)²³. Tulevaa hahmotellessaan Sennett (2004) hakee metaforia musiikista, ja Bauman (2002) kutsuu apuun runoutta ja sen tapaa nähdä maailmaa. ”Runous on kenties ainoa tapa ilmaista jotakin todellista ilman pakkoa.”²⁴ Sosiaalisen poeettinen kohtaaminen²⁵ osoittaa sivilisaatiota uudistaviin mahdollisuuksiin; todellisuussuhteen sotaisuus heikkenee ja elämästä pitäminen vahvistuu, toivorikkaasti ajatellen.

²¹ Ks. Leiman (2004); psykoterapioiden vaikutusten arvioinnin vaikeus ja horjuvuus johtuu siitä, ettei evidence based -menetelmin päästä kiinni vuorovaikutukseen, joka kuitenkin on olennainen tekijä terapioiden vaikuttavuudessa.

²² Ks. McLaren 1997, 45.

²³ Kulttuuri- ja taidepohjaisia kehittämis- ja tutkimushankkeita on viime vuosina toteutettu laajenevana kirjona mitä erilaisimmin tavoin ja niitä on kutsuttu vaihtelevin nimin, kuten yhteisötaiteeksi, sosiokulttuuriseksi toiminnaksi, soveltavaksi taidetoiminnaksi ja luovien yhteisöjen rakentamiseksi. ks. mm. Cleveland 1992, Common Threads 2003, Liikanen 2003, Sava et al. 2004, Bardy & Känkänen. 2005.

²⁴ Drewermann 2000, 97.

²⁵ David (2003, 9) tähdentää, että Diasin ja Riedwegin teoksissa ei ole kyse pseudokriittisestä taiteesta, jossa esteettisin keinoin vahvistetaan sosiaalisia tai poliittisia klisheitä, tai taiteen sosiaalisesta käytöstä rauhoittamisen tai kurinalaistamisen välineenä. Rolnik (2003, 244) sanoo Diasin ja Riedwegin taidetta rokotteeksi sitä virusta vastaan, joka erottaa subjektiivisen kehosta ja tämän kehon sen poliittisesta ja taiteellisesta potentiaalista.

LÄHTEET

- Bardy, Marjatta & Känkänen, Päivi (2005). *Omat ja muiden tarinat - ihmisyyttä vaalimassa*. Helsinki: Stakes.
- Bauman, Zygmunt (2002). *Notkea moderni*. Suom. Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.
- Cleveland, William (1992). *Arts in Other Places. Artists at Work in America's Community and Social Institutions*. London: Preager.
- Common Threads: An Agenda for Active Citizenship. An International Symposium. London 4–5 February 2003. Report by the Centre for Creative Communities.
- David, Catherine (2003). *On the Near and the Distant: Some Notes About the Work of Dias & Riedweg*. Teoksessa Dias & Riedweg (2003). MACBA Museu d'Art Contemporani de Barcelona, 8–13.
- Dias & Riedweg (2003). MACBA Museu d'Art Contemporani de Barcelona.
- Dias, Mauricio & Riedweg, Walter (2003). *The Other Begins Where our Senses Meet the World*. Teoksessa Dias & Riedweg Museu d'Art Contemporani de Barcelona, 14–208.
- Dias & Riedweg. *Ehkä puhumme samasta/ Possibly talking the same*. Näyttely Kiasma. 30.10.2004–16.1.2005.
- Drewermann, Eugen (2000). *Psykoanalyysi ja moraaliteologia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Irigaray, Lucy (1996). *i love to you. Sketch of a Possible Felicity in History*. New York: Routledge.
- Jauss, Hans Robert (1990). *Literary History as a Challenge to Literary Theory*. In Dennis Waldler (ed.) *Literature in the Moderns World. Critical Essays and Documents*. Oxford: Oxford University Press in association with The Open University, 67–75.
- Kaitavuori, Kaija (2004). *Dias & Riedweg. Taiteilijapari järjestää lavastettuja kohtaamisia*. Kiasma 25. vol.7, 2–5.
- Kristeva, Julia (1992). *Muukalaisia itsellemme*. Helsinki: Gaudeamus.
- Leiman, Mikael (2004). *Vaikuttavuustutkimuksen pulmallisuus psykoterapiassa*. Duodecim 22, 2645–2653.
- Levinas, Emmanuel (1996). *Etiikka ja äärettömyys*. Suom. Antti Pönni ja Outi Pasanen. Tampere: Gaudeamus.
- McLaren, Peter (1997). *Critical Pedagogy and Predatory Culture*. London: Routledge.
- Liikanen, Hanna-Liisa (2003). *Taide kohtaa elämän. Arts in Hospital -hanke ja kulttuuritoiminta itäsuomalaisten hoitoyksiköiden arjessa ja juhlassa*. Helsinki: Suomen Mielenterveysseura.
- Muukkonen, Marita (2004). *Heitä! Dias & Riedweg. Ehkä puhumme samasta*. Kiasma 30.10.2004–16.1.2005, 18–19.
- Nietzsche, Friedrich (1995). *Näin puhui Zarathustra*. Suom. J. A. Hollo. Helsinki: Otava.
- Rolnik, Suely (2003). *Otherness Beneath the Open Sky, The Political - Poetic Laboratory Of Mauricio Dias & Walter Riedweg*. Teoksessa Dias & Riedweg MACBA Museu d'Art Contemporani de Barcelona, 210–244.
- Sava, Inkeri (2004). *Kasvattajan oikeus – ja vastuu – omaan elämään*. Teoksessa Inkeri Sava & Virpi Vesänen-Laukkanen (toim.) *Taiteeksi tarinoitu elämä*. Jyväskylä: PS-kustannus, 42–58.
- Sennett, Richard (2004). *Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa*. Suom. Kaisa Koskinen. Tampere: Vastapaino.
- Serres, Michel (1994). *Luontosopimus*. Suom. Aila Virtanen ja Jussi Vähämäki. Tampere: Vastapaino.
- Stok, Danusia (toim.) (1994). *Kieslowski on Kieslowski*. Suom. Matti Apunen. Helsinki: Like.

OSA II

TOISEN TIEDOSTA

LAPSET TIEDON JA KULTTUURIN TUOTTAJINA

LIISA KARLSSON

Yhteiskunnassamme käytetään tietoa strategioiden luomisessa, suunnittelussa, päätöksenteossa tutkimuksessa, kehittämisessä, käytännön ratkaisuja tehtäessä ja toiminnan toteutuksessa sekä sen arvioinnissa. Tietoa kerätään tilastoihin ja raportteihin. Niissä kuvataan keskimääräinen kansalainen tai lapsista puhuttaessa esitellään lapsi ”yleensä”. Omaa ääntä on vaikea saada kuuluville. Yhteiskuntamme rakentuu tietyille kanaville ja toimintatavoille, joiden käyttö on rajattu melko pienelle joukolle. Mitä nuoremasta ihmisestä on kysymys, sen vähemmän hänellä on näitä kanavia käytössään. Kuitenkin Suomen perustuslain (6 §) mukaan ”*Lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.*” Sama periaate on kirjattu YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen (1989), eri organisaatioiden tavoitteisiin ja kasvatus- ja opetussuunnitelmiin. Miten nämä tavoitteet pystytään käytännössä toteuttamaan? Ja miten ne näkyvät lapsitutkimuksessa?

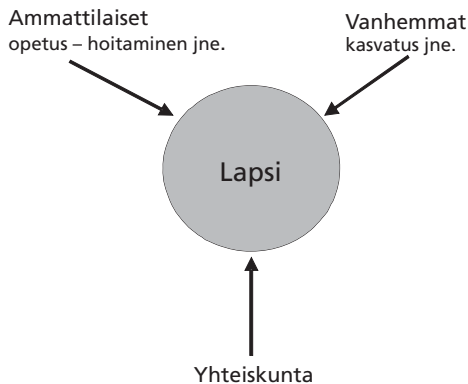
Kun ryhdytään hankkimaan tietoa lapsista ja heidän maailmastaan, on syytä paneutuneesti pohtia, millainen käsitys meillä on lapsista ja heidän kulttuuristaan ja millaisilla tiedonkeruumenetelmillä saadaan mahdollisimman moniulotteinen kuva. Lasten (oman) kulttuurin näen laajasti. Se pitää sisällään koko sen inhimillisen kulttuurin, jossa lapset toimivat ja tuottavat näkyviä ja kuuluvia jälkiä, sekä lasten omat ajatukset ja mielenilmaukset.

Tässä artikkelissa tarkastelen, miten tutkijat ja tiedon hankkijat voivat saada tietoa lapsista. Erittelen erilaisia tapoja lähestyä lapsia koskevaa tietoa ja sitä, miten eri toimintatavat vaikuttavat siihen, millaista tietoa saadaan. Lisäksi tuon esiin, millaista tietoa lapset itse tuottavat silloin, kun heitä ryhdytään kuuntelemaan ja he ovat itse osallisia tutkimusprosessissa.

Miten lapsitietoa lähestytään?

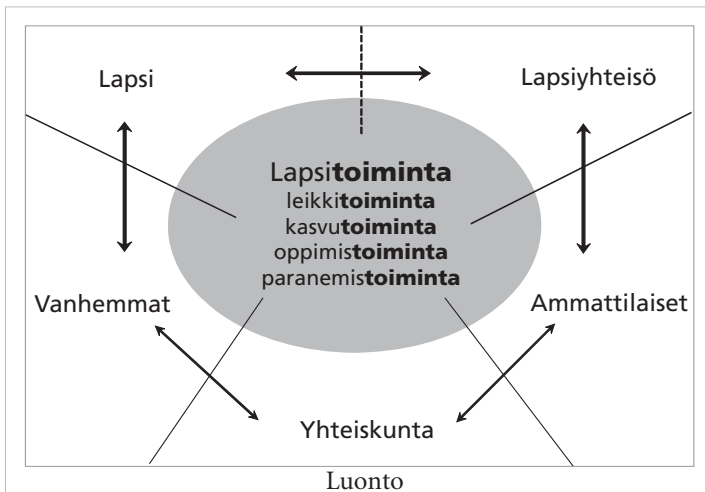
Perinteisesti lapsi on aikuisten ja yhteiskunnan toiminnan kohteena. Häntä halutaan kasvattaa, kehittää, opettaa ja hoitaa. Lapsi on niin vanhempien, lasten kanssa työskentelevien ammattilaisten kuin yhteiskunnan erilaisten toimenpiteiden usein yksisuuntaisena kohteena. Monesti tarkastellaan eräänlaista keskivertolasta. Lapsiyhteisö ja lapsi moniulotteisessa yhteisössä ja ympäristössä jää helposti huomioimatta. Tarkastelutapa on individualistinen, yksilö- ja aikuiskeskeinen, ja lapsen näkökulmat jäävät huomiotta. Lapsesta vallitsevat käsitykset ja toimintalähtökohdat näkyvät myös tutkijoiden ja tiedon hankkijoiden orientaatiossa.

Jo käsitteet ”kasvatus”, ”hoito” tai ”opetus” sisältävät ilmaisun yksisuuntaisuudesta ja kohteellistamisesta. Kasvattamisen, hoitamisen tai opettamisen touttaa toinen ihminen. Lapsi on se, johon toimenpide kohdennetaan. Kun tarkastelemme käsitteiden määrittelyjä, huomaamme, että niistäkin puuttuu lapsen näkökulma. Esimerkiksi kasvatus määritellään siten, että ”kasvatukseen kuuluu vaikuttamis- ja muutospyrkimys – – kasvatuksella on aina arvokkaana pidetty tavoite tai tarkoitus – – kasvatus on intentionaalista (tarkoitushakuista) toimintaa” (Hirsjärvi 1985, 42–46; myös Nurmi 1986, 52) ja edelleen: kasvatus on ”toimintaa ja järjestelyjä, jotka muokkaavat kasvatettavan käsityksiä ja/tai asenteita hyvä- ja/tai hyödyllisenä pidettyyn suuntaan” (Ikonen 2000, 126). Viime vuosisadan alussa Juho Hollo (1927, 64, 120–121) jätti kasvatuksen määritelmän avoimemmaksi ja vähemmän kohteellistavaksi: ”kasvatus on kasvamaan saattamista”.

KUVIO 1. Vallitseva, kohteellistava ja yksisuuntainen tapa tarkastella lasta

Kun tarkastelun kohteena ei ole lapsi, vaan *toiminta*, tulevat esiin lapsen ja lapsiyhteisön näkökulmat. Kullakin toimijalla on oma näkökulmansa lapsitoimintaan. Lapsitoiminta voi olla lasten omaa toimintaa, kuten leikkiä, tai sellaista, jossa myös aikuisilla voi olla osuutensa, kuten oppimista, paranemista tai kasvua. Edellä mainitut käsitteet ovat myös sanoina neutraaleja. Niihin ei automaattisesti sisälly yksisuuntaista, kohteellistavaa interventiota. Sen sijaan oppimisessa, kasvussa ja paranemisessa voi olla aktiivisesti osallisina useitakin henkilöitä, ennen kaikkea itse oppija, kasvaja tai paraniija. Lisäksi vaikuttavat erilaiset tilanteet ja taustat, odotukset ja ympäristöt.

KUVIO 2. Vuorovaikutuksen huomioiva, moniulotteinen tarkastelutapa, jossa nousevat esiin kaikkien, myös lasten, näkökulmat

Lapsen näkökulma

Ihmiskäsitys vaikuttaa siihen, millainen lapsikäsitys muodostuu. Tilanne on vielä useammin se, että käsitys lapsesta vaikuttaa ihmiskäsitykseen, sillä aikuisilla on lapsesta ja tämän toiminnasta, kyvyistä ja vajaavaisuuksista monesti hyvin varmoja käsityksiä. Ne ovat paljon staattisempia kuin aikuiseen liittyvät käsitykset. Myös lapset ovat huomanneet sen, miten eri tavoin kulttuurissamme tarkastel-

laan lasta kuin aikuista. Viisivuotias Anna saneli kokonaisen kirjan. Sen nimeksi hän antoi *Ihminen ja lapset*.

Seuraavassa erittelen lapsi-käsityksiin liittyviä erityispiirteitä. Lapset eivät tee tutkimusta eivätkä voi täten selittää ja eritellä omaa näkökulmaansa samalla tavalla kuten esimerkiksi naiset naisten tekemässä naistutkimuksessa. Lapsinäkökulman huomioivan tutkimuksen tai tiedonkeruun haastavana ongelmana on, miten aikuinen tavoittaa lapsen maailman. Jokainen on ollut lapsi, ja tässä mielessä lapsuus on osa tutkijan tai lapsen kanssa työskentelevän aikuisuutta (vrt. mm. Bardy 1996, 208). Mutta lapsuuden muistot poikkeavat kovasti siitä, mikä on tämän päivän lapsen tai tietyn lapsen elämä tässä ja nyt. Lapsiperspektiivin löytymisen edellytyksenä on lapsille ominaisten toimintatapojen oivaltaminen ja esiin nostaminen. Tämä ei onnistu vain aikuisten toiminnasta luotujen käsitteistöjen ja menetelmien avulla, vaan on kehitettävä juuri lasten maailman analysoimiseen sopivia käsitteitä ja tiedonhankinnan menetelmiä.

Seuraava esimerkkitalanne voidaan tulkita usealla tavalla. Työntekijä lukee ääneen lapsille satua. Yksi tyttö keikkuu tuolillaan, nousee toisinaan ja hypähtelee, huutaa väliin kommenttejaan. Onko lapsi häiritsijä, joka ei osaa keskittyä kuuntelemaan aikuisen tärkeänä pitämää asiaa, vai onko hän aktiivisimmillaan, niin innostunut sadusta, ettei malta olla paikallaan? Onko tytön mielestä toisen kertomus yhdentekevä? Esittääkö hän egosentrisesti vain omat ajatuksensa, vai tuottaako hän uusia oivalluksia liittämällä tarinan sisällöt aikaisempiin kokemuksiinsa? Sabotoiko lapsi tilannetta, vai syyttääkö kertomus hänessä uusia ideoita vaikkapa leikin aineksiksi? Aikuisen näkökulmasta tilanne saattaa näyttytyä aivan toisin kuin lapsen perspektiivistä. Ammattilainen tavoittelee rauhallista ilmapiiriä. Hän ehkä haluaa varmistaa, että kaikki kuulevat tarinan mahdollisimman hyvin. Työntekijän toiminnan motiivi voi olla myös se, että hän lukee sadun tuodakseen tilanteeseen jotakin yhdessä pohdittavaa ja edelleen työstettävää. Ammattilaisen toiminnan tavoitteet ja käsitykset lapsesta ohjaavat hänen tulkintaansa lasten käyttäytymisestä. Tulkinnasta seuraa tietynlainen suhtautuminen, joka viestii vilkkaalle tytölle ja muulle ryhmälle, miten kuuluu toimia ja mikä on toivottavaa tai kiellettyä vastaavanlaisissa tilanteissa. Sen sijaan tytön näkökulmasta tarkasteltuna hänen toimintansa saattaa tulla täysin väärin ymmärretyksi. Samoin vaikuttavat tutkijan tai tiedon kerääjän ennakkokäsitykset lapsesta, hänen kasvustaan ja oppimisestaan siihen, mihin tiedonhankinnassa kiinnitetään huomiota ja miten aineisto tulkitaan. Siihen vaikuttaa myös näkemys tiedon luon-

teesta, ymmärrys yhteisö- tai ryhmäilmiöstä sekä käsitys organisaatiosta, jossa toimitaan.

Lapsen näkökulman huomiotta jättäminen voi ratkaisevasti vaikuttaa tiedon tulkitsemiseen ja tutkimustuloksiin. Jean Piaget'n tutkimuksilla lapsen ajattelusta on ollut merkittävä vaikutus nykyiseen käsitykseen lapsesta tutkimuksessa ja toiminnan toteutuksessa. Piaget tutki lasten maailmaa kokeellisesti laboratorio-olosuhteissa. Kokeet noudattivat aikuisen päättelystrategioita, eivät niinkään lapsen tapoja hahmottaa asioita. Asetelma vaikutti ratkaisevasti tutkimustuloksiin. Esimerkiksi Piaget'n (Piaget & Inhelder 1956) eräässä kokeessa asetettiin lapsen eteen kolmen vuoren muodostama pienoismalli ja lapsi sai tarkastella vuorirykelmää vain yhdeltä suunnalta. Hänen tuli valita valokuva, joka esitti näkymää toiselta sivulta katsottuna. Alle kuuden vuoden ikäiset epäonnistuivat tehtävässä. Kokeensa tulosten perusteella Piaget määritteli alle 6–7-vuotiaat lapset huonoiksi keskustelijoiksi ja egosentrisiksi ajattelijoiksi, jotka eivät pysty asettumaan toisen asemaan. Margaret Donaldsonin (1982, 20; Hughes 1975) tutkijaryhmä toisti Piaget'n kokeen. Koeasetelmaa muutettiin siten, että lapsille selvitettiin kokeen idea, sen merkitys. Tässä kokeessa oli neljä seinämää, jotka ylhäältäpäin katsottuna näyttivät ristiltä. Kaksi poliisinukkea sijoitettiin eri puolille seinämäristikkoa. Lapsen tuli sijoittaa poikanukke siten, etteivät poliisit näkisi sitä. Tässä koeasetelmassa ja instruktiossa otettiin huomioon lapsen tapa leikkiä ja tarkastella asioita. Tutkimuksessa päädyttiin aivan vastakkaiseen tulokseen kuin Piaget: 90 prosenttia 3,5–5-vuotiaista lapsista vastasi oikein ja osasi tarkastella asioita kaikkien nukkien näkökulmasta (Donaldson 1982, 20–22). Jo kolmevuotiaat lapset siis pystyivät tässä kokeessa asettumaan toisen asemaan. Piaget'n tunnetun kehitysvaiheteorian liittyä kuitenkin tärkeä huomio: lapsi oivaltaa laadullisesti eri tavalla kuin aikuinen (Corsaro 1997, 8–12). Myös lujasti istuva uskomus, että lapset ajattelevat vain konkreettisesti, kumoutuu. Lapset käyttävät abstraktin ajattelun keinoja, mutta ne näyttävät usein toisenlaisina kuin aikuisten ilmaistessa itseään.

Piaget oli alun perin biologi, joka tutki lajien sopeutumista erilaisiin ympäristöihin. Hän toi esiin tärkeän näkökohdan: elollinen olento ei vain reagoi, vaan myös toimii aktiivisesti. Ihminen sopeutuu ja muuttuu ympäristön vaikutuksesta. Mutta Piaget ei kiinnittänyt huomiota siihen, että lapsi myös muuttaa todellisuutta sen mukaan, miten hän tulkitsee sitä. Eli todellisuus ei siis ole staattinen vaan muuttuva (vrt. myös Reunamo 1998, 26–30).

Vastaavia esimerkkejä valitun näkökulman vaikutuksista tutkimukseen ja käytännön toimintatilanteisiin on monia. Maritta Hännikäinen (1995, 55) analysoi leikkitilanteita sekä Piaget'n että Vygotskyn teorioiden pohjalta ja huomasi, että observoidun lapsen leikki oli huomattavasti moniulotteisempaa ja kehittyneempää kuin kehityskuvaukset ja mallit antoivat olettaa. Kaija Puuran (1998) lapsipsykiatriaan liittyvä tutkimus toi esiin sen, että vanhemmilta saatu tieto poikkesi siitä tiedosta, jota 8–9-vuotiaat lapset itse kertoivat. Vanhempien haastatteluisissa korostuivat lasten käytös- ja keskittymisongelmat. Lapset itse kertoivat ahdistuneisuudesta ja masennuksesta ja jopa itsemurha-ajatuksista, joista vanhemmat yleensä olivat täysin tietämättömiä. Lapset ovat myös osoittautuneet päteviksi arvioimaan heitä koskevia asioita, kuten päivähoitoa (vrt. Doverborg-Österberg & Pramling 1985; Salonen 1998, 108; Elimäen kunnan päivähoitokysely 1998) sekä lapsi- ja kerhotoimintaa (Stenius & Karlsson 2005) tai osallistumaan ympäristön suunnitteluun (Horelli, Kytä & Kaaja 1998, 65 ja 2002).

Lapsista löytyy aikuisia yllättäviä osaamisen alueita, kun heille ominaiset tavat toimia ja leikkiä huomioidaan. Esimerkiksi säveltäjä-muusikko Timo Hietala ja äänittäjä Juhani Liimatainen kertoivat kokemuksistaan säveltämisestä Viironniemen päiväkotilasten kanssa. Aikuinen on heidän mukaansa pulassa lasten jatkuvan improvisoinnin keskellä, koska aikuiset eivät itse kykene siihen. Halitakseen näennäisen kaaoksen aikuiset ryhtyvät opettamaan ja unohtavat lapsen perspektiivin. Muusikoiden mukaan lapset eivät elä aikuisia hämmentävässä kaaoksessa vaan nyt-hetkessä. ”Kun annat soittimen lapselle, se ei kysy, miten tätä soitetaan vaan alkaa heti soittaa. Jos pyydät toistamaan, se kysyy miksi”, kertoo Hietala ja Puumalainen lisää: ”Lapset ovat ihan erilaisia kuin kirjassa kerrotaan.” (Helsingin Sanomat 13.9.1998.)

Lasten spontaanit tavat toimia eroavat aikuisen toimintatavoista. Lasten maailmaan kuuluvat erottamattomasti leikki ja ilo sekä muut tunteet, vastavuoroisuus sekä energinen ja toiminnallinen maailman valloittaminen. Jos haluamme tietoa lasten maailmasta, on löydettävä ne toimintatavat, jotka ovat luontaisia lapselle. Tätä on vasta viime aikoina herätty pohtimaan. Tuottaessaan uutta tietoa pieni lapsi elää leikissä ja mielikuvituksessa. Lapsi ei erota eri toimintoja erillisiin lokeroihin, kuten leikkiin, taiteelliseen ilmaisuun, harjoitteluun tai ilmiöiden pohtimiseen (vrt. myös Tuovila 2003). Lapselle eläminen on pitkään kokonaisvaltaista ja olemisen perusaineiksena on leikki ja leikillisuus (vrt. myös Huizinga 1967 ja Saarikoski 2005). Aikuisten maailma tuo osittelun, luokittelun ja arvostelun.

Kun huomioidaan lapsinäkökulma ja lapsen kannalta mielekäs tapa tuoda esiin omaa tietoaan sekä leikki, nousevat lapsen osaaminen ja taidot sekä näkemykset aivan uudella tavalla esille. Lapsinäkökulman alleviivaaminen on tärkeää siksi, että se on niin usein jätetty huomiotta. Tutkimuksessa tarkastellaan lapsia ja heidän kanssaan toimimista usein vain ammattilaisen tai muun aikuisen näkökulmasta. Eri ilmiöihin paneudutaan esimerkiksi selvittämällä aikuisten käsityksiä lasten viihtyvyydestä tai kehittämisestä ja näiden edellytyksistä. (Ks. eri kuntien päivähoitokyselyt 2000-luvulla; päivähoidon kehittämistoiminnan luettelo, Tiira, Riihelä & Immonen 1999, 129–148; vrt. myös Prout & James 1997; Corsaro 1997,7; Graue & Walsh 1998, 99; Strandell 1994, 7; Keskinen & Hopearuoho-Saajala 1994, 94; Kankaanranta 1998, 15.) Ilmiöiden tarkasteleminen lapsinäkökulmasta ei kuitenkaan edellytä aikuisten tarkastelukulmien ja osaamisen unohtamista. Hedelmällistä on ottaa huomioon molemmat perspektiivit sekä vuorovaikutus ja näin muodostaa tasavertainen ja yhteisöllinen tarkastelukulma. Siten voidaan saada esiin niin usein piiloon jääneitä yhteisöllisyyden piirteitä.

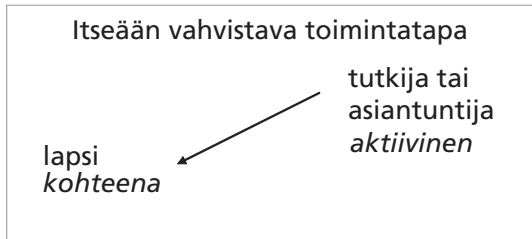
Lapsi-tiedon hankkiminen

Kun lapsilta kerätään tietoa, heitä voidaan lähestyä erilaisin tavoittein ja tarkoituksin. Ne voivat olla joko tiedostamattomia tai tietoisia. Tietoa voidaan kerätä aikuisen – asiantuntijan – tarkoitukseen, vahvistamaan tämän neutraaleja, positiivisia tai negatiivisia käsityksiä. Tiedonkeruun tavoite voi olla myös halu vaikuttaa lapseen. Lisäksi voidaan olla kiinnostuneita siitä tiedosta, jonka lapset tuottavat, tiedosta, joka syntyy vastavuoroisessa kohtaamisessa. Vastaavanlaisia toimintatapoja käytetään myös aikuisten kesken esimerkiksi asiantuntija-asia-suhteessa.

Itseään vahvistavaa toimintatapaa käyttäessään tiedon hankkija poimii lapsen puheesta ja toiminnasta asioita ja ajatuksia, jotka tukevat hänen omia mielipiteitään. Ne hän huomaa ja muistaa. Aikuinen siis etsii perusteluja omille tulkinnoilleen ja käsityksilleen. Tutkija tai asiantuntija tarkastelee asioita ikään kuin yksisuuntaisten silmälasien läpi, jotka tarjoavat suppean, lähinnä ennakkokäsityksiä valottavan näkymän. Lapsi tai asiakas on silloin aikuisen toiminnan *kohde*, jonka näkökanta jää huomiotta, sillä se ei ole kuuntelijalle oleellinen.

Esimerkkinä itseään vahvistavasta tiedonkeruutavasta on tutkija, joka haluaa eritellä havaintoja lasten kauppaleikkien vähenemisestä ja köyhtymisestä. Hänel-

lä on vahva ennakkokäsitys siitä, mitä hän tulee lasten leikeissä näkemään. Niinpä hän kohdistaa huomionsa juuri niihin asioihin, jotka tukevat tätä ennakkoläh-
tökohtaa. Jos lasten kauppaleikki on erilaista kuin tutkijan omassa lapsuudessa,
se tuntuu köyhemmältä ja latteammalta. Leikissä ei aikuisen silmin ole samaa in-
nostuksen ja mielikuvituksen virettä kuin omassa lapsuuden muistoissa, kun itse
oli leikkijänä. Leikin modernit piirteet eivät myöskään edusta tutkijan muistele-
maa tuttua ja nostalgista kauppaleikkiperinnettä.

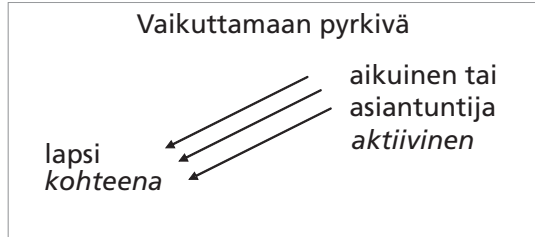

KUVIO 3. Itseään vahvistava toimintatapa

Vaikuttamaan pyrkivää toimintatapaa käyttäessään tiedonkerääjä pyrkii tiedon-
keruutilanteessa lähinnä muuttamaan tai kehittämään lasta, lapsen mielipiteitä
tai tapaa toimia sellaiseksi, jota aikuinen pitää tärkeänä. Tällöin lapsi nähdään en-
sisijaisesti ”puutteellisena”, ei-valmiina toiminnan *kohteena*, jolloin huomion kes-
kipisteeksi eivät nouse lasten tiedon tuottamisen sisältö ja tapa.

Lapsi-instituutioiden toiminnan tavoitteissa, suunnitelmissa ja laissa edelly-
tetään ammattilaisilta kasvattamista, opettamista tai hoitoa sillä tavoin, että am-
mattilaisen tulee pyrkiä ensi kädessä vaikuttamaan lapseen, ja näin korostetaan
aikuisen ensisijaista roolia lapsen elämässä. Siksi myös tutkija usein kerää tietoa
arvioidakseen toistuvasti lapsen kehitystä. Tällöin tutkija keskittyy helposti lap-
sen puutteisiin tai siihen, mitä lapsi ei osaa. Tämä lähtökohta vaikuttaa väistä-
mättä siihen, mitä asioita aikuinen tarkkailee ja miten hän näkee lapsen. Vaikut-
tamaan pyrkiessään aikuinen usein tekee lapsille paljon kysymyksiä, joilla hän
pyrkii lähinnä vaikuttamaan lasten ajatteluprosesseihin. Esimerkiksi käy tilanne
kirjallisuuspiiristä, jossa käsitellään kirjoittamista. Ohjaaja ei ole niinkään kiin-
nostunut lasten hallussa olevasta tiedosta tai siitä, millaisia ajatuksia heillä on kir-
joittamisesta. Sen sijaan hän haluaa kysymyksillä saada lapset sanomaan ääneen

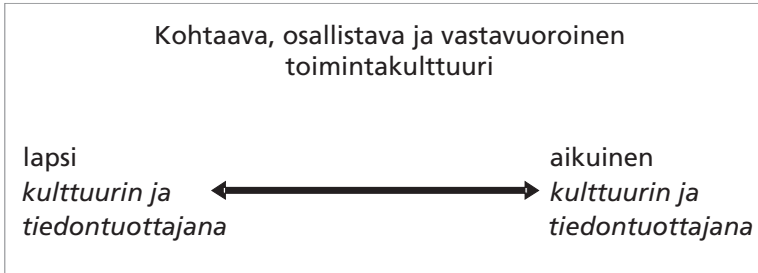
mielestään olennaisia seikkoja kirjoittamisesta. Vaikka tiedetään, että prosessoidessaan tietoa ihminen on kiinnostunut ja hänellä on kysymyksiä mielessään, aikuinen yleensä kyselee ja puhuu paljon ja lapset vastaavat lyhyesti.

KUVIO 4. Vaikuttamaan pyrkivä toimintatapa

Vastavuoroisessa ja kohtaavassa, osallistavassa toimintakulttuurissa aikuinen on kiinnostunut siitä, miten lapsi ajattelee ja mihin lapsen tuottama tieto perustuu. Aikuisen lähtökohdانا ovat kysymykset siitä, miten moninaisia ajatuksia ja perusteluja lapsella on ja miten eri tavoin tietoa voi tuottaa. Lasten kertoma nostaa esiin uusia kysymyksiä ja reunaehdoja siitä, millaisia toimintaedellytyksiä tarvitaan ja mitä saatu tieto kertoo lapsuudesta. Lapsia ei jatkuvasti arvioida, eikä tiedonkeruu perustu lasten puutteiden seuraamiseen. Sen sijaan kohtaava ja aitoon yhteistoimintaan perustuva tiedonkeruu on vastavuoroista, jolloin sekä aikuiset että lapset hyväksytään aktiivisina, osaavina ja luovina toimijoina sekä tiedon ja kulttuurin tuottajina. Toimintaa ja sen tavoitteita luodaan jatkuvasti yhdessä kaikkien osapuolten osaaminen hyödyntäen, yhteisöllisesti.¹

¹ Vrt. myös keskustelua lapsesta tutkimukseen aktiivisesti osallistujana (barn som medforskare) ja esim. Prout & James 1997.

KUVIO 5. Kohtaava ja vastavuoroinen toimintakulttuuri

Kaksi ensimmäistä tiedonkeruutapaa ovat perinteisiä, kohteellistavia ja arviointiin perustuvia. Ne pohjautuvat ammattilaisille annettuun työtehtävään, miten toimia lasten parissa. Viimeisin, vastavuoroinen ja kohtaava toimintatapa, eroaa laadullisesti muista. Jos tiedonkeruussa käytetään vastavuroista toimintakulttuuria, se vaikuttaa moniin käytännön ratkaisuihin. Silloin ei kerätä tietoa ulko-kohtaisesti ja etäisesti, vaan tietoa tuotetaan *lasten kanssa* tai *asiakkaan kanssa*, siis niiden kesken, jotka ovat mukana tilanteessa. Yleensä lapset toimivat keskenään taitavasti kohtaavassa toimintakulttuurissa. Esimerkiksi suunnitellessaan ja sopiessaan uudesta leikistä he toimivat vastavuroisesti. Ilman sitä ei edes synny omaehtoista leikkiä, jossa kaikki leikkijät haluavat olla vapaaehtoisesti mukana.

Lapsi-tiedon lähteet

Lapsiin liittyvää tietoa voidaan hankkia eri tavoin. Erilaiset tavat hankkia tietoa tuottavat myös erilaisia näkökulmia, ja ne antavat joko yleisempää pintatason tietoa tai tarkempaa ja syväluotaavampaa ja henkilökohtaisempaa tietoa.

1. Asiantuntijapuhe – puolesta puhuminen

Tiedonhankinnassa tartutaan yleensä asiantuntijatietoon. Silloin lapsiasiantuntija-aikuisen – kuten lasten kanssa työskentelevä tai vanhempi – on tiedon lähteenä. Tiedonhankkimistapana voi olla aikuisen haastattelu tai muistelu, asiantuntijan teksti, tutkimus, selvitys tai tilasto. Asiantuntijapuhe on toisen puolesta puhumista. Se on siis toisen käden lähde suhteessa aiheeseen eli lapsen maail-

maan, sillä ammattilainen tarkastelee lasta oman ammatillisuuden kehysten kautta, vanhempi puolestaan isyyden tai äitiyden näkökulmasta.

2. Haastattelu – vastaamaan pyytäminen

Kun halutaan saada tietoa lapsilta itseltään, turvaudutaan helposti suoraviivaiseen haastatteluun. Silloin kysytään aikuisia kiinnostavia tai heidän tärkeiksi ja oleellisiksi määrittelemiään asioita. Tutkimuksissa (esim. Tizard & Hughes 1984; Pramling 1994; Riihelä 1996; Tuovila 2003) ja käytännön työssä on kuitenkin tullut esiin, että lapsilta kysyminen on ongelmallista.

Ensinnäkin ongelmana on tutkimuksissa esille tullut vallitseva *kyselyperinne*. Kyseleminen johtaa helposti siihen, että lapsilta tivataan asioita, heitä kuusutellaan ja arvioidaan sekä tarkkaillaan heidän antamiensa vastausten perusteella. Lapsi-instituutioissa lapsilta kysytään yleensä epäaitoja kysymyksiä eli sellaisia, joihin aikuinen jo tietää vastauksen. Kysymiseen sisältyy aina myös vallan käyttöä. Se, joka kysyy, tekee aloitteen. Kysymyksillä johdatteli on se, joka määrää, millaisia ajatuskulkuja on seurattava. Tällöin muut päätteylpolut jäävät huomiotta. Jos toiminta perustuu aikuisten kysymyksiin, se osoittaa lapselle, ettei hänen kysymyksilleen ole tilaa. Tutkimuksissa on tullut esiin, että mitä enemmän ammattilainen kysyy, sitä vähemmän lapset kysyvät. Tämä toimii myös päinvastoin: mitä vähemmän aikuinen kysyy, sitä enemmän lapset kyselevät, pohtivat ja ihmettelevät. (Ks. tarkemmin Riihelä 1996.) Paljon käytetty toimintatapa perustuu aikuisten kysymysten tulvaan, ja se passivoi lapsia. Sama tapahtuu myös tutkijan ja lapsen tavatessa silloin, kun tutkija perustaa tiedonkeruunsa ennakolta päätettyihin kysymyksiin tai teemoihin.

Toinen ongelma lasten haastatteluissa on lasten ja aikuisten toiminnan *kulttuurieroissa*. Haastateltavana oleminen ei ole lapselle luontainen tapa kertoa ajatuksistaan. Haastattelutilanne on yleensä kaukana leikillisyydestä, joka on lapsen toiminnan perusta. Lapset vastaavat yleensä lyhyesti, yhdellä tai muutamalla sanalla.

Lisäksi lapset pyrkivät sosiaalisina olentoina yleensä *vastaamaan* aikuisen *odotuksiin* ja toiveisiin ja etsivät toivottua vastausta. Näin lapsen huomiokyky kanoituu siihen, mitä aikuinen toivoo lapsen vastaavan, eikä itse kyseltävän ilmiön pohtimiseen.

Neljäntenä ongelmana on *johdattelu*. Kun toinen kysyy, päättää hän silloin aiheen rajauksesta. Kysymys sulkee pois runsaasti asioita ja näkökulmia. Kysymys voi myös olla sellaisessa muodossa, ettei vastaaja miellä sitä samalla taval-

la kuin kysyjä. Tämä tapahtuu herkästi lapsihaastattelussa, sillä lapset käyttävät kieltä monesti eri tavoin kuin aikuinen. Mitä pienempi lapsi, sen vähemmän on sanoilla merkitystä ja sen suurempi merkitys on äänenpainoilla, tunnelmilla, kasvojen ilmeillä tai kysymyksen sävyllä. Kysyjän esittämät haastatteluteemat voivat olla lapsen kannalta epäoleellisia. Lapsen mielessä pyörivät tärkeät asiat jäävät sanomatta.

Haastattelutilannetta lasten kanssa voidaan verrata maahanmuuttajan haastatteluun. Kukin voi itse pohtia, miltä tuntuisi vastata vieraassa maassa kysymyksiin kielellä, jota hallitsee heikokkosti. Samalla sanalla on erilaisia sävyjä ja jopa erilaisia merkityksiä eri kulttuureissa. Tiettyjen asioiden esiin tuonti voi olla joko soveliasta tai hyvän maun vastaista. Maahanmuuttajalla on rajattu sanavarasto, jolla hänen on tultava toimeen, eikä kaikelle sanottavalle löydy juuri sitä oikeaa ilmaisua. Eri sosiaaliluokat, paikkakuntakohtaiset erot, perheen vakiintuneet keskustelukäytännöt ja muut kulttuuriset erot vaikuttavat myös siihen, miten ymmärrämme toisen kysymyksen ja mikä on tapamme ilmaista itseämme.

3. Kerrotuttaminen – kuuntelemiseen keskittyminen

Lapsen oman tiedon äärelle päästään, kun annetaan hänen itsensä kertoa valitsemistaan aiheistaan omalla tavallaan. Ihminen on syntyjään *Homo Narrans*, kertova ihminen. Ihmiselle on jo pienestä pitäen luontaista kertoa tarinoita. Tämä on tullut esille sadutusmenetelmään liittyvissä tutkimuksissa (ks. Karlsson 1999, 2000, 2005). Kertomisessa on myös lasten maailmalle tärkeitä leikin elementtejä. Kertomuksen rajaa kertoja itse. Narraatio on viime aikoina huomattu arvokkaaksi tiedon tuottamistavaksi kaiken ikäisten kanssa (mm. Bruner 1996; Hänninen 1999; Sava & Vesänen-Laukkanen 2004).

Kun tiedon kerääjä keskittyy kuuntelemaan toisen kerrontaa ja tapaa toimia, avautuu niiden kautta kertojalle ominainen tapa ajatella ja käsitellä maailmaa. Kertojan nostamat teemat nousevat keskiöön. Jos tiedon kerääjä kehottaa toista kertomaan, syntyy kertomus vastavuoroisessa tilanteessa, jossa toinen on kiinnostunut kuuntelemaan, mitä toisella on sanottavana. Tärkeää kerronta- ja kuuntelutilanteessa on se, mitä tapahtuu ihmisten välillä: onko kuuntelija aidosti kiinnostunut kertojan ajatuksista.

Professori William Corsaro (2003) on tutkinut parikymmentä vuotta lasten leikkiä. Hän aloitti tutkimuksensa siten, että hän tarkkaili aluksi, miten aikuinen tyypillisesti toimii lasten kanssa päivähoitossa. Sitten hän vältti toimimasta näin, jotta hänet hyväksyttäisiin mukanaolijaksi lasten omiin leikkeihin.

Kertomisessakin on tärkeää kuuntelijan viesti: aito halu kuulla juuri se, mistä toinen mieli kertoo. Eräässä päiväkodissa lapset kertoivat usein omia kertomuksiaan. Heillä oli sadunkertojan tuoli, jonne halukkaat saivat istahtaa kertomaan. Mikko oli aina innokas kertomaan. Jutut olivat pitkiä ja monipolvisia, värikkäitä ja tapahtumarikkaita. Kerran lastentarhanopettaja pyysi Mikkoa kertomaan autosta. Silloin Mikko istui pitkään hiljaa eikä osannut aloittaa. Hän pohitti tarinan sijaan sitä, mitä aikuinen ajoi takaa. Sitten hän alkoi selvittää, millaisesta autosta piti kertoa: ”Saako kertoa sinisestä autosta? Voiko se olla mersu?”. Tästä tarinasta tuli lyhyt.

Kerrotuttamisen menetelmiä, joissa lapsen ääni nousee esiin, ovat:

- Sadutus – vapaa kerronta (”Kerro satu tai tarina, minä kirjaan sen sanasta sanaan. Luen sen ja saat muuttaa sitä, mikäli haluat.”) (Riihelä 1991; Karlsson 1999, 2000, 2005).
- Sadutus-dokumentointi – toiminnan ja puheenvuorojen kirjaaminen, havainointi (esim. leikkien ja keskustelujen sanatarkka kirjaaminen) (ks. Tiira 2000; Rutanen 2005; Karlsson 2005; vrt. Corsaro 2003).
- Elämäkartta – lapsen elämän kuvaaminen itsetehtyjen karttojen avulla (Tuovila 2003).
- Tarinasäveltäminen – lasten oman musiikin tuottaminen ja sen kirjaaminen (Hakomäki 2005).
- Vapaa kirjoittaminen (esim. Karimäki 2005).

Engelmana on, että lasten monikanavainen kertominen tiedon keräämisen menetelmänä on vielä varsin uutta ja vähän tutkittua. Tarvitaan vakiintuneita käytäntöjä, joissa tutkijat uskaltavat lapsen oman tiedon äärelle. Epäperinteinen tapa hankkia tietoa vaatii tiedonkerääjältä uskallusta *pysähtymiseen* lapsen sanoman äärelle, *avoimuutta* ja *uutta tapaa* nähdä tieto. Koska lasten ja aikuisten, tutkijoiden ja eri alojen asiantuntijoiden tavat ajatella ja toimia ovat usein erilaisia, on tutkijan työstä löytää lapsen sanoma tarina- tai toimintavirrasta. Tarvitaan moninäkökulmaista pohdintaa siitä, *mitä lapsen esille tuoma minulle kertoo*. Tarastelussa on lähdettävä *lasten kulttuurista* – ”lapsen silmin” ja lapsen logiikalla, samalla hyödyntäen aikuisen ja tutkijan osaamista.

Kerrotuttaminen tiedonkeruun menetelmänä vaatii alussa aikaa, runsasta aineistoa ja uutta tutkimusparadigmaa sekä hyvin avointa mieltä. Tiedonkeruu on aloitettava peruskysymyksestä: ”Mikä on lasten maailma?” Siihen on tutustut-

tava ikään kuin vieraaseen kulttuuriin. Tämän jälkeen voidaan valita tutkimusilmiö sen perusteella, mitkä teemat löytyvät lasten omasta toimintakulttuurista.

Tiedon lähteenä lasten oma kulttuuri

Lasten oman kulttuurin tuottaminen tapahtuu monelta osin eri tavoin kuin aikuisten ennakolta suunniteltu ja päämäärätietoinen kulttuurin tuottaminen. Paradoksaalisesti lasten kulttuurista puhuttaessa tarkoitetaan yleensä aikuisten lapsille tekemiä kulttuurin tuotteita. Lapset saavat sitten usein aikuisten johdolla osallistua järjestettyyn kulttuuritoimintaan. Lapsille tehty kulttuuri on tärkeää ja liian vähän arvostettua, mutta tämän lisäksi lapset tuottavat myös ikiomaan kulttuuriaan, jonka tulisi päästä esiin (ks. esim. Danbolt & Enerstvedt 1995; Karlsson 1999). Lapset eivät tee sitä aikuisten lailla tavoitehakuisesti, toteuttaen vain etukäteen resursoitua. Silti lasten oma kulttuurin tuottaminen on pikemminkin pitkäjänteistä, kokeilevaa ja rikasta kuin sattumanvaraista tai epäjohdonmukaista. He *elävät ja ovat* leikin ja kulttuurin virrassa. Esimerkkinä voisi olla sana ”satu”. Mieti hetki, millaisen mielikuvan tämä sana sinulle tuo. Aikuiset yleensä määrittelevät sadun tietyn tyyppiseksi kertomukseksi, jossa voidaan tietyllä tavalla kertoa tietyistä asioista tietyllä rakenteella. Mutta lapselle satu voi olla mitä vaan. Perhepäivähoidossa neljävuotiaat Aki, Reima, Tuomas ja Rosa halusivat kertoa sadun sadusta:

Mitä satu on?

Satu on kertomista.

Satu on suun liikettä.

Satu ei ole lunta.

Mitä, jos satu olisi lunta?

Satu on kuuntelua.

Satu on keltasta.

Sadun kuuntelu on hiljaa olemista.

Satu on sitä, että ollaan hiljaa kun toinen kertoo satua.

Satu on valkoista paperia.

Satu on paperille kirjoittamista.

Satu on valon välkettä.

Satu on soittoa ja laulua.

Satu on kiipeämistä.

Satu on kissan kanssa kuuntelemista.

Satu on hiekkalaatikolla leikkimistä.

Satu on satua.

Aki 4 v 9 kk, Reima 4 v 8 kk, Tuomas 4 v 9 kk ja Rosa 4 v 5 kk

Lapset leikkivät, kertovat, rakentavat, vitsailevat, pelaavat, runoilevat, esittävät, tanssivat ja maalaavat, ihmettelevät, kummastelevat, tutkivat, pohtivat ja kokeilevat. Tämä kaikki on paljolti jäänyt piiloon. Sitä ei ole arvostettu, eikä sitä ole juurikaan tallennettu. Tämä johtuu lasten näkymättömästä asemasta, vallitsevasta lapsikäsituksesta ja aikuisen vieraantumisesta pienen ihmisen tavasta toimia. Lasta on pidetty tabula rasana – puhtaana tauluna –, jota aikuisen on ohjattava ja muokattava, jotta lapseen piirtyisi häntä kehittäviä muistijälkiä.

Lapset pohtivat, löytävät uutta ja kokeilevat sekä tekevät johtopäätöksiä jatkuvasti oikeasti ja leikisti leikkiessään. Aikuinen tulkitsee sen herkästi ”vaan leikiksi”, säheltämiseksi tai touhottamiseksi. Näin kävi aluksi sekä päiväkodin työntekijälle että tutkijalle, ennen kuin he paneutuivat tarkasti siihen vuoropuheluun, jota lapset kävivät järven jäällä. Tutkija Monika Riihelän (2000) oli kuvattava ja sitten kirjattava lasten keskustelu huolellisesti ja sen jälkeen vielä luettava vuoropuhelu moneen kertaan, jotta lasten monet ideat, ehdotukset, kysymykset, hypoteesit, kokeilut, pohdinnat ja johtopäätökset nousivat esiin. Lapset ovat niin nopeita ja yllätyksellisiä, että aikuisten on vaikea ehtiä mukaan.

Tutkimusnauhalla (Riihelä 2000) lapset lähtivät järvelle veden olomuotojen tutkimusretkelle, siellä he aikoivat tutkia jäätä ja tulta. Järvellä he tapasivat pilkkijän. He pyysivät kalastajaa näyttämään, miten reikä tehdään. Sitten he halusivat monta reikää. Lapset keksivät jatkuvasti kysymyksiä ja oletuksia, joita he ryhtyivät selvittämään leikki-tutkimuksellaan. He ihmettelivät, miten tulen saa syttymään, miten voi kaarnalla avittaa tulta, ja miten sen saa pienemmälle liekil-le. He miettivät, syövätkö kalat tulta, sulaako jää heidän altaan, jos sytytetään tulli. He halusivat tietää, paljonko oli vettä ja tuleeko kalaa, jotta saataisiin syötävää. He kokeilivat kalan taka-ajoa toiselle reiälle, josta he voisivat saada sen kiinni. He pohtivat, sopivat työnjaosta, auttoivat, kannustivat ja neuvoivat toisiaan. He jakoivat kokemuksiaan, väittelivät ja nauroivat yhdessä kohtaavassa ja vastavuoroisessa toimintakulttuurissa:

Kolme lasta on saanut nuotion palamaan pienellä liekillä. He keskustelevat:

- Se lumi kohta sulaa... kun se tuli on kuumaa.
- Tulitikuilla kokeillaan. Miten sen saa syttymään? ...
- Mä voin sytyttää.
- Mä tahdon.
- Mä osaan sytyttää. No niin.
- Jussi, mä voin antaa sulle kaarnaa.
- Mäkin tarviin, anna mullekin.

- Millonhan tulee kamala tuli?
- Ei sitä Ville vielä tiijä.
- Syty jo, please.
- Mä sidon tämän (tuohen) tähän (keppiin).
- Joo, sitten se varmaan pysyy...
- ... Roihu palaa lasten mielestä hyvin. Nyt lapset kokeilevat tulen hillitsemistä lumen avulla:
- Hei pankaa se (palava tikku) sinne lumeen nopeesti.
- Niin.
- Muuten siitä syttyy vielä pahempi.
- Niin, tulipalo...
- ... Hetken kuluttua lapset keksivät uuden idean ja siirtyvät avannolle palavien tikkujen kanssa:
- Mä panen sen veteen.
- Kala syö! (Naurua.)
- Kalat syö tulta! (Naurua)
- Ville annas kun mä vähän koklaan, saako Jussikin koklata?
- Joo, me käytetään vuorotellen...
- ... Lapset siirtyivät kahden avannon äärelle ja yrittävät naarata kaloja tulen ja myöhemmin lumipallon avulla:
- Tuliskohan tästä, mä panin tonne savuun... sit ne ui tännepäin ja sit sinne tulee kauheesti tulta, sitten ne kaivautuu tänne ja stten mä saan ne täältä kun mä ongin tuolla kepillä...
- Täytyy tehdä lumipallo, ja panna se siihen kiinni.
- Anna se.
- Niin ne luulee sitä madoksi... (Riihelä 2000, 57–64)

Sadutus

Lasten oma kerrontakulttuuri on erilaista kuin aikuisten. Stakesin valtakunnallisessa Satukeikka-projektissa kerättiin puolentoista vuoden aikana noin 5 000 lasten omaa kertomusta sadutusmenetelmän avulla. Sadutusmenetelmässä kirjataan sana sanalta lapsen tuottama kertomus hänen vapaasti valitsemastaan aihepiiristä. Lopuksi lapselle luetaan teksti, ja hän saa muuttaa tai korjata sitä halutessaan. Vain kertojalla on siis oikeus päättää, millainen siitä tulee ja kuka saa sen lukea. Näin menetelmällä halutaan varmistaa, että lapsen oma ääni tulee kuuluviin ilman kirjaajan, tutkijan tai haastattelijan asettamia reunaehtoja. Nyt on 1–15-vuotiaiden kertomuksia (pääosa on 4–7-vuotiaita) kerätty kymmenillä paikka-

kunnilla Suomessa sekä osa muissa Pohjoismaissa vuosina 1995–2004. Kirjajina ovat olleet lasten kanssa jatkuvasti toimivat aikuiset normaalin kasvatus-, opetus- ja hoitotoiminnan yhteydessä. Kirjajat (opettajat, lastentarhanopettajat, lastenhoitajat, kerhonetäjät, psykologit, nuoriso-ohjaajat, vanhemmat jne.) on perehdytetty aineistonkeruun menetelmään. Vastaavaa ja näin laajaa aineistoa ei tiettävästi ole missään muussa maassa kerätty. Aineisto sijaitsee SKS:n Kansanrunousarkiston kokoelmissa sekä sähköisessä muodossa FSD Yhteiskuntatieteellisessä tietoaarkistossa.² (Ks. lisää sadutusmenetelmästä Karlsson 1999, 2000, 2005 ja Lapset kertovat -www-sivut: <http://www.stakes.fi/lapsetkertovat>).

Kerättyistä lasten kertomuksista ei löydy kahta samanlaista. Lapset eivät kopioi satujaan aikuisilta, toisilta lapsilta eivätkä videoilta tai satukirjoista. Elämässä koettu, nähty, kuultu, aistittu ja tehty sekä oma ehtymätön mielikuvitus ovat niitä ainesosia, joista sadut rakentuvat. Monesti lapset tuovat esiin asioita ja niiden välisiä kytkentöjä sellaisella tavalla, jota on vaikea kuvitella aikuisen voivan keksiä. Toisinaan lasten kertomukset ovat aikuiselle niin vieraassa muodossa, että hänen on vaikea ymmärtää niitä. Lasten omia satuja on verrattu myös nykyrunouteen. Kertomus saattaa tuntua aikuisesta epäjohdonmukaiselta, poukkoilevalta tai yksinkertaiselta. Monesti lapsen satu kertoo eniten sille aikuiselle, joka säännöllisesti saduttaa ja seuraa, mitä lapset leikkivät, tekevät, miten he ajattelevat, tuntevat ja toimivat ja mikä lapsia kiinnostaa. Näin lapset itse johdattavat aikuiset heille jo vieraaksi käyneeseen lasten omaan kulttuuriin; lasten logiikka, suunnitelmallisuus, syiden ja seurausten verkosto, pitkäjänteisyys ja luovuus tulevat näkyviksi. Tämä ei tarkoita sitä, että lasten omaa kulttuuria tulisi romantisoida tai nostaa erityiselle jalustalle. Se vain vaatii päästä esille, ja sillä on meille kerrottavaa.

Lapset itse suhtautuvat satuihinsa varsin mutkattomasti: ne kerrotaan, kirjataan, luetaan ja niistä iloitaan yhdessä. Lasten saduissa tapahtuu paljon. Niissä tullaan, mennään, seikkaillaan, käydään kaupassa, herätään, syödään, käydään nukkumaan. Ihmisten lisäksi niissä on usein eläimiä tai mielikuvitushahmoja. Tutkimusten mukaan ystävyys on yksi teemoista, joista lapset usein kertovat (mm. Terkki 1997; Broström 1999). Huumorilla on tärkeä sijansa lasten kertomuksissa. Sitä eivät aikuiset aina huomaa, elleivät he pysähdy kuuntelemaan, miten lapset itse reagoivat ääneen luettuihin satuihin. Toisinaan kertomus sykähdyttää ja antaa ajatteleminen aihetta pitkäksi aikaa, toisinaan se on pikku juttu,

² Sadutusmenetelmä on myös valittu vuonna 1999 EU:n lasten mielenterveyttä edistävien mallitoimintojen joukkoon ainoana suomalaisena satojen hankkeiden joukosta. Se on lisäksi saanut ministeri Tuula Haataisen myöntämän kansainvälisyyskasvatuspalkinnon vuonna 2004.

tuokiokuva tai nopea pökäytys. (Karlsson 2000, 2005.) Tutkimusten (esim. Terkki 1997; Rutanen 1997; Narvanto & Törmänen 1999; Rättyä 1999; 2000; Riihelä 2005) mukaan lasten käyttämä kieli on rikasta ja vaihtelevaa. On huomattu, että niin eri-ikäisten kuin eri sukupuolta olevien lasten kertomuksista löytyy enemmän variaatioita kuin yhtäläisiä piirteitä. Kaikille yhteisiä ominaisuuksia viisivuotiaiden poikien tai esimerkiksi koululaistyttyöjen saduista ei ole löytynyt. Samalla tavalla kuin aikuisten tarinoissa myös lasten jutuihin näkyy se kulttuuri, jossa lapset elävät. Dinosaurukset, lumikit, digimonit tai leijonakuninkaasivat esiintyvät lasten tarinoissa, mutta lapset antavat niiden seikkailla omia polkujaan. Usein nämä kertomukset eivät liity alkuperäisiin tarinoihin. Toisinaan tarinoissa saattaa esiintyä samoja juonen kulkuja. Silloinkin painotukset ja esiin tuodut näkökulmat muuttuvat persoonalliseksi tarinaksi kertojan mielessä. Lapsi on aina valinnut miljoonien mahdollisuuksien joukosta juuri ne tapahtumat, joista kertoo. (Karlsson 2005.)

Jokaisella ihmisellä on henkilökohtaisia teemoja ja mielenkiinnon kohteita, joita hän kantaa mukanaan. Taiteilijat kertovat usein inspiraation kumpuavan tietystä aihepiiristä. Tutkijan intohimona on tarkastella tiettyä ilmiötä yhä uudestaan eri näkökulmista. Myös lapsilla on kysymyksiä, joita he monin tavoin käsittelevät. (Esim. Stern 1992.) Tämä näkyy selvästi, kun seuraa pidempään saman lapsen kertomuksia. Helsinkiläisessä päiväkodissa oli suosittua kertoa välipalalla yhdessä keksittyä kertomusta. Päiväkodin johtaja huomasi oppivansa tuntemaan lasten omat pohdinnan teemat. Jokaisella lapsella oli jokin aihe, joka aina jollakin tavalla tuli esiin lapsen kerrontaosuudessa. Yksi kertoi prinsessoista, toinen aina seikkaili, kolmannelle tuli raha mukaan muodossa tai toisessa ja neljättä kiehtoivat luvut ja laskeminen.

Lopuksi

Lasten maailmassa on kyse tiukasti päämäärähakuisen tekemisen tai tuottamisen sijaan leikin, mielikuvituksen ja toiminnan maailmassa-olemisesta. Lasten ajattelua innostaa mielikuvitus aivan eri tavalla kuin aikuisia, joiden ajattelu saattaa olla muistin ja tulkintatottumusten vietoissa. Koska lapsella on erilainen tapa suhtautua elämään kuin aikuisella, ei se avaudu kovin helposti aikuisen silmälle ja korvalle, sillä aikuinen on saattanut urautua etenemään tiettyjä totuttuja rajoja pitkin.

Jo sikiöllä on kokemuksia ja tietoa, tunteita ja ajatuksia. Uusi vauvatutkimus tuo jatkuvasti esiin asioita, joita sikiöt ja vastasyntyneet jo hallitsevat. Pikkulapsia koskevaan tutkimukseen tuli käänteentekevä muutos, kun ryhdyttiin kysymään, mitä lapsi osaa, eikä keskitytty vain lapsen puutteisiin ja siihen, mitä hän ei osaa tehdä tai ei tiedä (Deloache & Brown 1990, 108; ks. myös Stern 1992, 18–19; Trevarthen 1979; Corsaro 1997, 2003; Riihelä 2000; Karlsson 2000). Lapsi kykenee jo kohdussa tunnistamaan usein kuulemansa runon tai laulun (DeCasper & Spence 1986; Huotilainen 2004). Aivan pieni vauva tunnistaa kasvot, ja hänellä on synnynnäinen taipumus valita, mitä haluaa katsoa (Stern 1992, 31, 57–58). Hän on sikiönä oppinut perheen äänet ja rytmin ja tulee synnytyslaitokselta tuttuun ja siksi turvalliseen ”äänikotiin” (Huotilainen 2004). Jo vastasyntynyt ihmettelee ja ottaa asioista selvää omalla tavallaan. Siksi hän osaa jo muutaman ensimmäisen elinvuoden jälkeen oman äidinkielen, hän osaa kävellä, hyppiä, juosta, leikkiä, toimia äidin kanssa toisin kuin ukin tai päiväkodin tädin kanssa, piirtää, laulaa, hassutella, vihastua, ilahduttaa, kiusata, tanssia, nautiskella, murjottaa tai vaikka järjestää.

Lasten tapa ajatella ja toimia on aikuisten näkökulmasta omintakeista, yllätyksellistä ja se seuraa aikuiselta unohtuneita ajatuspolkuja ja polkujen käyttötapoja. Lapset eivät matki sillä tavoin kuin aikuiset asian helposti tulkitsevat. Ehkä aikuisten tulkintaan vaikuttaa aikuismaailmassa vallitseva jäljittelevä ja matkiva toimintakulttuuri kuten esimerkiksi vakiintunut viranomaiskulttuuri, jossa instituutiot tuntuvat alati matkivan toisiaan. Lapset todella ajattelevat, kokeilevat, ihmettelevät ja miettivät vakavasti asioita, jotka he kokevat mielenkiintoisiksi. Vaikka lasten sanavarasto olisikin suppeampi kuin aikuisten, ei sen tarvitse estää havainnoinnin tarkkuutta, ehkä onkin jopa päinvastoin. Lapselle voi olla selvä, että nähtävissä oleva ja sanottavissa oleva ei aina loksahda helposti yhteen. Lapset siis saattavat nähdä tarkemmin ja voivat näin käyttää asiaa kuvaavia sanoja ja ilmaisuja osuvammin ja tuoreemmin kuin aikuinen, joka tyytyy helposti totunnaisiin ilmaisuihin tai niiden vakiintuneeseen käyttöön. Tämä ajattelun ja toiminnan erilaisuus oudoksuttaa ja voi jopa eksyttää tutkijan.

Lapset toimivat, leikkivät, pohtivat ja tutkivat, kasvavat, oppivat ja valloittavat maailmaa yhtä aikaa. Se on intensiivistä ja jokahetkistä olemista. Aikuiset vain ovat tottuneet tulkitsemaan omalla tavallaan näkemäänsä tai lukemaansa. Vaatii uudenlaista asennoitumista – kuuntelemista ja tuntemista, haistamista ja aistimista, tunnustelua ja kohtaamista – tehdä monipuolisia havaintoja. Tarvitaan uskallusta antaa lasten itsensä kertoa ajatuksistaan ja omista maailmoistaan. Lasten

oma kulttuuri – kaikessa laajuudessaan ja monisyisyydessään – on myös arvoituksellista ja salaperäistä. Se kätkee lisäksi jotakin sellaista, jota aikuisten ei tarvitse ja jota he eivät edes saa ratkoa, sellaista, josta 4-vuotias Ville sanoi: ”Tähän maailmaan ei saa tulla!”. Sen sijaan lasten omassa kulttuurissa on jotakin, jotakin hulluttelevaa ja ihmettelevää, tuoretta ja leikillistä, pohtivaa ja maagista, joka sopi myös aikuisten omaan kulttuuriin.

Lapsilla on oikeus tulla kuulluiksi, oikeus ilmaista itseään ja tulla kohdelluiksi tasa-arvoisesti. Heilläkin on sosiaalista pääomaa (vrt. Mustonen & Pulkkinen 2003) Perustuslakiin kirjoitettu oikeus siitä, että heitä tulee kohdella kehitystään vastaavasti, edellyttäen, että tiedämme, millainen on lasten tapa toimia ja ajatella, jotta voisimme kuunnella, mitä heillä on sanottavanaan heille ominaisella tavalla.

LÄHTEET

- Bardy, M. (1996). Lapsuus ja aikuisuus – kohtauspaikkana Émile. Tutkimuksia 70. Helsinki: Stakes.
- Boström, S. (red.) (1999). Jeg vil li' fortælle en historie. Rapport fra Sagofården et udviklings- och forskningsarbejde om børns historiefortælling. Skriftserie fra Center for Småbørnsforskning 11. Danmarks Lærerhøjskole.
- Bruner, J. (1996). The culture of education. Second edition. Cambridge: Harvard University Press.
- Corsaro, W. A. (1997). The sociology of childhood. California: Pine Forge Press.
- Corsaro, W. A. (2003). We're Friends, Right? Inside Kids' Culture. Washington D.C.: Joseph Henry Press.
- Danbolt, G. & Enerstvedt, Å. (1995). Når voksenkultur og barns kultur møtes. Norsk kulturråd. Rapport 2. Oslo: Lobo Grafisk as.
- DeCasper, A. & Spence, M. (1986). Prenatal maternal speech influences newborns' perception of speech sounds. *Infant behavior and development* 9. New Jersey: Norwood.
- Deloache, J. S. & Brown A. L. (1990). The early emergence of planning skills in children. Teoksessa J. Bruner & H. Haste (toim.): Making sense. The child's construction of the world. Rev. ed. London: Routledge, 108–130.
- Donaldson, M. (1982). Children's minds. Eighth ed. Glasgow: Fontana/Collins.
- Doverborg-Österberg, E. & Pramling, I. (1985). Att förstå barns tankar. Stockholm: Liber.
- Elimäen kunnan päivähoitokysely (1998). Kysely päiväkodeissa ja ryhmäperhepäiväkodeissa oleville lapsille ja heidän vanhemmilleen. Kettunen, A. (toim.).
- (EU) Mental Health Europe – Santé Mentale Europe. (2000). Mental health promotion for children up to 6 years. Directory of projects in the European Union. Brussels.
- Graue, M. E. & Walsh, D. J. (1998). Studying children in context. Theories, methods, and ethics. Thousand Oaks: Sage.
- Hakomäki, H. (2005) (painossa). Tarinasäveltäminen. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Hirsjärvi, S. (1985). Johdatus kasvatusfilosofiaan. Rauma: Kirjayhtymä.

- Hollo, Juho (1927). Kasvatuksen teoria: johdantoa yleiseen kasvatukseen. Porvoo: WSOY.
- Horelli, L., Kyttä, M. & Kaaja, M. (1998). Lapset ympäristön ekoagentteina. Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston julkaisuja 49. Helsinki: Valopaino.
- Horelli, L., Kyttä, M. & Kaaja, M. (2002): Lasten ja nuorten osallistumista tukevia menetelmiä. Teoksessa A. Gretscher (toim.): Lapset, nuoret ja aikuiset toimijoina. Artikkeleita osallisuudesta. Kuntaliitto ja Humanistinen ammattikorkeakoulu.
- Hughes, M. (1975). Egocentrism in pre-school children. Edinburgh University: unpublished doctoral dissertation.
- Huizinga, J. (1967). Leikkivä ihminen. Yritys kulttuurin leikkiaineeksi määrittelemiseksi. Porvoo: WSOY.
- Huottilainen, M. (2004). Foetal learning – a bridge over birth. Www-sivustolla: http://www.stakes.fi/palvelut/palvelujen_laatu/lapset/In_English/Huottilainen.pdf
- Hännikäinen, M. (1995). Nukesta vauvaksi ja lapsesta lääkäriksi. Roolileikkiin siirtymisen tarkastelua piagetilaisesta ja kulttuurihistoriallisen toiminnan näkökulmasta. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Väitöskirja.
- Hänninen, Vilma (1999). Sisäinen tarina, elämä ja muutos. Tampere: Tampereen yliopisto 696. Väitöskirja.
- Ikonen, Risto (2000). Mitä se on se ”kasvatus”? Kasvatus 2/2000,118–129.
- Kankaanranta, M. (1998). Kertomuksia kasvusta ja oppimisesta. Portfoliot siltana päiväkodista kouluun. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos.
- Karimäki, R. (2005). Kuvitellut ja todelliset leikkipaikat. Teoksessa Saarikoski, H. (toim.) Leikkikenttä. Lapsiperinteen tutkimuksia 2000-luvulta. Helsinki: SKS tietolipas 208, 106–129.
- Karlsson, L. (1999). Saduttamalla lasten kulttuuriin. Verkostotyön tuloksia Kuperkeikkakäydyissä. Raportteja 241. Helsinki: Stakes.
- Karlsson, L. (2000). Lapsille puheenvuoro. Ammattikäytännön perinteet murroksessa. Helsinki: Edita.
- Karlsson, L. (2005) (1. painos 2003). Sadutus. Avain osallistavaan toimintakulttuuriin. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Keskinen, S. & Hopearuoho-Saajala, K. (1994). Pojat päivähoitossa. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Mustonen, A. & Pulkkinen, L. (2003). Sosiaalinen alkupääoma ja tietotekniikka. Tulevaisuusvaliokunta. Teknologian arvioiteja 14. Eduskunnan kanslian julkaisu 1/2003. Helsinki: edita Prima.
- Narvanto, T. & Törmänen, M. (1999). ”Hei, nyt multa tulee satu!” 3- ja 4-vuotiaiden lasten Satukeikkasatujen rakenteelliset elementit ja kieli. Oulun yliopisto. Kajaanin opettajakoulutuslaitos. Pro gradu -tutkielma.
- Nurmi, Kari E. (1986). Johdatus kasvatuksen filosofisiin ja historiallisiin perusteisiin. Helsingin yliopisto. Lahden tutkimus- ja koulutuskeskuksen oppimateriaaleja 2 (3. painos).
- Piaget, J. & Inhelder, B. (1956). The child’s conception of space. London: Penguin.
- Pramling, I. (1994). Kunhandets grunder. Prövning av en fenomenografisk ansats till att utveckla barns sätt att uppfatta sin omvärld. Acta universitatis Gothenburgensis: Göteborg studies in educational sciences 94.
- Prout, A. & James, A. (1997). A new paradigm for the sociology of childhood? Provenance, promise and problems. In A. James & A. Prout (eds.): Constructing and reconstructing childhood. Contemporary issues in the sociological study of childhood. London: Falmer Press, 7–33.
- Puura, K. (1998). What children tell and adults notice. Psychiatric disturbances among Finnish children. Acta Universitatis Tamperensis 605. Vammala: Tampereen yliopisto. Väitöskirja.

- Reunamo, J. (1998). Olemassaoleva ja muotoutuva vuorovaikutuksen hahmottaminen. Toimintatutkimus Helsingin lastentarhanopettajaopistossa. Helsingin yliopisto. Opetta-jankoulutuslaitoksen tutkimuksia 183. Väitöskirja.
- Riihelä, M. (1991). Aikakortit – tie lasten ajatteluun. Helsinki: VAPK-kustannus.
- Riihelä, M. (1996). Mitä teemme lasten kysymyksille? Lasten ja ammattilaisten kohtaamisten merkitysluottuvuuksia lapsi-instituutioissa. Helsingin yliopisto. Sosiologian laitos. Väitöskirja. Stakes. Tutkimuksia 66.
- Riihelä, M. (2000). Leikkivät tutkijat. Helsinki: Edita.
- Riihelä, M. (2005) (painossa). Sanat ja merkitykset pienten lasten kertomuksissa. Kalevalan Naisten 70-vuotisjuhlaulkaisu.
- Rutanen, N. (1997). Lasten omat kertomukset – Kertomakulttuuri lapsen ja aikuisen kohtaamisessa. Oulun yliopisto. Käyttäytymistieteiden laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Rutanen, N. (2005). Theorizing and observing interaction among two-year-old children. International Society for Theoretical Psychology Conference. 20.–24.6.2005, Kapkaupunki, Etelä-Afrikka.
- Rättyä, K. (1999). Characters in children's own stories. Alustus ChLA/IRSC Joint Conference "Children's literature and the fin de siècle" -konferenssissa 5.–9.7.1999. Calgary.
- Rättyä, K. (2000). Presentationen av karaktärer i barns egna berättelser. In U. Palménfelt (red.): Aspekter på narrativitet. Kulturforskning i Norden, 2. Åbo: NNF, 113–126.
- Saarikoski, M. (toim.) (2005). Leikkikentiltä. Laskuperinteen tutkimuksia 2000-luvulta. Helsinki: SKS tietolipas 208.
- Salonen, T. (1998). Päivähoidon laatua etsimässä. Lapsi tarpeidensa kertojana. Kuka kuuntelee? Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Sava, I. & Vesänen-Laukkanen, V. (toim.) (2004). Taiteeksi tarinoitu elämä. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Stenius, T. & Karlsson, L. (2005). Yhdessä lasten kanssa – seikkailu osallisuuteen. Mannerheimin Lastensuojeluliitto. Helsinki: Miktör.
- Stern, D. (1992). Maailma lapsen silmin – mitä lapsi näkee, kokee ja tuntee. Juva: WSOY.
- Strandell, H. (1994). Sociala mötesplatser för barn. Aktivitetsprofiler och förhandlingskulturer på daghem. Helsinki: Gaudeamus. Väitöskirja.
- Suomen perustuslaki. (2000). Vammala: Kirjapaino.
- Terkki, M. (1997). ”Mä kerron sen että ystävän saa jos haluaa” – Eräiden Satukeikkaprojektiin osallistuvien kuusivuotiaiden päiväkotilasten tarinoiden analyysi. Helsingin yliopisto. Kasvatustieteen laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Tiira, K. (2000). Yhteistä kieltä etsimässä. Pienten lasten osallisuuden lisäämisestä vesiprojektissa. Helsingin yliopisto. Varhaiskasvatus. Pro gradu -tutkielma.
- Tiira, K., Riihelä, M. & Immonen, A.-L. (toim.) (1999). Varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen kehittämis- ja tutkimushankeluettelo 1999. Stakes. Aiheita 35. Helsinki: Stakesin monistamo.
- Tizard, B. & Hughes, M. (1984). Young children learning. Massachusetts: Harvard University Press.
- Trevarthen, C. (1979). Communication and cooperation in early infancy. A description of primary intersubjectivity. Teoksessa M. Bullowa (toim.): Before speech. The beginning of interpersonal communication. Cambridge: Cambridge University Press, 321–347.
- Tuovila, A. (2003). ”Mä soitan ihan omasta ilosta!” Pitkittäinen tutkimus 7–13-vuotiaiden lasten musiikin harjoittamisesta ja musiikkiopisto-opiskelusta. Sibelius-Akatemia. www.stakes.fi/lapsetkertovat
- Yhdistyneiden Kansakuntien yleissopimus lapsen oikeuksista 1989. Lapsen oikeuksien sopimus. Ulkoasiainministeriön julkaisuja 1/1993.

LAPSEN TIETO TUTKIMUKSESSA JA KÄYTÄNNÖSSÄ¹

TARJA HEINO

1980-luvulla kävi ilmeiseksi, että suoraan lasta ja lapsen hyvinvointia koskevaa tietoa ei juuri ole saatavissa ja lasten elinoloja ja asemaa yhteiskunnassa on siten vaikea kuvata, tutkia ja ymmärtää. Eurokeskuksen koordinoiman seitsenvuotisen (1988–1995) projektin jälkeen voitiin todeta, että lapsilla on vielä pitkä matka kuljettavana marginaalista kohti kansalaisuutta (Wintersberger 1996).

Keskustelun lapsuudesta yhteiskunnallisena ilmiönä ja lapsen paikasta yhteiskunnassa Suomessa käynnistivät Marjatta Bardy ja Leena Alanen (1990). *Lapsen asema yhteiskunnassa määrittäytyä aikuisten kautta*, perheen kautta. Lapset eivät edusta itseään, heille ei ole suotu subjektiin asemaa yhteiskunnassa. Jens Qvortrupin (1991) mukaan lapset ovat tulossa johonkin (”human becoming”) pikemmin kuin olemassa itsenänsä (”human being”). Lapsen asema todettiin alisteiseksi, eikä lapsia ja lapsuutta kuvaavia elinoloilastoja edes ole saatavilla. Hannele Sauli on tehnyt Suomessa uraa uurtavaa työtä lasten näkyväksi saamiseksi ja lasten elinolojen kuvaamiseksi virallisissa tilastoissa (Sauli 1992a ja 1992b).

Arlene Bovers Andrews ja Ben-Arieh Asher (1999) ovat sittemmin tehneet yhteenvedon kansainvälisestä hankkeesta, jonka tarkoitus oli koota olemassa oleva lasten hyvinvointia koskeva kansainvälinen tieto ja asiantuntijat yhteen. Hankkeen tavoitteena oli *luoda sellainen tapa mitata ja monitoroida lasten hyvinvointia, joka painottuu nimenomaan lapsinäkökulmaan ja lapsen todellisuuteen ja joka perustuu sekä tilastollisiin että laadullisiin tietoihin*. Lapset halutaan nähdä yhä useammin sosiaalisina toimijoina sosialisatiion kohteen sijasta. Kehitteillä oleva hyvinvoinnin näkökulma korostaa uudella tavalla keskustelua suoraan lasten kanssa, ja se nostaa esiin myös kysymyksen lasten suhteesta tutkijaan ja tutki-

---

¹ Kiitän Tarja Pösöä, Sarianna Reinikaista ja Tom Arnkilia saamistani kommentteista.

musprosessiin. Siinä tavoitellaan elinoloina mitattavan hyvinvoinnin yhdistämistä lapsen kokemaan hyvinvointiin.

Tutkimusmenetelmäkeskustelun ja käytännön työmenetelmien kehittämiskeskustelun tuominen toistensa yhteyteen tuo esiin traditioiden eroja ja yhtäläisyyksiä. Nigel Thomasin ja Clair O’Kanen (2000) mukaan molemmissa, sekä tutkimuksessa että käytännössä, on *sitouduttava lasten mukaan ottamiseen* (jos siis halutaan tehdä tutkimusta lapsinäkökulmasta taikka kehittää lapsikeskeisiä työtapoja). Toimintatavan tulisi määrätietoisesti perustua sellaisten *kommunikointimethodien etsimiseen*, jotka mahdollistavat lasten osoittaa osaamistaan ja pätevyyttään. Thomas ja O’Kane ovat kehitelleet erilaisia keinoja lasten haastatteluksi. He tutkivat yhtäläisyyksiä tutkimusmetodologisten kysymysten ja käytännön työssä sosiaalityöntekijän ja lasten kesken tapahtuvan kommunikoinnin välillä silloin, kun sosiaalityöntekijä selvittää ja ottaa huomioon lasten toivomukset ja tunteet. Sekä tutkijat että käytännön toimijat voivat oppia näistä rinnastuksista. Lasten tapa tuottaa, prosessoida ja käyttää tietoa on erityinen. On tarpeen *keskittyä lapsen kysymyksiin*, jotta lasta kuuleva dialogi voi käynnistyä (vrt. Riihelä 1996). Asiantuntijat voivat oppia kuulemalla lasten kertomuksia (Karlsson 2000) samaan tapaan kuin tutkijat voivat hankkia tutkimusaineistoa kuuntelemalla lasten kertomuksia.

Mirja Satka ja Johanna Moilanen (2004) näkevät lapsipolitiikan kadonneen politiikkasanastosta 1990-luvulle tultaessa. Lapsen osallisuus ja kuuleminen, hänen tietojensa ja kokemuksensa huomioon ottaminen odottaa edelleen konkreettisuutensa yhteiskunnallisessa toiminnassa. Se on suuri haaste myös yksilö- ja perhetason toiminnassa, vielä kaksikymmentä vuotta lastensuojelulain uudistamisen ja toistakymmentä vuotta lapsen oikeuksien sopimuksen hyväksymisen jälkeen. Lastensuojelun tarkoitus on, että lapsen omaan elämään liittyvissä ratkaisuihin lapselta kysytään, häntä kuullaan, hänen kertomuksensa kirjataan, tilanne tutkitaan ja sitä arvioidaan kokonaisuutena lapsinäkökulmasta – ja mitä tahansa päätetään, sen tärkein motiivi on *lapsen edun toteutuminen*.

Tutkimus on tuottanut kriittisiä tuloksia, joiden mukaan auttamisinstituutioiden ja asiantuntijoiden toiminta käytännössä ei vastaakaan tätä retoriikkaa (esim. Leskinen 1982; Bardy 1989; Forsberg 1998; Oranen 2001; Hurtig 2003). Perhetyön menetelmien katselmus tuotti hämmäntäviä tuloksia: Yhtäältä perhetyö kaventui keskusteluiksi äidin kanssa ja häivytti lapsen, toisaalta perheestä puhuttaessa ei juuri tuotu erikseen esiin perheenjäsenten, lapsen, isän ja äidin omia kokemuksia ja käsityksiä (Heino ym. 2000). Pääasiassa sosiaalityö ja perhe-

työ asettuivat ”yhteisen työskentelyn ja arvioinnin” diskurssiin sekä toiminnallisiin suhteisiin, ja erilliset keskustelut taikka tekeminen lapsen kanssa näyttivät tässä katselmuksessa jääneen edelleen marginaalisiksi.

Kritiikki on osaltaan myös tuottanut erilaisia lapsilähtöisiä sosiaalityön menetelmiä ja tapoja lapsen kuulemisen parantamiseksi sekä työskentelemiseksi suoraan lapsen kanssa (esim. Pesäpuun monet projektit kuten Norsu-projekti, Ensi- ja turvakotien liiton Lapsen aika -projekti; Stakesin elämäkertaketju). ”Työkalupakit” sisältävät tunnepuntareita, mielialakortteja, vuorovaikutuspelejä jne. (Esim. Pesäpuun tuotteet; Kohtaava lastensuojelu Heikki Waris -instituutissa; Kuperkeikka Kuuselan perhekuntoutuskeskuksessa Vantaalla). Välineistön tarkoitus on auttaa saamaan vaikeita asioita esille, ottamaan puheeksi asioita, joita voi yhdessä sanoittaa ja käsitellä. Välineistön avulla haetaan *yksilöllisiä ja toimivia tapoja vuoropuheluun* lapsen, vanhemman ja työntekijän kesken. Niiden avulla käynnistetään myös hoidollisia prosesseja.

Artikkelissani kuvaan ja pohdiskelen lastensuojelun tietoa ja sen tuottamisen piirteitä toimintaympäristössään. Läheisneuvonpito on yksi lupaava mahdollisuus kuulla lasta ja keskittyä etsimään ratkaisua pulmallisiin ja huolta aiheuttaviin asioihin lapsen näkökulmasta. Siinä on kehitetty tapaa pitää lapsi osallisena asiassaan läpi prosessin, aina arviointiin asti. Samalla se osoittaa konkreettisesti, miten asiantuntijatiedon ja lapsen, asiakkaan ja kansalaisten tiedon vuoropuhelu voidaan järjestää niin että tietoa vaihdetaan, sen on mahdollisuus täsmentyä, korjautua, muuntua sekä miten prosessissa voidaan tuottaa myös uutta tietoa. Lopuksi kuvaan pohjoismaista tutkimusta, jossa tutkitaan lapsinäkökulmasta läheisneuvonpidon toteutumista ja sen jälkeisiä muutoksia lapsen elämässä.

Lapsen paikka lastensuojelussa

Lastensuojelun historiaa tutkineen Panu Pulman (2004) mukaan arvomaailman ja yhteiskunnan murros nosti asiakkaan oikeudet ja lapsen (nuorten) äänen paremmin esiin 1970-luvulla, ja lastensuojelutyöntekijöiden tärkeimmäksi metodiksi oli hänen mukaansa muodostumassa puhe, pyrkimys neuvotteluihin ja sopeutumisiin perheen sisällä. Sen sijaan 1980-luvulla lapsen edusta, ennen kaikkea sen määrittelyvallasta, muodostui taistelun kohde. (Mt., 14–19.)

Lapsen etua ovat tulkitsemassa lapsen ja hänen läheistensä lisäksi joukko eri alojen ammattilaisia. Ilmiökenttä on erityinen ja jännitteinen, monisärmäinen ja

moniulotteinen. Sitä lähestytään monista teoreettisista ja tieteellisistä perinteistä, kukin professio luomillaan käsitteillä. Eri aikoina lääkärien, psykiatrien, psykologien, terapeuttien, pedagogien ja juristien ääni ja niiden painoarvo lastensuojelussa on vaihdellut. Lääketieteen ja psykiatrian keskeinen asema lastensuojelun huostaanottopäätösten perusteluissa (Lundström 1993) on ollut Ruotsissa vahva. Juristien ammattikunnan ääni on asiakkaiden oikeuksien lisääntymisen myötä muodostunut yhä hallitsevammaksi, ja sosiaalityö on muuttunut yhä säänneltyimmäksi ja legaalisemmaksi (esim. Howe 1992; Parton 1998; Mutka 1998; Sinko 2004).

Sosiaalityön profession omat käsitteet lastensuojelun jäsentämiseksi eivät ole vakiintuneet, vaan juridiset käsitteet ovat hallinneet keskustelua (vrt. Pösö 2004). Lakiin kirjatut käsitteet vaikuttavat selkeiltä, mutta käytännössä nekin haajoavat kirjavaksi kokoelmaksi vaihtelevia ammatillisia käytäntöjä (Kivinen 1994). Kiista lapsen edun määrittelyvallasta ei ole ratkennut. Vaikka lastensuojelulaisessa sosiaalityöntekijälle määritellään lapsen edun ajan tehtäviä², kilpailua määrittämisvallasta ei koskaan voi käytännössä välttää, sekaannusta ilmenee, yhteistyötä, selkiytystä ja vuoropuhelua tarvitaan. Jos ei ole sosiaalityöntekijän, ei ole lapsenkaan ääni ja asema näissä vuoropuheluissa vakiintunut.

Sen lisäksi että lastensuojelukysymyksiin kytkeytyy eri alojen ammattilaisia, heistä osa keskittyy aikuisiin tai työskentelee vain toisen vanhemman asiassa, ja vain osa tuntee lapsen. Asiantuntijakäsityksiään antavien ammattilaisten kontakti lapseen saattaa olla varsin lyhyt. Läheisneuvonpitoihin osallistuneista yhteistyökumppaneista peräti 70 prosenttia oli työskennellyt lapsen asiassa alle vuoden, ja 47 prosenttia korkeintaan puoli vuotta (Heino 2003). Ammattilaisten katseen suunta ja asia, johon professionaalinen tieto ja osaaminen keskittyy, vaihtelevat. Kun lääkäri keskittyy lapsen edun arvioinnissa erityisesti lapsen terveyteen/sairauteen sekä näihin liittyviin riskeihin; psykiatri keskittyy mielen terveyden tekijöihin ja sen riskeihin vanhemmuuden toteutumisessa; psykologi kenties lapsen kehitysvaiheisiin ja lapsen kokemien olosuhteiden ja tilanteiden sisältä-

² LSL 9 §: Perhe- ja yksilökohtaisessa lastensuojelussa on otettava ensisijaisesti huomioon lapsen etu sekä tuettava lapsen vanhempien ja muiden lasta hoitavien henkilöiden kasvatusmahdollisuuksia lapselle suotuisten kasvuolojen vakiinnuttamiseksi.

Kun sijaishuolto on tarpeen ja se on lapsen edun mukainen, se on järjestettävä viivytyksettä (5.8.1983/683). LSL 10 §: Lapsen etua selvitettyäessä on otettava huomioon lapsen omat toivomukset ja mielipide, perehdyttävä lapsen kasvuoloihin sekä arvioitava, miten eri lastensuojelutoimet todennäköisesti vaikuttavat lapsen kehitykseen. Lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän on valvottava lapsen edun toteutumista, avustettava virkansa puolesta lasta sekä ohjattava häntä tarvittaessa saamaan riittävää apua. (9.2.1990/139.)

miin stressitekijöihin; opettaja oppimisen ehtoihin; lastentarhanopettaja ikäkauden mukaisista tehtävistä suoriutumiseen; toimintaterapeutti kuntoutumisen edistämiseen – mihin sosiaalityöntekijä keskittyy? Hänelle jää *kokonaisuuden arviointi lapsen edun kannalta*.

Vaikka neuvottelutyö onkin keskeinen metodi, lastensuojelu ei kuitenkaan ole vain puheen varassa. Erityisesti 1970- ja 1980-luvuilla palvelujärjestelmä laajentui, ja yhteiskunnalla oli tarjota puheen ohella monenlaista konkreettista apua, palvelua ja etuutta. Periaatteessa lastensuojelun asiakkaaksi pääseminen merkitsikin tietynlaista etuoikeutta (mm. taloudelliseen ja asumisen) tukeen sekä tehostettua pääsyä palvelujen piiriin. Tilanne muuttui 1990-luvulla: peruspalvelujen leikkaukset ja niiden ohentuminen johtivat siihen, että lapsen ja perheen tilanteelta vaadittiinkin jo erityisiä perusteluja, että he ylipäättään pääsivät palvelujen piiriin. Vaarana oli ja on edelleen, että lapselle ja perheelle tarjottu avoimuus on pirstaleista, riittämätöntä tai se kohdentuu väärin.

Kehityskulkujen tarkastelu osoittaa, että samaan aikaan kun lastensuojelun avoimuus asiakasmäärä on Stakesin lastensuojelutilaston mukaan viime vuosina kasvanut todella paljon (30 700 lasta ja nuorta vuonna 1995 ja vuonna 2004 jo 59 900), lapsille, nuorille ja lapsiperheille tarkoitettujen sosiaalipalvelujen saajien määrä on Stakesin Sotka-tietokannan mukaan vähentynyt (tukihenkilö-, loma-, asumis- ja kotipalvelut). Tämä kertoo ainakin kahdesta asiasta. Ensiksikin lastensuojelun avoimuus näyttäisi olevan yhä enemmän sosiaalityön varassa (Bardy ym. 2001). Sosiaalityöntekijät kuitenkin vaihtuvat, ja pätevistä sosiaalityöntekijöistä on ollut pulaa: arviolta joka neljäs sosiaalityöntekijä oli vuonna 2003 sijainen tai muodollisesti epäpätevä. Tilanne on lasten kannalta kovin huono, jos toiminta on puheen varassa, ja puhujat vaihtuvat. Mitä enemmän sopimuksia ja suunnitelmia voidaan tehdä ei-vaihtuvien työntekijöiden ja läheisten kanssa, ja mitä paremmin ne toimivat pysyvien suhteiden varassa, sitä pitkäjänteisempään lapsen auttamiseen päästään. Huoltosuunnitelmien tekemisen ja niiden kirjaamisen käytännöt vaihtelevat kuitenkin hyvin paljon sekä kuntien että myös sosiaalityöntekijöiden välillä. Sini Salokannan (2003) mukaan suunnitelmia tehtiin pääasiassa aikuisten kesken ja lapsi osallistui neuvotteluihin vain harvoin.

Toiseksi, näiden virallisten tietolähteiden (lastensuojelutilasto ja Sotka-tietokanta) välillä oleva tietojen epäsuhta on niin suuri, että virallista tietoaakin voi epäillä. Selityksiä voi hakea tilastoitavan asian määrittelyohjeista, ohjeiden tulkintaeroista sekä tietojen keruumenetelmien luotettavuudesta. Stakesin lasten-

suojelutilastoa uudistavan työryhmän tekemän selvityksen (Heino ym. 2005) mukaan luvuissa näkyvät lasten elinolojen riskitekijöiden lisääntymisen lisäksi viranomaisten tiivistynyt ja laajentunut yhteistyö, muuttuneet toimintakäytännöt sekä uudet palvelut ja työmuodot. Nopea muutos on paennut pysyvistä palveluja kuvaavista tilastoluokista.

Läheisneuvonpidon paikka lastensuojelussa

Lastensuojelun sisältö on vaihdellut ajassa, muun muassa ideologian ja taloudellisten realiteettien mukaan (ks. Pulma 2004). Hannele Forsberg (1998) on väitöskirjassaan eritellyt perheen, valtion, asiantuntijoiden ja lapsen välisten suhteiden kehitystä. Hän kuvaa niiden muutosta perheen ja valtion suhteiden kautta, perheyksikön perustehtävän, perhe- ja lapsikäsitysten, sosiaalisten ongelmien määrittämisen muutosten sekä keskeisten arvojen ja normien lähteiden kautta. *Patriarkaalisen isäntävallan* aikaan erillistä lapsuuden kategoriaa ei ollut. *Valtiopaternalismin* aikaan lapsi määrittyy suojelun kohteeksi ja perhelapsuuden idut nousevat; äidin merkitys perhemoraalin vartijana on korostunut. *Perhelapsuus* korostaa vuorovaikutussuhteita perheessä ja moderni valtio toimii yhteistyössä perheen (äitien) kanssa. Läheisneuvonpidon tulo lastensuojeluun paikantuu Suomessa 1990-luvun loppuun, vaiheeseen, jonka Forsberg nimeää käyttäen kysymysmerkkiä *Lapsi irtaantuu perheestä?* Tässä kehitysvaiheessa lapsella on suoria suhteita valtioon asiantuntijoiden avustuksella ja isän merkitys tunnevanhempana kasvaa. Perhe nähdään yksilösuhteiden verkostona, lapsi kyvykkäänä, osaavana ja sopeutuvaisena. Aikuisen ja lapsen välinen raja on kaventunut. Poikkeavuuksien ja sosiaalisten ongelmien paikantamisen diskurssit keskittyvät tulkinnallisuuteen, kielellisyyteen. Moninaisuus korostuu.

Lastensuojelukeskustelu on ollut kärjistyneimmillään, kun on asetettu lasten oikeudet yksilötoitteisesti vastakkain perheen ja vanhempien oikeuksien kanssa. Kysymys on arvovalinnasta ristiriitatilanteessa, julkisen vallan kannanotosta, jossa lapsen etu on päätetty asettaa ensisijaiseksi.

Silloin kun lastensuojelun keinot vanhempien tukemiseksi eivät riitä ja kun epäillään, ettei apu kanavoidu vanhempien kautta lapsen eduksi, on yritettävä jotta muuta. Asiantuntijat voivat auttaa suoraan lasta ohi vanhempien, tai he auttavat kolmannen kautta: he voivat laajentaa toimintaansa lapsen sosiaaliseen verkostoon, ydinperheen ulkopuolelle. He voivat kääntyä suvun ja läheisten puoleen

taikka käyttää muita julkisia ja yksityisiä auttajatahoja tai ammatillisia palveluja ja toimintayksiköitä. Näitä lähestymistapoja voidaan myös yhdistää. Läheisneuvonpidossa tavallaan ”palataan takaisin” modernia ydinperhelapsuutta edeltävään aikaan, jolloin erilaiset lapsen arjessa mukana olevat ihmiset ottavat vastuuta lapsen kasvatuksesta ja huolenpidosta. Lapsen asiaa selvitetään sekä suoraan lapsen kanssa että vanhempien kanssa erikseen, mutta tietyllä tavalla myös niin, että vanhemmat ovat lapsen ja läheisverkoston ”välissä”, yksityisissä suhteissaan. Lisäksi mukaan kutsutaan asiaan kytkeytyvät viralliset auttajat, palvelukoneisto.

Lastensuojelun sosiaalityössä lapsen eriytyminen perheestä on ollut hidas prosessi: lapsen dokumentoiminen (Satka 1996; Rousu & Holma 1999; Kääriäinen 2004), erikseen lapsen kanssa keskusteleminen (Tulensalo & Muukkonen 2004) taikka lapsen kanssa työskenteleminen (Oranen 2001; Väliavaara 2004) on alullaan. Kysymys on asettunut pääasiassa lapsi–vanhempi-akselille.

Sosiaalityöntekijällä on monia tapoja hankkia ja käsitellä tietoa sekä työskennellä kokonaisvaltaisesti lapsen edun toteutumisen suunnassa. Palaan kysymykseen siitä, miten lastensuojelun sosiaalityöntekijän asemaa voisi selkiyttää ja ammatillista erityisosaamista kohdentaa ja kehittää. Mitä kokemuksia saadaan, kun asetetaan vuoropuheluihin kaikkien osallisten kanssa läheisneuvonpidossa?

Läheisneuvonpito erityisenä rakenteena

Läheisneuvonpito (Family Group Conference) luotiin lakisääteiseksi menettelytavaksi sekä lastensuojeluun että nuorten rikoksenteekijöiden asian käsittelyyn Uudessa-Seelannissa 1980-luvun lopulla. Taustalla olivat havainnot alkuperäisväestön syrjäytymisestä ja yleisestä huono-osaistumisesta. Maoriväestön terveydentila oli huonompi kuin valtaväestön, he kuolivat nuorempina, olivat köyhempiä, asuivat puutteellisemmin, olivat enemmän työttöminä, käyttivät enemmän päihkeitä, tekivät rikoksia ja joutuivat useammin vankilaan. Maorilapset olivat yliedustettuna lastensuojelulaitoksissa, eivätkä valtaväestön järjestämät sosiaalipalvelut näyttäneet tuottavan erityisen hyviä tuloksia. Syrjäyttävien, valtaväestön järjestämien toimien rinnalla haluttiin löytää ja lisätä osallistavia ja inklusioivia käytäntöjä. Menetelmä on levinnyt (pääasiassa niin sanottuna hyvänä käytäntönä lakisääteisen menettelyn sijasta) Uudesta-Seelannista kaikille mantereille. Esittelen ensin lyhyesti, mitä läheisneuvonpito on. Sen jälkeen pohdin sitä erityisesti lapsen aseman vahvistamisen kannalta.

Läheisneuvonpidossa on erityistä, että julkinen valta (sosiaalityöntekijä) delegoi osan tehtävistään *ulkopuoliselle* henkilölle/taholle, koollekutsujalle. Suomessa on otettu käyttöön käsite koollekutsuja, mutta maailmalla on käytössä yleisimmin *coordinator*, toisinaan *facilitator*. Koollekutsujan tehtävänä on kartoittaa läheisverkostoa, kutsua neuvonpito koolle, koordinoida ja tukea osallistumista ja kuulluksi tulemista. Pohjoismaisessa konferenssissa kokemuksistaan puhunut suomalainen äiti (Äidin puheenvuoro 2004) painotti sitä, että hänelle ratkaisevan tärkeä asia suostua läheisneuvonpidon järjestämiseen oli, että sitä järjestämään tulee ulkopuolinen ja puolueeton ihminen. Oleellista läheisneuvonpidossa on koollekutsujan mukanaan tuoma *välittäjä rakenne* sosiaalityöhön.

Toiseksi läheisneuvonpidossa on erityistä, että lastensuojeluasian *käsittely laajennetaan ydinperheen ulkopuolelle*. Lapsen ja perheen läheiset saavat kuulla perheen yksityisasiota viranomaisilta, he voivat kysellä ja keskustella asioista ja he saavat laatia keskenään, ilman viranomaisten läsnäoloa, suunnitelman ja ehdotuksen jatkotoimiksi. Läheisneuvonpito luo *osallistumaan verkostoivan rakenteen*.

Kolmanneksi käsittely laajenee ydinperheen lisäksi *sosiaalityön ulkopuolelle eri auttajatahoihin*: myös muut lapsen asiaan kytkeytyvät viranomaiset ja palvelujen lähityöntekijät kutsutaan mukaan. Läheisneuvonpito luo myös viranomais-toimintaa *koordinoivan rakenteen* asiakasasian käsittelyyn.

Neljänneksi uutta on, että läheisneuvonpito tuo sosiaalityöhön *avoimuutta* ja suunnitelman tuottamiseen selkeän rakenteen. Tämä on saanut erityistä kiitosta sekä asiakkailta että työntekijöiltä (Heino ym. 2003). Läheisneuvonpitoa voi pitää vaihtoehtoisena päätöksen tekemisen menettelynä, se tuo avoimen *päätöksentekorakenteen* sosiaalityöhön. Viranomaiset esittävät omat huolensa ja tietonsa, asianosaiset saavat ottaa niihin kantaa, esittää omat näkemyksensä sekä he voivat läheistensä kanssa laatia oman suunnitelman päätösten pohjaksi. Päätös tehdään sisällön puolesta paikan päällä ja myös sen perustelut esitetään.

Viidenneksi läheisneuvonpito etenee selkeästi vaiheittain ja siitä muodostuu yleensä noin vuoden mittainen prosessi; siinä on erotettavissa selkeä *prosessin etenemisen rakenne*. Kysymys ei ole yksittäisestä kokouksesta tai vain kokousten sarjasta, vaan siitä, mitä koko prosessissa tapahtuu. *Valmisteluvaiheen* perusteellisuus pohjustaa toimivaa neuvonpitoa. Oleellista on saada lapsen kannalta merkitykselliset henkilöt mukaan, mobilisoida heidät prosessiin, tukea ja valmentaa heitä mieltämään, mihin ja missä roolissa he ovat osallistumassa. Läheisneuvonpidon vaiheet ovat:

1. Valmisteluvaihe
2. Läheisneuvonpito
  - 1) Tiedonanto
  - 2) Läheisten oma kokous
  - 3) Suunnitelman esittäminen ja hyväksyminen
3. Seuranta

Varsinainen *läheisneuvonpitokokous* jaetaan kolmeen vaiheeseen: Kutsutut lapsen asiaan kytkeytyneet viranomaiset ja asiantuntijat, sosiaalityöntekijä mukaan luettuna, kertovat omat havaintonsa ja tietonsa lapsen tilanteesta (tiedonantovaihe), ja perhe läheisineen voi kysellä tarkennuksia. Tiedot saatuaan perhe vetäytyy läheistensä kanssa keskinäiseen läheisneuvonpitoon, jossa he tekevät ehdotuksensa ongelman ratkaisuksi ja suunnitelman seurannasta (ytimessä läheisten oma kokous). Tämän jälkeen sosiaalityöntekijä hyväksyy läheisverkoston tekemän suunnitelman, jos se on lapsen edun mukainen (suunnitelman esittäminen ja hyväksyminen).

Seurantavaiheen pituus määräytyy tapauskohtaisesti, ja on osoittautunut tärkeäksi, että suunnitelman toteutumisen seurannasta ja arvioinnista sovitaan aina erikseen. Prosessissa rakennetaan ja korjaillaan hyväksyttyä suunnitelmaa saadun kokemuksen pohjalta. *Sekä asiakkaat läheisineen että viranomaiset arvioivat* suunnitelman toteutumista, ja seurantakokouksissa läheisverkosto saa jälleen mahdollisuuden tehdä suunnitelmaan tarvittavat tarkennukset.

Läheisneuvonpidossa ei yleensä ole kysymys mustavalkoisesta valinnasta läheisten tuen tai julkisten hoidon ja palvelujen välillä, vaan luovasta kokonaisratkaisusta näiden kesken. Vastuuta lapsen huolenpidosta ei ole tarkoitus siirtää joko yksityiselle tai julkiselle verkostolle, vaan löytää tapauskohtainen ratkaisu niiden välille. Näin on pääasiassa tapahtunut (Heino 2003), mutta on myös raportoitu viranomaisten roolin jääneen käytännössä vahvaksi siitä huolimatta, että on tavoiteltu läheisten aktiivisempaa osallisuutta perheen tukemisessa (Mäkelä 2004). Päinvastoin on käynyt: julkinen valta on tullut siirtäneeksi liikaa tehtäviä yksityiselle verkostolle (Skerfving 1999).

Maiden välillä on eroja siinä, miten vastuu suunnitelman toteuttamisesta on jakautunut läheisten ja viranomaisten välillä. Joissain sovellutuksissa korostetaan läheisverkoston yhteisöllistä vastuunottoa ja viranomaispuuttumisen lopettamista. Yhtäältä erot ovat ideologisia, toisaalta ne voivat liittyä tilanteen vakavuuteen: jos läheisneuvonpito on järjestetty uuden asiakkaan asiassa heti asian tultua vi-

reille, läheisverkosto voi olla hyvin motivoitunut, sitoutunut, ja sen mahdollisuudet auttaa ovat myös paremmat kuin jos kysymys on pitkäaikaisesta asiakkuudesta. Silloin sekä perhe että läheiset ovat mielellään tukeutuneet julkisen vallan apuun. (Possauner ym. 2002.)

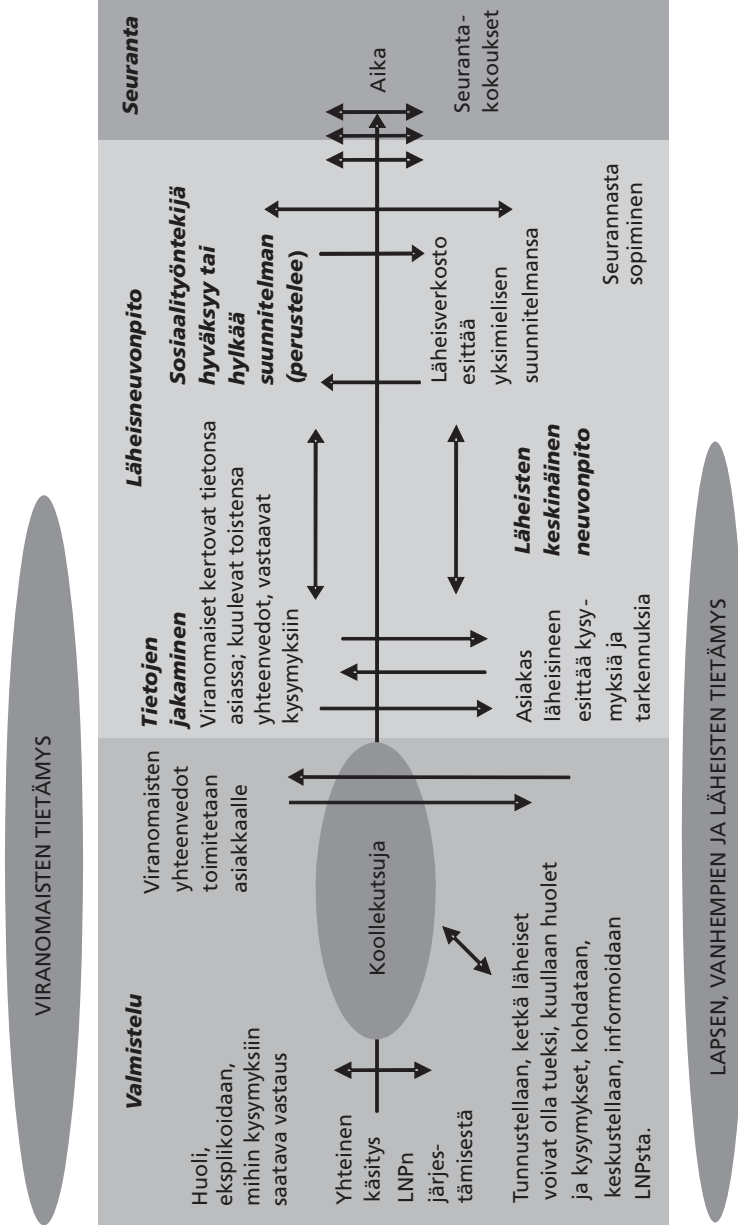
Läheiset ovat kokeneet, että he ovat läheisneuvonpidon jälkeen osanneet paremmin tarjota apuaan perheelle ja että myös perheen on ollut mahdollista paremmin ottaa tukea vastaan sekä heiltä että viranomaisilta (Hansen ym. 2003). Saatuaan kokonaisvaltaisempaa tietoa ja työstettyään ymmärryksensä yhteiseen suunnitelmaan on läheisten ollut helpompaa löytää myös omat tapansa toimia lapsen parhaaksi.

Läheisneuvonpitoprosessia voi kuvata alla olevalla kaaviolla (kuvio 1), jossa aikajanana yläpuolella viranomaiset hoitavat tehtäviään ja janan alapuolella lapsi läheisineen elää arkeaan. Koollekutsuja toimii näiden välissä.

Sosiaalityöntekijä ehdottaa perheelle läheisneuvonpidon järjestämistä, ja asianosaisten suostuessa tästä tehdään sopimus. Aikajanalla ensimmäinen nuoli kuvaa tätä tilannetta. Julkinen valta tilaa läheisneuvonpidon järjestämisen koollekutsujalta. Toimeksiantosopimuksen mukaisesti koollekutsuja on yhteydessä perheeseen. Koollekutsuja välittää ja mahdollistaa neuvonpidon. Tavoitteena on, että prosessin jälkeen tarvittava yhteys ja palvelut viranomaisten ja perheen välillä toimivat ilman koollekutsujaa.

Viranomaisten ja lapsen, vanhempien ja läheisten väliset kohtaamiset on merkitty kuvaan. Nuolien kohdalla osallistujat voivat kommunikoida, vaihtaa tietoja, tarkistaa, luoda ja muuttaa käsityksiään asiasta. Kuvassa viranomaisverkoston ja läheisverkoston tietojen ja tietämyksen kohtaamisen paikat voi nähdä Ikujiro Nonakan teorian mukaisina tiedon luomisen *Ba*'na. Nonaka et al. (2001, 19) määrittelevät *Ba*'n paikaksi, jossa tieto luodaan, jaetaan ja hyödynnetään (exploited). *Ba* on tila, jossa tällainen vuorovaikutus toteutuu. Siksi tiedon luomisprosessi on myös *Ba*'n luomisprosessi, mikä tarkoittaa, että näin luodaan joukko uutta vuorovaikutusta.

Nonaka sanoo perustavansa teorianensa Michael Polanyin käsitteisiin *explicit* ja *tacit knowledge*. Polanyi kuitenkin määrittelee hiljaisen tiedon sellaiseksi, jota *ei voi* ilmaista eikä sanoittaa. Nonaka sen sijaan käyttää käsitettä väljemmässä merkityksessä, sellaisena jota *on vaikea* ilmaista. Hänen mukaansa (mt.) *eksplisiittinen tieto* voidaan ilmaista sanoilla ja numeroilla ja se voidaan jakaa datan, tieteilisten määrittelyjen, käsikirjojen yms. muodossa. *Hiljainen tieto* on sen sijaan hyvin henkilökohtaista, kokemuksellista ja se on vaikeasti muotoiltavissa. Hiljais-

KUVIO 1. Viranomaisverkoston ja läheisverkoston kommunikaatio ja toiminta läheisneuvonpidossa

ta tietoa ovat subjektiiviset tunteumat ja intuitiot. Sitä on vaikea verbalisoida, ja se on syvästi ankkuroitunut ihmisen toimintaan ja kokemukseen sekä myös ideaaleihin, arvoihin ja emootioihin. Patrick Brézillon ja Jean-Charles Pomerol (2001) sen sijaan jakavat hiljaisen tiedon sellaiseen, jota a) voidaan ja b) jota ei voida ilmaista, mutta jonka *yhteisö voi kuitenkin jakaa*.

Läheisneuvonpidossa yhdistyy eksplisiittinen ja hiljainen tieto sekä sisältä ja ulkoa tuleva tieto monella tasolla ja kerroksisesti. Kysymys tiedon luonteesta on kiinnostava yksilön, yhteisön ja instituution kannalta. Ensinnäkin jokainen yksilönä tietää ja tuntee henkilökohtaisesti asioita, joista osan hän kykenee sanoittamaan ja osan hän haluaa kertoa; osan hän pitää sisällään, ei löydä niille ilmaisua tai haluaa pitää tunteensa ja tietonsa omanaan. Yksilön intressit voivat olla tiedon julki tuomisen suhteen ristiriitaiset, ja hän punnitsee, minkä kertominen on hänen omien etujensa ja tavoitteidensa suunnassa ja mikä taas tuo vaikeuksia. Myös yhteisöissä, perheen ja suvun sisällä, ystävien ja työtovereiden kesken kulkee erilaista tietoa. Läheisneuvonpitoon osallistuu paitsi erilaisia ryhmittymiä ja pienyhteisöjä, siinä on myös paljon sellaista eri yhteisöjen keskenään jakamaa hiljaista tietoa, jota he voivat ilmaista, havaita ja tulkita keskenään, mutta joka ei avaudu ulkopuoliselle eikä välttämättä käsitteellisty osallisillekaan.

Yhtenä esimerkkinä tästä ovat kulttuuriset toimintatavat ja arvot. Helsingin Koillisen alueen läheisneuvonpitopioneerit (Possauner ym. 2002) ottivat tavaksi esittää läheisille kysymyssarjan, joka alkaa yleisellä orientoivalla kysymyksellä: ”Mitkä ovat yleensä 7-vuotiaan oikeudet ja velvollisuudet?”. Seuraava kysymys kohdennetaan juuri tähän lapseen ”Mitkä ovat Minnan oikeudet ja velvollisuudet? Mistä asioista Minna huolehtii päivittäin itse, ja mistä Minnan asioista äiti ja isä huolehtivat?”. Kysymysten on tarkoitus auttaa tuomaan näkyville ja keskusteltavaksi perheen ja/tai suvun erityiset toimintatavat, jotka eivät välttämättä vastaa yleistä normia tai käytäntöä. Vastaavasti institutionaalisella tasolla viranomaisten ja asiantuntijoiden sisällä ja välillä tieto kulkee, vaihtuu, kehittyy ja muuntuu. Tiedon muuntumisen prosessien lähempi tutkiminen ja erittely läheisneuvonpidon yhteydessä voisi tarjota sosiaalityökeskusteluun uusia avauksia.

Kohtaamisissa välittyvän, vaihtuvan ja muuntuvan tiedon monikerroksisuutta voi yrittää avata pohtimalla ja eläytymällä kuvan janan lävistäviin tilanteisiin. Ensimmäisessä kohdassa perheelle *tarjotaan vaihtoehtoisia* tapaa edetä. Kun viranomainen tekee lastensuojeluasiassa ehdotuksen lapselle ja perheelle, kysymys ei ole kenen tahansa tekemästä ehdotuksesta eikä mistä tahansa asiasta. Molempaan voi liittyä merkittäviä latauksia, tunteita, ennakkoluuloja, asenteita sekä

kokemukseen perustuvia käsityksiä. Perheen jäsenten välillä voi olla erilaisia odotuksia läheisneuvonpidolle, heidän motivaationsa sekä suhtautumisensa vaihtelevat, ja se vaatii keskinäistä neuvottelua, ennen kuin läheisneuvonpidon järjestämisestä tehdään ja allekirjoitetaan sopimus.

Ryhtyessään tehtäväänsä koollekutsuja ei tiedä asiakkaan asiasta mitään. Hän saa vain läheisten ratkaistavaksi tarkoitetut kysymykset sekä asiakkaan yhteystiedot. Matkan varrella hän kuitenkin kuulee asiakasperheeltä ja sen verkostolta monenlaisista kokemuksista, hänelle kerrotaan huolia ja tehdään kysymyksiä. Ajoittain koollekutsujat joutuvat tilanteeseen, että asiakkaalle ei hänen mukaansa ole selvitetty sitä tai tätä. Eräässä tapauksessa asiakas väitti kiven kovaan, ettei ole allekirjoittanut mitään sopimusta. Vahvan tunnetilan vallassa oleva ihminen (niin asiakas kuin työntekijäkin) valikoi, mitä kuulee ja näkee ja millaisia asioita jää mieleen. Kriisitilanteessa näköalat kaventuvat. Lastensuojelun asiakkaana olleita haastateltaessa on tullut toistuvasti esiin, miten vähän asiakas kokee tietävänsä asiastaan ja viranomaisprosesseista ja miten vahva sivuutetuksi tuleminen kokemus on (Kaivosoja 1996; Laakso & Saikku 1998). Lastensuojelussa on tarpeen kerrata oleelliset asiat monin tavoin ja moneen kertaan.

Koollekutsujaan tukeudutaan ja häneen vedotaan monelta taholta. Koollekutsujan on tarkoitus pysyttäytyä kiistakysymyksen ulkopuolella ja olla ottamatta siihen kantaa. Helppoa se ei kokemusten mukaan ole. Syntyy tilanteita, joissa sosiaalityöntekijän ja koollekutsujan keskinäistä luottamusta koetellaan. Sosiaalityöntekijä kokee, että koollekutsuja on mennyt perheen puolelle, ottaa kantaa ja uskoo, mitä perhe kertoo, – ja koollekutsuja kokee, että sosiaalityöntekijän käsitys tilanteesta ei ole riittävän perusteltu, hänen luottamuksensa suunnitelmaan ja sitoutumisensa sen toteuttamiseen ovat liian heikot (Heino ym. 2005). Syntyy myös tilanteita, joissa suvun sisäiset ja perheenjäsenten väliset riidat murentavat luottamusta. Yleensä koollekutsujan toiminta on kuitenkin koettu puolueettomaksi (Heino 2003).

Normaalissa sosiaalityön asiakastyössä vain asianosainen saa tietää itseään koskevista viranomaistiedoista ja asiakirjoista. Viranomaisten välilläkin tietojen vaihto on tarkoin säädelty. Läheisneuvonpidossa asiakkaan suostumuksella *toimitaan toisin*. Avoimuus viranomaistietojen vaihtamisessa on uutta. Perinteisesti viranomaiset ja asiantuntijat laativat kukin tahollaan oman kirjallisen arvionsa, yhteenvetonsa taikka diagnoosinsa lastensuojelun pyynnöstä sen päätöksentekoa varten. Näin eivät läheiset eivätkä muut viranomaiset saa laadittuja yhteenvetoja tietoonsa. Läheisneuvonpidossa nämä tiedot kerrotaan kasvokkaisessa kontak-

tissa ja ne esitetään ensi sijassa lapselle, perheenjäsenille ja heidän läheisilleen – mutta myös yhteistyötahot kuulevat toistensa tiedot. Lisäksi asetelma sisältää sen, että avoimuus tarkoittaa nimenomaan viranomaistietojen jakamista – läheisten ei tarvitse kertoa viranomaisille, mitä tietävät taikka mistä ovat huolissaan. He vain käyttävät tätä tietoa, ja peilaavat sitä viranomaistietoa vasten, kun miettivät ratkaisua ja laativat suunnitelmaa annettuun kysymykseen.

Läheisneuvonpidossa on tähdätty siihen, että ratkaistavan asian kannalta oleellinen tieto saadaan esille ja että asiat kirjataan kaikkien nähtäviksi, usein seiniä kiertäville lehtiötäuluille. Annettua informaatiota ja tehtyä suunnitelmaa voi kukin lukea ja peilata niihin omia tuntemuksiaan. Avoin kirjaamisenentely tuo väljyyttä ja antaa aikaa miettiä kuulemaansa enemmän kuin pelkkä kuultu selonteko. Kuultua, nähtyä ja kirjattua tietoa on mahdollista peilata omaan hiljaiseen tietoon ja kokemukseen.

Läheisneuvonpidossa *sosiaalityöntekijä ei yksin tuota asiakasta koskevaa määritystä ja päätöstä*, vaan hänen lisäkseen siihen osallistuu joukko lapsen elämään liittyviä ihmisiä. Jokainen osallinen tuntee lapsen asian jotenkin. *Jokaisella on lapseen oma kontakti* ja sen myötä *oma suhde* häneen sekä tähän suhteeseen perustuva tuntemus. Lapsi on liittynyt eri ikä- ja elämänvaiheissa sekä vaihtelevissa tilanteissa paikalla oleviin läheisiin ja auttajiin, joten myös hänellä on vastavuoroisesti oma erityinen suhteensa erikseen kuhunkin. Jokaisen mukana olevan ihmisen tieto pohjaa tosiasiatietojen lisäksi kokemukselliseen tietoon. Se tarkoittaa, että kullakin osallistujalla on väistämättä keskenään *eri tiedot*. John Shotter (1993) nimeää suhteiden sisältä tietämisen omaksi tiedon lajikseen (knowing from within relationships). Kysymys ei siis ole vain yksilön tietämisestä omien suhteidensa kautta, vaan *myös yhteisön* tietämisestä suvun ja kulttuurin sisältä sekä asiantuntijoiden ja viranomaisen tietämisestä suhteidensa sisältä. Kerroksisuus on läsnä monella tavalla.

Stakesin läheisneuvonpitoprojektissa³ käytiin mielenkiintoisia keskusteluja siitä, mitä tietoja sosiaalityöntekijä tarvitsee voidakseen ottaa kantaa läheisten tekemään ehdotukseen. Toiset olivat ehdottomasti sitä mieltä, että ei riitä, että viranomaiset kertovat huolensa ja tietonsa. Myös läheisten on voitava kertoa omansa viranomaisille. Esimerkiksi otettiin tilanne, jossa läheiset ehdottavat lapsen asumista kummitädin luona. Jos sosiaalityöntekijä ei ennestään tunne tätä henkilöä, hän ei voi ottaa kantaa ehdotukseen. Toiset taas painottivat, että on

---

³ www.stakes.fi/huosta

kunnioitettava läheisten arviointikykyä ja luotettava heidän keskinäisen ja yksimielisen ehdotuksensa perusteisiin. Keskustelu käytiin itse asiassa hallinnan fantasiasta, siitä miten sosiaalityöntekijä voi päästää irti ajatuksesta, että kaikkia riskejä ei voi ennakoida, selvittää, tarkistaa eikä arvioida. Sosiaalityöntekijä voi sen sijaan huolehtia siitä, että esimerkkitapauksen tädin tarvitsema konkreettinen tuki lapsen hoitamiseksi järjestyy ja että seurantakokous pidetään riittävän pian, jotta ratkaisun toimivuutta voidaan arvioida saatujen kokemusten perusteella – lapsen edun toteutumisen kannalta.

Läheisneuvonpitoon kutsutuilla on perheen historiaan ja nykyisyyteen kiinnittynyttä oleellista paikantunutta tietoa lapsen tilanteesta. Mukaan ei kutsuta ”ulkopuolisia”, vaan jokainen osallistuja on jollain tapaa *kytkeytynyt* lapsen asiaan. Erilaiset näkökulmat asettuvat avoimesti arvioitavaksi juuri nyt, kutsutujen kesken, viranomaisilta saadun tiedon kuultuaan. Asetelma voi haastaa, vahvistaa taikka kiistää kunkin osallistujan mielessä muutoin vakiintumassa olevan näkemyksen. Etukäteen kukaan ei voi tietää, miten yksimielinen suunnitelma syntyy ja millainen se on. Viranomaiset eivät sitä saa tietää jälkeenkään päin; heidän on suhtauduttava siihen sellaisena kuin läheiset sen esittävät.

Lapsen paikka läheisneuvonpidossa

Maaillalla järjestettyjen läheisneuvonpitojen ideologiset ja toiminnalliset erot tulevat hiljalleen esiin (tai itse huomaan niitä vähitellen). Silloin kun läheisneuvonpitoja järjestävän tahon ideologia perustuu perheen vahvistamiseen, lapsen asema näyttää jäävän toissijaiseksi sekä menetelmän soveltamisessa, kehittämisessä että tutkimisessa. Soveltamisessa se näkyy siinä, että lapsen kanssa ei erikseen keskustella eikä käydä läpi käsiteltäviä asioita prosessin aikana, vaan lähtökohtaisesti ajatellaan, että läheiset huolehtivat tästä. Vastaavasti läheisneuvonpidon kehittämistä ei ohjaa pyrkimys lapsen aseman vahvistamiseen, vaan pikemminkin perheyhteisön tukeminen ja sisäinen voimaannuttaminen. Tutkimuksessakin tämä on näkynyt: vain harvoin lapsilta on erikseen kysytty heidän kokemuksiaan tai läheisneuvonpitoja ylipäätään tarkasteltu lasten näkökulmasta.

Patrice Lawrencen (2002) mukaan tutkimuksissa on enimmäkseen keskitytty prosesseihin ja siihen, miten läheisneuvonpito suhteutuu olemassa oleviin sosiaalipalvelujen käytäntöihin. Perheiden näkemyksiä ja kokemuksia on tarkasteltu yleensä kokonaisuutena, erottelematta lapsen ja muiden perheenjäsenten

mahdollisesti erilaisia tuntemuksia tapahtuneesta. Joan Pennel (2004) sai huolelliseen faktorianalyyysiin perustuvassa tutkimuksessaan läheisneuvonpidon peruskäsitteet kasautumaan kolmeen, jo tutkimuksen lähtökohdina korostuneesti esillä olleen tavoitteen toteutumisen ympärille: 1) kulttuurisen turvallisuuden 2) yhteisöllisen kumppanuuden ja 3) perheen johtavan aseman. Tutkimuksen mittaritietoon ei sisällynyt muuttujia, jotka olisivat kohdistuneet mittaamaan jotain lapsen näkökulmasta.

Läheisneuvonpito tuotiin Suomeen 1990-luvun loppupuolella, jolloin lastensuojelun toiminnasta käytiin mediassa vilkasta keskustelua. Lapsinäkökulman vahvistamiselle ja kommunikaatiotapojen kehittämiseksi julkisen vallan ja kansalaisten välille oli tilaus. Menetelmää ei kuitenkaan vain tuotu maahan, vaan sitä muokattiin sekä täkäläisiin oloihin sopivaksi että kehiteltiin lasta paremmin huomioivaksi. Itse asiassa *suomalainen malli on kansainvälisestikin erityisen lapsilähtöinen*.

Malli muotoutui vuoropuhelussa käytännön toimijoiden (sosiaalityöntekijät, tutkijat ja koollekutsijat) kanssa parin vuoden aikana. Se tuotettiin paikallisiin rakenteisiin sovitellen, kokeillen, tutkien, kehitellen, ja saaduista ensi kokemuksista oppia ottaen (Heino 2001; Possauner ym. 2002). Yhdessä tuotettu malli kirjattiin menetelmäoppaaksi (Heino 2000). Projektin aikana yllätimme itsemme. Siitä huolimatta, että alusta alkaen rakensimme läheisneuvonpitoa lapsinäkökulmasta ja korostimme lapsen kuulemistakin, totesimme, että tähän tarvitaan ”ombudsman” ja päädyimme käsitteeseen avustaja. Mietimme lapselle nimettävän avustajan tehtäviä ja pohdimme niiden merkitystä lapsen tukemisen kannalta. Jouduimme toteamaan hankkeen puolivälissä, ettei käytännössä lapsille juurikaan ollut nimetty avustajia. Projektin päätyttyäkin vain joka kolmannelle lapselle oli nimetty avustaja (Heino 2003, 67). Vastaavasti monen muun konkreettisen ja pienen asian tekeminen uudella tavalla, lapsinäkökulmasta, vaati erillistä pysähtymistä ja keskittymistä, opettelua ja harjoittelua käytännössä, sekä kokemusten kertomista ja niiden vertailua vertaisryhmässä ja tutkijoiden kanssa. *Lapsinäkökulman toteuttaminen käytännössä ei ollut lainkaan itsestään selvää.*

Stakesin projektissa omaksuttiin lähtökohdaksi, että *lapsi osallistuu neuvonpitoon*. Ajateltiin, että lapsen läsnäolo muistuttaa konkreettisesti siitä, kenen asiasta ollaan puhumassa ja kenen tilanteeseen ratkaisua hakemassa. Näin haluttiin kunnioittaa lapsen oikeutta saada tietoa ja päästä vaikuttamaan. Lapsen avustajan tehtävä on myös (erityisesti läheisten omassa kokouksessa) muistuttaa tästä sekä auttaa lasta ilmaisemaan mielipiteensä, tulemaan kuulluksi ja tekemään eh-

dotuksia. Projektissa käytiin kuitenkin monia keskusteluja, onko lapsen aina ol-tava läsnä. Samat keskustelut toistuivat pohjoismaisen projektin työkokouksissa, ja ne tulevat lähes aina esille koulutustilaisuuksissa. Epäily kohdistuu siihen, että lapsi ei kestä kuulla ”rankkoja asioita” ja että lapsi kuormittuu liikaa. Lasta halutaan suojella. Toiset taas epäilevät, että viranomaiset eivät kestä kertoa näitä asioita kasvokkain. Pelätään myös, että lasta painostetaan osallistumaan.

Menetelmän juurruttamisen aikana *on käynyt ilmeiseksi, että lapsi ei pysy työn keskiössä ilman tietoista suuntautumista lapseen*, ilman tietyistä rutiineista ja rakenteista kiinni pitämistä. Menetelmäoppaaseen (Heino 2000) on kirjattu tiettyjä ”turvatakuita”. Tämä ei luonnollisesti yksin takaa, että lapsi pysyy työn keskiössä. Koulutusta ja ohjausta tarvittaisiin systemaattisesti järjestettynä.

Tilanteiden selvittäminen lapselle, lapsen informoiminen on haasteena niin mielenterveytyössä (Solantaus & Ringbom 2004) kuin sosiaalityössä (Oranen 2001). Jo ennen kuin sopimus läheisneuvonpidon järjestämiseksi tehdään, sosiaalityöntekijä keskustelee lapsen kanssa. Tarkoitus on, että hän selvittää lapselle, mitä läheisneuvonpito on ja missä tarkoituksessa se järjestettäisiin; hän vastaa lapsen kysymyksiin ja kuulee lapsen mielipiteen sekä mahdolliset pelot. Käytännössä riski on, että sosiaalityöntekijä ajan puutteeseen vedoten mielellään delegoi koollekutsujalle keskustelut lapsen kanssa.

Pohjoismaisissa LNP-projekteissa on tullut esille, että lapsi saattaa kokea loukkaavana sen, että sukulaisille ja muille läheisille kerrotaan hänen asioistaan ja että verkosto tulee puuttumaan tilanteeseen (ks. Rasmussen & Hansen 2002). Läheisneuvonpitoprosessi voi aiheuttaa lapsessa (kuten myös hänen huoltajissaan) epävarmuuden ja turvattomuuden tunteita. Oman elämän ja vaikeuksien paljastaminen koko läheisverkostolle ja epävarmuus tulevaisuuden ratkaisuista voi kuormittaa lasta emotionaalisesti, mihin hän myös prosessin aikana reagoi. Lasten on myös todettu pelkäävän tai kokevan vaikeana esittää näkemyksiään perheensä ja muiden läheistensä edessä (Lawrence 2002).

Lapsen avustajan rooli korostuu siinä, miten hän tunnistaa keskenään risti-riitaiset motiivit ja pyrkimykset lähiyhteisössä ja kykenee ennakoimaan asioiden puheeksi ottamisen seurauksia lapsen kannalta sekä toimiaan verkostossa lapsen tueksi. Lapsen ilmaisemat pelot voivat perustua esimerkiksi koettuun väkivaltaan: aina kun arkaluonteisia asioita on otettu puheeksi, tilanne kotona on kärjistynyt (Oranen 2001). Toisaalta, vaikka periaatteelliset edellytykset valintojen tekemiseen, prosessiin vaikuttamiseen ja kuulluksi tulemiseen luotaisiinkin, lapset eivät epävarmojen kiintymyssuhteidensa vuoksi välttämättä pysty luottamaan ai-

kuisiin (ja aikuiset viranomaisiin) – eivätkä he kykene vastaanottamaan tarjottua tukea ja apua (Bardy 2000; Lawrence 2002.)

Tutkimusta siitä, missä määrin lapsen läsnäolo neuvonpidossa johtaa hänen todelliseen osallistumiseensa päätöksenteossa, on hyvin vähän. Ruotsissa Britt Andersson ja Anders Bjerkman (1999) selvittivät läheisneuvonpitoja analysoidessaan, mitkä tekijät ovat yhteydessä hyvään tai huonoon prosessiin. Tutkijat luokittelivat aineiston kolmenlaisiin neuvonpitoihin: *omslutande*, *inneslutande* ja *ambivalenta*. Omslutande-tyyppisiä (onnistuneita) neuvonpitoja oli tutkituissa eniten. Käsitteellä viitataan lapsen saamaan kannustukseen sekä sillä kuvataan myös lasten tunnetta, kun he voivat turvautua aikuisiin ihmisiin. Tällaisissa neuvonpidoissa läheisneuvonpidon tavoitteet saavutettiin hyvin; niissä kyettiin keskittymään asiaan lapsen näkökulmasta; strategiset henkilöt ottivat osaa läheisneuvonpitoon ja usein oli monta sukupolvea ja monipuolinen verkosto läsnä; saatiin esiin ei-odotettuja takuita lapsen tilanteelle; ilmeni uusia resurssihenkilöitä, jotka ottivat vastuuta ja tarjoutuivat apuun; lapset kokivat kuuluvansa joukkoon; heikot siteet vahvistuivat; perhe sai arkista tukea viranomaisilta ja myös läheiset ottivat paikkansa. Inneslutande-tyyppisiä oli vähemmän, ja ne olivat edellisen vastakohtia. Huonossa prosessissa korostui, että viranomaiset näyttivät olevan joko tiiviisti mukana perheen arjessa tai oli havaittavissa antaa mennä -asennetta. Hyvä prosessi ei käynnistynyt, jos aikuisten ongelmat valtasivat neuvonpidon eikä lapsinäkökulma päässyt esille. (Mt.)

Tutkimus lapsinäkökulmasta

Stakesin vuonna 2004 käynnistämässä pohjoismaisessa tutkimushankkeessa *Läheisneuvonpito lapsinäkökulmasta* on tarkoitus keskittyä lapsen tietoon ja näkökulmaan sekä tapahtuviin muutoksiin lapsen kertomana. Tutkimuksessa haastatellaan kutakin lasta neljästi ja havainnoinnin kohteena on lapsi yhteyksissään. Lapsinäkökulmaa voi lähestyä kahdesta suunnasta: 1) Miten lapsi näkyy? – ulkopuolisen katse lapseen. Miten sosiaalityöntekijä, toinen ammattilainen, aikuinen, vanhempi tai läheinen havaitsee ja tulkitsee lasta tilanteessaan, yhteyksissään? 2) Miten lapsi näkee? – lapsen katse itseensä. Miten lapsi itse kokee ja käsittää oman tilanteensa yhteyksissään? Sen ohella, että lasta kuullaan, kuullaan tilanne myös jokaisen lapsen asiaan liittyvän viranomaisen ja hoitavan tahon näkökulmasta muun muassa heidän tekemiensä yhteenvedojen kautta. Aikuisten ja am-

mattilaisten lapsinäkökulmien on mahdollista kytkeytyä lapsen näkökulmaan. Mutta miten se tapahtuu? Pohjoismaisessa tutkimuksessa tutkija–tutkittava-asetelma on dialoginen: lapsi keskustelee ja tutkii omaa tilannettaan ja kokemuksiaan yhdessä tutkijahaastattelijan kanssa. He muodostavat keskinäisen tutkimuskumppanuuden, ja he tapaavat useita kertoja.⁴

Bohmin ja Peatin (1992, 245) mukaan dialogilla alun perin tarkoitettiin merkitysten vapaata virtaa ihmisten välillä. Dialogissa ihmisistä tulee heidän oman ajattelunsa havainnoitsijoita. Senge (1990, 59) korostaa dialogia *yhdessä ajattelun taitona*, keskusteluna, jossa on ydin ja jossa ei valita puolta. Dialoginen tutkimuksen ajatuksena Jukka Hankamäen (2003, 224) mukaan on, että keskustelukumppania ei johdatella puhumaan vain niistä asioista, joita tutkija itse haluaisi kuulla. Tutkimusasetelman dialogisuudella tarkoitetaan samankaltaista lähestymistapaa, jota Helena Aarnio (1999, 43) hahmottelee käsittekartassaan kognitiivisesti eläytyvästi etenevänä dialogina. Tässä tutkijan eläytyvä ote tarkoittaa kyselemistä, kuuntelemista, sanojen ja lausumien merkityssisältöjen avaamista konkreetisoinnalla keskusteluteemoja. Se tarkoittaa vuorotellen puhumista: tutkija voi toistaa lapsen sanoja, palata hänen puheenvuoroonsa tai jatkaa siitä. Se tarkoittaa osallistuvaa otetta, jossa esille tulleet ajatukset otetaan keskusteltavaksi, kyseenalaistetaan ja tutkitaan niitä. Tutkimusasetelma on vastavuoroinen, intentionaalinen, ja tutkija sitoutuu kahden vuoden prosessiin. Hän palaa kuulemaan lapsen kokemuksia myöhemmin, sovitun aikataulun mukaisesti. Hän myös tuo lapsen kommentoitavaksi tarinan, jonka hän on kirjoittanut lapsen kielellä haastattelujen ja muun aineiston perusteella.

Luottamuksen rakentuminen tapahtuu vastavuoroisesti ja monikerroksisesti. Bo Larsson (1972, 17) kiinnittää huomiota erilaisiin käynnissä oleviin sosiaalisiin peleihin, joihin sosiaalityöntekijänä (tai tutkijana) saattaa joutua mukaan vedetyksi taikka jotka vaikuttavat kohtaamisissa ja tehdyissä johtopäätöksissä näkymättömästi. Larsson (mt.) korostaa, miten vaikea sosiaalityöntekijän on aikaansaada suoraa dialogia asiakkaan kanssa, etenkin jos hän käynnistää selvittelyjä ja alkaa määrittää ongelmaa ennen kuin on antanut asiakkaan itsensä selvittää asiaa ja kertoa, miten hän sen näkee. Yhtä lailla kuin tämä on tärkeää Larssonin tutkimassa lastensuojeluprosessin käynnistymisessä, se on oleellista tutkimusprosessin käynnistymisessä. Tutkija on suorassa dialogissa lapsen kanssa.

---

⁴ Tutkimuksen etenemistä on mahdollista seurata osoitteesta:
www.stakes.fi/hyvinvointi/nfrs

Silloin kun tutkija laatii etukäteen lapsen tilannetta ja siinä tapahtuvia muutoksia kuvaavat osa-alueet ja luokitukset, hän samalla tuottaa kuvan, joka noudattaa tutkijan oletuksia ja ennakkokäsityksiä lapselle tärkeistä asioista ja niissä tavoiteltavista muutoksista. Pohjoismaisessa tutkimusprojektissa on valittu toinen tapa: *Lapsi nimeää* itselleen omassa elämäntilanteessaan ja läheisneuvonpidossa merkitykselliset asiat (muuttujat) määrittämällä ne asiat, joiden suhteen hän toivoo muutosta. Tutkija ei siis määrittele etukäteen eikä ulkopuolelta tutkimuksessa seurattavia muuttujia, vaan ne määrittyvät tapauksen erityispiirteiden mukaisesti haastattelussa, lapsen arkeen olennaisesti liittyen, lapsen kokemuksen sisältä. Lapsi määrittelee, millaisten asioiden suhteen muutosta hänen elämäänsä tutkitaan.

Muutoksen arvioiminen perustuu myös lapsen kokemukseen. Lapsi antaa määrittelemilleen muuttujille asiakohtaisesti sekä hyvää tulevaisuutta kuvaavan että tätä hetkeä kuvaavan arvon (asteikolla 1–5; hymiöt). Näihin arvioihin palataan ja näiden muutosta seurataan koko tutkimusprosessin ajan. Haastatteluissa tarkennetaan myös konteksti, jossa lapsi kulloinkin määrittää asioita ja arvottaa niitä, ja ajankohtaisiin motiiveihin palataan eri tavoin. Tässä (mittaamisen) mielessä asetelmassa on samankaltaisuuksia tapauskohtaisen evaluaation (Kazi 1999; Rostila & Mäntysaari 1997) kanssa, mutta se on myös oleellisesti erilainen.

Lasten haastattelua varten kehitellään uudenlaista lähestymistapaa ja metodia, jolla yritetään auttaa lasta ilmaisemaan kokemuksiaan ja ajatuksiaan. Osassa haastatteluista käytetään apuvälineenä Tulevaisuuden muistelu, joka on luotu Stakesissa (Arnkil ym. 2003). Metodi ei alun perin ole kehitetty tutkimuskäyttöön, vaan menetelmäksi käytännön asiakastilanteissa (ja yleisemmin suunnittelun välineeksi) dialogin aikaansaamiseksi useiden osallistujien välillä. Käynnistynyt tutkimus tähtää tämän metodin kokeiluun ja kehittelyyn uudessa kontekstissa: yhäältä tutkimusmenetelmänä ja toisaalta yksittäisen lapsen haastattelussa.

Lapsen haastattelua tiedonkeruumenetelmänä on lastensuojelun ja sosiaalityön tutkimuksissa käytetty melko vähän (Berrick ym. 2000). Selityksiä tähän on haettu teoreettismetodisista, käytännöllisistä ja eettisistä perusteluista. Eettisin perustein lastensuojelun asiakkaana olleita lapsia on haluttu suojella, ja tutkimusluvan saaminen on monen portin ja portaan takana. Nigel Thomas ja Clair O’Kane (2000) havaitsivat, miten aikuisten huoli lasten turvallisuudesta on taipuvainen vähentämään lasten autonomiaa ja kuulemistä. Lasten haastattelun kysymystä on pohdittu erityisesti psykiatrian ja kliinisen psykologian piirissä. Tällöin tavoitteena on ollut kehittää menetelmiä, joilla pyritään samaan mahdollisim-

man luotettavaa tietoa eri-ikäisiltä, vaihtelevalla kielellisellä ja kognitiivisella tasolla olevilta lapsilta.

Lapsen perusuuttamus aikuisiin saattaa olla vaurioitunut. Lapsen kyky ja halu puhua tilanteestaan taikka tunteistaan vaihtelee paljon. Hänellä onkin oikeus olla epäluuloinen, kyseenalaistaa ja kysellä tutkimuksesta ja tutkijan intresseistä. On tärkeää, että tutkija ei kiirehdi kyselemään, vaan ottaa vastaan lapsen kaikki sanattomatkin kysymykset haastattelun alussa. Tutkijan on varattava tähän paljon aikaa. Hänen on oltava kiinnostunut lapsesta, siitä mitä tämä kertoo. Lapselle on selvitettävä, että tutkijan kysymyksiin ei ole olemassa oikeita ja vääriä vastauksia, vaan lapsen näkemys on sellaisenaan arvokas, ja se riittää. Turvallisen ilmapiirin aikaan saaminen on tärkeintä. Paula Rautio (2004) korostaa haastattelukokemuksensa perusteella, että tutkijan pitää varoa tunkeutumasta liikaa, olla herkkänä vaistoamaan lapsen pelkoja sekä valmis vastaamaan lapsen kysymyksiin. Englannissa Michael Gallagher (2005) ylläpitää internetissä vinkkilistaa siitä, miten lähestyä lasta tutkimuksessa ja konsultoinnissa.

Berrick, Frasch ja Fox (2000) korostavat artikkelissaan, että on tärkeää luoda haastattelukokemuksesta lapselle nautittava. Pieni lapsi kaipaa leikkiä haastattelun lomaan. Hänelle on myös tärkeä voida seurata, miten haastattelu etenee (miten kauan vielä kestää). Lasten ilmaisun helpottamiseksi pitäisi olla käytettävissä erilaisia kuvallisia ja muita ei-verbaalisia keinoja. Vaikka tutkimuksen ”puhtaus” kärsisi, on sallittava lapsen ohittaa emotionaalisesti stressaavat ja hankalat kysymykset. Harkinta jää haastattelijalle.

Lastensuojelutyössä ja tutkimuksessa erityinen eettinen vaatimus on, että aikuisen on sopeutettava toimintansa lapsen tilanteeseen, ei päinvastoin. Tutkijan ja tutkimuksen tarpeet ja tavoitteet ovat toissijaisessa asemassa lapsen yksilöllisten tarpeiden suhteen. Tämä on hankala kysymys, jos tarkoitus on vaalia tutkimuksen ”puhtautta”. Sen voi kuitenkin nähdä myös *tutkimusprosessin luonteen uudelleenmäärittelynä*. Cohen ja Carrit (1999; Thomas & O’Kane 2000 mukaan) väittävät, että se mikä sekavien sosiaalisten ryhmäteknikoiden aiheuttamana näyttäytyy ”puhtaan” metodologian saastumisena, voikin edustaa tutkimusprosessin vahvistumista, koska se mahdollistaa tarvittavan tutkimussubjektien toiveiden ja tarpeiden merkityksen riittävän huomioimisen. Nigel Thomas & Clair O’Kane (2000) väittävät edelleen, että sellainen tutkimus lasten kanssa, joka 1) pohjautuu lasten määrittelyyn siitä, mikä on kiinnostavaa tai tärkeää ja 2) käyttää kommunikatiometodeja, jotka lapset kokevat merkityksellisinä ja mukavina, ja 3) tunnustaa lasten emotionaalisten tarpeiden tärkeyden, on kaiken kaikkiaan parasta tutki-

musta. Ainutlaatuisuuden ja yksilöllisyyden vaatimus sosiaalityössä pitäisi johtaa samankaltaiseen käytännön tutkimuksessa.

Vastaavasti, kun asiakkaan osallistaminen on tavoitteena käytännön toiminnassa, se voi olla myös tutkimuksen tekemisen perusta. Tutkijan voi perinteisesti nähdä tiedon portinvartijana siinä mielessä, että hänen oletetaan asiantuntijan lailla tietävän, mitä pitää kysyä, miten kysymykset pitää muotoilla. John A. García & al. (2003) antavat osallistavassa toimintatutkimuksessaan tutkittaville ihmisille vallan hallita tutkimuksen tarkoitusta ja proseduureja, menettelyjä, vastakohdaksi sille, että tutkijat heidän ylitseen jäsentäisivät koko prosessin. Tutkimusmenetelmien ja käytännön työmenetelmien kehittämisestä saatuja kokemuksia sekä lisääntyntä vuoropuhelua niiden välillä on viime aikoina Suomessakin käytetty yhä enemmän hyväksi. Sen voi nähdä nostaneen myös lasta esiin – näkijänä, puhujana, ilmaisijana ja toimijana. (Keränen 2004; Rautio 2004; Eronen 2004; Möller 2004 ja 2005; Maula 2004.)

Lopuksi

Lastensuojelun ilmiökentän ja lapsen vaikean sosiaalisen tilanteen ytimessä on heikko tieto. Se kiinnittyy lapsen henkilökohtaiseen kokemukseen omasta tarinastaan, joka on usein aukollinen. Sen lisäksi erityisesti muut kertovat lapsen tarinaa; viranomaiset dokumentoivat sitä; lapsella itsellään ei ole välttämättä otetta eikä osuutta tähän tarinaan, ei tutkijan taikka tekijän oikeutta siihen. Myös muiden läheisten tieto on pääosin heikkoa ja hiljaista tietoa. Kuten kirjan johdannossa todetaan, hiljentyminen ja kuuntelemisen taito on heikon tiedon keräämisen välttämätön edellytys.

Läheisneuvonpidossa järjestetään mahdollisuus: aika, paikka ja tila kohtaukselle, jossa on tarkoitus puhua, kuunnella, kuulla ja ymmärtää – lapsen asiasta, lapsen näkökulmasta. Siinä on tarkoitus luoda paikka uuden tiedon tuottamiselle. Se tapahtuu keskittymällä lapsen kuulemiseen; auttamalla lasta ilmaisemaan itseään ja osallistumaan sekä luomalla lapselle turvallinen ympäristö tähän. Se tapahtuu keskittymällä selvittämään ja kuulemaan, mitä muut tahot tietävät ja miten tulkitsevat asiaa lapsen kannalta; esittämällä aineistoa, analysoimalla ja argumentoimalla sitä lapsen kannalta; tekemällä se avoimesti niin, että sekä lapsi että muut osalliset voivat myös kommentoida muotoutumassa olevaa ehdotusta. Uu-

den suunnitelman laativat muut kuin viranomaiset, ja lapsi osallistuu sen tekemiseen.

Olen pyrkinyt esittelemään lapsen haavoittuvaa paikkaa, aikuisten itsestään selvästi käyttämää valtaa arvioida – vanhempana ja asiantuntijana tai viranomaisena – lapsen tarpeita, etua ja hänen tarvitsemaansa tukea. Toinen tieto kumpuaa suhteista, vuorovaikutuksesta ihmisten välillä. Lapset ovat riippuvaisia aikuisten asenteesta, taidoista ja halusta nähdä lapsi itsenäisenä yksilönä suhteissaan, riippuvaisena näistä suhteista, ajassa ja paikassa, kerroksisesti – läpi elämänsä. Läheisneuvonpidossa tuotettua tietoa voidaan pitää toisena tietona, joka koostuu monista toisen tiedon tyypeistä.

LÄHTEET

- Aarnio, Helena (1999). Dialogia etsimässä. Opettajaopiskelijoiden dialogin kehittyminen tieto- ja viestintäteknistä ympäristöä varten. Kasvatustieteen väitöskirja. Acta Universitatis Tamperensis 676. Tampereen yliopisto.
- Andersson, Britt & Bjerkman, Anders (1999). Mellan myndighet och familj. En kvalitativ undersökning av familjerådslag i Sverige. FoU-rapport 1999:27. Stockholms stad.
- Andrews, Arlene Bovers & Asher, Ben-Arieh (1999). Measuring and Monitoring Children's Well-Being across the World. *Social Work* Vol 44, Number 2, 105–114.
- Arnkil, Tom & Eriksson, Esa & Arnkil, Robert (2003). Palvelujen dialoginen kehittäminen kunnissa. Sektorikeskeisyydestä ja projektien kaaoksesta joustavaan verkostointiin. Raportteja 253. Stakes: Helsinki.
- Arnkil, Tom Erik (2004). Verkostotyö – perinnekaluja, uutta eksperttiä vai pirallinen juoni? 99–123 teoksessa Helne, Tuula & Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko (toim.): *Seis yhteiskunta – tahdon sisään!* SoPhi 80. Jyväskylä: Minerva Kustannus Oy.
- Bardy, Marjatta & Alanen, Leena (1990). Lapsuuden aika ja lapsen paikka. Sosiaalihuollituksen julkaisuja 12/1990. Helsinki.: Sosiaalihuollitus.
- Bardy, Marjatta & Salmi, Minna & Heino, Tarja (2001). Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. Raportteja 263. Helsinki: Stakes.
- Bardy, Marjatta (1989). Uhkat, uhrit ja arjen sankarit. Julkaisuja 2. Helsinki: Sosiaalihuollitus.
- Bardy, Marjatta (1996). Lapsuus ja aikuisuus – kohtauspaikkana Émile. Tutkimuksia 70. Helsinki: Stakes.
- Bardy, Marjatta (2000). Sisäinen koti, tarinallisuus ja elämän lukutaito. *Yhteiskuntapolitiikka* 65:2, 151–155.
- Berrick, Jill Duerr & Frasch, Kane & Fox, Adair (2000). Assessing children's experiences of out-of-home care: Methodological challenges and opportunities. *Social Work Research*, Jun 2000, Vol. 24 Issue 2, 119–127.
- Bohm, David & Peat, David (1992) *Tiede, järjestys ja luovuus*. Gaudeamus: Helsinki.

- Brézillon, Patrick & Pomerol, Jean-Charles (2001). Is context a Kind of Collective Tacit Knowledge? European CSCW 2001 Workshop on Managing Tacit Knowledge. Bonn, Germany. M. Jacovi and A. Ribak (Eds.), 23–29.
- Eronen, Tuija (2004). Suhteissa oloa. Lastensuojelun asiakkaiden omaelämäkerrat häpeä kuvatajina. Sosiaalityön ammatillinen lisensiaatintutkimus, Lapsi- ja nuorisososiaalityön erikoisala. Tampereen yliopisto.
- Forsberg, Hannele (1998). Perheen ja lapsen tähden. Etnografia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Forsberg, Hannele (2002). Lasten asiakkuudet ja kokemukset turvakodeissa. Arviointitutkimus Lapsen aika -projektista. Julkaisu 31. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.
- Gallagher, Michael (2005). Top tips for research and consultation with children and young people. Compiled and edited by Michael Gallagher as an online resource for the continuing professional development course “Listening to Children: Research and Consultation”. This course is run by the Centre for Families and Relationships (CRFR) at the University of Edinburgh. Michael.Gallagher@ed.ac.uk, <http://www.crfr.ac.uk/>
- García, John A. & Sivak, Paul & Tibrewal, Shandra (2003). Transforming relationships in Practice and Research: What is the Stanislaus Model? Article in A Professional Publication of American Humane, Volume 18, Numbers 1 & 2. Promising Results, Potential New Directions: International FGDM Research and Evaluation in Child Welfare, 22–29.
- Hankamäki, Jukka (2003). Dialoginen filosofia. Teoria, metodi ja politiikka. Yliopistopaino. Helsinki University Press. Helsinki
- Hansen, Jytte & Hansen, Thomas Haldbo & Rasmussen, Bo Morthorst (2003). Familierådslagning i Danmark. 2. del af evaluering af ”Det danske forsøg med familierådslagning”. UFC Børn og Unge. Hjordkær Offset-Tryk ApS
- Heino, Tarja (2003). Kokemuksia läheisneuvonpidosta. Päiväkirja-aineiston raportointi. Aiheita 4. Helsinki: Stakes.
- Heino, Tarja & Berg, Kristiina & Hurtig, Johanna (2000). Perhetyön ilo ja hämmennys. Lastensuojelun perhetyömuotojen esittelyä ja jäsennyksiä. Aiheita 14/2000. Helsinki: Stakes.
- Heino, Tarja & Kaatra, Anne & Korhonen, Liisa & Possauner, Monika & Vuorio, Juha-Pekka (2005). Läheisneuvonpidon ja sosiaalityön kriittinen kohta: lapsi. Teoksessa Mirja Satka & Synnove Karvinen-Niinikoski & Marianne Nylund & Susanna Hoikkala (toim.): Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsinki: Palmenia-kustannus, 279–303.
- Heino, Tarja & Korhonen, Liisa & Possauner, Monika (2004). Läheisneuvonpito. Teoksessa J. P. Roos (toim.): Huostaanottokirja. Jyväskylä: Kopijyvä Oy, Juha Nurmisaari.
- Heino, Tarja & Kuoppala, Tuula & Säkkinen, Salla (2005). Lastensuojelun avohuollon tilaston haasteet. Kuntakyselyn yhteenveto. Stakes. Työpapereita 3/2005. <http://www.stakes.fi/verkkojulk> [Viitattu 29.8.2005.]
- Heino, Tarja & Pösö, Tarja (2003). Tilastot ja tarinat lastensuojelun tietolähteinä. Yhteiskunta-politiikka 6, 584–596.
- Heino, Tarja & Reinikainen, Sarianna & Bergman, Marina (2003). Familjerådslag i Norden. Erfarenheter, forskningsresultat, reflektioner. SSKH Meddelanden 66. Helsinki: Forskningsinstitutet, Svenska social och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet.
- Heino, Tarja (toim.) (2000). Läheisneuvonpito – uusi sosiaalityön menetelmä. Oppaita 40. Helsinki: Stakes.
- Heino, Tarja (toim.) (2001). Läheisneuvonpito kuntien näkökulmasta. Kuntien paikalliset projektit ja niistä saatujen kokemusten vertailua. Aiheita 28. Helsinki: Stakes.
- Howe, D. (1992). Child abuse and the bureaucratisation of social work. *Sociological Review* 40 (3): 491–508.

- Hurtig, Johanna (2003). Lasta suojelemissa – etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännössä. Acta Universitas Laponiensis 60. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Kaivosoja, Matti (1996). Pakko auttaa. Julkaisuja 2. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Karlsson, Liisa (2000). Lapsille puheenvuoro. Ammatikäytännön perinteet murroksessa. Helsinki: Edita.
- Kazi, M.A.F. (1999). Paradigmatic Influences in Practice Research: A Critical Assessment. In Potocky-Tripodi M. & Tripody T. (eds.) *New Directions for Social Work Practice Research*. Washington: NASW PRESS.
- Keränen, Saara (2004). Tukiperhetoiminta lasten kuvaamana. Tutkimus lasten osallistumisesta ja kokemista merkityksistä lastensuojelun avoimuuden tukiperhetoiminnassa. Sosiaalityön ammatillinen lisensiaatintutkimus, Lapsi- ja nuorisososiaalityön erikoisala. Jyväskylän yliopisto.
- Kivinen, Tarja (1994). Valikoituminen lastensuojelun asiakkaaksi. Näkökulmia asiakkuuden määrittymiseen. Tutkimuksia 45. Helsinki: Stakes.
- Kääriäinen, Aino (2004). Lastensuojelun sosiaalityö asiakirjoina. Dokumentoinnin ja tiedonmuodostuksen dynamiikka. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia. 1/2003.
- Laakso, Riitta & Saikku, Peppi (1998). Hyvä huostaanotto? Aiheita 28. Helsinki: Stakes.
- Larsson, Bo (1972). Funderingar kring några av våra mest svårförverkligande självklarheter. Rapport från en barnavårdsbyrå. Stockholms socialförvaltning 16.5.1972.
- Lawrence, Patrice (2002) What has been written about children's experiences of family group conferences? Literature Review.
- Leskinen, Riitta (1982). ”Kuka kuulisii minua” perheväkivalta lapsen silmin. Ensi Kotien Liiton julkaisu 2. Helsinki.
- Lundström, Tommy (1993). Tvångsomhändertagande av barn. En studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet. Rapport i socialt arbete nr 61. Stockholms Universitet, Socialhögskolan. Akademityrck AB, Edsbruk.
- Maula, Raija (2004). Lasten osallistuminen itseään koskevaan päätöksentekoon. Sosiaalityöntekijän näkökulma lapsen kuulemiseen huoltoriita-asiassa. Sosiaalityön ammatillinen lisensiaatintutkimus, Lapsi- ja nuorisososiaalityön erikoisala. Jyväskylän yliopisto.
- Mutka, Ulla (1998). Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen. SoPhi 27. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Mäkelä, Antti (2004). Läheisten voimalla. Kokemuksia läheisneuvonpidosta. Pro gradu -tutkielma. Kuopion yliopiston yhteiskuntatieteellinen tiedekunta, sosiaalityö.
- Möller, Sointu (2004). Sattumista suunnitelmallisuuteen. Lapsen elämäntilanteen kartoitus lastensuojelussa. Opas- ja käsikirjat 1/2004. Jyväskylä: Pesäpuu ry.
- Möller, Sointu (2005). Arviosta sanoisin. Tutkimus lastensuojelun asiakkuuden alkuvaiheeseen liittyvän arvioinnin mallintamisesta. Sosiaalityön ammatillinen lisensiaatintutkimus. Lapsi- ja nuorisososiaalityö. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Sosiaalityö. Jyväskylän yliopisto. Tammikuu 2005.
- Nonaka, Ikujiro & Konno, Noburu & Toyama, Ryoko (2001). Emergence of ”Ba”. A Conceptual Framework for the Continuous and Self-transcending Process of Knowledge Creation. Teoksessa Ikujiro Nonaka & Toshiro Nishiguchi (Eds) *Knowledge Emergence. Social, Technical, and Evolutionary Dimensions of Knowledge Creation*. Oxford University Press 2001

- Oranen, Mikko (toim.) (2001). Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämisestä. Julkaisu 30. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.
- Parton, Nigel (1998). Risk, advanced liberalism and child welfare: The need to rediscover uncertainty and ambiguity. *British Journal of Social Work* 28, 5–27.
- Pennel, Joan (2004). Family Group Conferencing in Child Welfare: Responsive and Regulatory Interfaces. *Journal of Sociology and Social Welfare*, March, Volume XXXI, Number 1, 117–135.
- Possauner, Monika & Korhonen, Liisa & Vartio, Riitta (2002). Uuden-Seelannin malli Helsingissä. Kaakkaisen läheisneuvonpito- ja tukiprojektin (1998–2001) loppuraportti. Selvityksiä 2002: 10. Helsinki: Helsingin kaupungin sosiaalivirasto.
- Pulma, Panu (2004). Lastensuojelun kehityslinjoja. Teoksessa Annamajja Puonti & Tuula Saarnio & Anne Hujala (toim.): Lastensuojelu tänään. Helsinki: Tammi, 11–20.
- Pösö, Tarja (2004). Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista. *Tutkimuksia* 133. Helsinki: Stakes.
- Qvortrup, Jens (1991). Childhood as a social phenomenon. An Introduction to a series of national reports. *Eurosocial Report*, Vol 36.
- Rasmussen Bo Morthorst & Hansen, Thomas Haldbo (2002). Familierådslagning – En beslutningsmodel med meget mere. En undersøgelse af Det danske forsøg med Familierådslagning. Aabenraa: UFC Børn og Familier.
- Rautio, Paula (2004). ”Kyllä se varmaan silleen välittää...” Kiintymyssuhdehaastattelu välineenä sijoitetun lapsen kuulemisessa. Julkaisusarja numero 2. Jyväskylä: Pelastakaa Lapset.
- Rostila, Ilmari & Mäntysaari, Mikko (1997). Tapauskohtainen arviointi sosiaalitoimen välineenä. *Stakes, Raportteja* 212. Saarijärvi: Gummerus.
- Rousu, Sirkka & Holma, Tupu (1999). Laadunhallinnan perusteita lastensuojeluun, toimintamalleja ja työvälineitä kuntien sosiaalitoimistojen laatutyöhön. Suomen Kuntaliitto, *Lasso-julkaisu*.
- Salokanta, Sini (2003). Miten lapsi näkyy lastensuojelussa? Tutkimus Hämeenlinnan lastensuojelun huoltosuunnitelmista. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta, Sosiaalipolitiikan laitos, Sosiaalityö.
- Satka, Mirja & Moilanen, Johanna (2004). Lasten mukaan ottamisen ja poissulkemisen paikat – suomalaisten sukupolvisuhteiden siirtymät ja lasten asema. 125–148 teoksessa Helne, Tuula & Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko (toim.) (2004) *Seis yhteiskunta – tahdon sisään!* SoPhi 80. Jyväskylä: Minerva Kustannus Oy.
- Satka, Mirja (1996). Making Social Citizenship. Conceptual practices from the Finnish Poor Law to professional social work. SoPhi Publications of Social and Political Sciences and Philosophy. University of Jyväskylä.
- Sauli, Hannele (1992a). Lapset ja lama. *Hyvinvointikatsaus* 3/1992. Helsinki: Tilastokeskus.
- Sauli, Hannele (1992b). Lasten eriarvoisuuden kuvaaminen tilastoissa. Teoksessa Marjatta Bardy et al. (toim.) *Moniääninen laulu lapsuudesta*. Raportteja 66. Sosiaali- ja terveyshallitus. VAPK-Kustannus.
- Saurama, Erja (2002). Vastoin vanhempien tahtoa. *Tutkimuksia* 2002:7. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Senge, Peter (1990). *The Fifth Discipline. The Art & Practice of The Learning Organization*. Doubleday/Random House.
- Shotter, John (1993). *Conversational Realities. Constructing Life through Language*. Thousand Oaks, CA: Sage.

- Sinko, Päivi (2004). Laki ja lastensuojelu. Juridisoituvat käytännöt sosiaalityön arjessa ja asiantuntijuuden määrittelyssä. Oppimateriaaleja 127. Helsinki: Palmenia-kustannus. Yliopistopaino.
- Skerfving, Annemi (1999). Tvetydigt resultat av familjerådslag på Nya Zeeland. *Socionomen* 1/1999. 11–15.
- Solantaus, Tytti & Ringbom, Antonia (2004). Miten autan lastani? Opas vanhemmille, joilla on mielenterveyden ongelmia. Stakes ja Omaiset mielenterveystyön tukena Uudenmaan yhdistys ry.
- Thomas, Nigel & O’Kane, Clair (2000). Discovering What Children Think: Connections Between Research and Practice. *The British Journal of Social Work* Vol. 20, No 6, December 2000, 819–836.
- Thomas, Nigel (2002). Children, Family and the State: Decision-making and Child Participation. Bristol: The Policy Press, October 2002, 715–717
- Tulensalo, Hanna & Muukkonen, Tiina (2004). Kohtaavaa lastensuojelua. Lapsikeskeisen lastensuojelun sosiaalityön tilannearvion käsikirja. Selvityksiä 1. Helsinki: Helsingin kaupungin sosiaalivirasto.
- Wintersberger, Helmut (1996). Children on the Way from Marginality towards Citizenship. *Childhood Policies: Conceptual and Practical Issues*. International Seminar, Montebello, Canada, 16-20 October 1995. European Centre for Social Welfare Policy and Research. Report 61/1996.
- Välivaara, Christine (2004). Sijoitettu lapsi tunnepyörässä. Menetelmiä ja välineitä lapsilähtöiseen lastensuojeluun. Raportit 1/2004. Jyväskylä: Pesäpuu ry.
- Äidin puheenvuoro (2004). Äidin kokemuksia läheisneuvonpidosta. Workshop in the Third Nordic Symposium on Family Group Conference in Finland, arranged by Stakes in Helsinki. 27.8.2004. <http://www.stakes.fi/hyvinvointi/nfrs/ÄidinKokemus.doc>

KUN ON LUOVUTTAVA, TULEEKO MYÖS LUOVUTTAA?

TIINA SILVASTI

Päätös ja sen seuraukset – tapa 8 talonpoikaa päivässä

Päätös Suomen liittymisestä Euroopan unioniin vuonna 1995 piti sisällään myös päätöksen kotimaisen maatalouden rakennemuutoksen voimakkaasta nopeuttamisesta. Maatalousväestön elämän taloudelliset, hallinnolliset ja poliittiset kehukset käännettiin kerralla uuteen asentoon. Nyt, 10 vuotta myöhemmin, voimme lukea maataloustilastoista ”virallista tarinaa” rakennemuutoksen kiihtymisestä, toiminnan taloudellisesta tehostumisesta ja tilakokojen kasvamisesta: vuoden 1995 jälkeen joka neljäs tila on lopettanut toimintansa, maataloudesta on poistunut noin 40 000 työpaikkaa ja nykyisin enää noin 4 prosenttia Suomen työllisistä saa elantonsa maataloudesta ja se on noin prosenttiyksikön alle OECD:n jäsenmaiden keskitason. (MTT 2003.)

Tapahtunut kehitys vastaa suunnilleen ennen EU-jäsenyyttä esitettyjä arvioita kotimaisen maatalouden tulevaisuudennäkymistä, vaikka onkin ollut hieman oletettua nopeampaa. Mutta tämäkään ei tunnu riittävän, vaan jäljellä olevasta 75 000 maatilasta vielä noin 25 000:n on arvioitu poistuvan tuotannosta lähitulevaisuudessa. Vuonna 2010 arvellaan maassa olevan toiminnassa enää 49 500 tilaa (Lehtonen ym. 2002, 3). ”Suuren muuton” aikana 1960–1970-luvuilla, kun maatalouden rakennemuutosta edellisen kerran aktiivisesti nopeutettiin, kehitystä kuvaavaksi poliittiseksi iskulauseeksi nousi ”tapa talonpoika päivässä”. Helsingin Sanomien (1.9.2004) uutisoinnin mukaan tahti on nyt aivan toinen, sillä näinä aikoina maataloudesta poistuu päivän aikana kahdeksan työpaikkaa.

Erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomen harvaanasutulla maaseudulla, samoin kuin Pohjanmaalla ja Savossa maatalous ja siihen kiinteästi liittyvä elintarviketeollisuus ovat olleet näihin päiviin saakka keskeisiä elinkeinoja. Näillä alueilla

maataloustuotannon kysyntävaikutukset pitävät yllä myös monien maatalouden ulkopuolisten palvelujen kysyntää. Aluetaloudellisesti maatalouden merkitys vaihteleekin suuresti. Se on pienintä Uudellamaalla ja suurinta taas Pohjanmaalla, Savossa ja Karjalassa. Aluetilinpidon (Tilastokeskus 2005) mukaan seutukunnan maatalousvaltaisuus indikoi yleisesti ottaen alhaista elintasoa ja sellaiset alueet, joiden elinkeinorakennetta hallitsevat maa- ja metsätalous, ovat pahemman kerran putoamassa taloudellisen kasvun kerkasta.

Maatalous ei kuitenkaan ole vain rakenteita, tilakokoja ja tuotantoyksiköitä, vaan tiloilla elää ja työskentelee edelleen yli 170 000 ihmistä (Tike 2004, 101). Millaista sitten on elää korkealla ja kovaa lentävän, informaatio- ja viestintäbisnekselle, globalisaatiolle ja talouden integraatiolle nyökyttelevän valtion syrjäseuduilla harjoittaen taantuvaa elinkeinoa? Miltä elämä näyttää, kun 1500-luvulta saakka suvun hallussa ollut perheviljelmä ei enää siirrykään uudelle sukupolvelle, niin kuin on satojen vuosien ajan tapahtunut? Entä miltä tuntuu, kun isovanhempien kylmään korpeen raivaamaa pientä, mutta rakasta tilaa ei enää katsota elinkelpoiseksi? Kun ulkomaalainen EU-virkamies toteaa, kuin väistämättömänä tosiasiana, että Suomen kaltaisessa maassa maatalouden tärkein merkitys tulee jatkossa olemaan kulttuurimaiseman vaaliminen? Kun elämäntyön ja oman paikan arvo kiistetään ja merkitys kielletään?

Tässä artikkelissa käsitellään tietoa maatalouden rakennemuutoksesta kahdelta kantilta. Yhtäältä minua kiinnostaa asian ja sen seurausten ympärillä valitseva poliittinen hiljaisuus, suoranainen mykkä vaikeneminen. Toisaalta pyrin tavoittamaan maataloudesta luopuneiden tai luopumista pohtivien viljelijöiden, siis maatalouden murroksen näkijöiden, kokijöiden ja eläjien, tuottamaa toista tarinaa kotimaisen ruoantuotannon rakenteellisesta muutoksesta. Pohdinnan lähtökohtana käytetään Kansanrunousarkistossa säilytettävää, Suomalaisen kirjallisuuden seuran (SKS) ja Maaseudun sivistysliiton (MSL) vuonna 1997 viljelijöiltä keräämää Maan sydämeltä -aineistoa (MS). Olen valikoinut analysoitavaksi noin 20 tekstiä, joissa käsitellään tavalla tai toisella luopumista, sen pakkoa tai mahdollisuutta sekä tilanteita, joissa olosuhteet ovat käymässä viljelijän itsensä tai tilan potentiaalisen jatkajan kannalta kohtuuttomiksi. Analyysin taustaksi pohdin hiukan maaseudun ja maatalouden paikkaa nykyisessä yhteiskunnallisessa keskustelussa.

Ajatuksen kulku – irtiotto maaseudusta

Yhteiskunnallisten rakenteiden muuttamiseen ja muutoksen suuntaan liittyvät konfliktit ovat perinteisesti olleet politiikan ominta aluetta. Tuntuukin erikoiselta, ettei parhaillaan käynnissä oleva elinkeinorakenteen muutos, jonka kuluessa kymmenet tuhannet ihmiset joutuvat luopumaan elinkeinostaan, elämäntavastaan ja usein myös kotiseudustaan, herätä juuri minkäänlaisia poliittisia intohimoja. Jos politiikka ymmärretään tiettyä kohdetta koskevaksi kiistaksi, se edellyttää subjektin ohella ”vastasubjekteja”. Silloin, kun asiat näyttävät vain sujuvan itsestään, on todennäköistä, ettei tehdyistä valinnoista ole käyty julkista keskustelua, tai ettei tehtyjä valintoja ole edes tiedostettu. Maatalouden rakenneuutoksen suunnassa ja kulussa ei tunnuta nähtävän mitään pulmallista, vaan pikemminkin se mielletään mitä luonnollisimmaksi asiantilaksi. Tällaiset normaaleiksi koetut asiat eivät kovin usein tule kiistelyn kohteeksi, ne eivät poliitoidu. Onkin kysyttävä ehkä vähän kummalliselta kuulostava kysymys, minkä vuoksi maatalouselinkeinon supistuminen koetaan niin normaaliksi ja luonnolliseksi yhteiskunnalliseksi kehityskuluksi?

Vastausta voi etsiä yhteiskuntia ja niiden muuttumista kuvaavista vakiintuneista malleista ja puhetoivoista ja erityisesti niiden takana olevista, usein julkilausemattomista esioletuksista. Tällaisten luonteeltaan teoreettisten ajattelutapojen vakiintuminen on tapahtunut sanoista, nimistä, käsitteistä, metaforista, luokitusta ja muista ”mallintamisen välineistä” käydyn kamppailun tuloksena. Näin ollen myös kunakin ajankohtana vallitsevat hegemoniset puheen ja ajattelun tavat ovat haastattavissa ja kiistettävissä.

Nykyisin sekä yhteiskuntatieteellisessä että -poliittisessa keskustelussa yhteiskuntien uudenaikaistuminen eli modernisoituminen kuvataan yleensä portaittain eteneväksi prosessiksi. Prosessin lähtökohdaksi esitetään tavallisesti agraariyhteiskunta. Ennen agraariyhteiskunnan syntyä on toki ollut useita kehitysvaiheita, mutta yhteiskuntatieteilijät eivät ole niistä kovin kiinnostuneita, eivät tavallisesti nimeä niitä ja jättävät ne mielellään historioitsijoiden tutkittaviksi. Portaittaisen kehityksen mallin mukaan maatalousyhteiskunnat muuttuvat teollisuus- ja palveluyhteiskuntien kautta tietoyhteiskunniksi. Muutoksen eri tasojen välillä esitetään yleensä olevan jyrkkä katkos, jonkinlainen dramaattinen historiallinen epäjatkuvuuskohta. Muutoksen harppauksellista luonnetta korostetaan sekä tieteellisessä että poliittisessä puheessa käyttämällä esimerkiksi vallankumouksen metaforaa. Puhutaan teollisesta vallankumouksesta (esim. Donkin 2001)

ja informaatiovallankumouksesta (esim. Castells & Himanen 2001). Modernisaatioajattelussa käsitteiden modernisoituminen ja kehittyminen välille vedetään asiaa millään lailla problematisoimatta yhtäläisyysmerkki. Yhteiskunnat siis kehittyvät maatalousyhteiskunnista tietoyhteiskunniksi, eikä yleisölle jää epäselväksi, että yhteiskunnan modernisoituminen on kehittymistä ja sellaisenaan tavoiteltava ja toivottava asiantila.

Yhteiskuntarakenteen portaittaisen muutoksen mallin rinnalle on yleistynyt tapa kuvata yhteiskunnallista kehitystä laatusanoin. Adjektiivilla traditionaalinen kuvataan agrariiyhteiskunnan vaihetta, kun taas teollisuusyhteiskunta on luonteeltaan moderni, palveluyhteiskunta myöhäinen moderni ja tietoyhteiskunta jo suorastaan postmoderni. Tällaisen yhteiskunnallista kehitystä kuvaavan vaiheteoreettisen ajattelun valossa nykyinen aikakausi näyttätyy traditionaalisen ja eri asteisten modernien taisteluna, jonka kuluessa modernin uskotaan – ja tiedetäänkin – vääjäämättä tuhoavan traditionaalisen. (Esim. Giddens 1995.)

Modernisaatioteoreettisesti virittyneet ajattelutavat ja niihin kiinteästi kytkeytyvät tavat hahmottaa ja jäsentää yhteiskuntien kehittymistä ovat maatalouden ja laajemminkin maaseudun näkökulmasta monella tapaa pulmallisia. Modernisaatioajattelussa maaseutu ja maalaisuus lukitaan automaattisesti traditionaaliseen ja traditionaalinen menneeseen: menneisyys tapahtui maalla, nykyisyys puolestaan kaupungeissa; maaseutu on historian paikka, nykyisyyden tila on urbaani; luonto on kaupungin vastakohta ja tarkoittaa samaa kuin maaseutu. Tällaisesta tulkinallisesta kehiksestä käsin muutos näyttää aina arvokkaamalta kuin paikallaan pysyminen tai säilyminen, jotka tulkitaan helposti kehityksen pysähtymiseksi, jopa taantumiseksi. Antti Eskola (1963, 168) kuvaa osuvasti maaseudun yhteiskunnallisen paikan määrittymistä suuren muuton kynnyksellä vuonna 1963 ilmestyneessä teoksessaan ”Maalaiset ja kaupunkilaiset”: *”Yhteiskunnan kehityssuunta on sellainen, että maaseutu edustaa vanhaa ja väistyvää, kaupunki uutta ja alaa voittavaa.”* Suomalaisen yhteiskunnan kehittymistä käsittelevissä teoksissa ja oppikirjoissa maatilojen ja maanviljelijöiden lukumäärää käytetäänkin yleisesti yhteiskunnan kehitysastetta kuvaavana indikaattorina. Mitä enemmän maassa on maanviljelijöitä, sitä alemmalla kehitysasteella yhteiskunta on. Näin ollen kehityksen ja edistyksen nimissä maataloudesta ja maanviljelijöistä on päästävä eroon. Tällainen ymmärrys yhteiskunnallisen kehityksen toivotusta suunnasta ja luonteesta on yhteiskuntien kehityksen vaiheteoriassa kyseenalaistamaton.

Oppimamme yhteiskuntaa ja sen toimintaa käsittelevä kieli rakentuu pitkälti binaaristen käsiteparien varaan. Myös maaseudusta puhuttaessa on aina läsnä myös joku toinen, joku johon käsitteellä maaseutu on tarkoitus tehdä eroa, joku ei-maalainen, yleensä kaupunki tai kaupunkilainen. Maaseutu-käsitteen herättämät mielikuvat esimerkiksi maisemasta, elinkeinoista, tunnelmasta, ihmisistä ja resursseista poikkeavat jyrkästi vastaavista kaupunkiin liitetyistä mielikuvista. Kaupungit ovat dynaamisia, hektisiä, joustavia ja alati liikkeessä. Maaseutuun puolestaan yhdistetään täsmälleen vastakkaisia ominaisuuksia. Nykyisin vallitsevan ajattelutavan mukaan ansaitakseen oikeuden olemassaoloonsa maaseudun tulisi kuitenkin kasvaa, laajentua, olla virtaviivainen, notkea, mukautuva ja kilpailukykyinen. Yhteiskunnallisen kehityksen portaittaisen etenemisen mallin mukaisesti asetelma muodostuu vastakkainasetteluksi, kahden toisestaan poikkeavan vertailuksi ja keskinäiseksi kamppailuksi. Kun maaseutu on tullut lähtökohtaisesti määritellyksi kehityksen alimmalle portaalle, ovat taisteluasetelmat heikot.

Teoreettinen metafora yhteiskunnallisen kehityksen portaista on oivallinen esimerkki siitä, että tieteen ja teorian kieli ei ole neutraalia tai objektiivista, vaan yhteiskunnallista kehitystä kuvaavat käsitteet ja metaforat ovat empiirisesti hyvin monimerkityksisiä. Tieto onkin monesti luonteeltaan poliittista (Delphy 1984). Se sisältää lähtökohtaisesti oletuksia, arvotuksia ja luokitteluja. Tällaiset teorian tai metodin takana piilevät esioletukset omaksutaan jo opittaessa puhetapaa eli opittaessa puhumaan tietyistä asioista tietyllä kielellä. Kun asioille on annettu nimet niiden luokittelu ja erottelu tulee mahdolliseksi: traditionaalinen–moderni, menneisyys–tulevaisuus, staattinen–dynaaminen, kuollut–elävä ja niin edelleen. Oppiessamme yhteiskuntatieteelle ominaisen puhettavan ja omaksuessamme sen kielen tulemme siis samalla omaksuneeksi koko joukon konnotaatioita, joita emme läheskään aina tiedosta ja vielä harvemmin tulemme kyseenalaistaneeksi. (Ks. Polanyi 1959a, 59.) Käyttäessämme oppimiamme käsitteitä ja puhetapoja puolestaan uusinnamme ja vahvistamme olemassa olevia käsityksiä asioiden tilasta. Samalla osallistumme yhtäältä sen määrittelemiseen, millainen tieto ja kenen tieto lukeutuu rationaaliseksi ja vakavasti otettavaksi tiedoksi ja toisaalta tulemme paikantaneeksi tiedon ja sen tuottajan yhteiskunnallisen keskustelun kentällä. (Esim. Haraway 1991.) Se, mihin tällä kentällä tulee paikannetuksi, puolestaan määrittää sitä, millaiset mahdollisuudet on saada nostetuiksi asiansa esimerkiksi poliittiselle tai tutkimuksen agendalle.

Tieteessä teoreettisiin malleihin, jotka tunnustetaan sinällään rationaalisiksi, ladataan helposti myös profeetallisia voimia siinä toivossa, että näin lopulta päästäisiin yhteyteen todellisuuden kanssa (ks. Polanyi 1959a, 5). Hallitseva ajatusmalli ja sen sisältämä ennustus yhteiskunnallisen kehityksen tavoiteltavasta suunnasta ja hyväksyttävistä seurauksista asemoi viljelijät ja heidän etujärjestönsä tavalla, joka tekee heidän sanomastaan helposti vähäpätöisen ja puhetavastaan irrationaalisen niin nykyisen poliittisen kuin yhteiskuntatieteellisenkin keskustelun kentillä. Yhteiskuntien kehittymistä koskevat ajattelun mallit ja puhettavat eivät tietenkään rajoitu akateemiseen keskusteluun vaan ne ovat levinneet laajalle. Portaittaisen kehityksen mallin voi hyvällä syyllä sanoa olevan ei vain hallitseva, vaan lähes läpitunkematon tapa kuvata ja käsitteellistää yhteiskuntia ja niissä tapahtuvia muutoksia. Omaksuttu malli myös määrittää sitä, miten yhteiskunta ja siinä tapahtuvat muutokset tulevat tulkituksi ja ymmärretyksi. Se virittää huomaamatta ”diskursiivisen ansan”, josta käsin kaikki maalainen näyttää liian helposti perinteiseltä ja perinteinen automaattisesti vanhanaikaiselta, taantumukselliselta, jälkijättöiseltä, ylijäykältä, (ks. Alapuro 2000), joltain sellaiselta, josta jälkimodernin ajan traditioiden kahleista vapautunut urbaani yksilö ja yhteiskunta ovat jo irtautuneet. Maaseutu ja maalaisuus jäävätkin kovin helposti sosiologisen ja niin ollen myös sosiaalipoliittisen katseen mustaksi pisteeksi.

Toisen tarinan kuunteleminen

Maan sydämetä -aineistoa on analysoitu aiemminkin EU-jäsenyydestä viljelijöille ja maataloudelle aiheutuneiden muutosten näkökulmasta. Tutkimuskohteena ovat olleet esimerkiksi EU maanviljelijöiden asenteissa (Vesala 2004) ja viljelijöiden EU:ta koskeva poliittinen puhe (Vihinen 2004). Näiden analyysien aineistoksi tutkijat ilmoittavat valinneensa viljelijöiden kirjoituskilpaan lähettämiä ”mielipideosasto-tyyppisiä” kirjoituksia.

Viljelijöiden asenteita EU:ta kohtaan käsittelevässä kirjoituksessa asenne määritellään seuraavasti: Asenteella on aina kohde ja asenteessa on kysymys tuon kohteen arvottamisesta. Asenne on tulkinnallinen käsite. Itse asenteita ei siis voi havaita, ainoastaan asenteiden ilmaisuja. Retorisen sosiaalipsykologian näkökulmasta tehdyn analyysin kohteena ovat viljelijöiden EU:ta koskevat asenteenilmaukset, joiksi määritellään kiistanalaisten kysymysten kommentointi. Tällai-

sesta näkökulmasta asiaa tarkasteltaessa saadaan tutkimustulos, jonka mukaan hyvin suurella osalla viljelijöistä on EU:n taloudelliseksi ahdingoksi määrittävä asenne sekä asenne, joka määrittelee markkinatalouden kielteisellä tavalla. Tällaiset asenteet tulkitaan viljelijöiden kannalta pulmallisiksi erityisesti yrittäjänä toimimisen näkökulmasta. Suotavia olisivat puolestaan asenteet, joiden mukaan EU ja globalisoituvat elintarvikemarkkinat tulkittaisiin haasteiksi. (Vesala 2004.)

Viljelijöiden poliittisen puheen analyysin (Vihinen 2004) yhdeksi lähtökohdaksi esitetään väittämä, jonka mukaan sanoja ja tekoja ei voi erottaa toisistaan, vaan jo sanat itsessään ovat tekoja eli puheakteja. Poliittikkaa aineistossa tulkitseva lukutapa korostaa, että teksteissä ilmaistuja kantoja ei nähdä yksilöiden henkilökohtaisina preferensseinä, vaan ne tulee asettaa retoriseen yhteyteensä kannanotoksi laajempaan kiistaan. Olennaista ei ole, millaisiin tuloksiin puheakti johtaa, vaan millaisen teon puheakti sisältää.

Samaista ajatuskulkua soveltaen tutkimuksissa käytetyn aineiston nimeäminen ”mielipideosasto-tyyppiseksi kirjoituksiksi” (ei esimerkiksi uutiseksi, nonfiktiiviseksi reportaasiksi tai elämäntarinan osaksi) on teko sinänsä. Tämän teon myötä viljelijöiden esittämät näkemykset ja kannanotot paikannetaan tiettyyn kohtaan yhteiskunnallisen keskustelun kenttää eli mielipiteiksi. Myöhemmin analyysin kuluessa monien viljelijöiden esittämä kysymys ”Tuhoako EU Suomen maatalouden?” nimetään populistiseksi kysymykseksi, ja vielä hieman myöhemmin tekstissä pohditaan aineistossa vahvasti esille tulevia viljelijöiden käsitteitä kansallisen ja talonpoikaisen itsenäisyyden luonteista, jotka varsin usein sulautuvat, ainakin osittain, viljelijöiden puheessa toisiinsa. Tässä kohtaa analyysiä esitetään, että osa viljelijöistä asettaa yhtäläisyysmerkin talonpoikaisen ja kansallisen identiteetin välille kohottaen talonpojan todellisen suomalaisuuden ikoniksi ja kieltäen samalla oikeutuksen kaikilta muilta vaihtoehtoisilta suomalaisuuksilta. (Vihinen 2004.) Kaksiosaisen argumentin jälkimmäisen osan tueksi ei esitetä sen paremmin aineistoesimerkkejä kuin lähteitäkään.

Tämän artikkelin aineistoon on sattumalta valikoitunut osin samoja tekstejä kuin edellä viitattuihin tutkimuksiin, mutta pyrin tietoisesti hakemaan analyysiin toisenlaista näkökulmaa, etsimään asioille toisenlaisia nimiä ja merkeille merkityksiä. Lähtökohtana on, että aineiston sisältämä poliittikkaa koskeva tai poliittinen puhe on autenttisten ihmisten vakavaa ja vakavasti otettavaa puhetta. Viljelijöiden ilmaisema taloudellinen ahdinko ei ole asenne, vaan kirjoituksissa välitetty aito kokemus asioiden tilasta, eikä huoli maatalouden alasajosta populismia, vaan vakavalla mielellä esitetty tulevaisuutta koskeva kysymys.

Modernisaatiomallin sisältämä ennustus yhteiskunnallisen kehityksen toivotusta suunnasta ja hyväksyttävistä seurauksista sivuuttaa helposti viljelijät varteenotettavina keskustelukumppaneina. Kyseinen malli hallitsee ajattelua niin voimakkaasti, että sen premissejä ei juuri koskaan kyseenalaisteta, ja mikä vielä pahempaa, niitä ei tarvitse kyseenalaistaa. Ne ovat kanonisoituja totuuksia ja kelpaavat perustelematta minkä tahansa keskustelun lähtökohdaksi. Sen sijaan mallia vastustavia tai kyseenalaistavia argumentteja pidetään helposti hölmöinä, naurettavina tai irrationaalisina, eivätkä ne näin ollen tule vakavan keskustelun piiriin.

Yhteiskuntatieteissä tilanne kertaantuu keskusteltaessa tutkimusasetelmien tai tulosten objektiivisuudesta. On hämmentävää, että vallitsevien paradigmojen sisällä ja niiden suojissa tehtyjen tutkimusten nähdään yleensä edustavan objektiivista tarkastelutapaa, kun taas vaihtoehdotseiset katsomisen ja ymmärtämisen tavat tuomitaan usein subjektiivisiksi tai muutoin vinoutuneiksi. Tämä pulma on koettu erityisen polttavana naistutkimuksen parissa (esim. Harding 1987; Granfelt 1998).

Pohtiessaan objektiivisuuden ongelmaa feministiseen teoriaan erikoistunut tutkija Donna Haraway (1991) on esittänyt, että vain osittainen tai vaillinaisen perspektiivi tutkittavaan asiaan voi taata objektiivisen vision syntymisen. Hänen mukaansa paitsi tarkastelun kohde myös tarkastelija on aina vaillinaisen ja sen vuoksi täydellisen tai totaalisen tutkijankatseen etsiminen on pakkomielleistä täydellisen subjektin etsimistä. Itse asiassa ainoa perspektiivi, josta objektiivisuutta ei voida koskaan tavoittaa, on valtaa pitävän näkökulma, eräänlainen jumalan silmän katse. Harawayn mukaan kaiken näkökenttäänsä sulkevan objektiivisen katseen omaamisen teeskentelemisen sijasta on viisaampaa etsiä vaillinaisen näköpiirin tai rajallisen äänen määrittämää tietoa, sillä juuri sen kautta voi syntyä yhteyksiä ja uusia avauksia, jotka nimenomaan tilanteeseen sidottu tieto mahdollistaa. Ainoa mahdollinen tapa löytää laaja näkemys mihin tahansa asiaan onkin katsoa jostakin, ei kaikkialta. Hyvin usein tämä jostakin on feministeille merkinnyt jollain tapaa alisteisessa asemassa olevien ihmisten asemasta katsomista, pyrkimystä tavoittaa heidän näkökulmansa ja löytää heidän perspektiivinsä. Harawayn mukaan hyväksyttäessä vaillinaisten perspektiivien ja tilannesidonnaisen tiedon merkitys tieteestä voi tulla, ei sulkeuman, vaan kiistanalaisen ja kiistettävissä olevan paradigmaattinen malli.

Edellä esitetystä ajattelutavasta johtuu metodologisia välttämättömyksiä: vaillinaisten näkökulmien ja tilanteeseen sidotun tiedon koodien tai salausten

purkamista, niiden tuolle puolelle menemistä, kääntämistä ja kriittisyyttä. Tavoitteena on välttää vieraannuttavaa etäännyttämistä ja keinona katsoa laidoilta tai syvyyksistä. Tehtävä ei ole helppo eikä asetelma ongelmaton. Heikossa asemassa olevien ihmisten näkemysten tavoittelu saattaa helposti johtaa niiden romantisoimiseen. Haraway (1991) tähdentääkin, että laidoilta katsominen on vaativaa. Siis koodien purkamista, niiden tuolle puolelle menemistä, kääntämistä ja kriittisyyttä!

Analysoin käsillä olevaa aineistoa kahdesta toisistaan poikkeavasta näkökulmasta. Ensimmäinen näkökulma avautuu politiikan kautta. Käytettävissä oleva kirjoituskilpa-aineisto ei ole sellaisenaan valmista tulkittavaksi, koodit eivät ole teksteissä valmiina tutkija poimittaviksi ja purettaviksi, vaan ennen kuin koodeja voi purkaa, ne täytyy etsiä ja nimetä. Tutkijan täytyy siis nostaa esille rikkaasta ja moniulotteisesta tekstikorpukselta omien tutkimuskysymystensä kannalta olennaiset seikat eli tässä tapauksessa koodata esille viljelijöiden politiikkaa koskevia kommentteja, arvioita ja tulkintoja. Koodaaminen tarkoittaa aineiston mikroanalyysiä, tarkkaa rivi riviltä tutkimista ja erittelyä sekä alustavaa teemojen hahmottamista. Koodaaminen on siis tutkijan aktiivista toimintaa, havaintojen tekemistä aineistosta ja niiden nimeämistä tulkintaa varten. Näin pyrin kokoamaan maatalouden rakennemuutoksesta kertovan virallisen tarinan rinnalle toista tarinaa. Tarinaa, joka on kerrottu politiikan kohteen ja kokijan näkökulmasta ja jolla on potentiaalista voimaa haastaa vallitseva virallinen tarina.

Politiikan kautta avautuva näkökulma löytyy aineistosta selvästi artikuloiduina teksteinä, joita voidaan analysoida tunnetuin yhteiskuntatieteellisin menetelmin. Toinen näkökulma toiseen tarinaan maatalouden nopeutetusta rakennemuutoksesta välittyy pikemminkin rivien välistä kuin riveiltä, taukoina, epätäydellisinä lauseina ja kirjoitelmien poikkeuksellisuina muotoina. Se kerrotaan ennemmin hiljaisuuden kuin puheen tai tekstin kielellä. Se on ekspliittisesti kerrotun kääntöpuoli, se mikä jää sanomatta sillä samalla hetkellä, kun jotain muuta tulee sanotuksi. Näiden laidoilta ja syvyyksistä tulevien hiljaisten viestien tai hiljaisen tiedon artikulointi sanoiksi saattaa olla jopa mahdotonta (Polanyi 1959a). Toisaalta tyhjän paikan lukemisen, sanattoman viestin ymmärtämisen ja hiljaisen tiedon mahdollisuuden myöntäminen kannustaa yrittämään.

Sivuuttamisen politiikka

Ensin oli helvetillinen meteli ja nöyryytys

Hiljaisuus saa merkityksen vastakohtansa kautta. Tällä hetkellä käynnissä olevaa elinkeinorakenteen muutosta ympäröivää poliittista hiljaisuutta on siis tarkasteltava aiempaa keskustelua vasten. Kun Suomen EU-jäsenyyden mahdollisia etuja ja haittoja ennen neuvoa antavaa kansanäänestystä punnittiin, maatalouspolitiikan rooli näissä keskusteluissa oli erittäin suuri. Kansalaisia suorastaan houkutteltiin äänestämään EU-jäsenyyden puolesta lupaamalla muun muassa merkittäviä ruoan hinnan alennuksia. Jälkikäteen ajatellen tuntuu kummalliselta, että maatalouspolitiikan ohella esimerkiksi turvallisuuspolitiikka, sosiaalipolitiikka tai aluepolitiikka eivät nousseet näkyvämmiin esille. Väittely maataloustuista ja ruoan hinnasta sen sijaan kävi kuumana ja argumentaatio sai kovia, viljelijöiden suoranaiseksi pilkaksi ja nöyryytykseksi kokemia muotoja. Viljelijöiden tulkinna mukaan he olivatkin tuolloin laajamittaisen yhteiskunnallisen syntipukkinvoinon kohteina. Heitä syytettiin julkisesti yhteiskunnan varoilla elämisestä, korkeista veroista, kalliista ruoasta, tehottomuudesta ja ympäristön saastuttamisesta vain muutamia esimerkkejä mainitakseni. (Ks. Norrman 1996.)

Vuonna 1995, heti neuvoa antavan kansanäänestyksen jälkeen, Maatalousyrittäjien eläkelaitoksen (Mela) viljelijöiltä keräämässä kirjoituskilpa-aineistossa julkinen nöyryytys ja syntipukkikokemus ovatkin läpäiseviä teemoja. Karuimmillaan viljelijät tunsivat olleensa systemaattisen yhteiskunnallisen eliminaatioyrittäksen kohteena:

Viljelijästä tehdään suuri syntipukki lähes kaikkeen. Nämä kun nujerretaan tai vas aukeaisi. Paha olisi poissa, tulisi hyvinvointia, verot alenisi, söisimme hujajata.

Nyt on aika sellainen, että maanviljelijät ovat nykyhallituksen mielestä juutalaisia, jotka pitää eliminoida. (Ks. Silvasti 1996, 22–23.)

Paria vuotta myöhemmin, vuonna 1997, kun Suomalaisen kirjallisuuden seura (SKS) ja Maaseudun sivistysliitto (MSL) keräsivät Maan sydämelä -kirjoituskilpa-aineistoa, viljelijöiden rajuimmat välittömät reaktiot olivat takana ja EU-arki oli alkanut. Viljelijät välittävät kirjoitelmissaan edelleen kokemaansa hätää ja huolta tulevaisuuden suhteen, mutta teksteistä on selvästi luettavissa myös tap-

piomieliä – takkiin tuli niin, että tuntuu. Aineistoa analyttisesti lukiessa päällimmäisiksi viljelijöiden viestimiksi mielialoiksi nousevat tulkintani mukaan hämmennys ja jonkinlainen petetyksi tuleminen tunne.

Arjessa samoin kuin viljelijöiden kirjoittamissa teksteissä konkreettiset tapahtumat, tieto ja tunteet eivät aina erotu helposti toisistaan ja ovat usein kuluiltaan eritahtisia ja epätasallisia. Näin ollen kirjoittajille syntyneen ymmärryksen ulottuvuudet eivät esiinny aineistossa selkeinä itsenäisinä kokonaisuuksina, vaan yhteen kietoutuneina, toisensa läpäisevinä ja toisiaan sivuavina kerronnan teemoina, jotka olen tutkijana erotellut toisistaan ja nostanut tutkimustekstissä ot-sikoiksi. Tapahtunutta petosta kuvataan aineistossa monella tasolla ja viljelijöille näyttää syntyneen kipeä ymmärrys uuden tilanteen seurauksista itselleen, ammattikunnalleen, maaseudulle ja maalle yleensä.

Sekä petoksen että pettymyksen kokemuksen syntyneen ja syvenemisen johdonmukaisuuden esittäminen on sikäli vaikeaa, että sen punainen lanka kulkee usein läpi koko käsillä olevan kirjoitelman ollen sen keskeinen teema. Olen ratkaissut asian kokoamalla tarvittaessa yksittäisistä kirjoitelmista kokemusta ja sen syntyä käsitteleviä avainlauseita tiivistelmäksi. Hakasulkeilla ja kolmella pisteellä [...] osoitan, että lauseet eivät alkuperäisessä tekstissä seuraa toisiaan, vaan olen tilan puutteen vuoksi tai asian ytimen kirkastamiseksi jättänyt osan tekstistä siteeraamatta. Samoin olen joissakin kohdin antanut hakasulkeiden sisällä [ilman kursivointia] tarpeellisia tietoja, jotta sanottu säilyttäisi kontekstinsa. Aineisto-esimerkit on merkitty tekstiin lyhentein SKS, MS ja sitaatin sivunumero. Etenen analyysissä tarkastellen ensiksi viljelijöiden puhetta EU-jäsenyyden, maatalouden rakennemuutoksen ja yhteiskunnan suhteesta, toiseksi puhetta maatalouden rakennemuutoksen vaikutuksista maaseutuun ja ammattikuntaan päätyen lopuksi viljelijöiden henkilökohtaista elämäänsä uudessa tilanteessa koskeviin arvioihin.

Petos ja hämmennys – Mistä oikein on kysymys?

Isänmaa

Lokakuun 16. päivänä vuonna 1994 pidetyssä neuvonantavassa kansanäänestyksessä 57 prosenttia suomalaisista kannatti ja 43 prosenttia vastusti Suomen liittymistä Euroopan unioniin (Paloheimo 1994). Viljelijämiehistä 70 prosenttia ja -naisista 89 prosenttia vastusti Suomen jäsenyyttä (Sänkiaho 1994). Neuvon an-

tava kansanäänestys ja Suomen liittyminen Euroopan unioniin näyttää olleen kiinnostavalla tavalla taitekohta maatalouselinkeinoja koskevassa poliittisessa puheessa. Julkinen keskustelu maataloudesta laantui ja voimakas poliittinen lataus elinkeinon ympäriltä purkautui. On kuin myrskyn jälkeen olisi tullut tyyni.

[...] keskeisiä tapoja vaikuttaa on se, ettei kaikkia mielipideilmastoon vaikuttavia kysymyksiä oteta pohdittaviksi. Täydellinen vaikeneminen on yhtä tehokasta ”vaikuttamista” kuin konsanaan äänekkäs kampanjointikin. Demokraattisessa järjestelmässä elämänmenoa ohjaavat paljolti ne arvot ja mielipiteet, joita julkisuudessa esitetään [...] Vallankäyttäjät yrittävät nytkin otteensa kiristämiseksi kaikkensa, ettei virallisen tavoitteen vastaisia argumentteja esitetäisi. (SKS, MS, 348)

Maatalouden alasajoa ei noteerata mitenkään julkisuudessa. [...] Maatalouden tervehdyttäminen, rakennemuutos, väistämätön kehitys ovat niitä hämähäyssiä, joilla valheellinen valtakunnantotuus tiedotusvälineissä syötetään lukijoiden alitajuntaan. (SKS, MS, 443)

Viljelijöille näyttää syntyneen sellainen käsitys, ettei heitä enää noteerata poliittisilla areenoilla tasaveroisiksi keskustelukumppaneiksi. Heidän ääntään ei kuulla, heidän kantojaan ei tuoda esille, tai jos tuodaan, ne leimataan taantumuksen ääneksi, kehityksen jarrujen kirskunnaksi tai kuriositeetiksi edistyksen tiellä. Monet kirjoittajat ovatkin vetäneet yhteiskunnan ja poliittisten päättäjien toiminnasta omat johtopäätöksensä. Erityisen raskas tilanne on niille, jotka kokevat tullessaan ”omiensa” hylkäämäksi. Niin Keskustapuolue kuin MTK:kin saavat aineistossa osakseen ankaraa arvostelua. Puoluepoliittisesti tilanne on kiinnostava, mutta lopputulos vailla yllätyksiä. Keskustan kannatus vaihtelee mielipidemittauksissa säännöllisesti 22 ja 25 prosentin välillä. Viljelijöiden osuus väestöstä on enää noin 4 prosenttia ja heidän lukumääränsä pienenee jatkuvasti. Yleispuolueeksi pyrkivä Keskusta tarvitsee kipeästi keskuksissa asuvien ihmisten ääniä, ja mitä enemmän väestö maassamme keskittyy, sitä kipeämmäksi tämä tarve käy. Näin ollen viljelijäväestön asioiden ottaminen näkyvästi esille olisi poliittisesti typerä teko.

Pitkö vielä puolueen, joka on mukamas aina ollut maaseudun asioita ajamassa ja puolustamassa vetäistä ratkaisijan roolillaan Suomi EU:n krokotiilin kitaan tuosta noin vain? (SKS, MS 3847)

Ammattijärjestö, johon Konsta kuului oli mitätöity. Se ei enää ollut neuvotteλουςapuoli tulojen jaosta päätettäessä. Miksi toiset ammattijärjestöt säilyttivät

asemansa? [...] Hän päätti lopettaa työnteon. [...] Kaikki toimenpiteet, jotka hän joutui tekemään valmistellessaan ja toteuttaessaan maatilayrityksensä alarajoja olivat yksin hänen asiansa, eivät ne ketään kiinnostaneet. Hän tiesi, ettei tulisi mitään viimeistä taistelua. (SKS, MS, 4665–4666)

Poliittinen elämä ja tiedotusvälineiden siitä kansalaiselle välittämä kuva koetaan monesti vastenmieliseksi ja tavallisia, ongelmiensa kanssa totisesti kamppailevia kansalaisia suorastaan pilkkaavaksi. Viljelijöille tärkeät asiat eivät pääse poliittiselle agendalle, edes oman etujärjestön johtaja ei saavu paikalle vakavalla mielellä järjestettyyn mielenosoitukseen, ja samaan aikaan mediasirkus vain mässäilee kansanedustajien ja muiden korkean tason vaikuttajien sanomisilla ja tekemisillä.

Reinikin oli juuri vallannut median räiskäämisellään, joten traktorimarssilaiset joutuivat paitsioon. Uosukaisen vesisänkyloiskeen aallot, kun olivat olleet pinnalla hetkeä aikaisemmin... yhtä messuamista koko eduskunnan touhu! (SKS, MS, 3876)

Maatalousalalla ovat pamput perseennuolijoita. Pukeutuvat frakkiin Ahtisaaren juhliä varten mieluummin kuin olisivat tulleet televisiokameroitten eteen traktorien ja junttien kanssa [viittaa itsenäisyyspäivänä Helsingissä pidettyyn viljelijöiden mielenosoitukseen]. (SKS, MS, 3876)

Viljelijöiden valtakunnallista päätöksentekoa koskevista kommenteista välittyy epäluottamus ja epäusko. Päätöksentekijöiden koetaan vieraantuneen ihmisten arkielämästä ja monet pitävät poliitikkoja moraalittomina ja virkamiehiä vastuuttomina. Erityisesti harvaan asutun maaseudun ihmisten luottamus keskusvaltaan on romahtanut. Vuonna 2002 yli 70 prosenttia näiden alueiden asukkaista koki valtakunnan tason päättäjien hoitaneen yhteisiä asioita huonosti (Heikkilä ym. 2002, 114). Harvaanasutut syrjäiset seudut ovat juuri niitä alueita, joilla alkutuotanto ja sen liitännäiselinkeinot ovat tarjonneet keskeisen ja monille ainoan elinkeinon. Vertauksen vuoksi sanottakoon, että kaupunkilaiset ja kaupungin läheisellä maaseudulla asuvat suhtautuvat keskusvaltaan ja sen tekemisiin päätöksiin neutraalisti. Heidän mielestään asioita ei ole hoidettu hyvin, muttei niin huonostikaan.

Kansanäänestyksen tuloksen selvittyä viljelijöillä oli syytäkin olla peloissaan elinkeinonsa ja toimeentulonsa puolesta. On kuitenkin korostettava, että infor-

mantit olivat täysin tietoisia maatalouden pitkään jatkuneen rakennemuutoksen suunnasta eikä heillä ollut sellaista harhaista käsitystä, että Suomen jäädessä EU:n ulkopuolelle maatalouden työllisten määrä säilyisi ennallaan, tai että paineita tilakokojen ja tuotantomäärien kasvattamiseen ei syntyisi. Erityisesti vanhemman polven viljelijät tuovat kirjoitelmissaan esille maatalouselinkeinon yhteiskunnallisen aseman ”suhdannevaihtelua” ja taustoittavat sanomaansa vertaamalla nykyaikaa 1960–1970-lukujen ”maataloudelle koviin vuosiin”. Tästä huolimatta viljelijät kokevat EU-jäsenyyden myötä tapahtuneen rakennemuutoksen rajun kiihdyttämisen ja sen taloudelliset, sosiaaliset ja inhimilliset seuraukset epäoikeudenmukaisiksi ja kohtuuttomiksi.

”Tapa talonpoika päivässä” -iskulause, jonka moni muistaa, tehoi ja yli puoli miljoonaa suomalaista muutti Ruotsiin työn perässä. [...] Aina 70-luvun puoliväliin saakka kesti yhteiskunnan viha ja kauna maataloutta ja viljelijäväkeä kohtaan. Tilanne muuttui ja alkoi kannustus maatalouden ja maaseudun kehittämiseen. [...] Tämä myönteinen kausi päättyi, niin kuin hyvin tiedämme, Neuvostoliiton romahdukseen. EU:n jäsenäänestyksen me hävisimme. No, totuuden nimeen on sanottava, että olisi nämä vaikeudet tulleet ilman EU:takin, ei tosin näin äkkiä ja rajuna. (SKS, MS, 5510)

Nyhtän yhteiskunta katsoo, että muutosten on oltava luontaista nopeampia. Mieluummin kaupungin työttömyysjonossa kuin edes omavaraistaloudessa. Ansiomielessä maatilanelpitoa yritetään kaikin keinoin lopettaa Suomesta. Ja tullaankin tässä nykyisillä ehdoilla nopeasti onnistumaan. (SKS, MS 349)

Elinkeinoa ja toimeentuloa välittömästi koskevien seikkojen ohella viljelijöillä näyttää olleen EU-myönteisen kannan omaksuneiden ihmisten käsityksistä varsin paljon poikkeavia käsityksiä myös maan itsenäisyydestä, itsenäisyyden luonteesta ja sen säilyttämisen mahdollisuudesta Euroopan unionissa samoin kuin niistä perimmäisistä arvoista, joiden varassa suomalainen hyvinvointivaltio lepää. Tässä kohtaa viljelijöiden puhetta avautuu tulkinnallisesti kiinnostava kokonaisuus, jossa kytketään henkilökohtainen riippumattomuus, valtiollinen itsenäisyys ja elintarvikeomavaraisuus erottamattomasti toisiinsa ja samaan hengevetoon esitetään kovaa kritiikkiä nykyisiä vallanpitäjiä kohtaan. Päättäjät ovat kuin ketut kaalimaan vartijoina: pitävät portteja auki vieraan vallan tulla. Aineistossa esiintyvät koodit Suomi, eliitti, itsenäisyys ja vapaus kiinnittyvät teksteissä temaattisesti sekä viljelijöiden puheeseen isänmaasta että ammattikunnasta.

Olisi jo korkea aika pistää peruuksivaihe päälle EU-vouhotukselle. Herrojen oivallusten myötä tuhotaan koko kansa. Joka päivä on lehdistä luettavissa, miten EU nyt määrää sitä sun tätä. [...] Kuinka kauan Suomi-niminen maa voi näillä tavoilla pysyä itsenäisenä maana? Suomi on luisumassa Etelä-Euroopan komentoon. [...] Rikkaat rikastuvat, köyhät köyhtyvät. (SKS, MS, 2407)

Jotenkin tuntuu pahalta katsoa historiaa taaksepäin. Enää ei osata eikä haluta kunnioittaa isiemme työpanosta ja taistelua, mikä on vahavana perustana sille, mitä meillä nyt on. Maalaisia kohtaan ollaan ylimielisiä ja meitä halveksitaan. (SKS, MS, 3017)

Viljelijöille riippumattomuus ja itsellisyys ovat siis paitsi henkilökohtaisen myös valtiollisen itsenäisyyden ja autonomian kulmakiviä. Omavaraisuus ravinnon-tuotannossa mielletään tämän kokonaisuuden erottamattomaksi osaksi ja näin ollen todellisen valtiollisen itsenäisyyden ehdoksi. (Myös Vihinen 2004.) Viljelijät kokevat kotimaisen ruoan tuottamisen tulleen EU-jäsenyyden myötä uhatuksi elinkeinoksi, ja sitä heidän on mahdotonta ymmärtää, sillä omasta ravinnontuotannosta luopuminen merkitsee tässä tulkinnassa käytännöllisesti katsoen myös luopumista kansallisesta itsenäisyydestä ja jättäytymistä vieraiden armoille. Suomalaisen tuotannon puolesta aineistossa vöyrytetään esille kolme seikkaa: elintarvikeomavaraisuus itsenäisyyden ja riippumattomuuden ehtona eli arvona siinänsä, kotimaisen ruoan tuontiruokaa parempi laatu ja globaali ruokaturva eli kolmatta maailmaa koetteleva jatkuva aliravitsemus.

Onko meiltä pian viety isänmaa ja ruoka? Sittenkö vasta tajutaan, missä ollaan menossa? (SKS, MS 443)

Tähän asti olen perustellut uravalintaani suomalaisten ruoan tarpeella. [...] Mutta tarvitaanko meitä enää? [...] Maailman viljavarastot ovat ehtymässä. Suomi on ajamassa alas omavaraisuuttaan, siis jättäytymässä muiden armoille. Ruoantuotannossa! (SKS, MS, 5564-5565)

Worldwatch-instituutti on [...] Maailmantila-raportissaan varoittanut ”sivistynyttä maailmaa” ruoan riittävydestä. Uutiset ovat hätkähdyttäviä. Maailman varastoissa on viljaa muutamiksi kymmeniksi päiviksi. Raportit kertovat myös, että ruoan niukkuus saattaa johtaa arvaamattomiin seurauksiin ja hallitsemattomaan tilanteeseen, ellei asioihin tartuta. [...] Kun elämme tällaisessa maailmassa, eikö olekin välttämätöntä, että kotimaisen ruoan riittävyys turvataan? (SKS, MS, 5241)

Maaseutu

Hyvinvoinnin alueelliset erot lähtivät kasvuun 1990-luvun aikana. Harvaan asutun ja ydinmaaseudun kunnissa elintaso on jäänyt kaupunkeja ja kaupunkien läheisen maaseudun kuntia alemmalle tasolle. Kunnan elinkeinojen alkutuotantovaltaisuus ennakoii tavallisesti alhaista elintasoa. Kaupunkien ja kasvukeskusten yleensä positiivisiksi kuvaillut säteilyvaikutukset ovat merkittäviä vain Etelä-Suomessa ja jossain määrin Länsi-Suomen alueella. Psykososiaaliset ongelmat ovat lisääntyneet kaupunkialueilla, mutta merkittävästi myös harvaan asutulla maaseudulla. Harvaan asutun maaseudun väestö kärsii siis sosiaalisista ongelmista, samalla kun se on pudonnut nousukaudella tapahtuneen elintason kasvun ulkopuolelle. Lisäksi voimakas muuttoliike on vinouttanut syrjäseutujen väestön ikä- ja sukupuolirakennetta. (Kainulainen ym. 2001; Heikkilä ym. 2002.)

Maatalouden rakennemuutoksen kiihdyttämisen seurauksia ennakoidesaan viljelijät kiinnittävät varsin paljon huomiota sosiaalipoliittisesti merkittäviiin seikkoihin, kuten mahdolliseen hyvinvoinnin alueellisten erojen ja tuloerojen kasvamiseen ja köyhyyden lisääntymiseen. *Kahtia jakautuva Suomi* -tutkimusprojektin raportit (Kainulainen ym. 2001; Heikkilä ym. 2002) osoittavat monet viljelijöiden vuonna 1997 esittämistä maaseudun tulevaisuuden kehityssuuntia koskevista arvioista oikeiksi. Maatalouden kiihtynyt rakennemuutos ei tietenkään ole ainoa alueellisten erojen kasvuun vaikuttanut tekijä, mutta 40 000 työpaikan poistuminen maataloudesta yhdeksän viimeksi kuluneen vuoden aikana ei voi olla maaseudun sosioekonomisen kehityksen kannalta mitätön tekijä. Maatalouden rakennemuutoksen vaikutusta alueellisten tulo- tai köyhyserojen kasvuun ei käsittäkseni ole syvällisemmin tutkittu. Onhan toki myös mahdollista, että pienimpien ja pienituloisimpien maatilojen alasajo on tasoittanut tuloeroja.

Erityisen pulmalliseksi tilanne on käynyt syrjäisellä maaseudulla. Elintaso on näillä alueilla ollut perinteisesti alhainen ja näyttää myös pysyvän sellaisena. Nykyisin myös erilaiset psykososiaaliset ongelmat näyttävät kasautuvan sinne. Kansalliseksi ja sosiaalipoliittisesti merkittäväksi asian tekee se, että harvaan asuttu maaseutu kattaa alueellisesti puoli Suomea ja siellä asuu noin puoli miljoonaa suomalaista. (Ihmisten maaseutu..., 2001, 6). Huoli maaseudun jäämisestä tai pikemminkin jättämisestä yleisen yhteiskunnallisen kehityksen sivuraiteille koskettaa viljelijöitä syvästi.

Unohtavatko päättäjät, että sama Suomi jatkuu Utsjoelle saakka? (SKS, MS, 5816)

Jos näitä joku lukee ja on jotain vaikutusvaltaa, niin antaisin semmoisia neuvoja, että tuloeroja täytyy pienentää. Muutoin sosiaaliluukulla olevien määrä kasvaa ja eikä työttömyyttä saada laskeen. (SKS, MS, 1891)

Kyllähän on nähty, että väliaikaisena ratkaisuna sekin periaate toimii, että toisen kuolema on toisen leipä. [...] Kuolemattomat ajattelijat eivät liene kuitenkaan milloinkaan puoltaneet köyhyserojen kasvattamista. (SKS, MS 349)

Kaikkein selkeimmin viljelijöiden huoli suomalaisen maaseudun kohtalosta tiivistyy kuitenkin huoleksi autoitumisesta. Maatilojen vähenemisen myötä pelättään kokonaisten kylien ja seutukuntien menettävän elinvoimansa. Maataloutta sivuavien elinkeinojen kannattavuuden arvioidaan heikkenevän tai loppuvan ja näin ollen paitsi viljelijät myös suuri joukko muuta maaseutuväestöä ajautuu vaikeuksiin.

Autoituminen ja sen mahdollisuus ovat niitä asioita, joista puhuminen ei tunnu olevan helppoa. Autoituminen merkitsee pakon eteen joutumista ja ominen ja tulevien sukupolvien mahdollisuuksien hupenemista. Se merkitsee työn ja toimeentulon loppumista ja palvelujen, niin yksityisten kuin julkisten, pakenevista paikalta. Se merkitsee yksinäisyyden, tyhjyyden ja autiuden pelkoa syvällä sydämessä. Pelkoa kotiseudulta ja juurilta irti kiskotuksi tai hylätyksi joutumisesta. Pelkoa lyödyksi tulemisesta.

Joskus hiljaisena hetkenä mietin Suomen maaseudun kohtaloa. Masentaa ajatella esimerkiksi entisen kotiseutuni kivisiä, pieniä peltoja korpien keskellä. Seudun ihmisillä ei ole jatkamisen mahdollisuuksia. Siellä on varmasti kokonaisia autoituvia kyliä. [...] Tuntuu niin Etelä-Suomi-keskeisiltä ne päätökset, kuka saa jatkaa omalla kotiseudullaan. (SKS, MS, 5816)

Onhan meitä valistettu, että ajatelkaa positiivisesti, pitää sopeutua EU-aikoihin ja paluuta entiseen ei ole. Talo toisensa jälkeen kuitenkin autoituu. Kouluja lopettaa toimintansa oppilaitten puutteesta ja kauppoja sulkee ovensa. Mieleen tulee, että ajavatko maitoauto ja teurasautokaan enää, jos toimivat maatilat vielä harvenevat [kirjoittaja kertoo olevansa Euroopan unionin alueen itäisin naudanlihan tuotantoon erikoistunut viljelijä]. (SKS, MS, 857)

Autioituminen merkitsee myös tyhjiä, ränsistyneitä taloja ja metsittyviä tai metsitettyjä peltoja. Se merkitsee oman ja esi-isien työn jälkien katoamista ympäristöstä, vaipumista unholaan ja valumista hukkaan. Se saattaa merkitä myös pysyvän väestön muuttoa pois maaseudulta, asumusten ottamista vapaa-ajan käyttöön ja peltojen myymistä tai vuokraamista kasvaville tiloille lisämaiksi. Joka tapauksessa se merkitsee muutoksia maalaismaisemassa.

Meidän tilallamme tuli peltojen metsitys erääksi vaihtoehdoksi, mutta päättimme ottaa siihen aikalisän. Vaarana on, että metsitys tuhoaisi arvokkaita peirinnemaisemia, jotka ovat muodostuneet ihmisen työn tuloksena. Näitä kulttuurimaisemia pitäisi edelleen hoitaa ja suojella. Sillä meidän olisi muistettava vanha viisaus ”ettei maa ole perintöä meille, vaan lainassa lapsiltamme” (SKS, MS, 5515)

Pian virkamies talosi omistaa. On heillä varaa ostaa huvikseen, on heillä varaa viljellä huvikseen. (SKS, MS, 5873)

Ammattikunta

Suomen liittyminen Euroopan unioniin kosketti välittömästi jokaista maassa toimivaa maanviljelijää. Seurauksiltaan yhtä dramaattista tilannetta tuskin syntyi millekään muulle ammattikunnalle. Tulojen pudottaminen ja tilojen pudotuspelin käynnistäminen muodostavat kuitenkin vain yhden päätöksen ulottuvuuksista. Toinen on ”kylmäverisyys”, jolla toimenpiteet on suoritettu. Varsinaisen päätöksenteon jälkeen vastuu elinkeinorakenteen muutoksen nopeuttamisen konkreettisesta toteuttamisesta näyttää siirtyneen viljelijöille itselleen. Samoin vastuu sen toteuttamisen seurauksista. Minkäänlaisia merkittäviä erityistoimenpiteitä ei tälle ryhmälle ole kohdistettu, vaan luopuvien viljelijöiden on annettu itse järjestäytyä lankulle ja marssia yli laidan. Markkinatalouden näkökulmasta katsoen kysymyksessä on kai normaali kilpailutilanne. Heikot sortuvat. Sosiaalisesta, inhimillisestä ja alueellisesta näkökulmasta katsoen on kuitenkin häkellyttävää huomata, että yhteiskunnassa on valmiutta tehdä tietoinen päätös, jonka seurauksena tiedetään ja toivotaan kymmenien tuhansien ihmisten elinkeinon lakastuvan, mutta kun niin sitten käy, näitä ihmisiä ei ole vastassa kukaan.

Vihollisia oli joka puolelle. Pahin oli naurava pääministeri, joka totesi: 'Jo lopui ökyisäntien uho'. [...] Erinomaisena apurina hänellä oli maatalousministeri, jonka päähän mahtui vain yksi ajatus: Hän, eikä kukaan muu, olisi se Messias, joka vapauttaisi Suomen kansan ikeestään, kehnosti hoidetusta maataloudesta. [...] Resepti oli yksinkertainen: Vain isot säilytettäisiin, pienet saivat jäädä oman onnensa nojaan. (SKS, MS, 4665)

Tänä päivänä maanviljelijään kohdistuva viha on selittämätöntä [...] Onko valtiolla tiedostettu tappamistaktiikkaa? (SKS, MS, 443)

Aineiston mukaan ammattikunnan kunnian loukkaaminen, joka sai viljelijöiden kokemuksen mukaan karkeimmat piirteensä ennen kansanäänestystä käydyssä julkisessa keskustelussa, näyttää muuttuneen hävinneen osapuolen hiljaiseksi sivuuttamiseksi. Toisaalta, kun hälinä elinkeinon ympärillä vaimenee, myös pilkka vähenee:

Kumma kyllä, maanviljelijöiden parhaaminen on vähentynyt EU:hun liittymisen jälkeen. (SKS, MS, 5513)

EU:n yhteisen maatalouspolitiikan myötä viljelijöiden toimintojen kontrolli on kiristynyt. EU määrää esimerkiksi takarajan kylvöille, uusia ympäristönsuojeluun liittyviä määräyksiä on astunut voimaan, pellot ja mitä niihin kulloinkin kylvetään ovat joutuneet tarkemman valvonnan kohteeksi, tuotteiden kokoon ja laatuun sekä niiden merkitsemiseen ja valvontaan kohdistuu uusia vaatimuksia. Tiloilla käy tarkastajia tekemässä pistokokeita ja viljelijöiden toimia valvotaan jopa satelliitin avulla. Viljelijät tulkitsevat lisääntyneen kontrollin 'vapauden riistoksi' ja itsellisyyden kahlehtimiseksi. Kontrolliin suhtaudutaan varauksellisesti, jopa vihanielisesti. Kyse ei ole niinkään siitä, että tiloilla olisi paljon säännösten vastaista toimintaa, vaan syynä on lisääntyneen valvonnan osuminen yhteen talonpoikaisen elämäntavan kulttuurisista ytimistä, itsellisyyteen ja se vaalimiseen (myös Nieminen 1996).

EU vaatii lisää karjaa, lisää työtaakkaa, lisää vaatimuksia. Eettiset, luonnonhaitta, luonnonhoito, metsänhoito, ympäristö. Lisää kirjanpitoa, lisää valvontaa – ilmasta, maalta ja mereltä. ILMIAANTOPUHELIN. Tämä on pahempaa kuin entisessä NEUVOSTOLIITTOSSA. (SKS, MS, 397)

EU on tuonut sellaisen tukiviidakon, että aivotkaan ei jouda tyhjäkäynnille. Päivittäin tulee lakia ja sääntöä. Suomalainen viljelijä ei ole itsensä herra omassa työssäänkään. Meitä VAADITTAAN ja VELVOITETAAN EU-direktiivien avulla tekemään mitä ihmeellisimpiä temppejuja. (SKS, MS, 5334)

Takaisin SUOMALAISUUS, takaisin työn, rehellisyyden ja ihmisyyden aika. (SKS, MS, 2407)

Aihepiirin suuri merkitys viljelijöille tulee esille myös ilmaisussa. Nämä ovat niitä asioita, jotka on kirjoitettu ISOIN kirjaimin. Kuten jo aiemmin todettiin viljelijät kytkevät ammatinharjoittajan vapauteen ja itsellisyyteen puuttumisen kiinteästi EU:n kansallista itsenäisyyttä horjuttavaan luonteeseen. Hilikka Vihisen (2004) mukaan viljelijöiden puheessa kietoutuu toisiinsa kaksi itsenäisyyden ja suvereniteetin ymmärtämisen lajia: kansallinen itsenäisyys ja talonpoikainen itsenäisyys. Näin eittämättä on ja erityisesti vanhempi sodan käynyt tai sen henkilökohtaisesti muistava viljelijäpolvi lataa oman tilansa maahan täsmälleen samoja merkityksiä kuin isänmaahan laajemminkin. Monille rintamamiehille ja heidän jälkeläisilleen tila edustaa konkreettisesti sitä maata, jonka puolesta taisteltiin ja kaaduttiinkin. Vastaavan kokemuksen syntyminen maata omistamattomien ihmisten keskuudessa ei ole todennäköinen. Näyttää myös olevan niin, että konkreettisesti maahan ja sen antimisiin kytkeytyvä suvereniteetin kokemus avautuu vaikeasti muille kuin viljelijöille itselleen.

Sen sijaan Vihisen väite, jonka mukaan viljelijöillä olisi taipumusta kohottaa itsensä suomalaisuuden ikoniksi vieläpä kieltäen vaihtoehtoiset suomalaisuuden tulkinnat, on mielestäni liioiteltu. Aineistossa on useita maataloudesta luopumista käsitteleviä tekstejä, joissa pyydetään lupaa saada jäädä yhdeksi muiden joukkoon, lupaa saada edustaa yhtä vaihtoehtoista suomalaisuutta:

Lopuksi toivoisin, että valtiolta säästäisi ja ”rauhoitaisi” edes osan meistä pienviljelijöistä. Onhan tikkakin rauhoitettu. Muuten olemme vuosituhannen loppuun mennessä kadonnut ammattikunta. (SKS, MS, 5335)

Viljelijät kokevat EU:n direktiivieneen ja tukikäytäntöineen pakottavan heidät paitsi jatkuvan kontrollin ikeeseen myös jonkinlaiseen suomalaisille vieraaseen kieroiluun ja epärehellisyyteen. On kiinnostavaa huomata, kuinka enemmän sääntöjä ja valvontaa ei tuokaan mukanaan suurempaa luottamusta järjestelmän oikeudenmukaisuuteen ja tasapuolisuuteen vaan päin pastoin. Uudet säännöt

ja käytännöt koetaan paitsi kahlitseviksi ja vaikeiksi toteuttaa käytännön työssä myös kasvottomaksi, kaukaa johdetuksi, epäinhimilliseksi byrokraatiaksi. Monissa säännöissä ei viljelijöiden mukaan ole järjen häivää. Muutosten seurauksena on syntynyt jonkinlainen vanhan ymmärrettävän maailman syrjäyttävä uusi absurdi maailma. Suurinta osaa viljelijöistä se raivostuttaa. Jotkut kuitenkin irvailevat sen kustannuksella:

Parhaan tuoton pellolleen saa, kun virittää oikein pirullisen systeemin eli EU-hankkeen. Ensín on siirrettävä pelto luomuviljelyyn. Tulotasó on näin varmistettu seuraavaksi viideksi vuodeksi. Pensaiden on annettava kasvaa luomupellon reunassa. Pahasta ei ole vaikka puukasvusto ylettyy pellolekin. [...] Viljyvät pellot pöpeliköiksi! Pöpelikköön tulee kylvää esimerkiksi durraa tai maissia, tuet ovat näillä hyvät ja sadonkorjuun hoitaa Suomen arktinen ilmasto. Luonnollisesti alueen voi hyödyntää myös laitumena [...] Parhaan taloudellisen tuoton antaa emu, mutta käypiä eläimiä Suomen pelloille ovat myös esimerkiksi strutsi, seepra sekä päästäinen. (SKS, MS, 4472)

Kaukaa hallitseminen ja viljelijöiden omaisuuteen, ammatinharjoittamiseen ja arkiseen elinympäristöön puuttuminen ei kuitenkaan ole vain Brysselin etuolikeus. Erityisesti syrjäisen maaseudun viljelijät ovat joutuneet viimeaikoina vastakkain myös luonnonsuojeluväen kanssa.

Nämä ympäristöaktivistit ovat meidän painajaisemme. Helsingin kerrostaloista käsin julistavat Itä-Suomen petoeläinreservaatiksi. Mukamas niistä ei ole mitään haittaa. Meidänkin pihasta sudet veivät isokokoisen koiran ja söivät melkein kokonaan. [...] Sitten on Natura 2000. Kotikunnastani siihen on esitetty 30 000 hehtaaria. Tämä on 20 % kunnan pinta-alasta. [...] Eihän mekään menä alvariinsa Helsinkiin jehhistelemään siellä elävien ihmisten työpaikoille. Vaatimaan pääkaupunkiseudun suojelua sekä saastuttamisen lopettamista. (SKS, MS, 856)

Viljelijöille maanomistus, käyttöoikeus omistamaansa maahan ja omistusoikeuden koskemattomuus ovat hyvin tärkeitä periaatteita. Nykyisin monet tahot katsovat kuitenkin olevansa oikeutettuja esittämään vaatimuksia viljelijöiden omistaman maahan tai vesiin vedoten erilaisiin eettisiin argumentteihin (Tovey 1998). Kansainvälisten suojelusopimusten kautta tarkasteltuna asianosaisiksi suojelualueita koskeviin asioihin voidaan nykyisin lukea vaikka kaikki maailman ihmi-

set ja myös tulevat, vielä syntymättömät sukupolvet (Nieminen 1996). Viljelijöitä omaisuuteen ja sen hoitamiseen puuttuminen puolestaan loukkaa.

Kaikkiaan näyttääkin siltä, että viljelijöiden työtä suoraan ja välittömästi koskettava päätöksenteko on paitsi siirtynyt fyysisesti kauemmas suomalaiselta maaseudulta myös etääntynyt maatalouden arjesta ja sen reunaehdoista. Viljelijöiden tulkinnan mukaan valtaa pitävät eivät tiedä, mitä tekevät tai sitten he eivät välitä vähääkään tekojensa seurauksista. Ne, jotka asioista päättävät, joutuvat harvoin itse elämään luomassaan järjestelmässä. Jälleen esille nousee viljelijöiden omaa elämäänsä ja sen ehtoja koskevan puheen ja tulkintojen järjestelmällinen sivuuttaminen päätöksenteossa. Erilaisia kuulemistilaisuuksia kyllä järjestetään, mutta ne koetaan pelkäksi teatteriksi.

On monet kerrat huomattu, että virkamiesten puheisiin on yhtä paljon luottamista kuin nauriin syöjän takapuoleen. (SKS, MS, 856)

Näen kyllä suurena virheenä sen, että hallinnollisissa keskuksissa suunnittelijat ovat korkeasti koulutettuja henkilöitä, joilla ei ole mitään tuntemusta kansan syvien rivien elämästä. Siellä keksitään pienyritysten tuhoamiseksi kaikkea mahdollista, mutta suurten yritysten ja teollisuuden hyysääminen vaan jatkuu. [...] Tämä on hirvittävää petosta tavallisia kansalaisia kohtaan. (SKS, MS, 2406)

Maatalouspolitiikkaa johdetaan nykyisin Brysselistä ja aluepolitiikkakin on EU:ssa ohjelmaperustaista. Kumpikaan politiikan lohko ei tunnu enää oikein kiinnostavan sen paremmin kotimaan poliitikkoja kuin mediaakaan. Nyt, kun maatilojen määrä hupenee silmissä, maanviljelijöiden ja poliitikkojen sijasta maaseudulla puuhaakin uusi toimijoiden joukko, joka kruunaa viljelijöiden paikoin surrealistisia piirteitä saavan omakohtaisen muutostarinan:

Maa on täynnä konsultteja, neuvojia, koulutuskeskuksia, kursseja, ohjelmia, opastajia, kaiken maailman tuulentupien rakentajia, jotka kaikki yhteiskunnalta rahoja nyhtäen kantavat vettä maaseudun tyhjentyneeseen kaivoon. (SKS, MS, 4672)

Maatalouskoulutus on melkeinpä haitaksi. Nykyään on valttia kaupallinen koulutus. Taustalla voi olla potkuja, konkurssseja, keskeytyneitä opintoja ym. vähäpätöisiä seikkoja. Tärkeintä on vahva ja itseriittoinen ilmaisu sekä luonnollisesti hyvä laskutaito: tonni per tunti plus alvi -tyyliin. (SKS, MS 4472)

Samaan suorasukaiseen tapaan myös tutkijat – aina ensimmäisinä haaskalla – saavat vallankäyttöä ja vastuullisuutta koskevia, syvältä riipaisevia viestejä:

Ensisilmäys lehdessä olleeseen kilpailujulistukseen ja suora välähdys aivoissa: jo sitä nyt ollaan tunteja tutkailemassa, kun ensin ollaan veistä kurkun päällä pitelemässä! (SKS, MS, 3873)

Kaikenlaiset tutkijat selittävät maaseudun ja sen väestön tilannetta. Maaseudulla kuulemma pelätään tulevaisuutta. Halutaan, että viljelijät kertovat kokemuksistaan ja siitä kuinka ovat selviytyneet. Ja tutkijat sitten analysoivat vastaukset ja tekevät yhteenvetoja. [...] Ja meidän kirjoitusten perusteella tehdään yhteenvetoa siitä, mitä ihmiset maaseudulla ajattelevat, kuinka suhtautuvat tulevaisuuteen ja muuta paskaa. [...] Tämä yhteiskunta on byrokratiayhteiskunta. Jokainen haluaa olla se ainoa ja oikean totuuden torvi. Ja kaikki jauhavat ja jauhavat. Ja sulautuvat ja yhdentyvät ja kilpailevat. Kilpailevat muka vapailla markkinoilla. Mahdollisuudet ovat kaikille olemassa, kunhan vain löydät omat vahvuutesi. Pitäisikö minun vielä jaksaa ajatella positiivisesti? Uskoa tulevaisuuteen? (SKS, MS, 3525)

Tällaiset viestit ovat oikeutettuja ja pakottavat terveelliseen ja välttämättömään itsetutkiskeluun. Oikein karusta kulmasta katsoen myös tutkimuksen maailma on julma. Ihmisten hätä, suru ja tuska alistetaan tutkimuksen kohteeksi, joka osiksi pilkottuna ja tulkittuna pakotetaan kansiin ja lopuksi myydään markkinoilla. Millä oikeudella? Kenen luvalla? Toisaalta olen itse omaksunut sellaisen tutkimusaiheita ja informantteja koskevan lähestymistavan, että on olemassa ek-syksissä, heikoilla, reunoilla, lopussa olevia ihmisiä, jotka eivät itse jaksaa, osaa tai kykene saamaan ääntään kuuluville. Tällöin tutkija voi pyrkiä antamaan äänen heille, joilla ei muutoin ole ääntä puhua. (Ks. Denzin 1989, 82.) Tässä mielessä tutkijan työ voi olla interventionistista. Joka tapauksessa käsissä on yksi vaillinaisen perspektiivin tavoittelemisen pulmista, tilanteeseen sidotun tiedon koodien tai salausten purkamisen ongelmista, laidoilta tai syvyyksistä katsomisen vaikeuksista (ks. Haraway 1991). Eikä ole mahdotonta sekään, että tutkija ajautuu ek-syksiin, heikoille, reunoille, loppuun.

Henkilökohtainen kokemus

Henkilökohtaisessa kokemuksessa kolme edellä esitettyä teemaa – isänmaa, maaseutu ja ammattikunta – kiertyvät pysyväksi osaksi yksilön ja perheen arkea, elämää ja tulevaisuutta. Metodologisesti henkilökohtaisen kokemuksen analyysi poikkeaa edellä tehdystä koodaamisesta, teemoittelusta ja tulkinnasta. Rakennan luvun kahden suhteellisen pitkän aineistoesimerkin varaan esittäkseni ja todentaakseni syntyneitä kokemuksia ja siinä toisiinsa sulautuneita teemoja sekä tuodakseni esille kokemuksen syntymisen logiikkaa, sen kokonaisvaltaisuutta ja laimaannuttavuutta. Aineiston pilkkominen koodeiksi ei ole tässä kohdassa toimiva ratkaisu, sillä alistettaessa tarkastelun kohteeksi osia syntyneestä kokemuksesta kadotetaan samalla sen leimallisin piirre eli kattavuus. Sen vuoksi olen pilkkomisen sijasta tehnyt synteisiä tiivistäen kahdesta pitemmästä tekstistä lyhyet kertomukset, joista yksittäisistä sitaateista poiketen voi lukea kerrotun tarinan juonen ja käännekohdat. Samalla ihmisen aika, hänen menneisyytensä, nykyisyytensä ja tulevaisuutensa, saavat niille elämäkerrallisessa kerronnassa kuuluvan keskeisen sijan. Tiivistelmät muodostavat edellä käsitellyille, toisistaan irrotetuille yksittäisille teemoille inhimillisen kontekstin ja samalla ne tarjoavat ikkunan arkeen, jossa kyseiset teemat ovat konkreettisesti läsnä.

Viljelijöiden kokemus petetyksi tulemisesta ei ole syntynyt hetkessä, eikä se ole hetkessä hyvitetävissä tai pois pyyhittävässä. Se on pikemminkin vuosikymmenten ajan raskaalla työllä ja vaivalla ylläpidetyn oman työn ja tilan jatkumisen toivon hiipumisen tuskaa ja eksistentiaalista kipua. Sen on kihisevää mutta voimatonta raivoa ja raastavaa pettymystä, joka saa alkunsa, kun valtavista henkilökohtaisista ponnistuksista huolimatta tilanne on käymässä itselle tai jatkajalle kohtuuttomaksi.

Tila oli v. 1968 [sukupolvenvaihdos] kuin atomipommin jäljiltä. Muuta ei ollut paljon kuin velkaa, russakoita ja työtä. Maitotili ei riittänyt ruokalaskun kokonaan maksuun. Kauppias patisteli, pankki patisteli, verottaja muisti! Navetan katto vuoti vielä pari päivää sateen jälkeenkin. Miten sen kesti? [...]

Tietenkin lisäsimme karjaa ja työtä itsellemme, saimme kuin saimme-kin sukupolvenvaihdosvelan hallintaan. [...] Karja yhdeksästä suomenkarjan lehmästä laajennettu 25–30 lehmään + nuori karja. Yhteensä 70–75 pöytä. Asuinrakennus, rantasauna, navetta, traktoritali, siilorakennus, kärrykatos, konevarasto, heinälato, kaksi maitohuonetta, 3 lietekaivoa ja rakenteilla oleva syytinkimökki ja pariin kertaan remontoitu vanha navetta. Valtavalla työmäärällä hankittu hyvä koneistus. [...] Haluaisin pyyhkiä pois elämästäni 20 vuotta

velkaa, tuskaa, pahaa mieltä ja liikaa työtä. Etenkin nyt kun Suomi on EU:ssa. [...]

Poikamme 19 v. juuri armeijasta päässyt. Maanviljelyskoulun käynyt, aikoo jatkaa tilanpitoa. Rakkaudesta! Ei saata katsoa, kun vanhempien rakentama tila alkaisi rapistua. [...] Tilan hintaa emme me vanhemmat pysty määrittämään, sen määrittävät meitä ÄLYKKÄÄMMÄT paperinpyörittäjät. Yksi sanoo 250 000. Maaseutukeskus enintään 500 000. Verottaja ilmoittaa 137 000 lahjaveroa. Yhden mukaan vähintään 1 milj. mk. Millä poikamme maksaa tilan?

Jos saisin aloittaa elämäni alusta en takuulla tulisi siihen taloon [miehensä rappioitunut kotitila, jolle aikoinaan meni] emännäksi. Mutta, jos olisin nuori ja nätti niin tälle tilalle [täysin uudelleen rakennettu tilakeskus] kyllä tulisin. [...] Mistä poikamme löytää navettopolulla astelevan ahkeran emännän, kun navettatyöstä jää käteen vain paskat? (SKS, MS, 395-402)

Näinä aikoina luopumisiässä olevan viljelijäpolven jäsenet kuuluvat niihin, jotka selviytyivät 1960–1970-luvulla maataloutta koetelleesta murroksesta ja suuresta muutosta viljelijöinä. Yleensä selviytyjät pitivät itseään voittajina. Monet muut joutuivat jättämään kotiseutunsa ja maatilansa, mutta tiloilleen jääneitä ei nujerrettu. Jääminen on merkinnyt valtaosalle heistä suurten velkojen kanssa kamppailua ja valtavaa työmäärää, sillä selviytyäkseen heidän on pitänyt jatkuvasti tehostaa tuotantoaan. Monet perheet ovatkin tuotannon kasvun taatakseen valinneet erikoistumisen tien ja sen myötä käytännöllisesti katsoen rakentaneet uudestaan tilojensa koko pihapiirin moderneine tuotantoedellytyksineen kaikkineen. Usko maatalouselinkeinon tulevaisuuteen oli nuoruudenvuosina vahva eikä työtunteja säästely. Yhteiskunnan viljelijöille antama lupaus oli, että laajentamalla, tehostamalla, rationalisoimalla, tieteellistämällä ja erikoistumalla, siis tekemällä lujasti työtä kyllä pärjää.

Perheviljelmillä työtä ei ole tehty vain itselle ja omaksi hyväksi, vaan tavoitteena on ollut myös taata mahdollisimman hyvät jatkamisen edellytykset tulevalle viljelijäpolvelle. Sukutilan jatkuvuus on viljelijöille vielä nykyisinkin yksi elämäntyön tärkeimmistä tavoitteista. Esimerkiksi erikoistuessaan ja tuotantosuuntia valitessaan vanhemmat ovat tehneet päätöksiä, jotka vaikuttavat ratkaisevasti myös jatkajan optioihin tulevaisuudessa. On tyypillistä, että viljelijäperheet upottivat tilaansa ja sen kehittämiseen kaiken maa- ja metsätaloudesta sekä sivuelinkeinoista ansaitsemansa rahan, tiedon, taidon ja loputtoman määrän työtunteja ilman säännöllisiä viikonloppuvapaita tai lomiam. Viljelijöiden työn pitkäjänteisyys ja tavoitteiden ylisukupolvisuus vaikuttavat osaltaan siihen, että

nykyinen tilanne koetaan laajamittaiseksi yhteiskunnalliseksi oman ja esi-isien elämäntyön ja sen tulosten julkiseksi mitätöimiseksi ja, mikä pahinta, mahdollisuuksien riistämiseksi tulevilta polvilta.

Tulevaisuudenusko oli vahva. Aina on ihmisten syötävä leipää. Maanviljelyä ja viljelijää on jo niin kauan haukuttu, että vielä sekin päivä tulee, jolloin maa ja viljelijä on arvossaan. [...] Ei meillä ollut paljon hehtaareja, mutta oli usko omaan osaamiseen, ahkeruuteen, katetuottolaskelmiin ja edulliseen lainaan. [...] Ja olihan ulkopuolinen työ. Sillä saisi korjattua talouden. Maksettua maanostolainat, irtaimiston ostolainat, salaojituslainat, lisämaanhankeintalainat, peruskorjauslainat, autolainat.... Minähän olen se, joka kunnostaa kaiken, jaksaa kaiken, osaa kaiken. Olen vaatimaton, nöyrä ja hiljainen. Kaikkea sitä, mitä minulle on aina korostettu ja opetettu! [...]

Minä olin väsynyt. Niin väsynyt, etten uskonut jaksavani aamusta iltaan. Minulla oli kaksi pientä lasta. Työpaikka. Työaika sellainen, etten saanut heitä hoitoon, vaan hoidimme kotona. Oli mummoni, jonka muisti alkoi mennä kokonaan. Oli lihakarjaa ja hankala, vanhanaikainen navetta. [...] Maataloutta lähellä olevat tahot valoivat uskoa maaseudun tulevaisuuteen, kyllä tämä vielä nousee. [...] 'Äänestäkää minua, niin saatte mielipiteenne mukaan päätöksentekoon'. Ja samaan aikaan aina vain jatkuva keskustelu maatalouden tukiaisista. Yhteiskunnan varojen väärinkäytöstä. Loisista yhteiskunnan siivellä.

[...] Huijausta, sanon minä. Suurta huijausta kaikki. [...] Me emme enää investoi. Meillä ei tule olemaan esimerkillistä, kilpailukykyistä ja mallikelpoista maatilaa [...] Yritämme selviytyä niistä rasitteista, joita olemme tyhmyyksissämme hankkineet. Olimme hyväuskoisia hölmöjä.

Maailma rakastaa taloudellista ajattelua, kilpailukykyä, ekonomiaa, kustannustietoisuutta, suuria yksikköjä ja pieniä yksikkökustannuksia. Rahaa sijoituksissa, tileillä ja omaisuuksissa. Ja vaaleissa meidän ääntämme. Sitä meiltä halusivat kaikki! [...]

Puuttui tulevaisuus. Usko selviämiseen. Olimme menettäneet nuoruuden ihanteemme, uskomme ja toivomme. Meillä oli edessämme erämaavaellus. (SKS, MS 3521-3523)

Henkilökohtaisen kokemuksen tiivistäminen kontekstualisoiviksi tarinoiksi analyysissä esille nousseitten teemojen ympärille on omalla rajallisella tavallaan toimiva mutta ei kuitenkaan riittävä teko artikkelin kysymyksenasettelun suhteen. Valitut tekstit ovat sujuvia, verbaalisesti taitavien henkilöiden tekemiä kirjoitelmia, joissa välitetään tekstien syntyä edeltäneet tapahtumat ja pohdinta suoraa ja eksplisiittisesti lukijalle. Omakohtainen kokemus yhteiskunnallisten muutosten seurauksista ja ymmärrys arjesta viljelijänä ovat terävöittäneet kirjoittajien

havaintokykyä. Tapahtumien koetut syyt ja seuraukset ilmaistaan kristallinkirkaasti. Tehty analyysi jättää selkeydessään yhteiskuntatieteilijän – melkein aina toisen käden tiedon varassa toimivan – hämilleen. Siitä huolimatta, tai ehkä juuri sen vuoksi, aineiston huolellisen lukemisen jälkeen jää tunne, että jotain aivan olennaista on jäänyt sanomatta.

Hiljainen ja paikallinen tieto

Aineistossa on suorasaanaisten kertovien tekstien lisäksi myös merkeiltään ja merkityksiltään arvoituksellisia tekstejä, joiden tulkitseminen edellyttää toisenlaista lähestymistapaa. Merkki on kaikkea sitä, mikä voi merkityksellään korvata jotakin muuta. Umberto Econ (1976, 7) määritelmän mukaan semiotiikka puolestaan on tieteenala, joka tutkii kaikkea sitä, mitä voidaan käyttää valehtelemiseen. Jos merkkiä ei voi käyttää valheen kertomiseen, ei sillä voi kertoa totuuttakaan. Sillä ei ylipäätään voi kertoa mitään. Voiko hiljaisuus siis olla merkki? Vanhan sanonnan mukaan hiljaisuus on myöntymisen merkki. Arkikokemus kertoo usein päinvastaista. Monesti juuri silloin, kun ihmiset vaikenevat, heidän kantansa poikkeaa puhujan esittämästä. Teoksia ja kannanottoja on ‘vaiettu kuoliaiksi’. Näin ollen hiljaisuus merkinä saa merkityksensä kontekstissaan.

Elämäkerrallisissa aineistoissa hiljaisuus saa monia muotoja. Se ilmenee seikkoina, joista vaietaan. Joskus vaikeneminen on täydellistä, eikä kirjoittajalle tärkeistä asioista näy tekstissä vinkkiäkään. Ne ovat vain poissa, eikä lukija voi niitä aavistaa. Toisinaan poissaolevista asioista annetaan vihje. Kun vihje on annettu, siitä tulee osa tarinan tulkinnallista kontekstia, jota vasten kirjoitettua on lupa peilata.

Toukokuun alussa oli taas ilkeä kirjoitus sanomalehden yleisönosastossa. Silloin Ilmo parahti:

– Minun pitäisi jaksaa lähteä äestämään ja kylvämään, tehdä pitkää päivää, olla joskus ihan mahdollottoman edessä. Ottaako tämä ihminen vastuun siitä, jos joku tekee itselleen jotakin?

Aino huolestui. Mutta tässä asiassa he olivat voimattomat lohduttamaan toisistaan. Oli melkein parempi, kun ei puhuttaisi ahdistavista asioista. (SKS, MS, 4366)

Mutta se huijaus. Ehkä palaamme siihen joskus toiste tai..... (SKS, MS, 3519)

Maan sydämellä -aineisto sisältää myös tekstejä, joissa sisällön ohella muoto on merkki. Eräs isäntä on lähettänyt kirjoituskilpailuun seitsemän yömyöhällä kirjoittamaansa kirjettä, jotka hän on osoittanut tasavallan presidentille, pääministerille, maatalousministerille, ympäristöministerille, valtiovarainministerille, eurooppaministerille ja Valion pääjohtajalle. Jokainen kirje on vetoamus kotimaisen ruoantuotannon, maaseudun elinvoiman tai maatalouselinkeinon ylläpitämisen puolesta. Yhtään kirjettä ei kirjoittajan mukaan ole toimitettu määränpäähänsä. Sitaatti tasavallan presidentille osoitetusta kirjeestä:

Olen vakuuttunut, että teidän vierailunne tapaamaan viljelijöitä ja muuta maaseudun väkeä loisi ututta uskoa ja toiveikkuutta maaseudun ihmisiin. (SKS, MS, 5251)

Runomuotoon kirjoitettuja omakohtaista kokemusta kuvaavia tekstejä on paljon. On tyypillistä, että kirjoitelma koostuu kahdesta osasta. Tarinan muotoon kirjoitetusta elämäkerrallisesta tekstistä ja siihen liitetyistä runomuotoon kirjoitetuista tuntemuksista ja kokemuksista. Tämän artikkelin aineistoksi valikoiduista teksteistä yksi on kirjoitettu rukouksen muotoon:

Ristin nyt käteni emäntien ja isäntien, maaseudun ”peruspilarien” puolesta. Heidän jaksamisensa puolesta. Kohta loppuun palaneiden puolesta. Karrelle asti tukahtuneiden puolesta. (SKS, MS, 4489)

Lisäksi on vielä tekstejä, joiden rakenne on rikkonainen, lauseet jäävät kesken tai alkavat keskeltä. Seuraavassa sana muodostaa kokonaisen lauseen tai lause tyypistyy ytimekseen, jota riittää määrittämään yksi substantiivi. Huutomerkkien osoittamalle äänenvoimakkuudelle jätetään tilaa sanojen molemmin puolin. Lukijasta tuntuu, kuin kirjaimista muodostetut sanat, sanoista muodostetut lauseet ja tunnetut välimerkit eivät taipuisi kertomaan sitä, mitä kirjoittajalla on sydämellään:

Kohdallani oli työ, taakka, painolasti. Nyt sen oikein tunsin. Jo ollut tuholainen turhan paljon. Isäntä huomasi ajoissa ja alkoi alistua. Poika ainoa jatkamaan lupaa tulla ja samaa tahtia talostella.

Nuorukainen poika vielä oli ja miniä aivan lapsi. Vain kauniit sanat kyllä aina tepsii. Vaihtui isännät, jäi vahtikoirat onnettomat. Rahaa nyt saa kun osaa veikata ! Elämää oli keveää ja rikasta. Pankki takaa: rehevää ! Ottakaa, on halpaa !

Aika mehevää, hurmosaikaa. Nuoret lankes loukkuun. Nyt raukat kärsii, pilkkaa kyllä piisaa. Häpeää on yltä kyllä. Lapsiperhe kotoa häädetään. Kauppa. Pakkoahuutokauppa, on jo tässä kuussa, viimeisenä päivänä.

Vanhempi sekä nuori isäntä on nyt mitä on.

Minun synnyinkotini, äidin perintörahoilla ostettu. Meidän perheen työt, uhri edessä Osuuspankin. Sydämien uhraus, myös pojan poikien. (SKS, MS, 3931)

Tällaiset vihjailevat tai muodoillaan, hiljaisuuksillaan ja tyhjillä tiloillaan viestivät tekstit ovat vaikeita analysoida ja oleelliseksi kysymykseksi nouseekin, voiko elämäkerrallisissa teksteissä läsnä olevaa hiljaisuutta ylipäätään lukea ja tulkita? Ymmärrykseni on, että 'epätyypilliset' kerronnan muodot, esimerkiksi rukoukset, runot tai kirjeet ja toisaalta epätäydelliset lauseet ja rikkonaiset lauserakenteet ovat usein merkkejä sinänsä. Jotta teksteissä olevaa hiljaisuutta voisi lukea, pitää siitä kuitenkin olla olemassa jonkinlainen merkki. Joskus se voi olla suora maininta siitä, ettei kirjoittaja halua kertoa jostakin asiasta. Toisinaan elämäkerturit kirjoittavat tarinoilleen saatekirjeitä, joissa antavat lukijoille luku- tai tulkintaohjeita. (ks. Vilkkö 2004.) Missään tapauksessa hiljaisuuden lukemisen ja ymmärtämisen pyrkimys ei anna oikeutta lukea 'tyhjää tilaa rivien välissä'. Sen virheen välttämiseksi on parempi etsiä toisenlaista hiljaisuuden lukutapaa.

Michael Polanyin (1959b, 12–15) mukaan ihmisillä on kahdenlaista tietoa: hiljaista tietoa (tacit knowledge) ja eksplisiittistä (explicit knowledge) eli fokuoitua tietoa (focal knowledge). Eksplisiittinen tieto on formuloitua tietoa, joka voidaan ilmasta esimerkiksi teksteinä, karttoina tai matemaattisina kaavoina. Hiljainen tieto puolestaan on formuloimatonta tietoa, jota ihminen ei kykene ilmaisemaan tai muotoilemaan. Polanyin (1967, 4) mukaan tiedämme aina enemmän kuin osaamme kertoa. Hiljainen artikuloimaton tieto näyttäytyy toiminnassa, ja se on itse asiassa kaiken toiminnan perusta. Hiljaisen tiedon avulla tiedämme onko eksplisiittinen tieto totta. Olennainen ero kahden tiedon muodon välillä on, että eksplisiittistä tietoa on mahdollista arvioida kriittisesti, mutta hiljainen tieto ei ole samalla tavalla reflektoitavissa. (Polanyi 1959b, 12–15.)

Hiljainen tieto on aina luonteeltaan henkilökohtaista tietoa, mutta henkilökohtainen ei tässä merkitse samaa kuin yksityinen. Itse asiassa tieto ymmärretään perimmäiseltä luonteeltaan sosiaaliseksi ja Polanyille (1959a, 53; 1959b, 60) yksi keskeisistä tiedon käsitteistä onkin traditio. Tradition välittämää hiljaista tietoa ei ole mahdollista kuvata eksplisiittisesti, sillä kieli ei yksinkertaisesti riitä sen eksplikoimiseen. Arkielämässä tästä seuraa, että sellaista taitoa, jota ei voida yksi-

tyiskohtaisesti määritellä, ei myöskään voida siirtää toiselle ihmiselle minkäänlaisen reseptin tai muun julkikirjoitetun tai sanotun ohjeen avulla. Polanyin taidoista käyttämät esimerkit ovat usein perinteisiä käsityötaitoja kuten Stradivariuksen viulun rakentaminen tai taiteen alan taitoja kuten pianon soittaminen, mutta sama pätee yhtä lailla tieteeseen tai mihin tahansa arkisempaankin taitoon. Ainoa tapa niiden oppimiseksi on esimerkiksi tai mallista oppiminen. Mallista oppiminen puolestaan merkitsee alistumista auktoriteetille. Se merkitsee mestari-kisälli asetelman hyväksymistä, auktoriteetin seuraamista ja häneen luottamista. Näin ollen, jos yhteiskunta haluaa säilyttää henkilökohtaisen hiljaisen tiedon varannon, sen täytyy alistua traditiolle, sillä taidot, joita ei käytetä kokonaisen sukupolven aikana kadotetaan lopullisesti. Polanyin (1967, 62) mukaan auktoriteettiin ja traditioihin luottaminen onkin kaiken inhimillisen kulttuurin siirtämisen välttämätön ehto.

Yhteiskuntien kehityksen portaittaisen mallin sisältämän ideologian mukaan traditiot taas ovat kahle, josta tulee vapautua. Polanyitä mukailevan tulkinnan mukaan vapauttaessamme itsemme traditioista tulemme samalla vapauttaneeksi itsemme hiljaisesta tiedosta ja valtavasta määrästä taitoja, jotka siirtyvät tekijäpolvelta toiselle traditioiden välityksellä ja lopulta tulemme vapauttaneeksi itsemme kulttuurista. Tämä on kohta, joka edeltävässä viljelijöiden kirjoitusten analyysissä tulee esille vain heikosti, mutta joka kuitenkin muodostaa keskeisen viestin luopumisesta kirjoittavien viljelijöiden teksteissä. He nimittäin kirjoittavat paljon työstään ja niistä lukuisista taidoista, joista viljelijän ammattitaito on perinteisesti rakentunut. Maan sydämeltä -aineisto sisältää kaikkiaan runsaasti yksityiskohtaista työn kuvausta. Maanviljelijän työ on taito. Se on täsmälleen sellainen taito, joka on näihin aikoihin saakka siirretty viljelijäpolvelta toiselle juuri sellaisen käytännön kautta, jossa nuorempi polvi seuraa tiiviisti vuosien, ehkä vuosikymmenten ajan, kokeneempien viljelijöiden työtä. Työn kautta siirtyvä taito pohjautuu hiljaiselle tiedolle, joka on luonteeltaan paikallista tietoa (local knowledge). Paikallinen tieto on puolestaan johdettu autenttisesta työn tekemisen kokemuksesta, jonka muotoutumiseen on vaikuttanut työn erityisen paikan tunnusomainen ja ainutlaatuinen sosiaalinen ja ekologinen ympäristö. Paikallisen tiedon määritelmässä paikallisuus tarkoittaa erottamattomuutta tietystä konkreettisesta paikasta ja juurtuneisuutta tiettyyn työn tekemisen käytäntöön. (Kloppenburger 1991).

Määritelmän mukaan hiljainen tieto on artikuloimatonta ja ilmenee sanojen sijasta toiminnassa. Kirjoituskilpa-aineiston syntyminen on viljelijöiden toi-

minnan tulosta ja sen saama muoto ja sisältö kertovat siitä, mikä on artikuloitavissa. Se kertoo työstä, sen tuloksina syntyneistä ja uusintuneista tiloista, työhön ja tiloihin liittyvistä toiveista, haaveista ja pettymyksistä. Se kertoo elinkeinon menettämisen pelosta, kotipaikan ja juurten menettämisen pelosta. Artikuloitavissa olevan ja sanoiksi puettun työn kuvauksen lomassa välittyy vastaanottajalle kuitenkin myös hiljaisia viestejä ja piilotietoa siitä, mikä ei suostu sanoiksi, mutta on kuitenkin läsnä. Useiden aineiston viljelijöiden esittämä kysymys, lopetetaanko Suomesta maatalous, saakin polanyilaisesta kehyksestä katsoen tulkinnan, jossa maanviljelyksen eli ravinnon tuottamisen *taidon* koetaan olevan uhattuna.

Olen sukupolvenvaihdoseläkkeellä, mutta auttelen poikaa toukotöissä ja sadonkorjuissa. Toki poika ja itsekin tiedän, että nuorempi mies liikkuisi rivakammin, mutta kukaan ei tunne tilan peltoja niin hyvin kuin minä ja naisissä töissä sillä on merkitystä. Tunnen pelot pintaa syvemältä, aina salaajien pohjia myöten ja olen vuosien varrella oppinut, miten entiset merenpohjamaat suhtautuvat sateeseen ja poutaan.

Viihdyn pelloilla. En tiedä parempaa terapiaa kuin viljan kasvun seuraaminen. Joskus tuntuu, etteivät nykyiset maatalousyrittäjät enää ehdi seurata kasvamisen ihmettä, niin kuin me, joita vielä maanviljelijöiksi kutsuttiin. (SKS, MS, 978)

Vaikka ruoan tuotantoa ei maassamme kokonaan lopetettaisikaan, vaan se järjestettäisiin uudella tavalla niin, että tilakoot kasvaisivat ja tuotanto tehostuisi moninkertaiseksi, aineiston viljelijöille kysymys ei ole enää samasta ammatista ja samoista taidoista. Teollisesti hoidetuilla tehotiloilla ei harjoiteta maanviljelyä niin kuin he sen ovat oppineet tekemään ja ymmärtämään. Näin ollen ammatin myötä katoaisi paitsi taito ja tekemisen tapa myös omintakeinen elämänmuoto, tradition välittämä hiljainen tieto työstä, tuotannosta ja luonnosta sekä sen varaan syntynyt erityinen kulttuuri. Tämä on aineistosta hiljaa välittyvän autioitumisen pelon ydinaluetta, eräänlaista ”sukupuuttoon kuoleminen” pelkoa.

Johtopäätökset

Vallitseva, vahvoin profeetallisin voimin ladattu yhteiskuntien portaittaisen kehityksen malli tuntuu olevan nykyisin ainoa hyväksytty tapa kuvata ja käsitteellistää yhteiskuntia ja niissä tapahtuvia muutoksia. Sama vaihtoehdottomuus, jonka on kuvattu hallitsevan sekä poliittista että taloudellista ajattelua, näyttää siis hallitsevan myös yhteiskuntatieteellistä ajattelua. Sitä pönkittää tieteellisen tiedon saavuttama kiistämätön hegemoninen asema luotettavan tiedon lähteenä. Kaikki muut tiedon lähteet ja tiedon hankkimisen menetelmät on työnnetty tehokkaasti epistemiseen periferiaan. Tällaiseen omaa objektiivisuuttaan julistavan tieteen sisällä vallitsevaan tiedon tuottamisen vaihtoehdottomuuteen on vuosien varrella kiinnitetty huomiota useilla tieteenaloilla.

Monet tiedon luonteesta ja sen tuottamisen tavoista kiinnostuneet tutkijat ovat kritisoineet erityisesti luonnontieteiden objektiivisuuskäsitystä (esim. Polanyi 1959a; 1959b; 1967; Haraway 1991), jonka periaatteet ovat pitkälti juurtuneet myös yhteiskuntatieteisiin, sekä sosiaalitieteissä vallitsevia epistemologisia käsityksiä legitimeistä tiedon lähteistä ja tiedon tuottamisen menetelmistä (esim. Harding 1987). Maaseutututkimuksessa kritiikkiä luonnontieteisiin pohjautuvien modernien maataloustieteiden tiedon lähteitä kohtaan ovat esittäneet erityisesti vaihtoehtoisen maataloudesta (esim. luomu- tai biodynaaminen viljely) kiinnostuneet tutkijat. (Kloppenburger 1991.)

Paikallisesta tai tilannesidonnisesta tiedosta kiinnostuneiden maaseutututkijoiden lähtökohdaksi on huomio nykyisen maataloustuotannon ekologisesta ja sosiaalisesta turvattomuudesta. Teollisen maatalousteknologian kehittäminen on irtautunut varsinaisesta maanviljelystä, ja se tapahtuu pääasiassa ylikansallisten yritysten ja valtioiden tutkimuslaitoksissa ja laboratorioissa. Maatalouden pannon tieteellistyminen ja teollistuminen on johtanut paikallisen ja hiljaisen tiedon merkityksen marginalisoitumiseen ruoan tuotannossa (Morgan & Murdoch 2000). Vaihtoehtoisen maatalouden perehtyneet tutkijat kuitenkin korostavat, että nykyinen produktiivisuuden paradigmat perustuva maataloustiede ei tarjoa aukotonta, riittävää tai edes parasta selitystä ruoan tuotannolle. Itse asiassa tieteeseen perustuva maatalous on ajautunut kriisiin ainakin kolmella alueella: maataloustukien kasvu on ylittänyt rahoittajien sietokyvyn, teollisesti tuotetun ruoan laatu on asetettu kyseenalaiseksi ja maatalouden ympäristövaikutukset ovat kestämättömiä.

Teollisen maatalouden paradigmassa viljelijöitä ei ole pidetty legitiiminä tiedon lähteenä, vaan heidän asiantuntemustaan on aliarvioitu tai se on sivuutettu kehittämistyössä. Näistä syistä vaihtoehtoisen tuottamisen tutkijat ovat pyrkinet tunnistamaan ja legitimoimaan toisen tiedon tuottamisen lähteitä – siis niitä, joilla nykyisen tehotuotannon vallitessa ja voittaessa alaa ei ole auktoriteetin tukea, ei ole ääntä puhua, ja joita ei kuunnella. Keskeinen paikallisen ja tilannesidonnaisen tiedon lähde ovat tehotuotannon ulkopuolella tavalla tai toisella pysyttäytyneet maanviljelijät. He, joilla vielä on henkilökohtainen kosketus maahan, työprosesseihin ja työnsä tuloksiin, ja joilla vielä on maanviljelemisen taito ja siihen liittyvää hiljaista tietoa. (Kloppenburg 1991; Morgan & Murdoch 2000.)

Toisen tiedon etsiminen ja sen tunnustaminen ei tietenkään merkitse tieteellisen tiedon arvon tai pätevyyden kiistämistä, vaan tavoitteena on pikemminkin keskustelun avaaminen myös vaihtoehtoisille tiedon tuottamisen tavoille ja vaihtoehtoisille todellisuuden tulkinnoille eli 'tieteen demokratisoiminen'. Hallitsevan käsityksen mukaan tieteellisen tiedon tuottamisen tavoitteena on tuottaa tietoa, joka on ajasta ja paikasta riippumatonta ja siten helposti ympäristöstä toiseen siirrettävissä. Paikallisen tiedon tuottamisen tuloksena puolestaan syntyy tietoa, joka on ajasta ja paikasta riippuvaista ja siten muuntuvaa, eikä näin ollen ole toisiin konteksteihin siirrettävissä. (Kloppenburg 1991.) Nämä tiedon tuottamisen erilaiset tavoitteet johtavat myös erilaisten lopputulosten tavoittelemiseen. Kaikkialle siirrettävissä oleva, kaikille yhdenmukainen tieto muokkaa ympäristöään yhdenmukaiseksi. Paikallinen tieto on nimensä mukaisesti ekologisesti ja sosiaalisesti spesifiä ja tuottaa yhdenmukaisuuden sijasta erilaisia tekemisen tapoja ja tuloksia tuottaen ja ylläpitäen samalla kulttuurista monimuotoisuutta.

Kirjoittaessaan murroksen keskellä elämästään ja elinkeinostaan viljelijät esittävät omaan kokemukseensa perustuvan tulkinnan tapahtumien kulusta ja niiden seurauksista itselleen ja perheelleen sekä laajemmin ammattikunnalle, suomalaiselle maaseudulle ja koko valtakunnalle. Itse asiassa he esittävät tulkintansa selviytymisen mahdollisuuksista globalisoituvassa ja suurimmalle osalle maailman väestöä yhä julmemmaksi käyvässä ympäristössä. Tulkinta ja sen sisältämät skenaariot perustetaan vahvasti maanviljelijän työhön ja työssä syntyneisiin tai työn muovaamiin kokemuksiin. Teksteissä artikuloitu, formuloitavissa oleva tieto on lähtökohdiltaan paikallista ja perspektiiviltään rajallista. Se ei kuitenkaan anna oikeutta sivuuttaa tai mitätöidä viljelijöiden tietoa sen paremmin yhteiskuntapoliittisessa kuin -tieteellisessäkin keskustelussa.

Tulkintani mukaan luopumista pohtivat viljelijät tuovat kirjoituksissaan esille valtavirrasta poikkeavan, vaihtoehdoisen tavan hahmottaa tulevaisuuden kehitysnäkymiä. Selvimmin tämä tulee esille informanttien systemaattisena länsimaisen tehotuotannon kritiikkinä. Henkilökohtaisen, luonteeltaan paikallisen ja laadultaan hiljaisen tiedon ohjaamana he puhuvat voimakkaasti pienten, suhteellisen matalan panoksen tilojen puolesta eli teolliselle tehotuotannolle vaihtoehdoisen ruoan tuottamisen tavan puolesta. Kun suuri yleisökin myöntää, että nykyinen ravinnon tuottamisen tapa on monella tapaa kestävämpi, minkä vuoksi viljelijöiden ammattiaan ja sen harjoittamista koskevaa tietoa ei kuunnella ja oteta vakavasti? Jos meitä järkyttävät uutiset, joiden mukaan Suomen ympäristöministerin verestä on tutkimuksissa eristetty 38 erilaista kemikaalia (WWF 2004) tai että Britanniassa juomavedestä löydettiin 33 eri torjunta-aineen jäämiä (Morgan & Murdoch 2000), minkä takia maatalouden tehostamisen ja teollistamisen tarve on itsestäänselvyys? Minkä vuoksi toisenlaisista vaihtoehdoista ei edes keskustella vakavasti vaan ne jäävät marginaaliin?

Luopuvien viljelijöiden visiossa pientilat tarjoaisivat mahdollisuuden nykyisen alueellisen keskittymisen hillitsemiseksi. He eivät väitä koko maan pysyvän asuttuna, mutta he ajattelevat vaihtoehdoisen ruoan tuottamisen tavan antavan nykyistä useammalle yrittäjälle mahdollisuuden jäädä maaseudulle. Tällä tavoin sekä maaseudun fyysinen että sosiaalinen maisema säilyisivät kirjoittajien arvion mukaan miellyttävämpänä.

Rahan puute on pulma sekä luopumista pohtiville kirjoittajille itselleen että myös alkutuotantovaltaisille maaseutualueille. Kirjoituksissa vedotaan tuloerojen tasoittamisen ja tasaveroisten mahdollisuuksien tarjoamisen puolesta asuinalueesta riippumatta. He, jotka ovat konkreettisesti kokeneet ja arjessaan eläneet alueellisten tuloerojen kasvun vaikutukset, joiden tieto niistä ei synny taulukkoja lukemalla, vaan henkilökohtaisen kokemuksen kautta, puhuvat voimakkaasti mahdollisuuksien tasa-arvon säilyttämisen puolesta.

Valtiollisella tasolla viljelijät puolustavat isänmaata ja sen riippumattomuutta. Päätöksenteon itsenäisyyden ja valtiollisen itsemääräämisoikeuden säilyttäminen koetaan erityisen tärkeäksi kansainvälistyvässä ja globalisoituvasa maailmassa. Tämä ei tarkoita kuoreen vetäytymistä, sivuun jättäytymistä tai taantumuksellisuutta, vaan omia asioita koskevan päätöksenteon hallussa pitämistä ja riippumattomuuden säilyttämistä. Viljelijöille kansan elintarvikeomavaraisuus on riippumattomuuden ja siten myös kansallisen itsenäisyyden ehto.

Heidän mukaansa nykyisessä arvaamattomassa maailmassa muiden armoille jättäytyminen olisi yksinkertaisesti tyhmää.

Tärkein toisen tiedon tavoittelemisen ja toisen tarinan kokoamisen tulos on kuitenkin oivallus vallitsevan yhteiskunnallisen kehityksen mallin ajatuksia yhteen muottiin pakottavasta luonteesta. Samaan aikaan, kun jälkimodernin nimiin vannovat ylistävät uuden ajan vapautta, suvaitsevaisuutta ja multikulturalismia, monet arkisessa elämässään maailmaa eri tavalla jäsentävät ihmiset ovat joutuneet kokemaan suurta suvaitsemattomuutta. Jälkimoderni ajattelu näyttääkin olevan suvaitsevaista ennen kaikkea itseään ja omia lähtökohtiaan kohtaan: kaikilla on vapaus valita, kunhan valitsee jälkimodernin.

Yhteiskuntatieteellisen tiedon tuottamisen tavoitteet tukevat usein modernisaation projektia. Kun tavoitteena on tuottaa esimerkiksi parhaita käytäntöjä tai tietoa, joka on ajasta ja paikasta riippumatonta ja helposti ympäristöstä toiseen siirrettävissä, tavoitellaan samalla mahdollisimman suurta yhdenmukaisuutta. Se on – modernisaation ohjelman mukaisesti – taistelua paikallisen tiedon ja monesti myös tradition hävittämiseksi. Yhteiskunnallisen vaiheteorian kehityksessä esitetyt tavoitteet ja toiminta ovat siis ristiriidassa keskenään. Yhdenmukaisaminen ei ole multikulturalismia. Se ei johda kulttuuriseen monimuotoisuuteen, vaan erilaisten tekemisen ja elämisen tapojen marginalisoimiseen. Se johtaa yhdenmukaisuuteen moninaisuuden kustannuksella ja ajattelun ja elämisen tapaan, jota voi hyvällä syyllä kutsua mielen monokulttuuriksi (ks. Shiva 1993, 7). Yhdenmukaistaminen puolestaan on tehokas vallankäytön väline. Sen avulla tehdään yhä enemmän ihmisiä ja alueita yhä helpommin hallittaviksi.

LÄHTEET

- Alapuro, Risto (2000). Kuinka neuvoteltavia sosiaaliset suhteet ovat? Teoksessa Tommi Hoikka-
la & J. P. Roos (toim.) 2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituuhannen vaihteesta.
Helsinki: Gaudeamus, 102–111.
- Castells, Manuel & Himanen, Pekka (2001). Suomen tietoyhteiskuntamalli. Helsinki: WSOY.
- Eco, Umberto (1976). *A Theory of Semiotics*. Bloomington & London, Indiana University
Press.
- Eskola, Antti (1963). *Maalaiset ja kaupunkilaiset*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Delphy, Christine (1984). *Close to Home: A materialist analysis of women's oppression*. Trans-
lated and edited by Diana Leonard. Amherst: The University of Massachusetts Press.

- Denzin, Norman K. (1989a). *Interpretive Biography. Qualitative Research Methods 7*. California: Sage publications.
- Donkin, Richard (2001). *Blood, sweat and tears : the evolution of work*. New York, NY, Texere London.
- Eskola, Antti (1963). *Maalaiset ja kaupunkilaiset*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Giddens, Anthony (1995). Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa. Teoksessa Ulrich Beck Anthony Giddens & Scott Lash (toim.) *Nykyajan jäljillä*. Tampere: Vastapaino, 83–152.
- Granfelt, Riitta (1998). *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: SKS.
- Haraway, Donna (1991). *Simians, Cyborgs, and Women: the Reinvention of Nature*. London: Free Association Books.
- Harding, Sandra (1987). *Feminism and methodology. Social Science Issues*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University press.
- Heikkilä, Matti & Rintala, Taina & Airio, Ilpo & Kainulainen Sakari (2002). *Hyvinvointi ja tulevaisuus maalla ja kaupungissa. Tutkimuksia 126*. Helsinki: Stakes.
- Ihmisten maaseutu – tahdon maaseutupolitiikka (2000). *Maaseutupoliittinen kokonaisohjelma vuosille 2001–2004. Tiivistelmä. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä 9/2000*.
- Kainulainen, Sakari & Rintala, Taina & Heikkilä, Matti (2001). *Hyvinvoinnin alueellinen erilaistuminen 1990-luvun Suomessa. Tutkimuksia 114*. Helsinki: Stakes.
- Kloppenborg, Jack (1991). *Social Theory and the De/Reconstruction of Agricultural Science: Local Knowledge for an Alternative Agriculture. Rural Sociology 54(4)*, 519–548.
- Lehtonen, Heikki & Pietola, Kyösti & Niemi, Jarkko (2002). *Maatilojen lukumäärän muutos Suomessa 1995–2002 ja arvio vuoteen 2010. MTT Taloustutkimus (MTTL). Selvityksiä 5/2002*.
- Morgan, Kevin & Murdoch, Jonathan (2000). *Organic vs. conventional agriculture: Knowledge, power and innovation in the food chain. Geoforum 31 (2)*, 159–173.
- MTT (2003). *Finnish Agriculture and Rural Industries 2003. Agrifood Research Finland, Publications 103a*.
- Nieminen, Matti (1996). *Komentomallista kohtuuttomuutta vai legitimiä luonnonsuojelua? Keski-suomalaiset kunnat valtakunnallisen rantojensuojeluohjelman tulkitsijoina. Teoksessa Esa Konttinen & Tapio Litmanen (toim.) Ekokuntia ja ökykuntia. Tutkimuksia ympäristönhallinnan paikallisesta eriaikaisuudesta. Jyväskylän yliopisto, SoPhi, 15–47*.
- Norrman, Ralf (1996). *Maatalous syntipukkina. Kanava 24 (2)*, 39–43.
- Paloheimo, Heikki (1994). *Kansalaismielipiteiden kehitys Suomessa. Teoksessa Pertti Pesonen (toim.) Suomen EU-kansanäänestys 1994. raportti äänestäjien kannanotoista. Ulkoasiainministeriön Eurooppatiedotus*.
- Polanyi, Michael (1959a). *Personal Knowledge. Towards a Post-Critical Philosophy*. London, Chicago: Routledge & University of Chicago Press
- Polanyi, Michael (1959b). *The Study of Man*. London: Routledge & Keagan Paul Ltd.
- Polanyi, Michael (1967). *The Tacit Dimension*. London: Routledge & Keagan Paul Ltd.
- Shiva, Vandana (1993). *Monocultures of Mind. Perspectives on Bioersivity and Biotechnology*. New York: Zed Books and Penang: Third World Network.
- Silvasti, Tiina (1996). *Viilijöiden ajatukset ja tunteet maatalouden murroksessa 1995. Tutkimus viljelijöiden kokemista painetekijöistä ja käyttämistä selviytymismenetelmistä. Espoo: Maatalousyrittäjien eläkelaitos*.
- Sänkiäho, Risto (1994). *Jako kahteen: Ketkä puolesta, ketkä vastaan? Teoksessa Pertti Pesonen (toim.) Suomen EU-kansanäänestys 1994. raportti äänestäjien kannanotoista. Ulkoasiainministeriön Eurooppatiedotus*.

- Tike (2004). Maatilatilastollinen vuosikirja 2004. Maa- ja metsätalousministeriön tietopalvelukeskus.
[Tilastokeskus \(2005\). Kotitalouksien aluetilit. http://www.stat.fi/til/akoti/tau.html.](http://www.stat.fi/til/akoti/tau.html) [Viitattu 24.8.2005.]
- Tovey, Hilary (1998). Rural Actors, Food and the Post-Modern Transition. Teoksessa Leo Granberg & Imre Kovách (toim.) Actors on the Changing European Countryside. Institute of Political Science of the Hungarian Academy of Sciences, 20–43.
- Vesala, Kari (2004). Yrittäjyys ja uhkakuvat. EU maanviljelijöiden asenteessa. Teoksessa Juha Nirrko & Kari Mikko Vesala (toim.) Kirjoituksia maan sydämelä. Helsinki: SKS.
- Vihinen, Hilikka (2003). Maatalous politiikkana EU-maassa. Maan sydämelä -aineiston ja Jorwerdin asukkaiden poliittisen puheen tulkinta. Teoksessa Juha Nirrko & Kari Mikko Vesala (toim.) Kirjoituksia maan sydämelä. Helsinki: SKS.
- Vilkko, Anni (2004). Koosteisuudesta tietoinen kertomus. [http://www.valt.helsinki.fi/staff/vilkko/index.htm.](http://www.valt.helsinki.fi/staff/vilkko/index.htm) [Viitattu 7.10.2004.]
- WWF Suomi (2004). Ympäristöministeri Enestamilla veressään 38 kemikaalia. [http://www.wwf.fi/tiedotteet/ymparistoministeri_enestamilla.html.](http://www.wwf.fi/tiedotteet/ymparistoministeri_enestamilla.html) [Viitattu 21.11.2004.]

KUKA POLITIIKASSA TARVITSEE TIETOA?

KIRSI-MARJA LEHTELÄ

Seuraavassa tarkastelen politiikan yhteyttä tietoon, politiikan eetosta ja puhuntaa sosiaalisesta Euroopan parlamenttivaalien yhteydessä keväällä 2004. Vaaleja edelsi useissa Euroopan maissa, myös Suomessa, Euroopan neuvoston hyväksymän Lissabonin strategian toimeenpano-ohjelmaan pohjautuva keskustelu hyvinvointimalleista ja uudistuksista. Vaaleja edelsi myös Euroopan unionin laajentuminen, jonka myötä sosiaali- ja työvoimakysymykset ajankohtaistuivat eurooppalaisessa yhteistyössä.

Sosiaalipolitiikka on aiemmin ollut keskeinen kansallisen politiikan alue suomalaisessa hyvinvointivaltiossa, jossa politiikka on toiminut esitettyjen tai tunnustettujen ongelmien, kriisien tai haasteiden ratkaisun välineenä ja sen keskeisenä tehtävänä on ollut korjata taloudellisen toiminnan myötä syntyneitä sosiaalisia epäoikeudenmukaisuuksia. Poliitiikan avulla on syntynyt kytkeitä yksilön tarpeista ja kokemuksista kollektiiviin, myös suomalaisen hyvinvointivaltion eetokseen. Poliitiikan kosketus kansaan ja kansalaisiin on niin ikään ollut sen oikeutuksen perusta. Sosiaalisen kautta tarkasteltuna politiikan perustelut ja politiikan yhteys tietoon kertovat, ei vain poliitikkojen suhteesta äänestäjiin, vaan myös itse politiikan ja sen eetoksen muutoksesta.

Tarkoitukseni tässä artikkelissa on keskittyä tarkastelemaan ensinnäkin parlamenttivaalien suomalaisten ehdokkaiden puhunnan eetosta eli sitä, miten ehdokkaat esittävät itsensä äänestäjilleen edustuksellisen demokratian muutoksesta.¹ Toiseksi keskityn pohtimaan, mitä eetoksen muutoksesta voi päätellä ja miten

---

¹ Bernard Manin on jakanut edustuksellisen demokratian kehitysvaiheet kolmeen jaksoon: varhaisimmassa vaiheessa eli parlamentarismissa edustajiksi valitut ovat luottamushenkilöitä ja keskustelut ongelmista käydään ennen kaikkea parlamentissa. Toinen vaihe on puoluedemokratia, jossa valitut henkilöt edustavat ensisijaisesti puolueitaan. Julkisia keskusteluja ja neuvotteluja käydään parlamentin ohella puolueissa, niiden välillä ja erilaisten etujärjestöjen kanssa. Uusin edustuksellisen demokratian kehitysvaihe on yleisödemokratia. Valitut edustajat ovat ennen kaikkea luottamushenkilöitä ja heiltä edellytetään mm. viestinnän asiantuntemusta. Valinta ei tapahdu puoluetuostojen vaan ehdokkaista luottavien mielikuvien pohjalta. Julkista keskustelua ja neuvotteluja käydään valittujen edustajien ja erilaisten sidosryhmien välillä. Keskeisiksi keskustelun areenoiksi muodostuvat mm. tiedotusvälineet.

se vaikuttaa ehdokkaiden tapaan käyttää tietoa. Erityisen kiinnostavaksi politiikan puhunta sosiaalisesta muodostuu politiikan uudessa yhteydessä. Eurooppalaisen yhteistyön lähtökohtana oli alun perin talousyhteistyö ja yhteisen markkina-alueen luominen. Kansallisessa hyvinvointivaltiossa on tehty politiikkaa nimenomaan sosiaalisen nimissä. Onko politiikan tilan tai paikan muutoksella vaikutusta eetokseen? Miten ehdokkaat suhtautuvat (sosiaali)politiikkaan ja sen mahdollisuuksiin epävarmuuden edessä? Miten ehdokkaat perustelevat kantaan ja näkemyksiään ja minkälaiseen tietoon vedoten?

Politiikan puhunta sosiaalisesta ja siinä annetut viittaukset tietoon ovat kiinnostavia erityisesti siksi, että hyvinvointivaltiossa sosiaalisesta tuotetaan paljon konstruointeihin aineistoihin, kuten tilastoihin, indikaattoreihin tai kyselyihin pohjautuvaa vertailua, arviointia ja muuta tutkimuksellista tietoa, jota voidaan kutsua viranomaistiedoksi. Toisaalta tieto sosiaalisesta, ihmisen elämälle läheisistä, monesti konkreettisista kysymyksistä ja aiheista, on myös hiljaista tietoa. Sosiaalinen tarkoittaa myös sellaista, joka liittyy toisten ihmisten kanssa tapahtuvaan kanssakäymiseen, yhteisiin kokemuksiin ja muistoihin. Tieto sosiaalisesta voi olla omaan kokemukseen pohjautuvan lisäksi myös silminnäkijän havainnointiin perustuvaa tai täsmällistä tilannekohtaista tietoa. Se voi olla myös tietoa, joka kokoaa eletyn elämän kirjosta kokonaisuuden, joka ei ryhmittäydy hallinnonalojen tuottaman virallisen tiedon tavoin. Mikä on hiljaisen tiedon rooli ehdokkaiden puhunnassa ja miten he tuovat sen esiin, jos tuovat ollenkaan?

Euroopan parlamenttivaalit poikkeavat myös vaalitekniikaltaan kansallisista parlamenttivaaleista. Vaalipiirien puuttuessa ehdokkaiden on tavoiteltava julkisuutta ja kansallisen tason näkyvyyttä kansallisia vaaleja korostuneemmin. Tarkasteltu politiikan puhunta on kerätty ehdokkaiden internetsivuilta.² Oletuksena oli, että näillä sivuilla on ehdokkaiden omiin vaalistrategiisiin valintoihin perustuvaa puhuntaa,³ jossa ei ole toimittajien, tiedotusvälineiden tai muiden ulko-

² Aineiston kopiointi internetistä tapahtui 11.–12.6.2004 Yleisradion vaalikoneen linkkien kautta. Vaalikoneessa olivat mukana kaikki eduskuntapuolueiden ehdokkaat ja 84 prosenttia kaikkien puolueiden ehdokkaista. Kaikilla ehdokkailla ei ollut omia internetsivuja tai linkkiyhteys ei toiminut, jolloin ehdokkaan sivuja ei löytynyt. Yhteensä 119 ehdokkaalta löytyi omat internetsivut.

³ Internet-sivut rakentuivat yleensä ehdokkaiden esittelyn lisäksi heidän kirjoituksiinsa, puheistaan, haastatteluistaan sekä muusta vastaavasta ehdokkaiden tai heidän avustajiensa oman harkinnan varassa tuotetuista teksteistä. Internetsivut osoittautuivat sisällöltään, määrältään ja laadultaan hyvin vaihteleviksi. Olen rajannut aineiston vain vaaleja edeltäneen kevään 2004 aikana tuotettuihin kirjoituksiin ja puheisiin. Ehdokkaiden sivuilla linkkien taakse toisille palvelimille sijoitettavaa aineistoa on ole liioin lähtenyt keräämään, vaikka joillakin ehdokkailla oli useampiakin linkkejä puolueen, ammattiyhdistyksen tai eduskunnan sivuille.

puolisten tahojen mahdollista toimituksellista tai puhuntaa muutoin suuntaavaa otetta.⁴ Näin sekä uusi väline että vaalitaltaan melko uusi vaalitalanne toimivat sellaisena asetelmana, joka politiikan muutoksessa puoluedemokratiasta yleisödemokratian suuntaan paljastaa myös eetoksen muutoksen.

Politiikan eetos, tila ja tieto

Ehdokkaiden internetsivujen pohjalta löytyneen politiikan puhunnan voi jakaa neljään ryhmään eetoksen ja puhunnassa esitetyn politiikan ensisijaisen toiminnan tilan mukaan:

Suostuttelevaa puhuntaa politiikan kansallisessa tilassa

Ensimmäisen ryhmän ehdokkaiden tapa esitellä itsensä äänestäjille oli suostutteleva, asiansa puolesta väittelevä. Tyylillä voi kutsua myös perinteiseksi politiikan eetokseksi. Poliitikko tavoittelee äänestäjiä puolelleen varmistaakseen vaalimenestyksensä, joten hän pyrkii esittelemään ja perustelemaan kantojaan heille. Sosiaalisesta käsitteiden suostuttelijoiden puhunnalle tavallista oli myös puhunnan yleisyys: puhuttiin *kaikkien (suomalaisten) nimissä*. Viestit kohdennettiin useissa yhteyksissä myös *kaikille suomalaisille*. Vaikka Euroopan parlamenttivaalien kansallisista vaaleista poikkeava vaalitapa, jossa äänestäjäkuntaa on houkuttelava koko maasta, näyttää ohjaavan puhuntaa yleiseen suuntaan, päätyi osa sosiaalista käsitteistä ehdokkaista kuitenkin nostamaan myös suhteellisen pienten ryhmien asioita ja huono-osaisuuden ongelmia esille puhunnassaan.⁵

Sosiaalipolitiikka yhdistettiin tämän ryhmän puhunnassa politiikan kansalliseen tilaan. Erityisesti silloin kun aiheena oli hyvinvointivaltio ja hyvinvointi-

---

⁴ Ehdokkaiden internetsivujen sisällöt eivät liittyneet vaalikoneiden kysymyksiin. Toki myös vaalikoneiden ohjaava vaikutus on oman pohdintansa arvoinen ulottuvuus, koska koneiden kautta löytyi linkkiyhteys ehdokkaiden omille sivuille. Vaalikoneiden kysymyksissä (Yle ja Helsingin Sanomat) ei juuri esiintynyt kansalaisten sosiaaliturvaan tai arkipäiväiseen elämään liittyviä kysymyksiä. Internetsivujen oletettu yleisöhän voi olla samaa, joka tutkii myös vaalikoneiden antia, joten kysymys ohjaavasta vaikutuksesta on sinällään paikallaan. Kysymys ei kuitenkaan kuulu tämän artikkelin pohdinnan piiriin.

⁵ Erityisten ryhmien ja huono-osaisten ongelmia esille tuoneiden ehdokkaiden joukko koostui pääosin sosiaali- ja terveydenhuollon koulutuksen saaneista henkilöistä. Osa heistä toimi edelleen jossakin alan ammatissa, osa taas oli ammattipoliitikkoja eli henkilöitä, jotka olivat joko kansanedustajia tai europarlamentaarikkoja.

yhteiskunta suljettiin sosiaalipolitiikka pois eurooppalaisesta poliittisesta tilasta: Lausahdus ”sosiaalipolitiikka kuuluu meille, ei EU:lle”⁶ määritteli sosiaalipolitiikan kansalliseksi. Sosiaalisen eurooppalaisesta yhteydestä poissulkeva puhunta kertoo ehdokkaan näkevän suomalaisen hyvinvointivaltion suvereenina oman sosiaalipolitiikkansa ohjaajana. Se kertoo myös, että EU nähdään tasavertaisten kansallisvaltioiden yhteistyönä, joka antaa jokaiselle jäsenelle mahdollisuuden rajata, mitä politiikan alueita halutaan saattaa yhdentymiskehityksen piiriin. Muutamat Euroopan unioniin kriittisesti suhtautuvat ehdokkaat jopa idealisoivat omaa ja pohjoismaista hyvinvointimalliamme eurooppalaisessa kontekstissa: ”EU-liittovaltion – osana pohjoismaat menettäisivät nopeasti vielä jäljellä olevat myönteiset erityispiirteensä. Pohjoismainen hyvinvointi-ydin puolestaan tervehdyttäisi koko unionia esimerkin voimalla.”⁷ Näillä ehdokkailla oli puhunnassaan myös selkeä kanta siitä, keitä he politiikallaan edustavat: *me* viittaa suomalaisiin tai Suomeen valtiona.

Tämän ryhmän ehdokkaiden puhunnasta ilmeni myös, että valtio, kansakunta ja sen kansalaiset tietävät itse parhaiten, miten sosiaalipolitiikassa on toimittava. Perinteinen suostuttelijatyypin poliitikko myös kuuntelee äänestäjiään, koska tarvitsee näkemyksiensä ja väittämiensä tueksi niin kansallisesti ja paikallisesti tuotettua kuin yksittäisten kansalaistenkin tuottamaa tietoa. Suostuttelija myös tavoittelee kansalaisilta viestejä ja pyrkii hiljaisen tiedon lähteille, koska yhteys äänestäjäkuntaan on tärkeä. Perinteisen suostuttelijan politiikan teon tavoitteena on lausua ääneen ja muotoilla niin sanottu kansan tahto, ja siihen tarvitaan muun tiedon ohella myös hiljaista tietoa.

Ehdollistavaa puhuntaa politiikan eurooppalaisessa tilassa

Toisen ryhmän puhunnassa sosiaalipolitiikka paikantuu eurooppalaiseen yhteyteen: ”Euroopan eduskunnassa kuten Suomen eduskunnassakin päätetään nimittäin jokaisen suomalaisen kannalta tärkeistä arjen asioista – –.”⁸ Suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan säilyttäminen nykyisellään oli keskeistä tässä puhunnassa. Lähestymistapa ja perustelut olivat useimmiten puolustuksellisia, ja useilla ehdokkailla puhuntaan liittyi kiinteästi puhunta palveluiden säilyttämisestä julkisessa tuotannossa. Palveludirektiivin muodostama uhkakuva torjuttiin ja suo-

⁶ Jääskeläinen, J. <http://www.joukojaaskelainen.com/> 11.6.2004.

⁷ Väyrynen, P. <http://www.vayrynen.com/> 12.6.2004.

⁸ Vehkaoja, M. <http://www.vehkis.com/> 12.6.2004.

malaisen hyvinvointimallin pysyvyyttä korostettiin. Puhunnassa tapahtui kuitenkin useilla siirtymä hyvinvointivaltiosta hyvinvointimalliin tai -yhteiskuntaan, joka kertoo, että ehdokkaan mielestä hyvinvointipolitiikan poliittinen konteksti on siirtymässä tai on jo siirtynyt kansallisvaltion tasolta eurooppalaiseen yhteistyöhön. Ehdokkaiden mielestä edustuksellisuus kuitenkin toimii myös EU:ssa, ja politiikan mahdollisuudet ovat periaatteessa samat kuin kansallisellakin tasolla. Luvattessaan äänestäjäkunnalleen, että palveludirektiivi ei uhkaa suomalaisten hyvinvointipalveluja, poliitikko pitää mahdollisena politiikan keinoin ohjata ja säädellä eurooppalaista yhdentymistä.

Euroopan parlamentin korostaminen keskeisenä poliittisena foorumina oli tavallista tässä ryhmässä: ”Euroopan parlamentissa päävaihtoehtoja ovat kaksi Euroopan poliittista valtavoimaa – Näiden kahden ryhmän välillä käydään jatkuvaa kamppailua politiikan suunnasta –”.⁹ Puoluesidonnaisen puhunnan ohella esiintyi myös erilaisten sidosryhmien (esimerkiksi perheyrietykset¹⁰, elintarviketuottajat, metsänomistajat¹¹) nimissä puhumista, joka on yleisdemokratialle tunnusomainen piirre.

Tässä ryhmässä viitattiin pääasiallisesti asiantuntijatietoon tai instituutioiden esittämään tutkittuun tietoon. Viittauksia eurooppalaisten instituutioiden tuottamaan tietoon esitettiin siinä missä kansalliseenkin, jonka voi tulkita siten, että jossain määrin tiedon tuotannon ensisijainen taho on eurooppalainen eikä kansallisen. Osalla ammatilliseen tietoon viitannesta oli taustalla oma sosiaali- ja terveysalan koulutus ja työkokemus. Ammatillisen tiedon lisäksi esitettiin viittauksia ehdokkaiden erityiseen EU-osaamiseen: ”10 vuotta EU-työtä tekee asiantuntijaksi.”¹² Erityinen piirre europarlamenttivaalien yhteydessä oli monien ehdokkaiden laajaan kieli-, keskustelu- ja kulttuuriseen taitoon ja tietoon vetoaminen, joka esitettiin usein keskeisenä ja tärkeänä europarlamentaarikon ominaisuutena. Lisäksi asiantuntijapuhunnassa viitattiin kokemukseen ilman määritteitä tai sitten se määriteltiin *kansainväliseksi* tai *eurooppalaiseksi*. ”Sisäpiirin tietoon”¹³ vetoamista osana asiantuntemusta esiintyi myös (Botwinick 1986, 26–

⁹ Iivari, U. <http://www.ulpu.fi/> 11.6.2004.

¹⁰ Itälä, V. <http://www.villeitala.net/main.asp?viewID=3> 11.06.2004.

¹¹ Palkkimäki, H. <http://www.palkkimaki.com/> 12.06.2004.

¹² Sundman, F. <http://www.folkesundman.net/> 12.6.2004.

¹³ Melville, T. <http://www.tonymelville.net/gladstone/uutiset04.htm> 12.6.2004.

27)¹⁴. Ammatilliseen tietoon tai työkokemuksen pohjalta tai muutoin hankittuun EU-osaamiseen viittaaminen on tavallaan viittaus myös esittäjän hiljaiseen tietoon.

Hiljaisena tietona esitettyyn asiantuntijatietoon tehtyjen viittaukset sekä luovat rajoja että asettavat ehtoja sille, mitä tiedoksi voidaan uskoa. Siksi eetos- ta ja puhuntaa voi kutsua ehdollistavaksi. Tällainen äänestäjien luottamuksen tavoittelu puoluesidonnaisen arvopohjaisen suostuttelun asemesta ehdokkaan omaan asiantuntemukseen vedoten on yleisödemokratialle tunnusomainen piirre. Asiantuntijapuhunta myös korostaa poliitikon roolia eräänlaisena tiedonvälittäjänä tai asiantuntijana ennemminkin kuin näkemysten, asioiden tai arvojen puolustajana.

Samastumista tavoittelevaa puhuntaa globaalissa tilassa

Tämän ryhmän ehdokkaiden puhunnassa keskeistä oli äänestäjien yksilöllisen samastumisen tavoittelu. Eetos oli esiintyvää ja puhunta markkinoivaa: ”Nuorta näkemystä Eurovaalikentille”¹⁵ tai ”Anna äänesi asiantuntemukselle”.¹⁶ Esitettyjä väittämiä perusteltiin hyvin harvoin viittaamalla tietoon.

Tässä ryhmässä esiintyi niukasti puhuntaa sosiaalisesta. Löytynyt vähäinen puhunta oli useammin ehdokkaan oman elämäntyylin tai henkilön kuvasta kuin sosiaalipolitiikan tavanomaisimpiin tai esimerkiksi huono-osaisuuteen liittyvien kysymysten pohdintaa. Yksittäisiltä ehdokkailta löytyi kuitenkin kannanottoja myös sosiaalipolitiikasta: ”Suomalainen hyvinvointimalli on arvokas. Sen ylläpitämiseksi ja kehittämiseksi meidän onkin jatkossa keskityttävä luomaan kestävä pohja eurooppalaiselle talouskasvulle.”¹⁷ Hyvinvointimallien muokkausta ja uudistamista kannatettiin, mutta sosiaalinen nähtiin taloudelle alisteisena. Ensisijaista oli talouskasvun turvaaminen ja kilpailukyvyyn säilyttäminen tai kasvattaminen. Sosiaalista katsottiin myös markkinoiden näkökulmasta, jossa palveluiden *vapauttaminen*, *kilpailuttaminen* tai tuotannon *yksityistäminen* ovat tärkeitä edellytyksiä uusien markkinoiden luomiselle ja eurooppalaisen kil-

¹⁴ Kokemukseen ja asiantuntemukseen vetoaminen valituksi tulemisen toivossa kuuluu politiikkaan. Hiljaiseen tietoon tukeutuu Machiavellikin antaessaan Ruhtinaan saattekirjeessä Lorenzo di Medicille ymmärtää, että hänellä on paljon enemmän sanottavaa ja osaamista kuin mitä oli kirjaansa kirjoittanut.

¹⁵ Kentala, J. <http://www.johannakentala.net/> 11.06.2004.

¹⁶ Stubb, A. <http://www.alexstubb.com/> 12.6.2004.

¹⁷ Kauppi, P.-N. <http://www.kauppi.net/> 11.6.2004.

pailukyvyn tukemiselle globaalissa maailmantaloudessa: ”Palveludirektiivi päinvastoin parantaa työehtojen noudattamisen valvontaa lähetettyjen työntekijöiden osalta – –.”¹⁸

Tämän tyyppisessä puhunnassa nähtiin sosiaaliselle ulkoisten tekijöiden määrittelevän politiikan tilan ja mahdollisuudet: ”Hyvinvointiyhteiskunnan voi pelastaa vain uudistamalla sitä – – Väestörakenteen muutos, kansainvälinen kilpailu ja globalisaatio sekä työmarkkinoiden rakennemuutos pakottavat – – Suomen etsimään ratkaisuja.”¹⁹ Kansainvälistyminen nähtiin hyvinvoinnin ongelmien ratkaisuna. Poliitiikan tehtäväksi määriteltiin tukea ja luoda paremmat toiminnan edellytykset kansainväliselle taloudelle: ”Sosiaaliturva, työttömyysturva, palvelut, eläkkeet – ne on suunniteltu pitkille yhtenäisille työurille ja yksinkertaisiin elämäntilanteisiin – – Lienee aika tunnustaa, että rakennelma on raskas, monimutkainen ja byrokraattinen eikä vastaa nykymaailman tarpeisiin. Eurooppalaiset muutokset – liikkuvuus, verokilpailu, palveluiden vapauttaminen – haastavat meidätkin uudistuksiin.”²⁰

Markkinatalouden toiminnasta lainattu logiikka johtaa ajattelemaan, että sosiaalinen on jotain sellaista, joka hoituu itsestään, kunhan se vapautetaan säätelystä ja yksilöiden annetaan vapaasti valita. ”Valtiolla ei enää ole kontrollia siihen, miten ihminen järjestää elämänsä. Jokainen valitsee oman elämänpolkunsaa – – Me valitsemme, mutta me otamme omat riskimme. Yksilö itse, hänen perheensä, yritykset – –.”²¹ Tässä puhunnassa *me* ei viittaa suomalaisiin tai eurooppalaisiin, vaan niihin yksilöihin, jotka oman onnensa seppinä luovat valtion ohjauksesta vapautetussa sosiaalisen kentässä oman hyvinvointinsa. Euroopan unioni nähdään ensisijaisesti taloudellisen, ei poliittisen yhteistyön foorumina, ja se muodostaa eräänlaisen väliastekeen ja toimii välittäjäorganisaationa siirryttäessä kohti globaalia taloutta.

Yksilöllistä samastumista tavoittelevalle eetokselle oli ominaista myös julkisen ja yksityisen rajan hälventyminen politiikassa. Aineistosta löytyi suomalaisessa vaalikampanjoinnissa suhteellisen uusi ilmiö, ehdokkaiden nettipäiväkirjat, jotka kuvaavat sekä ilmiönä että sisällöltään politiikan teon ja eetoksen muutosta. Aiemmin poliitikkojen päiväkirjat olivat henkilökohtaiseen käyttöön tarkoitettuja ja jopa salaisia, ja ne julkaistiin yleensä vasta poliitikon aktiivisen uran tai

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Niinistö, V. <http://www.villeniinisto.net/> 12.6.2004.

²⁰ Moision, E. <http://www.elinamoisio.net/> 12.6.2004.

²¹ Ibid.

kuoleman jälkeen. Nettipäiväkirja taas on kaikkien yhteistä omaisuutta ja luettavissa netissä melkein yhtäaikaisesti kirjoituksen valmistuessa.

Päiväkirjojen tyyli ja sisällöt vaihtelivat kirjoittajastaan riippuen: jotkut ehdokkaat keskittyivät kuvaamaan kampanjaansa aikaisine aamulähtöineen ja matkanteon tapoineen, toiset taas kertoivat kirjoittajansa arjesta, harrastuksista ja muusta yksityisen elämän alueelle kuuluvasta. Yhteistä päiväkirjoille oli, että ne arkipäiväisyydellään vetosivat äänestäjiin seuraavasti: *olen kuin kuka tahansa teistä tai olen ryhtynyt tähän ankaraan ja väsyttävään kampanjointiin vain teidän takianne*. Kun yleisönä ovat kaikki suomalaiset ja äänestysalueen muodostaa koko maa, on vaalistrategisesti järkevää viestittää olevansa *mahdollisimman tavallinen suomalainen*. Poliitikko valitsee tavallaan roolin, jossa hän esittelee yksityisiä ominaisuuksiaan, harrastuksiaan ja perhettään lemmikkieläimet mukaan lukien. Hän tekee samalla itsestään myös tuotteen tai tuotemerkin.

Päiväkirjoissa ei ollut arvottavaa puhuntaa tai eettisiä pohdintoja sosiaalisesta. Omista arkisista puuhista tai asioista kirjoittaessa ei tarvitse ottaa kantaa tai esittää mielipidettä. Päiväkirjassa tai internetsivulla voi kertoa oman ekaluokkalaisensa iltapäivähoidosta²² vedoten siten kaikkiin pienten koululaisten vanhempiin äänestäjinä. Tällainen puhunta viestittää äänestäjälle, että *samassa veneessä ollaan*, mutta poliitikon ei tarvitse ryvettää itseään käsittelemällä sosiaalista.

Yksilöllistä samaistumista tavoitteleva ehdokas myy henkilökuvaansa päiväkirjansa ja muun esiintymisensä avulla. Puhunta ei ole ehdollistavaa eikä tietoon vetoavaa, vaan markkinoivaa. Markkinat ovat globaaleja, joten paikallista tietoa ei tarvita. Väittämiä ei tarvitse perustella viittauksilla tietoon, koska yleisö ostaa tuotteen luotujen mielikuvien perusteella, jos se sitä miellyttää. Väittämien tueksi esitetyt perustelut ovat sellaisia, että niiden todenmukaisuutta ei voi tarkistaa, ja näin muodostuu eräänlainen virtuaalitodellisuus, ”markkinat edellyttävät” tai ”yhdentymiskehitys edellyttää”, ovat sellaisia perusteluita, joita vastaan on mahdotonta väittää tai joiden todenperäisyyttä ei voi tarkistaa. Ne muistuttavat Debordin luonnehtiman spektaakkeliyhteiskunnan ”yleisiä salaisuuksia”, joiden tärkein vaatimus on, että ne ovat mahdollisimman monelle ymmärrettäviä (Vähämäki 2000, 122).

---

²² Väisänen, R. <http://www.riittavaisanen.net/> 12.6.2004.

Herättelevää puhuntaa globaalisti ja paikallisesti

Neljäs politiikan puhunta liikkuu politiikan globaalissa tilassa, mutta huomioi myös paikallisen. Kansallinen politiikka tai EU eivät ole ainoita politiikan tiloja. *Me* puheessa viittasi yhtä hyvin eurooppalaisiin, maailman kansalaisiin, ihmisiin yleensä tai johonkin ryhmään, opiskelijoihin nuoriin tai vanhoihin, tässä ja kaikkialla: ”Turvallinen lapsuus, inspiroiva nuoruus, mielekäs työ ja kunniallinen vanhuus, ei vain kaikille eurooppalaisille vaan kuudelle miljardille planeetta Maan kansalaiselle ja sukupolville eteenpäin.”²³ Tälle puhunnalle ominaista oli pyrkimys ravistella tai herätellä kuulijaansa näkemään tai ymmärtämään, mihin maailma on menossa.

Tämän ryhmän puhunnassa esiintyi huono-osaisuutta kuvaava politiikan uudissanastoa, joka erään ehdokkaan toimesta määriteltiin seuraavasti: ”Prekariaatti – – sillä tarkoitetaan kaikkia niitä ihmisiä, jotka elävät työttöminä, epävarmoissa pätkätöissä, opiskelijoina, laittomina siirtolaisina – –. Tällä porukalla ei yleensä ole vahvaa liittoa takanaan, ei kunnollisia etujärjestöjä, joilla taistella itselleen ja tovereilleen parempaa elämää. Sen takia prekariaatin taistelut ovat moninaiset, koska kyseessä on monien vähemmistöjen muodostama moninaisuus.”²⁴

Erityisesti niissä maissa, joissa sosiaaliturva on vakuutus pohjainen ja sidoksissa pysyvään ja lailliseen työsuhteeseen, on prekariaattia²⁵ käytetty kuvaamaan epävarmoissa, osa-aika- ja pätkätösuhteissa eläviä henkilöitä tai laittomien työmarkkinoiden armoilla eläviä, usein siirtolaistaustaisia henkilöitä tai ryhmiä. Prekariaatti on myös uudenlainen verkostoitunut kansanliike, joka toimii useimmissa Euroopan unionin maissa. Se ei hyödy perinteisten etujärjestöjen ajamista esimerkiksi työmarkkinauudistuksista, eikä sen tilanne kohene esimerkiksi ammattijärjestöjen toiminnan tai työaikalainsäädännön parannusten tuloksena. Prekariaatille tai siihen lukeutuville ryhmille on ominaista usein yhden asian tai teeman puolesta tapahtuva melko spontaanikin toiminta. Toiminta saattaa syn-

²³ Länsipuro, J. <http://www.jannelansipuro.net/> 12.06.2004.

²⁴ Hakomäki, J.-M. <http://miku.eu.org/> 11.6.2004.

²⁵ Sanana prekariaatti viittaa nykyiseen eurooppalaiseen virastokieleen, jossa huono-osaisuus kuvataan yksilöiden epävarmaksi (taloudelliseksi) tilanteeksi, esim. englanniksi ”precarious situation” tai ranskaksi ”une situation précaire”. Sanalla kuvataan myös työtilanteen epävarmuutta. Sanan etymologia pohjautuu latinan *precarius*-sanaan, jolla tarkoitetaan rukoilulla saavutettua tilaa ja jolle on ominaista armon odotuksen epävarmuus.

tyä paikallisesti, mutta se voi saavuttaa laajatkin mittasuhteet nopean verkostoitumisen avulla (Touraine 2001, 66).

Tämän ryhmän puhunnasta löytyi viittauksia niin sanottuun viralliseen tietoon, kuten YK:n raportteihin, Maailmanpankin tai (EU:n) komission tiedonantoihin tai yksittäisen kunnan tuottamaan tietoon. Puhunnasta löytyi myös viittauksia kansalaisjärjestöjen tiedotteisiin tai ohjelmiin, verkostoista tai tapahtumista saatuihin tietoihin tai joltakin ryhmältä saatuun tietoon tai kokemukseen. Myös yksittäisten silminnäkijöiden tai kuulijoiden tietoon viitattiin. Tämä puhunta esitti paikallisen ja yksilöiden tiedon samanarvoisena muiden tiedonlähteiden kanssa. Sosiaalinen on pirstaleista ja monimuotoista, se on ennen kaikkea yksilöllinen kokemus. Missään nimessä se ei ole yhteiskunnan tai politiikan erillinen sektori. Poliitiikkakaan ei ole erillinen yhteiskunnallinen vaikuttamisen alue tai tila, eikä sen toiminnan kenttä muodostu kansallisvaltiosta tai EU:sta. Poliitiikan kenttänä on koko maailma yhtä aikaa paikallisen kanssa ilman keskinäistä hierarkiaa ja samalla politiikasta muodostuu myös elämäntapa.

Yhteenveto

Ehdokkaiden puhunnan tarkastelun pohjalta näyttää siltä, että politiikan eetoksessa on tapahtumassa muutos politiikan perinteisestä suostuttelevasta tyylistä asiantuntemusta korostavaan ja ehdollistavan tai markkinoivan puhunnan suuntaan. Euroopan parlamenttivaalien poliittinen teknologia näyttää ohjaavan edustuksellisen demokratian kehitystä puoluesidonnaisesta demokratiasta yleisdemokratian suuntaan.

Puoluesidonnaisessa demokratiassa ehdokkaan ja äänestäjän välinen suhde on vakaa ja ennakoitavissa, koska se perustuu puoluesidonnaiseen, tavallaan ennalta sovittuun ja puolueohjelmin määriteltyyn, käyttäytymiseen. Äänestäjät ovat kansalaisia, ja kansalaisista muodostuu kansa, jolla on yhteisymmärrys ja yhteinen asia sekä yhteinen oikeus ja hyöty (Vähämäki 2000, 113–115). Poliitikon tehtävänä on kuunnella kansalaisia ja nostaa poliittiseen käsittelyyn kansan tahdon mukaisesti tärkeitä tai ongelmiksi koettuja asioita. Tiedolla, myös paikallisella ja hiljaisella tiedolla, on käyttöä puoluesidonnaisessa demokratiassa.

Yleisdemokratia tuo politiikkaan epävakauden, sillä äänestäjinä on ennakkoimattomasti ja yllätyksellisesti käyttäytyvä yleisö. Moderni yleisö on mikä tahansa ihmisjoukko, joka on kokoontunut millä tahansa tavalla. Se on tilaltaan

epämääräinen, eikä sillä ole tilallista olotilaa. Se ei tule tietystä kaupunginosasta tai maakunnasta. Yleisö tekee kuitenkin päätöksiä ja saa sen kautta ilmauksensa (Vähämäki 2000, 115–117). Se voi ottaa kantaa kaikkeen, laulukilpailuista politiikkaan. Yleisö voi koostua myös internetiä käyttävistä äänestäjistä, jotka päättävät kannattaa jotakin Euroopan parlamenttivaalien ehdokasta.

Yleisdemokratiassa ei vain yleisö, vaan myös poliitikot käyttäytyvät ennakkoimattomasti. EU-vaalien ehdokkaiden esittämä eetos jakautui arvaamattomalla tavalla siten, että sekä oikeisto- että vasemmistopuolueiden edustajien puhuntaa löytyi kaikista neljästä ryhmästä. Perinteisillä puolueohjelmilla ja puoluesidonnaisella eetoksella on heikkenevä merkitys yleisdemokratian suuntaan siirryttäessä. Yleisdemokratiassa politiikon tavoitteena on myydä oma tuotteensa, henkilökuvansa yksilöistä koostuvalle yleisölle. Keskeistä on esiintyminen yleisölle, ei kansalaisten suostuttelu. Esitettyjen väittämien tueksi saatetaan viitata perusteluihin, jotka yleisyydessään ovat mahdottomia tarkistaa tai todentaa. Näistä julkisista salaisuuksista muodostuu tavallaan virtuaalinen todellisuus. Päiväkirjojen kaltaiset esitykset häivyttävät minuuden ja maailman rajat siten, että todellisuus ja tieto katoavat esiintymisen tuottaman tekotodellisuuden alle (Debord 2002, 152–153).

Suostutteleva perinteinen poliitikko näki kansallisen valtion sosiaalipoliitikan ensisijaisena tilana, samoin tiedontuotannon kehyksenä. Ehdollistavassa puhunnassa sosiaalipoliitikan tila ja paikka siirtyi osittain tai kokonaan Euroopan unioniin, ja siitä löytyi myös viittauksia unioniin keskeisenä tiedontuotannon tahona. Markkinoivassa puhunnassa sosiaalipoliitikka nähtiin globaalina, koska myös talous ja markkinat ovat sitä. Tavallaan myös sosiaalisen sisältö muuttui eetoksen muutoksen myötä. Markkinoivassa eetoksessa sosiaalinen nähtiin osana markkinoita, yksilölliseen päätöksentekoon perustuvana palveluiden kauppana. Sosiaalinen myös yksilöllistyi ja muuttui esteettiseksi tässä puhunnassa. Perinteisen suostuttelevan politiikon puhunta sosiaalisesta otti kantaa tulonjakoon, erilaisten ryhmien, myös pienten tai huono-osaisten, tilanteisiin tai kiinnitti huomiota epäoikeudenmukaisuuksiin Ehdollistavassa asiantuntijapuhunnassa sosiaalista katsottiin etämmältä ja puhunnassa keskityttiin ennen kaikkea kysymyksiin palveluista, palvelujärjestelmistä tai hyvinvointimalleista. Herättelevässä puhunnassa sosiaalinen oli ennen kaikkea eettistä pohdintaa (Ginzburg 2001).

Edustuksellisen demokratian muutos vaikuttaa tiedon käyttöön ja tarpeisiin politiikassa. Esimerkiksi erilaisten sidosryhmien nimissä puhuminen saattaa nostaa esille uudenlaisia kysymyksiä ja niihin liittyviä tiedon tarpeita elinoloista

ja hyvinvoinnista. Sosiaalisen näkeminen etäältä, järjestelmien ja mallien maailmana, ohittaa paikallisen ja hiljaisen tiedon. Muutos politiikassa yleisdemokratian suuntaan vahvistaa markkinoiden näkökulmaa luoden samalla määrällisiä ja numeraalisia tiedon tarpeita, jotka liittyvät esimerkiksi palvelumarkkinoiden eurooppalaiseen ja tulevaisuudessa myös globaaliin toimivuuteen ja tehokkuuteen. Paikallinen tai hiljainen tieto ei yleisdemokratiassa ole tarpeen muutoin kuin silloin kun sen avulla luodaan sosiaalisesta esteettistä sisältöä politiikan puhuntaan.

LÄHTEET

- Botwinick, Aryeh (1986). *Participation and tacit knowledge in Plato, Machiavelli and Hobbes*. Lanham: University Press of America.
- Debord, Guy (2002). *Skådespelsamhället*. Göteborg: Daidalos.
- Ginzburg, Carlo (1998). *Nove riflessioni sulla distanza*. Milano: Giangiacomo Feltrinelli.
- Manin, Bernard (2001). *Principes du gouvernement représentatif*. Paris: Flammarion.
- Touraine, Alain (2001). *Beyond Neoliberalism*. Cambridge: Polity Press in association with Blackwell.
- Vähämäki, Jussi (2000). *2000-luvun elämä yleisön varjossa*. Teoksessa Hoikkala, Tommi & Roos, J.P. (toim.): *2000-luvun elämä*. Helsinki: Gaudeamus.

INTERNETLÄHTEET

- Hakomäki, J.-M. <http://miku.eu.org/> 11.6.2004.
- Iivari, U. <http://www.ulpu.fi/> 11.6.2004.
- Itälä, V. <http://www.villeitala.net/main.asp?viewID=3> 11.06.2004.
- Jääskeläinen, J. <http://www.joukojaaskelainen.com/> 11.6.2004.
- Kauppi, P.-N. <http://www.kauppi.net/> 11.6.2004.
- Kentala, J. <http://www.johannakentala.net/> 11.06.2004.
- Länsipuro, J. <http://www.jannelansipuro.net/> 12.06.2004.
- Melville, T. <http://www.tonymelville.net/gladstone/uutiset04.htm> 12.6.2004.
- Moisio, E. <http://www.elinamoisio.net/> 12.6.2004.
- Niinistö, V. <http://www.villeniinisto.net/> 12.6.2004.
- Palkkimäki, H. <http://www.palkkimaki.com/> 12.06.2004.
- Stubb, A. <http://www.alexstubb.com/> 12.6.2004.
- Sundman, F. <http://www.folkesundman.net/> 12.6.2004.
- Vehkaoja, M. <http://www.vehkis.com/> 12.6.2004.
- Väisänen, R. <http://www.riittavaisanen.net/> 12.6.2004.
- Väyrynen, P. <http://www.vayrynen.com/> 12.6.2004.

PITKÄAIKAISTYÖTTÖMYYYTTÄ TUNNUSTAVA TIETO

VAPPU KARJALAINEN JA TUUKKA LAHTI

Aluksi

”On niin kuin minä löisin pääni kattoon. Minusta tuntuu kuin olisin sellainen tarinan kirppu, jota pidetään vangittuna niin matalassa laatikossa lasin alla, ettei se voi oppia hyppäämään. Sinä potkaiset ja potkaiset, koska hyppääminen on sinussa, mutta... ei mihinkään! Niin juuri.”

Marko Tapio(1956): Aapo Heiskasen viikatetanssi

Voisiko pitkäaikaistyöttömän tilanteessa olla jotain samaa mahdollisuutta kuin Marko Tapion kuvaamassa nuoren miehen säröilevässä mielessä? Olosuhteiden ahtautta, toistuvaa yritystä, toistuvaa putoamista. Kovin huolettomasti julkisessa keskustelussa pitkäaikaistyöttömiä kutsutaan työttömyyden kovaksi ytimeksi. Ilmaisuu kuvaa politiikan ja hallinnon suhdetta pitkäaikaistyöttömyyteen. Hallinnon toimijat ovat pettyneitä: kaiken työttömyyttä vähentämään pyrkivän politiikan jälkeen maassa on sittenkin pitkäaikaistyöttömien suuri, työelämän kilpailussa huonosti menestynyt joukko. Ilmaisuu ”kova ydin” kääntää katseen ihmisiin, jotka eivät yhteiskunnan hyväksi tarkoittamista toimenpiteistä huolimatta pääse eroon työttömyydestään. Katseessa on ihmettelyä, jopa syyllistämisen vivahteita.

Myös tässä artikkelissa ovat pitkäaikaistyöttömät keskiössä. Tarkastelemme heidän tilannettaan työttömän ja yhteiskunnan suhderyhtymyksenä yksilön elämän ja hyvinvointijärjestelmän leikkauspisteessä. Kuvailimme ja pohdimme, mitä niin sanottu aktivointi tarkoittaa pitkäaikaistyöttömän elämäntilanteessa, miltä ulospääsy työttömyydestä näyttää tarjotun tuen ja palvelun yhteyksissä. Luetta

työttömien yhteispalvelukokeilua (2002–2003) käsitelleen arviointitutkimuksen¹ aineistoja työttömiä luokittavan tiedon näkökulmasta fokusoiden kuvaa pitkäaikaistyöttömän ja palvelujärjestelmän kohtaamispiintaan. Katse kääntyy pitkäaikaistyöttömyyden kovaan kysymykseen ihmisen elämässä ja yhteiskunnassa.

Aktiivipolitiikka²

Pitkäaikaistyöttömyys on yllättänyt eurooppalaiset hyvinvointivaltiot – myös Suomen³. Puhutaan rakenteellisesta työttömyydestä, jonka syyt ovat taloustieteellisesti tulkittuna ensi sijassa työmarkkinoiden joustamattomuudessa, matalassa työn tuottavuudessa vähän ammattitaitoa vaativissa tehtävissä sekä samanaikaisesti anteliaassa hyvinvointivaltiossa (Andersen & Halvorsen 2002, 1–19). Kysymys on tiivistynyt puheeksi länsimaisen hyvinvointiyhteiskunnan ”trilemmasta”: miten rakentavasti yhdistää kansalaisten tasa-arvo, työllisyys ja tasapainoinen valtion budjetti (Iversen & Wren 1998).

Euroopan laajuisesti on käyty keskustelua siitä, ketkä tai mitkä tahot ovat vastuussa pitkäaikaistyöttömyyden pysyvyydestä ja vaikeudesta. Tanskalaisen analyysin (Lind 1995) mukaan tilanteen vakavuuden valjettua syy-yhteyksiä haettiin aluksi talouden kehityksestä mutta pitkäaikaistyöttömyyden vakiintuessa tutkiva katse alkoi kiinnittyä pitkäaikaistyöttömiin itseensä. Heräsi vanha huoli hyvinvointivaltion sallivuudesta ja pitkäaikaistyöttömien taipumuksesta käyttää sitä hyväksi. Käynnistyi yhteiskunnallinen keskustelu niin sanotusta aktiivipolitiikasta: eri maissa alkoi olla yli puoluerajojen yksimielisyyttä siitä, että pitkäaikaistyöttömät eivät voi elää passiivisesti sosiaaliturvan varassa vaan heillä on myös velvollisuuksia omaa elämää ja yhteiskuntaa kohtaan. Heidän tulee vastikkeena yhteiskunnan tarjoamaan sosiaaliturvaan aktivoitua yhteiskunnan osoit-

¹ Robert Arnkil, Vappu Karjalainen, Simo Aho, Tuukka Lahti, Sanna-Mari Lyytinen, Timo Spangar: Yhteispalvelusta palvelukeskuskonseptin kehittämiseen. Yhteispalvelukokeilun arvioinnin loppuraportti. Työhallinnon julkaisu 339. Työministeriö 2004. – Tutkimus kohdistui ensisijaisesti kokeilun reformistrategian, yhteispalvelumallien ja asiakasvaikutusten arviointiin.

² Käytämme aktiivipolitiikkaa yleiskäsitteenä, joka sisältää niin aktiivin sosiaalipolitiikan, aktiivin työvoimapolitiikan kuin myös aktiivoinnin konseptit.

³ Vuoden 2004 lopussa kaikista maamme työttömistä työnhakijoista (300 900) oli 75 700 pitkäaikaistyöttömiä eli vähintään vuoden yhtäjaksoisesti työttömänä olleita; ns. laajan rakennetyöttömyyden määritelmän mukaisia työttömiä tai ”vaikeasti työllistyviä”, jolloin luku sisältää myös toimenpiteissä olevat ja niiltä työttömäksi palaavat, on arvioitu olevan reilut 170 000. (Työministeriö 2005 ja 2003; Hytti 2003.)

tamaan toimintaan. Pitkäaikaistyöttömyys alkoi siirtyä enenevästi yksilön omille harteille, kun eri maissa alettiin säädöksin vahvistaa aktiivipolitiikan mukaisia käytäntöjä. Pitkäaikaistyöttömyydestä alkoi tulla kansallisessa yhteiskuntapolitiikassa selvästi moraalinen kysymys. (van Berkel ym. 2002, 15–33.)

Alun perin aktivoinnin mallit tulivat Yhdysvalloista (from welfare to work, workfare), jossa työnteon vaatimus – ikääntyneitä ja vajaakuntoisia lukuun ottamatta – on jo kauan kuulunut yhteiskuntajärjestelmään. Työnteko ja siihen liittyvä kasvun talous on siellä keskeinen yhteiskunnallinen arvo, mikä koskettaa kaikkia kansalaisia, myös köyhiä ja yhteiskunnallisen tuen varassa eläviä (Handler 2004). Viimesijaisten sosiaalietuuksien ehdollisuus ja asiakkaiden velvollisuus hakeutua työhön ovat sieltä löytäneet tiensä Eurooppaan. Täällä ideologiasta on alettu puhua aktivoinnin tai aktiivin sosiaalipolitiikan nimellä.

Aktiivi sosiaalipolitiikka tarkoittaa työllisyyden ja työllistymisen kysymysten tulemista aikaisempaa vahvemmin osaksi sosiaalipolitiikkaa. Kun tavoitteeksi tulee myös viimesijaisella toimeentulotuella olevien integroituminen työelämään, sosiaalipolitiikan kytkennät työmarkkinoihin vahvistuvat (Larsen 2004; Walters 1996). Käytännössä tämä tarkoittaa sosiaali-, terveys- ja kuntoutusviranomaisten aiempaa korostuneempaa orientoitumista työelämäsuuntautuneisiin palvelu- ja toimintakäytäntöihin. Sosiaalipolitiikka muuttaa luonnettaan: se asemoituu ikään kuin talous- ja työllisyyspolitiikan sisään. Aktiivi työvoimapolitiikka (työttömän kvalifikaatioiden ja työmarkkinakelpoisuuden tukeminen) ja aktiivi sosiaalipolitiikka asettuvat yhtenevien tavoitteiden taakse. Viime vuosien kansallisena haasteena onkin ollut kehittää näiden integroituja toimintamalleja (Ditch & Roberts 2002).

Suomessa aktiivisia sosiaalipolitiikkaa alettiin rakentaa noin viisi vuotta siten kahden työryhmän voimin. Toinen työryhmä (Aktiivinen sosiaalipolitiikka..., 1999) lähti EU:n piirissä kehitellystä aktiivin sosiaalipolitiikan konseptista, työttömän oikeuksien ja velvollisuuksien uudelleen arvioinnista sekä yhteiskunnan viimesijaisten aktiivitoimien määrittelystä. Tuloksena olivat laki kuntouttavasta työtoiminnasta (189/2001) sekä Kelan aktiivin sosiaalipolitiikan kokeilut nuorille ja ikääntyville työttömille. Toinen työryhmä (Työ- ja sosiaalihallinnon aktiiviyhteistyö..., 1999) lähti enemmänkin palvelujärjestelmän itsearvioinnista sekä työllisyys-, sosiaali- ja terveyspolitiikan integroiduista lähestymistavoista. Ryhmän näkemykset kiteytyivät ehdotukseksi sektorirajat ylittävän yhteispalvelun järjestämisestä pitkäaikaistyöttömille. Edellinen työryhmä otti ensisijaiseksi lähtökohdakseen pitkäaikaistyöttömien, jälkimmäinen taas palvelujärjestelmän aktivoinnin.

Aktiivin sosiaalipolitiikan perusta on laki kuntouttavasta työtoiminnasta. Sen keskiössä ovat työttömien aktivoinnin uudet välineet, aktivointisuunnitelu ja kuntouttava työtoiminta. Työttömyyden keston kiinnittynyt niin sanottu aktivointiehto toi uusia luokitteluja pitkäaikaistyöttömien ryhmän sisälle. Palvelujärjestelmän koordinaation ja yhteistyön kysymys johti työttömien yhteispalvelukokeiluun (2002–2003) ja sittemmin työvoiman palvelukeskusten muodostamiseen.

Aktiivitoimet

Aktivointi on saanut kussakin maassa omanlaisiaan, maan yhteiskuntapolitiikan yleisen kehityksen värittämiä muotoja (vrt. Britannian uusliberalistinen malli, Tanskan työttömän oikeuksia korostava malli, Hollannin monenlaista aktiivisuutta suosiva malli). Erilaisten aktiivipolitiikkasuuntien yhteinen nimittäjä on inklusion periaate. Työttömillä ja marginaalissa elävillä on *oikeus* sosiaalietuuksiin mutta tuohon oikeuteen kytketään myös *velvollisuus* yhteiskuntaa kohtaan. Aktivoinnin yhteydessä on alettu puhua asiakkaan ja järjestelmän välisestä *sopimuksesta* (esim. aktivointisuunnitelma), jossa asiakas etuuksia vastaanottaessaan sitoutuu inklusioon, toisin sanoen osallistumaan aktivointitoimenpiteisiin. (Rosanvallon 2000; Handler 2004.)

Aktivoinnissa tulkitaan uudella tavalla käsitteiden oikeus ja sopimus suhdetta velvollisuuteen. Nämä uudet tulkinnat ja toiminnan vahva kytkeytyminen työmarkkinoihin johtavat väistämättä vallan ja oikeudenmukaisuuden kysymyksiin (Larsen 2004; Hoggett 2001). Missä määrin heikoimmassa mahdollisessa työmarkkina-asemassa oleva pitkäaikaistyötön on viranomaiseen nähden tasavertainen sopijaosapuoli, kun käsiteltävänä on hänen elämänsä koskeva sopimus (suunnitelma) ensisijaisesti työelämäratkaisuja suosivassa palvelujärjestelmässä? Millaisiin valintoihin vaikeassa elämäntilanteessa oleva ihminen pystyy hänelle tarjottujen vahvaa henkilökohtaista sitoutumista edellyttävien vaihtoehtojen edessä? Voiko pitkäaikaistyöttömän omaan tulkintaan perustuva aktivoituminen – jos se ei suuntaudukaan palkkatyön suuntaan vaan muuhun yksilön tai yhteisön kannalta mielekkääseen aktiivisuuteen – olla sopimuksellisesti mahdollista?

Aktivointi ja aktiivi sosiaalipolitiikka ovat niin käsitteinä kuin toimintanakin moniaineiksia ja epäselviä. Niissä sekoittuvat ohjaus, koulutus ja työmarkkina- valmiuksia tukeva palvelu sekä sanktioitu velvollisuus osallistua tarjolla oleviin

aktiivitoimiin. Käytännössä kannustin–sanktio-strategiat rakentuvat yksilöittäin ja niiden soveltamiseen on koko ajan kehitymässä uusia menetelmätekniikoita. Perustavanlaatuinen asetelma on kuitenkin havaittavissa: vaativa osapuoli on yhteiskunta. Työttömältä odotetaan aktiivisuutta, refleksiivisyyttä ja itsen muokkausta jopa sanktion uhalla. Yhteiskunnalle ei ole kuitenkaan osoitettu vastaavan pakottavia ”aktivoitumistehtäviä”, kuten vaikkapa konkreettisia toimia työllistymisen rakenteellisten esteiden ja työelämädiskriminaation poistamiseksi (mm. työpaikkojen luominen, yrittäjien ja työnantajien aktivointi, maahanmuuttajien työn saannin edistäminen) (Larsen 2004, 82–85).

Mitchell Dean (1998) tarkastelee aktivointia valtiokoneiston tapana hallinnoida työttömyyden kysymystä. Valtiovallan sitoutuminen taloudellisen kasvun, kilpailukyvyyn ja nyttemmin myös globaalin talouden sanelemaan talous- ja työllisyyspoliittisiin ehtoihin edellyttää yhteiskunnallista vakautta ja vaikeiden kysymysten – kuten pitkäaikaistyöttömyyden – hallittua käsittelyä. Primäärinä tavoitteena on huolehtia maan kansallisista kehitystavoitteista, kuten kansainvälisestä kilpailukyvyistä, valtionbudjetin tasapainosta ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden huomioon ottamisesta. Tähän tähtäviin hallinnan käytäntöihin – vaikkapa työttömien aktivointiin – alkaa silloin väistämättä tulla aineksia, jotka suuntautuvat kohdeväestön ”muokkaamiseen” niiden tavoitteiden suuntaisiksi. On ajateltavissa, että pitkäaikaistyöttömiä varten kehitellyt aktiivitoimet ovat eräänlaisia välineitä, joiden avulla heille tarjoutuu mahdollisuus muotoilla identiteettiään ja toimintaresurssejaan vastaamaan paremmin aktiivin kansalaisen toimijuutta tämän päivän yhteiskunnassa. Yhteiskunta ottaa huolehtiakseen heidän työvalmiuksistaan. Vastavuoroisena odotuksena on, että työttömät ottavat vastaan heille kohdenneet aktiivitoimet, muokkaavat itseään sopiviksi työelämään ja sitä kautta tulevat vahvemmin mukaan yhteiskuntakehitykseen.

Aktiivitoimilla pyritään vaikuttamaan pitkäaikaistyöttömän asenteisiin, käyttäytymiseen, fyysiseen ja psyykkiseen terveyteen niin, etteivät yksilön henkilökohtaiset ominaisuudet olisi esteenä työmarkkinoille palaamisessa. Mitchell Dean (1995) näkee aktiivipolitiikan muuttavan työttömän asemaa yhteiskunnassa: jos hän aiemmin on ollut passiivin työttömyysturvan varassa oleva asiakas, on hän nyt eri viranomaisilta ohjausta ja neuvoja hakeva ja omaa itseään näiden pohjalta muokkaamaan pyrkivä työnhakija. Aktiivipolitiikan odotuksena on, että pitkäaikaistyötön subjektivoituu omia kykyjään ja ominaisuuksiaan työmarkkinoille tarjoavaksi kansalaiseksi. Joku työtön voi juuri tätä järjestelmän ”tönäisyä” kaivatakin, mutta pitkäaikaistyöttömyyden pysyvyys herättää myös toisenlaisia

oletuksia. Kun jo työttömyys sinänsä muuttaa ihmisen elämänlaatua ja minäkehitystä (mm. Kortteinen & Tuomikoski 1998), voidaan pitkäaikaistyöttömyyden kokemuksilla ajatella olevan vähintäänkin piiloisia vaikutuksia siihen prosessiin, johon pitkäaikaistyötön sitoutuu tehdessään aktivointisopimuksen viranomaisen kanssa. Miten hän oikein suoriutuu sopimuksesta, jossa hän sanktion uhalla sitoutuu muokkaamaan identiteettiään ja valmiuksiaan työelämäkelpoisiksi pitkän työttömyyden jälkeen?

Tarkastelunäkökulma

Lähdemme avaamaan aktiivoinnin kysymystä kokijan – yksittäisen työttömän – näkökulmasta. Pysähdymme pitkäaikaistyöttömyyden hiljaisen tiedon ääreen kysymään: Mitä tarkoittaa olla pitkäaikaistyötön asiakas aktivoivassa palvelujärjestelmässä? Miltä näyttää ulospääsy pitkäaikaistyöttömyydestä? Empiirinen tarkastelu ankkuroituu pitkäaikaistyöttömien kategorisointiin. Henkilö legitimoidaan työttömäksi viranomaiskäytännöissä. Mitä pitempään työttömyys jatkuu, sitä enemmän työtön joutuu tekemisiin erilaisten tilaansa määrittävien hallinnollisten ehtojen kanssa. Ehdot tarkoittavat tiettyjä toiminnallisia tai ei-toiminnallisia tiloja. Kutsumme näitä tiloja pitkäaikaistyöttömyyden kategorioiksi. Aluksi kuvaamme tarkastelumme kivijalkaa, viranomaisien kategorioin *hallinnoimaa työttömyyttä*.

Pitkäaikaistyöttömien *eletty työttömyys* (vrt. Helne 2002; Granfelt 2004) on kuvausta siitä, miten yksilö kokee itsensä ja mahdollisuutensa erilaisissa pitkäaikaistyöttömyyden kategorioissa. Tätä näkökulmaa avaamme työttömien yhteispalvelukokeilun asiakashaastatteluilla⁴. Lopuksi pohdimme, mihin suuntaan aktiivipolitiikan kehittäminen avautuu tällaisten aineistojen valossa.

Työttömät hallinnon asiakkaina

Tapa luokitella asioita ja ihmisiä on yhteiskunnallinen käytäntö. Voimme mielessämme pohtia vaikkapa, mahtaako työtuttavuus kuulua suuriin ikäluokkiin ja mihinkähän niistä. Luokittelu ja kategorisointi on tapa hallita ja järjestää asioita. Se on myös tapa hallinnoida yhteiskunnallista erilaisuutta. Silloin kun luokitte-

---

⁴ Ks. Lahti 2004.

lu kohdistuu ihmisiin, se on teko, jolla on sosiaalisia seurauksia (Hester & Eglin 1997; Juhilan (2004) kautta). Luokkiin kytkeytyy erilaisia merkityksiä, jotka voivat olla luonteeltaan myönteisiä tai kielteisiä. Dikotomiset kategoriat koostuvat vastakohtapareista: työssä–työtön, terve–sairas. Dikotomisen luokittelun käyttö on tavallista hyvinvointipalvelujen asiakastyössä.

Asiakkaiden luokittelu palvelujärjestelmässä jäsentää ammattilaisten työskentelyä, asiakastyön fokuointia ja kanssakäymistä asiakkaan kanssa (Juhila 2004, 20). Kategoriat ovat byrokraattisten hallintokäytäntöjen ”luuranko”. Sosiaaliturvaetuudet – kuten työttömyysturva – ja tietyt palvelut kanavoituvat asiakaille kategorioihin kuulumisen kautta.

Kategoriaan kuuluminen tuottaa ja muovaa yksilön sosiaalista identiteettiä. Työttömän – ja vielä pitkäaikaistyöttömän – kategoriaan kuulumisen tarkoittaa työorientoituneessa yhteiskunnassa merkityksi tulemistä, leimatun identiteetin (Goffman 1963) saamista. Tieto siitä, että henkilö on pitkäaikaistyötön antaa kanssaihmisille vinkkejä siitä, miten häneen tulisi suhtautua. Nuo vinkit toimivat myös toiseen suuntaan: ne välittävät impulsseja kategoriaan sijoitetulle henkilölle itselleen. Hänen identiteettinsä alkaa vähitellen muotoutua kategorian suuntaiseksi, varsinkin silloin kun kategorisoinnit ovat julkisia ja yksilö kuuluu kategoriaan kauan. (Juhila mt.)

Kategorioihin liittyy paitsi tiettyjä ominaisuuksia myös tiettyjä toimintoja. Pitkäaikaistyötön on toiminnallinen ”vinkki” työntekijälle. Hän tarkistaa asiakasta koskevat ehdot ja etuudet, ottaa käyttöön tietyn palveluvalikon. Asiakkaan näkökulmasta toistuva asiointi viranomaisen luona uusintaa ja vahvistaa hänen työttömäksi leimautunutta identiteettiään. Yritykset pyristellä kategorian vahvaa otetta vastaan voivat ilmetä yrityksinä välttää tilanteita, joissa leimattu identiteetti taas herätetään henkiin (Juhila 2004, 27–28). Tällainen käytös on useimmiten sosiaali- ja työttömyysturvasäädösten vastaista. Välttämiskäyttäytyminen voi johtaa sanktioon (karenssiin) ja siten yhä syvempään leimautumiseen.

Aktiivipolitiikan eetoksena on pitkäaikaistyöttömien siirtyminen passiivista aktiiviseen ja työelämähakuiseen toimijarooliin. Kategorisoivassa toimintakulttuurissa odotus on yksilön näkökulmasta ristiriitainen. On oletettavaa, että vuosia pitkäaikaistyöttömäksi luokiteltu ihminen on enemmän tai vähemmän sosiaalistunut työttömän identiteettiin, äärimmillään alistunut tilanteeseen ja hyväksyy sen ehdoita. Kielteisimmillään kategorisointi voi vahvistaa työttömän tilan staattisuutta ja siten kiihdyttää pois niitä voimavaroja jotka ovat hänelle tarpeen tilanteen muutospyrkimyksissä. Mutta työtön voi myös reagoida kate-

gorisoivaa tilannemäärittystä vastaan. Kirsi Juhila (mt. 20–21) puhuu niin sanotusta vastapuheesta, ihmisen tarpeesta puhua omaan identiteettiin kohdistuvia kielteisiä määrittelyjä vastaan. Vastapuheessa voi olla puolusteleiva, ymmärrystä vaativa luonne tai se voi kiistää tilannemäärittelyn epäoikeudenmukaisena. Vastapuhe on selkeä osoitus yksilön aktiivisuudesta ja pyrkimyksestä omaehtoiseen elämän hallintaan. – Paradoksaalisesti tällainen toimijuus on myös aktivoinin odotuksena.

Pitkäaikaistyöttömien kategoriat

Keitä sitten ovat ne työttömät, joihin aktiivitoimet kohdentuvat? Hallinnon näkökulmasta he kuuluvat johonkin neljästä peruskategoriasta: 1) aktiivointiehtoa täyttämättömät työttömät, 2) työttömät, joiden aktiivointiehto on täyttynyt, 3) nuoret, joiden aktiivointiehto on täyttynyt ja 4) työttömät, jotka ovat pudonneet työttömyysturvalta toimeentulotuella. Kuulumista näihin perusluokkiin määrittelee työttömyyden ”syvyys” eli etäisyys pysyvistä työllistymisestä sekä erilaiset hallinnolliset säädökset, jotka käyttäytymiseen liittyvine ehtoineen ja odotusaikoinen ohjaavat henkilön kulkua kategorioiden välillä. Palvelujärjestelmä viritetty työttömän henkilön ympärille eri tavalla eri tilanteissa.

Työttömät, jotka *eivät ole täyttäneet aktiivointiehtoa*, muodostavat aktiivipolitiikan kohteena olevien työttömien perusjoukon. He ovat se varanto, josta muihin luokkiin kuuluvat pääosin rekrytoituvat. Työttömyyden kesto on tämän ryhmän ja järjestelmän välistä suhdetta määrittävistä periaatteista tärkein. Ryhmään kuuluvat ovat oikeutettuja työhallinnon peruspalveluihin, muun muassa työnhakuhaastatteluihin, työnhakusuunnitelmaan, ja lopulta 500 työttömyyspäivän jälkeen uudistettuun työnhakusuunnitelmaan.⁵ Tähän kategoriaan kuuluvat ovat työhallinnon työllistymistä edistävien toimenpiteiden mutta eivät (vielä) erityispalveluiden piirissä. Palvelujen intensiteetin suhteen voidaan ei-aktiivointiehtolaisten luokkaa pitää eräänlaisena ”odottelukategoriana”.

Tehostetut palvelut alkavat, kun kuntouttava työtoiminta -lain (189/2001) mukainen aktiivointiehto täyttyy. Tärkein luokitteluperiaate on siis edelleen työttömyyden kesto.⁶ *Aktiivointiehdon täyttäneet* ovat olleet työttöminä ainakin kak-

⁵ Vuoden 2005 alussa on ehdotettu työmarkkinatuen saajien vastikkeellista aktiivointia 500 maksupäivän jälkeen (Työmarkkinatuen aktiivointi..., 2005).

⁶ Lain mukaan työtön henkilö on oikeutettu ns. aktiivointisuunnitelmaan silloin kun hän on 500 työttömyyspäivärahauden jälkeen saanut kuusi kuukautta työmarkkinatukea tai saanut pelkkää työmarkkinatukea 500 päivää.

si vuotta. Varsinaiset aktivointitoimet alkavat tavallisesti vasta tähän kategoriaan kuuluvilla, sillä usein sekä työhallinnon että kuntien palveluilleen asettamat palvelun saannin kriteerit noudattavat tätä rajaa. Aktivointiehdon tultua voimaan työtön kutsutaan ns. aktivointihaastatteluun, jossa hänelle laaditaan palvelun tarvetta kartoittava ja tulevia toimenpiteitä sisältävä aktivointisuunnitelma. Pitkään työttöminä olleille aktivointisuunnitelma on siten kolmas suunnitelma, joka työllistymisen edistämiseksi laaditaan.

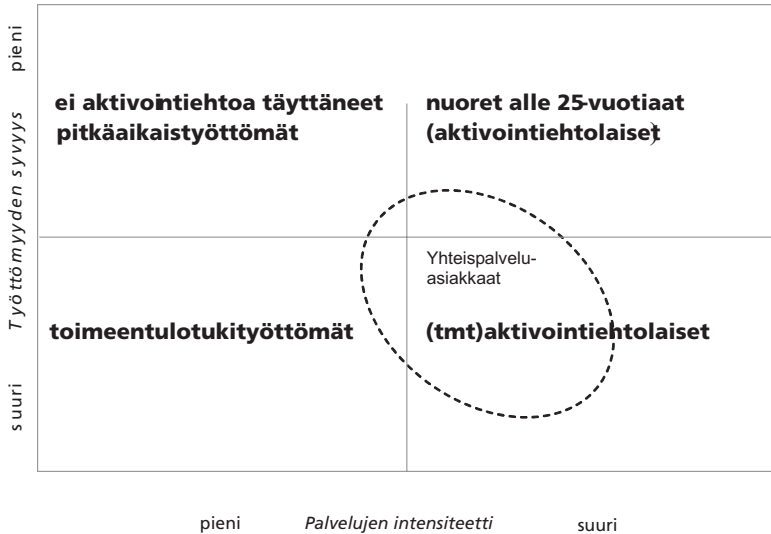
Toinen aktivointiehdon määräytymistä ohjaavista periaatteista on ikä.⁷ *Nuoret aktivointiehtolaiset* ovat muun muassa koulutuksen ulkopuolelle jääneitä. Palvelujärjestelmän toimet ovat tässä ryhmässä intensiivisiä, vaikka työttömyys itsessään ei ole ehtinyt vielä muodostua kovinkaan pitkäkestoiseksi. Nuorten aktivointiehtolaisten joukossa toimeentulotuella eläminen on yleistä, sillä 1990-luvun lopun uudistusten myötä on alle 25-vuotiaiden ammattikoulutusta vailla olevien työmarkkinatuki käytännössä poistettu.

Osa työttömistä on pudonnut työttömyysturvan ulkopuolelle. Tämä ryhmä jää tavallisesti työttömyysmääritelmien, eli virallisen työttömyystiedon, ulkopuolelle. Se koostuu karensilla olevista työnhakijoista mutta myös syystä tai toisesta työnhakijaksi ilmoittautumatta jääneistä henkilöistä. Jälkimmäiset eivät ole (työ)hallinnon näkökulmasta lainkaan työttömiä. Aktivointiehdon täyttävät ”toimeentulokityöttömät” ovat periaatteessa oikeutettuja samoihin palveluihin kuin työmarkkinatukea saavatkin, mutta käytännössä palvelujen intensiteetti on heidän kohdallaan vähäinen, sillä aktivointiehdon täytyminen tulee ilmi vain sosiaalityöntekijän huomion perusteella. Karensin saaneiden ja sen vuoksi toimeentulotuella tippuneiden työttömien toimeentulotukea voidaan alentaa määrääjäksi 20–40 prosenttia ja myös työnhakunsa laiminlyöneiden tukea on mahdollista alentaa. Jos toimeentulotukea alennetaan, on lain mukaan laadittava viranomaisyhteistyönä suunnitelma toiminnasta asiakkaan itsenäisen suorittamisen edistämiseksi, joka on siis neljäs ja viimeinen suunnitelmapaperi työttömän uralla.

Aktiivipolitiikan kohteena olevien työttömien neljä peruskategoriaa on esitetty seuraavassa kuviossa. Katkoviivalla rajattu työttömien yhteispalvelupistein/palvelukeskuksen mahdollinen asiakaskunta.

---

⁷ Alle 25-vuotiaiden aktivointi alkaa jo joko 180 työmarkkinatukipäivän tai neljä kuukautta työttömyyden vuoksi maksetun toimeentulotuen jälkeen.

KUVIO 1. Aktiivipolitiikan kohteena olevien työttömien neljä peruskategoriaa

Kategoriat ovat vaikeasti avautuvia ja ehtojen lisäysten myötä viidakoituneita. Ilman viranomaista työtön ei tilannettaan tiedä. Kategoriaan sijoittaminen on työttömälle yhdenlainen sosiaalinen diagnoosi, joka avaa hänelle pääsyn tiettyihin tukitoimiin ja palveluihin. Kategorioita käyttäen yhteiskunta poimii pitkäaikaistyöttömiä aktiivitoimiin.

Pitkäaikaistyöttömien kategorisoinnilla on eri suuntiin johtavia seurauksia. Toisaalta kategoriat tarjoavat työttömälle toimeentulon ja yhteiskuntaan kiinnittymisen alustan työttömyyden kohdatessa. Toisaalta ne alkavat vahvistaa työttömän identiteettiä, mikä voi johtaa tilanteen muutospyrkimysten kannalta staatiseen tilaan.

Eri kategorioihin kuuluminen tarkoittaa erilaisten toimenpiteiden tarjontaa työttömille, ja palvelun intensiteetti kasvaa aktivointiehdon täyttymisen myötä. Kaikkiin kategorioihin kuuluu yksilöllisen työnhaku-, aktivointi- tms. suunnitelman tekeminen asiakkaan ja viranomaisten kesken. Molemmat osapuolet saattavat toistuvasti sitoutua tilanteen muuttamiseen tähtäävään sopimukseen. Sopimusten toistuva raukeaminen, silloin kun ratkaisevaa muutosta ei saavuteta, murentaa niiden merkitystä.

Entä voiko pitkäaikaistyöttömyyden kategorioihin kuulumisen tarkoittaa dynaamisuutta, todellisen muutoksen mahdollisuutta? Vastaus lähtee siitä, millaisia todellisia valintoja kategorioihin kuulumisen pitkäaikaistyöttömälle avaa. Dynaamisuuden kysymys kytkeytyy yksilön muutospyrkimykseen ja järjestelmän näitä pyrkimyksiä tukeviin ja edistäviin käytäntöihin. Aktivointiparadoksi syntyy silloin kun viranomaiset toistuvasti tarjoavat toimenpiteitä mutta eivät huomioi niiden vastaanottoon liittyviä yksilöllisiä olosuhteita ja edellytyksiä. Heiltä puuttuu yhteys siihen tietoon, joka on saatavissa esille vain lähellä työttömän elämäntilannetta.

Kategoriasta toiseen

Jokaisella pitkäaikaistyöttömällä on henkilökohtainen tarina työttömydestään ja mahdollisesta aktivointiparadoksistaan. Seuraavassa avaamme lähemmin neljän pitkäaikaistyöttömän kertomana niitä tiloja, joissa pitkäaikaistyöttömyyden kategorioihin kuuluvat ihmiset ovat. He kaikki ovat asioineet työttömien yhteis- palvelupisteessä.

Leo, ikä noin 50. Työttömänä 1990-luvun alusta alkaen. Satunnaisia työllisyyskursseja ja tukityöjaksoja. Kuntouttavan työtoiminnan jakso takana. Yhdistelmätyöllistettynä kaupungilla.

Sirpa, noin 35 vuotta. Työttömyyttä 1980-luvun loppupuolelta alkaen. Välissä lastenhoitoa sekä kaksi lyhyttä työllistämistäjaksoa. Työllistettynä 16 vuoden työttömyyden aikana puolitoista vuotta. Työharjoittelupaikka haussa.

Sari, ikä noin 40 vuotta. Työssä 1990-luvun alkupuolelle saakka, jonka jälkeen äitiys- ja perhevapaita sekä lyhyitä työllistämistäjaksoja. Kuntouttavassa työtoiminnassa kaupungilla.

Jussi, ikä noin 25 vuotta. Kuntouttavan työtoiminnan jaksoja, työllisyysprojekteja. tukityöllistettynä kaupungilla.

Pitkäaikaistyötön ehtii olla monessa työttömyyden kategoriassa. Usein hän siirtyy yhdestä työttömyyden kategoriasta toiseen, kuten ei-aktivointiehtoa täyttäneistä ehdot täyttäviin tai toimeentulotukityöttömiin. Siirtymiselle on aikaa tai työttömän käyttäytymiseen liittyviä ehtoja. Aikaan sidotut ehdot merkitsevät odotusaikojaksi.

Sirpa: ”Et mä en ollu ihan vielä sitä aikaa ollu työttömänä, että mä olisi kuulunu tähän piiriin [aktivointiehdon täyttäneet] mutta ne otti mut kumminakin asiakkaaks.”

Aikaan sidotut ehdot tarkoittavat työttömän elämässä toimetonta odottelua ja usein myös tukipalvelujen ulkopuolella olemista. Toisaalta myös erilaiset aktiivitoimet, kuten tukityö, koulutus, kuntouttava työtoiminta, ovat aikaan sidottuja.

Sirpa: ”Puol vuotta oli toinen, ja sit toinen oli niinku vuoden kestävä tämänönen työllistämistuella. Puoltoist vuotta täs kuudentoista vuoden aikana. Se ei oo paljon.”

Pitkäaikaistyöttömän aika pakotetaan lineaariseksi, ajankohdasta tai määräajasta toiseen eteneväksi. Jotta pysyisi asianmukaisessa ja toimeentuloturvaa tuottavassa kategoriassa, työttömän on ylläpidettävä yhteyksiä työ- ja/tai sosiaaliviranomaisiin ja noudatettava viranomaisten antamia ohjeita. Niistä poikkeaminen johtaa ehtojen kiristymiseen ja sanktioihin.

Leo: ”Mulle tuli viimeks se karenssi, et mä olin neljä päivää tiputukses [sairaalassa], mulla oli tulehdusarvot yli kakssataa, et se oli tosi rankka et silleen mitä siin tapahtuu. Silti katottiin et mullei ollu mitään syytä lopettaa sitä kurssia, työvoimaviranomaiset päättivät näin silloin, et siitä tuli karenssi sitten.”

Karenssille joutuminen eli työttömyysturvan katkaisu on rankaisu menettelytapasääntöjen rikkomisesta. Leo ei ollut toimittanut lääkärintodistusta riittävän ajoissa. Hän toteaa myöhemmin oppineensa: ”Ei oo tullu karensseja. Se on aina vaan lähettävä kiltisti niille kursseille.”

Mitä syvemmälle pitkäaikaistyöttömyyteen yksilö joutuu, sitä todennäköisemmin hän lopulta siirtyilee vain kategorioiden välillä, toisesta toiseen. Erilaisiin toimenpiteisiin osallistuminen (kurssi, tukityö tms.) siirtää yksilön määräajaksi työttömyyden kategoriasta ulos mutta yleensä paluu takaisin on väistämätöntä. Aktiivipolitiikan odotukset pitkäaikaistyöttömien työelämävalmiuksien elvyttämisestä ja pysyvästä työllistymisestä näyttävät ohenevan. Kategorisoinnin ehdot enemmänkin mukauttavat yksilöä viranomaisten määrittelemiin osallistumisen ja aktiivisuuden muotoihin kuin tarjoavan hänelle uskottavia ”paikkoja” omien pyrkimysten aitoon kehittelyyn. Kategoriat ovat työttömän identiteetin kasvu-
alustaa.

Työttömän identiteetti

Pitkäaikaistyöttömän kategoriaan kuuluminen merkitsee yksilölle paitsi tietoa siitä, mikä on hänen asemansa yhteiskunnallisessa järjestyksessä, myös kokemuksellista tilaa: tunteita, huolia, pelkoja, toivoa. Hän voi hyväksyä tilanteensa ja siten sopeutua kategorisoivaan toimintakulttuuriin. Toisaalta hänessä voi herätä puolustautumisen tarve, vastareaktio omaa identiteettiä määrittäviin viranomaiskäytäntöihin. On mahdollista, että luokittavat kokemukset synnyttävät hänessä aktiivisen ulospääsyn pyrkimyksen ja omaehtoista toimintaa pitkäaikaistyöttömyydestä irti pääsemiseksi. Erilaisilla kokemisen tavoilla on yhteys yksilön selviytymiseen. Tilanteen *hyväksyvä ja alistuva* reagoititapa näkyy vieraantuneena suhtautumisena työttömyydestä irtautumiseen. Puolustautuva reagointi ja *vastapuhe* ovat osoituksia aktiivisuudesta, halusta oikaista koettua epäoikeudenmukaisuutta. Vastareagointiin sisältyy uskoa oman identiteetin pätevyyteen ja kestävyyteen ja siten myös toivoa työttömyydestä selviytymiseen. *Omaehtoiseen aktiivisuuteen* tähtäävä puhe on osoitus motivoivaan toimintaan suuntautumisesta ja halusta muuttaa tilannetta.

Tilanteen hyväksyminen

Tilanteen hyväksyminen ja alistuva sopeutuminen työttömyyden kategorioihin kaikkine niihin liittyvine ehtoineen on tarjolla viimeistään siinä vaiheessa, kun työttömyys muuttuu pitkäaikaiseksi.

Sari: ”Sieltä tuli vaan joku ilmoitus että mun pitää mennä sinne asiakkaaksi, koska mä oon pitkäaikais... mä on ollut pitkään työtön. Eiks se ollut pitkäaikaistyöttömille lähinnä?”

Haastattelussa Sari ensin epäröi omaa tilannettaan: miten hänen tulisi määritellä itsensä työttömänä mutta hyväksyy sitten itsensä pitkäaikaistyöttömien joukkoon. Asiointi työttömyyden asioissa on vaikeaa ja siitä tulee muistutuksia viranomaisilta.

Sari: ”Se on jotenkin aina niinku mun mielestä jollain tapaa kuitenkin semmosta vähän alentavaa tää työvoimatoimistossa ja näissä käynti. Sitä tuntee itsensä ihan luuseriksi ja epäonnistuneeksi... jotenkin.”

Epäonnistumisen ja nöyryytetyksi tulemisen tuntemukset hallitsevat palvelukokemuksia. Työvoimatoimiston kiireinen ja kasvoton palvelu loukkaa pitkäaikaisyöttömän omanarvontuntoa. Asioinnin jälkeen mieliala laskee, vajoaminen epäonnistumisen ja voimattomuuden tunnelmiin korostuu. Häpeän tunnekaan ei ole kaukana.

Yksilösuoriutuvuutta ja kilpailua korostavassa yhteiskunnassa työn ja ammatillisen statuksen romahtaminen on minuutta horjuttava kokemus. Kun yksilön identiteetin varmuus rakentuu työ- ja urakehityksen pohjalle ja yhtäkkiä tuo pohja murtuu, elämisen kehykset heilahtavat. (Beck & Beck-Gernsheim 2001; Paasanen 2003.) Yksilön identiteetti voi olla jo työttömyyden uhkahetkestä alkaen – ennen viranomaiskäytäntöihin kirjautumista – varsin hauraissa kantimissa.

Sari: ”Mut sit tuli tosiaan taas semmonen olo et ollaanks me niin säälittäviä et meille pitää kaikki... kaikki, et ollaanks me niin sellasia raukkoja, ressuja... jotenkin semmonen, en mä tiedä miks mulle tulee semmonen fiilis että me ollaan reppanoita, meille pitää kaiken maailman tämmöset [yhteispalvelupisteet]”

Pitkäaikaistyöttömyyden hyväksyminen voi tarkoittaa vähittäistä alistumista tilanteelle. Epäonnistumisen ja luopumisen sävyt syvenevät vähitellen. Avuttomuuden ja voimattomuuden kokemukset voivat olla yllätyksellisiä yksilölle itselleenkin kuten Sarin kokemukset osoittavat.

Ensikäynti työttömien yhteispalvelupisteessä herättää Sarin refleктоimaan omaa ja muiden työttömien tilaa. Säälittelyn ohella tuntemuksissa on syyllisyyden aineksia. Kun työttömänä ei pysty siihen mihin muut, niin tarvitsee yhteiskunnan erityisjärjestelyjä. Ranskassa puhutaan (Murard 2002, 43) ”syyllisyyden kulttuurista”, joka on astumassa aiemman häpeän kulttuurin tilalle. Työttömien ja marginaalissa olevien häpeän kokemukset ovat tavanomaisia silloin kun yhteiskunnassa on vahva samankaltaisuuden paine ja ryhmäkontrolli. Yksilöllistymisen yhteiskunnassa yhteisöllinen kontrolli on vaihtunut yksilön itsekontrolliin ja kyvykkyyden korostuksiin, mikä herättää epäonnistujassa syyllisyyden tunteita omasta taitamattomuudesta. Pitkäaikaistyötön ajautuu ottamaan harteilleen modernisoituvan yhteiskuntakehityksen sosiaalisia seurauksia, vaikkeivät ne millään muotoa ole hänen aiheuttamiaan.

Vastareagointi

Kirsi Juhilan (2004, 263) mukaan vastapuheessa yksilö asettuu dialogiin kulttuurissa vallitsevien kategorisoivien käytäntöjen kanssa. Hän kyseenalaistaa saamansa yhteiskunnallisesti kielteisen leiman. Vastapuheessa yksilö pyrkii tuomaan esille eron itsensä ja häntä (ja ryhmää) koskevan kulttuurisen määrittelyn kanssa. Yksilön pyrkimyksenä on tuoda esiin toisenlaista tietoa ja osoittaa olevansa aivan muuta kuin tyypittävät määrittelyt. Vastapuhe on aina aktiivista toimintaa, se ilmentää itsetuntoa ja oman suunnan määrittelyn tarvetta.

Sari: ”Että sitä tuntuu, että mä oon työtön, ja vielä pitkäaikaistyötön, niin mä oon niinku niin toivoton tapaus että mut voi heittää ihan mihin vaan, että parempi on kun suostut nyt tähän ja tähän että... tulee semmonen olo... et tota, en mä silti tunne itteeni sen huonommaksi ku tasavallan presidentti. Vaikken ookkaan töissä, ni ei se mun mielestä oo se ihmisarvo siitä kiinni.”

Pitkäaikaistyöttömyys koettelee minuutta: suhtautuminen heilahtelee alistumisesta vimmautumiseen. Edellä Sari oli epäonnistumisen tunnelmissa, kun taas nyt hän näkee mahdollisuutensa avarina, tasaveroisina tasavallan presidentin kanssa. Nyt korostuu oman toimijuuden ja elämän arvojen oikeutus. Pitkäaikaistyöttömyys ei merkitse mahdollisuuksien häviämistä niin kauan kun ihmisellä on uskoa omaan erityislaatuunsa.

Vastapuhe on loukatun identiteetin puolustautumista, pyristelyä järjestelmän epäsensitiivisiä käytäntöjä ja yleistäviä toimintatapoja vastaan.

Jussi: ”Oltiin siellä duunissa, tota, tai sil oli semmonen mun mielestä erittäin tyhmä nimi kun kuntouttava työtoiminta. Erittäin tyhmä nimi, et kyl ois päättäjät saanut keksiä paremman nimen, että mun mielestä se oli loukkaava niinku.”

Haastattelija: ”Mikä sua loukkaa siinä?”

Jussi: ”Mun mielestä se nimi loukkaa. Se loukkaa niinku mun älyäni. Enhän mä hemmetti siellä mitään kuntoutumassa ollu. Mä oon kuntouttanut itteni ihan muita kautta.”

Pitkäaikaistyötön joutuu osallistumaan aktiivitoimenpiteisiin, jotka eivät hetimitään aina ole omia valintoja. Mukaan meneminen loukkaa minuutta tilanteissa, joissa omana vakaana odotuksena on päästä vaikkapa normaaliin palkkatyöhön mutta joutuukin menemään esimerkiksi kuntouttavaan työtoimintaan (vastik-

keelliseen työhön). Kuntouttava työtoiminta on käsite, joka ei avaudu työttömän kokemusmaailmassa vaan edustaa enemmänkin hallinnon tarpeista lähtevää toimintaa. Työtön ei välttämättä tarkalleen tiedä, mihin hän on tarjottuun toimenpiteeseen osallistuessaan sitoutumassa. Hän voi hyväksyä tarjotun vaihtoehdon, joskin mielessään kapinoida tilannetta vastaan. Jussin vastapuheessa on oman linjan korostusta ja tietoisuutta henkilökohtaisesta tavasta hoitaa asioita.

Vastapuhe on reaktio aktiivitoimenpiteiden yleistäviin ja työttömän omaa näkemystä loukkaaviin käytäntöihin. Pitkäaikaistyötön ja viranomaisen voivat olla hyvin etäällä toistensa toimintayhteyksistä vaikka he ovatkin toistuvassa kasvokkaisessa neuvottelusuhteessa. On havaittu, että viranomaisen ja asiakas voivat tulkita yhdessä laatimaansa suunnitelmaa (sopimusta) hyvin eri tavoin (Handler 2004,18). Heillä voi olla aivan erilainen käsitys sovittujen toimenpiteiden sisällöstä ja tarkoituksesta. Varsinkin työvoimatoimistojen ja sosiaalitoimistojen peruspalvelun kiireisessä asiakasvirrassa työote ei ulotu syvälle asiakkaiden tietämykseen ja yksilöllisyyteen eikä niihin suuriin yksilöllisiin eroihin, joita ihmisten välillä on (mm. Rustin 2002, 79; Lahti 2004, 35–40).

Omaehtoisen aktiivisuuteen

Aktiivipolitiikan tavoitteena on pitkäaikaistyöttömien siirtyminen työelämään, mieluiten avoimille työmarkkinoille. Moni pitkäaikaistyötön jakaa tämän saman tavoitteen, mutta mitä pitempään hän on työtön ja siten uusintaa työttömän identiteettiään, sitä kauemmaksi tuo tavoite häneltä karkaa. Tilapäiset irtautumiset (esim. koulutus), niihin ladatut odotukset ja palaaminen takaisin työttömyyteen saattavat vain vahvistaa työelämästä etäällä olon kokemuksia. Mutta on myös tilanteen yläpuolelle kohoamisen mahdollisuuksia. Tämä voi tapahtua henkisesti mielessä tai todellisena työelämään paluun käänteenä. Edellinen vaihtoehto tarkoittaa eräänlaisen arvoreflektion läpikäymistä. Työtön voi päätyä yhteiskunnan vallitsevien arvojen hylkäämiseen asettamalla omat erilaiset arvot elämänsä kiintopisteeksi. Hän voi henkisesti irtautua kategorisoinnin paineista ja kehittää omaehtoista, ei palkkatyön varaan rakentuvaa vastaidentiteettiään. Myös eläke voi olla ulospääsy työttömyyden kategorioista.

Palvelun tukemassa irtautumisessa on ratkaisevaa, tuleeko pitkäaikaistyötön valitukseksi *yksilölliseen* palveluprosessiin. Tämän jälkeen keskeinen merkitys on sil-

lä, millaiseksi palvelusuhde, asiakkaan ja työntekijäverkoston keskinäinen vuorovaikutus, muotoutuu.

Sirpa: ”Se sai niinku jotenkin se, että mä avauduin jollekin ihmiselle, se sai mut niinku seisahtumaan. Että hetkinen, mitäs mä haluan tältä elämältä?... Aivan semmosta vähän niinku johdatusta tuli mun elämään.”

Sirpalle ulospääsy työttömyydestä alkaa avautua aitoa kuuntelua ja kunnioitusta viestivässä palvelutilanteessa. Välittämisen ja kuuntelemisen kokemukset yhteis-palvelupisteen työntekijän luona ovat pysähdyttäneet. Asiakas kiinnostuu tarjolla olevista mahdollisuuksista, alkaa haluta muutosta tilanteeseensa.

Sirpa: ”Sehän itse asiassa lähtee ja pitäiskin lähtee mun mielestä itestä että annetaan aika paljon vaihtoehtoja ja puhutaan aika paljon vaihtoehdoista... Sitte täytyy itteensä kuulostella, että oisko tuo mulle sopiva.”

Kysymys on omien intentioiden tunnistamisesta ja niiden esittämisestä viranomaisille. Yksilö alkaa arvioida tarjolla olevia vaihtoehtoja ja poimii niistä itselleen parhaiten sopivan. Palvelutilanteessa ei ole objektivoivan arvioinnin ja määrittelyn aineksia. Päinvastoin kohtaaminen on eräänlainen tarjouma (ks. Vähämöttönen & Keskinen 1994) asiakkaan subjektiivelle: häntä kuunnellaan, hänen aikomuksiaan arvostetaan ja hänelle tarjotaan uskottava mahdollisuus toimia toisin kuin aiemmin (ks. myös Pasanen 2003, 134–135).

Pitkittyneestä työttömyydestä ja siihen mahdollisesti kietoutuneista elämän ongelmista ulos pääseminen on paitsi oman tahdon ja luotettavan tuen, myös ajan kysymys. Jos syvälle pitkäaikaistyöttömyyteen joutuminen on vienyt aikaa, ottaa paljon aikaa myös sieltä palaaminen. Palautuminen tapahtuu vähitellen: omia voimavaroja tunnustellen, työyhteisöihin totutellen ja selviytymisuskoa vahvistellen. Työvoimaviranomaisten käsitys tarvittavasta ajasta saattaa olla aivan toinen. Toimenpiteitä tarjotaan nopeassa tahdissa ja muutosten oletetaan seuraavan niitä pikimmiten.

Ihmisen toimii suhteessa omaan elämäänsä strategisesti. Elämän eri vaiheissa kukin valitsee strategiansa omien mieltymysten ja tuntemusten mukaan. Näin toimii myös työtön tilanteessaan (ks. van Berkel & Moller 2002,11). Joku työtön voi harkitusti jättäytyä työyhteiskunnan ulkopuolelle, ja toinen yrittää toistuvasti päästä sinne takaisin. Ihmisellä on monia samanaikaisia intentioita elämänsä

suhteen (White 2002, 85–89). Kysymys on siitä, missä määrin hänellä on mahdollisuus yhdistellä ja toteuttaa niitä.

Aktivointi on pitkäaikaistyöttömän näkökulmasta eräänlaista minäpolitiikkaa (Dean 1995, 324), oman identiteetin vähittäistä muokkaamista työmarkkinoilla pärjääväksi. Muokkaus on ponnistuksia vaativaa, varsinkin silloin kun elämä on vuosia rakentunut työttömän identiteetin varaan. Minäpolitiikka on yhteiskunnallista ja se haastaa myös palvelujärjestelmän: onko se tukitoimissaan tällaisten vaatimusten tasalla, kuuleeko se pitkäaikaistyöttömien ääntä ja olosuhdetietoa sensitiivisesti? Lupaavia ovat palvelut, joissa työskennellään lähellä pitkäaikaistyöttömien sosiokulttuurisia olosuhteita.

Johtopäätöksiä

Pitkäaikaistyöttömyyden hallintapyrkimykset aktiivipolitiikan keinoin ovat työttömän näkökulmasta ristiriitaisia. Pitkäaikaistyöttömien kategorisointi ja siihen kytkeytyvät valikointi- ja sanktiokäytännöt ovat monologista, yksisuuntaista toimintaa. Kategorisoinnit edustavat yhteiskunnan rakenteeseen kytkeytyvää institutionaalista valtaa, niillä säädellään yhteiskunnallisia suhteita ja tavoitellaan sosiaalista koheesiota (ks. Douglas 2003). Monologinen tieto on leimaavaa ja siksi helposti yksilön omaa kehitystä jähmettävää. Työttömyyden kategorioista ulospääsy aktiivitoimien varassa vaatii yksilöltä koeteltua itsetuntoa ja pystyvyyttä itsensä rakentamiseen. Lupaavimmin näitä ponnisteluja tukevat yksilöllisesti sensitiiviset, voimavaroja kokoavat dialogiset käytännöt. Dialoginen tieto on vastavuoroista, kuuntelevaa, ja se toteutuu kunnioituksen ja luottamuksen ilmapiiressä.

Jos ensimmäisen asteen muutos (ks. Hoggett 2001, 50–51) pitkäaikaistyöttömän elämässä tarkoittaa toimenpiteissä (kuntouttava työtoiminta, työharjoittelu, kurssi tms.) olemista ja niihin toistuvasti palaamista – siis muutosta palvelun sisällä – niin toisen asteen muutoksessa on kysymys tuosta ”pyörästä” irrottautumisesta, kestävästä käänteestä ja omaksi koettuun ratkaisuun siirtymisestä. Refleksiivisillä palvelukäytännöillä, niin sanotulla refleksiivisellä aktivoinnilla (van Berkel 2002) on yhteyksiä toisen asteen muutoksiin. Yksilöllisillä aktiivipalveluilla ja -käytännöillä voidaan saada aikaan kestäviä muutoksia joidenkin työttömien tilanteeseen – mikä sinänsä on aina merkityksellistä – mutta pitkäaikaistyöttömyyden koko kysymys ei tätä kautta poistu. Aktiivipolitiikassa näyttäytyy yleisen

ja yksilöllisen ristiriita paljaana. Yleinen aktiivitaso on mahdollista vain joillekin ja silloinkin varsin omatahtoisen tai onnekaan prosessin kautta.

Aktiivipolitiikan pinnan alla on tekniikoita ja palvelukäytäntöjä syvempi pohjavirta. Tuossa virrassa hakee uomaansa kansalaisen suhde yhteiskuntaan globaalien talouden ja tuotannon olosuhteissa. Ollaanko ihmiselle – riippumatta siitä miten vaikeissa ja kuluttavissa olosuhteissa hän elää – asettamassa yhä ponnekkaammin markkinamallin mukaisia subjektiivisuuden vaatimuksia? Onko suuntana sellainen työyhteiskunta, jossa jokainen ihminen itsessään on vastuullinen yksikkö ja kykenee hallitsemaan toimintaansa, huolehtimaan markkinakelpoisuudestaan ja laskelmoimaan sen tuloksia riippumatta siitä millaisessa tilanteessa hän on? Eräät tutkijat (mm. Walters 1997) näkevät aktiivipolitiikan konseptin sisältävän tämän suuntaisia pyrkimyksiä. Aktiivi yhteiskunta ei mielellään tunnusta työttömyyttä eikä niin muodoin työttömiä kansalaisia vaan näkee heidät mieluummin aktiivitoimenpiteissä oleviksi.

Paul Hoggett (2001) on tuoreella tavalla käsitellyt vallalla olevaa giddensiläistä toimijuuden (agency) kysymystä sosiaalipolitiikassa. Hän pitää tähän pohjautuvaa hyvinvointiyhteiskunnan subjektinäkemystä rajoitettuna, koska se on rationalistinen ja näkee yksilön yksilolotteisesti tiedollisena olentona. Sosiaalipoliittisena toimijana ihmisellä on kuitenkin myös ristiriitaisia ja traagisia puolia: todellisia voimattomuuden tuntemuksia, joiden taustalla voi olla epäoikeudenmukaisuuden kokemuksia. Marginaalissa voi sittenkin olla vaikea toimia refleksiivisesti. Siihen tarvitaan sisäistä voimaa, mitä ei välttämättä pitkään vaikeassa tilanteessa olevalla ihmisellä ole – ei vaikka yhteiskunta tarjoaisikin tukeaan. Hoggett (mt.) on sitä mieltä, että toimijuuden kysymystä sosiaalipolitiikassa tulisi lähestyä rosoisemmin, ottamalla huomioon myös elämän ristiriitojen ja intohimojen synnyttämät epärationaaliset syklit. Eikö aktiivissa sosiaalipolitiikassa tulisi hakea laajemmin ymmärrystä juuri tämänkaltaiseen ristiriitaiseen toimijuuteen? Yksipuolinen markkinahenkisten subjektiusvaatimusten osoittaminen pitkäaikaistyöttömille on epäkunnioittavaa yksilöä kohtaan, silloinhan ei oikeasti arvosteta ihmistä sellaisena miksi hän henkilökohtaisine resursseineen ja kokemuksineen on kasvanut (ks. myös Sennett 2003).

Pitkäaikaistyöttömien tilanteen yhteiskunnallisissa käsittelyssä on tilausta Nancy Fraserin (2000) käyttämille tunnustamisen (recognition) ja uudelleenjaon (redistribution) paradigmoille. Tunnustamisen paradigmassa lähdetään siitä, että ihmisen subjektuuden ja identiteetin myönteinen kehitys yhteiskunnassa edellyttää tunnustuksen saamista toiselta subjektilta. Tunnustuksetta jääminen

rikkoo ihmisen suhdetta omaan itseän ja omaan toimijuuteen (mt. 109). Tunnustamisen politiikan lähtökohtana on, että yhteiskunnassa avoimesti eritellään ja myönnetään niitä kulttuurisesti juurtuneita käytäntöjä, jotka ylläpitävät epäoikeudenmukaisuutta ihmisten välillä. Jos yksilö kuuluu ryhmään, joka on vallitsevan politiikan ja kulttuurin aliarvostama (esim. pitkäaikaistyöttömät), hän voi rakentaa vääristyneen suhteen omaan itseensä. Kun hän toistuvasti kohtaa kulttuurisen valtaenemmistön leimaavan katseen ja jää vaille tunnustusta, hän alkaa vähitellen sisäistää oman ja ryhmänsä negatiivisen mielikuvan.

Tunnustamisen politiikka pyrkii korjaamaan yksilön itsensä väärin sijoittamista ja kiistämään vallitsevan kulttuurin väheksyvän kuvan näistä ihmisistä. Heikossa asemassa olevien tunnustaminen merkitsee institutionalisoitujen arvoasetelmien kyseenalaistamista ja vaihtoehtoisten, erilaisuutta ja tasavertaisuutta korostavien arvojen esille nostamista. Tunnustamisen kautta avautuu vaihtoehtoja. Se voi johtaa käytettävissä olevien resurssien uudelleen jakoon. Mitä tapahtuisi, jos yhteiskunnassa hyväksyttäisiin nykyistä paljon avarampi kirjo pitkäaikaistyöttömien tapoja toimia aktiivisesti myös muiden kuin työmarkkinoiden tunnusten alla? Avautuisiko silloin tuo Marko Tapion artikkelin alussa kuvaama laatikko ja pitkäaikaistyötön kirpun lailla hyppäisi – kun hyppääminen lopulta-kin on mahdollista – ulos ja ...?

LÄHTEET

- Aktiivinen sosiaalipolitiikka -työryhmän muistio (1999). Työryhmämuistioita 1999: 20. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Ala-Kauhaluoma, Miika & Keskitalo, Elsa & Lindqvist, Tuija & Parpo, Antti (2004). Työttömien aktiivointi. Kuntouttava työtoiminta -lain sisältö ja vaikuttavuus. Tutkimuksia 141. Helsinki: Stakes.
- Andersen, Jorgen & Halvorsen, Knut (2002). Changing labour markets, unemployment and unemployment policies on a citizenship perspective. In Andersen, Jorgen Goul & Jochen Clasen & Wim van Oorscot & Knut Halvorsen (eds.): *Europe's New State of Welfare. Unemployment and unemployment policies and citizenship*. Policy Press: Bristol, 1–19.
- Arnkil, Robert & Karjalainen, Vappu & Aho, Simo & Lahti, Tuukka & Lyytinen, Sanna-Mari & Spangar, Timo (2004). Yhteispalvelusta palvelukeskuskonseptiin kehittämiseen. Yhteispalvelukokeilun arvioinnin loppuraportti. Työhallinnon julkaisuja 339. Helsinki: Työministeriö.
- Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim, Elisabeth (2001). *Individualization*. London: Sage.

- Dean, Mitchell (1995). *Governing the unemployed self in an active society*. *Economy and Society*, 24 (4), 559–83.
- van Berkel, Rik & Hornemann Moller, Iver & Williams, Colin C. (2002). The concept of inclusion/exclusion and the concept of work. In Rik van Berkel & Iver Hornemann (eds.) *Active Social Policies in the EU. Inclusion through participation?* Bristol: Policy Press, 15–33.
- van Berkel, Rik & Iver Hornemann Moller (2002). Introduction. In Rik van Berkel & Iver Hornemann (eds.) *Active Social Policies in the EU. Inclusion through participation?* Bristol: Policy Press.
- Dean, Mitchell (1998). *Administering Asceticism. Reworking the Ethical Life of the Unemployed Citizen*. In Mitchell Dean & Barry Hindess (eds.) *Governing Australia. Studies in Contemporary rationalities of Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ditch, John & Roberts, Ellen (2002). *Intergated approaches to active welfare and employment policies*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Fraser, Nancy (2000). *Rethinking recognition*. *New Left Review* 3 May Jun, 107–120.
- Douglas, Mary (2003) *Natural Symbols. Explorations in cosmology*. Routledge Classics. Second edition. London.
- Goffman, Erving (1963). *Stigma. Notes on Management of Spoiled Identity*. London: Penguin Books.
- Granfelt, Riitta (2004). *Hetkeksi jaetut maailmat? Kokemuksia vankilasta ja tuetun asumisen yhteisöistä*. *Janus* 12 (2), 134–154.
- Handler (2004). *Myth and Ceremony in Workfare. Rights, Contracts, and Client Satisfaction* (September 2002). UCLA, School of Law Research Paper No. 02-21. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=330286. [Viitattu 12/2004.]
- Helne, Tuula (2002). *Syrjäytymisen yhteiskunta*. *Tutkimuksia* 123. Helsinki: Stakes.
- Hester, Stephen & Eglin, Peter (1997). *The Reflexive Constitution of Category, Predicate and Context in two Settings*. In Stephen Hester & Peter Eglin (eds.): *Culture in Action. Studies in Membership Categorization Analysis*. *Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis & University Press of America*, 25–48.
- Hoggett, Paul (2001). *Agency, Rationality and Social Policy*. *Jnl Soc. Pol.*, 30, 1, 37–56.
- Hytti, Helka (2003). *Työmarkkinatuki ja rakennetyöttömyyden purkutalkoot. Toimeentuloturvan näkökulma*. *Yhteiskuntapolitiikka* 68 (2003): 4, 353–368.
- Iversen, Torben and Wren, Anne (1998). *Equality, employment and budgetary restraint: the trilemma of the service economy*, *World Politics*, vol 49, July.
- Juhila, Kirsi (2004). *Leimattu identiteetti ja vastapuhe*. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen ja Anna Kulmala (toim.): *Puhua vastaan ja vaieta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Lahti, Tuukka (2004). *Asiakastytyväisyys ja palvelukokemukset*. Teoksessa Arnkil, Robert & Vappu Karjalainen & Simo Aho & Tuukka Lahti & Sanna-Mari Lyytinen & Timo Spangar (2004). *Yhteispalvelusta palvelukeskuskonseptin kehittämiseen. Yhteispalvelukokeilun arvioinnin loppuraportti*. Työhallinnon julkaisuja 339. Helsinki: Työministeriö, 27–42.
- Larsen, Jorgen Elm (2004). *The active society and activation policy*. http://www.grad-inprowe.dk/Previous_Courses/Sandbjerg_konference/papers/JoergenElm_paper.pdf. [Viitattu 12/2004]
- Lind, Jens (1995) *Unemployment policy and social integration*, in N. Mortensen (ed) *Social integration and marginalisation*, Copenhagen: Samfundslitteratur, pp 183-205.
- Murard, Numa (2002). *Guilty Victims. Social Exclusion in Contemporary France*. In Prue Chamberlayne, Michael Rustin & Tom Wengraf (eds.) *Biography and Social Exclusion in Europe. Experiences and Life Journeys*. Bristol: Policy Press.

- Pasanen, Heikki (2003). Uraprojekti merkitysten kenttänä. Identiteetin rakentamisen ulottuvuudet ammatillisessa rehabilitaatiossa. Ammatillis-tieteellinen lisensiaatintutkimus. Kasvatustieteellinen tiedekunta. Joensuun yliopisto.
- Rosanvallon, Pierre (2000) *The new social question. Rethinking the welfare state.* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rustin, Michael (2002). A Tale of Class Differences in Contemporary Britain. In Prue Chamberlayne, Michael Rustin & Tom Wengraf (eds.) *Biography and Social Exclusion in Europe. Experiences and Life Journeys.* Bristol: Policy Press.
- Sennett, Richard (2003). *Respect in a world of inequality.* New York, London: Norton.
- Tapio, Marko (1956). *Aapo Heiskasen viikatetanssi.* Helsinki: WSOY.
- Työ- ja sosiaalihuollon aktiiviyhteistyö (1999). *Työryhmämuistio työ- ja sosiaalihuollon yhteisasiakkaiden palveluyhteistyöstä.* Työryhmämuistio. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus ja työministeriö.
- Työministeriö (2003). *Rakennetyöttömyyden purkaminen. Projektin raportti.* Työhallinnon julkaisu 321. Helsinki: Työministeriö.
- Työministeriö (2005). *Työllisyyskatsaus, Joulukuu 2004.* www.mol.fi. [Viitattu 1/2005.]
- Walters, William (1996). *The Demise of Unemployment?* *Politics & Society*, 24 (3) 197–219.
- Walters, William (1997). *The 'Active Society'. New Designs for Social Policy.* *Policy and Politics*, 25 (3), 221–234.
- White, Michael (2002). *Narrative Practise and Exotic Lives: Resurrecting diversity in everyday life.* Adelaide: Dulwich Centre Publications.
- Vähämöttönen, Timo & Keskinen, Anita (1994). *Toimesta tuumaan. Tarjoutumia toiminnalliseen ammatinvalinnanohjaukseen.* Julkaisuja 3. Hämeenlinna: Sosiaalikehitys.

MINNE HÄVIÄÄ ASUNNOTON MIELENTERVEYSONGELMAINEN?

SIRKKA-LIISA KÄRKKÄINEN

”Ole kolme kuukautta raittiina ja tule sitten uudestaan.”

Asunnottomuus on elämäntilanteiden vyyhti. Yksilötasolla vyyhden osatekijät kietoutuvat toisiinsa monimutkaisella tavalla – syyt, jotka johtavat asunnottomuuteen, ja asunnottomuuden seuraukset eivät ole yksioikoisesti kuvattavissa. Hans Swärdin mukaan asunnottomuus – kodittomuus, kuten Ruotsissa puhutaan – on seurausta köyhyyden ja voimattomuuden tilaan johtavien tekijöiden patoutumasta. Siksi on kohtuullista nähdä kodittomuus prosessina, jossa rakenteelliset muutokset ja viranomaispäätökset yhdessä kodittomien oman toiminnan kanssa saavat aikaan ketjuvaikutuksia, jotka lopulta voivat johtaa kodittomuuteen. (Rosengren 2003, 38.)

Käsitys asunnottomuudesta on vaihdellut eri aikoina. Välillä painotetaan yksilön piirteitä, päihteiden käyttöä, epäsosiaalista elämää, joskus myös asunnottoman terveydentilaa, välillä painopiste on yhteiskunnan rakenteessa ja sen toimimattomuudessa. Jopa pohjoismaiset yhteiskunnat eroavat tässä suhteessa toisistaan. Suomessa 1970-luvulla ja vielä 1980-luvun alussa huomio kohdistui ihmisten henkilökohtaisiin piirteisiin. Sitten siirryttiin tietoisesti tarkastelemaan asunnottomuutta yhteiskunnan rakenteellisena asunto-ongelmana. Näin ongelmaa tarkastellaan julkisessa puheessa edelleenkin. Käytännön työ asunnottomien parissa on yhä enemmän yksilökohtaista sosiaalityötä ja auttamista.

Osa asunnottomista kärsii mielenterveyden ongelmista. Pohjoismaisen hyvinvointivaltion periaatteiden mukaisesti yhteiskunnan palveluiden olisi oltava yhdenvertaisesti kaikkien saatavissa. Tämä koskee etenkin sosiaali- ja terveyspalveluita. Asunnottomuuskäsitettä määriteltäessä 1980-luvulla haluttiin nähdä jokainen asunnoton kykeneväksi tavalliseen asumiseen, jonka järjestäminen on en-

nen muuta asuntoviranomaisten tehtävänä. Näin ei sosiaali- ja terveydenhuollon julkisen keskustelun ole tarvinnut keskittää huomiotaan siihen tosiasiaan, että yhä kasvava osa asunnottomista tarvitsee asuinpaikan ohella jopa ympärivuorokautista hoitoa. Asunnoton mielenterveysongelmainen, joka käyttää päihkeitä, näyttää tällä perusteella jäävän palvelujärjestelmän reunoille. Hyvinvointivaltion lupauksen takana näyttää olevan toinen, nopeasti muuttuva todellisuus, jota kuntien ja järjestöjen työntekijät joutuvat käytännön työssään ratkomaan.

Tätä tilannetta kuvaa mielestäni hyvin asunnottomien oman järjestön Vaila Vakinaista Asuntoa ry:n toiminnanjohtaja Juhani Roiha Asukki-lehden joulukuun 2004 numerossa (Rahkonen 2004):

”Hoito on tärkeää, mutta vähintään yhtä tärkeää on jälkihoito. Tapahtukoon hoito sitten sairaalassa, päihdelaitoksessa, vankilassa tai psykiatrisen sairaalan polilla niin jälkihoito on aina turvattava. Koko hoitohan menee tavallaan hukkaan, jos kadulta hoitoon tullut paiskataan takaisin kadulle. Ei ole kovin kaukaa haettava todeta, että kuntoon hoidetun ihmisen lähettäminen hoidosta kadulle on heitteillejättö.” ”Hesperian poliklinikalta apua hakevat kirjataan ulos ja he saavat kontrolloimattoman lääkityksen. Meidän ovella he sitten ovat, emmekä todellakaan tiedä, mikä heidän diagnoosinsa on. Ei meillä ole psykiatrisen sairaanhoidon asiantuntemusta. Myös päihdehuollon laitoksista kirjataan ’epäonnistuneet’ ulos ja se on aina asiakkaalle turmiollista. Hyvällä alulla ollut hoitoprosessi vesittyy, ellei jatkohoitoa ole tai uloskirjaus tehdään sanktiona. Huoltolaitoksen vastuu loppuu siihen. Tässä kohdassa on syvä railo, johon moni putoo.”

Roiha toteaa, että tähän railoon tarvitaan asumispalveluita, asunto, jatkohoitopaikka ja muu tukihoitopaikka, jossa hoidossa saatuja työkaluja voi käyttää. ”Ihmistä ei voi loputtomasti pakottaa itse vastaamaan itsestään ja asioistaan, jos kyyt ja terveydentila eivät siihen riitä. Tulokseton hoidollinen kierrätys kadulta kadulle maksaa mielettömiä summia ja aiheuttaa mittaamattomia inhimillisiä kärsimyksiä.”

Mikä siis on asunnottoman mielenterveys- ja päihdeongelmaisen paikka palvelujärjestelmässä? Miten asunnon tarve ja hoidon tarve nähdään, erillisinä vai toisiinsa kytkeytyvinä kysymyksinä? Mitä ylipäätään tiedämme asunnottomista mielenterveysongelmaisista ja niin sanotuista kaksoisdiagnoosipotilaista?

Lähden etsimään tietoa asunnottomista mielenterveysongelmaisista tarkastelemalla sosiaali- ja terveysministeriön virallisista asiakirjoista, mitä niissä puhutaan tästä ihmisryhmästä ja millaisia toimia heidän olojensa parantamiseksi

esitetään. Seuraavaksi tutkin, mitä tietoa laskentojen, kartoitusten ja tutkimusten pohjalta on ilmiöstä saatavissa.

Artikkelin toinen tieto koostuu asunnottomien parissa työskentelevien kertomasta. Kertomuksen keskiössä esimerkkinä on kolmen asunnottoman ihmisen tilanne. Eri kaupunkien työntekijöistä koostuvan ensisuojavaikoston aiheena on kahtena vuonna ollut asunnottomien mielenterveys- ja kaksoisdiagnoosiasakkaiden asema palvelujärjestelmässä; tätä tietoa olen käyttänyt artikkelin materiaalina. Keväällä 2004 tein kierroksen keskisuuriin kaupunkeihin. Kaupunkien viranomaisten kertomaa asunnottomuustilanteesta ja palveluiden järjestämisestä on myös käytetty aineistona.

Lopuksi tarkastelen näiden tietojen antamaa taustaa vasten, millaiseksi asunnoton on nähty ja nähdään Suomessa. Kysyn, tarvitaanko meillä käsitte muutosta. Kysyn myös, mitä edellytetään mielenterveyskuntoutujalta, jotta hän saisi tarvitsemiaan palveluita.

Katsaus sosiaali- ja terveysministeriön suunnitelmiin ja suosituksiin

Sosiaali- ja terveydenhuollon hallinnonalalla on 2000-luvun alkuvuosina tuotettu valtava määrä tavoite- ja toimintaohjelmia, selvityksiä ja työryhmämietintöjä ja näitä konkreettisempia laatusuosituksia. Kävin läpi suuren määrän asiakirjoja yrittäen hahmottaa, miten asunnottomat mielenterveysongelmaiset ja moniongelmaiset on viime aikojen virallisissa raporteissa tunnistettu ja millaisia suosituksia heidän hoitonsa ja asumispalveluittensa järjestämiseen annetaan. Tulos tästä hakutyöstä oli, että lyhyitä viittauksia näihin ongelmiin löytyy joistakin teksteistä, mutta asiaa ei nosteta erityiseksi omia toimiaan vaativaksi ongelmaks missään asiakirjassa. Miksi asiasta vaetaan? Seuraavaan olen poiminut näitä viittauksia muutamista asiakirjoista.

Asunnottomuus on esillä keskeisissä asiakirjoissa, mutta sitä käsitellään lyhyesti. *Sosiaali- ja terveyskertomus* vuodelta 2002 kertoo Valtion asuntorahaston keräämät asunnottomuusluvut ja toteaa, että ympäristöministeriö asetti vuonna 2000 työryhmän, jonka tehtävänä on vastata hallitusohjelmassa esitettyihin asunnottomuuden vähentämiseen liittyviin haasteisiin. (Sosiaali- ja terveyskertomus 2002, 127–128.) *Sosiaaliturvan suunta 2003* -raportti kuvaa asunnottomuustilannetta todeten, että kunnan asuntoviranomaisten tehtävänä on vastata asianmu-

kaisen asumisen järjestämisestä asunnottomille.”Sosiaalitoimen palveluja kiinteästi tarvitseville asunnottomille järjestetään tuki- ja palveluasumista yhteistyössä asuntotoimen kanssa” – todetaan lyhyesti sosiaalitoimen osalta. (Sosiaaliturvan suunta 2003, 154.) Raportti toteaa kuitenkin, että tukiverkkojen lävitse näyttää kaikesta huolimatta putoavan ihmisiä, mutta asiaa tarkastellaan lähinnä työllistämiskysymyksenä.”Passiivisen tuen antamisen sijaan pyritään lisäämään ns. aktiivivaihtoehtojen tarjontaa”. (Mt. 150.)

Vuoden 2004 *Sosiaaliturvan suunta* -raportin mukaan ”syrjäytymiskierteen katkaiseminen vaatii aikaa ja yksilön tilanteen huomioon ottamista. Mitä vaikeammasta ongelmasta on kyse, sitä kalliimmaksi sen hoitaminen koituu yhteiskunnalle. Vaikeasti syrjäytyneillä ihmisillä terveydelliset ja sosiaaliset ongelmat kietoutuvat monimutkaiseksi vyyhdeksi, jonka hoitamiseen tarvitaan monen ammattialan korkeatasoista osaamista. Siksi syrjäytymisen ennalta ehkäisy on yhteiskunnan ja yksilön kannalta paras ja halvin ratkaisu.” (Sosiaaliturvan suunta 2004, 94.)

Köyhyyden ja syrjäytymisen vastainen kansallinen toimintasuunnitelma vuosille 2003–2005 (2003) listaa yhteiskunnan ongelmia. Asunnottomuuden, mielenterveysongelmien ja päihdeongelmien hoitamiseen se esittää toimenpiteitä kunkin osalta erikseen. Asunnottomuudesta todetaan, että hallitus jatkaa asunnottomuuden vähentämishjelmaa (joka aloitettiin vuonna 2001). Tämä raportti korostaa kuitenkin, että osa asunnottomista on moniongelmaisia ja että ”asuntojen hankinnan veroinen ongelma on riittävän intensiivisen tuen puute” ja esittää, että ”erityistä huolenpitoa tarvitsevien ryhmien asumisen tukipalveluita ja palveluasumista on kehitettävä edelleen tasapainoisesti.” (Mt. 39.)

Kansallinen sosiaalialan kehittämissuunnitelma ja sen toimeenpanosuunnitelma ei puhu asunnottomista, mutta esittää hankkeita, jotka toteutuessaan voivat kohdistua myös asunnottomiin moniongelmaisiin ja mielenterveyspotilaisiin. Toimeenpanosuunnitelmassa ehdotetaan osana päihdepalveluiden kehittämistoimia matalan kynnyksen hoitopaikkojen kehittämistä. Sosiaalipäivystysjärjestelmä olisi luotava koko maahan. Yhtenä osahankkeena kehitetään säännöksiä, jotka pohjalta kansalaisilla olisi oikeus päästä palveluiden tarpeen arviointiin kunnallisessa sosiaalityössä. (Heikkilä ym. 2003; Sosiaalialan kehittämishanke, 2003.) Kehittämishankkeiden eteenpäin menoa seuraamaan on asetettu koordinaatioryhmä.

Päihdepalveluiden laatusuosituks (2002) keskittyvät rajatumpaan kohderyhmään kuin edellä mainitut asiakirjat. Suosituksissa käsitellään myös ensisuoja, joihin voi tulla, kun muuta majapaikkaa ei ole, myös päihtyneenä. Myös päiväkeskusten ja yökahvilan todetaan palvelevan näitä ihmisiä. Suosituksena esitetään, että ”päivystävissä palveluissa, kuten ensisuoissa kiinnitetään erityistä huomiota asiakkaiden terveyteen sekä palveluiden tarpeeseen ja järjestetään heille mahdollisuudet joustavaan sosiaali- ja terveyspalveluiden käyttöön”. Henkilöstömitoituksista ei ensisuoille ja muille matalan kynnyksen paikoille kuitenkaan anneta suosituksia, sen paremmin kuin henkilöstön koulutusvaatimuksistakaan. (Mt. 17–18.)

Suosituksissa tarkastellaan myös mielenterveysongelmaisia: ”Päihdeongelmaiset, joilla on vakavia mielenterveydellisiä ongelmia, ovat nykyisessä palvelujärjestelmässä helposti väliinpuotoajia päihde- ja mielenterveyspalveluiden välissä. Tarvitaan heille soveltuvia hoitojärjestelmiä”. (Mt. 40.) Henkilöstöstä näiden asiakkaiden osalta raportissa todetaan, että ”mielenterveysongelmaisten päihderiippuvaisten potilaiden ja lastensuojeluun liittyvässä hoidossa tarvitaan myös moniammatillista työtöytä ja niin muodoin runsaasti henkilöstöresursseja”. (Mt. 47.)

Edellisten esimerkkien perusteella voi sanoa, että sosiaalisektorin asiakirjoissa asunnottoman päihde- ja mielenterveysongelmaisen tilanne saatetaan ehkä tunnistaa, mutta se jää yleisen syrjäytymis-, asunnottomuus-, päihde- ja mielen-terveyspuheen alle, katse ei kohdistu tähän ryhmään. Päihdepalveluiden laatusuosituksessa asunnottoman mielenterveys-päihdeongelmaisen tilannetta sivutaan eri näkökulmista ja hänen todetaan jäävän väliinpuotoajaksi. Silti suositus ei anna kunnan työntekijöille yhtään selvää ohjetta, suositusta, siitä, miten ja millaisia palveluita näille ihmisille tulisi järjestää.

Myöskään terveysohjelmat eivät puutu tämän väestöryhmän ongelmiin. Terveysohjelmat ovat luonteeltaan yleisiä. Muun muassa *Terveys 2015* -kansanterveysohjelman (Valtioneuvoston periaatepäätös, Terveys 2015 Kansanterveysohjelma) yleistavoitteena on eriarvoisuuden vähentäminen niin, että ”tavoitteisiin pyritään myös siten, että eriarvoisuus vähenee ja heikoimmassa asemassa olevien väestöryhmien hyvinvointi ja suhteellinen asema paranevat.” (Mt.18.)

Useissa sosiaali- ja terveysministeriön asiakirjoissa käsitellään oikeudellista näkökulmaa, perustuslakia ja alempien lakien velvoitteita (ks. esim. Oikeus hoitoon 2002). Myös päihdepalveluiden laatusuositus pohjaa tarkastelunsa perustuslakiin: ”Jokaisella, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edel-

lyttämää turvaa, on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon”, todetaan suosituksessa perustuslain 19 §:n 1 momenttiin viitaten (Päihdepalvelujen laatusuositus 2002, 27).

Vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksista on niin ikään ilmestynyt STM:n julkaisu (Kumpuvuori & Högbacka 2003). Siinä ei kuitenkaan tarkastella mielenterveydeltään vammaisia. Syy tähän on ilmeisesti, että mielenterveyspotilaita ei käytännössä lueta vammaispalvelulain piiriin kuuluviksi henkilöiksi. Vammaispalvelujen järjestämistä äskettäin tutkinut STM:n selvitysmies toteaaakin raportissaan: ”nykyinen vammaispalvelulaki mahdollistaa psykiatristen kuntoutujien pääsyn lain palveluiden piiriin, mutta palveluiden käyttö on ollut toistaiseksi suhteellisen vähäistä”. (Paara 2005, 42.) Tätä kirjoitettaessa on astunut voimaan niin sanottu hoitotakuujärjestelmä. Olisi oman seurantansa aihe, miten tämä vaikuttaa asunnottoman päihdeongelmaisen mielenterveyspotilaan asemaan.

Mielenterveyspalveluiden laatusuosituksissa (Mielenterveyspalveluiden laatusuositus, 2001) todetaan, että jokainen pääsee elämäntilanteensa ja ongelmiansa kannalta tarkoituksenmukaiseen tutkimukseen ja hoitoon. Laatusuosituksen voi olettaa pitävän sisällään sen periaatteen, ettei kukaan jää hoidon ulkopuolelle eikä ainakaan heitteille psyykkisen sairautensa vuoksi.

Mielenterveyspotilaiden asumispalvelut järjestetään mielenterveyskuntoutujien asumispalvelut -nimikkeen alla. Kuntoutus määritellään niin, että se ”on suunnitelmallista ja monialaista toimintaa, jonka tavoitteena on auttaa kuntoutujaa toteuttamaan elämänprojektiaan ja pitämään yllä elämänhallintaansa silloin, kun hänen mahdollisuutensa sosiaaliseen selviytymiseen ja integraatioon ovat sairauden tai muun syyn takia uhattuna tai heikentyneet. Se perustuu kuntoutujan ja kuntoutustyöntekijän yhteistyössä laatimaan suunnitelmaan ja jatkuvaan prosessin arviointiin.” Mielenterveyskuntoutuksen todetaan olevan käsitteenä tätä laajempi (Näkökulmia mielenterveyskuntoutukseen, 2002). Kuntoutujalta vaaditaan tämän määrittelyn mukaan paljon. Erilliset mielenterveyskuntoutujien asumispalveluiden laatusuositukset ovat olleet tekeillä pitkään, mutta tämän artikkelin valmistumiseen mennessä niitä ei ole vielä annettu.

Lääninhallitukset selvittivät vuonna 2001 sosiaali- ja terveysministeriön johdolla, osana peruspalveluiden arviointityötä, mielenterveyspotilaiden eli mielenterveyskuntoutujien asumispalveluita (Mielenterveyspotilaiden asumispalvelut, 2002). Asumispalveluiden tilaa ei arvioissa todettu kovinkaan hyväksi; vaikka ministeriön asettamat määrälliset asumispalvelutavoitteet oli ylitetty, jonoa sai-

raaloista asumispalveluihin oli joka läänissä. Asumisen fyysinen taso havaittiin varsin kirjavaksi, kahden hengen ja jopa kolmen hengen huoneet olivat vielä tavallisia.

Selvityksen tehnyt työryhmä (jonka sihteerinä olin) rajasi työn aluksi tehtävänsä ulkopuolelle kokouskutsussa mainitun kysymyksen: ”onko mielisairaalaista kotiutettavalla potilaalla asuntoa ja paikkaa asumispalveluyksikössä vai jääkö hän asunnottomaksi?”. Asia todettiin tärkeäksi, mutta resursseja tälle ei sillä hetkellä ollut, joten tehtävä rajattiin koskemaan hoitokotien ja palveluasuntojen tilannetta. Pöytäkirjaan merkittiin, että mahdollisesti nämä kysymykset voisivat olla arvioinnin kohteena seuraavana vuonna (Kokousmuistio 23.5.2001). Arviointia ei ole tehty.

Edellinen tarkasteltuni koski 2000-luvun asiakirjoja. Jo edellisellä vuosikymmenellä oli kuitenkin Ilkka Taipale STM:n asettamana selvitysmiehenä tutkinut psykiatristen potilaiden sairaalan jälkeistä asumistilannetta ja asumispalveluita ja tehnyt ehdotuksensa tilanteen parantamiseksi raportissaan ”Mielen sairaut ja palveluasunnot” (Taipale 1998). Hän oli tuonut esiin, että psykiatristen potilaiden asumistilanne on huonompi kuin muiden vammaisten ihmisten ja, ennen muuta, heille ei ole tarjolla asumistasoltaan hyviä palveluasuntoja samalla tavalla kuin muille vammaisryhmille, vaan asuminen on usein alivuokralaistasoista. Asunnottomista mielenterveyspotilaista hän toteaa muun muassa, että asunnottomuus on kärjistynyt psykoosia sairastavilla. Puhutaan ”katuskitsofreenikoista”. Myös Suomessa asunnottomia psykoosipotilaita on ainakin Helsingin yömajojissa. Taipaleen mukaan niin sanotut Double Trouble -ihmiset eli ne, joilla on kaksi vakavaa ongelmaa (esim. skitsofrenia ja päihteiden käyttö), jäävät helpoiten hoitojärjestelmien ulkopuolelle ja pohjimmaisista pohjimmaisiksi. (Taipale 1998, 8–9.) Taipaleen tekemät ehdotukset psykiatristen potilaiden asumisen järjestämiseksi näkyvät valitettavan huonosti myöhemmissä asiakirjoissa.

Laskennoista saatu uutta tietoa asunnottomista mielenterveysongelmaisista

Valtion asuntorahasto tiedustelee asunnottomien määrää kunnilta vuosittain tehtävässä asuntomarkkinakyselyssä. Asiaa on selvitetty vuodesta 1986 lähtien samoin luokituksin ja lähes samoin käsittein. Marraskuun 2004 tietojen mukaan

yksinäisiä asunnottomia oli vajaat 7 700 henkilöä ja perheitä tai pariskuntia noin 350. Lähes 500 henkeä asusteli ulkona, porrashuoneissa ja ensisuojoissa tai kierteli paikasta toiseen. Asuntoloissa majaili runsaat 1 400 henkeä ja lähes 1 300 oli laitoksissa tai asumispalveluyksiköissä asunnon puutteen vuoksi. Asunnottomuuden oli kuntien viranomaisten arvion mukaan piakkoin vapautumassa lähes 300 vankia. Sukulaisten ja tuttavien luona majaili tilapäisesti lähes 4 200 ihmistä. (Tiitinen & Pelvas 2005.) Tämä luokittelu muodostaa samalla meillä käytössä olevan asunnottomuuden määrittelyn.

Näitä lukuja kysytään, kun asunnottomuusongelmasta halutaan saada kuva. Niitä toistetaan raporteissa ja tiedotusvälineissä. Ne antavatkin hyvän arvion asunnottomuuden laajuudesta. Kyselyssä ei kuitenkaan saada tietoa asunnottomien ihmisten ominaisuuksista (naisten, alle 25-vuotiaiden ja maahanmuuttajataustaisten osuutta lukuun ottamatta) eikä varsinkaan tiedetä, kuinka moni tarvitsisi asunnon lisäksi hoitoa. Tuskin tällaisten seikkojen selvittäminen olisi Valtion asuntorahaston asia. Äskettäin tehdyssä pääkaupunkiseudun asunnottomien asumispalveluiden kehittämisraportissa onkin todettu, että asunnottomuusluvun heikkous on, että samalla luvulla on yritetty mitoittaa sekä asuntojen että sosiaalipalveluiden tarvetta (Asunnottomien asumispalveluiden kehittäminen pääkaupunkiseudulla, 2005, 9). Tietoa palveluiden tarpeesta onkin haettava muualta.

Stakes tekee neljän vuoden välein *päihdetapauslaskennan*, jossa lasketaan kaikki tietyn vuorokauden aikana päihteiden vuoksi sosiaali- ja terveystaloudessa asioineet. Tiedot perustuvat työntekijöiden arvioon tai tietoon. Lokakuussa 2003 tehdyssä laskennassa kysyttiin uutena kysymyksenä, onko asiakkaalla todettu jokin muu kuin päihteisiin liittyvä mielenterveyden häiriö. Tulosten mukaan 37 prosentilla asiakkaista (joita kaikkiaan laskennassa oli 10 953) oli mielenterveyden häiriö. Naisista mielenterveyden häiriö oli lähes puolella ja miehillä joka kolmannella. Lisäksi 15 prosentin osalta asiasta ei saatu tietoa. (Metso & Nuorvala 2004.)

Laskennassa kysyttiin myös asiakkaiden asumistilannetta. Vailla asuntoa asiakkaista oli 8,5 prosenttia ja 8,9 prosenttia asui asuntoloissa eli kaikkiaan asunnottomiksi on luettavissa noin 1 900 henkeä. Työntekijät arvioivat, että mielenterveysongelma oli 37 prosentilla kokonaan vailla asuntoa olevista ja 34 prosentilla asuntoloissa tai vastaavissa asuvista.

Lukujen perusteella voidaan siis arvioida, että niissä päihdepalveluissa, jotka vastasivat kyselyyn, asioi siis tuona päivänä lähes 700 asunnottomia mielen-

terveyspotilasta. Ensisuojista suuri osa kuitenkin puuttuu laskennan aineistosta, niistä tuli vain muutamia vastauksia. Jos ensisuoijat olisivat vastanneet kyselyyn, luku olisi ehkä suurempi. (Metso ja Nuorvala, Päihdetapauslaskennan 2003 julkaisematon aineisto.)

Psykiatristen palveluiden käyttäjiä on laskennan mukaan nuorissa enemmän kuin vanhemmissa. Nuorista on myös suurempi osa vailla asuntoa kuin vanhemmista. Nuoret kiertävät asunnosta toiseen, he ovat mukana asuntorahaston luvuissa tilapäisesti sukulaisten ja tuttavien luona majoilevien joukossa. Nämä tekijät ja päihteiden käytön profiilin muuttuminen, huumeiden käytön lisääntyminen, ovat antaneet aiheen puhua ”Muuttuvasta päihdeasiakkuudesta” (ks. Nuorvala ym. 2004).

Haastattelututkimukset ja viranomais selvitykset ovat tuoneet ongelman esille

Päihdetapauslaskennasta on siis saatu ensimmäinen kvantitatiivinen arvio asunnottomien mielenterveysongelmaisten määrästä Suomessa, aiempaa tutkimustietoa asiasta ei ole ollut. Meillä ei muutoinkaan ole tehty kvantitatiivista tutkimusta asunnottomuuden taustatekijöistä ja asunnottomuuden kestosta ja asunnottomien elinoloista. Muista Pohjoismaista tätä tietoa on sen sijaan saatavissa. Tanskassa asunnottomuuspolitiikan (kodittomuuspolitiikan) painopisteenä ovat kaikkein vaikeimmassa olevat moniongelmaiset ihmiset, tutkimusta aiheesta on paljon. Ruotsin Sosiaalivaltion 1999 tekemien asunnottomuus- kartoitusten (kodittomuuskartoitusten) mukaan 24 prosenttia oli psyykkisesti sairaita päihteiden väärinkäyttäjiä (Hemlösa i Sverige 1999, 2000, 102).¹ Myös muutaman vuoden takainen asunnottomuuskomitea analysoi psyykkisesti sairaiden asunnottomien tilannetta (Att motverka hemlöshet 2001). Mietinnössä todetaan, että asunnottomuuden pituus ja häiriön vakavuus liittyvät yhteen: mitä vaikeampi häiriö, sen vaikeampaa asuttaminen on. Erityisesti on kyse ulkona ja asuntoloissa asuvista, jotka välttelevät auttamisjärjestelmää.

Suomalaiset laadulliset asunnottomuustutkimukset ja asumispalveluiden arviointitutkimukset mainitsevat lähes poikkeuksetta, että osalla asiakkaista tai asukkaista on mielenterveysongelmia. Asia todetaan tärkeänä, mutta siihen ei

---

¹ Vuonna 2005 Ruotsin sosiaalivaltio tekee uuden kartoituksen.

enempää paneuduta. Teema on ehkä liian arkaluonteinen käsiteltäväksi haastattelututkimuksen raportissa. Tai synnä on se, että juuri tätä asiaa ei ole tutkittu. Varsinkin tutkimuksissa, jossa arvioidaan jotain pientä asuinyksikköä ja asujaryhmää, kysymystä olisi vaikea käsitellä syvemmin (uudemmissa esim. Granfelt 2003 ja Raitakari 2003). Uusia tutkimuksia on tätä kirjoitettaessa tulossa; on odotettavissa, että näissä teemaa käsitellään enemmän.²

Peijaksen sairaalan sosiaalityöntekijät haastattelivat 62 asunnottomaa sairaalan potilasta, näistä 32 oli psykiatrisilla osastoilla tai psykiatrian poliklinikalla. Tutkimuksen tavoitteena oli, paitsi raportointi, myös kehittää sosiaalityön käytäntöjä, joilla näiden potilaiden asioita voitaisiin järjestää. Tarkastelukulma tässä tutkimuksessa oli nimenomaan asunnottomuus. Tutkijat kuvaavat asunnon järjestämisen vaihtoehtoja ja vaikeuksia. Uloskirjoitus psykiatriselta osastolta siirtyi monen potilaan osalta viikoilla, kun sopivaa paikkaa ei löytynyt. Sairaalajakso olisi ollut 13 potilaan osalta estettävissä, jos asumisjärjestely olisi ollut kunnossa. Sosiaalityön kannalta haasteellinen ryhmä on raportin mukaan useaan otteeseen sairaalaan palaavat. Heille on vaikea löytää paikkaa, joka pystyisi vastaamaan asiakkaan tuomiin haasteisiin. (Huvinen ym. 2002.)

Huumehoitoa käsittelevissä Stakesin tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota kaksoisdiagnoosiasiakkaiden huonoon asemaan. Haastattelututkimuksessa ”Huumehoidon nykyiset tarpeet” (Hakkarainen ym. 2000) todetaan muun muassa, että mielenterveyspalveluista rajataan helposti huumeiden käyttäjät ulos, mielenterveyspalvelut vastaavat ainoastaan akuuttihoidon tarpeista. Psykiatrisen terveydenhuollon kanssa on ollut vaikeata määritellä, kenelle hoitovastuu kuuluu. Sairaalahoitoon on vaikea päästä, jos psykoosia ei todeta. Potilas lähetetään aivan liian aikaisin pois sairaalasta. (Mt. 26–27.)

Stakesin kokoamassa Euroopan huumausaineiden seurantakeskukselle (EMCDDA) tehdyssä raportissa todetaan psykiatristen sairaaloiden kiinnostuksen päihdeongelmaisten hoitoon lisääntyneen, mutta kovin merkittävää roolia sairaalat eivät kuitenkaan ole saaneet, koska kunnat kieltäytyvät maksamasta ”kalliita” sairaalahoitoja. Sosiaali- ja terveydenhuollon yleispalveluiden vastuu päihdeongelmaisten hoitamisesta on lisääntynyt, ja huono-osaisille asiakkaille on perustettu erityispalveluita, ”matalamman kynnyksen” hoito- ja huoltopistei-

---

² Väitöskirjassaan *Paikka ja asiakkuus, Etnografia naisten Asuntolasta* Anni Vanhala käsittelee psyykkistä sairautta ja pohdintaa asuntolaan hyväksymisestä. Sinikka Törmän ja Kari Huotarin tekemässä Helsingin Diakonissalaitoksen päiväkeskus Stoorin arvioinnissa on asiakkailta haastatteluisa käsitelty myös psyykkistä oireilua.

tä. (Virtanen 2004, 9–10.) Erityisesti nuorten todetaan jäävän helposti kunnallisen hoitojärjestelmän ulkopuolelle.

Raportti kertoo tilastoja kaksoisdiagnoosin vuoksi hoidettavien määrän nopeasta noususta ja päätty toteamaan, että ”vaikea-asteisista mielenterveyden häiriöistä kärsivät tarvitsevat tyypillisesti monenlaista asumiseen ja arkielämään liittyviä tukitoimia”. ”Nyt tarvittaisiin nimenomaan lääketieteellistä osaamista ja julkisen palvelujärjestelmän kokonaisuuteen integroitumista ja saumatonta yhteistyötä.” ”Maksajan löytäminen päihdeongelmaisten tarpeenmukaiselle hoidolle on kuitenkin vaikeaa.” (Mt. 152.)

Pääkaupunkiseudun asunnottomuuden vähentämishjelmaa varten ympäristöministeriön johdolla tehdyssä tutkimuksessa tarkastellaan palveluiden ulkopuolelle jäävien asunnottomien asiakasryhmien tunnistamista ja integrointia palvelujärjestelmään (Pitkänen & Kaakinen 2004). Tutkimus käyttää taustamateriaalinaan myös pääkaupunkiseudun asunto- ja sosiaaliviranomaisten tekemää selvitystä: Tämän mukaan noin 30 prosenttia asunnottomista voitaisiin asuttaa suoraan tavalliseen asuntoon ja runsas neljäsosa tarvitsisi tuettua asumista. Noin 40 prosenttia pääkaupunkiseudun kaikkiaan 4 500 asunnottomasta tarvitsisi laitostyyppistä ympärivuorokautista tuettua asumista tai he majoilevat sukulaisten ja tuttavien luona ja ilmoittavat itsensä asunnottomiksi sosiaalipalveluita hakiessaan, mutta eivät syystä tai toisesta hae asuntoa. Viimeksi mainittuja on paljon Helsingissä. (Asunnottomien asumispalveluiden kehittäminen pääkaupunkiseudulla, 2005, 10.) Näiden raporttien pohjalta ollaankin jatkamassa pääkaupunkiseudun asunnottomuuden vähentämishjelmaa vuoteen 2007. Asuntonministeri, sosiaali- ja terveysministeri ja peruspalveluministeri yhdessä kaupunginjohtajien kanssa ovat allekirjoittaneet tästä yhteisen sopimuksen helmikuussa 2005. Asunnottomuuden yleisen vähentämisen ohella ohjelmassa toteuttamista varten perustetun seudullisen yhteistyöverkoston ”keskeisenä tehtävänä on vaikeasti asutettavien asunnottomien asumispalveluiden ja asumisen tuen, asunnottomuutta pysyvästi vähentävien toimintamallien sekä itsenäisen asumisen tuen ja neuvonnan kehittäminen.” (Pääkaupunkiseudun asunnottomuuden..., 2005.) Vaikeasti asutettavien problematiikka, joka hallitusohjelmien mukaisissa asunnottomuuden vähentämishjelmissä (ks. valtion ympäristöhallinnon internet-sivut www.ymparisto.fi) on ollut jatkuvasti esillä, mutta todettu erittäin ongelmalliseksi, on tällä tavalla virallisesti tunnustettu konkreettiseksi kehittämiskohteeksi.

Toisen tiedon näkökulma – kolme asiakastapausta, kolme ihmistä

Tutkimusten ja kartoitusten avulla saatava tieto mielenterveysongelmaisista asunnottomista on siis vähäistä, kuten edellinen katsaus osoitti. Tarvittava tieto on hankittava kentältä, kokoamalla se työntekijöiltä, kuten edellä pääkaupunkiseudun ohjelmaa varten tehtiin, haastatteleamalla työntekijöitä ja asiakkaita. Tarve saada syvempää tietoa kasvaa.

Tähän tarpeeseen tämäkin artikkeli pyrkii osaltaan vastaamaan: sen tässä osassa puhuvat kentän työntekijät. Ensin kuvataan kolmen asunnottoman tilannetta siten kuin heitä auttava sosiaalityöntekijä sen näkee, toiseksi annetaan ääni ensisuojoissa ja matalan kynnyksen paikoissa työskenteleville. Kolmas näkökulma on kunnan työntekijöiden, asunto- ja sosiaaliviranomaisten, näkemykset asiasta.

Esimerkkitapauksina on kolme eri-ikäistä asiakasta, kaksi naista ja yksi mies (nimitän heitä asiakkaaksi informanttina olleen sosiaalityöntekijän näkökulmasta katsoen). Vanhin on syntynyt 1940-luvulla ja nuorin 1960-luvulla. He kävivät (ja käyvät ehkä vieläkin) säännöllisessä helsinkiläisessä matalan kynnyksen paikassa. Paikan sosiaalityöntekijän kanssa yhteistyötä tehden olen saanut karkean kuvan näiden kolmen tilanteesta. Tutkimuseettisistä syistä heistä ei kuitenkaan voi kertoa piirteitä ja tarinaa henkilö henkilöltä. Niinpä olemme yhdessä kyseisen työntekijän kanssa keskustelleet ja kirjoittaneet heistä siten, että olemme yhdistelleet heidän tarinoitaan toisiinsa. Toinen näkökohta, saada näiden ihmisten tilanne näkyväksi, painaa vaa’assa mielestämme enemmän, siksi olemme päätyneet kuitenkin kertomaan heistä.³

Kaksi näistä asiakkaista on jossakin elämänvaiheessa diagnosoitu skitsofreenikoiksi. Heillä on aikaisempia pitkiäkin hoitajaksoja eri mielenterveyden palauttamiseen tai hoitamiseen keskittyneissä laitoksissa, lähinnä Hesperian sairaalassa. Nykypäivää luonnehtivat runsas alkoholin ja muiden päihteiden käyttö, epäsiisteys ja asunnottomuus sekä satunnaiset käynnit psykiatrisessa sairaalassa. Sairaalassa ei pidätä potilasta kauan, kuten jo todettiin. On epävarmaa, tuleeko mahdollinen potilaalle määrätty, vaikkapa psykoosinlääkitys tai virtsa-

---

³ Suuret kiitokset tiedoista ja yhteistyöstä – en valitettavasti voi mainita kyseisen sosiaalityöntekijän nimeä tässä, jotta en samalla paljastaisi asiakkaiden identiteettiä. Asiakkaiden nimiä en tiedä enkä ole heitä tavannut.

tietulehduksen hoitoon tarvittava antibiootti hankittua ja lääkitys asiallisesti nautittua, kun asiakas poistuu hoidosta resepti kourassaan suoraan kadulle. Resepti voi matkalla kadota, tai se voidaan myydä.

Kahdella asiakkaalla on takanaan pitkiä työsuhteita. Työhistoriansa vuoksi heillä on suhteellisen kohtuullinen eläke, mikä tarkoittaa noin tuplasti enemmän rahaa kuin perustoimentuloturvan varassa elävällä. Mutta katuelämä kuluttaa rahat pian eläkepäivän jälkeen loppuun. Rahaa on hankittava joko anastamalla tai lainaamalla. Toinen näistä eläkeläisistä lainailee rahaa, mutta maksaa velkansa hyvin tunnollisesti korkoineen takaisin; hän jopa yrittää maksaa myös saamistaan ilmaisupalveluista.

Paranoidiseksi skitsofreenikoksi diagnosoidun asiakkaan sairaus sen sijaan alkoi jo varhain, eikä työhistoriaa ehtinyt kertyä. Nyt toimeen on tultava eläkeläisenä ja välitystililäisenä perustoimentuloturvan varassa. Katuelämä on kovaa, ja tilaisuus, nälkä ja jano tekevät varkaan, joten piakkoin on mentävä kärsimään rangaistusta anastuksista.

Yhden asiakkaan ensimmäinen Hesperian hoitojakso ajoittuu elämänvaiheeseen, jossa vakavat tapahtumat perheessä olivat aiheuttaneet surua. Toinen hoitojakso liittyy avioeroon. Sairaalasta hän siirtyi asumaan ystävien luo ja ajoittain asuu edelleenkin näin. Alkoholin käyttö on nykyisin ajoittaista, samoin täysin vailla asuntoa olo. Sosiaalitoimistoon meno asuntoa hakemaan on vaikeaa, ainakaan yksin häntä ei saa lähtemään, pelot tulevat vastaan.

Vain yksi näistä kolmesta pyrkii pitämään puhtaudestaan hyvää huolta muun muassa saunomalla ja pesettämällä vaatteitaan useita kertoja viikossa. Muille vaatteiden vaihto tuottaa ajoittain lähes ylitsepäsemättömiä ongelmia, suihkuun heitä saa houkutella. Toisen naisasiakkaan hygieniaongelmat ovat yllättäneet kokeneetkin työntekijät.

Kaikki kolme asustelevat enemmän tai vähemmän ulkona ja rappukäytävissä, ja he kiertelevät tuttujen luona, joskus asuntoloissakin, onpa yksi heistä nähnyt nukkumassa jopa puhelinkopissa. Erityissosiaalitoimisto on yrittänyt etsiä sopivia paikkoja, mutta heille ei paikkoja löydy, ongelmia on liian monta. Yhdellä on paikka laadultaan huonotasoiseksi tunnetussa yksityisessä asuntolassa, mutta hänen on ilmeisesti vaikea sopeutua asuntolan elämään ja sääntöihin. Toiselle naisista on ehdotettu paikkaa Eeva-Maria-kodissa. Näin moniongelmaisen asiakkaan kanssa selviytymiseen siellä ei kuitenkaan ole riittävästi henkilökuntaa, eikä varsinkaan tarvittavaa psykiatrista ammattitaitoa omaavaa. Toisen naisasiakkaan sijoittamisesta kaupungin omaan psykiatristen naisten tukikotiin on ollut puhet-

ta, mutta hän lienee sinne liian levoton, toiset asiakkaat häiriintyisivät. Sama koskee miesasiakasta, psykiatristen potilaiden tukikotiin häntä ei voida sijoittaa, sillä päihteiden käytölle siellä on tiukkoja rajoituksia. Varsinkin vahvoja huumeita käyttävälle on todella vaikeaa löytää jatkopaikkaa, niitä ei ole. Kahden asiakkaan osalta on yhteistyö sairaalan kanssa kuitenkin johtanut siihen, että he saavat tarvitsemansa injektio lääkeyhdistelmän matalan kynnyksen paikassa, jossa on sairaanhoitaja. Heidän voidaan katsoa olevan jonkinlaisessa hoidossa, kolmas ei ole.

Asiakkaina matalan kynnyksen paikassa nämä ihmiset ovat tavallisesti hyviä, sopeutuvia asiakkaita. He ovat tyytyväisiä, kun he saavat siellä hyvää ruokaa ja huomiota ja katon pään päälle siksi ajaksi. Miksi sitten nämä ihmiset ovat kokonaan vailla asuntoa tai vakinaista yöpymispaikkaa, kysyin. Ratkaiseva on se, sopeutuuko ihminen asumaan asuntolassa tai ensisuojaissa. Toinen kysymys on se, ottaako mikään asuntola heitä vastaan, ensisuoja lukuun ottamatta. Jokainen heistä haluaisi yksin, oman rauhan, mutta kun he eivät pysty asumaan yksin. Jopa laivalippu olisi jonkun mielestä hyvä ratkaisu, pääsisi nukkumaan.

Tuntuu siltä, että kyseiset ihmiset ovat heitteillä. Mikään taho ei kykene tarjoamaan heille turvallista majapaikkaa, heillä on liian monta ongelmaa. Psykiatrinen sairaala, joka ennen majoitti ihmisiä, jotka eivät ole sairautensa akuutissa vaiheessa, ei sitä enää tee. ”Miksi näille ihmisille ei järjestetä palveluasuntoja, joissa olisi oma rauha ja asiantunteva henkilökunta auttamassa?” kuului sosiaaliterveyskeskuksen kysymys.

Ensisuojaverkoston kertomaa

Stakesin vetämä ensisuojaverkosto kokoaa eri puolilta maata samanlaista työtä tekeviä yhteen, keskustelemaan työstään ja sen ongelmista. Verkosto on kommunikaatiomuoto ja keskusteluareena, se on tapa tuoda esiin arjen kokemuksia – osallistujat voivat hyötyä toistensa kokemuksista ja työtavoista. Samalla verkosto tuottaa tietoa asioista, joista ei ole paljon kirjoitettu, kuten edellinen katsaus osoitti. Verkoston kahden viimeksi pidetyn kokouksen teemana on ollut mielen-terveysongelmaiset, kaksoisdiagnoosiasiukkaat ja heidän mahdollisuutensa saada palveluita.

Laura Hassi-Nuorluoto haastatteli vuonna 1999 ensisuojaissa työskenteleviä ja totesi, että ammatillisen sosiaaliterveyden kehitys on tuottanut uudenlaisia palveluita kaikkein syrjäytyneimmille. Näissä paikoissa asiakas siirtyy kadun arjesta ”nor-

maalin arjen piiriin”. Tämän päivän ensisuoja ei voi rinnastaa liekkihotelleihin ja yhteismajoituspaikkoihin. Siksi työntekijät nimeävätkin paikkoja mielellään palvelukeskuksiksi.⁴ (Hassi-Nuorluoto 2000.)

Monet ensisuoijat ovat tiloiltaan hyviä, joskin huonompiakin näkee. Tarjolla on ruokaa, mahdollisuus peseytymiseen ja saada vaihtovaatteita. Useimmissa paikoissa saa sosiaalityöntekijöiden palveluiden lisäksi myös joitain terveystalvaeluita. Näitä kaikkia palveluita tarjoavat myös päiväkeskukset. Ensisuoijan ”märkäpuolella” nukutaan vielä paljaalla patjalla, mutta joissakin paikoissa nukutaan jopa lakanoiden välissä. ”Kuivapuolella” asutaan 1–2 hengen huoneissa, vaatimattomasti tosin, joskus jopa 3–4 hengen huoneissa. Toisaalta, eräässä kohteessa (Jyväskylässä) ”kuivapuoli” koostuu yksioista, joihin asukkaalla on vuokrasuhde. ”Kostean kauden” tullen kuivapuolelta joudutaan siirtymään ”märkäpuolelle” – taas takaisin. Seuraava kertomus päivittäisestä työstä näissä palvelupisteissä on koottu yhteen verkoston jäsenten kokouskeskusteluista:

Ensisuoja palvelukeskuksiksi kehitettäessä on ajatuksena, että sinne voidaan ottaa heitä, ”jotka eivät kuulu kenellekään”, myös mielenterveysasiakkaita. Ensisuojaan voivat tulla kaikki suojaa ja apua tarvitsevat, vain väkivaltaisuus on esteenä. Sosiaalityön keinoin ihmisiä pyritään ohjaamaan eteenpäin: hoitoon, asumis- palveluihin, räätäloidysti sen mukaan, mitä kukin tarvitsee. Asiakkaiden hoidon ja tuen tarpeen todetaan lisääntyneen. Muutama henkilö vie melkoisen osan tukiasumisen ohjaajan työpanoksesta. Vaikka rahaa on työntekijöiden mukaan vaikea saada riittävästi tähän tarkoitukseen, useimmissa kaupungeissa asiakkaiden todetaan silti ohjautuvan aika hyvin. Pyrkimys on, että sairaalasta tuleva mielenterveyspotilas ei joutuisi menemään asuntolaan.

Verkoston jäsenten arviot siitä, kuinka suuri osa ensisuojan tai päiväkeskuk- sen asiakkaista on mielenterveyspotilaita, vaihtelevat 10–50 prosenttiin. Osa käy hoidossa, osa on ilman hoitoa. Isolla osalla asiakkaista on näitä ongelmia, mutta hoitoon ei hakeuduta. Osa ensisuojan mielenterveysongelmaisista on ollut vuosikautia hoidossa ja lääkitystä seurataan, he pärjäävät suhteellisen hyvin. Monilla taas kontaktit mielenterveyspalveluihin ovat katkenneet, samoin kuin muutkin hoidot.

Mielenterveysongelmat eivät ole ensisuojan asiakkailta kovin akuutteja, psykooseja esiintyy harvoin. Toisaalta tämä on usein syy, miksi asiakasta ei oteta mie-

---

⁴ Olemme yksikertaisuuden vuoksi pitäneet verkostolla työnimen ”ensisuoja verkosto”. Verkostossa on ollut mukana edustajia seuraavista kaupungeista: Helsinki, Espoo, Vantaa, Turku, Tampere, Oulu, Lahti, Kuopio ja Jyväskylä sekä viime aikoina edustajia myös joistakin alan järjestöistä.

lisairaalaan, ei ole tarpeeksi sairas. ”Hyvähän heidän on olla siellä teillä” – oli sairaalasta todettu. Mielenterveysongelma jää päihdeongelman alle. ”Asiakas ottaa aina sen verran viinaa, että häntä ei tarvitse ottaa mielenterveyspalveluiden piiriin.” ”Porukassa on paljon sellaisia, jotka hoitavat itseänsä viinalla ja aineilla.” ”Jos asiakas käyttää vähänkin päihteitä, mielenterveyspuoli ei ota häntä vastaan.” ”Ole kolme kuukautta raittiina ja tule sitten mielenterveyspalveluihin.”

Joskus asumisyksikkö asiakkaalle on jo löytymässä, mutta hänen on mentävä mielenterveystoimiston kautta, jolloin asumispaikkaa ei ehkä järjesty. Tarvitaisiin turvallisia paikkoja, jossa ei ”pompotettaisi”.

Vaikka asiakkaalla olisi vain mielenterveysongelma, ei päihdeongelmaa, heilokin voi kehittyä ”ralli”: ensisuojaan tullaan sairaalasta, ensisuojan työntekijät järjestävät paikan johonkin hoitokotiin, hetken kaikki on hyvin, kunnes asiakas palaa ensisuojaan, käyden ehkä välillä sairaalassa. ”Kun ihminen sotkee kuvionsa” ja joutuu tähän tilanteeseen, ”ottaa jo säälin puolelle kokeneellakin työntekijällä”. Tilannetta kuvattiin ikään kuin ”rullaportauksi, jossa ihminen kulkee vastakkaiseen suuntaan”.

Nuorien mielenterveysasiakkaiden määrä on lisääntynyt vuosi vuodelta, heidän kanssaan on tehtävä entistä enemmän töitä, joskus järjestämään pakollakin hoitoon. Kyse on nuorista, jotka ”tippuvat asunnoistaan, he ovat joukkoa, jotka eivät kuulu kenellekään”. He kiertävät ulkona, porrashuoneissa ja kavereiden luona ja ovat tuskin psykiatrisen hoidon piirissä. Tätä kiertävää joukkoa ei pystytä nykyisin asuttamaan, jatkopaikkojen löytäminen on vaikeaa, kun ”kaikki on jo käyty”. Ongelmana Helsingissä on parisataa nuorta, ”jotka eivät ole pysyneet kuntouttavissa yksiköissä”. Nuorille tarvittaisiin pieniä asumispalveluyksiköitä, joissa sallitaan retkahduksia ja joissa tuki olisi tiivistä, se sisältäisi myös psyykkistä hoitoa, ei vain asumista, verkoston jäsenet toteavat. Joukossa on myös uusia psykiatrisia asiakkaita, erityisesti naisia ja sekakäyttäjiä tulee nykyisin paljon. Monet heistä ovat häiritseviä ja heidän kuntonsa on huono.

Palveluiden kilpailuttamisen todettiin auttavan huonosti näitä asiakkaita. Asumispalveluita tarjotaan tarjoajan toimenkuvaan sopiville asiakkaille, jolloin päihde- ja mielenterveysongelmainen jää väliinputoajaksi, todettiin. ”Meidän kaupungissa alkaa 70 prosenttia asunnottomista asiakkaista olla näitä väliinputoajia, joille ei löydy palveluita.” Asia on saatava esille laajempaan, korkeamman tason keskusteluna, ei riitä, että kunnan työntekijät joutuvat kukin erikseen perustelevaan asiaa päättäjille, verkosto vaatii. Kentän työntekijät joutuvat tekemään työtään liian ahtaissa puitteissa. (Kärkkäinen 2004b ja 2005.)

Kunnassa saman pöydän äärellä – virallisen tiedon ja toisen tiedon välissä

Kunta panee virallinen tiedon antamat suuntaviivat ja suositukset täytäntöön. Viralliset tavoitteet ja kentän realiteetit nivotaan yhteen kuntatasolla, virkamiesten työssä ja kunnan päätöksenteossa. Kunta on myös areena, jossa viranomaiset ja järjestöt kohtaavat ja jossa myös asiakas – ja asukas – kohdataan. Ollaan toisen tiedon lähteillä. Kunnan keskeisten viranhaltijoiden tieto on paikallisen tason virallista tietoa, mutta sitä voi pitää tavallaan puolivirallisena verrattuna valtiovalan tietoon.

Kuntakierroksella, jolla olin keväällä 2004, saman pöydän ääressä oli asuntoviranomaisia, kuntien vuokratulojen edustajia ja sekä päällikkötason että kentätason työntekijöitä sosiaalitoimesta. Lisäksi mukana oli mielenterveyspuolen työntekijöitä, asumisneuvojia, järjestöjen edustajia ja kirkon diakoniatyötä tekeviä, vaihtelevalla kokoonpanolla eri kunnissa. Tämän ympäristöministeriön aloitteesta tehdyn kierroksen tavoitteena oli kerätä tietoa asunnottomuuden vähentämishjelmaa varten. (Hynynen & Tiitinen 2004; Kärkkäinen 2004b.)

Keskustelujen teemana oli asunnottomuus, vierailujen isäntänä oli kunnan asuntotoimisto, mutta kun asiaa tarkasteltiin laajasti, sosiaalitoimen kysymykset olivat suurimman osan aikaa puheena. Asuntotoimi pystyy järjestämään näisiä kaupungeissa asunnon kaikille, jotka pystyvät asumaan tavallisissa asunnoissa, sanoivat asuntotoimen edustajat. Kun asunnon järjestäminen ei ole keskeisin kysymys asunnottomuutta hoidettaessa, herätettiin jopa kysymys, pitäisikö lakaista puhumasta asunnottomasta silloin, kun on kyse henkilöstä, joka ei pysty asumaan tavallisessa asunnossa tai tukiasunnossa. Kysymyksen herätti asuntotoimen edustaja. Tämän artikkelin viimeisessä luvussa pohditaankin termin käyttökelpoisuutta nykytilanteessa.

Käytännössähän asioita ratkotaan yhteistyössä sosiaali- ja terveysviranomaisten kanssa ja järjestöjen palvelut ovat apuna. Mallit, joilla asuntoja (normaaleja asuntoja, tukiasuntoja, asumispalvelupaikkoja) järjestetään, vaihtelevatkin paikkakunnasta toiseen. Ensisuoja ja erilaiset tukiasunnot ja hoitokodit muodostavat yleensä ketjun. Puhuttiin leikkillisesti käsitteellä ”saattaen vaihdettava” – ensisuojan ja asumispalveluyksiköiden työntekijät muodostavat verkoston, joka yhdessä seuraa asiakkaan selviytymistä eri palvelupisteissä ja asumisyksiköissä. Jokaisen asiakkaan polku ja tilanne on erilainen. Mielenterveyspotilaille ja

myös päihdeasiakkaille on joissakin kaupungeissa laajamittaistakin tukitoimintaa, mutta useimmiten tuki on hajallaan, sitä on haettava räätälöidysti järjestöiltä. Lisäresurssien saanti kunnassa on vaikeaa, vastaus lisäresurssien pyyntöön saataisi olla, että ”tulisin perä edellä ulos neuvotteluhuoneesta”.

Mielenterveysongelmaisten tilannetta oli kyseltävä, se ei tullut esille puheenvuoroissa automaattisesti. Asunnottomien mielenterveysongelmaisten tilanteesta puhuminen tuntui olevan vaikeaa; sosiaalitoimen johtava virkamies totesi hie-man kiertäen, että ”on kourallinen ihmisiä, jotka vaativat paljon enemmän kuin muut.” Kotikentällä asiasta puhuminen saman pöydän ääressä muiden viranhaltijoiden kanssa sai erään palvelukeskuksen johtajan toteamaan: ”Sopiikohan täällä puhua samaa kuin Helsingissä” (ensisuojaverkoston kokouksessa). Kentällä⁵ työskentelevien, muun muassa tukiasuntoja järjestävien työntekijöiden vastaukset olivat, sitten kun heidät suoraan kysymällä sai tästä asiasta puhumaan, samankaltaisia joka kaupungissa: Asiakkaina ja asukkaina palvelupisteissä on mielisairaita ihmisiä, jotka eivät kuulu kenellekään, mielenterveyspuoli ei heitä huoli, he eivät ole tarpeeksi sairaita sairaalaan otettavaksi tai heitä ei huoliteta mielenterveyspalveluihin päihdeongelman vuoksi. Potilaita ”kotiutetaan” kaupunkien ensisuojiin suoraan psykiatrisesta sairaalasta, jopa pienemmissä naapurikunnissa kirjoilla olevia. Ensisuojasta käsin etsittiin juuri hoitopaikkaa naapurikunnasta kotoisin olevalle naiselle. Mitä kaoottisempi ihmisen tilanne on, sen vähemmän siihen on apua saatavissa. Erityiskohteita, asumispalvelupaikkoja kaivattiin näissäkin keskusteluissa, samoin koulutusta, joka auttaisi kohtaamaan näiden ihmisten ongelmia.

Resurssiongelmat heijastuvat virkamiesten puheessa. Keskustelujen perusteella voi päätellä, että huoli syrjäytyneimpien, nimenomaan kaksoisdiagnoosi-asiakkaiden asemasta palvelujärjestelmässä on suuri, jopa niin, että asiasta näyttää olevan vaikea puhua. Kun rahaa on vähän, tehtävät, joihin ei ole selvää lakisääteistä velvoitetta tai edes ministeriön suositusta, jäävät resurssien jaossa toiseksi. Kunnan oma virallinen tieto oli ikään kuin ohjaamassa ajattelua. Vierailijalle/tutkijalle toisen tiedon saanti edellytti, että osasi asettaa oikeita kysymyksiä, käyttää kysymys-vastausmenetelmää.

---

⁵ Teimme joka kaupungissa tutustumiskäyntejä ensisuojiin ja tukiasuntokohteisiin.

Kuka on asunnoton, kuka mielenterveyskuntoutuja – tarvitaanko uusia käsitteitä päätöksenteon avuksi?

Virallisen tiedon antama kuva asunnottomuudesta ei tunnu tavoittavan sitä todellista tilannetta, jossa moniongelmaiset asunnottomat tällä hetkellä elävät. Vuosikymmenien kuluessa asunnottomuus on hahmotettu eri tavoin ja asiasta on puhuttu eri termein. Pitäisikö nyt taas luoda uudet käsitteet uudentalanteelle?

Työväestön asuntokurjuus asukijärjestelmiseen ja maaseudun liikaväestön ongelmat olivat julkisessa keskustelussa esillä jo vuosikymmenien ajan ennen toista maailmansotaa, mutta toimet tilanteen korjaamiseksi olivat vähäisiä. Sodan jälkeistä asuntovajausta ryhdyttiin ratkaisemaan yhteiskunnan tukemia arava-asuntoja tuottamalla – rakentamalla asuntoja perheille. Vailla asuntoa olevat jäivät hyväntekeväisyysjärjestöjen varaan, niiden ylläpitämät asuntolat ja yömajat olivat täynnä. Vasta 1960-luvun lopulla asunnottomuusongelma siirtyi sosiaaliviranomaisten huoleksi, kun miehiä kuoli pakkasöinä hankeen. Asunnottomuutta alettiin tarkastella alkoholismien, työttömyyden ja irtolaisuuden ongelmana ja ratkaisuksi perustettiin laaja valikoima erityistoimia, alkoholistien hoito- ja huoltokoteja, laitoksia, samoin asuntoloiden ja yömajojen verkko kasvoi. (Kärkäinen 1998.)

Rauno Mäkelä tutki myös asunnottomien fyysistä ja psyykkistä terveydentilaa. Tutkimuksen ”Asunnottoman alkoholistin terveydentila ja hoidon tarve” tutkimusaineisto kerättiin ensisuojuissa ja vastaavissa paikoissa tehdyillä lääkärin-tarkastuksilla. (Mäkelä 1974.) Tämä tutkimus lienee jäänyt meillä ainutkertaiseksi.⁶ Huomattavaa on, että tuon ajan sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa käytettiin käsitettä asunnoton (esim. Mäkelä 1974; Murto 1972). Kuitenkin asunnottomien asuntokysymys nähtiin yksilön ongelmien kysymyksenä yhteiskunnan toimia suunniteltaessa. Toisin kuin vuosisadan alkupuolen tutkimustraditiossa, nyt eivät niinkään ihmisten asuinolot olleet kiinnostuksen kohteena, vaan ihmisten ominaisuudet (Taipale 1982, 5). Asuntopuolella valtakunnallisessa asunto-ohjelmassa tarkasteltiin jo yömajassa asuvia, mutta asunnottomuuskäsitettä ei asuntosektorilla vielä käytetty – eikä toimiin asunnottomuuden vähentämiseksi vielä

---

⁶ Tutkimus on verrattavissa Ruotsissa muutama vuosi sitten tukholmalaisella asunnottomille tarkoitettulla terveysasemalla tehtyyn haastattelututkimukseen (En klinisk pilotstudie av 35 hemlösa i Stockholm, 2001).

ryhdytty (Valtakunnallinen asunto-ohjelma, 1976). Vasta vähin erin asunnottomuus käsite tuli mukaan asuntosektorin mietintöihin (ks. Kärkkäinen 1998).

Ongelman yksilöllistämiseen ja hoidollisen ajattelun korostuneisuuteen 1980-luvun toimijat niin asunto- kuin sosiaalisektorillakin halusivat saada muu-
tosta. Asunnottomuus haluttiin määritellä asunto-ongelmaksi, yhteiskunnan rakenteelliseksi ongelmaksi. Taipale erotti käsitteet koditon ja asunnoton: ”Kodittomalla tarkoitetaan asunnotonta, vailla tiettyä elämänpiiriä olevaa irrallista, juuretonta ihmistä. Irtolaiset koettaneen enemmän kodittomiksi kuin asunnottomiksi.” ”Asunnottomuutta voidaan torjua asuntojen tuotannon ja jaon avulla. Kodittomuuden vähentäminen edellyttää muita, ihmissuhteita ja ympäristöä kohentavia toimia.” (Taipale 1982, 47–49.)

Asunnottomuutta alettiin määritellä sen mukaan, missä ihminen majoilee, ei ihmisen ominaisuuksien mukaan. Tämä määrittely muuttui käytännöksi 1980-luvun puolivälissä, kun silloinen asuntohallitus aloitti asunnottomien määrän kartoittamisen, jota Valtion asuntorahasto edelleen jatkaa. Asuntosektorin ja sosiaalisektorin yhteinen asunnottomuuden poistamisohjelma aloitettiin vuonna 1987, tavoitteena oli ennen muuta normaalien asuntojen järjestäminen asunnottomille. Vähentämisohjelman tulokset olivat myönteisiä; asunnottomuus väheni viidessä vuodessa puoleen.

Monet asuntoloiden miehistä kävivät töissä, huumeista ei vielä liioin tiedetty, keski-ikäinen alkoholisti oli asunnottoman prototyyppi ja valtaosa asunnottomista selviytyi tavallisessa asunnossa sen kerran saatuaan, ilman erityistukea. Kaikkia ei kuitenkaan onnistuttu asuttamaan tavalliseen taloon, asunnoton saattoi jäädä kiertämään ensisuojiin, asuntoloiden ja heikkotasoisien puurakennusten kehää. Arja Jokinen ja Kirsi Juhila toivat tämän näkyväksi tutkimuksessaan Pohjimmaiset asuntomarkkinat (Jokinen & Juhila, 1991). Pieniä erityiskohteita, rivitalopätkiä alettiinkin rakentaa päihdeongelmallisille asunto- ja sosiaaliviranomaisten yhteisvoimin – näitä nimitetään nykyisin asumispalveluiksi.

Sana ”koditon” jäi pois yhteiskuntapoliittisesta käytöstä. Muissa Pohjoismaissa tilanne on toinen: kun puhutaan asunnottomuuspolitiikasta (bostadslöshetpolitik), on pääpaino asuntojen järjestämisessä. Tavallisimmin kuitenkin puhutaan kodittomista ja kodittomuuspolitiikasta (hemlöshetspolitik), jolloin painopiste on vähintään yhtä paljon tuessa ja hoidossa kuin asuntojen järjestämisessä.

Entä asunnottomuus ja mielenterveys? Todennäköisesti asunnottomilla oli eriasteisia mielenterveyden häiriöitä, mutta niistä ei puhuttu ja vielä vähemmän kaksoisdiagnoosiasiakkaista. Mielenterveysongelmaisia jouduttiin joskus häätä-

mään asunnoistaan häiriöiden vuoksi; tämä oli yksi keskeisimpiä kimmokkeita sille, että kuntaan saatettiin palkata asumisen tukihenkilöitä. Kuopio lienee tässä uranuurtaja.

Nykyisin Pohjoismaissa puhutaan uusista kodittomista (om nya hemlösa) ja meilläkin on alettu puhua uudesta asunnottomuudesta; asunnottomina on enemmän naisia, nuoria, psyykenhäiriöisiä (mm. Rosengren 2003). Suomessakin on viime aikoina, tutkimuksissa ja tiedotusvälineissä, alettu taas silloin tällöin käyttää käsitettä koditon, vaikka sen määrittely on jäänyt epämääräiseksi. Granfelt on käyttänyt väitöskirjassaan kodittomuutta laajempänä käsitteenä kuin asunnoton, käsite sulkee sisäänsä myös ihmisen tuntemaan kodittomuuden (Granfelt 1998). Hallitusohjelmiin perustuvassa asunnottomuuden vähentämishjelmassa (Asunnottomuuden vähentämishjelma 2001) puhutaan moniongelmaisista. Vironkangas käyttää käsitettä pitkäaikaisasunnoton (Vironkangas 2004; Pitkänen & Kaakinen 2004). Meneillä olevassa pääkaupunkiseudun asunnottomuusohjelmassa puhutaan vaikeasti asutettavista.

Tarvitsemmeko siis käsittemuutosta ja uutta määrittelyä asunnottomuudelle? Ollaanko meillä yhteiskunnan rakenteellisiin ongelmiin, asuntojen puutteen osoittavan asunnottomuus käsitteemme vankeja, niin, että asunnottomuus nähdään vain asuntojen järjestämisen ongelmana? Jos näin on, pitäisikö meilläkin olla naapureiden kodittomuus-käsitettä vastaava käsite? Muista maista on löydettävissä monia erilaisia määritelmiä asunnottomuudelle/kodittomuudelle. Tanskalainen psykiatri Preben Brandt määrittelee asunnottoman (kodittoman) seuraavasti: ”Henkilö on koditon (hjemløs), kun hänellä ei ole sellaista asuinpaikkaa, jota voidaan pitää vakinaisena ja pysyvänä ja joka on asumistasoltaan kohtuullinen. Hän ei myöskään kykene käyttämään hyväkseen yhteiskunnallisia suhteita ja instituutioita (laajassa mielessä ymmärrettynä, jolloin mukaan luetaan perhe- ja sukulaisverkostot ja kaikenlaiset yksityiset ja julkiset instituutiot). Hän ei pysty käyttämään näitä hyväkseen joko ilmeisten tai piilevien syiden vuoksi, jotka ovat joko henkilön omaan persoonaan liittyviä tai johtuvat tavasta, jolla yhteiskunta toimii.” (Brandt 1999.) Tätä määrittelyä käytetään Tanskassa yleisesti (ks. esim. Koch-Nielsen 2004). Tapa, jolla Brandt määrittelee ongelman, sulkee sisäänsä niin yksilöstä kuin yhteiskunnastakin johtuvat tekijät ja asutuskysymyksen yhtä hyvin kuin yhteiskunnan toiminnan. Se välttää siis polarisoinnin suuntaan tai toiseen. Jokin tällainen määrittely voisi olla tarpeen meilläkin. Asuntojen järjestämisellä mielenterveys-päihdeongelmaisten tilannetta ei pystytä

yksistään parantamaan, kuten toinen tieto edellä kertoo. Toisaalta hoitopaikkoja tai asumispalveluita ei näille ihmisille tunnu olevan.

Mielenterveyspalveluiden laatusuosituksista tarkentamaan tuleva *Mielenterveyskuntoutujien asumispalveluiden laatusuositus* (2005) korostaa, että asumispalveluissa on kuntouttava ote. Suositus toteaa kuitenkin, että laadukkaan elämän mahdollisuudet on järjestettävä myös pitkäaikaissairaille, jotka eivät todennäköisesti koskaan siirry itsenäiseen asumiseen. Suosituksen tekstissä todetaan, että ”mielenterveyskuntoutujien ongelmana on usein myös päihdeiden väärinkäyttö. Nämä kuntoutujat voivat käyttää kuvattuja asumispalveluja, kunhan huomioidaan, että päihdeongelmaisten ja muiden erityisryhmien laadukkaat asumispalvelut edellyttävät runsaasti erityiskoulutettua henkilökuntaa.” (Mt. 9.) Varsinaisissa suosituksissa otetaan vielä esille nämä kaksoisdiagnoosipotilaat, kaksoisdiagnoosikuntoutujat, kuten asia ilmaistaan. ”Kunta järjestää heille suunnitellut asumispalvelut, joissa on päihde- ja mielenterveystyöhön pätevätyt henkilökunta.” (Mt.11.) Tämä laatusuositus olisi ensimmäinen konkreettinen ohje kunnille järjestää asumispalveluita niin sanotuille kaksoisdiagnoosipotilaille. Laatusuositus on STM:ssä työn alla ja annettaneen lähiaikoina.

Ongelmaksi jää silti kysymys siitä, kuka on mielenterveyskuntoutuja. Jo sana mielenterveyskuntoutuja on mielenkiintoinen. Sana kuntoutuja viittaa ihmisen omaan aktiivisuuteen, haluan ”kuntouttaa itse itseään”. Englanniksi ja ruotsiksi se ei ole käännettävissä. Ruotsalainen ei ymmärrä meidän käsitettämme, vaikka sen onnistuisi hänelle kääntämään. Hän puhuu kuntoutuspalveluiden käyttäjästä (om en brukare).

Mielenterveyskuntoutujien asumispalveluihin pääsyn ja siellä asumisen kriteerit tuntuvat olevan tiukat, sitä osoittivat myös edelliset toisen tiedon kertomukset. Monissa edellä referoiduissa tutkimuksissa viitataan samaan asiaan: muun muassa asunnottomuuden vähentämishjelmaa varten tehty selvitys (Pitkänen & Kaakinen, 2004) toteaa Elina Vironkankaan tekemään selvitykseen (2004) viitaten, että palveluiden ulkopuolelle jää moniongelmaisten ryhmä, joka ei saa tarvitsemiaan asumispalveluita sektorisoitujen mielenterveys- ja päihdehuollon, vammaisten ja vanhusten asumispalveluista. Myös Jaana Paasu toteaa (Hynynen 2005), että asumispalvelut on tyypiteltä joko päihde- tai mielenterveysongelmaisten asumispalveluihin. Mutta sen laajemmin asiaa ei tutkimuksissa yleensä käsitellä.

Olen tätä asiaa kysellyt paljon sekä asumispalveluita tutkineilta että kentällä työskenteleviltä. Kysymykseni on usein muotoa: ”Lentääkö mielenterveyskuntoutuja asumispalvelusta parin kaljan jälkeen?” Vastaus on yleensä: kyllä.

Tarvitseeko tarkastelemamme asunnottoman mielenterveys- ja päihdeongelman saada ensin mielenterveyskuntoutujan status ennen kuin hän pääsee asumaan yksikköön, jossa hän voisi saada sairautensa mukaista hoitoa ja tukea – ja katon päänsä päälle? Minusta näyttää siltä, että täytyy. Hänen on myös pystyttävä pitämään tämä status. Täytyy antaa merkkejä ns. normaalista ”elämänhallinnasta” ja olla ”kiltti”. Voivatko nämä seikat olla ehtona turvallisen asuinpaikan, palveluasunnon saannille? Luulisi, että perustuslain mukainen turva kuuluisi tällaisellekin kansalaiselle, ilman, että hän saavuttaa ensin roolin, statuksen, joka antaa siihen oikeutuksen.

Onko siis sana ”asunnoton” enää oikea käsite kuvaamaan tätä ryhmää, pitääkö muiden maiden tavoin ottaa käyttöön jokin muu käsite, jota asunnottomien ihmisten ongelmat tulisivat paremmin tunnistetuiksi? Muualla puhutaan ”kodittomista”. Mutta kun mietitään toimia, jolla ongelmia vähennetään, luontuuko ajattelumme ja kieleemme puhumaan ”kodittomuuspolitiikasta”? Tuskin. Mutta jotain uutta olisi puhuntaan kuitenkin löydettävä. Yhteiskunnan polarisoitussa köyhät tuntuvat olevan entistä köyhempiä, samoin asunnottomat entistä ... siis mitä?

Vai olisiko sittenkin parempi pysyä tutussa käsitteessä asunnottomuus, mutta mieltää, että itse ilmiö on muuttunut.

LÄHTEET

- Asunnottomien asumispalveluiden kehittäminen pääkaupunkiseudulla. (2005). Pääkaupunkiseudun asunnottomuuden vähentämishjelman 2002–2005 toteutuminen ja tavoitteet. Helsingin kaupungin talous- ja suunnittelukeskuksen julkaisuja 2/2005.
- Asunnottomuuden vähentämishjelma 2001–2003 (200). Ympäristöministeriön moniste. Helsinki: Ympäristöministeriö, Asunto- ja rakennusosasto.
- Att motverka hemlöshet (2001). En sammanhållen strategi för samhället. Slutbetänkande av Kommittén för hemlösa. Staten offentliga utredningar, SOU 2001:95. Stockholm.
- Brandt, P. (1999). Reflexions on Homelessness as Seen from an Institution for Homeless in Copenhagen. In Avramov, D. (ed.) (1999). *Coping with Homelessness : Issues to be Tackled and Best Practices in Europe*. Ashgate: Aldershot.
- En klinisk pilotstudie av 35 hemlösa i Stockholm (2001). Stockholms läns landsting. Stockholm: Karolinska Institutet.

- Granfelt, R. (1998). Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Granfelt, R. (2003). Päihteettömien päivien talo. Tutkimus Kivitaskuyhteisöstä asukkaiden tulkitsemana. Espoo: Espoon Diakoniasäätiö.
- Hakkarainen, P. & Kekki, T. & Mustalampi, S. & Muuri, A. & Nuorvala, Y. & Partanen, A. & Virtanen, A. & Virtanen, P. (2000). Huumehoidon nykyiset tarpeet ja edellytykset. Aiheita 31/2000. Helsinki: Stakes.
- Hassi-Nuorluoto, L. (2000). Vailla asuntoa 1999. Uudelleenjakoa, sivilisointia ja riskien hallintaa kasvukeskuksissa. Aiheita 10/2000. Helsinki: Stakes.
- Hemlösa i Sverige 1999 (2000). Vilka är de och vilken hjälp får de? Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 2000:1 Socialstyrelsen. Modin-Tryck. Stockholm.
- Heikkilä, M. & Kaakinen, J. & Korpelainen, N. (2003). Kansallinen sosiaalialan kehittämissuunnitelma. Selvityshenkilöiden loppuraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2003:11. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Hynynen, R. (2005). Asuntoja ja tukea asunnottomille. Arviointi tuetun asumisen toimintamalleista. Suomen ympäristö, Asuminen. Helsinki: Ympäristöministeriö, Asunto- ja rakennusosasto.
- Huvinen, K. & Juvonen, L. & Sovijärvi, I. & Karppinen, P. & Vaaramo, A-M (2002). Asunnottomat asiakkaat terveydenhuollon sosiaalityön haasteena. Sosiaalinen raportointi asunnottomuudesta Peijaksen sairaalassa ja alueen psykiatrian poliklinikoilla vuonna 2000. Aiheita 1/2002. Helsinki: Stakes.
- Jokinen, A. & Juhila, K. (1991). Pohjimmaisat asuntomarkkinat. Helsinki : Sosiaaliturvan Keskusliitto ja Asuntohallitus.
- Koch-Nielsen, I. (2004). Danish National Report 2004 for the European Observatory on Homelessness: Statistical Update. Feantsa. The Danish National Institute of Social Research. www.feantsa.org. [Viitattu 8/2005.]
- Kumpuvaori, J. & Högbacka, M. (2003). Vammaisten henkilöiden ihmisoikeudet Suomessa. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2003:10. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Kärkkäinen, S.-L. & Hannikainen, K. & Heikkilä, I. (1998). Asuntoja ja palveluja asunnottomille: historiaa ja nykypäivää. Aiheita 8/1998. Helsinki: Stakes.
- Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastainen kansallinen toimintasuunnitelma vuosille 2003–2005. (2003). Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2003:23. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Metso, L. & Nuorvala, Y. (2004). Huumeasiakkaat yleistyvät sosiaali- ja terveyspalveluissa. *Dialogi* 3/2004.
- Mielenterveyspalveluiden laatusuositus (2001). Sosiaali- ja terveydenhuollon tavoite- ja toimitaohjelman (TATO) mielenterveyden valmistelu ja seurantar ryhmä. Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2001:9. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Murto, L. (1978). Asunnottomien alkoholistien elinolosuhteet ja elämäntapa sekä yhteiskunnan toimenpiteet. Tampereella vuosina 1970–1975 suoritettu tutkimus. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja n:o 30. Helsinki: Alkoholitutkimussäätiö.
- Mäkelä, R. (1974). Asunnottomien alkoholistien terveydentila ja hoidon tarve. Kansanterveystieteen laitos. Julkaisuja A. Tilastoja ja selvityksiä. No. 5. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Näkökulmia mielenterveystutkukseen (2002). Sosiaali- ja terveysministeriön monisteita 2002:7. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Nuorvala, Y. & Metso, L. & Kaukonen, O. & Haavisto, K. Muuttuva päihdeasiakkuus. Päihdepäuslaskennat 1987–2003, Yhteiskuntapolitiikka 6/2004.

- Oikeus hoitoon – toteutuvatko perusoikeudet hoitoon pääsystä? (2002). Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen monisteita 2002:18. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Paara, E. (toim.) (2005). Vammaispalvelujen järjestäminen ja osaaminen. Selvitys vammaislakien yhdistämisestä. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen selvityksiä 2005:4. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Pitkänen, S. & Kaakinen, J. (2004). Rajattomat mahdollisuudet. Esiselvitys pääkaupunkiseudun asunnottomien tuki- ja palveluasumisen kehittämissuunnitelmaa (2005–2007) varten. Ympäristöministeriön moniste 141. Helsinki: Ympäristöministeriö.
- Päihdepalvelujen laatusuosituksien (2002). Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen oppaita 2002: 3. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus ja Suomen Kuntaliitto.
- Rahkonen, H. (2004). Juhani roihahtaa: Kadulta kadulle hoitaminen on vastuutonta tuhlausta. *Asukka* 4/2004.
- Raitakari, S. (2003). Nuorten tukiasuminen – Paikka elämänhallinnan ja marginaalin rajalla. Omakolo-projektin taustaolettamukset, käytännöt ja asiakkuus. Oulu: Nuorten Ystävät ry.
- Rosengren, A. (2003): Mellan ilska och hopp. Om hemlöshet, droger och kvinnor. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Sosiaalialan kehittämisshanke. Toimeenpanosuunnitelma (2003). Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen monisteita 2003:20. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen julkaisuja 2002:11. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Sosiaaliturvan suunta 2003 (2003). Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen julkaisuja 2003:6. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Sosiaaliturvan suunta 2004 (2004). Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen julkaisuja 2004:21. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Taipale, I. (1982) Asunnottomuus ja alkoholi. Sosiaalilääketieteellinen tutkimus Helsingistä 1937–1977. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja n:o 32. Helsinki: Alkoholitutkimussäätiö.
- Taipale, I. (1998). Mielen sairaut ja palveluasunnot. Monisteita 1998:32. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Terveystieteiden tutkimuskeskuksen julkaisuja 2002:4. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Tiitinen, V. & Peltola, P. (2005). Asunnottomat 2004. Selvityksiä 8/2005. Helsinki: Valtion asuntorahasto.
- Törmä, S. & Huotari, K. (2005). Sateisten teiden kulkijoita. Huono-osaisimmat ja moniongelmaisimmat päihteiden käyttäjät avun tarvitsijoina ja asiakkaina. Helsingin Diakonissalaitoksen julkaisuja 1/ 2005. Helsinki: Helsingin Diakonissalaitos.
- Valtakunnallinen asunto-ohjelma vuosille 1976–1985 (1976). Asuntotuotanto-neuvottelukunta. Komiteanmietintö 1976:36. Helsinki: Asuntohallitus.
- Vanhala, A. (2005). Paikka ja asiakkuus. Etnografia naisten Asuntolasta. *Acta Universitatis Tampereensis*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Virtanen, Ari (toim.) (2004). Huuhausainetilanne Suomessa 2003. Tilastoraportteja 1/2004. Helsinki: Stakes.

JULKAISEMATTOMAT LÄHTEET

- Hynynen, R. & Tiitinen, V. (2004). Katsaus asunnottomuusasioita koskeneista kuntakäynneistä 30.3–24.5.2004 (Lahti, Lappeenranta, Jyväskylä; Järvenpää, Joensuu, Kuopio, Oulu, Tampere ja Turku) Muistio 1.6.2004.
- Kokousmuistio 9.5.2001. (2001). Peruspalveluiden arviointi 2001. Psykiatristen potilaiden asumispalvelut.
- Kärkkäinen, M.-L. & Päätaalo, M. (2002). Mielenterveyspotilaiden asumispalvelut. Valtakunnallinen yhteenveto läänien Peruspalvelujen arviointiraporteista vuodelta 2001. Oulun lääninhallitus (moniste toukokuu 2002).
- Kärkkäinen, S.-L. (2004a). Havaintoja asunnottomuusasioita koskeneen kuntakierroksen pohjalta, lisäyksenä Hynysen - Tiitisen muistioon. Muistio 2.6.2004.
- Kärkkäinen, S.-L. (2004b). Muistio ensisuojavaikoston kokouksesta 21.1.2004.
- Kärkkäinen, S.-L. (2005). Muisto ensisuojavaikoston kokouksesta 26.1.2005.
- Mielenterveyskuntoutujien asumispalveluiden laatusuositus (2005). Luonnos, versio 17. STM, Stakes. Julkaisematon.
- Metso, L. & Nuorvala, Y. Päihdetapauslaskennan 2003 julkaisematon aineisto.
- Pääkaupunkiseudun asunnottomuuden vähentämisen toimenpideohjelman seurantakokouksen pöytäkirja 22.2.2005, Säätöyhtiö, Helsinki.
- Vironkangas, E. (2004). Selvitys palveluiden ulkopuolelle jäävän asiakaskunnan profiilista ja palveluiden järjestämisen edellytyksistä. Helsingin Diakonissalaitos 2/2004, Helsinki 2004 (moniste).
- Www.ymparisto.fi. Asunnottomuuden vähentämishajelman aineistoa. [Viitattu 8/2005.]

HAASTATTELUT

- Sosiaalityöntekijän haastattelu, Helsinki (tutkimussyistä ei nimeä julkaista).

SIVUTIETOA

JOUKO KARJALAINEN

Köyhyys, syrjäytyminen, huono-osaisuus ja monet muut samoja ilmiöitä kuvaavat sanat ovat poliittisesti latautuneita käsitteitä. Ne ovat poliittisia käsitteitä. Köyhien määrää koskevat arviot tai tarkat väestöosuudet, joita julkinen keskustelu ja päättäjät alinomaan vaativat, ovat poliittista keskustelua ja myös tämän keskustelun tuotteita. Valittu tapa määritellä ilmiötä ja sille ominainen käsitteistö tuottavat tietyn väestöosuuden tai muun lukusarjan.

Köyhyyskeskustelussa on useita ulottuvuuksia ja yhteyksiä. Laajimmillaan kyse on luonnollisesti globaalista, koko ihmiskuntaa koskevasta keskustelusta. Siinä muun muassa käsitykset köyhien määrästä poikkeavat voimakkaasti toisistaan. Eurooppalaisella tasolla köyhyysproblematiikka on osa EU:n ”sosiaaliseksi suojeluksi” nimettyä (sosiaali)politiikkaa. Köyhyiden ja syrjäytymisen vastaisia toimintaohjelmia (NAPS) on tässä puhunnassa pyritty nostamaan politiikan päiväjärjestykseen. Näyttää siltä, että suomalainen köyhyyskeskustelu – silloin kun sitä on – ei ole juurikaan hakenut kosketuspintaa näistä ohjelmista vaan pikemminkin globaaleista vertailukohteista. Globaali köyhyys toimii monesti verukkeena, jolla suomalaista köyhyyttä suhteellistetaan olemattomiin.

Köyhyys ja huono-osaisuus ovat käsitteellisiä sommitelmia. Köyhyyspuhunnassa kyse ei ole vain samankaltaisten asioiden asettamisesta rinnakkain. Olennaisinta ovat asioiden välille muodostuneet suhteet. EU:n tasolla puhutaan syrjäytymisen käsitteillä kuten yllä mainituissa köyhyyden ja syrjäytymisen vastaisissa toimintasuunnitelmissa. Näille ohjelmille pyritään saamaan merkitystä kansallisen ja eurooppalaisen politiikan välittäjänä. Se on ollut EU:n komission ääneen lausuttu ja toistaiseksi pitkälti toteutumaton toive. Nämä suhteet voivat olla myös globaaleja.

Avoin koordinaatio on kaukaa tapahtuvan hallinnan uusi toimintakäytäntö ja ohjausväline, jota toteutetaan tietoon vetoamalla. Se taas vaatii tietynlaisia tiedon tuotantoa. Tiedon näkökulmasta olennaista on se, että huono-osaisuutta

koskeva puhunta pitää nähdä toiminnallisessa kontekstissaan. Se on erottamattomassa suhteessa sosiaalisiin käytäntöihin. Kyseessä on hallinnan konteksti. ”Totuudesta” voidaan tarkkaan ottaen puhua vain tietyn puhunnan sisällä. Niinpä ei ole lainkaan merkittävää, että köyhyysdiskurssissa säännönmukaisesti palataan siihen, miten köyhyys määritellään. Totuusmääritelmistä riippumatta köyhyyttä on aivan varmasti olemassa – muu olisi pikkunokkelaa viisastelua, joka sulki silmät esimerkiksi köyhyyden ja aliravitsemuksen maailmanlaajuiselta ongelmalta.

Tiedon käyttöarvo on aina suhteessa siihen tarpeeseen tai tilanteeseen, jossa tietoa syntyy tai sitä käytetään. Tiedon merkitys ilmenee valmiudessa toimintaan, jonkin toiminnan välittömänä osana tai perusteluna, ja tiedon merkitys paljastuu tilanteessa läsnä oleville. Tieto on sosiaalisena ilmiönä vahvasti sidoksissa esiintymisyhteyteensä. Tässä artikkelissa konteksteina ovat ne useat hankkeet, joita olen seurannut SPR:n, seurakuntadiakonian, työttömien yhdistysten ja muiden niin sanotun kolmannen sektorin organisaatioiden kanssa.

Sosiaalityöntekijän ja toimeentulotukea hakevan asiakkaan kohtaaminen on esimerkki sosiaalisesta tilanteesta, joka toimii kontekstiin sidotun tiedon varassa. Kontekstiin kuuluvat tässä yhteydessä asiakkaan perhesuhteet, työmarkkina-asema, terveydentila jne. Siihen kuuluvat myös toimeentulotukea säätelevät lait, paikalliset ohjeet ja kullekin sosiaalityöntekijälle ominainen tapa tehdä asiakastyötä. Niitä koskeva tieto jäsentyy sommitelmaksi, joka siinä tilanteessa paitsi varmistaa juuri ne päätökset ja sopimukset, joihin päädytään, luo myös suuntaviivat seuraavalle tapaamiselle tai tuleville toimenpiteille. Epävirallinen apu, jonka avulla olen arvioinut myös julkisen sosiaaliturvan toimivuutta, on kiinteässä sidoksessa julkiseen sosiaaliturvaan. Niiden tiedon tarpeet leikkaavat toisiaan.

Tilanteiden tutkiminen

Oleminen muuttuu kokemukseksi konkreettisissa *tilanteissa*, joissa ihmiset toimivat. Tilanteet vaihtuvat alati toisiksi, ja kaikkiin tilanteisiin liittyy uuden mahdollisuuden elementti, toisin toimimisen mahdollisuus. Tilanne on muistin, havaintojen ja mielikuvien jännittävä jatkumo, jossa kaikki kokemamme sekä olettamuksemme ja tavoitteemme tulevaisuuden suhteen ovat mukana. Jokainen tilanne on ainutkertainen episodi, joka ei koskaan voi toistua täsmälleen saman-

laisena. Mukana olleet voivat tehdä samasta tilanteesta hyvinkin erilaisia kuvauksia. (Elovainio 1991, 32.)

Miten sitten muun muassa Huono-osaisuusselvityksissä käyttämäni vapaaehtoistyötä tekevät informantit (Karjalainen 1997–2002) määrittelevät tilanteen? Aineellista apua jakaville tilannekuvaukset koskivat apua hakeneiden perheiden taloudellista ja muuta tilannetta. SPR:n ystävöitymässä olevat kuvasivat useimmiten kohtaamansa ihmisen vaikeaa elämäntilannetta. Sen sijaan pyytäessäni samalla tilanne-erittelylomakkeella ammattikoulujen liikunnanopettajia ja opinto-ohjaajia kuvaamaan kohtaamaansa vaikeaa sosiaalista tilannetta, monet heistä kuvasivat häiriötilanteita liikuntatunneilla. Vastaavasti etenkin SPR:n valmiustyössä olevat kuvaavat usein tulipalo- tai etsintätilanteita. Heille tilanne on tietty rajattu episodi tai tapahtumien ketju, jota kuvataan sellaisilla pelastustoiminnasta tutuilla sanoilla kuten ”tilanne oli päällä”, ”tilanne oli ohi”, ”tilanteeseen liittyi”. Tilanne tuottaa aina näkökulman tietoon, joka auttaa ymmärtämään paremmin esimerkiksi jonkin kriisin tai onnettomuustilanteen syitä ja seurauksia. Elämisen perusluonnehan on praktista, käytännöllistä.

Tilanteita on mahdollista tutkia yksityiskohtaisesti, jolloin voidaan saada täsmällistä tietoa. Tämä ei estä kiinnittämästä huomiota tilanteiden monimuotoisuuteen ja kompleksisuuteen yrittämättä yksinkertaistaa niitä liiaksi. Tilanne on aina monen eri tapahtuman konteksti. Tutkimuksellisesti se on monella tavalla työläs ja vain rajattuun määrään tilanteita ehtivä tutkimustapa. Kiinnostuksen kohteena ovat ihmisten toiminta ja heidän väliset suhteensa jossakin rajatussa kontekstissa. Artikkelissani pohdin niin sanotun virallisen tiedon ja toisen tiedon erilaisuutta ja samanlaisuutta sekä niiden välisiä suhteita vapaaehtoista sosiaalista työtä koskevien kokemusteni valossa. Vapaaehtoistyön kautta avautuu erityinen näkökulma huono-osaisuuden kohtaamistilanteisiin ja heidän tilanteitaan kuvaavaan tietoon. Vapaaehtoistyössä kohdataan huono-osaisuutta perustaltaan toisenlaisessa kontekstissa kuin julkisessa sosiaalityössä, mikä jo sinällään tuottaa toista tietoa.

Valta on tietoa

Valtiollisen tietotuotannon vuosikymmenien, jopa vuosisatainen tavoite on ollut tuottaa varmoja ja yhteiskunnan ennustettavuutta vahvistavia tilastokuvauksia väestöstä – väestön hallitsemiseksi. Tällaisen tietotuotannon perusta on keski-

määräisyyksien tunnistamisessa. Liian suuret poikkeamat ovat merkki häiriöistä. Niitä ei aina voi tulkita merkeiksi häiriöistä yhteiskunnassa, vaan kyse saattaa olla tiedon tuottamiseen liittyvistä ongelmista tai häiriöistä. Toisen tiedon voi ymmärtää Erwin Goffmanin tapaan *vastapuheeksi* vakiintuneen totuuden poliitikoille (vastapuheen käsitteestä mm. Juhila 2004). Toisen tiedon näkökulma on ihmisten kokemuksissa ja konkreettisesti kohdatuissa tilanteissa, mistä seuraa se, että tilanteista avautuvat lähestymistavat ja menetelmät ovat erityisen hyödyllisiä. Menetelmällisenä valintana voi toki monissakin tapauksissa olla laadullisen aineiston yhdistäminen kvantitatiiviseen aineistoon. Tulosten esittämisessä nojaututaan tapaustutkimuksen tavoin kaiken käytettävissä olevan aineiston tuottamaan informaatioon.

Julkisuus ja päättäjät ovat tottuneet vaatimaan lukuja ja indikaattoreita, jotka on määritelty juuri edellä ajatellun ongelman ratkaisemisen kannalta olennaisiksi. Virallisen tiedon kohteena ovatkin usein jo ratkaistut ongelmat, ja tiedon keruu on ehdollistettu tai ehdollistunut tietyille ongelmien ratkaisutavalle. Hallinnon tarpeisiin tuotetun tiedon pitää ollakin mahdollisimman ennustettavaa. Ajantanaan ongelmaksi kuitenkin saattaa tulla joskus luotujen tietokuvauksen vanhentuminen ja niiden irtaantuminen jopa taustalla olevan hallinnon käytännöistä. Tilastoviranomaisia vaivaava kysymys onkin se, missä määrin virallinen tieto voi olla herkkä tällaisille muutoksille, koska jokainen muutos merkitsee tiedon ajallisen vertailun heikkenemistä.

Julkista tietoa huono-osaisuudesta tuotetaan myös viranomaisyhteiskunnan ulkopuolella. Järjestöjen, seurakuntien ja vapaaehtoistyön kokemuksista ja toimintaympäristöistä syntyy omat näkökulmansa sosiaalisiin ja yhteiskunnallisiin ilmiöihin. Ne ovat samalla tärkeä väylä ja mahdollisuus toisen tiedon tuottamiseen. Esimerkiksi 1990-luvulla ajankohtaistuneesta köyhyysongelmasta tehdään edelleen ristikkäisiä tulkintoja, jotka kiistelevät myös julkisuudessa. Prosessissa on virallisen tiedon lisäksi tuotettu ennustamatonta ja viralliset totuudet kiistattavaa tietoa. Yhtäältä sen voi sanoa olleen tutkimuksen, mutta toisaalta jo ennen näitä ”tutkimuslöydöksiä” se oli avustusjärjestöjen ja myös virallisen sosiaalitoiminnan arjessa kohdattu ongelma. Myös vapaaehtoisella sektorilla syntyvän tiedon muotoja ja tiedonkeruun tapoja on eriteltävä kriittisesti. Nekin ovat tekijöidensä ja taustojensa tuotteita.

Vakiintunut, hegemoninen tieto säilyttää normaalioloissa asemansa paljon varmemmin kuin sitä kohtaan esitetyt kyseenalaistukset. Sellaisessa asemassa olevat tai siihen pyrkivät totuusväittämät kietoutuvat valtarakenteisiin, oikeut-

tavat ne ja lopulta estävät niiden muutoksen. Viralliselle, hegemoniselle tiedolle tiedon (ja tietämisen) kumuloitumisen prosessi on dominoiva. Sen sijaan ”toinen tieto” joutuu haastamaan vakiintuneita näkemyksiä voidakseen tuottaa jotain muuta kuin yleisesti hyväksyttyä tietoa. Jokaiseen kuoliaaksi syleilyn yritykseen on vastattava uudella haasteella. ”Viralliset totuudet” ovat osa vallan- ja voimankäytön muotoja, joilla puolustetaan valta-asemia ja vakiintunutta tietämystä niitä kiistäuttavia pyrkimyksiä vastaan.

Tilanne on katsojan silmissä

Tieto ja tietäminen ovat alituisen kohdanneet paradigmaattisia vaihdoksia, joiden myötä vakiintuneet totuudet tai niiden määrittelytavat ovat tulleet hylätyiksi. Sen vuoksi tutkimuksellisesti erityisen kiinnostavia ovat tilanteet, joissa tulkinat ja tietoperustat ovat törmäyskursilla ja aiemmat hegemoniset puhunnat ovat menettämässä asemaansa. Toisen tiedon avulla ei itse asiassa ole järkevää edes pyrkiä korvaamaan yhtä hegemoniaa toisella. Sen avulla voidaan tuoda yhden valtahierarkian kautta jäsenyvän totuuspuhunnan rinnalle muita tasavertaisesti kyseenä olevaa asiaa tarkastelevia näkökulmia, tiedon lähteitä ja tapahtuneen lukutapoja.

Virallinen tieto on usein *asiantuntijatietao*, johon vetoaminen on tavallista esimerkiksi tiedotusvälineissä. Useamman asiantuntijan tietoon vetoamien ei yleensä kuitenkaan johda yhteen ja samaan lopputulokseen. Tulkintakehyksiä on yhtä monia kuin on asiantuntijatahojakin. Vakiintunut tieto perustuu teknologiseen, taloudelliseen ja ammatilliseen tietoon. Teknologisen tulkinnan mukaan sosiaaliset ongelmat ovat ratkaistavissa periaatteessa teknologian keinoin. Esimerkiksi kuntouttava työtoiminta voidaan nähdä sellaisena teknologiana. Taloudellisessa tulkintakehyksessä moni tilanteeseen vaikuttavat tekijä jää huomiotta tai saa riittämättömän painoarvon. Ammatillinen tulkintakehys tuottaa väistämättä kullekin professionille ominaista tietoa.

Virallisen tai ”ensimmäisen” tiedon yhteydessä voimme puhua *tilaustiedosta*. Hegemonisessa asemassa olevat tahot (politiikka, markkinavoimat, usein media) määrittelevät rajat ja kehykset, joiden puitteisiin näytön olisi hyvä asettua. Usein se merkitsee sitä, että puheena olevalle ongelmalle katsotaan olevan jo olemassa ratkaisu, jonka legitimoinnista tai verifioinnista on kyse. Tieteellinen tutkimus näyttää tänä päivänä joutuvan yhä useammin juuri tällaisen näytön tuot-

tajaksi (ks. Arnkil & Seikkula tässä kirjassa). Näyttöön perustuvan tiedolle on selvästi tilausta rajapinnoilla ja leikkausalueilla, joissa erilaiset toiminta-, tulkinta- ja tietotuotannot kohtaavat, kiistelevät ja pyrkivät hegemoniseen määrittely- asemaan.

Tietyn sosiaalipalvelun saantia koskeva neuvottelu- tai kiistatilanne on tyyppillisesti tilanne, jossa asianosaisen ja kunnan kantaa edustavan sosiaalityöntekijän arviot palvelun järjestämisen tarpeesta voivat olla hyvinkin ristikkäisiä. Kukaan pyrkii kehittämään argumentointiaan ongelman tai kiistan voittamiseksi. Vahvoina argumentteina ovat tällöin asianosaisen kokemusperäinen tieto ja toisaalta kyseisen instituution tietotuotanto. Jos työntekijä esimerkiksi sanoo kielteisen päätöksen johtuvan määrärahojen loppumisesta, on hänellä siinä tilanteessa pyrkimys saattaa asia päätöksen vetoamalla näyttöön rahojen riittämättömyydestä. Samalla hän pyrkii siihen, että kuntatalouteen kiinnittyvä perustelu on ylipäänsä kyseessä olevassa asiassa esitettävissä hyväksyttäväksi. Ainahan näin ei ole. Asiakkaan kokemuksesta ja tarpeesta nouseva argumentointi jää helposti tällaisessa rajankäynnissä toiseksi vähempiarvoisen tiedon mielessä.

Eri asioiden raja- tai leikkauspintoja on kaikkialla yhteiskunnallisten käytäntöjen ja sosiaalisen elämän alueella. Niitä esiintyy kaikkien viranomaiskäytäntöjen sisällä ja viranomaisyhteiskunnan ja kansalaisyhteiskunnan välillä. Viime kädessä näissä rajankäynneissä määritellään ketkä ja mitkä asiat kuuluvat millekin yhteiskunnalliselle toimijalle. Joskus kiistat voivat nousta eri teitä yksityisestä kiistasta laajemman yleisön huomion kohteeksi. On mahdollista yrittää vaikkapa median avulla tehdä asiasta julkisen huomion kohde.

Asianosainen voi kääntyä myös jonkin muun kuin virallisen (yleensä kunnallisen) avun puoleen ja saada mahdollisesti toisenlaisiin lähtökohtiin perustuvan arvion tilanteestaan. Avustamispolitiikan lähtökohtien erot voivat tuottaa samasta tilanteesta hyvinkin erilaisia tulkintoja. Tieto on aina oletustensa tulosta. Oletusten vaikutus tulee näkyviin parhaiten juuri kiistanalaisissa tilanteissa. Tätä ei pidä ymmärtää niin, että kaikki viranomaisten, saati tilastoviranomaisten tuotama tieto olisi tarkoitushakuista tai totuuden vastaista. Eikä se tarkoita, että vapaaehtoistyössä tuotettu tieto olisi lähtökohtansa vuoksi luotettavampaa. Toisen tiedon nimissä haaste on esitettävä aina konkreettisissa tilanteissa. Kaikkea valtavirrassa kulkevaa voidaan kuitenkin tarkastella kriittisesti, sillä tieto on yhteiskunnallisen hallinnan väline. Vakiintunut tieto otetaan helposti annettuna ja se saa liian helposti pätevyuden pelkän yhteiskunnallisen asemansa vuoksi.

Tietyn toimintakäytännön voi sanoa vakiinnuttaneen asemansa viimeistään siinä vaiheessa kun sen kehitystä kuvaavat tunnusluvut on otettu käyttöön valtakunnallisessa tilastoinnissa. Toimeentulotuen osalta tuoreimpia esimerkkejä ovat jonotusajat sosiaalitoimistoihin¹ ja osallistuminen kuntouttavaan työtoimintaan. Toisen tiedon kannalta kysymys vakiintuneista käytännöistä on pulmallisempi. Toista tietoa ei voi määritellä vain antiteesiksi viralliselle tiedolle, vaikka siitäkin on toki kyse, juuri vastapuheen merkityksessä. Toisella tiedolla on myös omat kontekstisidonnaiset lähtökohtansa. Sellaisina voi nähdä vaikkapa niin sanotun sielunhoitotyön seurakuntadiakonian piirissä tai SPR:n laajan ystävötoiminnan sekä työttömien yhdistysten ylläpitämän ruokalatoiminnan.

Tiedon normalisointi ja tieto normittamassa

Tieteellisellä tiedolla on erityinen tehtävä hallinnan välineenä. Se on hallinnan normien taustalla olevien normaalisuusoletusten perusta. Normaalisuus ”sitoo yhteen empiiriset ihmistieteet ja hallintakäytännöt sekä välittää ne toisilleen” (Helén 1997, 17). Normi ei ole yhä kuin laki, vaan normit ovat joustavia ja liikkuvia. Ne nousevat kohdealueensa piiristä ja näin ollen muuttuvat kohdealueen muuttuessa. Laki on universaali, normi on paikallisempi ja suhteellinen. Normien esitetään perustuvan faktoihin ja faktojen katsotaan olevan esitettävissä neutraaleina, objektiivisina, mielipiteistä vapaina, ”tosiasioina”. (Jauho 2003, 45.) Normin määrittely edellyttää erityistä tietoperustaa. Tieteelliseen tietoon vetoamisesta onkin tullut keskeinen normalisoinnin menetelmä.

Huono-osaisuutta koskevien virallisten totuuksien ja niiden haastamisen näkökulmista toimeentulotuki on tärkeä risteysasema. Käytänkin toimeentulotukea tässä artikkelissa keskeisenä esimerkkinä tilanteesta, jossa kamppaillaan tiedon ja totuuden välineillä. Nykyisin toimeentulotuen perusosan korotukset perustuvat muutoksiin kuluttajahintaindeksissä, joka on eräs pitkäikäisimmistä edelleen käytössä olevista tieteellisen kalkyloinnin välineistä.

Toimeentulotuen ”normi” tai tarkemmin sanoen perusosan määrä on esimerkki yhteiskunnallisesta käytännöstä, joka toimii lain ja normin leikkausalueella. Se toimii sekä kunnallisen sosiaalihuollon laskenta- ja toimintamittapuu-
na että viitekehyksenä, jonka suhteen myös oikeutta epävirallisen avun saantiin useimmiten arvioidaan. Jälkimmäisessä tapauksessa se toimii selvästi enemmän

---

¹ Kiinnostavaa on se, että jonotusaikoja koskevan tiedon keruuta tehtiin vain parin vuoden ajan.

normin tavoin. Lakisääteisessä toimeentulotuessa pääpaino on oikeudellisessa arvioinnissa. Toimeentulotuen lisäosa ja etenkin ehkäisevä toimeentulotuki laajentavat tuen harkinnanalaista käyttöalaa.

Sosiaalityön on sanottu lähestyvän marginaaleja keskiluokan normaaliuudesta käsin (esim. Virtanen 1994). Muodikkaassa aktiivisen sosiaalipolitiikan puhetavassa normaalius ja yhteiskuntakelpoisuus liitetään työhön osallistumiseen vahvemmin ja yksiselitteisemmin kuin aikoihin. Myös toimeentulotukea ja työttömyysturvaa koskevilla laeilla ja oppailla sekä paikallisissa ohjeissa työssäkäynti ja siihen aktivoiminen on noussut aikaisempaa keskeisemmäksi normiksi. Vastuullistamisen ja aktivoimisen sosiaalipolitiikan konseptissa sosiaalityölle on jäämässä työmarkkinoiden sivussa olevien sopeuttaminen vallitsevaan kehitykseen kohti supistuvaa ja vastikkeellisempaa sosiaaliturvaa. Vaikuttavuuden ja sen mittaamisen vaatimusten kasvaessa sama kehityssuunta näkyy väistämättä myös sosiaalityötä koskevan tiedon tuottamisessa.

Kyse on avustustyön normittamisen suhteuttamisesta normaalisuuteen. Tämä käy ilmi vertailtaessa julkisen sosiaaliturvan ja vapaaehtoisen avustamisen eroja avunsaannin perusteita määriteltäessä. Sosiaaliturvan normitus perustuu pääosin erilaisiin raja-arvoihin ja käyttäytymissääntöihin, joilla määritellään kunkin etuuden tai avun saannin edellytykset. Esimerkiksi toimeentulotuen myöntämisprosessin avulla voi nähdä myös sen, mitä kaikkea tietoa jopa kahdeksan tarkistuspistettä sisältävässä avun päätöksenteon prosessissa kertyy.

Tiedon tehtävänä on varmistaa tuen oikeutus ja antaa tukea myöntävälle henkilöstölle mahdollisimman yksiselitteinen normisto. Toimeentulotuen normin raja-arvoina toimivat sellaiset asiat kuten valtioneuvoston vuosittain vahvistama perusosan määrä, perheen koko, lasten iät, käytettävissä olevat muut tulot, asumiskustannusten omavastuu, 20:llä tai 40 prosentilla alennettu perusosa jne., pääasiassa siis luvuiksi muunnettua normistoa. Olisikin vaikea kuvitella, että julkisia varoja sosiaaliturvajärjestelmämme mittakaavassa voitaisiin jakaa ilman mahdollisimman yksiselitteistä normistoa. Tarvittavan tiedon tuottamisen päähuomion keskittyessä toimeentulotuen myöntämisen norminmukaisuuteen jää tällöin virallisen tiedon ulkopuolelle koko joukko sosiaalitoimistojen arjen kokemuksia, joiden välittämä tieto on monesti niiden näyttöarvoa suurempaa.

Viime vuosikymmenellä Suomeenkin kehittyi köyhyysongelma, jonka olemassaolosta ja ongelmien laadusta käydään jatkuvaa kiistaa. Erästä tulkintaa edustavat ne, joiden mielestä mitään varsinaista köyhyysongelmaa ei olekaan. On vain erilaisia elämänhallinnan puutteita, joiden paikkaamisessa käytetään mil-

loin toimeentulotukea, milloin ruokapankin apua. Tämän näkemyksen haastaa avustusjärjestöjen kokemukseen perustuva tulkinta, jonka mukaan myös Suomessa elää niin köyhiä ihmisiä, että ilman ruoka-apua moni joutuisi olemaan aika ajoin jopa kokonaan ilman ruokaa.

Vapaaehtoistiedon normistot

Kirkon ja avustusjärjestöjen apu on rahalliselta arvoltaan pientä julkiseen sosiaaliturvaan verrattuna. Sen sijaan auttamistyössä mukana olevien vapaaehtoisten ja palkattujen työntekijöiden määrä on hyvinkin verrattavissa kunnallisen sosiaalitoimen katutason työntekijöiden määriin². Kohdattujen tilanteiden määrä ja moninaisuus tekee vapaaehtoisavun erityisen kiinnostavaksi toisen tiedon näkökulmasta. Pienten määrärahojen ja varsin suuren sekä sekalaisen seurakunnan yhtälön odottaisi tuottavan hyvinkin tiukat ja yksiselitteiset toimintanormit. Yksittäisen vapaaehtoistyöntekijän vapausasteet ovat silti varsin suuret – niin kauan kun ei ole kyse rahan jakamisesta.

Rajankäynti kunnan sosiaalitoimen tiedonhankinnan ja toisen tiedon kertymisen välillä on melko selkeää silloin kun apua on haettu yhteiskunnalta. Tällöin on yleensä käytettävissä toimeentulotuen päätös ja sen perustelut, joihin muuta avustustoimintaa voi peilata. Tämä on tyypillinen tilanne. Epävirallisten avustusorganisaatioiden normit ja myöntämiskäytännöt seuraavat julkista sosiaaliturvaa, ja usein ne muistuttavat tosiaan. Tähän törmää lukiessa muun muassa keräämiämme seurakuntadiakonian ja SPR:n informanttien tilannekuvauksia.

Kokoluokan ohella sosiaalitoimen ja epävirallisen avun tärkeimmät erot ovat tavoissa, joilla asiakaskuntaa on pyritty rajaamaan. Epävirallista apua on pyritty antamaan ”niille, joiden hätä on kaikkein suurin” ja ”sinne, mihin mikään muu apu ei yllä” (Kirkkolaki 2. §). Toisaalta esimerkiksi SPR:n tavoitteeksi on kirjattu välillä suuremmin, välillä hieman pienemmin kirjaimin se, että kertaluonteisen avun tulisi ”auttaa saajaansa ratkaisevalla tavalla parantamaan tilannettaan”. Tällaisia lausumia ei voi pitää varsinaisina normeina, eivätkä ne voi kunnolla toimia avustustyön ohjauksivälineinä, saati yhteisten käytäntöjen kriteereinä. Avustustyön teoria ja käytäntö muodostavat niin SPR:n, kirkon ja muiden avustusorganisaatioiden piirissä oman puhuntansa, jonka juuret ovat yhtäältä julkisen sosiaalitur-

---

² Seurakuntadiakoniassa toista tuhatta, SPR:n ystävätoiminnassa noin 10 000 jne.

van periaatteissa ja toisaalta lähellä globaaleja köyhyyskysymyksiä. Tämä johtuu pitkälti siitä katkoksesta, joka 1970- ja 80-luvuilla syntyi, kun epävirallinen taloudellinen apu jäi Suomessa käytännössä vain Pelastusarmeijan varaan. Uudet toimijat ovat joutuneet käymään lukemattomia keskusteluja uutta asemaansa hahmottaessaan, eivätkä asenteelliset esteetkään ole helposti muutettavia.

Aineellinen avustaminen on ollut etenkin suurimmissa organisaatioissa kiistanalainen asia. Tämä on lisännyt avustustoiminnan paikan ja merkityksen määrittelyn paineita ja vaikuttanut avustustyöstä kertyvän tiedon määrään ja luonteeseen. Tämä tuli konkreettisesti näkyville muun muassa tehdessäni ensimmäistä kohdennettua tilanne-erittelyä niin sanotun B-avun päätöksistä³ yhdessä SPR:n kotimaan avun suunnittelijoiden kanssa (Karjalainen 1999). Tilanneerittelyjen informatiivisuus vaihteli sen mukaan, mikä oli kunkin suunnittelijan työhistoria ja arvio kotimaan aineellisen avun sopivuudesta ylipäänsä SPR:n toimintamuodoksi. Samoja eroja olen löytänyt myös seurakuntadiakoniasta, vaikka siellä työntekijöiden joukkoa yhdistääkin suunnilleen samanlainen ammatillinen koulutus.

Kokemukset Punaisen Ristin kanssa tekemistäni Huono-osaisuusselvityksistä viittaavat siihen, että kunnallisen sosiaali- ja terveydenhuollon näkemyksillä ja tilannearvioilla on suuri vaikutus myös kolmannen sektorin tuottamaan tietoon. Mitä tahansa niin sanotulta kolmannelta sektorilta tulevaa tietoa ei voikaan tulkita julkisen sektorin tuottamaa virallista tietoa haastavaksi toiseksi tiedoksi.

Tilannekohtaisen kohtuullisuusharkinnan mahdollisuus sisältyy viranomaisten päätöksentekoprosesseihin, vaikkei sellaista harkintaa aina käytettävissäkään. Ehkäisevä toimeentulotuki on sellainen, mutta normisidoksestaan johtuen kuitenkin luonteeltaan ja tietoperustaltaan toisenlaista kuin kokemusperäinen tilannetieto, jossa arvioidaan tuentarvitsijan juuri sen hetkistä tilannetta – ainakin periaatteessa ilman sidosta normeihin. Toista tietoa voidaan kerätä myös julkisen järjestelmän työntekijöiden toimesta, jos he kykenevät irrottautumaan viranomaistasemastaan (ks. myös Metteri 2004). SPR:n vapaaehtoistyöntekijöiden joukossa on paljon sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisia, ja kokemus osoittaa, että sellainen irtiotto ei ole ongelmattonta, mutta kuitenkin mahdollista.

---

³ SPR:n jakama aineellinen apu oli aikaisemmin jaettu onnettomuus- ja katastrofitilanteisiin myönnettävään A-apuun ja ongelmien kasaantumistilanteita varten myönnettävään B-apuun.

Tilannetieto

Vapaaehtoistyön tuottama tilannetieto syntyy konkreettisissa auttamistilanteissa. Tilannetietoa ei yksinkertaisesti synny, jos ei ole auttamistapauksiaakaan. Kolmannen sektorin katutason merkityksen kasvusta huolimatta kaikkein vaikeimmat tilanteet saattavat jäädä piiloon. Tästä on merkkejä muun muassa sellaisten isojen organisaatioiden kuin kirkon ja Suomen Punaisen Ristin toiminnassa. Taloudelliseen avustamiseen liittyvien toimintojen vähentäminen merkitsee kohtaamistilanteiden keskittymistä muihin ongelmiin. Taloudellisissa vaikeuksissa olevat ihmiset lopettavat luonnollisesti avun hakemisen organisaatiolta, jolla ei ole sellaista avustustoimintaa. Niinpä näitä tilanteita koskeva tietokin jää kertymättä. Näyttää siltä, että yhä harvempi yrittää enää paikata näitä hyvinvointivaltion aukkoja.

Syitä avustustoiminnan vähenemiseen 1990-luvun lopun vuosista voidaan esittää useita. Päätökset aineellisen ja muun suoran taloudellisen avun lopettamisesta on useimmiten perusteltu toiminnan pienimuotoisuudella ja sen huonolla sopivuudella organisaation muuhun auttamistyöhön. Perusteluna ei juuri ole ollut avun tarpeen loppuminen, vaan kokemustieto kertoo aivan toista. Pelastusarmeijaa lukuun ottamatta monet muut vakiintuneet toimijat ovat kokeneet ruoka-avun pulmalliseksi joko käytännön organisoiminnan tai imagonsa vuoksi. Painava syy on ollut myös sekä palkattujen että vapaaehtoistyöntekijöiden uupuminen.

Aineellisen avun vähentyminen on nähtävä myös kannanotoksi julkisen ja vapaaehtoisen turvan keskinäisuuhteeseen. Tätä keskustelua on ollut niin kirkon kuin SPR:nkin piirissä. Ruokapankkeja ja muita aineellisen avun muotoja perusteltiin vielä jokunen vuosi sitten haasteina julkisen sosiaaliturvan vuodoille. Avun vakiintumisen on koettu kuitenkin kääntöpuolenaan hyväksyvän pysyvät vuotokohdat. Niiden tukkimiseksi avustustoimintaa oli arvioitava uudestaan!

Avustustyötä on pidetty myös apua jakavien organisaatioiden sisällä pulmallisena, jopa sopimattomana, ehdottomasti vain tilapäisenä ratkaisuna. Osin tästä avun epäselvästä asemasta johtuen avustusorganisaatioissa on saajien tilanteista kerätty varsin epäsystemaattisesti ja verrattain niukasti tietoa. Laajinta avustustoimintaa harjoittava organisaatio, joka muodostuu evankelis-luterilaisen kirkon seurakunnista, alkoi koota koko maata koskevia tietoja ruoka-avun jakamisesta vasta viime vuosikymmenen lopulla.

2000-luvulla näyttää tapahtuneen muutoksia juuri aineellisen ja taloudellisen avun antamisessa. Punainen Risti ja monet seurakunnat ovat vetäytymässä muun muassa ruokapankkien taustaorganisaatioista ja muotoilemassa uudelleen avustustyönsä periaatteita. Tämän toiminnan katoamisen myötä myös siihen liittyvät yhteydet katoavat. Tähänkin asti on ollut verrattain vaikea saada tietoja avun jakamisen määristä. Kyse on monen organisaation ja erilaisten kirjauskäytäntöjen viidakosta. Tiedon kokoaminen edellyttää monia eri lähteitä ja menetelmiä. Se on ominaista toiselle tiedolle ja tilannetiedolle yleensäkin. Tilannetieto on hyvin käytäntösidonnaista. Yleensä kirjataan ylös vain se, mikä on välttämätöntä käsillä olevan ongelman ratkaisemisessa. Avustustoiminnan syystä tai toisesta loppuessa siihen liittyvän tiedon kertyminenkin lakkaa.

Kolmannen sektorin, vapaaehtoistyön tai epävirallisen sosiaalisen työn merkitys hyvinvointivaltiomme täydentäjänä ja paikkaajana kasvoi kiistattomasti viime vuosikymmenellä. Toiminnan laajuudesta ja kohdentumisesta ei ole silti olemassa kovinkaan tarkkoja yhteenvetoja, saati tilastoja. Sekin on *vapaaehtoistyölle*⁴ luonteenomaista. Asioita tehdään ja ihmisiä autetaan tässä ja nyt tilannekohtaisesti. Aikaa ei uhrata varsinaisen toiminnan kannalta toisarvoiseen tekemiseen, jota esimerkiksi apua saaneiden tilanteiden tarkka muistiin merkitseminen tarkoittaisi. Avustaminen ja muun tuen tarjoaminen ei tästä huolimatta ole sattumanvaraista kuin korkeintaan tarjonnan niukkuuden mielessä. Apua tarjoavan organisaation ja viime kädessä yksittäisen avustustyöntekijän on saatava riittävä tieto avun tarpeesta ja avustamisen oikeutuksesta.

Tilannetietoa syntyy kasvokkaisissa kohtaamisissa, mikä on edelleen tavallisin tapa avustustoiminnassa kohdata avuntarvitsijoita. Voimme joidenkin avustuspaiikkojen kohdalla tunnistaa erityisen verkostotiedon tyyppin, puskaradion. Muun muassa Yllätysten tori ja työttömien ruokalot kokoavat merkittävän osa kävijöistään asianosaisten sosiaalisten yhteyksien avulla. Tilannetiedolle on tavallista se, että sitä ei merkitä systemaattisesti muistiin. Poikkeuksiakin toki on, kuten esimerkiksi kirkon Diakoniarahaston tai SPR:n katastrofirahaston hakeemukset, joita olen käyttänyt lähteinä muun muassa aikaisemmissa Huono-osaisuuskyselyissä (Karjalainen 1999, 2002).

Seurakunnissa toimivat diakonit pitävät myös asiakaskortistoja, joihin kirjataan keskeiset avun hakemiset syyt ja tehdyt toimenpiteet. Osa niistä on sähköisessä muodossa. Lisäksi esimerkiksi SPR:n avoimissa keskuksissa, VVA:n yökah-

⁴ Tässä nimenomaisessa yhteydessä tarkoitan nimenomaan pääosin vapaaehtoisesti tehtyä auttamistyötä.

vilassa ja muissa paikoissa pidetään usein raporttipäiväkirjoja tai tehdään muita muistiinpanoja paikan tapahtumista. Ne välittävät suoraa tietoa paikan päältä. Ne toimivat organisaatioiden toimintaraporttien perustana ylös- ja ulospäin. Tehdyt kyselyt kuitenkin osoittavat, että monia tilanteisiin liittyviä seikkoja jää näiden toimintaraporttien tavoittamattomiin asianosaisen ja työntekijän kokemusten ja muistin varaan. Postikyselyitä taasen vaivaa vastausprosenttien pysyvältä näyttävä laskeva suunta.

Kokemusperäisen ja muistinvaraisen tiedon keräämiseksi tarvitaan erityisiä interventioita kuten kyselyjä ja haastatteluja tai kirjeiden ja tarinoiden keruuta. Kirjeitä nälästä -hankkeemme (Hänninen & Karjalainen 1994) osoitti, että hyvinkin tilannekohtaista tietoa voi kerätä suoraan asianosaisilta myös melko täsmällisten kysymysten avulla. Uusin yrityksemme, jolla haemme yhteyttä asianosaisiin, on yhdessä Työttömien valtakunnallisen yhteistoimintajärjestön kanssa luodut Työttömien keskustelusivut (www.tvyry.com). Se on tiedon tuottamisen ympäristö, jota täytyy arvioida osin eri tavoin kuin perinteisempien lähteiden ja aineistojen keruuta.

Jälkikäteen tehdyissä kysely- tai haastatteluaineistoissa koottava tieto on rekonstruitua, vaikka tavoitteena olisi kerätä tilannekuvia. Jo ajallinen viive muokkaa tulkintoja ja arviointia. Sama pätee etnografisen tutkimuksen tapaan koota kirje- tai elämäkerta-aineistoja. Nekin ovat jälkikäteen konstruoituja. Etnografisessakin tutkimuksessa voidaan myös nojata silminnäkihavaintoihin, joita voidaan pitää vahvassa mielessä tilannetietona.

Silminnäkiätietokin voi olla kehystettyä ja havainnot voivat olla käsitteitöisiä. Näin on laita avustustilanteissa, ja kukin organisaatio luo kehykset ja normit avustamisesta tai muun tuen antamisesta päättämiseksi. Normit ja toimintaohjeet luovat silti vain yleiset puitteet päätöksille. Avusta päättäminen on kuitenkin aina tilannekohtaista. Asianosaisten esittämä asettuu suhteeseen kyseisen organisaation toimintakäytäntöjen kanssa. Asianosaisten ongelmat käännetään tai koodataan sopiviksi toimintaympäristöön. Tässä suhteessa (tapahtumassa) kohtaa kaksi rinnakkaista tilannearviota. Jotkut käännytetään pois tai ohjataan muiden auttamistahojen puoleen. Tilanteiden määrittelyvaihe on välttämätön ja olennainen osa kaikkien organisaatioiden tapaa valikoida ongelmat ja asianosaiset, joille apua voidaan tarjota. Tämä prosessi ja siinä karttuva tieto ovat toisistaan erottamattomat.

Osa vapaaehtoistyössä syntyvästä tilannetiedosta jää aina piiloon, ja sitä on vaikea saada sanotuksi tai määritellyksi. Tämä hiljainen tieto on kokemuksen

mukanaan tuomaa tekemisen taitoa, tilannetajua, aikaisemmin koetun hyödyntämistä ja ymmärtämistä uudessa tilanteessa (Polanyi 1967). Esimerkiksi Kirkon diakoniapäivät tai SPR:n kotimaan avun työntekijöiden tapaamiset ovat paikkoja, joissa hiljainen tieto on käsin kosketeltavana läsnä. Sellaisissa tapaamisissa myös ulkopuoliset voivat saada tuntuman tavallisesti piiloon jäävään tietoon, vaikka moni asia jäisikin tarkemmin käsittelemättä.

Paikalliset avustusyhteisöt ovat auttamistyössään konkreettisesti kohtaamiensa tilanteiden erityisiä asiantuntijoita. Vaikka apua tai tukea tarvitsevat kuvaavat juuri heille tilanteensa ja perustelunsa tarkasti, kokemukset ja havainnot eivät aina käänny kovin helposti tiedoksi, jota joku muu osaisi lukea. Puuttuvan tiedon ongelma on tärkeä, mutta monimutkainen. Tilannekohtaisen tiedon kerääminen on mahdollista vain lähellä, käsin kosketeltavan etäisyyden päästä. Tällainen tieto on niin elämänläheistä, ettei se tule useinkaan systemaattisesti muistiinmerkityksi. Avustustyöntekijän aika saattaisi kulua auttamisen sijasta pelkkään muistiinmerkintään. Omat tilannekohtaisen toisen tiedon keruuni osoittavat, että tieto on aina monin tavoin organisaatiosidonnaista. Organisaatioiden sisällä on käynnissä erilaisia sen toimintaan liittyviä keskusteluja ja kiistoja, joiden seurauksena toimintatavat joko muuttuvat tai aikaisemmat käytännöt vahvistuvat.

Esimerkiksi toimeentulotukea hakeva joutuu toimittamaan sosiaalitoimistoon koko perheensä tuloja ja välttämättömiä menoja koskevat tiedot, yleensä kirjallisesti. Nämä virallisdokumentit muodostavat perustan tukipäätökselle. Ilman tarvittavia tietoja päätöstä ei tehdä. Periaatteessa kyse on tulojen ja menojen erotuksesta ja tämän laskelman mukaisesta päätöksestä. Hakijoilla on kuitenkin usein erityisiä tarpeita, joiden huomioon ottamiseksi sosiaalityöntekijä tarvitsee lisäperusteita – ja useimmiten lisätietoa. Tarvittava tieto on siten viime kädessä tilannekohtaista.

Avuntarvitsijan tilanne selvitetään myös varsin tarkkaan hänen hakiessaan taloudellista avustusta epävirallisen avun organisaatioilta. Avun edellytyksenä on yleensä, että Kelan ja sosiaalitoimen avustamismahdollisuudet on käytetty ja selvitetty. Tämä tarkoittaa käytännössä toimeentulotuen hakemista ja tuesta saadun päätöksen esittämistä. Tarpeellinen taustatieto tulee näin ollen pääasiassa julkiselta järjestelmältä. Tilannekohtainen lisätieto liittyy avunhakijan erityisiin tarpeisiin tai perusteluihin. Juuri tämä tieto on hyödyllistä organisaation toimintalinjoista - ja tavoista sekä voimavaroista päättävälle. Useimmat sosiaalityöntekijät

toivovat myös voivansa välittää päättäjille mahdollisimman monipuolisen kuvan kohtaamistaan tilanteista.

Puuttuvan tiedon ongelma

Puuttuvalla tiedolla voisi olla eräs erityinen lähde: näkymättömiksi tehdyt ihmiset ja kysymykset. Syrjäytyneistä puhuminen merkitsee joidenkin ihmisten, ilmiöiden tai tilanteiden määrittelyä ulkopuoliseksi, jopa sellaisiksi, joiden kaikkia puolia eivät ”sisällä olijat” näe. He jäävät yhteisyyden ulkopuolelle, koska he eivät täytä normaalisuuden normeja. He ovat sananmukaisesti toisia. Toiselta ei odoteta kantaa itsensä määrittelyyn. Lisäksi tällä kannanotolla ei yleensä ole mitään vaikutusta määrittelyä tekevän tietoisuuteen (Helne 2002, 118, 115). Tällainen toinen tieto onkin puuttuvaa tietoa.

Näkymättömäksi tehdyn tunnistamiseksi ja puuttuvan tiedon löytämiseksi tarvitaan itsestäänselvyyskyseenalaistamista. Tällöin oivalletaan, että asiat voidaan ajatella, esittää ja tehdäkin toisin. Toisen tiedon merkitys voi olla niin puuttuvan kuin piiloon jäävän tiedon tunnistamisessa. Toinen tieto ei kuitenkaan ole kenenkään yksinoikeus, eikä kukaan voi esiintyä sen haltijana pelkän asemansa perusteella. Ankarasti määritellen sellaista mandaattia ei ole edes asiaosaisilla kuin siinä merkityksessä, että he voivat puhua täysivaltaisesti omasta puolestaan omassa tilanteessaan. Tietyin varauksin asianosaisten omilla yhdistyksillä, kuten esimerkiksi paikallisilla potilas- tai työttömien yhdistyksillä, voi katsoa olevan samantyyppinen valtuutus. Sen sijaan valtakunnallisten kattojärjestöjen mandaatti on välittyneempi. Toisaalta toinen tieto ei palaudu kysymykseksi jonkun oikeudesta puhua puolestaan, sillä kyse on tiedosta.

Aidon tutkimuksellisen tiedon pitäisi periaatteessa aina kyseenalaistaa aikaisempia käsityksiä. Tässä mielessä aitoa tutkimustietoa voisi aina pitää toisena tietona. Erilaisia hallinnon tarpeisiin tehtyjä selvityksiä tuotetaan usein pääasiassa olemassa olevien vakiintuneiden näkemysten vahvistamiseksi. Se tehdään tieteen nimissä, näytöksi tarjotun perusteella. Toisen tiedon voi ymmärtää täydentävän ja tuovan uusia näkökulmia vakiintuneiksi katsottuihin näkemyksiin. Tällöin voidaan puhua haastamisesta.

Toinen tieto mahdollisuutena

Toisen tiedon tiedonintressi ei ole poliittisessa aritmetiikassa, eikä tilastotuotannon vuosisataisessa perineessä, jonka tehtävänä viime kädessä on tuottaa hallinnan ja hallinnon välineitä. Hallinnon olisi kyettävä katsomaan aina välillä itseään peilistä ja myös silloin tällöin peruutuspeiliin, jotta paljastuisi, mitä kaikkea kärkyjen kyydistä putoaa. Väestön hallinnan tarpeista tehtävä tutkimus lähtee aina tietyistä enemmän tai vähemmän rajaavista reunaehdoista ja lähtökohdista. Sellaisessa tutkimusperinteessä esimerkiksi köyhyyttä tarkastellaan tiettyjen annettujen mukaan, eikä vakavasti pohdita ilmiön ja sen määrittelyn poliittisuutta ja tutkimuksen kietoutumista osaksi tätä poliittista määrittelyä.

Valtavirran mukainen tutkimus tekee tutkimuspoliittisen ratkaisun: tutkitaan jo periaatteessa ratkaistuja asioita. Ne ovat vain pienempää tai hiukan isompaa säätöä vaille valmiita. Hallinnon kannalta tämä on periaatteessa luonteva ja useinkin ainoa tapa toimia, kun tarvitaan tietoa esimerkiksi jonkin etuusjärjestelmän toimivuudesta. Tutkimuksen ja politiikan kannalta asetelma voi olla pulmallinen: syiden sijasta tuijotetaan seurauksia. Luokittelevan ja yksilöivän tiedon kerääminen huono-osaisuudesta saati huono-osaisista ei ole tärkeintä. Sen sijaan tärkeämpää on tietää, miten huono-osaistuminen tapahtuu, huono-osaisia kohdellaan ja miten esimerkiksi huono-osaisuuden vähentämiseksi laaditut toimenpiteet toimivat eli kietoutuvat vallankäytön kudelmaan.

Kahdessa suuressa avustustyön organisaatioissa, Suomen Punaisessa Ristissä ja evankelis-luterilaisen kirkon seurakuntadiakoniassa, ollaan määrittelemässä toiminnan tavoitteita ja kohteita uudestaan. Molemmissa niissä avustustyön pitkä perinne on kohdistunut ”sinne, missä hätä on kaikkein suurinta ja, johon mikään muu apu ei ole ulotu”. Nyt näyttää siltä, että näiden kahden suomalaisen vapaaehtoistyön ison toimijan piirissä on korostuneesti vahvistunut sellainen kanta, että kaikkein vaikeimmassa tilanteessa olevien ongelmat kuuluvat yksiselitteisesti yhteiskunnalle. Perustelut ovat sinänsä järkeenkäyviä: korostetaan perinteistä hyvinvointivaltion vastuuta. Samanaikaisestihan valtion taholta korostetaan kolmannen sektorin entistä suurempaa vastuuta ja luodaan siihen suuntaan toimivia rakenteita muun muassa työmarkkinoille ja sosiaali- ja terveystalouteen.

Toisen tiedon näkökulmasta tässä on kyse vastuun siirrosta, josta vaikeissa sosiaalisissa tilanteissa elävillä ihmisillä on kokemusperäistä ensi käden tietoa. Kirkon ja järjestöjen toiminnalliset linjaukset tulevat luonnollisesti nopeastikin

vaikuttamaan myös avunhakijoiden valikoitumiseen palvelujen piiriin – ja sieltä pois. Esimerkiksi SPR hakee uutta suuntaa avustustyölleen niin sanottujen yhteisöohjelmien avulla. Nähtäväksi jää, miten ja missä määrin ne toimivat vastaisuudessa auttamisen ja avuntarpeen tunnistamisen välineinä.

Tutkimusohjelmalla *toinen tieto* pyrkii nostamaan huono-osaisessa asemassa olevien ihmisten tilanteita julkisen keskustelun kohteeksi. Normaalistavan teknologisen ajattelun läpitunkeman tiedon riskinä on elämän moninaisuuden kadottaminen. Itsetarkoituksellinen tehokkuuden vaatimus johtaa ihmisten kohtelemiseen pelkinä voimavaroina tai kuluerinä. Elämä on taloudellisen ja teknologisen vyörytyksen aikakaudella alituisesti vaarassa muuttua toistoiksi ja kopioiksi. Tiedon tulee kantaa mukanaan myös jokaiseen tilanteeseen liittyvää toisin toimimisen mahdollisuutta. Voimme siis puhua myös toisen tai uuden mahdollisuuden tiedosta.

LÄHTEET

- Elovainio, Marko (1991). Työn sisäiset tietorakenteet erityispäivähoidossa. Työympäristötutkimuksen aikauskirja. Lisänumero 1/91.
- Helén, Ilpo (1997). Äidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus, valta ja itesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle. Helsinki: Gaudeamus.
- Helne, Tuula (2000). Toiseudesta yhteisyyteen? Kysymyksiä syrjäytymiskeskustelun oletuksista. Teoksessa Heikkilä, Matti & Jouko Karjalainen (toim.) *Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros*. Helsinki: Gaudeamus, 182–200.
- Hänninen, Sakari & Jouko Karjalainen (1994). Kirjeitä nälästä. Helsinki: Stakes.
- Jauho, Mikko (2003). Normaalin genealogiaa. *Tiede ja edistys*. 1/2003, 44–61.
- Juhila, Kirsi & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (2004). Vastapuhe ja leimattu identiteetti. Helsinki: Gaudeamus.
- Karjalainen, Jouko (1996, 1997, 1999, 2002). Stakesin ja Suomen Punaisen Ristin Huono-osaisuusselvitykset. Stakes, Raportteja.
- Metteri, Anna (2004). Hyvinvointivaltion lupaukset ja kohtuuttomat tapaukset. Helsinki: Edita.
- Polanyi, Michael (1967). *The Tacit Dimension*. London: Routledge & Keagan Paul Ltd.
- Virtanen, Petri (1994). *Homo civilis? Tutkimus sosiaalityöntekijöiden ja sosiaalityön habituksesta*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, Scripta lingua Fennica edita; osa 108. Väitöskirja: Turun yliopisto.